

ББК 26.8

Н 34

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: СМП "Тайп". – №2 (випуск 30). – 2011. – 266 с.

Засновано у листопаді 1997 року. Виходить 2 рази на рік.

Друкується за рішення Вченої Ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Брич В.Я. – д.е.н., професор,
Заставецька О.В. – д.г.н., професор,
Ищук С.І. – д.г.н., професор,
Ковальчук І.П. – д.г.н., професор,
Петлін В.М. – д.г.н., професор,
Позняк С.П. – д.г.н., професор,
Рудько Г.І. – д.г.н., д.т.н., д.г.-м.н, професор,
Свинко Й.М. – к.г.-м.н., професор,
Сивий М.Я. – д.г.н., професор,
Царик Л.П. – д.г.н., професор (головний редактор),
Царик П.Л. – к.г.н., доцент (відповідальний секретар).

Збірник входить до переліку наукових фахових видань ВАК України. Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010р.

Затверджено рішенням Президії ВАК в якості фахового видання 26.05.2010р.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей

ББК 26.8

Н 34

© Тернопільський національний педагогічний університет,
імені Володимира Гнатюка, 2011

ІСТОРИЯ ТА МЕТОДОЛОГИЯ ГЕОГРАФИИ

УДК 908. 91

Любомир ЦАРИК

**30-Й ВИПУСК ФАХОВОГО ЧАСОПISУ "НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА. СЕРІЯ: ГЕОГРАФІЯ": СТАНОВЛЕННЯ І
ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ**

Розкрито передумови розвитку географічних досліджень у Тернопільському науковому центрі, висвітлено особливості становлення і розвиток фахового наукового часопису "Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія географія", проаналізовано опубліковані праці 30-и номерів часопису.

Ключові слова: Тернопільський науковий центр, географічні дослідження, науковий часопис, тематики публікацій, науковий внесок регіональних центрів.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток регіональних географічних центрів в Україні, який активізувався на початку 90-х років минулого століття з визнанням її незалежності, був обумовлений необхідністю проведення комплексу географічних досліджень на регіональному і місцевому рівнях. Формування наукових регіональних центрів одним із провідних завдань передбачало створення осередків видання наукової інформації для її популяризації серед громадян, управлінців, наукової громадськості, вчителів, студентської і учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Географічний осередок Тернопілля у 2011 році представлений географічним факультетом, його чотири кафедрами і трьома науковими лабораторіями, географічним осередком кафедри розміщення продуктивних сил і управління трудових ресурсів Тернопільського економічного університету, його підрозділами у м. Чорткові, м. Бучачі, географами Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту, Бережанського агротехнічного інституту, Заліщицького аграрного коледжу, Чортківських педагогічного училища і медичного коледжу, Тернопільського кооперативного торговельно-економічного коледжу, Тербовлянського вищого училища культури, Тернопільського технічного і медичного коледжів, лабораторією природничо-математичних дисциплін обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів, вчителями географії 869 загальноосвітніх шкіл, десятків професійно-технічних училищ тощо. Завдання поставлені перед географічною освітою і наукою у незалежній Україні вимагають поглибленого дослідження і вивчення географічних особливостей кожного регіону, області, адміністративного району.

Маючи такий багатий різносторонній географічний контингент осередок Тернопільського наукового центру проводить ґрунтовні наукові дослідження з фізичної географії і ландшафтознавства, конструктивної географії і раціонального використання природних ресурсів, економічної і соціальної географії, рекреаційної географії і туризму.

Базові дослідження з фізичної географії і ландшафтознавства здійснюються під егідою кафедри фізичної географії ТНПУ та науковим керівництвом професорів М.Я. Сивого, Й.М.Свинка, Д.І. Ковалишин. Науковцями кафедри ведуться вивчення проявів несприятливих природних процесів і явищ, еволюції ґрунтоутворчих процесів і змін ґрунтово-земельного покриву, антропогенних трансформацій ландшафтоутворчих процесів і компонентів природних систем, оцінки мінерально-ресурсного і земле-ресурсного потенціалів тощо. За результатами досліджень науковцями кафедри підготовлено низку підручники з геології, навчальних посібники з метеорології, фізичної географії материків і океанів, для студентів вищих навчальних закладів, а також ряд монографій з оцінки й аналізу мінеральних ресурсів Тернопільської області, Поділля, дослідження травертинових відкладів Західного Поділля, природних умов і ресурсів Тернопілля, комплексного географічного дослідження Західно-Подільського горбогір'я, цікаві науково-популярні видання. На кафедрі підготовлено і захищено кандидатські дисертації Н.Б. Таранової, О.В. Волік, П.М. Дем'янчука (наук. кер. Й.М. Свинка), С.І. Гулика (наук. кер. Д.І. Ковалишин).

Конструктивно-географічний напрям дослідження еколого-географічних систем є пріоритетним на кафедрі геоєкології. Науковцями кафедри в рамках науково-дослідної лаборато-

рії моделювання еколого-географічних систем підготовлено кілька наукових монографій з проблем формування регіональних природоохоронних систем, оцінки й аналізу природних рекреаційних ресурсів, комплексного вивчення заповідних територій, оцінки природно-ресурсного потенціалу, природних умов і ресурсів Тернопільщини тощо. З проблем конструктивної географії і раціонального використання природних ресурсів захищено 2 докторські (М.Я. Сивий, Л.П. Царик) та 6 кандидатських дисертацій І.Ю. Чеболди, Л.В. Янковської, З.В. Герасимів, І.П. Касіяника (наук. кер. проф. Л.П. Царик), М.В. Питуляка, П.Л. Царика (наук. кер. проф. О.В. Заставецька). Науковцями кафедри проведено 3 міжнародні наукові конференції з проблем становлення і розвитку еколого-географічних досліджень, підготовлено шкільні підручники з "Екології" для 10 і 11 класів ЗОШ.

Економіко- і соціально-географічні дослідження у Тернопільському науковому центрі проводяться під патронатом кафедр економічної і соціальної географії та географії України і туризму. Під науковим керівництвом проф. І.М. Пушкарка підготовлено і захищено кандидатські дисертації О.П. Садовником, Т.Ю. Лужанською, Л.О. Заєць, А.Б. Кошілем, Н.І. Флінтою, Б.В. Заблоцьким, Т.Б. Заставецьким і Л.Б. Заставецькою. Колективом кафедри економічної і соціальної географії проведено ряд наукових конференцій з проблем розвитку регіональних суспільно-географічних досліджень, опубліковані шкільні підручники з фізичної географії України, навчальні посібники з географії України, картографії і топографії, методики викладання географії в школі і монографія з проблем соціально-економічного розвитку міських поселень агропромислового району.

На кафедрі географії України і туризму ведуться різноаспектні наукові дослідження із суспільної та історичної географії. Започатковані і регулярно проводяться міжнародні наукові форуми з історичної географії і туризму. Науковцями кафедри підготовлено ряд монографій з проблем комплексного соціально-економічного розвитку обласного регіону, формування регіональної екомережі Тернопільської області, соціальної спрямованості промислового розвитку регіону, а також навчальний підручник для студентів вузів з суспільної географії та шкільні підручники з географії України. Під науковим керівництвом проф. О.В. Заставецької захищені кандидатські

дисертації І.Є. Журби, А.В. Кузишина, І.М. Барни, С.В. Шепетюк, О.В. Яроменко, О.І. Рунців, Я.Ю. Штокала, Л.В. Альтгайм, Н.Є. Копер. Під науковим керівництвом доц. Б.І. Заставецького успішно захищені кандидатські дисертації Д.В. Ткача, Н.П. Стецько.

Вагомі наукові доробки географічного осередку Тернопільського економічного університету відзначені публікацією ряду монографій з проблем розвитку малих міських поселень, оцінки працересурсного потенціалу, навчальних посібників з розміщення продуктивних сил, економіки природокористування, а також захищені кандидатські дисертації під науковим керівництвом проф. Є.П. Качана здобувачами Г.П. Бабяк, З.М. Пушкар.

У середині 90-х років минулого століття ВАК України та Міністерством освіти і науки України прийняте рішення про апробацію результатів кандидатських і докторських дисертацій на шпальтах наукових видань, що потребувало розширення існуючої мережі фахових наукових часописів. Технічна рада Тернопільського педагогічного університету на засіданні у 1997 році прийняла рішення про відродження наукового фахового видання вузу з його колишньою назвою "Наукові записки" з 8 серій, серед яких Серія: географія.

Постановою президії ВАК України від 11.09.1997 р. № 2/7 "Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: географія" затверджені як збірка наукових праць, в якій можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень [1]. У 1998 році був опублікований перший номер наукового часопису. До складу редакційної колегії наукового видання увійшли [2]:

С.І. Іщук – доктор географічних наук, професор,

Я.І. Жупанський – доктор географічних наук, професор,

О.В. Заставецька – кандидат географічних наук, доцент,

І.П. Ковальчук – доктор географічних наук, професор,

Й.М. Свинко – кандидат геолого-мінералогічних наук, професор,

Л.П. Царик – кандидат географічних наук, доцент (головний редактор).

Науковцям було запропоновано наступні рубрики: історична географія та історія географії; фізична географія; економічна та соціальна географія; конструктивна географія та геоecologia; раціональне природокористування та охорона природи. Щороку з друку

виходили дві збірки травневого та листопадового випусків.

У 1999 році було прийнято рішення про запрошення до співпраці у редакційній колегії часопису двох знаних в Україні науковців – доктора географічних наук, професора С.П. Позняка та доктора економічних наук, професора Б.М. Данилишина. З відкриттям у багатьох вузах спеціальності "Туризм", з'явилась необхідність появи у часописі нової рубрики з рекреаційної географії і туризму (2004). З 2006 року членами редакційної колегії збірки стали доктор географічних наук, професор М.Я. Сивий, кандидат географічних наук, доцент П.Л. Царик (технічний редактор), а з 2009 року у склад редакційної колегії увійшов доктор економічних наук, професор В.Я. Брич. У 2010 році до складу редакційної комісії запрошено проф. Г.І. Рудька, а з 2011 року у склад редакційної комісії часопису включено проф. В.М. Петліна.

Географія авторів публікацій наукового часопису зведена у декілька таблиць сухої статистики. Однак вона є свідченням того, що фахове видання є необхідним і користується попитом наукової громадськості України. За

чотирнадцятилітній період функціонування часопису випущено 30 його номерів, з яких чотири номери є спецвипусками міжнародних наукових конференцій [2]. Всього у виданні опубліковано 1233 статті науковцями усіх регіонів України. Авторами 67% статей є доктори наук, професори, кандидати наук, доценти, старші наукові співробітники, провідні спеціалісти наукових, науково-дослідних установ, навчальних закладів. Близько 33% публікації припадає на аспірантів, здобувачів, викладачів навчальних закладів, вчителів, магістрантів, студентів. Середньостатистичний випуск, без урахування чотирьох спеціальних видань конференцій, містив 33 наукові публікації. Особливо виділяються за кількістю публікацій наукові збірки 2002, 2004, 2005, 2010 років, що пов'язано з проведенням на географічному факультеті ТНПУ міжнародних наукових форумів. Найчисельнішими у науковому часописі є публікації на суспільно-географічну (29,9%), конструктивно-географічну (15,4%), природничо-географічну (14,1%) та природоохоронну (14,35%) тематики (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл кількості публікацій за рубриками у „Наукових записках ТНПУ”

Рубрики	Роки	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Всього	Частка, %
Історія географії та історична географія		6	6	6	5	16	6	18	12	8	8	9	4	8	8	120	9,74
Фізична географія		13	11	8	12	18	12	31	12	6	12	9	10	12	8	174	14,11
Економічна та соціальна географія		36	27	29	20	29	24	40	51	16	21	20	16	21	19	369	29,99
Конструктивна географія та геоecологія		7	9	6	11	7	10	38	23	16	12	11	15	16	9	190	15,40
Рациональне природокористування та охорона природи		9	7	7	7	9	11	41	9	12	9	15	13	15	13	177	14,35
Рекреаційна географія і туризм		-	-	-	-	-	-	12	6	10	7	11	16	26	17	105	8,35
Рубрики спецвипусків		-	-	-	-	18	-	20	21	-	-	-	-	39	-	98	7,66
Загальна кількість публікацій за роками		71	60	56	55	97	63	200	134	68	69	75	74	137	74	1233	100

У матеріалах збірника представлені публікації таких провідних вчених як Л.Г. Руденка, О.І. Шаблія, П.Г. Шищенко, Я.Б. Олійника, С.М. Стойка, Я.І. Жупанського, М.Д. Пістуна, С.П. Позняка, О.М. Адаменка, С.І. Іщука, В.П. Палієнко, В.І. Нагірної, В.П. Руденка, Г.І. Денисика, І.П. Ковальчука, В.М. Петліна, відомих українських науковців Я.О. Мольчака, В.А. Барановського, Л.І. Зеленської, К.А. Немеця, Л.М. Немець, Х.В. Бурштинської, О.П. Ковальова, В.В. Корженевського, М.Ю. Костриці, А.Й. Швиденка, Й.М. Свинка, М.О. Клименка, В.В. Грубінка,

В.М. Гуцуляка, А.В. Мельника, О.В. Заставецької, Ю.С. Юценка, В.О. Джамана, Б.В. Кіндюка, А.І. Кривульченка, В.П. Круля, К.Й. Кілінської, Л.П. Царика, М.Я. Сивого, В.О. Фесюка, Б.Я. Голяда, С.А. Лісовського, Я.О. Адаменка, С.І. Кукурудзи, Л.А. Волкової, І.М. Волошина, І.І. Назаренка, Д.І. Ковалишин, П.О. Сухого, Р.М. Лозинського, І.Г. Смірнова, С.В. Шмалей, В.Я. Потапенка, І.М. Пушкара, Б.І. Заставецького, В.С. Грицевича, М.П. Мальської, М.М. Книш, Я.О. Мариняка, М.І. Кульбиди, Н.В. Муніч, а також зарубіжних вчених С. Яніка, Й. Партики, А. Дудіч-Фальновської

та багатьох інших. Необхідно відмітити серію публікацій Й.М. Свинка, присвячену невідомим широкому колу видатним вченим-географам, геологам, педагогам – Івану Теслі, Юліану Медвецькому, Миколі Мельнику, Юрію Полянському. Фундаментальні праці з екологічної географії – нового напрямку конструктивно-географічних досліджень – опубліковані професорами П.Г. Шищенком, В.А. Барановським, Я.Б. Олійником є класичним взірцем наукових публікацій. У публікаціях В.М. Петліна основна увага зосереджена на новаційних методологічних підходах у ландшафтознавчих дослідженнях. Праці Л.П. Царика, П.Л. Царика з проблем розвитку у Подільському регіоні альтернативних видів заповідного і рекреаційного природокористування пронизані методологією сталого зростання. Серія статей М.Я. Сивого з оцінки і використання мінерально-сировинних ресурсів спрямована на їх ефективне використання. У матеріалах збірок представлена низка оригінальних праць як за вибором тематик, так і за постановкою завдань.

Особливим доробком наукового видання є публікації молодих вчених за матеріалами дисертаційних досліджень, які пройшли апробації на наукових конференціях різних рівнів і представлені за рекомендаціями наукових керівників у редакційну колегію часопису.

У фаховому виданні опубліковані матеріали чотирьох міжнародних наукових конференцій: з розвитку географічної освіти і науки на зламі тисячоліть (2002), становлення і розвитку екологічної географії (2004), регіональних суспільно-географічних досліджень (2005), сталого природокористування (2010), які були успішно проведені на географічному факультеті ТНПУ.

За показником абсолютної кількості наукових публікацій у Наукових записках ТНПУ. Серія: географія проведена типологія географічних центрів України, що дозволило виділити такі типологічні групи.

Вклад науковців географічних наукових центрів у розбудову Наукових записок ТДПУ та ТНПУ відображено на картосхемі рис. 1.

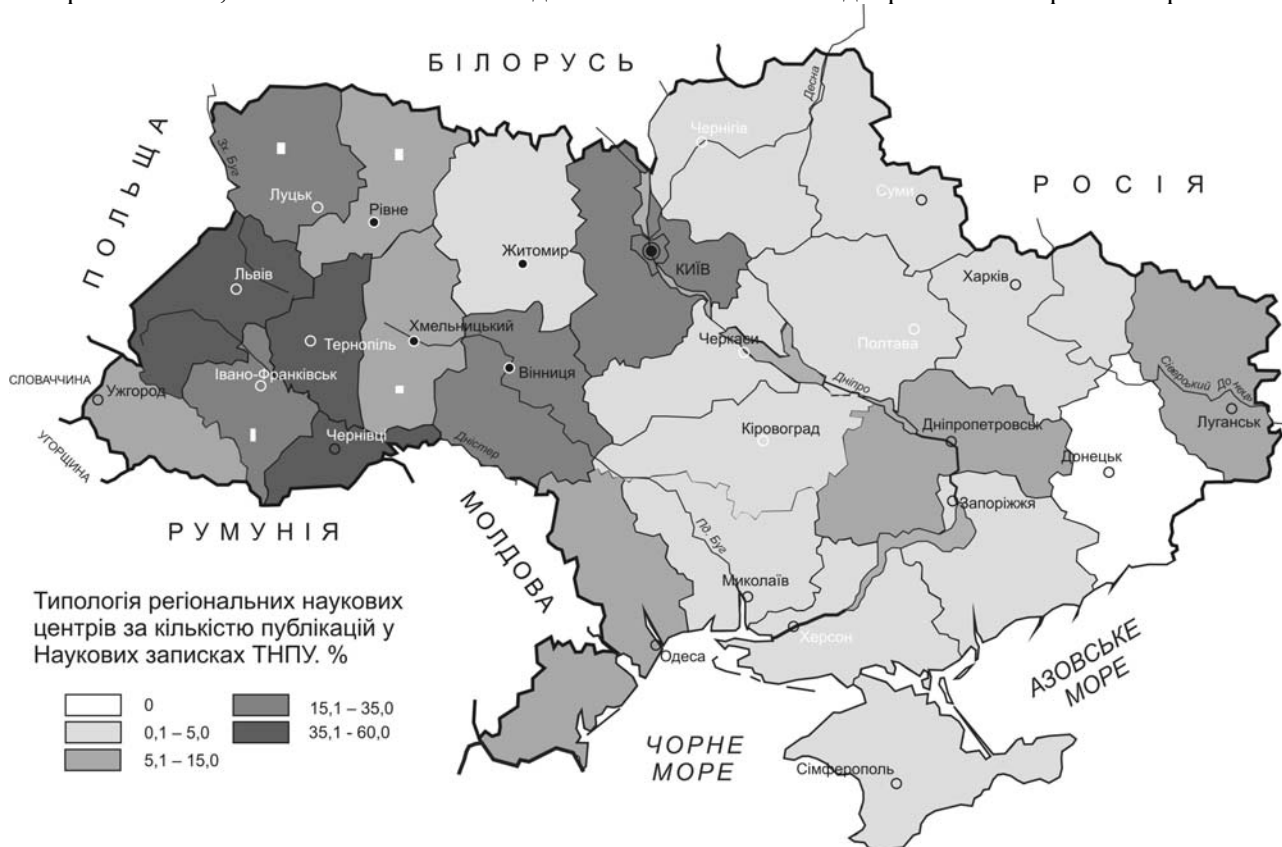

Рис. 1. Типологія регіональних наукових центрів за кількістю публікацій у часописі.

До групи наукових центрів з найвищою питомою вагою публікацій у Наукових записках віднесені: Тернопільський, Львівський та Чернівецький (35-60)%.

Другу типологічну групу складають:

Київський, Волинський, Вінницький та Івано-Франківський наукові центри (15-35% публікацій).

У третю типологічну групу увійшли Рівненський, Закарпатський, Дніпропетровський,

Одеський, Кам'янець-Подільський та Луганський наукові географічні центри (5-15% наукових праць).

До четвертої типологічної групи із вагою публікацій (1-5)% входять Харківський, Ніжинський, Сумський, Кіровоградський, Мелітопольський, Кримський, Херсонський, Миколаївський, Черкаський, Житомирський та Полтавський наукові центри.

Наведені результати є свідченням того, що попри основний вклад регіональних наукових центрів Волині, Поділля, Прикарпаття і Буковини у формування матеріалів збірок наукового часопису, він визнаний географічною громадськістю України.

Офіційна розсилка журналу, а також його розповсюдження серед бібліотек вищих навчальних закладів, авторів публікацій сприяє популяризації матеріалів видання серед науковців, магістрантів і студентів вищих навчальних закладів, працівників науково-дослідних, природоохоронних установ, вчителів географії, екології.

Перспектива розвитку наукового видання

вбачаємо у поєднанні традиційних видань з матеріалами спеціальних випусків, присвячених проведенню у регіоні міжнародних та всеукраїнських наукових форумів. Редакційна колегія вважає за доцільне розширити публікації наукових рецензій на важливі регіональні видання, з метою їх популяризації у географічному інформаційному просторі України.

Висновки. Наприкінці 90-х – початку 2000-х років відбулось становлення Тернопільського наукового географічного центру. "Наукові записки ТНПУ. Серія: географія" як фахове наукове видання відіграло важливу роль у популяризації новітніх географічних доробок, географічних знань серед наукових осередків і студентської молоді. Часопис визнаний широкими колами географічної спільноти, про що свідчать географія авторів матеріалів, опублікованих у 30-и номерів часопису впродовж 14 років. У становленні видання особлива роль належить представникам регіональних географічних центрів освіти і науки, усім без винятку його авторам.

Література:

1. Бюлетень ВАК України. – К., 1997, № 1. – 92 с.
2. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль, 1998. – №1. – 88 с.
3. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003. – №№1,2,3.
4. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011. – №№ 1, 2, 3.

Резюме:

Царик Л. 30-Й ВЫПУСК СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО ИЗДАНИЯ "НАУЧНЫЕ ЗАПИСКИ ТЕРНОПОЛЬСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ВЛАДИМИРА ГНАТЮКА. СЕРИЯ: ГЕОГРАФИЯ": СТАНОВЛЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ РОЗВИТИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Раскрыто предпосылки развития географических исследований у Тернопольском научном центре, освещены особенности становления и развития специализированного научного журнала „Научные записки Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка. Серия география”, проанализировано опубликованные труды 30-и номеров периодического издания.

Ключевые слова: Тернопольский научный центр, географические исследования, периодическое издание, тематика исследований, научный вклад региональных центров.

Summary:

Tsaryk L. THE 30th EDITION OF SPECIALIZED PUBLICATIONS "SCIENTIFIC PAPERS PEDAGOGICAL TERNOPIL NATIONAL UNIVERSITY NAMED AFTER VOLODYMYR HNATIUK. SERIES: GEOGRAPHY": FORMATION AND IMPLICATIONS FOR ROZVITIYA GEOGRAPHIC EDUCATION AND SCIENCE

Disclosed preconditions for the development of geographical studies in the Ternopil Research Center, highlighted features of formation and development of a specialized scientific journal "Scientific Notes of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. A series of geography, "analyzed the published works and 30 numbers of the periodical.

Keywords: Ternopil Research Center, Geographical research, periodical, the subject of research, the scientific contributions of the regional centers.

Рецензент: проф. Свинко Й.М.

Надійшла 11.10.2011р.

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК "КАМ'ЯНЕЦЬ" ЯК ТУРИСТИЧНЕ ДИВО УКРАЇНИ: ЛОГІСТИЧНИЙ ВИМІР

Розкрито логістичні, тобто торговельно-складські та митно-транспортні функції середньовічного міста-фортеці Кам'янець-Подільського – одного з туристичних чудес України. Стаття вносить свою частку у висвітлення розвитку як транспортної та торговельної логістики в Україні в історичному аспекті (на прикладі середньовічного міста – фортеці Кам'янець), такі в дослідження логістичного аспекту туристичних чудес України – в межах новітнього науко-практичного напрямку – логістики туризму.

Ключові слова: торговельно-складські функції, митно-транспортні функції, місто-фортеця Кам'янець-Подільський, як туристичне диво України.

Постановка проблеми у загальному вигляді. При характеристиці туристичних чудес України звичайно недостатньо уваги приділяється транспортно-логістичним аспектам їхнього розвитку та функціонування. Це особливо відноситься до одного з найбільш цікавих, на наш погляд, туристичних чудес України – заповідника "Кам'янець", де майже вся увага концентрується на Кам'янецькому замку. Між тим, замок – лише один з складових елементів складної системи комплексу середньовічних оборонних споруд міста, метою яких був захист найбільшого адміністративного, релігійного, господарського, торговельно-складського та транспортного центру Поділля протягом XV-XVII ст. від нападників, передусім турецько-татарських військ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми статті охоплює як історико-туристичні джерела [1; 2; 3; 7], так і логістичні публікації [4], зокрема праці автора з логістики туризму [5; 6].

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення розвитку як торговельної та транспортної логістики в Україні в історичному аспекті (на прикладі середньовічного міста-фортеці Кам'янець-Подільського), так і дослідження логістичного аспекту туристичних чудес України – в межах новітнього науково-практичного напрямку, що нині формується – логістики туризму.

Виклад основного матеріалу. Про заповідник "Кам'янець" з його унікальним комплексом величних та грізних споруд середньовічного європейського міста-фортеці з XV-XVIII ст. написано чимало в українських та закордонних (особливо польських, вірменських та турецьких) джерелах. Це пов'язане, зокрема, з включенням Кам'янець-Подільського до списку "Семи чудес України", складеного в 2007 р. [5,382]. Однак при цьому недостатньо уваги приділено транспортним, торговельно-складським та митним функціям цього на ті часи найбільшого оборонного, міського,

господарського та релігійного осередку Поділля. В сучасній термінології транспортні, торговельно-складські та митні функції об'єднуються поняттям "логістичні функції" (або логістичний аспект). Між іншим, саме вигідному транспортно-географічному (або геологістичному) розташуванню на перетині суходольних та водних (рр. Дністер та Смотрич) шляхів у Південно-Східній Європі завдячує місто Кам'янець-Подільський своєму виникненню та наступному швидкому розвитку та розбудові. Недарма на старовинних картах-портланах англійського, італійського та турецького походження (XV-XVII ст.), де були зображені береги Середземного та Чорного морів, назва Podolia (Поділля, Пониззя) регулярно виступає нарівні з, приміром, Romania (Румунія), Natolia (Анатолія) чи Egiptus (Єгипет) [7,123].

Початки створення на місці сучасного Кам'янца стародавнього міського осередка сягають, за деякими даними, ще часів Давнього Риму. Недарма на карті давньогрецького географа Птолемея в районі сучасного Поділля було позначене давньоримське місто Клепідава, яке знаходилося на острові серед одвічних лісів, боліт і мочарів. Його мешканці ніби то грабували торгові каравани, що з незапам'ятних часів проходили краєм. Тому назвали місто Клепідава, що означає "місто злодіїв". Можлива й інша розшифровка цієї назви: до Клепідави відправляли на заслання злочинців та вільнодумців з Риму [3,167].

Кам'янець ще раз з'являється у давньоримських джерелах, вже як Петридава (Подільська "Петра"?) – "місто-камень на воді", на цей раз з точною вказівкою не тільки місце знаходження міста, але й часу заснування – 100 рік н.е. Саме тоді на початку II ст. імператор Марк Траян захопив Гето-Дакію (територію сучасної Румунії), отримавши контроль і над Подністров'ям. Римські легіони розташувалися біля Кам'янца, а на острові розмішувалася канаба – поселення, де мешкали родини воїнів, торговці та ремісники, що постачали легіоне-

рам необхідні товари. Місто так багато важило для Римської Імперії, що з материка на острів був перекинутий міст, верхня частина якого складалася з дерев'яних аркових форм, а на мисі зведено замок. З занепадом Риму не стало і Петридави. Що ж залишилося в Кам'янці на згадку про ті часи? А досить багато: по-перше, ще класична давньоримська аркова архітектура кам'яного Замкового мосту; по-друге, знайдені в околицях багаті скарби давньоримських монет; по-третє, середньовічні друковані дороги на в'їзді до міста і в самому місті, споруджені в найкращих давньоримських традиціях наприклад, головна в'їзна дорога до міста-фортеці з боку тзв. Польських фільварків (у т.ч. пряма лінія дороги на схилі, використання броду на р. Смотрич – для його захисту та контролю навіть була зведена спеціальна оборонна вежа – Башта на броді (її це називають Турецька, Захаржевська); по-четверте, традиція мостити подвір'я міських кам'яниць кам'яними плитами в мозаїчний спосіб (саме так мостили шляхи в Давньоримській державі, залишки такої дороги можна подивитись нині в Криму, це стокілометрова пряма траса, що пов'язувала фортецю Гарак біля Ялти з Херсонесом) [5,359].

Новітні археологічні дослідження виявили під середньовічними фортифікаціями Кам'янця культурний шар тиверського та давньоримського укріпленого городища X-XIII ст. Однак після того як Пониззя увійшло до складу Галицького князівства, центр транспортно-торгівельної активності змістився від "захованого" серед пралісів Кам'янецького граду на береги р. Дністра – стратегічної міжнародної торгової артерії Галицько-Волинського князівства. Можна сказати, що для галичан та подільян шлях Дністром (відомий як Галицький шлях) був тим, чим дніпровський торговий шлях "із варяг у греки" був для Київського Чернігівського та Переяславського князівств. Тому найбільшим транспортно-торгівельним центром та "столицею" давньоримського Пониззя-Поділля став портово-перевалочний град Бакота на Дністрі (нині, на жаль, затоплений водами дністровського водосховища, зберігся лише великий давньоримський Бакотський печерний монастир).

Давньоримські гради Поділля не минули руйнації внаслідок монголо-татарської навали 1241 р. Очевидно, дерев'яні укріплення Кам'янця були розібрані воєводами Данила Галицького в 1259 р. на вимогу золотоординського полководця Бурундая. Відтак,

Поділля майже на сто років потрапило під владу татарських баскаків Золотої Орди. І тільки після того, як у 1362 р. в битві під Синіми Водами Великий князь литовський Ольгерд здобув перемогу над доти непереможними монголо-татарами, Поділля відходить під захист Литовської держави.

Як видно, літопис приписує будівництво кам'яної фортеці в Кам'янці литовським князям-братам Коріатовичам (небожам Великого князя Ольгерда), які після перемоги під Синіми водами успадкували Поділля. Згідно легенди литовський князь на ловах погнався за оленем, загнав його на острів, зусебіч оточений проваллям, і тут вирішив закласти фортецю. Однак, давньоримська фортеця і багатолюдний посад при ній на час приходу Коріатовичів мусили вже існувати, або вже за декілька років після документальної згадки про будову князми Коріатовичами нової фортеці (у 1374 р.), місту Кам'янцю було надане магдебурське право. Очевидно, упродовж 1360-1370-х рр. Коріатовичі лише позміцнювали низку давньоримських фортець Поділля, і серед них – Кам'янця. В 1434 р. Поділля було загарбане Польським королівством і Кам'янець до 1793 р. став центром воєводства і ключовим пунктом оборони Речі Посполитої на її неспокійних південно-східних кордонах. Усвідомлюючи значення Кам'янецької твердині на східних обводах західноєвропейської цивілізації, Папа Римський Юлій II називав це місто-фортецю "antemurale hristianum" (оплот християнства). Історики підраховали, що Поділля й Кам'янець у XV ст. 28 разів піддавалися нападу турецьких і татарських військ, у XVI ст. – 18 разів, у перший половині XVII ст. – 5 разів [3,169].

Але одночасно це був "золотий вік" Кам'янця-Подільського, який не тільки хоробро боронився від ворогів (за довгу середньовічну історію міста тільки тричі супротивникові вдалося його захопити: у 1393 р. – литовському князю Вітовту, який відібрав Кам'янець у Коріатовичів; у 1430 р. – полякам братам Бучацьким; у 1672 р. – туркам на чолі з султаном Мехмедом IV; значно довшим є список тих, хто так і не зміг оволодіти містом – табл. 1), але й зростав як європейське місто, що змагалося в красі з Києвом та Львовом, займаючи чільне місце в східній торгівлі. В Стамбулі, Карсі, Криму кам'янецькі купці-вірмени закупляли килими, оксамит, шовк, зброю, вина, дорогі пахощі, прянощі – все те, що складало комфорт тодішнього побуту.

Товар переправлявся транзитом через Молдову до Хотина, а далі – галерами по річках Дністер та Смотрич безпосередньо доставлявся у Кам'янець-Подільський. Остання річка на ті часи була значно повноводнішою ніж нині, та була судноплавною (зокрема, в межах Кам'янця – на ділянці між Руською брамою і водоспадом на північному сході). Отже, Кам'янець тоді був значним річковим портом, мав пристань, на якій галери прив'язували до кнехтів –

кам'яних стовпів у вигляді грибу (саме такий "гриб" було знайдено на березі р. Смотрич в Кам'янці в 1960-х рр.) і розвантажували. Підводи з товарами заїжджали до широкого тунелю (галереї), що простягався вздовж східного боку Старого міста. В середині ХХ ст. під час будівельних робіт у місті були знайдені рештки цієї галереї, зі слів старожилів вона нагадувала станцію київського метро.

Таблиця 1.

Спроби військового захоплення м. Кам'янця-Подільського за часів середньовіччя

№	Рік	Чільники	Країна
Вдалі			
1	1393	Великий князь Вітовт	Литва
2	1430	Брати Бучацькі	Польща
3	1672	Султан Мехмед IV	Туреччина
Невдалі			
1	1448	Татарські хани	Кримське ханство
2	1451	Татарські хани	Кримське ханство
3	1509	Татарські хани	Кримське ханство
4	1528	Татарські хани	Кримське ханство
5	Початок XVI ст.	Господар Богдан син Стефана	Молдова
6	1621	Султан Омсан	Туреччина
7	1633	Паша (генерал) Мехмед Абаза	Туреччина
8	1648	Максим Кривоніс	Україна
9	1651	Іван Богун	Україна
10	1652	Тиміш Хмельницький	Україна
11	1653	Богдан Хмельницький	Україна
12	1654	Татарські хани	Кримське ханство
13	1655	Богдан Хмельницький і Василь Бутурлін	Україна, Московська держава
14	1733	Немає даних	Туреччина

1. Авторська розробка за [1,90; 2,16; 3,169].

Звідти коридорами товари розвозилися до льохів-сховищ, власниками яких були кам'янецькі купці. Підземний Кам'янець не поступався розмірами надземному, тільки був більш утаємниченим. У дво, триповерхових сховищах зберігалися предмети східної розкоші, вино, паливо, зброя. Тут навіть були свої крамниці – "темні склепи" (sklep польською – магазин, крамниця, а magazyn – склад). Входи до підземного міста захищала сторожа. Пізніше ця підземна галерея була засипана землею та сміттям, нині про неї немає й згадки. Однак у місті її досі живуть легенди про численні скарби, що надійно приховані під ним (які в Петрі, що в Йорданії). Скарби іноді "показуються" людям, особливо після дощу або весняного танення снігів. Ось чому туристам радять пильно дивитися під ноги, коли вони блукатимуть Кам'янцем, і не лише в Старому місті. Понад 350 років (з 1434 до 1793, коли Поділля в результаті Другого

поділу Польщі відійшло до Росії) Кам'янець успішно функціонував не тільки як найважливіший та найпотужніший оборонний осередок на південно-східному кордоні Речі Посполитої (про що досить детально викладено в літературі), але й як адміністративний центр Подільського воєводства та найбільший господарський торговельно-складський, транспортний та митний осередок краю (про що в літературних джерелах згадується значно рідше). Відповідно, місто не тільки імпортувало значні обсяги різноманітних товарів (про що було вище), але й виробляло та "експортувало" (тобто відправляло на вивіз). Про високий рівень розвитку різноманітних ремесел в середньовічному Кам'янці свідчать хоча б назви вулиць Ремісничя, Ковальська (де жили не тільки ковалі, але й склодуви, гончарі-кахельники), оборонних башт (Гончарна, Кравецька, Різницька – їх збудували та підтримували в належ-

ному стані за кошти цих кам'янецьких ремісничих цехів) та бастіонів (М'ясний) тощо. Що стосується торговельно-складського сектору господарства середньовічного Кам'янця, то він повністю контролювався вірменами. Хоча нині поляків часто називають торговельною нацією, у XV-XVIII ст. польська шляхта гребувала займатися торгівлею (її справою було добре володіти шаблею та мушкетом), тому торговельну діяльність в Кам'янці, Львові (тобто вздовж Галицького шляху) здійснювали вірмени. Вони були християнами, а в XVII ст. навіть увійшли до унії з римсько-католицькою церквою, тому вірменам дозволялося жити і торгувати в Кам'янці (а, наприклад, українцям православної віри це заборонялося з 1699 р.). Недарма у Львові та Кам'янці і нині існують вулиці під назвою "Вірменська", вірменські церкви (в Кам'янці – дві, а також монастир) та хачкари (зображення хреста на гладкому чи різьбленому камені, на якому вміщували також імена архітекторів, камнерізів або фундаторів храму). Вірмени контролювали, зокрема, східну торгівлю, тобто з турецькими купцями. Для цього їм не завжди треба було їхати до Стамбулу, оскільки турецькі володіння починалися поруч – у Хотині (перейшов під контроль Росії у 1812 р.). Поговорюють, що з Кам'янця в Хотин (під Дністром) був прокладений підземний хід завдовжки 20 км, яким користувалися контрабандисти, таємні агенти і військові. Кам'янецька частина цієї підземної комунікації розпочиналася з галереї перед замком. Хоча з боку Хотина підземний хід був добре замаскований, турки його все ж виявили та підірвали в ділянці Дністра, в результаті чого багато людей захлиснулися у воді. Про це відомо з досліджень XIX ст.

Для молдовського князівства, яке знаходилося у васальній залежності від Туреччини, митні збори від торгівлі з Поділлям мали велике значення, про що свідчить будинок середньовічної митниці, що зберігся донині в Хотинському замку. Річ Посполита теж мала розвинуту та складну митну систему, яка на її кордонах, зокрема в Кам'янці, була представлена митними коморами (митницями) та митниками – целовальниками (від польського *celo* – мито). Основні обсяги "східної" торгівлі здійснювалася вірменськими купцями через південну – Руську в'їзну браму де і проходив митний догляд. Далі товари доставлялися або водним шляхом річкою Смотрич (про що було вище), або суходільним – стрімкою Вірменською вулицею прямісінько на Вірменський

ринок, де відбувалася торгівля і знаходилися спеціальні складські приміщення (ці чотири будинки існують і нині під назвою "Вірменські склади", їх споруджували як житлові, а в якості складів використовували напівпідвальні приміщення). Вірменський ринок, як зазначив відомий дослідник Кам'янця О. Прусевич, в давні часи був вогнищем східної торгівлі, сюди прибували каравани верблюдів зі східними товарами, по які приїжджали купці з півночі та заходу [1,41]. Біля Вірменського ринку сформувався Вірменський квартал міста з своєю ратушею, церквами монастирем, та шпиталем (вірмени склали до 30% населення середньовічного Кам'янця). Про суворий митний контроль торговельної діяльності кам'янецьких вірмен з боку міської влади Кам'янця свідчить розпорядження короля Сигизмунда III про запровадження додаткового податку на утримання вірменського шпиталу. Так, вірменські купці за кожен виїзд і повернення з Туреччини повинні були сплачувати три польських гроші від кожного коня; вірмени-м'ясники за кожен голову великої рогатої худоби сплачували по два гроші, а дрібною – по грошу; з кожної хури дров, провезених через Руську браму, одне поліно віддавали для шпиталу [1,32].

В кінці XVI ст. Кам'янець став закритим містом, за мури якого не допускалися ані торгові каравани, ані подорожні. Пов'язане це було із зведенням Руської і Польської брам – оборонно-гідротехнічних систем, у спорудженні яких запроваджувалися найновіші технології того часу. Тому змінилася і "логістика" східної торгівлі: для купців-іноземців на правому березі р. Смотрич збудували каравансарай (комори для зберігання товарів) з досконалою на той час інфраструктурою: колодязем, стайнею та голубиною поштою. Незабаром тут виникло поселення, де мешкали ремісники і обслуга. Нині про це нагадує сучасна назва цієї місцевості – Карвасари (спотворене каравансарай). Якщо вірменські купці контролювали гуртову та зовнішню торгівлю (що здійснювалася на Вірменському ринку), то роздрібний продаж різноманітного краму відбувався ще на двох ринках міста – Польському та Руському. Як для обмежених розмірів середньовічного Кам'янця, який декілька сторіч повністю вміщувався на острові площею всього 120 га (нині – Старе місто), то це свідчить про значну роль торгівлі в господарському розвитку міста та високий рівень заможності (купівельної спроможності) його мешканців на ті часи.

Очевидно митний пост (сучасною термінологією) існував і при Польській брамі, звідки здійснювався північно-східний напрямком кам'янецької зовнішньої торгівлі, але за обсягами він значно поступався південно-західному (через Руську браму). Щоправда, пізніше з зміною влади в Кам'янці (тобто після його переходу з 1793 р. під владу Російської імперії), напрямки товаропотоків зміняться на протилежні, про що свідчать "заняття" ковалями башт (чи скоріше вже руїн) Польської брами. Башти стали зватися Ковальськими, тут ковалі зустрічали втомлених далекою подорожжю подорожніх, запрошували їх підкувати коней, налагодити вози, продавали власноруч виготовлені цвяхи, петлі, ободи.

Щодо південно-західного вектору ділової активності Кам'янця (раніше – торгівля "східними" товарами), то в нових часах він набув нового змісту, пов'язаного не стільки з торгівлею (хоча в XIX ст., приміром, експорт продукції Немирівського спиртзаводу здійснювався через Одесу (морем) та Кам'янець-Подільський (суходолом), скільки із поштовим зв'язком. Так, у XIX ст. місто стало міжнародним поштовим транзитним пунктом, через який пошта йшла в Австро-Угорщину, Італію, Румунію, Сербію ті інші країни Європи. Це відбилося у назвах аж двох вулиць міста – Старопоштової та Поштової узвози. На останньому було збудовано в 1853 р. капітальний чотирьохповерховий (якщо дивитись з боку Новопланівського мосту) будинок губерньської пошти, який зберігся і донині.

Може виникнути питання, чи використовувався для торгівельних перевезень Замковий міст, через який проходить західний напрямком сполучень Кам'янця (на Львів, Краків, Варшаву). Отож Замковий міст, та відповідна дорога біля замку, що з'єднувала місто-фортецю Кам'янець та його передмістя Підзамче, за середньовіччя мали виключно державно-військове значення, тому були дуже вузькими (зокрема на мосту подорожній не зміг би розминутися з возом) та мали чотири контрольних брами – Підзамецьку, Пильну (або Станіслава Августа), браму на початку Замкового мосту і Міську. Пов'язане це було з надзвичайно важливим військовим значенням Кам'янецької фортеці, який вона зберігала аж до 1812 р., тому цивільним особам щоб зберегти таємницю укріплень, в'їзд чи вхід з боку Підзамча було суворо заборонено. Навіть за перебування під стінами замку чи на валах карали смертю. Але часи змінилися і в 1876 р.

для зручності проїзду всі брами – повністю або частково-розібрали. Військово-логістичне призначення мала за середньовіччя вул. Успенська, яка була найзручнішим та найкоротшим шляхом для перекидання військ із фортечних казарм до самого замку. Взагалі можна сказати, що місто-фортеця Кам'янець уособлював місце зустрічі західноєвропейської військової логістики (засади якої вже були добре відомі та широко використовувалися арміями європейських держав, у т.ч. Речі Посполитої, яка в XVI-XVII ст. мала одну з найпотужніших армій у Європі) та азійської військової "логістики". Останню уособлювали татарські орди ще з часів Чингісхана. Як зазначають Д. Шехтер та Г. Сандер, [4,47], на перший погляд може здатися, що Чингісхан жодного відношення до логістики немає. В дійсності якраз навпаки. Якщо поглянути на Чингісхана безпристрасним оком історика, то виявиться, що він був не тільки видатним тактиком, який завбачливо поділяв свою кінноту на загони, щоб одночасно нападати на супротивника з усіх боків, але й ще вельми талановитим та винахідливим логістом. Прагматичний воєначальник Чингісхан привчив своїх воїнів не тільки пересуватися в бою малими групами, але й задовольнятися малим. Татаромонгольська кіннота відправлялася в похід з трьома конями, з яких один був верховим, друга (кобила) давала молоко, а третій являв собою живу "консерву" на випадок скрутних часів. Окрім міркувань військового постачання гул від руху тисяч коней татарського війська виконував психологічну мету – наводив жах на мирних мешканців ще до появи татар. Вони на землях України, як і Чингісхан, слідували жорстокій, але такій, що відповідала їхній меті стратегії, та знищували все боєздатне, до того ж молоде мирне населення (тобто знищували бойову силу супротивника в зародку). Чим менше в супротивника людей, міркував Чингісхан, тим менша в нього армія, менше ресурсів. В Україні трофеями татар ставало все, що могло пересуватися: люди, свійська худоба, окрім свиней, яких забороняв їсти іслам. Вони вбивали чоловіків; полювали на хлопчиків, забираючи їх у яничари, дівчат – у гареми, шляхту – на багатий викуп. За це їх і прозвали "людоловами". До речі, відношення до коней у запорізьких козаків було зовсім відмінне від монголо-татар, хоча кіннота теж складала основу запорізького війська: за своїх коней запорожці молилися святому Кононові, ці тварини помирили власною смертю, забити

коня вважалося гріхом, традиції споживати конину не було (немає в Україні й до нині).

Коли турки з татарами захопили Кам'янець у 1672 р., за неписаними законами війни переможці три дні грабували місто. Турки вивезли з міста понад 100 возів золота-срібла, 300 хлопчиків узяли в яничари, дівчат, серед яких були молоді черниці та шляхетні панни – в гареми. Загарбники здирали з церков хрести, з ікон – дорогоцінні оправки, самими ж іконами вимощували вулиці. З цим періодом пов'язана кам'янецька легенда про "золотий ридван" [2,30]. турки вивозили з Кам'янця до Стамбулу золото й коштовності верблюдами, кіньми, віслюками, але добра не зменшувалося. Наказав тоді турецький пажа розплавити золото й вилити з нього золоту карету, помісцевому – ридван. Карету загрузили барилами з грошима, мішечками з коштовностями, а зверху поклали скриньку з турецькими реліквіями. На Замковому мості коні злякалися і карета впала в кручу глибиною 30 м. Як турки не намагалися дістати золото – не зуміли. У 1911 р. на берег Смотрича під час повені винесло сотню золотих монет і шукачі скарбів "золотої карети" з новою силою (а цим пошукам вже пішло четверте століття) прийнялися за роботу. В кінці XX ст. до справи підключилися професіонали з екскаватором самоскидом та старовинною картою, придбаною в Туреччині за великі гроші. В результаті пошукових робіт було порушене русло річки Смотрич, ледь не втопився екскаватор, але скарб знову ж не дався в руки. А Кам'янцем поширилися чутки, що турки обіцяють винагороду тим, хто знайде не так золоту карету, як турецькі реліквії, заховані в ній, а на додачу безкоштовно відбудують Старе місто та реставрують Замковий, колишній Турецький міст.

Розвиток транспортної інфраструктури середньовічного Кам'янця включав не тільки суходільний та водний види транспорту, але й повітряний. Пов'язане це з ім'ям "повітроплавця" Душинського. Це був механічних справ майстер, що проживав у місті в кінці XVIII ст. Він виготовляв іграшки та різні забавки, що подобалися дітям й дорослим: ляльки, що ходили по підлозі; дерев'яні пуделі, що стояли на задніх лапах; барабанщики на круглому диску, що відбивали дріб. Дорослі віддавали перевагу годинникам із зозулею або з підморгуючим арапом. Ще Душинський майстрував повітряні кулі, мріючи злетіти в небо. 1783 року він зробив дві спроби

відірватися від землі, але кулі розірвалися. Тільки на третій раз йому повезло і куля піднялася вгору. Обивателі перелякано хрестилися, а діти кричали й кидали камінням, коли куля низько пролетіла над містом і зникла за обрієм. До Кам'янця Душинський так і не повернувся...

Важливим та неодмінним складником транспортної інфраструктури заповідника "Кам'янця" є його чотири мости (табл. 2). Найстаріший з них – **Замковий** (XI, XVI, XVII-XVIII ст.), він відзначений у "Книзі рекордів" України. Міст збудовано на кам'яному гребні, що з'єднував острів з мисом материка, на якому стоїть замок; міст сполучає два правих береги р. Смотрич. Під час розбудови замку під мостом у скелі був пробитий склепінчастий канал, який регулював рівень води в Смотричі під час повеней. Як зазначалося, міст був дуже вузький (під один віз), виконував виключно військові функції, тому каравани з товарами входили до Кам'янця долиною р. Смотрич через Південну (Руську) міську браму. Під час турецької окупації (1672-1699 рр.) Замковий міст було обмуровано кам'яною кладкою у кшталті суцільної стіни довжиною 88 м, висотою 24-28 м. Існує легенда, що на ньому був страчений син Богдана Хмельницького – Юрко. Саме його, незадовго до смерті, Б. Хмельницький визнав за свого наступника. Однак гетьманська булава виявилася не під силу 16-річному Юркові. Турки двічі надавали Ю. Хмельницькому султанський фірман на звання гетьмана і "князя Сарматського" з резиденцією в м. Немирів.

1685 року за доносом гетьман-князь був заарештований турками і привезений до Кам'янця. Після короткого розслідування, яке відбувалося в Ратуші на Польському ринку, його задушили, а тіло скинули з турецького мосту. За іншими даними він був відправлений в грецький монастир на острові в Егейському морі. І сьогодні на Мальті туристам показують могилу "козацького генерала" Юрія Хмельницького. Архітектор та військовий комендант Кам'янця Ян де Вітте у XVIII ст. відремонтував Замковий міст на гроші польського короля Станіслава Августа Понятовського, в пам'ять про що була встановлена дошка. В 70-х рр. XIX ст. залишки споруд на Замковому мості були розібрані та встановлені дерев'яні тротуари з перилами. Це розширювало дорогу, однак середньовічний колорит мосту був остаточно втрачений.

Порівняльна логістична характеристика мостів м. Кам'янець-Подільський

№	Назва	Час спорудження	Параметри			Де знаходиться
			Довжина, м	Висота, м	Пропускна спроможність	
1	Замковий (стара назва Турецький)	XI-XIV ст., відновлення XVII-XVIII ст.	88	24-28	Низька	Південний захід Старого міста
2	Старий міст біля Ковалів	1793 р.	біля 40	2-3	Низька	Північний захід Старого міста
3	Новопланівський або Новий	1864-1874 рр.	136	38	Середня	схід Старого міста
4	"Стрімка лань"	Відкриття 1973 р.	380	60	Висока	Південний схід Нового плану

*Авторська розробка за [1,163; 2,48].

Старий міст біля ковалів. З внутрішнього Поділля до Кам'янця пролягав шлях, що проходив повз Польські фільварки, вброд річкою, через Північну (Польську) в'їзну браму, а далі узвозом в Старе місто. Першими зустрічали подорожніх ковалі, котрі пристосували печери в скелях під пересувні кузні. Вони підковували коней, виготовляли кінську упряж, цвяхи. Наприкінці XVII ст. (1793 р.) правий та лівий береги Смотрича з'єднав дерев'яний міст, який називався Новим. Після того, як ввели в дію міст через каньйон на сході (1874), назва Нового або Новопланівського перейшла до нього. В свою чергу міст біля Польської брами перейменували в "Старий міст біля Ковалів". Саме через цей міст, Старопоштовий узвіз та Вітряну браму до міста в'їжджали всі ті, хто прибував до Кам'янця з півночі та сходу (до побудови Новопланівського мосту). А серед них були чотири російські імператори (Петро I – 1711 р., Олександр I – 1818 р., Микола I – 1842 р., Олександр II – 1859 р.); 32-річний поет і художник Тарас Шевченко – (у 1846 р.); письменники Степан Руданський (1849 р.) та Анатолій Свидницький (1851 р.), автор Словника російської мови Володимир Даль (1831 р.) та багато інших. Щодо польських королів, то на древніх мурах Кам'янця залишили свої "автографи" (у вигляді "пам'ятних дошок") два з них. Перший – це Стефан Баторій, за часів якого у XVI ст. якого була споруджена тзв. Вітряна Брама (або Брама Стефана Баторія), другий – це останній король Речі Посполитої Станіслав-Август Понятовський, який перебував у Кам'янці в 1781 р. З цієї okazji була зведена Триумфальна арка на вході до Кафедрального майдану, на який повідомляється про цю подію. Нині на арці цей напис можна прочитати. До речі, він зроблений старопольською мовою, а на латиною, як подається в деяких джерелах. Латиною натовість виконана "Tablica Pamiętkowa" (польсь-

кою – пам'ятна дошка) на Вітряній брамі біля башти Стефана Баторія. Ці два королі напевно в'їжджали в Кам'янець через єдиний тоді Замковий міст.

Новопланівський міст з'єднав Старе місто з східними землями, де в кінці XIX ст. було утворене передмістя – Новий план, з широкими вулицями, зеленими скверами та майданами. В 50-60 ті рр. XX ст. на їх місці забили фонтани, які пізніше висохли. Міст будувався з 1864 по 1874 рр. під наглядом інженер-капітана Я. Костенецького. Довжина мосту – 136 м, висота – 38 м. Одразу міст став улюбленим місцем відпочинку кам'янчан – свого роду бульваром. Про це свідчать численні фотографії Новопланівського мосту кінця XIX – початку XX ст. з фланірующими гімназистами, чиновниками та панями в капелюшках. На огляд мальовничої панорами, що відкривалась з мосту, приводили гостей з провінції, і дами зомлівали, глянувши в майже 40-метрову прірву під ногами. У 2006 р. Новопланівський міст був реставрований в стилі кінця XIX – початку XX ст., що сприяло подальшому підвищенню його популярності серед туристів та місцевих мешканців, особливо молоді, яка чіпляє до ґрат мосту замочки, називаючи його "мостом закоханих". Подейкують, що рано-вранці, коли в долині ще клубочиться туман, на мості інколи з'являється постать минулого – жінка в білому капелюсі. За нею біжиш, біжиш – ніколи не доженеш.

Міст "Стрімка лань" був споруджений в 1973 р., тобто через сто років після відкриття Новопланівського мосту. Цей четвертий міст Кам'янця знаходиться на південному сході Нового плану. Доки його зводили, в народі з'явився жарт про річку Смотрич, як найширшу річку України, бо міст будувався десятиліттями і не було щій будові ні кінця, ні краю. Експериментальний міст довжиною 380 м, висотою 60 м створювали спеціалісти

Київського Інституту Електрозварювання НАН України імені Патона. Проїжджа частина мосту складається з трипрогінної рамкової системи, що дозволяє використовувати міст у спортивних змаганнях – чемпіонаті України з повітроплавства (згадаймо повітроплавця XVIII ст. Душинського). Під час змагань пілоти на повітряних кулях намагаються пролетіти під мостом. Виконання цього завдання дає їм право бути зарахованими до еліти повітроплавців – майстрів вищого класу. З 1995 р. популярністю серед екстремалів користувалися стрибки з мосту на гумових канатах з падінням в скелястий каньйон р. Смотрич (тзв. "бенджі-джампінг"). Однак після трагічного випадку – смерті однієї з учасниць, атракціон був закритий. Міст отримав назву "Лань, що біжить" або "Стрімка лань". Назва мосту перегукується з давньою легендою про оленя та князів Коріатовичів – засновників міста.

Висновки. Одне з семи "Туристичних чудес України" – історико-архітектурний заповідник "Кам'янець-на-Поділлі" протягом століть розвивався як найбільший оборонний, господарський, торгівельний та транспортний осередок Поділля. Понад 300 років це був центр Подільського воеводства Речі Посполитої (XV-XVIII ст.), понад 120 років – центр Подільської губернії Російської імперії (1793-1917 рр.), майже півроку – тимчасова "столиця" Директорії Української Народної Республіки (друга половина 1919 р.), майже 20 років – обласний центр УРСР (1920-1937 рр.). Особливо цікавим та змістовним з туристичного погляду в розвитку Кам'янця-Подільського були часи середньовіччя, коли місто і сформувалося як місто-фортеця з цілісним комплексом військово-оборонних та житлово-торгівельних споруд, які органічно поєднувалися на досить невеликому за розмірами острові, який оточував глибокий скелястий каньйон р. Смотрич та для захисту якого був споруджений грізний замок, що контролював єдиний міст на в'їзді до міста. Середньовічний Кам'янець мав розвинуту торгівельну транспортну та митну інфраструктуру, що включала бруковані дороги, в'їзні брами (де містилися митні комори, тобто митні пости), річковий порт тощо. Кам'янець вирізнявся особливим розвитком "східної" торгівлі, яку здійснювали вірменські купці, які створили в місті власний торгівельно-складський та житловий квартал навколо Вірменського ринку. Караван-сарай на в'їзді до міста, річковий

торгівельний порт, підземні торгівельні галереї та складські приміщення, три великих міських ринки (крім Вірменського, це Польський та Руський ринки), торгівельно-складські будівлі тощо – все це говорить про надзвичайно високий рівень розвитку, який отримали в середньовічному Кам'янці не тільки військово-оборонні, але й торгівельно-складські та транспортно-митні функції, які в сучасній термінології позначаються поняттям "логістичні функції". Отже, матеріал статті вносить свою частку у висвітлення розвитку як транспортно-торговельної логістики в Україні в історичному аспекті (на прикладі середньовічного міста-фортеці Кам'янця) так і в дослідження логістичного аспекту "Туристичних чудес" України – в межах логістики туризму. Слід зазначити, що господарський, транспортний, архітектурний розвиток міста не припинявся і в XIX – на початку XX ст. Як губернський центр Російської імперії, Кам'янець тоді не поступався сусідньому провінційному центру Австро-Угорщини – Чернівцям (на жаль, нині таке порівняння не на користь Кам'янця). Визначальними ознаками Кам'янця тоді були такі споруди Старого міста, як бувший Кармелітський костюл (пізніше – Собор Ікони Казанської Божої Матері), Вірменський та особливо Польський ринок, забудовані 3-4-х поверховими будинками в стилі барокко та ренесансу, нарешті, капітальні кам'яні трьох-чотириповерхові будинки, зведені на стрімких схилах Старого міста в особливий спосіб – з фасаду вони мали 3-4 поверхи, а з внутрішнього двору – один-два поверхи. Сходів між поверхами в таких будинках не було, оскільки до першого поверху вела окрема стежка, а верхні поверхи мали вихід безпосередньо у внутрішній двір, заощечений кам'яними плитами. Спосіб будівництва таких домів був запозичений кам'янецькими будівничими від оборонних башт, наприклад Різницької, яка з боку кручі була трьохярусною, а з боку міста – двохярусною. На жаль, жодної з цих ознак нині немає: Кармелітський костюл був повністю знищений в 1930-ті роки (нині на його місці – пустка); Польський ринок, як і білостінні багатоповерхівки на кручах стали жертвами німецьких бомбардувань в 1941 р. Можна зазначити, що Кам'янець-Подільський є мабуть, єдиним містом України історичний центр якого так і не було відновлено після Другої Світової війни. На додаток Кам'янець був "репресований" Радянською владою в 1930-х роках: позбавлений статусу обласного

центру та "розжалуваний" до рівня райцентру (мабуть місту пригадали часи Гетьманату, коли в Кам'янці був створений Український університет, та Дирекції, коли Кам'янець півроку перебував у статусі тимчасової столиці

України). Усе вищевикладене, на нашу думку, дає підстави до висунення Кам'янця-Подільського в претенденти на присвоєння йому звання "місто-герой України".

Література:

1. Будзей О.В. Вулицями Кам'янця-Подільського / Серія "Історичні місця України" / О.Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
2. Вінюкова-Волкова В. Легенди старого Кам'янця / В. Вінюкова-Волкова. – Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2009. – 48 с.
3. Рутинський М. Замковий туризм в Україні: Навч. пос. / М. Рутинський. – Київ: ЦУЛ, 2007. – 432 с.
4. Шехтер Д. Логістика. Искусство управления цепочками поставок / Д. Шехтер, Г. Сандер. / Пер. с англ. – М.: Претекст, 2008. – 230 с.
5. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. пос. / І. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
6. Смирнов І.Г. Стратегічний логістичний менеджмент в контексті сталого розвитку туризму в Україні / І. Смирнов // Краєзнавство та музейна справа в Україні: Наук. зб. "Велика Волинь". – 2010. – Вип. 14. – С. 164-179.
7. Гордєєв А.Ю. Карти-портalani XVI-XVII ст.: особливості та роль у розвитку картографії: Моногр. / А. Гордєєв. – К.: ВГЛ "Обрії", 2009. – 408 с.

Резюме:

Смирнов І.Г. ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНЫЙ ЗАПОВЕДНИК "КАМЕНЕЦ" КАК ТУРИСТИЧЕСКОЕ ЧУДО УКРАИНЫ: ЛОГИСТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ.

Раскрыты логистические, т.е. торгово-складские и таможенно-транспортные функции средневекового города-крепости Каменец-Подольский – одного из туристических чудес Украины. Статья вносит свою долю в освещение развития как транспортной и торговой логистики в Украине в историческом аспекте (на примере средневекового города-крепости Каменец), а также в исследования логистического аспекта туристических чудес Украины – в пределах новейшего научного практического направления – логистики туризма.

Ключевые слова: торгово-складские функции, таможенно-транспортные функции, город-крепость Каменец-Подольский, как туристическое чудо Украины.

Summary:

Smirnov I.G. REPRESENTED LOGISTICAL (COMMERCIAL, WAREHOUSE, TRANSPORT, CUSTOMS) FUNCTIONS OF MEDIEVAL CITY OF KAMIANETS-PODILSKI – ONE OF TOURISTIC WONDERS OF UKRAINE

Represented logistical (commercial, warehouse, transport, customs) functions of medieval city of Kamianets-Podilski – one of touristic wonders of Ukraine. The article brings its part to interpretation of development of transport and commercial logistics in Ukraine in historical aspect (on the example of medieval city – fortress of Kamianets), as well as to research of logistical aspects of Ukraine touristic wonders – in travel logistics contents which is one of the newest scientific and practical directions.

Key words: trade and warehousing functions, customs and transportation functions, the city-fortress of Kamenetz-Podolsk, as a tourist marvel of Ukraine.

Рецензент: проф. Денисик Г.І.

Надійшла 14.10.2011р.

Йосип СВИНКО

ВОНИ БУЛИ ПЕРШИМИ

(до 30-річчя набору абітурієнтів та 25-річчя першого випуску вчителів географії у Тернопільському державному педагогічному інституті)

Висвітлено історію розвитку географічної освіти на Тернопільщині. Викладено короткі відомості про перших випускників-географів Тернопільського державного педагогічного інституту та їх діяльність.

Ключові слова: Вища Волинська гімназія, Кременецький державний учительський інститут, Тернопільський державний педагогічний інститут, географічний факультет Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка.

Витоки природничо-географічної освіти на Тернопільщині сягають початку XIX ст. Вони пов'язані з іменами визначних вчених-природодослідників В. Бессера, А. Анджейовського – викладачів знаменитої Вищої Волинської (Кременецької) гімназії, заснованої в 1805 р.

на базі колишніх братської школи (1620), Кременецько-Богоявленської колегії (1673) та Єзуїтського колегіуму (друга половина XVIII ст.), яка згодом у 1819 р. була реорганізована в лицей. Завдяки останньому Кременець став визначним центром освіти і науки на заході

Російської імперії [2].

Однак, цілеспрямовану підготовку вчителів біології та географії тут розпочато лише у 1940 р., коли постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 4 березня 1940 р. №316 на колишній ліцейній базі було відкрито Кременецький державний учительський інститут – перший вищий навчальний заклад на Тернопільщині.

Організаторами і першими викладачами природничо-географічного факультету були І.В. Цись – декан факультету, Б.М. Іванов – завідувач кафедри та викладач фізико-географічних дисциплін, Т.С. Ніколаєва – викладач економічної географії. Вони здійснили перший набір і розпочали заняття.

На жаль інтенсивному розвитку інституту перешкодив віроломний напад фашистської Німеччини, почалася тривала і жорстока війна. Викладачі і студенти були мобілізовані до радянської армії. Багато з них загинуло на фронті. Серед них директор інституту І.Г. Вакула та перші декани мовно-літературного та природничо-географічного факультетів Й.В. Важничий і І.В. Цись [1].

Після звільнення м. Кременця в березні 1944 р., учительський інститут відновив свою роботу. Був оголошений прийом студентів на перший курс стаціонарного і заочного відділів на факультети: фізико-математичний, мовно-літературний, історичний, природничо-географічний та проводилась реєстрація старих контингентів студентів. З першого жовтня 1944 р. в учительському інституті приступили до занять 268 студентів.

Деканом природничо-географічного факультету і викладачем фізико-географічних дисциплін був П.В. Серветник, економічну географію викладала Т.С. Ніколаєва, яка за викликом повернулася з м. Харкова. Почалось обладнання кабінету геології.

Набір студентів зростав з кожним роком. У 1950 році на стаціонарі вже навчалось 532, а на заочному відділенні інституту – 1340 чоловік. Протягом 1944-1950 рр. в стінах Кременецького державного вчительського інституту підготовлено 1776 вчителів, в т.ч. 927 на заочному відділенні, які працювали в основному в Тернопільській, Рівненській, Чернівецькій та Львівській областях [1].

Таким чином, Кременецький учительський інститут у 1944-1950 рр. допоміг школам західних областей УРСР, зокрема Тернопільщини, у здійсненні загального семирічного навчання і, тим самим, вніс певний вклад у

справу дальшого розвитку народної освіти на західноукраїнських землях. Потреба шкіл в учителях У-УП класів в основному була забезпечена, проте педагогів з вищою освітою ще не вистачало. В зв'язку з цим, 4 серпня 1950 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову про реорганізацію Кременецького та інших учительських інститутів в педагогічні. Підготовку вчителів географії і біології припинено (останній випуск їх на денному відділенні відбувся у 1951 році, а на заочному – в 1952). Новостворений на базі природничо-географічного факультету учительського інституту природничий факультет розпочав підготовку вчителів біології і хімії, а згодом – біології та основ сільськогосподарського виробництва. Ряд випускників колишнього природничо-географічного факультету продовжили навчання на природничому факультеті, стали біологами, хіміками. Однак переважна більшість випускників природничо-географічного факультету і після закінчення природничого факультету поряд з біологією і хімією продовжувала викладати в школах географію, вони заклали фундамент географічної освіти в школах Тернопільської і сусідніх областей.

На нашу думку, зміна назви факультету з природничо-географічного на природничий і припинення підготовки вчителів географії у Кременці, була великою помилкою тодішнього керівництва освітою, адже вчителів з вищою освітою з цієї спеціальності ще довго (до кінця 90-х років минулого століття) катастрофічно не вистачало як у Тернопільській, так і в сусідніх областях.

У кінці 60-х та на початку 70-х років ХХ століття у Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях лише 20-30% вчителів географії мали спеціальну освіту. Географію викладали вчителі різних спеціальностей (історики, біологи, математики, навіть вчителі фізичного виховання). В Тернопільській області цей відсоток був найвищий (35%) за рахунок колишніх випускників природничо-географічного факультету Кременецького учительського інституту. Потрібно було аж 30 років, щоби виправити помилку допущену у 1950 р. і відкрити у 1981 р. набір студентів уже в Тернопільський державний педагогічний інститут на спеціальність "Географія і біологія", а у 1990 р. створити окремий географічний факультет, який успішно розвивається.

Після реорганізації Кременецького учительського інституту в 1950 р. і припинення

підготовки вчителів географії, центром географічної і геологічної освіти вчителів залишився кабінет геології, який мав відповідну матеріальну базу, що використовувалася для підготовки вчителів біології і хімії, в роботі з вчителями географії міста і області, з учнями шкіл. Ця робота особливо поживалась на початку 60-х років, коли у шкільні програми з географії та біології було внесено ряд суто геологічних питань (природні сполуки різних хімічних елементів в хімії, методи визначення віку гірських порід в географії, основні етапи розвитку органічного світу в курсі загальної біології тощо) на базі геологічного кабінету Кременецького педінституту періодично проводилися семінари вчителів географії району та області, які організовував кабінет методики географії обласного Інституту підвищення кваліфікації вчителів, очолюваний І.Г. Проциком [1].

Після перебазування у 1969 році Кременецького державного педагогічного інституту у Тернопіль деканат природничого факультету (декан Й.М. Свинко) разом з ректоратом (ректор М.Л. Бригінець) 11 грудня 1970 р. звернулися з листом до Міністерства освіти про дозвіл на відкриття набору на спеціальність "Географія з додатковою спеціальністю біологія". Однак, у зв'язку з відсутністю достатньої кількості приміщень, не дивлячись на ряд наступних звернень до Міністерства освіти та публікацій у періодичній пресі, питання про відкриття набору на цю спеціальність було відкладене на цілих одинадцять років, до завершення будівництва нового навчального корпусу інституту.

Перший набір студентів на спеціальність "Географія і біологія" було здійснено лише у 1981 році. Згідно наказу ректора №99 від 22.08.1981 р. на перший курс денної форми навчання було зараховано 50 абітурієнтів, які успішно склали вступні іспити і пройшли по конкурсу. Після п'ятирічного навчання всі студенти цього набору, які повністю виконали навчальний план та успішно склали державні екзамени згідно наказу ректора №97 від 01.07.1986 р. присвоєно кваліфікацію вчителя географії і біології та видано дипломи встановленого зразка. Причому 7 з них (В.В. Алфер'єва, В.М. Дубенська, М.С. Польна, Л.М. Чернописька, М.Я. Гнатів, О.М. Пилипенко і О.О. Ципко) одержали диплом з відзнакою, а решта – дипломи звичайного зразка.

У 1982 році відкрито кафедру географії,

яка згодом стала основою географічного факультету. Завідувачем було обрано кандидата геолого-мінералогічних наук, доцента Й.М. Свинка, його головними завданнями на цьому етапі став підбір кваліфікованих кадрів та створення належної матеріальної бази.

Першими викладачами кафедри географії були кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент Й.М. Свинко (завідувач кафедри), кандидат географічних наук, ст. викладач Р.О. Сливка та асистент О.В. Заставецька. Навчальний процес обслуговувала лаборант Л.Д. Стула. Згодом, по мірі зростання учбового навантаження, на кафедру прибули нові викладачі: у вересні 1982 р. – кандидат географічних наук, доцент Р.Д. Бойко та кандидат геолого-мінералогічних наук, ст. викладач М.Я. Сивий, у 1983 р. – кандидат географічних наук, доцент С.В. Трохимчик, кандидат сільськогосподарських наук Д.І. Ковалишин та асистент Б.І. Заставецький. Однак, у зв'язку з відсутністю квартир, ст. викладач Р.О. Сливка та доцент С.В. Трохимчик пропрацювали недовго і повернулись у свої міста (Івано-Франківськ та Львів). У вересні 1984 року на кафедру прибули кандидат географічних наук, ст. викладач Т.Ю. Платонова, кандидат педагогічних наук І.Г. Процик, у жовтні 1984 р. обрані за конкурсом асистенти М.В. Потокій, а в січні 1985 р. – З.Т. Думка. За станом на 1 липня 1985 р. кількісний склад викладачів кафедри географії досяг 10 осіб.

Колектив кафедри інтенсивно працював над створенням матеріальної бази: було придбано необхідні прилади й обладнання для лабораторних досліджень, навчально-польових практик, карти, атласи, технічні засоби навчання, закладено географічний майданчик, суттєво поповнено новими зразками геологічний музей, створено спеціалізовані навчальні кабінети геології, загального землезнавства, фізичної географії та економічної і соціальної географії. Вибрано місця і успішно проводилися навчально-польові практики з геології, геоморфології, географії ґрунтів з основами ґрунтознавства, метеорології, ландшафтознавства у різних районах області, а для комплексної практики з фізичної та економічної і соціальної географії (IV курс) розроблено маршрути по Карелії та Кольському півострову.

Розпочато дослідження за госпдоговірною темою з науково-дослідним інститутом землеробства і тваринництва західних районів УРСР. При кафедрі успішно працювали студентські наукові гуртки.

Все це дало позитивні результати за рядом показників: поліпшилась дисципліна й успішність студентів, активізувалась наукова діяльність викладачів та студентів, зросла якість дипломних робіт. У 1985 році студентка В.В. Алфер'єва зайняла третє місце на республіканській олімпіаді з географії, а у 1986 – студенти О. Васелина і С. Гунько зайняли відповідно I і II місця на республіканській олімпіаді з географії серед педагогічних інститутів України та I і III місця серед географічних факультетів вишів УРСР.

У липні 1985 року кафедру географії розділено на дві окремі кафедри: фізичної географії

та економічної і соціальної географії, які спільно продовжили підготовку вчителів географії і біології, а згодом географії та історії.

За підсумками роботи у 1986 р. кафедра фізичної географії зайняла II місце серед семи кафедр природничого факультету.

В умовах народження і бурхливого розвитку кафедри географії, підбору кваліфікованих кадрів, організації навчального процесу та створення матеріальної бази успішно йшла підготовка перших вчителів географії з вищою освітою у Тернопільському державному педагогічному інституті.

Рис. 1. Група випускників під час зустрічі в педуніверситеті

Через чверть століття випускники першого випуску у вересні 2011 року з'їхались на свою зустріч в стінах рідного уже національного університету, одного з найбільших його факультетів – географічного. Географічний факультет Тернопільського національного – педагогічного університету ім. В. Гнатюка, який виріс з колишньої кафедри географії став одним з провідних географічних факультетів серед вищих педагогічних закладів України. Він має чотири кафедри (фізичної географії, економічної і соціальної географії, географії України і туризму та геоecології і методики викладання екологічних дисциплін) на яких

працює шість професорів і докторів наук та 26 кандидатів наук та доцентів. Факультет готує спеціалістів за трьома спеціальностями: “Географія”, “Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування”, “Туризмознавство”. На ньому відкрито магістратуру та аспірантуру. Ряд випускників факультету захистили кандидатські дисертації і успішно працюють викладачами на рідному факультеті та в інших вищих навчальних закладах України. Серед них 2 доктори економічних наук: Б.М. Данилишин (екс-міністр економіки України) та В.Я. Брич (зав. кафедри менеджменту Тернопі-

льського національного економічного університету). Декан факультету кандидат географічних наук, доцент Б.В. Заблоцький і його заступник кандидат географічних наук П.М. Дем'янчук теж є випускниками факультету.

На зустріч прибули 40 осіб і цим засвідчили свою любов до рідного університету, до вчительської професії, до своєї юності і до самих себе.

Приємно відзначити, що майже всі випускники першого випуску залишились вірними обраній професії і працюють на педагогічній ниві в Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Рівненській, Волинській та Хмельницькій областях. Одна з них (С.І. Дацюк) захистила кандидатську дисертацію і працює заступником керівника управління освіти в Ханті-Мансійську (РФ). Майже половині з них присвоєно звання "Старший вчитель", та "Вчитель вищої категорії". Серед них колишні перші медалісти (В.В. Алфер'єва, М.Є. Польна, Л.М. Чернописька, О.М. Пилипенко) та багато й тих, що отримали дипломи звичайного зразка.

Гуменна Галина Богданівна працює методистом Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти та старшим викладачем Ужгородського національного університету, Відмінник Освіти. Нагороджена нагрудним

знаком ім. В. Сухомлинського. Автор регіональних посібників по краєзнавству.

Лис Юрій – зав. кабінетом географії Рівненського обласного інституту післядипломної освіти. Вчитель-методист вищої категорії.

Директорами шкіл працюють Худа Петро Євгенович і Грицак Марія Романівна.

Два випускники (Стульківський Ігор Миколайович і Рихлівський Юрій Михайлович) присвятили себе роботі в органах внутрішніх справ.

Семчишин Дмитро Володимирович – службовець, працює у Зборівській міській раді консультантом.

Четверо випускників (Д.С. Блакита, С.І. Дацюк, Г.В. Єроміна та Л. Урсу) працює за кордоном (в Італії, Канаді, Молдові та Росії).

Всі випускники створили свої сім'ї і виховують по 1-2 дітей. Брик Марія Степанівна і Лизунік Олександра Терентіївна мають по троє дітей, а дехто з випускниць першого випуску (М.С. Брик і М.Р. Грицак) вже мають по одному внукові і стали бабусями.

Ми пишаємось тим, що зусилля, спрямовані на відкриття спеціальності і створення географічного факультету у Тернопільському державному педагогічному інституті не були марними і одержали своє гідне продовження на сучасному рівні.

Література:

1. *Свинко Й.М.* Кафедра географії – основа географічного факультету (до 20-річчя відкриття кафедри географії Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка) / *Й.М.Свинко* // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2002. – 2(7). – С. 97-106.
2. *Свинко Й.М.* Вища Волинська (Крем'янецька) гімназія та ліцей: розвиток освіти й вивчення природи Волині та Північного Поділля за 1805-1914 роки. / *Й.М.Свинко* // Наукові записки ТДПУ. Серія: Географія. – Тернопіль, 2011. -1(29). –С. 3-7.

Резюме:

Йосип Свинко. ОНИ БЫЛИ ПЕРВЫМИ (К 30-ЛЕТИЮ НАБОРА АБИТУРИЕНТОВ И 25-ЛЕТИЕ ПЕРВОГО ВЫПУСКА УЧИТЕЛЕЙ ГЕОГРАФИИ В ТЕРНОПОЛЬСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ).

Отражена история развития географического образования на Тернопольщине. Изложены краткие сведения о первых выпускников-географов Тернопольского государственного педагогического институт и их деятельность.

Ключевые слова: Высшая Волынская гимназия, Кременецкий государственный учительский институт, Тернопольский государственный педагогический институт, географический факультет Тернопольского национального педагогического университета им. В. Гнатюка.

Summary:

Yosyp Svyenko. THEY WERE THE FIRST (UP TO 30 YEARS OF APPLICANTS AND A SET OF 25TH ANNIVERSARY OF THE FIRST ISSUE OF GEOGRAPHY TEACHERS IN TERNOPIL STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE).

It covers the history of geographical education in Ternopil. Presents brief information about the first graduates of geographers Ternopil State Pedagogical Institute and its activities.

Keywords: Higher Volyn gymnasium, Kremenets State Teachers' Institute, Ternopil State Pedagogical Institute, Faculty of Geography Ternopil National Pedagogical University. Mr. Hnatiuk.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 08.10.2011р.

ВИТОКИ ЛАНДШАФТОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ**(До 55 річниці II Всесоюзної наради з питань ландшафтознавства у Львові (1956 р.))**

Розглянуто основні завдання, які ставили ландшафтознавці країни на II Всесоюзній нараді з питань ландшафтознавства, що відбулась у Львові у 1956 р. Звертається увага на активний розвиток ландшафтознавчих досліджень в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Ключові слова: ландшафтознавство, розвиток ландшафтознавчих досліджень, II Всесоюзна нарада з питань ландшафтознавства, прикладні ландшафтознавчі дослідження.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Активний розвиток ландшафтознавства в Україні розпочався в другій половині ХХ - на початку ХХІ століття. Враховуючи важливість ландшафтознавчих та фізико-географічних досліджень у сучасних умовах для вирішення прикладних завдань, а також подальшого розвитку і вдосконалення теоретичних напрацювань, вважаємо що дане дослідження і надалі залишається актуальним. Окремі аспекти розвитку ландшафтознавства і ландшафтознавчих ідей висвітлено в працях Г.І. Денисика, С.І. Кукурудзи, О.М. Маринича, Г.П. Міллера А.В. Мельника, С.В. Міхелі, В.М. Петліна та ін.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – проаналізувати рішення II Всесоюзної наради з питань ландшафтознавства, показати їх актуальність в наш час для розвитку і поглиблення теоретичних і практичних аспектів ландшафтознавства.

Виклад основного матеріалу. У розвитку ландшафтознавчих досліджень виділяють три етапи. Перший з них припадає на 50–60-ті рр. минулого століття. На цьому етапі здійснюється розробка теоретичних і методичних основ ландшафтознавства, що супроводжується складанням ландшафтних карт різних масштабів, написанням перших посібників з теорії ландшафтознавства (Геренчук, 1969) та методики ландшафтного картографування (Міллер, 1972). Основна увага приділялась вивченню генезису, історії розвитку і структури ландшафтів, питанням їхньої класифікації та прикладного використання для потреб сільського господарства, землеустрою та ін. Ландшафтознавчі дослідження в цей час поєднувалися з розробленням принципів і методів фізико-географічного районування України, що згодом було втілено у фундаментальній праці “Физико-географическое районирование Украинской ССР” (1968) [4].

Вагомий внесок у розвиток ландшафтознавства на цьому етапі зроблений К.І. Геренчуком, з ініціативи якого в 1956 році у Львові

відбулася II Всесоюзна нарада з проблем ландшафтознавства. На цій нараді розглядалися важливі питання пов’язані з теоретико-методичною базою ландшафтознавства, а також з прикладними ландшафтними дослідженнями. Наукова проблематика цієї наради була пов’язана з розвитком велико- і середньомасштабного картографування ландшафтів, яке стало основою для організації території, планування розвитку сільського господарства, лісового господарства, для дослідження природних ресурсів.

На цій конференції з доповіддю "Питання середньомасштабного картографування ландшафтів" виступив К.І. Геренчук. У своїй доповіді К.І. Геренчук звертає увагу на важливість польових досліджень і картографування ландшафтів що є основою для розвитку теорії ландшафтознавства і теорії загального землезнавства. Тільки такі дослідження дадуть можливість ландшафтознавству вийти на широку дорогу теоретичного розвитку і практичного використання, зазначив доповідач. Одночасно ним були визначені два шляхи розв’язання цієї проблеми: перший – складання комплексних аналітичних карт; другий – складання типологічних карт. Одним із питань, на яке зверталась увага в доповіді К.І. Геренчука – є типологія і класифікація ландшафтів. Він зазначав, що розробка типології природних територіальних комплексів можлива тільки при картографуванні їх на основі польових досліджень. Ним була запропонована класифікація "типів географічних комплексів" для західних областей України. В класифікації використовувались такі одиниці: клас ландшафтів, група, тип.

Ландшафтознавчі дослідження були започатковані ним ще в 1953 році в Чернівецькому університеті, а продовжив він їх розвивати вже в Львівському університеті з 1954 року.

З часом, ландшафтознавчі дослідження виокремлюються в самостійну наукову проблематику, яка викликала підвищений інтерес на наступних Всесоюзних нарадах, зокрема, на

IV (Рига, 1959) і V (Москва, 1961).

У роботі наради брали участь вчені з різних наукових установ, а саме: Інституту географії АН СРСР, Лабораторії аерометодів АН СРСР, Львівської та Кримської філій АН УРСР, Московського, Ленінградського, Київського, Львівського, Воронежського, Казанського, Тбіліського, Іркутського університетів; Московського, Харківського, Уральського та інших педагогічних інститутів; представники філій та відділів Географічного товариства СРСР, Комісія з охорони природи АН СРСР та інших організацій. На Нараді було заслухано та обговорено 29 доповідей, присвячених важливим проблемам ландшафтознавства.

Доповіді та добре підготовлені польові екскурсії II Всесоюзної наради, що відбулася у Львові, мали неабиякий і науковий резонанс. Велике зацікавлення цим видом досліджень виявили не тільки фізико-географи, а й геоморфологи, ґрунтознавці й навіть медики. В університетських центрах формувалися дослідницькі групи, які всебічно і з різних наукових позицій розробляли головні проблеми ландшафтознавства, закладали підвалини української ландшафтознавчої школи. Незаперечним провідником цієї школи було визнано професора Каленика Геренчука [7].

На Всесоюзній нараді з питань ландшафтознавства (1956) було звернено увагу на головні недоліки щодо розвитку ландшафтознавства: недостатній розвиток теорії і методики ландшафтознавства та фізичної географії в цілому; слабкий зв'язок ландшафтних досліджень з практикою; незадовільний стан підготовки географів-ландшафтознавців та ін.

За підсумками роботи цієї наради було прийнято рішення (20 пунктів), а також додаткові резолюції щодо охорони природи в гірських районах Криму та охорони лісів Карпат.

У рішеннях наради підкреслювалося, що особливо важливим завданням є подальший розвиток теорії ландшафтознавства. Зверталась увага на місце ландшафтознавства в системі географічних наук; на вивчення структури природних комплексів різного рангу, їх генезису і динаміки; на принципи ландшафтного районування та класифікації таксономічних одиниць; номенклатуру таксономічних одиниць; взаємодію природних і суспільних закономірностей в розвитку природних комплексів, змінених діяльністю людини, а також на принципи ландшафтних досліджень і районування гірських країн. Зазначалося, що

при розробці теорії і методики ландшафтних досліджень необхідно вивчати досвід вчених-ландшафтознавців як вітчизняних так і іноземних.

В одному із прийнятих рішень наголошується на прикладному характері ландшафтних досліджень. Ландшафтознавцям необхідно глибоко вникати в проблеми народного господарства, вдосконалювати методику своїх досліджень, враховуючи, що це може принести значну користь як для господарства так і для географічної науки.

Важливе місце для найбільш глибокого пізнання сутності природних процесів і їх значення для господарства має організація стаціонарних досліджень на типових ділянках. Для поглибленого вивчення природних процесів і управління ними необхідною є участь ландшафтознавців в роботі заповідників, які є еталонами природи і повинні стати польовими лабораторіями по її вивченню. Науковим закладам і вищим навчальним закладам рекомендувалося прийняти участь у цій науковій роботі.

Враховуючи важливе значення ландшафтознавчих досліджень для вирішення природоохоронних проблем, було прийнято додаткові рішення з питань охорони ґрунтово-рослинного покриву в межах Головного пасма Кримських гір та охорони лісів у Карпатах. На думку учасників Всесоюзної наради з питань ландшафтознавства, Головне пасмо Кримських гір доцільно було б оголосити заповідною територією: з повною забороною вирубки лісу й чагарників, випасання тварин, руйнування ґрунтового покриву. З питання важливості для всього Криму водоохоронного значення ґрунтово-рослинного покриву на закарстованих ділянках яйли, учасники Наради звернулись до Ради Міністрів УРСР та обласних організацій Кримської області. Для решти території яйли необхідно вжити заходів щодо ведення такої системи господарювання, що сприяла б відновленню ґрунтів і рослинного покриву, водотоків і підземних вод, які мають важливе значення для водопостачання господарських центрів і курортів Криму.

Ознайомившись із станом лісів у Карпатах під час екскурсії та заслухавши доповідь з цього питання директора Львівського лісотехнічного інституту, учасники Наради звернулись з проханням до Ради Міністрів СРСР і Ради Міністрів УРСР щодо зменшення диспропорції між обсягами рубок лісів у Карпатах і природним приростом за останнє десятиліття, особливо поблизу доріг, рік, по яких прово-

диться сплав лісу, а також у водоохоронних приполонинських лісах. Наголошувалося, що вирубування і вивезення лісу на лісосіках призводить до повного знищення молодого підросту і ґрунтового покриву на гірських схилах, а також виключає можливість відновлення цінних порід дерев впродовж десятиліть. Ерозійні процеси, які бурхливо розвиваються на обезліснених схилах, приносять шкоду не тільки лісовому, а й сільському господарству. В цих районах частішали високі паводки, селеві потоки, також спостерігаються замулення сільськогосподарських угідь на верховинах і в передгір'ях. Як бачимо, ці екологічні проблеми залишаються актуальними для Карпатського регіону й сьогодні.

В рішеннях Народи зазначалося, що для підвищення якості, глибини і об'єктивності ландшафтних досліджень необхідно залучати нові досягнення науки і техніки. Важливе значення надавалося застосуванню аерометодів, які повинні використовуватися в кожній роботі по ландшафтному картуванню.

Одним із рішень цієї наради була пропозиція щодо організації Комітету з ландшафтних досліджень, який повинен виконувати наступні функції: координувати роботи з ландшафтознавства; проводити взаємне інформування про виконану роботу; організовувати щорічні наради; сприяти опублікуванню праць з ландшафтознавства.

На нараді була висунута пропозиція щодо організації в Українській РСР в системі АН УРСР науково-дослідного інституту географії.

У 1957 році, виконуючи рішення Всесоюзної наради з питань ландшафтознавства (1955) у Львівському університеті вийшов друком "Географічний збірник", в якому було опубліковано всі основні доповіді в наступних розділах:

I. Завдання і методи ландшафтних досліджень.

II. Досвід картографування ландшафтів.

III. Ландшафти західних областей УРСР.

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО СОЮЗА ССР
ЛЬВОВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. ИВ. ФРАНКО
ЛЬВОВСКИЙ ОТДЕЛ ВГО

ЛЬВОВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ИВ. ФРАНКО
НАУЧНЫЕ ЗАПИСКИ, том 40

**РЕШЕНИЕ
ВТОРОГО СОВЕЩАНИЯ
ПО ЛАНДШАФТОВЕДЕНИЮ**

3 июня 1956 года

**ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ
СБОРНИК**

ВЫПУСК ЧЕТВЕРТЫЙ

ЛЬВОВ
1956

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЛЬВОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
1957

Рис. 1. Основні матеріали про роботу II Всесоюзної наради з питань ландшафтознавства в Львові у 1956 р.

Заслугують уваги опубліковані в збірнику праці П. Цися "Про фізико-географічне районування і ландшафтне картографування західних областей Української РСР" та

М. Чижова "Досвід ландшафтного картування території Тернопільської області", в яких вже тоді розглядалися питання пов'язані з структурою ландшафтів та фізико-географічним райо-

нуванням.

У праці М. Чижова проаналізовано виділені типологічні одиниці (урочища й типи місцевостей) для всієї території Тернопільської області. Ним була складена ландшафтна карта типів урочищ та місцевостей на всю територію Тернопільської області, яка мала важливе значення не тільки для вирішення господарських проблем (аналізу угідь в межах урочищ), але й для фізико-географічного районування.

Одна із перших спроб класифікації типологічних одиниць була зроблена П. Цисем для західних областей Української РСР. Він виділяв такі основні таксономічні одиниці ландшафтного районування: зону, провінцію, район. В межах ландшафтних районів можна, як зазначає П. Цись виділяти тільки типологічні одиниці, які є морфологічними частинами ландшафту (типи місцевостей). Питання класифікації ландшафтів залишається актуальним і зараз.

Висновки. Ландшафтознавчі дослідження продовжують активно розвиватись на сучасному етапі. Свідченням цього є ряд публікацій у фахових виданнях Київського, Львівського, Вінницького, Чернівецького та інших універ-

ситетів. Видаються посібники: "Ландшафтознавство: теорія і практика" (2002), Г.П. Міллера, В.М. Петліна, А.В. Мельника; "Ландшафтознавство: теорія і практика" (2005) В.М. Гуцуляка; "Основи ландшафтознавства" (2002) С.В. Міхелі; монографії: "Пізнання ландшафту: місце і простір" (2005) М.Д. Гродзинського; "Закономірності організацій ландшафтних фацій" (1998) В.М. Петліна; «Методологія постнекласичного ландшафтознавства» (1999) В.М. Пашенка; "Антропогенні ландшафти Правобережної України" (2001), Г. І. Денисика та інші.

Завдання поставлені II Всесоюзною нарадою з питань ландшафтознавства у 1956 р. у Львові успішно реалізуються при проведенні наукових і прикладних дослідженнях.

Унаслідок господарської діяльності людини виникають проблеми пов'язані з використанням різних видів природних ресурсів: земельних, лісових, водних, мінеральних, рекреаційно-туристичних тощо. Ландшафтні дослідження сприяють не тільки поліпшенню ресурсовикористання, але й розв'язанню низки геоecологічних проблем, дають можливість стабілізувати ситуацію, покращити умови проживання населення.

Література:

1. Географический сборник. Львовский государственный университет им. И Франко. Научные записки. Том 40. Серия географических наук. Выпуск 4. Издательство Львовского университета, 1957.
2. Давидчук В.С., Петренко К.М., Шевченко Л.М. Фізико-географічні та ландшафтознавчі дослідження // Давидчук В.С., Петренко К.М., Шевченко Л.М. УГЖ., 1996. № 2.
3. Маринич О.М. Внесок академіків АН України в розвиток природничо-географічних наук: до 75-річчя Академії наук України // Маринич О.М. УГЖ, 1993. № 3.
4. Мельник А. В. Розвиток ландшафтознавчих ідей і ландшафтознавства в Україні // Мельник А. В. Вісник Львівського університету. Серія: географічна, 2004. – Вип. 31.
5. Міхелі С. Чернівецька ландшафтознавча школа (погляд зі сторони) / Міхелі С. / Ландшафти та геоecологічні проблеми Дністровсько-Прутського регіону: Матеріали міжнародної наук. практ конф. – Чернівці: Рута, 2005. – с. 259-262.
6. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Маринич А. М., Пашенко В.М., Шищенко П.Г. – Киев: Наукова думка, 1985.
7. Професор Каленик Геренчук / Упоряд. С.Кукурудза. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 343 с.
8. Решение Второго совещания по ландшафтоведению (3 июня 1956 года). Львов, 1956. – 12 с.

Резюме:

М. Пытуляк, М. Пытуляк. Й. Свынко. ИСТОКИ ЛАНДШАФТОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УКРАИНЕ.

Рассмотрены главные задачи, которые были поставлены ландшафтоведами страны на II Всесоюзном совещании по ландшафтоведению. Обращается внимание на активное развитие ландшафтоведческих исследований во второй половине XX – в начале XXI века.

Ключевые слова: ландшафтоведение, развитие ландшафтоведческих исследований, II Всесоюзное совещание по вопросам ландшафтоведения, прикладные ландшафтоведческие исследования.

Summary:

Myroslava Pytuliak, Mykola Pytuliak, Yosyp Svyenko. THE SOURCES OF THE LANDSCAPE EXPLORATIONS IN UKRAINE

The main tasks, which were put by the landscape researchers on the Second National (with reference to USSR)

Landscape Conference, which took place in Lviv in 1956 are discussed.

The attention to the active development of the landscape science at the end of XX – first part of XXI centuries is paid.

Key words: landscape science, the development of the landscape exploration, the Second National (with reference to USSR) Landscape Conference, applied landscape researches.

Рецензент: проф. Петлін В.М.

Надійшла 01.10.2011р.

УДК 911.9

Богдан ГАВРИШОК

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТРАХ (У МЕЖАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проаналізовано сучасний стан та динаміку лісистості рифової зони Подільських Товтр. Подано картограму змін лісистості регіону за період з 1880 до 1991 рр. і здійснено її аналіз. Простежено просторово-часові закономірності змін породного складу лісів досліджуваної території. Виявлено сучасні тенденції розвитку лісової рослинності регіону та подано рекомендації для розвитку лісогосподарського землекористування.

Ключові слова: лісистість, товтри, лісовий масив, породний склад, експансія лісу.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ліси – це могутній природний фактор, який суттєво впливає на довкілля – клімат, ґрунти, умови формування поверхневого стоку. У процесі розвитку ліс продукує органічну масу, виконуючи при цьому цілу низку функцій: накопичує сонячну енергію, виробляє кисень, сприяє затриманню вологи на полях, регулює рівень води у річках тощо. За різноманітністю будови та силою впливу на навколишнє середовище ліс є найскладнішим і найпотужнішим рослинним угрупованням, що позитивно впливає на гідрологічний і кліматичний режим місцевості, ґрунтоутворення, флору та фауну.

Лісовий покрив є важливим компонентом ландшафту, відповідальним за збереження інших його складових – рельєфу, ґрунтів, поверхневих і підземних вод, фауни тощо. Величезним є екологічний вплив лісових екосистем на стан природного середовища загалом, на характер, темпи і спрямованість екзогенних процесів, умови проживання людини та ін.

Враховуючи важливі екологічно-стабілізаційні та господарські функції лісу, потребують вивчення процеси пов'язані зі зменшенням площ та погіршенням якості насаджень. Вчасне виявлення і обґрунтування шкідливих наслідків зниження лісистості та розробка заходів щодо покращання ситуації сприятиме формуванню сприятливої геоecологічної ситуації території.

Особливо важливе еколого-географічне значення мають ліси давно освоєних людиною

територій Подільської височини. Вони відзначаються високим природно-ресурсним потенціалом і значною небезпекою прояву несприятливих природних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню лісогосподарського землекористування та екологічної ролі лісу присвячені дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема гідрологічна роль лісів розглядається у працях А. Оліферова [7], А. Антипова (1989) та ін. Згадані автори математично й експериментально довели вплив лісів на гідрологічні та геоморфологічні процеси й обґрунтували оптимальні показники залісненості окремих регіонів. С. Генсірук [4] вивчав особливості лісового господарства як галузі природокористування в різних регіонах України.

Вивченню лісокористування на теренах Подільських Товтр присвячені публікації В. Онищенка (2000), Г. Оліяр (2001, 2003), М. Музики (2003), В. Бондаренка (1998, 2006), Ю. Гайди, І. Попадинця та ін. (2008), К. Москалюк (2009) та ін. Проте, вони стосуються переважно території ПЗ "Медобори" і розкривають один аспект – можливість відтворення і збереження корінних деревостанів на заповідних територіях, де раніше проходила інтенсивна господарська діяльність. Сучасний стан та динаміка величини лісистості Подільських Товтр за останні понад 100 років залишаються мало вивченими. Особливо це стосується територій на північний захід від ПЗ "Медобори".

Виклад основного матеріалу. Ліси на

досліджуваній території розміщені нерівномірно (рис. 1). Їхній розподіл залежить від фізико-географічних умов, насамперед рельєфу, геологічної будови, клімату, а також господарського використання території (землеробства, видобування будівельних матеріалів, особливостей розташування та функціонування поселень і доріг).

Лісогосподарське природокористування в Подільських Товтрах за площами зайнятих земель поступається лише сільському господарству. Проте площі ці недостатні як з екологічної, так і економічної точки зору. Лісові масиви рифової зони і прилеглих до неї територій в межах Тернопільської області входять до складу Тернопільського лісгоспу (Мшанецьке, Збаразьке і Скалатське лісництва) та природного заповідника "Медобори".

В. Шафер [9], аналізуючи флору регіону, ділив Медобори на північну і південну части-

ни, проводячи межу між ними орієнтовно між Вікнянським і Краснянським масивами заповідника. Він кваліфікував ліси північної частини як подільські діброви, відзначав їх змінність і наявність лише незначних ділянок лісу з первісними ознаками. Домінуючою породою залишався дуб, проте було багато супутніх порід, зокрема черешні.

Ліси південної частини Медоборів за В. Шафером – це ліси середньоевропейського типу. На початок ХХ ст. деревостанів старшого віку і первинного типу у них практично не залишилось. В. Бондаренко зі співавторами [2] на основі аналізу робіт А. Вежейського та В. Шафера відзначають, що значне поширення в Подільських дібровах граба стало наслідком протегування йому при веденні лісового господарства як швидко-ростучій і невибагливій породі.

Рис. 1. Схема сучасного розміщення лісових масивів в Товтрах і на прилеглих територіях

Для аналізу лісистості (ступеня заліснення) Товтр і прилеглої території нами складено відповідні картограми. Лісистість (ступінь заліснення) розраховано для територій земле-

користувань адміністративних утворень як відсоткове відношення площ, зайнятих лісами, до загальної площі адміністративно-територіального утворення. Найбільша лісистість

характерна для власне Товтрової гряди та територій на північний схід від неї. Зокрема, у межах Вікнянської, Краснянської, Саджівецької, Раштівецької сільських рад вона перевищує 40%, а Городницької, Постоливецької, Ренівської, Гає-за-Рудецької становить 30-40%. Лісистість Личковецької, Ратишівської, Залужанської, Новосілівської, Лозовецької, Мшанецької, Мильнівської сільських рад становить понад 20 %. Найменш залісненими є території сіл Кретівці, Стрийка, Максимівка, Галушенці, Зелене, Охримівці тощо та м. Скалат, лісистість яких менша від одного відсотка.

На лісистість північно-західної частини Товтр і прилеглої території вплинуло складне поєднання природних і антропогенних чинників упродовж, принаймні, двох століть. Протягом останнього століття роль діяльності людини у трансформації рослинності помітно зросла. У зв'язку з цим вважаємо доцільним виявлення багаторічної динаміки лісистості регіону.

Для простеження динаміки лісистості території дослідження використані різночасові карти (1880, 1930, 1991 рр.). Для зручності обчислень вся територія розділена на облікові ділянки площею 4 км², що співпадає з квадратами сітки карти масштабу 1:100 000. Оскільки базовим масштабом дослідження є 1:100 000, то австро-угорські карти (М. 1:75 000) перед початком картометричних досліджень були зменшені і приведені до базового масштабу. Для вимірювань використано палетку зі стороною квадрата 2 мм. Таким чином один квадрат палетки рівний 1 % площі облікової ділянки.

Такі картометричні дослідження проведені на кожному з трьох часових зрізів. За їх результатами побудовані картограми лісистості на 1880, 1930 і 1991 роки. Після цього визначалась зміна лісистості за період 1880-1991 рр., шляхом обчислення різниці значень цього показника для кожної облікової ділянки і будувалась відповідна картограма. На останню накладались пунсони сучасних населених пунктів, що дозволило виявити зв'язок між зниженням лісистості й наближеністю до поселень. Використання карт Генерального штабу Радянської армії, що відображають стан місцевості на 1991 р., зумовлене відсутністю новіших великомасштабних топографічних знімків на території України. З іншого боку, для потреб вивчення лісового господарства ці дані достатньо коректні, адже площі лісництв з

того часу практично не змінювались.

Окрім картометричних досліджень, проведено візуальний аналіз карт за зазначеними часовими зрізами та сучасних космічних знімків, отриманих із системи Google Earth. Це дозволило простежити зміну конфігурації лісових масивів, проаналізувати сучасні тенденції експансії лісу на землі, не залучені у сільськогосподарському виробництві.

В середині XVII ст. Г. Боплан писав, що "... в Україні і Поділлі села оточені лісами зі схованками, де літом люди ховаються від хижих татар" [3]. Вирубування лісу проходило повільно і задовольняло потреби натурального господарства місцевих жителів. Інтенсифікація цього процесу була неможливою через постійну загрозу нападу кримських татар. Сучасна картина принципово відмінна від описаної Г. Бопланом. Ліси окремими островами розміщені між масивами орних земель і займають переважно непридатні для рільництва території.

В. Бондаренко та М. Музика [1] зазначають, що острівний характер сучасних лісів Поділля, відсутність в них таких потужних перетворювачів лісового середовища як зубри, лосі, олені, бобри, неприродне коливання чисельності козуль, диких свиней та низки інших тварин стали перешкодою для досягнення цими лісами стійкого кліматського стану.

Велика потреба в дровах та будівельному матеріалі, поряд з аграрним перенаселенням призвели до знищення лісів наприкінці XIX на поч. XX ст., що добре видно при порівнянні різночасових топографічних карт. Наприклад, було вирубано значну ділянку на північному сході лісового урочища "Малинник" в околицях Новосілки (раніше Новосілка Скалатська). За період з 1880 по 1991 р. площа лісу зменшилась на 2,6 км². У кінці 20-их рр. на цій території виник однойменний фільварок. Останній був знищений в період радянської влади і на даний час ця територія являє собою орні землі на схилах балки.

За цей же період суттєво зменшились площі лісу в околицях м. Збараж. Лісовий масив "Збараський ліс" був повністю вирубаний і на його місці виникли окремі хутори, а через лісовий масив західніше від с. Залужжя пролягла залізниця (рис. 2). Східніше с. Ігровиці в підніжжі й на схилі г. Зубова розміщувався лісовий масив "Оброзівка", що був західним продовженням існуючого на сьогодні лісового урочища "Дубівці". Площа його станом на 1880 р. становила близько 1,7

км². До 1930 р. ліс був повністю зрубаний, а на карті залишився лише топонім. Подальші зміни на цій ділянці були не значними і

пов'язані переважно зі зміною конфігурації та незначним збільшенням площі лісу в урочищах "Дубівці" і "Пожарниця".

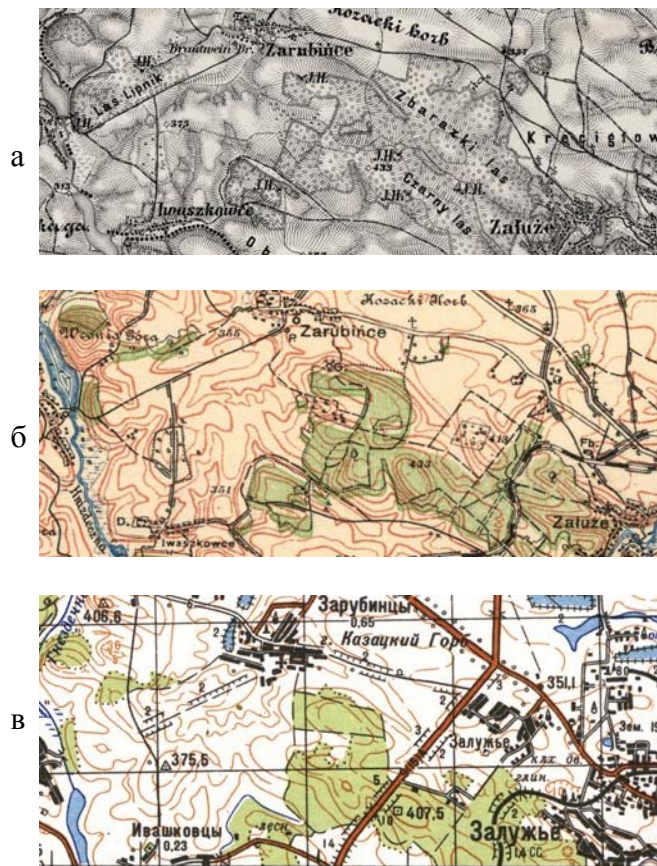

Рис. 2. Трансформація лісових масивів між сс. Зарубинці та Залужжя з 1880 до 1991 р. Фрагменти карт: а) 1880 р.; б) 1930 р.; в) 1991 р.

На території лісового урочища "Хоми", що вкривало південнозахідний схил і підніжжя г. Крайній Камінь у період з 1880 по 1930 рр. з'явилися однойменні хутори та фільварок. За наступні 70 років ці хутори значно вирости і вже на карті 1991 р., як і на сучасному космічному знімку, бачимо село Хомівка, яке оточене полями.

Як видно з рисунка 3 значне зменшення лісистості відбулося і на територіях, що входять тепер до складу основного масиву ПЗ "Медобори". Лісовий масив між сс. Остап'є та Турівка (ур. "Мантява") за період з 1880 по 1991 р. зменшився орієнтовно на 2,7 км² внаслідок вирубування ділянок в районі г. Назарова, де виник фільварок "Паламарка", а також на північних і східних окраїнах лісу. Деяко південніше за означений період часу було знищено близько 3,2 км² лісу на схилах

г. Монастириха, а на його місці виникло однойменне село. В цілому з кінця ХІХ до кінця ХХ ст. площа лісового масиву на північ від с. Красне зменшилась на понад 6 км². Площа лісу між Красним і Личківцями теж скоротилась на понад 5,5 км² переважно за рахунок вирубок на схід від сіл Красне та Саджівки, північніше с. Личківці, а також східніше г. Янцова, де в 30-тих роках на місці лісу виник фільварок "Білітівка", а після Другої світової війни функціонував військовий полігон.

За даними І. Каплуна [5] близько ста років тому північна частина Подільських Товтр була практично повністю заліснена, про що свідчать сірі опідзолені ґрунти на лесоподібних суглинках. Внаслідок господарської діяльності частина лісів була знищена, залишилися лише назви окремих населених пунктів – Чорний

Ліс, Дубівці, Зарубинці. З таким твердженням можна погодитись лише частково. Безперечно, колись ці землі були під лісом, проте наші картометричні дослідження різночасових карт переконливо доводять, що лісистість північної частини Товтр порівняно з 1880 р. справді знизилась (рис. 3), однак аналіз австро-угорських карт не дає жодних підстав стверджувати, що "північна частина Подільських Товтр 100 років тому була практично повністю заліснена". А в околицях с. Дубівці площа окремих лісових масивів навіть дещо збільшилась, в результаті чого лісові урочища Пожарниця і Дубівці сформували єдиний лісовий масив.

Аналіз лісистості станом на 1880 р. здійснювався переважно на основі картометричних даних, тоді як для пізніших часових зрізів можливе широке застосування літературних, статистичних та інших матеріалів. Про видовий склад деревостанів певну інформацію дають також топоніми. Наприклад логічно припустити, що у лісах з назвою "Липник" (рис. 2) західніше с. Зарубинець (сьогодні 3 невеликі переважно грабові лісові ділянки) та на схилі г. Гонтова домінуючою породою була липа, а у "Грабнику" біля Старого Скалата переважав граб.

Станом на 1880 р. найбільшою лісистістю вирізнялись території на північний захід від м. Збаража. Лісові масиви на цих теренах вкривали не лише Товтри, але й прилеглі рівнини. При тому ліси були представлені окремими масивами різних площ. Пересічна лісистість облікових ділянок на цій території нижче 30%. Вищі її показники (35-70%) були характерні для територій поблизу сіл Мшанець, Мильно, Іванчани. На південний схід від Збаража спостерігалась чітка приуроченість лісових масивів до Товтровою пасма. Виключенням є лише ділянка між м. Збаражем і с. Максимівкою, де Товтри знижені й безлісі, а на схід від них знаходився Луб'янецький ліс. Лісистість пасма поступово зростала від сіл Максимівка та Гори-Стрийовецькі в напрямку на південний схід. Максимальні її значення (70-100%) були на південь від с. Красне (сьогодні територія ПЗ "Медобори").

При порівнянні лісистості станом на 1880 та 1930 рр., бачимо зниження (іноді досить суттєве) цього показника в межах окремих облікових ділянок при збереженні загальних рис у розміщенні лісів. Зниження лісистості і

розширення безлісних територій спостерігаємо північніше с. Гаї-Розтоцькі, західніше м. Збаража тощо.

На картах 1930 р., внаслідок вирубування лісів на рівнинах, на ділянці Мала Березовиця – Збараж можна досить чітко простежити зв'язок між простяганням Товтр та лісистістю території. Аналіз карт дозволив виявити зменшення площі Чорного лісу на 3,3 км² (із 12,3 до 9,04 км²), При цьому змін зазнала і конфігурація масиву. Вирубані й розорані ділянки, до яких приурочені хутори, глибоко врізані в територію лісу зі сходу та південного заходу. Площа Луб'янецького лісу зменшилась на 4,9 км² (із 18,8 до 13,92 км²) внаслідок вирубок та розорювання на західних і південних його околицях. Ліс "Липник", що в 1880 р. простягався на південний захід від с. Зарубинці до р. Гніздична суцільним масивом площею 1 км² до 1930 р. був вирубаний і від нього залишилось три невеликі ділянки загальною площею 0,5 км² (рис. 2).

Тернопільське воєводство єдине в Польщі, яке не мало державних лісів. В межах воєводства були ліси громадські (гмінні), костельні та приватні. У 1939 р. шляхом об'єднання приватних і монастирських лісів було утворено Тернопільський лісгосп, який віднесений до Північно-Західного Подільського лісгосподарського району з грабово-дубовими і буковими лісами.

З рис. 3 видно, що на значних площах території дослідження спостерігається зниження лісистості. Найбільш активно вирубка лісів проходила поблизу населених пунктів, а також в процесі будівництва фільварків. Максимальні показники зниження лісистості становлять – 68% та – 89%. Обидві ці ділянки розміщені на північний схід від Товтровою пасма і пов'язані з розвитком поселень. У першому випадку на місці лісового масиву сформувалось с. Хомівка, а в другому – хутірна забудова між селами Лопушно, Панасівка і Волиця. Значне зниження лісистості (-57%) відбулося поблизу с. Болязуби, а також південніше Гаїв-Розтоцьких, поблизу сіл Залужжя, Луб'янок, Красного тощо. На південний схід від Максимівки зміни лісистості досить чітко приурочені до товтровою пасма, що зумовлено відсутністю лісів на прилеглих рівнинах вже у 1880 р. Найбільш значні зміни на цьому відрізку простежуються між селами Красне, Саджівка і Волиця, поблизу с. Монастириха (-40%) та на північному сході

лісового урочища "Малинник" (-42%).

Загалом, достатньо чітко простежується зв'язок між зниженням лісистості території і наближеністю її до населеного пункту, що, очевидно, зумовлено економічною доцільністю сільськогосподарського використання земель, наближених до поселення.

На окремих ділянках досліджуваної території відбулось і певне підвищення лісистості. Найбільш суттєве її зростання спостерігається на західних околицях ПЗ "Медобори", що ймовірно пов'язано з припиненням господарської діяльності на цих територіях і є явищем негативним, адже призводить до зменшення площ цінної з наукової та господарської точок зору злаково-різнотравної (в т.ч. медоносної) та петрофільної степової рослинності товтрового масиву.

К. Москалюк [6] стверджує, що внаслідок випасання свійських тварин територія бічних товтр заростає бур'янами та чагарниками. Погодитись з цим не можна. Швидше навпаки, дозволивши помірний, регульований випас тварин і косіння сіна у межах заповідних ділянок вдасться зупинити експансію на них чагарників і бур'янів.

Цікаві дані з приводу трансформації Медоборських ландшафтостанів на території заповідника знаходимо у статті В. Шиманські [8]. Цей польський дослідник, вивчаючи місце знахідки Збруцького ідола, подає опис ділянки долини Збруча в районі с. Личківці за фотографією 1882 р.: "... на першому плані знаходиться споруда, розміщена біля дороги, яка біжить вздовж Збруча. Ріка сильно меандрує, її береги слабо поросли кущами, ціла поверхня долини відкрита, покрита, мабуть, луками або пасовищами". Нижче знаходимо опис сучасного стану цієї ж місцевості: "... ландшафт сильно змінився. Зникла споруда, а на поверхні не залишилось жодних відчутних слідів. Обидва береги густо поросли кущами та кількадесятилітніми деревами, в зв'язку з чим значно зменшився відкритий простір у меандрах Збруча. Так само заросли схили Медоборів, що сходять в річкову долину, в тому числі пагорбів Богиту і Соколихи...". Наведені вище описи переконливо свідчать на користь експансії деревної і чагарникової рослинності на територіях, які виведені з сільськогосподарського використання. Аналогічні процеси відбуваються в на території пасма г. Волова, західніше с. Красне.

Природні комплекси Західного Поділля, і зокрема Товтрового пасма, внаслідок

довготривалого господарського впливу значно змінені, порушена їх первісна структура, розбалансовані механізми саморегуляції. Особливо істотних змін зазнали ліси – в дібровах корінні повночленні різновікові ценози з домінуванням дуба значною мірою замінені похідними угрупованнями, екологічний потенціал яких і можливості виявлення ними сервовищестабілізуючих функцій обмежені [2].

З позицій розвитку бджільництва в Товтрах важливими є ліси з домінуванням Цибулі ведмежої (*Allium ursinum*) як цінного ранньовесняного медоносу. За даними В. Бондаренка зі співавторами [2], в межах ПЗ "Медобори" такі ліси займають близько 100 га. У деревному ярусі в них найчастіше домінує граб, рідше ясен звичайний або дуб звичайний. Аналогічні ліси виявлені на прилеглих до Товтр територіях в Збараському лісництві (кв. 21, 22).

З деревних порід для бджільництва найбільше значення мають клен гостролистий, різні види верби, липа та біла акація (робінія звичайна). Окремі виділи медоносних культур (переважно липи) представлені в лісовому урочищі "Дубівці" Збараського лісництва (кв. 16, 18, 19, 40). У цьому ж лісництві зростають культури білої акації (кв. 13) Важливими ранньовесняними пилконосами є ліщина, береза тощо. На цьому детальніше зупинимось нижче.

Аналіз видового складу деревостанів лісів здійснено на основі планів лісонасаджень лісництв та власних польових спостережень. Таким чином встановлено певні закономірності у зміні складу деревостанів у напрямку з північного заходу на південний схід. Так, ліси Мшанецького лісництва складені переважно дубом і сосною (лісокультура) з домішкою осики, черешні тощо. У Збараському лісництві деревостани представлені грабом, дубом, липою з домішкою осики, черешні, ясена, робінії звичайної (в окремих виділах). Ліси Скалатського лісництва складені ясенем, в'язом (берестом), дубом, грабом з домішкою черешні, берези тощо. У ньому також є місцезростання бука: Полупанівські буки (пам'ятка природи місцевого значення) в урочищі ім. З. Довбенки (колишній Колодівський ліс) та в лісі "Малинник". У лісах ПЗ "Медобори" зростають дуб, бук, граб з домішкою липи, черешні, осики тощо. У заповіднику ведуться активні роботи по формуванню умовно корінних дубово-букових деревостанів з домішкою

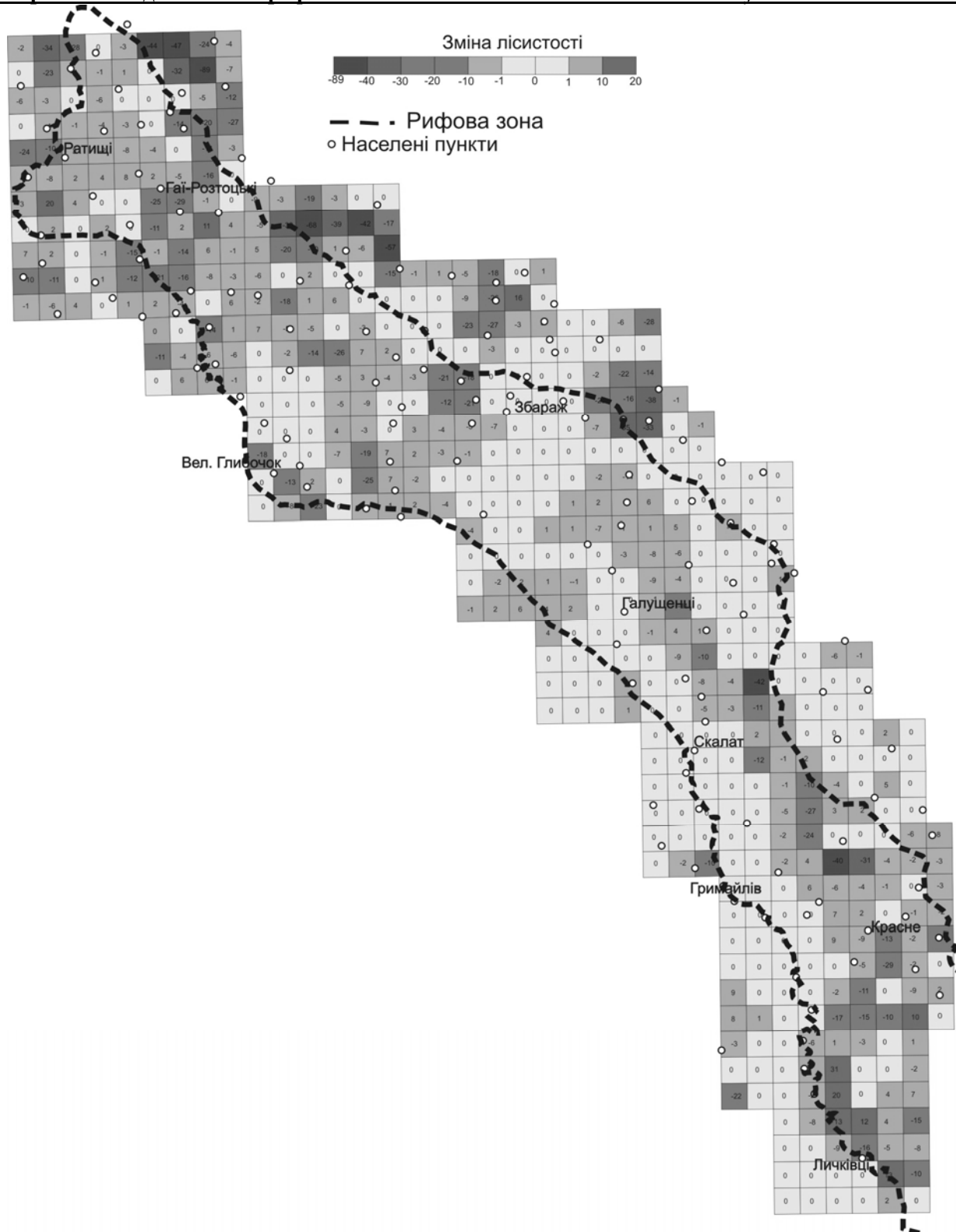

Рис. 3 Картограма змін лісистості території рифової зони Подільських Товтр за період 1880 – 1991 рр.
(Розраховано для площі облікової ділянки; зменшено з масштабу 1: 100 000)

граба, липи, черешні.

У кожному з лісництв певні площі зайняті ялиною, кленом, осикою тощо. На сучасному

етапі проводиться створення лісокультур модрини та сосни на кам'янистих товтрових схилах та інших землях. Пріоритет цих куль-

тур у лісовому господарстві зумовлений їх невибагливістю до умов і швидким ростом.

Низка авторів, зокрема В. Бондаренко з співавторами (2006), О. Кагало (2011) та ін акцентують увагу на експансії сучасної лісової рослинності на суміжні землі, сільсько-господарське використання яких з певних причин припинене. Найбільш активно заростають прилеглі до лісу луки, перелоги, покинуті садиби. В умовах Західного Поділля доказом лісової експансії на прилеглі поля виступають канали, якими у міжвоєнний період, а інколи й раніше, власники обкопували свої ділянки лісу. На даний час всі вони вкриті деревами й чагарниками. Провівши дослідження в ПЗ "Медобори", В. Бондаренко зі співавторами [1] виявив, що за останні 70-80 років ліс поширився за лінію каналу на 1-9 м. Аналогічні процеси виявлені нами у лісах на північний захід від Полупанівки (ур. ім. З. Довбеньки), поблизу Ст. Збаража, Оприлівця, Дітківця.

В. Бондаренко зі співавторами [2] зазначають, що на землі, де припинене сільсько-господарське землекористування ліс поширюється з допомогою узлісся, в межах якого специфічно і переважно сприятливо для багатьох порід дерев складаються мікрокліматичні, біотичні, ценотичні умови. На більшості узлісь заповідника серед інших видів переважають та інтенсивно ростуть граб, деревовидні і чагарникові верби, терен. Зміна фітоценозу проходить в напрямку складу близького до попереднього, її темпи і характер визначаються породним складом прилеглого лісу, екологічними умовами, впливом тварин, напрямом переважаючих вітрів. Насамперед покинуті землі заростають світлолюбними видами, поступово формується мікроклімат, властивий лісовому середовищу і піонерну рослинність витісняють тіневитривалі рослини.

Подібні результати ми отримали при польових спостереженнях у вищезгаданих лісових масивах. Так в ур. ім. З. Довбеньки активна експансія лісу відбувається у південно-західному та південному напрямках. З півдня між лісом і Полупанівським кар'єром розміщений переліг, який активно заростає переважно грабом, черешнею та вербами. Біля межі лісу деревостан досить густий і сягає у висоту 2-4 м. З віддаленням від неї дерева стають нижчими і зустрічаються рідше. У видовому складі зростає кількість глоду та інших чагарників. На південний захід від лісу розміщені круті схили головного пасма з виходами корінних порід на яких чітко

простежується експансія чагарникової та деревної рослинності на наскельностепові ділянки. Переважаючою породою тут є глід. Зустрічається також сосна, рідше черешня. На схід та північний схід від лісу простягаються орні поля, а тому суттєва експансія неможлива. Проте ліс і в цьому напрямку "захопив" близько 1,5 м за ровом.

В околицях с. Старий Збараж експансія лісу на перелогові поля та сінокоси відбувається не так активно. На перелогах проростають переважно окремі екземпляри граба, верби, глоду. Ймовірно ці землі залишені відносно недавно. Активна експансія деревно-чагарникової рослинності спостерігається на степові ділянки в районі сіл Старий Збараж, Оприлівці, Дубівці. Це переважно різнотравні луки на дерново-карбонатних ґрунтах, які використовувались як малопродуктивні пасовища та місця стихійного видобутку вапняку. Зараз схили таких пагорбів (наприклад г. Скала на південь від с. Оприлівці) активно заростають глодом та іншими чагарниками.

На північно-східній околиці Дітківця вершинна поверхня товтровоного пасма вкрита садженим сосновим лісом, до якого прилягає кілька гектарів перелогу. На останньому спостерігається активне заростання самосівом сосни

Фото 1. Експансія соснового лісу на пн.сх. околицях с. Дітківці

(фото 1). Сосна різного віку і нерівномірно розподілена по території. Найстарші екземпляри сягають у висоту понад 2 м. Прилеглі перелоги на схилах поки що лісом не заростають. На них поширене різнотрав'я із домінуванням буркуну лікарського. Імовірно через кілька років слід очікувати поширення лісу й на ці землі.

Висновки. Внаслідок виконаних досліджень встановлено, що: 1) близько 2/3 площі досліджуваної території займають ареали з лісистістю менше 20%; 2) лісові масиви

відносно великої площі приурочені до вершинної поверхні та схилів головного пасма і зростають переважно на сірих та темносирих лісових ґрунтах. Рідше зустрічаються чорноземи карбонатні та дерново-карбонатні ґрунти; 3) породний склад лісів дещо змінюється в напрямку з північного заходу на південний схід, проте в цілому, домінуючими породами є дуб, граб, сосна, ясен з домішкою в'яза (береста), черешні, липи та бука; 4) в період з 1880 по 1930 рр. відбулося суттєве зниження лісистості практично на всій території дослідження, що пов'язано як з потребою в дровах, так і з аграрним перенаселенням й прагненням розширити площі ріллі. На місці вирубок сформувались хутори та фільварки; 5) у період з 1930 до 1991 рр. лісистість продовжувалась знижуватись, але значно повільніше і лише на окремих територіях, тоді як на інших навіть дещо зросла; 6) на сучасному етапі спостерігається активна експансія лісу на землі, не залучені у сільськогосподарське виробництво. На жаль процес цей досить повільний і може бути легко перерваний втручанням людини, що не бажано, враховуючи низьку лісистість регіону.

Першочерговим завданням слід вважати збільшення площі лісів до науково обґрунтованого рівня шляхом формування лісокультур на прилеглих до лісових масивів схилівих

землях та перелогах. Для цього необхідна розробка відповідної правової бази, адже більшість земель є приватною власністю, проте власник на може самовільно посадити ліс на орному полі. З такої ситуації можливі два виходи: або дозволити і сприяти створенню приватних лісів на визначених для цього землях, або ж забезпечити правові передумови для передачі таких земель в оренду відповідним лісгоспам. Збільшувати площу лісів слід шляхом створення лісових коридорів (якомога ширших) між вже існуючими лісовими масивами, що сприятиме стабілізації геоекологічної ситуації і зокрема розвитку фауни. З метою підвищення атрактивності і туристичної привабливості наявних агроландшафтів доцільним є, також, створення невеликих перелісків на місці закинутих хуторів, кладовищ та схилах невеликих балок.

Подальші дослідження лісокористування в цьому регіоні слід спрямувати на обґрунтування оптимального співвідношення заповідних та експлуатаційних лісів, розробку нормативно-правової бази щодо можливості заліснення розпайованих і приватизованих земель, подальше опрацювання проблеми відновлення високопродуктивних корінних деревостанів в Товтрах.

Література:

1. *Бондаренко В. Д.* О проблеме восстановления коренного фаунистического комплекса дубрав / *В. Д. Бондаренко, М. Я. Музыка* // Дуб – порода третьего тысячелетия: Сб. науч. трудов Ин-та леса НАН Беларуси. – Вып. 48. – Гомель: ИЛ НАН Беларуси, 1998. – С. 244 – 246.
2. *Бондаренко В. Д.* Стратегія і тактика природоохоронної діяльності лісового заповідника (на прикладі природного заповідника «Медобори») / *В. Д. Бондаренко, Г. Т. Криницький, В. О. Крамарець*, та ін. – Львів: Сполом, 2006. – 408 с.
3. *Боплан Г. Л.* де. Опис України / *Г. Л. де Боплан* / Пер. з фр., прим. *Я. І. Кравця*. – Львів: Каменяр, 1990. – 115 с.
4. *Генсірук С. А.* Ліси – багатство і краса землі / *С. А. Генсірук*. – К.: Наукова думка, 1980. – 210 с.
5. *Каплун І. Г.* Антропогенні ландшафти Подільських Товтр / *І. Г. Каплун* // Наукові записки Терн. держ. пед. ун-ту, Сер. Географія. – 1999. - №1. – С. 39 – 45.
6. *Москалюк К. Л.* Аналіз рельєфу Подільських Товтр для оптимізації природокористування: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.04./ *Москалюк Катерина Леонідівна*. – Львів: Львівський національний університет, 2009. – 25с.
7. *Олиферов А.* Водоохранная и противозерозийная роль лесов / *А. Олиферов* // Устойчивый Крым. Водные ресурсы. – Симферополь: Таврида, 2003. – С. 253 – 263.
8. *Шиманські В.* Актуальний стан знань про статую зі Збруча та район її виявлення / *В. Шиманські* // З археології України та Ойцовської Юри / Під ред. *Я. Леха, Ю. Партики*. – Ойцов: Б. в., 2001. – С. 292 – 299.
9. *Szafer W.* Geo-botaniczne stosunki Midoboryw galicyjskich //Rozpr. wydz. mat-pryg. Pol. Akad. Umiej/ - Ser. III, 10, В. - Krakow, 1910. S. 63 – 172.

Резюме:

Б. Гавришок. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ЛЕСОХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ТОЛТРАХ (В ПРЕДЕЛАХ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ).

Проанализировано современное состояние и динамику лесистости рифовой зоны Подольских Толтр. Представлено картограмму изменений лесистости региона за период с 1880 по 1991 гг. и осуществлен ее анализ. Прослежены пространственно-временные закономерности изменений породного состава лесов исследуемой территории. Выявлено современные тенденции развития лесной растительности региона и даны рекомендации стосовно развития лесохозяйственного землепользования в регионе.

Ключевые слова: лесистость, толтры, лесной массив, породный состав, экспансия леса.

Summary:

Havryshok B. THE SPATIAL AND TEMPORAL PATTERNS OF FOREST LAND USE IN THE PODILSKI TOVTRY (WITHIN THE AREA OF TERNOPIIL REGION).

The current state and dynamics of forestation of the reef zone of the Podilski Tovtry have been analysed. The mapping of changes of the region forestation between 1880 and 1991 has been given and its analysis has been done. The spatial and temporal patterns of the forests' species composition of the explored territory have been monitored. The current trends in forest vegetation of the region are detected and the recommendations for the development of the forestry land use are provided.

Key words: forestation, the Tovtry, forest area, species composition, forest expansion.

Рецензент: проф. Сивий М.Я.

Надійшла 09.09.2011р.

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 553.623

Мирослав СИВИЙ, Василь КИТУРА, Володимир СТЕПЧУК

ОСОБЛИВОСТІ ГЕОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ТА АКТИВІЗАЦІЯ ЗСУВНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОДОВИЩІ ВОЛИЦЬКЕ-2 БЕРЕЖАНСЬКОГО РАЙОНУ

Проаналізовано геологічну будову та зсувні явища, які активізувались на прилеглій до родовища Волицьке-2 території у зв'язку з початком його експлуатації. На основі візуальних спостережень та проведених інженерно-геологічних і гідрогеологічних вишукувань зроблено висновки про причини зсувних процесів, запропоновано заходи для їх стабілізації.

Ключові слова: геологічна будова, зсувні процеси, інженерно-геологічні вишукування.

На північ від с.Волиця Бережанського району у вершинній частині невисокого пагорба (понад 370 м над рівнем моря) розташоване детально розвідане у 2008 році київським ТзОВ "Магма" Волицьке-2 родовище будівельного піску.

В геоморфологічному відношенні Волицьке-2 родовище приурочене до Опільської структурно-денудаційної увалистої сильно розчленованої височини (згідно із схемою геоморфологічного районування території України Палієнко, Барщевським, Бортником та ін., 2004). Височина розчленована долинами річок і балок на окремі вододіли. Ділянка, зайнята родовищем, займає площу на стикуванні вододільної частини височини з долиною р.Нараївки та її допливів, що й зумовило особливості її геолого-геоморфологічної будови.

В південно-східній частині родовища здійснюються кар'єрні роботи з видобування будівельного піску, тому тут можна спостерігати в розкритому вигляді умови залягання порід, що складають верхню частину родовища. Зокрема, під ґрунтово-рослинним

шаром, представленим гумусованим піщанистим суглинком (eH) темно-сірого кольору потужністю 0,2...0,6 м, плащеподібно, повторюючи рельєф місцевості, залягає суглинок середньо-верхньочетвертинного віку (Q₂₋₃). Макроскопічно суглинок представляє собою породу жовтувато-бурого, інколи сірувато-бурого кольору, щільну, переважно помірно пластичну, з дрібними вапняковими включеннями і уламками вапняку літотамнієвого. Потужність суглинку змінюється від 0,6 до 2,8 м на вододільній частині і до 6,9...9,4 м на північному схилі балки. Суглинок розкритий розвідувальними свердловинами і безпосередньо у кар'єрі не відслонюється, не зустрінутий він також свердловинами інженерно-геологічних та гідрогеологічних вишукувань, пройденими ПП НДВК ХЦ "ІнтерКОРС" на прилеглому до родовища південному схилі з боку с. Волиця.

Безпосередньо у верхній частині кар'єру гірничими роботами розкрита товща світло-сірих, жовтуватих жовтових літотамнієвих вапняків опільської світи баденського ярусу неогенової системи (N_{1op}) (фото 1).

Фото 1. Похиле залягання вапняків та піщаних відкладів опільської світи

Вапняки сильно звітрілі з поверхні, плитчасті, утворюють розсипи жовен по схилу та біля його підніжжя, жовна переважно розміром від 1...2 до 3...5 см. У товщі жовнових вапняків зустрічаються проверстки органогенних вапняків, переповнених рештками *Ostrea* з товстостінними черепашками, які утворювали очевидно устричні банки на прибережних відмілинах баденського моря посеред полів літотамнієвих водоростей (літоральна зона моря). У лівій (південній) частині кар'єру вапняки набувають світло-сірого забарвлення, стають крейдоподібними.

У товщі вапняків зустрічаються тонкі (10...15 см) проверстки озалізненних подрібнених жовен, зцементованих глинисто-залізистим матеріалом. Товща літотамнієвих вапняків полого нахилена на північ-північний схід під кутами орієнтовно 10...15°. Виділяються окремі пачки порівняно міцніших відмін вапняків потужністю 40...50 см. Повсюдно спостерігається плитчаста окремість порід, паралельна наверстуванню, а також дрібна тріщинуватість без домінуючих напрямків орієнтації тріщин. Потужність вапняків змінюється від 2,9 до 4,6 м, а на північному схилі балки в районі розвідувальних свердловин №№ 6 і 4 вони повністю відсутні.

Нижче, під літотамнієвими вапняками залягає піщана товща (N_{10p}), яка складена у верхній частині тонковерстуватими, світло-сірими, попелястими кварцовими пісковиками, які донизу змінюються світло-сірими, попелястими, грубоверстуватими кварцовими пісковиками (фото 1). Потужність верхніх проверстоків 1...2 см, нижніх – 0,3...0,5 м. Товща пісковиків у верхній частині відслонення перешаровується з тонкими проверстками світло-сірого до білого, тонкозернистого кварцового піску. Нижче залягає власне продуктивна товща світло-сірого, тонкозернистого кварцового піску, який у лівій (південній) частині має місцями сліди озалізнення. Видима потужність перешарування пісковиків і піску біля 8 м, піску продуктивного – біля 14 м.

У нижній частині кар'єру під продуктивною товщею пісків залягають піски жовтого кольору (озалізнені), кварцові, дуже тонкозернисті, від мало- до сильно глинистих. Пройдена свердловинами потужність зазначеного піску склала 3,8 м.

Підосва продуктивної піщаної товщі має досить витримане залягання з незначним ухилом в східному напрямку, покривля піску

має значно більший ухил. Такою вона складалася, очевидно, як у процесі формування поклада, так і за рахунок четвертинного розмиву. За даними С. Матвієнка (2008), в районі розвідувальної свердловини № 6 піски частково розмиті, а в свердловині № 4 – повністю відсутні. Тому потужність корисної копалини має досить значні коливання: від 14,3 м на вододільній частині до 4,3 м на схилі балки.

Товща піщаних відкладів полого нахилена на північ-північний схід, згідно із заляганням літотамнієвих вапняків, кути падіння у правій (північній) частині відслонення в кар'єрі становлять біля 15° й співпадають з нахилом поверхні північного схилу родовища. У лівій (південній) частині західної стінки кар'єру падіння піщаних верств виположується і наближається до горизонтального, а проверстки пісковиків відсутні.

За даними мінералогічного та фізико-механічного аналізів, виконаних у лабораторіях експедиції "Укрбудм", пісок родовища придатний для використання в дорожньому будівництві та для виробництва штукатурних розчинів опоряджувального шару.

Під пісками розвідувальними роботами в єдиній свердловині № 4 розкрита глина світло-сірувато-жовта, пластична, з пройденою потужністю 0,3 м.

При розвідці родовища водоносних горизонтів не виявлено. При геолого-економічному оцінюванні родовища здійснена оцінка впливу розвідки й розробки Волицького-2 родовища на довкілля. Зазначено, зокрема, що родовище знаходиться на неорних землях (вигін), буде розроблятися відкритим способом, у зв'язку з чим найбільш інтенсивні зміни проходять у межах кар'єру. А оскільки корисна копалина розробляється вище рівня ґрунтових вод, вплив кар'єрних робіт на навколишні водозбори неможливий й загалом розробка Волицького-2 родовища пісків не спричинить шкідливої дії на навколишнє середовище.

Наступне відпрацювання запасів піску родовища та пов'язані з цим розкривні роботи спричинили зсувні процеси на південному, зверненому до с. Волиця, схилі родовища, що викликало занепокоєння місцевої громадськості й численні скарги в державні інстанції. Згідно рішення Тернопільської обласної ради, була створена спеціальна комісія, до складу якої увійшли представники обласної ради, Бережанської районної ради, територіального відділу "Геоінформ" України, ПП НДВК ХЦ "Інтер-КОРС", географічного факультету пед-

університету та місцевої громади. Комісія у лютому 2011 р. попередньо обстежила родовище й прилеглі до нього території, встановила факт неякісного проведення геологорозвідувальних робіт на родовищі й рекомендувала приватному підприємству "Кремій-Аква", яке розробляє родовище, проведення інженерно-геологічних та гідрогеологічних вишукувань на прилеглій до родовища з боку с. Волиця території з метою предметного вивчення зафіксованих тут зсувних явищ, визначення ступеня загрози населеному пункту та обґрунтування рекомендацій щодо проведення необхідних заходів із стабілізації геодинамічної обстановки в районі родовища.

У травні 2011 року такі роботи були проведені. Зокрема, ПП НДВК ХЦ "ІнтерКОРС" було здійснено топографічне знімання кар'єру та прилеглої до нього з боку с. Волиця території (М 1:500), а також пробурено 9 свердловин по чотирьох профілях. Проведено також детальне геологічне обстеження кар'єру та прилеглих до нього з півдня й півночі територій.

Установлено, зокрема, що на північному пологому схилі родовища, порослому трав'янистою і кущовою рослинністю, спостерігається розвантаження наявного на родовищі водоносного горизонту, причому місця виходу на поверхню підземних вод дуже чітко фіксуються зміною характеру рослинності та характерною бровкою. Аналогічні виходи підземних вод спостерігаються і на південному, зверненому до села схилі. Тут складування розкривних порід (зокрема ґрунтово-рослинного шару) кар'єру спровокувало зсувні процеси, причиною яких стало підтоплення заскладованих розкривних порід ґрунтовими водами.

Тіло зсуву чітко виражене у рельєфі і складене ґрунтово-рослинним шаром. Верхня частина зсуву складена жорствяно-щербенистими і піщаними ґрунтами розкривних порід. Зсув відбувається двома язиками, ширина його складає 110 м, довжина по схилу – 40-45 м. Рельєф тіла зсуву хвилястий з численними тріщинами й відривами.

У західній частині південного схилу родовища під лісом спостерігаються сліди старих розробок вапняків, зараз задерновані. Напівдорозі між закинутим кар'єром в середній частині південного схилу фіксуються залікований та активні зсуви локального характеру, чітко спостерігається лінія відриву, бровка, тіло зсуву.

Таким чином, можна констатувати затухання зсувних процесів у західній частині схилу і, навпаки, їх активізацію у східній частині – навпроти кар'єру, спричинену, очевидно, зростанням коефіцієнта фільтрації після розкриття кар'єру і відповідним ростом водонасиченості порід. Додатковим чинником можна вважати також збільшення навантаження на схилі породи складуванням розкриття.

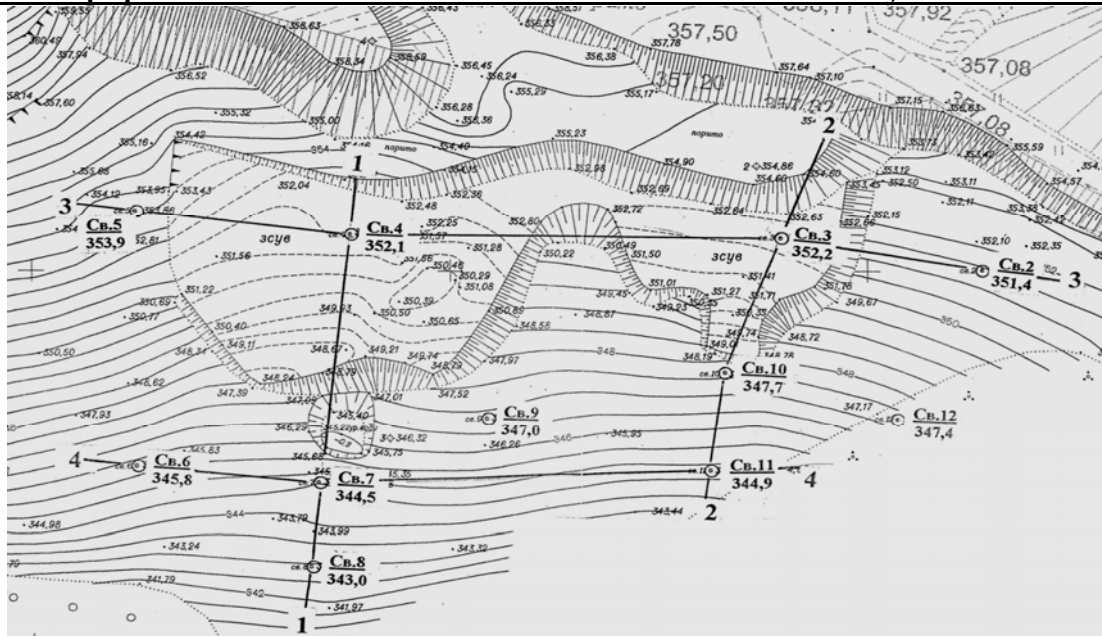
Як видно з інженерно-геологічного профілю 3-3 (рис. 1), рівень ґрунтових вод знаходиться тут на відмітках 351,5 ... 351,9 ... 350,5 м, тобто дещо нижче подошви кар'єру (відмітка 357,0 у свердловині № 1). Природним водотривом водоносного горизонту на родовищі служать розкриті інженерно-геологічними свердловинами №№ 5, 4, 3, 2, 6, 7 глини напівтверді, пластичні, сизувато-жовті опільської світи. Потужність глин коливається від 0,3 (св. №№ 6,7) до 1,4 м (св. № 2), становлячи в середньому 0,3...0,6 м. Як видно з профілів 1-1 та 2-2, шар глинистого водотриву нахилений вниз по південному схилу родовища, у бік села (відмітки поверхні глин у св. № 4 – 347,5 м, а в св. № 7 – 343,5 м, св. № 8 – 340,8 м). Опільські глини за даними пройдених інженерно-геологічних свердловин на родовищі підстеляються корою вивітрювання мергелів кампанського ярусу верхньої крейди, які також відрізняються водотривкими властивостями.

Висновки.

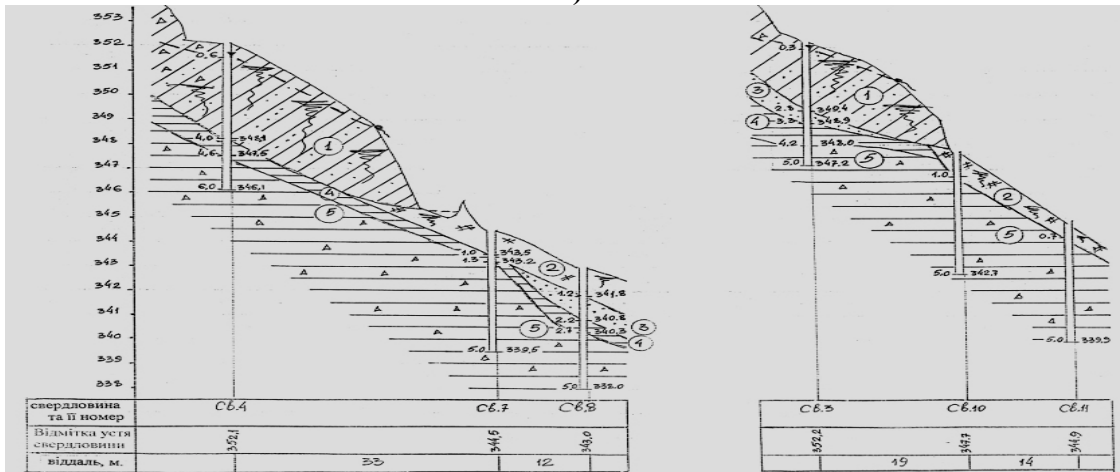
Таким чином, проведене візуальне обстеження родовища Волицьке-2 та прилеглої території, а також здійснений комплекс інженерно-геологічних, гідрогеологічних і топографічних вишукувань дозволяють з певною вірогідністю констатувати таке.

1. Розвідувальними роботами при підготовці родовища Волицьке-2 до експлуатації не у повній мірі було з'ясовано гідрогеологічні умови родовища, не спрогнозовано вплив майбутніх гірничих робіт на стан довкілля, зокрема неправильно вибрані місця складування розкривних порід, не вивчені тенденції зсувних явищ, зафіксованих на південному, зверненому до села схилі родовища.

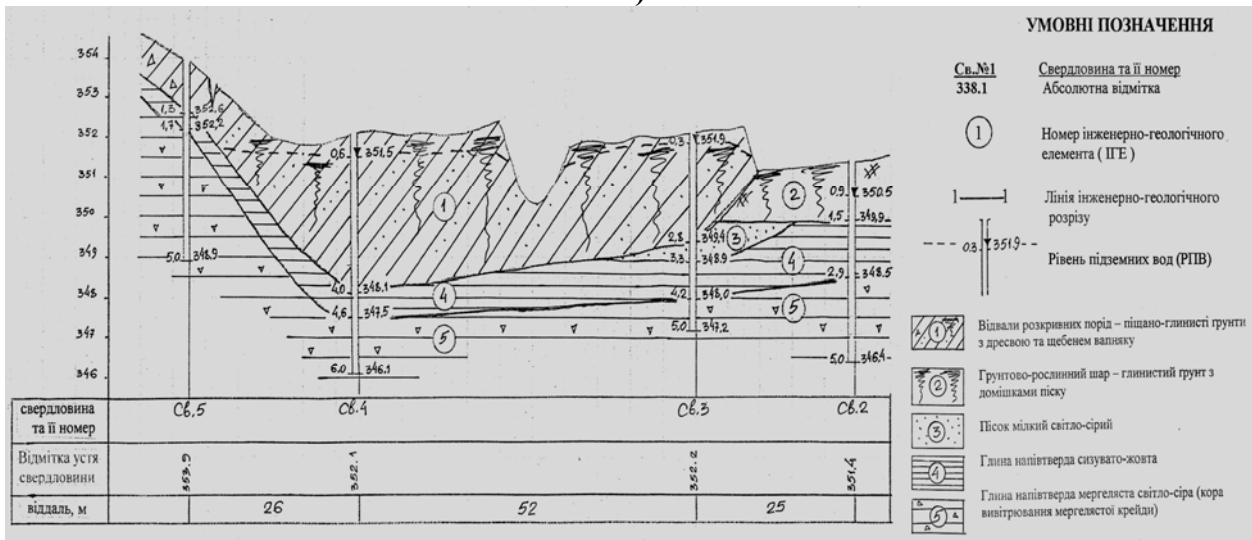
2. На родовищі наявний водоносний горизонт ґрунтових підземних вод в четвертинних та неогенових відкладах (ґрунти розкривних порід, ґрунтово-рослинний шар, пісок), природним водотривом якого служать опільські глини та кампанські мергелі. Живлення горизонту відбувається в основному за рахунок інфільтрації атмосферних осадків, розванта-

А)

Б)

В)

Рис. 1. А) Фрагмент плану родовища Волицьке-2 (видно зсув, через який пройдені інженерно-геологічні профілі); Б) профілі по лініях 1 – 1 та 2 – 2; В) профіль по лінії 3 – 3.

ження у вигляді низхідних джерел здійснюється на південному й північному схилах родовища в сторону сіл Волиця і Рогачин.

3. Виходи ґрунтових вод на схилах утворюють невеликі заболочені ділянки, проте не формують постійних водотоків, які б досягали підніжжя схилу, просочуючись в ґрунтово-рослинний покрив.

4. Розкриття верхньої частини схилу кар'єрними роботами спричинило зростання коефіцієнта фільтрації атмосферних вод за рахунок відслонення на поверхні водопроникних піщаних порід, тому при інтенсивних атмосферних осадках (затяжних дощах, зливах тощо) водонасиченість порід, що залягають безпосередньо на глинах, суттєво зростає, що може розглядатись як певний чинник для активізації зсувних процесів.

5. На південному, зверненому до села схилі, фіксуються як активні зсувні явища, так і стабілізовані. У першому випадку мова йде про формування зсувів на ділянках за- складованих розкритих порід кар'єру, у другому – зсувні явища відбувались в корінних породах схилу.

6. Типовий пластичний зсув (опливіна) спостерігається саме в закладованих розкритих породах. Виникнення його було спровоковане неправильним вибором місця складування ґрунтово-рослинного шару розкриття, що спричинило додаткове навантаження на нижчележачі ґрунти. Зміщення тіла зсуву відбувається по нахиленому в сторону села (на південь) шару водотривких опільських глин та звітрилих мергелях кампанського ярусу.

7. На даний час (червень 2011 року)

Література:

1. Матвієнко С.А. Геолого-економічна оцінка Волицького-2 родовища будівельного піску в Бережанському районі Тернопільської області / С.А.Матвієнко. – К., 2008. – 59 с.

Резюме:

Мирослав Сывий, Василий Китуря, Владимир Степчук. ОСОБЕННОСТИ ГЕОЛОГИЧЕСКОГО СТРОЕНИЯ И АКТИВАЦИЯ ОПЛЗНЕВЫХ ПРОЦЕССОВ НА МЕСТОРОЖДЕНИИ ВОЛЫЦЬКЕ-2 БЕРЕЖАНСКОГО РАЙОНА.

Проанализировано геологическое строение и оползневые явления, которые активизировались на прилегающей к месторождению Волицкое-2 территории в связи с началом его эксплуатации. На основании визуальных наблюдений и проведенных инженерно-геологических и гидрогеологических изысканий сделано заключение о причинах оползневых процессов, предложены мероприятия для их стабилизации.

Ключевые слова: геологическое строение, оползневые процессы, инженерно-геологические изыскания.

Summary:

M.Syvyy, V.Kitura, V.Stepchuk. THE GEOLOGICAL STRUCTURE AND ACTIVATION OF LANDSLIDE PROCESSES AT THE FIELD VOLYTSKE-2 BEREZHANY DISTRICT.

Geological structure and sliding phenomena activated on the territory adjacent to minefield Volytsya-2 were analyzed in connection with the beginning of its exploitation. Conclusions about the causes of landslide processes based on visual observations and conducted engineering-geological and hydrogeological surveys were made and measures for its stabilization were proposed.

Key words: geological structure, landslide processes, engineering-geological surveys.

Рецензент: проф. Рудько Г.І.

Надійшла 24.09.2011р.

ДИНАМІКА КИСЛОТНОСТІ ҐРУНТІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано зміну кислотно-основних властивостей ґрунтів території Кіровоградської області. Показано, що до 2001-05 рр. відбувалось збільшення площ кислих ґрунтів переважно внаслідок незбалансованого внесення фізіологічно кислих мінеральних добрив та випадання кислотних опадів. На сьогоднішній день площі кислих ґрунтів істотно скоротились. Поліпшення стану з кислотністю ґрунтів пов'язане зі збалансованим удобренням комплексними препаратами, що містять макро- і мікроелементи живлення, заробкою у ґрунт побічної продукції та різким зменшенням кількості опадів з рНсол. нижче 5,5.

Ключові слова: ґрунт, кислотно-основні властивості, мінеральні добрива, хімічна меліорація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Однією з найголовніших складових національного багатства нашої держави та головною умовою збалансованого розвитку суспільного виробництва є природні ресурси, проте розвиток цивілізації призвів до надзвичайно жорсткої їх експлуатації і, як наслідок, – до знищення багатьох з них, або суттєвої їх трансформації, аж до повної зміни виконуваних ними функцій у конкретних екологічних системах планети. Могутній поступ людської цивілізації супроводжується невпинною інтенсифікацією експлуатації природних ресурсів, що призвело до очевидних порушень рівноваги в доквіллі й поставило людство на межу екологічної кризи, яка виявляється в дисбалансі соціуму та біосфери. З великою ймовірністю можна стверджувати, що першою жертвою антропогенного впливу стала найуразливіша ланка екосистеми – ґрунтовий покрив, деструкція якого розпочалася із початком розвитку землеробства.

Актуальність дослідження. За існуючою суперечливою інформацією в Україні нараховується в межах орних земель приблизно 400 тис. га сильнокислих (з рН сольовий – менше 4,5 одиниць), 1,3 млн. га середньокислих (з рН 4,5-5,0) і 3,1 млн. га слабкокислих (рН 5,1-5,5), всього – 4,8 млн. га. У межах інших сільськогосподарських угідь кислі ґрунти займають 4,0 млн. га. Надлишкову кислотність відносять до одного з найбільш лімітуючого врожай фактору, особливо урожаю кальцієфільних культур [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оптимізації кислотно-основної функції ґрунтів за допомогою хімічних меліорацій привертала увагу численних дослідників, зокрема К.К. Гедройця, А.Г. Кірсанова, Ф.П. Топольного [1, 2, 3, 4].

Формулювання цілей статті. Кислотно-основна рівновага ґрунтів порушується під впливом добрив, меліорантів, кислотних опадів, структури сівозмін, розвитку елементарних ґрунтових процесів тощо. Підкислення

ґрунтів можливо внаслідок двох основних причини. Перша – вилучення лужних та лужноземельних металів, в основному кальцію, із ґрунту. Це може бути винос його врожаєм або вимивання промивними водами. Друга причина – внесення до ґрунту кислих або фізіологічно кислих мінеральних добрив, надходженні іонів гідрогену зі стічними водами, відходами тощо, випадання кислотних опадів в рідкому або твердому вигляді.

Щорічні втрати кальцію можуть бути досить великими. Винесення цього елемента рослинами дуже залежить від їхнього видового складу та врожайності. Так з урожаєм озимої пшениці 4 т виноситься до 57 кг карбонату кальцію, 15 т картоплі – до 80 кг, а 2 т сої – до 150 кг. За даними багатьох авторів за умови промивного водного режиму втрати CaCO_3 з кожного гектару сівозмінної площі за рахунок вимивання сягають близько 250 кг за рік.

Як відомо, оптимальна реакція ґрунтового розчину для більшості сільськогосподарських культур знаходиться в інтервалі рН від 5,5 до 7,5. На основі кривих рН-буферності можна розрахувати, що на чорноземах опідзолених зміна $\text{pH}_{\text{вод.}}$ від 7,0 до 5,5 відповідає 2,7 мг-екв карбонату кальцію на 100 г ґрунту, що в перерахунку на гектар становить 450 кг CaCO_3 . Це означає, що на таких ґрунтах, через винесення кальцію, в залежності від культури, за 10 років реакція ґрунтового розчину може суттєво змінитися.

Із всіх кислотоутворювачів, потрапляння яких в ґрунт може викликати його підкислення, необхідно врахувати вплив мінеральних добрив та кислотних опадів. Із мінеральних добрив найбільше підкислюють ґрунт аміачна селітра та карбамід. Один центнер діючої речовини аміачної селітри створює 4,29 кмоль протонів, для нейтралізації яких потрібно 215 кг карбонату кальцію. Для такої ж кількості карбаміду ці показники складають відповідно 4,60 кмоль та 230 кг.

Виділяють такі джерела природної емісії сірки [2]:

1. Процеси руйнування біосфери – за допомогою анаеробних мікроорганізмів відбуваються процеси руйнування органічних речовин, внаслідок чого, сірка, що в них знаходиться, утворює газоподібні зв'язки. Виділення сірки біологічним шляхом складає $\frac{1}{3}$ всієї виділеної сірки.

2. Вулканічна діяльність виділяє в атмосферу (найбільше в тропосфері) сірководень, сульфати та елементарну сірку. Це близько 2 млн. тонн сірковмісних з'єднань в рік.

3. Поверхня океанів – при випаровуванні краплин води в атмосферу залишається морська сіль, що містить крім крапель натрію та хлору молекули сірки – сульфати, що формує 50-200 млн. тонн сірки в рік. З цих сульфатів не може утворитися сірчана кислота, тому їх вплив розповсюджується тільки на регулювання утворення хмар та опадів[2].

У результаті діяльності людини в атмосфері надходить значна кількість з'єднань сірки. Джерелами антропогенного утворення сірки є: спалювання вугілля; металургійна промисловість; підприємства по виготовленню сірчаної кислоти; переробка нафти; спалення мазуту; транспорт. Таким чином в атмосферу щорічно потрапляє 60-70 млн. тонн сірки.

Аміак, що має у водному розчині лужну реакцію, виконує значну роль у регулюванні кислотних дощів, так як він може нейтралізувати атмосферні кислотні з'єднання. Джерелом атмосферного аміаку є ґрунт, внесення добрив, виготовлення та спалення вугілля.

Викиди катіонів лужних та лужноземельних речовин здійснюються, загалом, з природних джерел, частіше при експлуатації доріг без покриття. До промислових джерел належать: виробництво магнію, сталі, чавуну, виготовлення та використання цементу і бетону, керамічних виробів. Вони суттєво впливають на кислотність опадів, нейтралізуючи їх. Хлорид та фторид водню виникає при спалюванні вугілля, виробництві пропіленоксиду, фториду водню та фосфатних добрив. Щорічно викидається приблизно 1,2 млн. тонн хлориду та 0,16 млн. тонн фториду водню.

Процеси, що здійснюються в атмосфері, можна розділити на наступні групи: перенесення викидів вітром до зони опадів одночасно з незабрудненим повітрям; хімічні та фізичні процеси у газовому середовищі, що призводять до зміни концентрації та хімічного складу повітряного потоку; поглинання речовин антропогенного походження хмарами та краплинками дощу, їх хімічні реакції в рідкій фазі

та наступне випадання забруднень у вигляді опадів; сухе випадання (адсорбція на ґрунті, кронах дерев).

Більшість стадій процесів, що протікають в атмосфері, можуть бути зворотними, в результаті чого молекула забрудненої речовини може пройти декілька циклів трансформації до досягання нею поверхні Землі. Випадання кислотних дощів на поверхню Землі може здійснюватися двома шляхами: вимиванням опадів; випаданням опадів. Вимивання опадів – вимивання кислотних речовин з атмосфери здійснюється під час формування хмар та опадів. За умови перенасичення повітря водяними парами (більше 100%) здійснюється випадання краплинок хмар, що омивають шар атмосфери між хмарами та поверхнею Землі. Таким чином, дощ, що випадає, не є дистильованою водою.

Об'єктами згубної дії кислотних дощів є всі процеси та предмети, на які має вплив зміна рН середовища. Кислотні дощі мають вплив на живі організми, бо більшість біологічних процесів чутливі до зміни рН.

Для кожного виду рослин є певні оптимальні параметри за яких він досягає максимальної продуктивності. Відхилення її в більшу чи меншу сторону викликає негативний вплив на продуктивність. Крім того від величини рН також залежать фізичні, фізико-хімічні та агрохімічні властивості ґрунтів [1, 3, 4]. Дана стаття присвячена аналізу змін кислотно-основних властивостей ґрунтів, що є наслідком антропогенного впливу, призводить до змін інших характеристик ґрунту та зниження родючості в цілому.

Виклад основного матеріалу. За своєю генезою до опідзолених ґрунтів, в Кіровоградській області належать 64 тис. га сільськогосподарських угідь, яким властива кисла реакція ґрунтового розчину, що складає біля 3,5 відсотка орних земель [3]. Їх природна, і особливо, ефективна родючість нижча ніж ґрунтів з нейтральною, або близькою до нейтральної реакцією ґрунтового розчину (рис.1).

Решта за своєю природою не є опідзоленим. Починаючи з кінця 70-х років минулого століття внаслідок інтенсивної хімізації, коли фізіологічно-кислі мінеральні добрива застосовувалися переважно у незбалансованих за потребою нормах, значна кількість чорноземних ґрунтів перейшла у розряд кислих [4].

Кількість опадів, за даними метеорологічної станції м. Кіровоград – 500 мм/рік.

Середнє значення рН опадів у Кіровоградській області становить 4,5, що дає 0.22 кмоль протонів на один гектар в рік. За даними Всесвітньої Метеорологічної Організації (WMO), на нашу територію за рік на один гектар осідає така кількість кислотоутворювачів у сухому вигляді, яка створює навантаження в 1,90 кмоль/га протонів. Для нейтралі-

зації всіх кислотних опадів потрібно 100 кг карбонату кальцію.

Щодо залежності величини рН від географічного положення, то слід відзначити, що в західній частині Кіровоградської області вона є переважно нейтральною, а на решті території близькою до нейтральної.

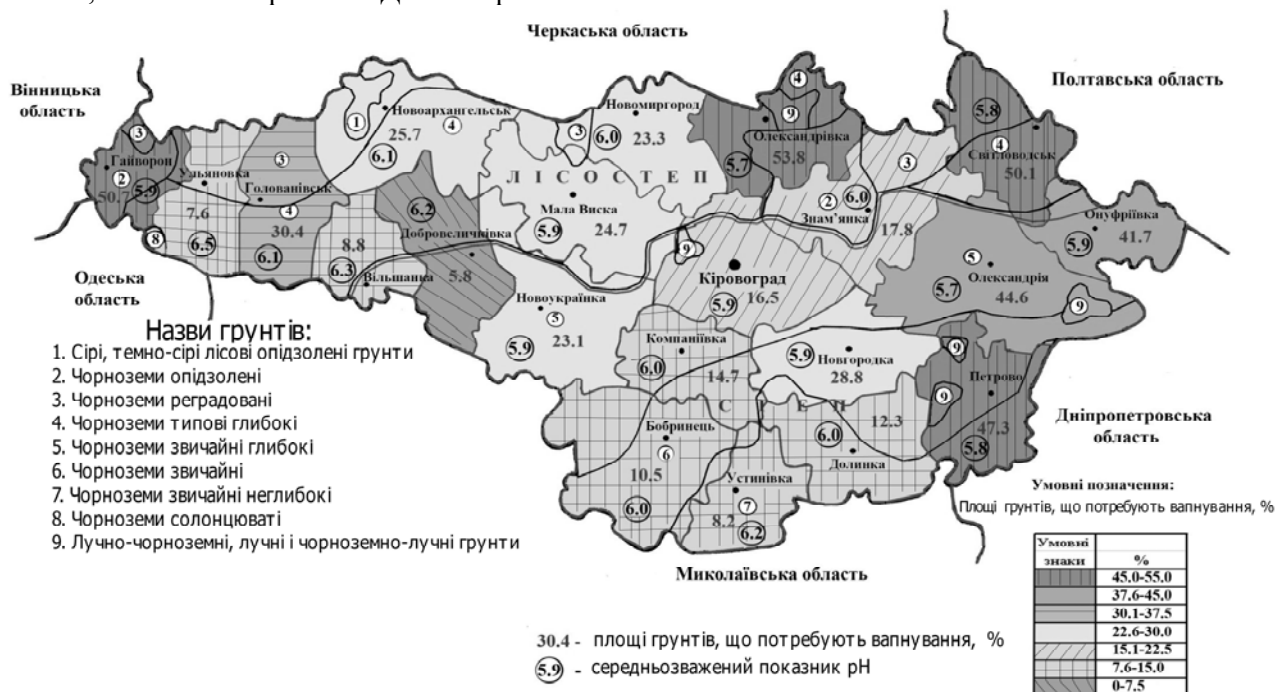

Рис. 1. Кислотність ґрунтів Кіровоградської області

До 1986-1990 рр. рН в ґрунтах степових районів не визначалось, так як за матеріалами ґрунтового обстеження 1959-1961 років вони вважались нейтральними. Лише коли в польових дослідях з добривами було виявлено підкислення ґрунтового розчину, визначення рН стало обов'язковим для всіх районів. У цей період внесення добрив, особливо азотних, досягло максимуму, до того ж воно було в більшості випадків незбалансованим. Тому з кінця 70-х років внаслідок випадання кислотних дощів, застосування фізіологічно кислих добрив у незбалансованих за потребою норм та відчуження кальцію з врожайми сільськогосподарських культур процес підкислення ґрунтів посилювався і їх площа (з рН менше 6,0) збільшилась в 80-х роках майже у 10 разів [3].

З 2001 року площі кислих ґрунтів в області почали знову зростати. Це обумовлене застосуванням у цей період переважно азотних добрив, норми яких на фоні поширення мінімалізації обробітку ґрунту і використання важкої ґрунтообробної та збиральної техніки постійно зростали. Водночас у ряді районів

спостерігалася дещо інша картина – тут після зменшення кількості площ кислих ґрунтів у середині 90-х років, навпаки, спочатку відбулося їх зростання а потім з 2001 року, зменшення. Певною причиною цього могло бути те, що орні землі в середині 90-х років оброблялись поверхнево і в асортименті добрив були лише азотні. Скорочення обсягів застосування добрив до мінімуму на фоні поширення в цих районах відвального обробітку обумовило деяке зменшення кількості площ кислих ґрунтів (рис. 2).

Територія Кіровоградської області вкрита, в основному, ґрунтами чорноземного типу, яким властива висока буферність і нейтральна або близька до неї реакція ґрунтового розчину. Незважаючи на це, зараз в області налічується 496,8 тис. га або 30% від площі ріллі кислих ґрунтів, що потребують вапнування. Враховуючи обмежену кількість ґрунтів опідзоленого ряду, можна констатувати, що в розряд кислих перейшла значна площа чорноземів типових та звичайних.

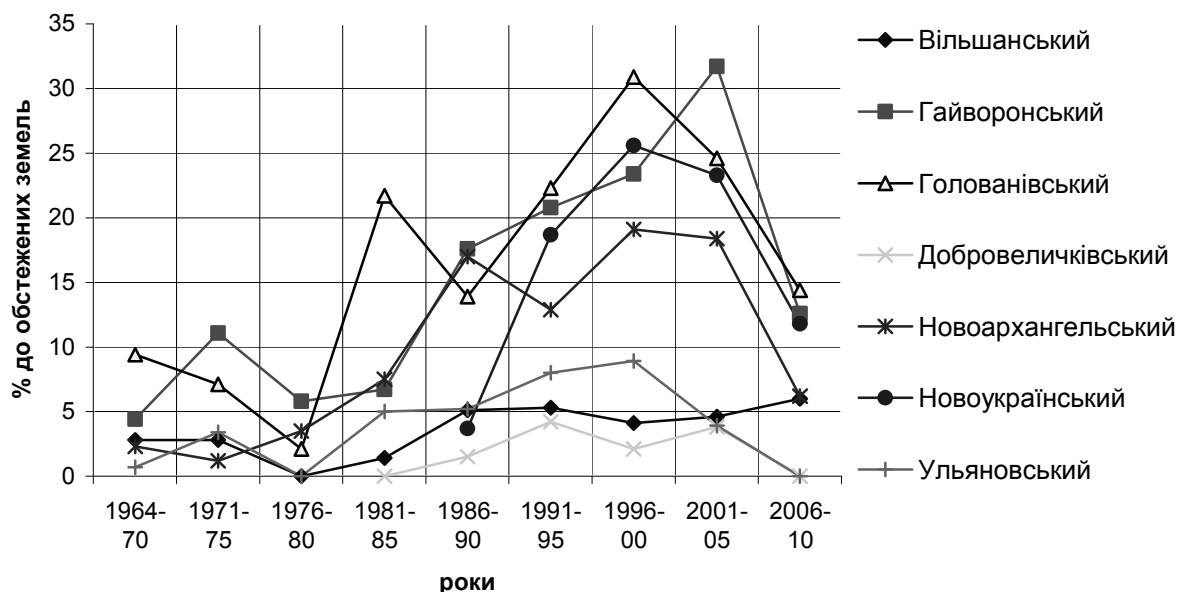

Рис. 2. Динаміка площ кислих ґрунтів у обстежених районах Кіровоградської області (% до обстеженої площі)

Найбільш підкисленими (рНсол. 5,7-5,9, гідролітична кислотність 2,60-2,92 мг-екв. на 100 г ґрунту, ступінь насичення основами 90-92%) виявились ґрунти східних районів області (Світловодський, Онуфріївський, Олександрійський, Олександрівський, та Петровський), де 42-54% ріллі потребують хімічної меліорації. З просуванням на захід питома вага кислих ґрунтів поступово зменшується з 15-29% у Знам'янському, Компаніївському, Новгородківському районах до 10-25% по осі Новомиргородський-Маловисківський-Новоукраїнський-Бобринецький райони, в яких помітно поліпшується і агрохімічні показники орного шару ґрунту: рН 5,9-6,3, гідролітична кислотність 1,93-2,60 мг-екв. на 100 г ґрунту і ступінь насичення основами 93-95% [3].

Сьогодні ґрунти з слабокислою та середньо-кислою реакцією ґрунтового розчину займають в обстежених районах від 5,8% у Добровеличківському районі до 50,7% у Гайворонському. Слід зазначити, що ґрунтове вкриття Гайворонського району переважно представлене чорноземами реградованими і опідзоленими середнього механічного складу, а тому і відсоток кислих ґрунтів у ньому більший. Аналіз результатів агрохімічної паспортизації свідчить про поступове зростання площ кислих ґрунтів у 1996-2005 рр. за рахунок близьких до нейтральної та нейтральної реакції ґрунтового розчину. Якщо у 1994-1998 роках середньокислих ґрунтів налічувалося 0,6%, то у 1999-2003 роках – 0,8%,

слабокислих відповідно 16,2 та 19,8%. Крім того в ряді районів в останні роки виявлені ґрунти з рН від 7,1 до 7,5 [4]. Однак аналіз водної витяжки засвідчив, що слаболужна реакція таких ґрунтів обумовлена перш за все карбонатами кальцію і лише частково натрію. Сума токсичних солей в них не перевищувала порогу токсичності. У цілому простежити динаміку зміни реакції ґрунтового розчину з початку проведення агрохімічного обстеження неможливо через те, що у третьому турі (1976-1980 рр.) не у всіх районах області визначалося рН.

Скорочення обсягів застосування добрив до мізерної кількості та поліпшення екологічної ситуації в 90-х роках минулого століття сприяло поліпшенню фізико-хімічних властивостей ґрунтів, у результаті чого площі кислих ґрунтів зменшились більш ніж удвічі і на 2005 рік кислих ґрунтів налічувалось 290,9 тис. га, що становило 20,3% обстежених угідь.

У 2001-2005 рр. ґрунти з слабокислою та середньо-кислою реакцією ґрунтового розчину займали в обстежених районах від 3,8% у Добровеличківському районі до 31,7% у Гайворонському (Рис.2). У цілому за обстеженнями Кіровоградського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції у 2006-2010 рр. виявлено 105,6 тис. га земель з кислою реакцією ґрунтового розчину, що складає 8,2 відсотка обстежених угідь. Порівняно з попереднім туром обстежень (2001-2005 рр.) їх

кількість зменшилася на 185 тис. га, або на 12,1 відсотка. Майже зникли такі ґрунти, або їх стала мізерна кількість у Добровеличківському, Ульяновському, Устинівському, Долинському, Знам'янському, Новгородківському і Новомиргородському районах.

Зовсім не виявлено ґрунтів з середньою та сильнокислою реакцією, площі яких у 2001-2005 рр. сягали 9,3 тис. га, або 0,7 відсотка обстежених угідь. Істотність змін відносного розподілу площ з різними значеннями агрохімічних показників в цілому по Кіровоградській області розрахована за критеріями Пірсона та Романовського склала 4,42 одиниці. Отже, зміни у розподілі площ із різною реакцією ґрунтового розчину є істотними та достовірними.

Поліпшення стану з кислотністю ґрунтів на нашу думку пов'язане зі збалансованим удобренням комплексними препаратами, що містять макро- і мікроелементи живлення, заробкою у ґрунт побічної продукції та зменшенням кількості опадів з $pH_{\text{сол}}$ нижче 5,5 внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи. Крім того розширення площ посівів ріпаку також сприяло зниженню кислотності ґрунтів, адже він завдяки потужній стрижневій кореневій системі здатний розчиняти важкодоступні форми кальцієвмісних сполук і як насосом витягувати їх до поверхні ґрунту. І хоча на формування його 1 тонни викорис-

товується до 90 кг кальцію, з врожаєм насіння відчужується лише до 25 кг, а решта залишається на полі, поповнюючи запаси кальцію у верхньому шарі ґрунту.

Висновки і перспективи досліджень. На території Кіровоградської області відбувалось збільшення площ кислих ґрунтів до 2001-05 рр. переважно внаслідок незбалансованого внесення фізіологічно кислих мінеральних добрив та випадання кислотних опадів. На сьогоднішній день площі кислих ґрунтів істотно скоротились (з 20,3 до 8,2 відсотка від площі обстежених ґрунтів). Поліпшення стану з кислотністю ґрунтів, на нашу думку, пов'язане зі збалансованим удобренням комплексними препаратами, що містять макро- і мікроелементи живлення, заробкою у ґрунт побічної продукції та зменшенням кількості опадів з $pH_{\text{сол}}$ нижче 5,5. У наш час у зв'язку з потужним техногенним навантаженням на екосистеми, зокрема ґрунти, погіршенням екологічної ситуації в Україні виникає гостра потреба у проведенні обґрунтованої екологічної реабілітації території держави, необхідної для приведення навколишнього природного середовища у стан, який гарантує безпеку життєдіяльності та здоров'я людини і відтворення природних екосистем, тому проблема моніторингу кислотно-основних властивостей ґрунтів потребує підвищеної уваги.

Література:

1. *Трускавецький Р.С.* Ресурсозберігаючі технології хімічної меліорації ґрунтів в умовах земельної реформи / Роман Степанович Трускавецький, Святослав Антонович Балюк. – К.: УААН, 2000. – 69 с.
2. *Злобін Ю. А.* Основи екології / Ю. А. Злобін. – К.: Лібра, 1998. – 248 с.
3. *Гелевера О.Ф.* Результати агрохімічної паспортизації земель Кіровоградської області / Ольга Федорівна Гелевера, Сергій Леонідович Синицький // Сучасні геоекологічні проблеми лівобережної України. – Суми, 2006. – С. 54-59.
4. *Гелевера О.Ф., Хитрук О.Г.* Проблема підвищення кислотності чорноземів північного степу / Ольга Федорівна Гелевера, Олександр Григорович Хитрук // Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження. – Асканія-Нова, 2007. – С. 26-30.

Резюме:

Гелевера О., Гульванский И. ДИНАМИКА КИСЛОТНОСТИ ПОЧВ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ.

Проанализировано изменение кислотно-основных свойств почв территории Кировоградской области. Показано, что до 2001-05 гг. происходило увеличение площадей кислых почв преимущественно вследствие несбалансированного внесения физиологически кислых минеральных удобрений и выпадения кислотных осадков. На сегодняшний день площади кислых почв существенно сократились. Улучшение состояния с кислотностью почв связано со сбалансированным удобрением комплексными препаратами, содержащими макро- и микроэлементы питания, заделкой в почву побочной продукции и уменьшением количества осадков с $pH_{\text{сол}}$ ниже 5,5.

Ключевые слова: почва, кислотно-основные свойства, минеральные удобрения, химическая мелиорация.

Summary:

Gelevera O., Gulvanskiy I. DYNAMICS OF SOIL PH KIROVOGRA REGION.

Analyzed the change in acid-base properties of soil territory of Kirovograd region. We show that by 2001-05 he was the happening areas of acid soils increased mainly due to unbalanced making physiologically acidic fertilizers and acid rain fallout. Today, the area of acid soils significantly decreased. Improving the condition of soil acidity is

associated with balanced fertilizer complex preparations containing macro- and micronutrients power incorporation into the soil by-products and a sharp decrease in rainfall with a pHsol. below 5.5.

Key words: soil, acid-alkaline properties, mineral fertilizer, chemical melioration.

Рецензент: проф. Кривульченко А.І.

Надійшла 17.09.2011р.

УДК 911.3

Ганна СИМОЧКО

ПЕЧЕРИ ЗАКАРПАТТЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

В статті висвітлено особливості поширення карстових печер в різних частинах Закарпатської області, яких нараховується понад 50 (печер, порожнин, штолень), більшість яких не використовується як туристичний ресурс. Акцентується увага щодо інтенсивного використання та подальшого дослідження і впорядкування для широкого туристичного відвідування, а не тільки спелеологами.

Ключові слова: печери, порожнини, штольні, тріщини, заглибини, шахти, туризм.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В зв'язку з поширенням карстуючих порід (крейди) в різних частинах Закарпатської області виявлено більше п'ятидесяти різних за формою, глибиною, естетичним виглядом, наявністю озер – значні ресурси для туристично-рекреаційного освоєння надзвичайно цікавих природніх утворень. Для урізноманітнення туристично-рекреаційних послуг печери Закарпаття необхідно включати до існуючих маршрутів або створювати особливі спелеологічні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1959-1960 роках ентузіасти охорони природи, колишній директор Углянської школи А.Ю. Гуцул разом з ужгородськими туристами І.В. Пташніковою та С.С. Балакіним, обстежили кілька печер і відкрили дві нові печери. Їм вдалося спуститися у вертикальну карстову шахту "Дружба" на глибину близько сорока метрів. Результати цих обстежень послужили поштовхом для більш детальних спелеологічних обстежень цього карстового району.

В червні 1963 року доктором біологічних наук М.А. Воїнственським, кандидатом геологічних наук Г.О. Бачинським та краєзнавцем П.П. Совою, були обстежені з палеонтологічною метою печери "Чурь", "Гребінь", "Молочний камінь" та шахта "Дружба". В липні того ж року були продовжені спелеологічні обстеження печер при сприянні туристів III республіканського зльоту ДСО "Спартак" і з значною участю С.С. Балакіна та І.В. Пташнікової. Виявлено ряд невідомих раніше печер, є цінні наукові знахідки.

У 1962 році в шахту "Дружба" спускалися ужгородські туристи. Про цей спуск та огляд інших печер Тячівського району в газеті "Закарпатська правда" була надрукована невелика стаття.

У 1972-1973 роках В.М. Гладилін у Закар-

патті біля с. Велика Уголька здійснив дослідження палеолітичної пам'ятки у печері Велика Уголька (Молочний Камінь). Комплексні роботи з дослідження на цих пам'ятках дозволили стверджувати уже певну заселеність печер регіону в добу палеоліту та мезоліту.

В печері Молочний Камінь виявлено стоянку первісних мисливців, довкола неї – місця від багаття. Порожнина знаходиться за 3 км на північ від с. Велика Уголька Тячівського району Закарпатської області, в місцевості Молочний Камінь. Стационарні роботи на пам'ятці проводились Закарпатською палеолітичною експедицією Інституту археології НАН України у 1972 і 1973 роках на площі 20 м², а також у 1990 році, коли був закладений невеликий розкоп. Отримана значна кількість остеологічного матеріалу, що належить, за визначенням І.Г. Підоплічка, в основному, печерному ведмедю. Виявлено також 25 кам'яних виробів із 12 видів сировини, а також кістяний наконечник дротика.

Дослідження системи Черлений Камінь почалося з 1982 р., коли спелеоклубом "Селеніт" на чолі з Ю.Ю. Чижмаром була відкрита печера Верхня.

У 1987 р. були відкриті три нижні печери: Сифон, Каньйон і Нова – поблизу ферми. Їхні входи лежать приблизно на одному рівні на крутому схилі галявини.

У плані пошуку продовжень ходів печер система Червоний Камінь є досить перспективною. Доказом цього може бути дослідження печери Нова. У 1987 р. вона була завдовжки лише 12 м і закінчувалася похилою вузькою, на перший погляд непрохідною, тріщиною. Аж у серпні 1996 р. Олексій Жданович, член спелеосекції "ПАДІОНУ", подолавши цю перешкоду, відкрив третю за довжиною печеру системи. Вона як і Каньйон представлена ходами-розломами, що проходять паралельно

один до одного і з'єднані колодязями.

В ній ще не завершився процес утворення, про що свідчать періодичні обвали каміння. У Новій знайшли кристали кальциту, що є своєрідним феноменом: їх немає в інших печерах системи.

Станом на сьогоднішній день багато печер Закарпаття знаходяться на території заповідників, перебуваючи під охороною екологів. В деяких підземеллях проживають представники рідкісних видів фауни та флори, тому часті візити людей можуть порушити природній екобаланс цього підземного світу. Деякі печери знаходяться на стадії вивчення та дослідження, відповідно там працюють лише професіонали. Проте, є ряд печер, а також частково штучних підземель, відвідини яких відкриті для туристів у супроводі гідів-екскурсоводів.

Виклад основного матеріалу. Автором, на основі вивчення літературних фондів матеріалів спелеологічних досліджень різних авторів, проведений аналіз печер області з позиції їх привабливості для відвідування туристами.

До найбільш привабливих і цікавих в геологічному та палеонтологічному відношенні є печери Малої та Великої Угольки.

Тут на території Тячівського мисливсько-заповідного господарства частково проходить Рахово-Перечинська геологічна зона стрімчаків із скелястими видами вапняків, висота яких досягає до 70 метрів. Це блоки юрського вапняку – клипени. Вони оточені більш молодими породами, які відклалися у крейдяному періоді і називаються флішами. Рахово-Перечинська зона стрімчаків виразно поділяється на дві вузькі, яскраво виражені підзони: південну і північну. Північна підзона проходить повз вершини Угольська Плеша и Вежа в напрямку до села Драгова, південна – через вершини Велика Термокса, Попову гору, Чертеж.

На скелястих обривах вапнякових бескидів цих двох підзон і знаходяться входи в карстові печери Закарпаття. Численні тектонічні тріщини у вапнякових блоках, велика кількість опадів (до 1600 мм на рік) сприяли розвитку та інтенсивному утворенню печер і підземних ходів. Печери Тячівського району відомі місцевим жителям з давніх часів, але питанню охорони та обстеженню цих унікальних пам'яток живої природи не приділялось належної уваги. [7]

У південній частині Угольського заповідного масиву в межах стрімчакового середньо-

гір'я пролягає Мармороська тектонічна зона, складена малопотужними вапняково-мергелістими та терегенно-карбонатними відкладами юрського віку. На території Угольського масиву Карпатського біосферного заповідника відомо біля 30 карстових порожнин.

Входи до цих печер знаходяться досить високо (100-300 м) над рівнем долини. Вони іноді настільки заросли чагарником, що знайти їх важко. Більшість печер сильно заміті і до кінця непрохідні. Цілком ймовірно, що вони являють собою залишки стародавніх шляхів стікання підземних вод, які залишилися після утворення долин Великої та Малої Угольки. На користь цього говорить і те, що входи до цих печер знаходяться на різному рівні по відношенню до дна долин, а округлість їх зводів свідчить про проходження тут в минулому напорно-сифонної циркуляції підземних вод.

Виходячи з цього, можна зробити припущення, що печери, які знаходяться у верхній частині вододільного хребта, більш стародавні, ніж ті, що розташовані нижче.

Печери Тячівського району цікаві не тільки в геологічному та гідрологічному відношенні. Заслуговує уваги і їх мінералогічна будова. Просочуючись під землею по тріщинах, дощові і талі води, насичені вуглекислотою, розчиняють вапняк і утворюють у ґрунті порожнини, які ми називаємо печерами. Але вода не тільки руйнує, а й творить. На своєму шляху в глиб масиву вода розчиняє карбонат кальцію, який знаходиться у вапняку. Краплина насиченого розчину доходить до стелі печери, там кристалізується в тригональній системі, утворюючи кальцит. Так поступово кристалик за кристаликом росте сталактит, який своєю формою нагадує льодяні бурульки. Подібно до сталактиту, на дні печери відкладається сталагміт. Сталактит і сталагміт, з'єднуючись, утворюють колони різних химерних форм. Унікальні кальцитові утворення є в шахті "Дружба". Вони набирають тут найрізноманітніших фантастичних форм. Ці чудові витвори природи називаються геліктитами. Як утворюються ці хитромудрі переплетення з кальциту, до цього часу невідомо. Їх походження можна пояснити, лише вивчивши своєрідний клімат печер, закони сил кристалізації, які там проходять. [9]

Карстова шахта "Дружба" розташована на дні неглибокої триметрової карстової воронки еліпсоїдної форми (10 x 5 метрів) із стрімкими обривистими стінами. Отвір шахти витягнутий по азимуту 240 градусів, по якому

утворився ствол вхідного колодязя. Коротка

Рис. 1. Печери Закарпатської області

1. Система печер Угольського масиву:

1. Печера Дружба (Романія) є найбільшою печерою Українських Карпат. Вхід в шахту знаходиться на висоті близько 500 м у буковому лісі на околиці с. Мала Уголька

2. Печера Молочний камінь

Вхід в печеру становить 10x2,5м.

Печери скелі Вів:

3. Печера Білих стін є найбільшою в системі скелі Вів. Довжина ходів 118 м.
4. Печера Вів є другою за довжиною. Загальна довжина ходів 50 м.
5. Печера Перлина. Печера не велика всього 38 м.
6. Вхід в колодязь Експедиційний (шахта Упорна). Глибина печери 24м.
7. Інші печери скелі Вів малі за розмірами, їх довжина становить від 8 до 29 м.

Порожнини скелі Чурь:

На скелі Чурь нараховується 7 карстових порожнин.

Довжиною від 8 до 30 м.

8. Печера Прозорих стін
9. Печера Ведмеже Ікло

Довжина печери становить 30 м. Вхід 7x10 м.

10. Печера Гребінь

Довжина печери 71 м., об'єм становить 457,6 м³

II. Система Печер Черлечний камінь. представлений чотирма великими кількоповерховими порожнинами загальною довжиною від 200 до 700 м, глибиною від 24 до 56 м, та кількома маленькими, довжиною від 5 до 25 м.

11. Печера Верхня (1982р.)

Знаходиться на території Тячівського району, біля сіл М. Угольки та В.Угольки. Відомо близько 30 порожнин

Знаходиться у відслоненнях на річці Великій Угольці

Знаходяться в 2 км від лісництва КБЗ. Знайдено 8 печер

Знаходиться на 5 м. нижче входів в печеру Білих стін
Знаходиться 200м. на північний захід від печери Вів

Знаходиться на правому березі Малої Угольки напроти селі Вів, вище на 80 м.

Знаходиться напроти вершини Угольська плеша
Знаходиться в 100 метрах на схід

Знаходиться на правому березі Великої Угольки, біля підніжжя однойменного хребта

Знаходиться у кількох десятках км від печер Угольського масиву, яка має зовсім інше походження і структуру.

Система розташована у північно-східному напрямку від с. Нересниця Тячівського району

Входи в печеру знаходяться на кілька десятків метрів вище входів до інших печер.

12. Печера Сифон є найглибшою в урочищі Черлений камінь, її глибина сягає 59 м. Має два входи

13. Печера Каньйон

14. Печера Нова (детально не досліджена)

III. Порожнини Рахівського району (Знаходяться недалеко від села Ділове):

15. Штольня Довгоруна

Загальна довжина штольні перевищує 100 м.

16. Шахта Черемшина

IV. Порожнини Перечинського району:

17. Печера Ур є найбільшою. Порожнина являє собою невеликий зал розміром 6x11 м.

V. Штольні с.Глибоке

18. Штольня «Станіонар» - коридор довжиною 40 м.

19. Штольня «Лабіринтова» - загальна довжина ходів 40 м.

20. Штольня «Затоплена» - довжина 250 м.

VI. Печери Великоберезнянського району

21. Ролінг-Стоунз є найбільшою завдовжки 138 м.

22. Печера Княгиня, с.Княгиня

вісь шахти закладена по азимуту 340 градусів. Розміри вхідного отвору 3 x 1,7 метра. Шахта провального типу. Утворення ствола почалося, очевидно, знизу. Процес корозії, тобто хімічний розчин вапняку, який просочувався зверху по тріщинах в породі, сприяв утворенню на певній глибині купола, що поступово збільшувався доверху. Піднімаючись все вище й вище, купол підійшов дуже близько до поверхні землі. Сильні дощі підмили тонку перемичку, яка обвалилася й утворила шахту. Це підтверджується колосальним навалом брил на дні провалля.

Стіни шахти сирі, верхня частина покрита мохом. В них є великі й маленькі ніші, багато тріщин, вертикальних і горизонтальних. Північна стіна порізнана неглибокими, але яскраво вираженими каналами.

Глибина вертикальної частини шахти до верхівки конусоподібного насипу – 21 метр. Конус складається з суміші дрібних камінців, з землею і гумусом, що потрапили в шахту після обвалу.

В чотирьох метрах від конуса стіни шахти розходяться майже під прямим кутом, утворюючи стелю високого залу, витягнутого по довгій осі печери. Розміри його біля основи 29 x 17,5 метра, у висоту – від 5 до 8 метрів. Стіни ховаються в таємничій темряві підземелля. Промінь ліхтаря вириває з вічної темряви частини стіни з тонкими трубами сталактитів, нерівну, завалену брилами долівку печери.[2]

Північна частина залу всіяна сталактитами різноманітної довжини і товщини. Багато з них обвиті тонісінькими прикрасами переплетених між собою кам'яних трубочок – геліктитів.

Печера є прикладом чітких вертикальних тектонічних розломів

В даному районі природні порожнини невідомі. Шахти являють собою антропогенне утворення, але їх вертикальні ділянки мають природне походження Розміщена на висоті 400 м. в урочищі Рахівських гір Розташована на східному макросхилі Свидовецького хребта поблизу північної околиці с.Ділове (присілок Круглий)

Відомі кілька маленьких тектонічних печерок.

Розташованих на хребті Сінаторія на висоті 500 м.

Розташовуються в Ужгородському районі, на півн. від с.Глибоке

Розташовані не подалік с.Лубня

Знижуючись виступом із стелі, ця частина залу схожа на вітрину ювелірного магазину, всипану сяючими в променях світла кам'яними квітами. Одна з них нагадує айстру, інша – троянду, що розпускається. Вся ця кам'яна краса промениться мірадами блисків найдрібніших кальцитових кристалів та сріблястих краплинок води, які звисають з кінчиків сталактитів. Зволожені водою напливи здаються живими і від цього ще більш чарівними.

Зразу ж за казковим лісом сталактитів і геліктитів у стіни залу видніється невеличкий отвір північного ходу, який трохи підвищується над долівкою печери. Хід, поступово звужуючись, виступами іде вгору. Місцями він дуже вузький, і просуватись по цьому досить важко. Одяг весь час чіпляється за гострі виступи караданого вапняку. Зробивши кілька стрімких поворотів, хід через 20 метрів кінчається вузькою непрохідною щілиною, з якої витікає невеличкий струмочок. Утворюючи неглибокі ванночки та каскади, струмочок біжить долівкою ходу, а потрапивши в зал, зникає в навалі брил.

На південь долівка залу різко знижується і переходить в слизький осип, який підводить до отвору в нижні горизонти шахти. Хід схожий на невеличкий колодязь. Тут знову з'являється струмочок. В колодязь можна спуститися лише повзучи. В п'яти метрах від початку спуску по горизонталі є невеличкий зал, потім осип і знову вертикальний спуск на звалену із стелі брилу. Склепіння ходу складається з уламків вапняку, що обвалились при утворенні шахти. Проміжки між камінням забиті глиною

та іншими наносними породами, які міцно зцементувались товстим шаром кальцитового натеку. Далі хід роздвоюється. Один іде в тому ж напрямку донизу по стрімкому осипу, другий – у зворотному напрямку. Через три метри він повертає на захід і спускається уступами на глибину 46 метрів. Сюди тече і струмочок. Хід дуже мокрий. В чітко вираженому руслі струмочка багато добре відшліфованої гальки вапняку. Ніші в стінах забиті сильно спресованою бурою глиною. Трапляється багато свіжих кісток тварин, якіносяться під час повені. Вузька тріщина в кінці спуску виводить в галерею, що йде перпендикулярно. Вправо вона продовжується на 12 метрів і закінчується безвиходом. Тут же у вузькій щілині зникає струмочок, який через 300 метрів виходить на поверхню у вигляді карстового джерела. Хід в кількох місцях перекритий осілими блоками вапняку. Вузькі щілини, в які важко протиснутися, приводять в низьку камеру, вкриту глиною. З цієї камери ліва щілина виводить до спуску з каменем, права, стрімко піднімаючись вгору, дає початок новому, відкритому під час топографічної зйомки, великому горизонтальному ходу, який був забитий камінням та глиною. Вітер, що дме з невеликої щілини, і струмочок, що ллється зверху, підказали, що за завалом повинна бути велика порожнина. І дійсно, неподалік є зал розмірами 4x3 метри, стіни якого вкриті коричневим натеком. З-під купола невеличким водоспадом прямує в прокопаний отвір другий струмочок. Протікаючи під брилами, він зливається в галереї з першим струмочком.[5]

Напроти прокопаного ходу видно вкриту дуже гарними грибовидними натекими стіну висотою близько 5 метрів. В ній є отвір, який виводить до західного залу. Дно ходу покрите мокрим гумусом, і піднятися по ньому без мотузки досить важко.

Загальна довжина всіх досліджених та нанесених на план горизонтальних ходів шахти "Дружба" складає 220 метрів, а глибина – 46 метрів. Велика кількість натеків рідкісних форм, красиві зали і складний лабіринт ходів ставлять шахту "Дружба" на перше місце серед всіх печер Закарпаття. Вона повинна стати туристським об'єктом. Цей цінний пам'ятник неживої природи вимагає охорони. Щоб запобігти захаращуванню вертикального ствола шахти і уникнути нещасних випадків при спуску в неї без провідника і спеціального спорядження, прохід у шахту доцільно вкрити

дерев'яною решіткою, а щоб спростити спуск до неї – встановити гвинтову дерев'яну драбину.

Печери Угольки – це справжні музеї природознавства. Цікавим в археологічному та палеонтологічному відношеннях є підземний лабіринт скелі Вів. Він являє собою комплекс печер із складним переплетенням ходів, майже до верху заповнених дрібними камінцями та кістками тварин. [4]

Печери скелі Вів знаходяться в 2 км від лісництва Карпатського біосферного заповідника. Входи в печери розташовані на різних рівнях на північ, схід, південь. Тут знайдено 8 печер. Найбільша з них печера Білих стін. Довжина її ходів становить 118 м. Печера має 5 окремих входів. Печера суха, в окремих місцях є маленькі сталактити, а в стінах ребристі натекі коричневого, жовтого і білого кольорів. Температура повітря в різних частинах печери коливається від 3 до 6 градусів С., вологість – 100 %.

Печера Вів є другою за довжиною ходів порожнина скелі Вів. Загальна довжина ходів досягає 50 м. Печера закладена у тектонічній тріщині між двома плитами, чим і відрізняється від інших печер. Печерний заповнювач – глина з щебнем великої потужності (10-12 см). Середня температура печери складає 5 градусів С, вологість – 100 %.

Якщо пройти 200 м на північний захід від печери Вів то можна знайти вхід в колодязь Експедиційний (шахта Упорна). Вхід у печеру неправильної видовженої форми, розміром 1,5 x 1 м. Печера являє собою карстову шахту промивного типу глибиною 24 м, яка закінчується двома невеликими залами. Стіни печери сильно карадовані. Стеля залів місцями прикрашена невеликою кількістю сталактитів. По долівці протікає струмок. Температура повітря нижньої частини печери складає 6,2 град. С, вологість – 100%.

Вів являє собою багатоповерховий комплекс печер із складним переплетінням ходів, майже доверху заповнених дрібними камінцями і кістками тварин. Кістки викопних тварин зустрічаються в печері скрізь. З глибинною кількістю їх збільшувалась. Часто траплялись кістки, вкриті товстим шаром кальцитового натеку. Знайдено понад 30 зубів хижаків і багато великих, довжиною до 10 сантиметрів, ведмежих іклів та викопних пташиних кісток.

Більшість ходів настільки вузькі й забиті гумусом, що зв'язок між окремими частинами

печери встановлено лише шляхом точної топографічної зйомки. Висота ходів невелика – від 0,4 до 2 метрів, ширина досягає 3-4 метрів. Печера має два великих грати: "Білокам'яний" і "Загадка". Площа основи першої 44 м², другої – 19 м². Ходи, з'єднані між собою численними виходами на поверхню, мають незначний уклін (5-10°) і лише галерея "Прекрасна", довжина якої 22 метри, має нахил 30 градусів. Печера суха, і лише де-не-де на стінах і стелі трапляються краплини конденсаційної вологи. Стеля й стіни округлої форми, гладко обточені водою. В стінах вимиті труби і численні грати. Виняток становить грот "Загадка", стіни якого сильно карадовані. За своєю морфологією він відрізняється від інших частин печери. Тріщини й заглибини в його стінах заповнені сильно перем'ятими шарами червоно-бурої глини з кальцитовими прошарками. Місцями зустрічаються натеки у формі кальцитових ванночок, ребристих каскадів і сталактитів невеликих розмірів. Натіки бувають білі, жовті, темно-коричневі, інколи майже чорні. При освітленні вони слабо флюоресциують. В деяких частинах печери, особливо в районі грота "Білокам'яного", долівка вкрита білою вапняковою мукою. В десяти метрах від входу в галерею "Прекрасну", на 5 метрів нижче, знаходиться вхід у печеру "Перлину". Колись вони були з'єднані між собою, але з часом ходи запливли, забилися глиною і гумусом. Порівняно невелика, всього 23 метри, печера дуже унікальна. Саме в ній знайдено велику кількість викопних кісток і рідкісні утворення печерної перлини. Вхід у печеру неправильної форми, величнішою 1,5 x 0,6 метра. Права стіна печери вкрита на всю довжину великим каскадним натеком, який місцями доходить до стелі. На восьмому метрі печера розширюється, утворює невеликий зал, де можна стояти на повний ріст. Зліва в стінах помітні забиті бурою глиною грати, справа, якщо піднятися по слизькому кальцитовому напливу, є невеличкий гротик з чудовими ванночками і печерними перлінками в них. Кінцева частина печери вкрита натеком і перегороджена кальцитовою колоною на дві камери. Основа печери підвищується від початку до кінця під кутом 10 градусів, місцями вона вкрита напливом кальцитової кірки товщиною до двох сантиметрів. У кінці печери знайдено ікла печерного ведмеда.[6]

На віддалі 25 і 70 метрів на північ від "Перлинної" є дві невеличкі печерки. Вони

настільки малі, що заслуговують уваги лише спеціалістів-карстоводів.

Підземні лабіринти скелі "Вів" являють собою великий інтерес в палеонтологічному і мінералогічному відношеннях, вони зручні для відвідування туристами, і тому їх слід оголосити заповідними.

На правому березі Малої Угольки напроти скелі "Вів", але вище неї метрів на вісімдесят, височать красиві скелясті бескиди "Копиця" і "Чурь". На скелі "Чурь" знаходиться невеличка однойменна печерка. Трикутні отвори її розташовані на стелі, тому спускатися в печеру можна лише по канату. Печера являє собою зал 4,5 x 10 метрів і висотою 2,5 метра. Доловка її підвищується до дальньої частини, а стеля різко знижується. Печера захаращена камінням і грудкуватою глиною, в якій при розкопках знайдено кістки дрібних гризунів та кажанів. В печери є слабкі натіки у вигляді сталактитів і ванночок.

Порожнини скелі Чурь. На правому березі Малої Угольки напроти скелі Вів, але вище метрів на 80, височать красиві скелясті бескиди Копиця і Чурь. На скелі Чурь нараховується 7 карстових порожнин. Печери невеликі за розміром, довжиною від 8 до 30 м, закладені вздовж тріщин вапнякового масиву. Середня температура порожнин становить 5⁰ С, вологість 100%.

Від скелі "Чурь" на північний схід тягнеться ледве помітна лісова стежка. Вона веде через головний вододільний хребет біля підніжжя двох скель з невеличкими печерами "Ялинковою" та "Сріблястою краплиною" і виходить на велику, порослу травою галявину. Вище поляни, напроти вершин Угольська Плеша, в скелі, витягнутій з південного сходу на північний захід, є дві печери. Печера "Прозорих стін" являє собою дві перпендикулярні камери довжиною 5 і 10 метрів. Стіни її повністю вкриті молочно-білим прозорим кальцитом із зеленуватим натеком у формі кам'яних квітів.

В 100 метрах на схід знаходиться печера Ведмеже Ікло. Вона заснована по величезній косій тріщині, яка пересікає блок під кутом 60 градусів. Великий гротоподібний вхід 7 x 10 метрів завалений брилами вапняків, що осунулися з правого боку стіни. Як увійти в печеру, майже біля самої стелі чорніє отвір другого поверху, закладеного по тій же косій тріщині. Через десять метрів печера настільки зменшується, що стає майже непрохідною. Через кілька метрів знову можна стати на

повний зріст. З правого боку із тріщини стіни вниз спускається могутній каскадний натік. Пряме продовження ходу завалене пресованою глиною з уламками вапняку. Біля самого виходу вужчої частини печери знайдено ікло ведмеда довжиною 8 сантиметрів, вкрите тонкою кірочкою кальциту. Довжина печери становить 30 м. Середня температура повітря 5°C , вологість 100%. [1]

Як би продовженням описаних печер є печера Гребінь, відкрита в 1958 році учнями присілка Велика Уголька. Знаходиться вона на правому березі Великої Угольки біля підніжжя однойменного хребта. Закладена по похилій тріщині в 230° печера являє собою своєрідну порожнину. Вона має два поверхи. Вхід в печеру починається невеликою галереєю в формі замкової щілини. Через три метри стеля різко піднімається вгору на висоту до 10 м. Температура повітря печери складає $8,2^{\circ}\text{C}$, вологість – 100%.

У протилежній стіні на віддалі 12 метрів від колодязя видніється невеликий отвір. Це продовження печери, її третій поверх. Він невеликий і круто відходить вгору. При обстеженні третього поверху був виявлений 15-метровий колодязь, який виходить в нахилену стіну першого колодязя і таким чином з'єднує другий і третій поверхи. Перший поверх являє собою широку і високу галерею, що проходить під нахиленим колодязем другого поверху. Спуститися до неї можна легко по канату, закріпленому за дерево біля виходу з печери[8].

Печера дуже красива. Із стін спускаються каскадні напливи з кам'яними водоспадами, із стелі звисають ажурні кальцитові завіси, а з самого початку, зразу ж за вузьким входом, величним порталом відкривається вид на колодязь, а стелю прикрашують грушоподібні і кулеподібні ребристі напливи.

Печера "Гребінь" дуже велика – $457,6\text{ м}^3$. Довжина її – 71 метр, віддаль по вертикалі між першим і третім поверхами – 29 метрів. В ній можна ходити на повний зріст. Її, без сумніву, слід не тільки негайно взяти під охорону, а й обладнати для масового відвідування туристами. Ця природна скарбниця не повинна бути загублена випадковими відвідувачами, як сотні інших доступних печер України. Необхідно зберегти і велику колонію кажанів, які живуть у печерах.

На лівому березі Великої Угольки височіють над лісом три величезні бескиди. Найбільший з них носить назву "Молочний

камінь". Складений з білувато-голубого мармуровидного вапняку, він повністю виправдує свою назву. З присілка Велика Уголька біля його підніжжя проходить широка дорога, яка підводить нас до однойменної скелі. Скеля "Молочний камінь" своєю формою нагадує величезний бумеранг. Вся вона поросла лісом і розсічена великою кількістю тектонічних тріщин. На південному її схилі здалека видніється продовгастий отвір – це вхід у печеру, якій місцеві жителі дали назву "Молочний камінь". На жаль, не бережуть цього пам'ятника природи відвідувачі. Куди не глянеш – стіни її понівечені надписами горетуристів. Подряпані колони, розбиті сталактити, залишені шматки паперу, обкурена стела – все це калічить природу.

Завдяки просторому входу (10 x 2,5 м) печера зсередини освітлена розсіяним денним світлом. Через 5 метрів від входу вона роздвоюється. Лівий хід довжиною 23 метри спочатку йде по азимуту 300° , потім круто повертає і продовжується по азимуту 230° . Печера відповідає вертикальній тектонічній тріщині, яка розсікає весь масив вапняку. Хід шириною до п'яти метрів виходить у зал неправильної форми розміром 10 x 15 метрів. Одна з стін залу являє собою площину тріщини в 230° . Стеля в цьому місці різко підвищується і досягає висоти 15 метрів. На висоті 10 метрів печера продовжується вглиб масиву по комбінації двох перпендикулярних тріщин.

Пройшовши невеличким ходом в 15 метрів, попадемо в зал 5x10 метрів з красивими натічними ребрами і великим двометровим сталагмітом. У віддалених кінцях залу є ніші з напливами у вигляді сталактитів і сталагмітів. Але на цьому печера не кінчається. Із нижнього залу направо є хід у третій красивий зал, весь вкритий каскадним натеком. Вся печера являє собою грандіозне видовище. Просторі галереї і зали справляють на відвідувачів незабутнє враження.

Загальна довжина печери – 92 метри, об'єм 630 м^3 . Поряд з печерею діє кар'єр по виробництву мармуроподібного вапняку, що загрожує їй повним знищенням. Необхідно терміново заборонити видобуток каменю в районі печери і оголосити її пам'яткою природи.

Печери Угольського масиву є давніми утвореннями і походять внаслідок вимивання водою карстових порід. Цьому є доказом численні сталактити, сталагміти та натічні

утворення, для росту яких потрібен чималий час – десятки й сотні тисяч років, а то і мільйони.

В кількох десятках кілометрів від печер Угольського масиву знаходиться система печер Черлений Камінь, яка має зовсім інше походження і структуру.

Система розташована у північно-східному напрямку від с. Нересниця Тячівського району Закарпатської області. Печери урочища Черлений Камінь представлені чотирма великими кількоповерховими печерами загальною довжиною від 200 до 700 м, глибиною від 24 до 56 м та кількома маленькими порожнинами довжиною від 5 до 25 м.

Породи печер Черленого Каменя – конгломерати – мають характерний темно-червоний колір, що пояснюється наявністю тривалентного заліза або його оксиду в цементуючій складовій породи; в печерах також багато глини. Візуальні розміри зцементованих уламків породи лежать в межах 1-7 см.

Печери є відносно молодими, доказом чого є тип їхньої структури (вони закладені в основному по тектонічних розломах в породі), а також мала кількість напливів та невеликі розміри сталактитів.

Походження печер має чіткий тектонічний характер, на що вказує наявність довгих прямих паралельних ходів, висота яких сягає трьох-п'яти метрів, а подекуди їх розміри неможливо визначити, оскільки деякі тріщини поступово звужуються до непролазних.

Входи у печеру Верхня розташовані на кілька десятків метрів вище входів до інших печер на схилі гори в місці виходу скельних порід. Сама печера являє собою чотириповерхову систему горизонтальних ходів, з'єднаних вертикальними тріщинами і колодязями. Є кілька невеликих залів. Вона є більш приємною для дослідження, позаяк набагато сухіша за нижні печери. В ній дуже мало напливів і сталактити зовсім невеликі.

Печера Сифон має два входи. Вона є найглибшою печерою системи – її глибина сягає 59 м. Верхня частина містить невисокі зали з великою кількістю каміння, брил, плит, що утворилися внаслідок обвалів ходів. [3]

При переході з неї до середньої частини на стінах тріщин з'являються сталактити та дивовижні ребристі вертикальні натеки. Середня і нижня частини являють собою вертикальний розлом, який на різних рівнях перекивається обвальними блоками.

Ця печера є однією з найвологіших в системі, про що свідчить наявність на дні постійного сифона, рівень води в якому періодично змінюється (сифон – це хід, заповнений водою або рідкою глиною).

Печера Каньйон являє собою яскравий приклад печери, ходи якої є чіткими вертикальними тектонічними розломами. Характерним для нього є мала розгалуженість ходів і наявність щілин на різній глибині, розділених обвальними блоками значних розмірів.

Печера закінчується грандіозним широким розломом довжиною близько двадцяти і висотою біля п'ятнадцяти метрів. Основною метою дослідження Каньйона і Сифона є пошук їх з'єднання. Якщо воно буде знайдено, то утворена печера стане найдовшою на Закарпатті.

В Рахівському районі великі природні порожнини невідомі, але є багато старих, закинутих шахт. Цікавими є штольні Довгоруня та Черемшина, які знаходяться недалеко від села Ділове. Ці шахти являють собою антропогенні утворення.

Штольня Довгоруня розміщена на висоті 400 м в однойменному урочищі Рахівських гір. Закладена в мармуризованих вапняках сірувато-білого кольору. Штольня являє собою систему горизонтальних галерей, розташованих на двох ярусах, що з'єднані між собою 15 м вертикальною шахтою. Нахилений вхід виводить на верхній ярус, долівка якого в багатьох місцях вкрита водою. Загальна довжина штольні перевищує 100 м. Температура повітря становить 4-5⁰ С, вологість – 100%.

Шахта Черемшина розташована на східному макросхилі Свидовецького хребта поблизу північної околиці с. Ділове (присілок Круглий). Розпочинається вона вертикальною тріщиною глибиною близько 30 м, що знаходиться на висоті близько 600 м. Тріщина закінчується двома залами, в одному з яких розміщена досить глибока водойма. Печера характеризується найнижчою температурою з усіх обстежених нами підземель – вона не перевищує тут 3⁰ С. Вологість складає 100%.

В Перечинському районі відомо тільки кілька маленьких тектонічних печерок розташованих на хребті Сінаторія на висоті приблизно 500 м. Найбільшою з них є печера Ур. Порожнина являє собою невеликий зал розміром 6 x 11 м. Вхід у печеру прямокутної форми: розміром 0,7 x 1,6 м. Температура

становить 5°C у привходовій частині та 6° у дальній.

Очевидно, до нашого часу збереглися не всі штольні с. Глибоке Ужгородського району, частина з них обвалилася і назавжди похована від людського ока. Але деякі з них непогано збереглися і доступні для відвідування. Спостереження проводилися в трьох найбільших штольнях. Для зручності кожній з штолень було дано свою назву, оскільки давні назви не відомо або їх і взагалі не існувало.

Штольня "Стационар" – це коридор довжиною 40 м, розділений на 2 частини, верхню та нижню, невеликим обвальним залом та вузьким субвертикальним лазом за ним. В кінці штольня сильно звужена, в обох частинах є слабкий водотік ґрунтових вод.

Штольня "Лабіринтова" має 2 входи; це лабіринт досить складної, як для штолень Глибокого, конфігурації, що замикається в кільце, загальною довжиною ходів біля 300 м, без очевидних водотоків.

Штольня "Затоплена". Вхід у цю штольню довгий час був засипаним, та його відкопано у 1988 р. Це довгий коридор з одним відгілком довжиною 250 м по якому тече підземний струмок, місцями глибиною понад 1 м.

Печера "Rolling stones" Великоберезнянський район, с. Лубня. Протяжність 138 м, проєкційна довжина 106,7 м, глибина 25,7 м, площа $62,7\text{ м}^2$, об'єм $226,6\text{ м}^3$. Висота розташування входу 898 м н.р.м. Печера закладена в пісковиках. Має три поверхи, з'єднані між собою вертикальними або субвертикальними ходами. Ходи та зали закладені по тектонічним тріщинам, які в багатьох місцях завалені обвальними глинами. Вхід в печеру малий, овальної форми. Перші дослідження печери проведені зимою 1999 р. Працівник Ужанського парку М. Капраль показав місце знаходження печери керівнику спелеосекції Падіюну О. Ждановичу, який перший і провів її обстеження. Пізніше дослідження проводилися спелеоклубом "Лунх". Топографування зроблене в 2000 р. (О. Ваш, О. Дзяпко, М. Малець, Р. Глеба). Через наявність вузького лазу, який веде в основну частину печери, цікава тільки для спеціалістів. Має наукове значення, охороняється Ужанським національним природним парком.

Соляні печери. Селу Солотвине на Закарпатті дістався багатий дарунок природи – соляні шахти. А над ними – соляні озера, що суперничають щодо своїх унікальних

властивостей з Мертвим морем. У с. Солотвино Тячівського району Закарпатської області зосереджені унікальні природні рекреаційні ресурси, що не мають аналогів в Україні і СНД.

Солотвинські солекопальні – єдині в Україні і СНД, у яких можливе лікування в підземних умовах, а також сполучення спелеотерапії і бальнеогрязелікування з використанням розсолу і бруду озер. Унікальність методів лікування припускає використання підземних галерей Української алергологічної лікарні, розташованої у суцільному масиві солі. Саме цей природний фактор забезпечує практично 85-90% виліковування хворих протягом декількох лікувальних курсів, середня тривалість яких складає 24 дні. Серед захворювань, які тут лікують, є такі розповсюджені і важко виліковні, як астма, артрит, ревматизм, радикуліт, шкірні захворювання (екзема, псоріаз) тощо.

Тут, практично, на кордоні з Румунією є теплі соляні озера, аналогічні ізраїльському Мертвому Морю. Вода в озерах термальна, мінеральна та солена з рідкісними елементами. Купатися в цих озерах просто сюрреально – вода тримає на поверхні.

Розчин солотвинських солоних озер належить до високомінералізованих (30-32 г/л), слабколужних, хлоридно-натрієвих лікувальних вод. В соленому розчині і палаговій гязі присутні рідкісні елементи: силіцій, цезій, бром, фтор, рубідій. Солений розчин і палагові гязі дають позитивний ефект при лікуванні багатьох захворювань.

Найглибший лікувальний заклад в Україні розміщений в Солотвині на глибині 300 метрів, у соляних печерах розташовано алергологічну клініку. Спелеотерапія – один з методів немедикаментозної реабілітації і лікування захворювань органів дихання, в основі якого лежить використання мікроклімату підземних об'єктів (соляних шахт і карстових печер).

У соляних печерах Солотвино найчистіше повітря – тут міститься в 10 разів менше мікроорганізмів, ніж в операційній. Воно насичене біоактивним аерозолем хлористого натрію, що оздоровлює слизову дихальних шляхів. У соляній товщі практично немає радіації й електромагнітних хвиль, алергенів і шкідливих газів. Цілий рік під землею температура $22-23^{\circ}\text{C}$, вологість 20-40%.

Тривалий вплив цього повітря за 18-22 сеанси може повністю вилікувати дитину від

алергії, бронхіальної астми й інших захворювань бронхів (до 95-97%) і полегшує на декілька років життя дорослого хворого (ефективність 84-87%).

У наш час археологи знайшли римські монети-динарії та залишки римської солеопальні в Солотвині, зробивши висновок про те, що цей край входив у безпосередню контактну зону з Римською імперією.

Висновки. Аналіз печер Закарпаття показав, що більшість з них відносяться до надзвичайно цікавих природних об'єктів, але на сучасному етапі в рекреаційно-туристичному відношенні мало використовуються. Для перетворення найбільш привабливих печер в туристичні об'єкти необхідно додаткові дослідження та створення умов для відвідування їх туристами.

Література:

1. *Андрейчук В. Н.* Кадастр печер Західно-Українського регіону. Проблеми вивчення, екології та охорони печер / *В.Н.Андрейчук.* – К., 1987. – 243с.
2. *Антосяк В. М.* Карстовые объекты на территории Карпатского государственного заповедника / *В.М.Антосяк, Я.Е.Довганич и др.* // Проблеми комплексного изучения карста горных стран. – Тбилиси, 1987. – С. 51.
3. *Даниш В.В.* Геологія західної частини південного схилу Українських Карпат / *В.В.Даниш.* –К.: Наук. думка, 1973. – 123с.
4. *Дублянський В. Н.* Спелеотуризм / *В.Н.Дублянський.* – К.: Здоровье, 1973. – 254с.
5. *Дублянський В.Н.* Карстовая республика / *В.Н.Дублянський, Г.Н.Дублянська.* – Симферополь, 1996. – 84 с.
6. *Дублянський В.Н.* Карстовые пещеры Украины / *В.Н.Дублянський, А.А.Ломаев.* — К.: Наукова думка, 1980. – 178с.
7. Закарпаття – сплануй і подорожуй. Туристичний путівник. – Ужгород: “Ліра”, 2003.–120С
8. *Кричевська Д.А.* Об'єкти неживої природи Ужанського національного природного парку / *Д.А.Кричевська* //Проблеми геоморфології і палеографії Українських Карпат та прилеглих територій. – Львів, 2004.
9. Печери Закарпаття. Сайт "Для тих ,хто любить гори...". Режим доступу: <http://www.gory.com.ua>

Резюме:

А.В.Симочко. ПЕЩЕРЫ ЗАКАРПАТЬСЯ, ИССЛЕДОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ.

В статье отражены особенности распространения карстовых пещер в разных частях Закарпатской области насчитывает 50 пещер, полостей, штолен. Большинство пещер как туристический ресурс не используется. Для интенсивного использования необходимо дальнейшее исследование и упорядочение для туристического посещения. Специальные группы посещают пещеры Угольского массива.

Ключевые слова: пещеры, полости, штольни, трещины, углубления, шахты.

Summary:

A.V. Symochko. Caves Transcarpathia, research and application.

The article highlights the features of propagation of karst caves in different parts of the Transcarpathian region consists of 50 caves, cavities, tunnels. Most of the caves as a tourist resource is available. For heavy use need further research and regulation for tourist visits. Special groups visiting the cave Uholka array.

Key words: caves, cavities, tunnels, cracks, holes, mines.

Рецензент: проф. Волошин І.М

Надійшла 01.10.2011р.

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ, Ігор КОСТЮК

СУЧАСНІ МЕЖІ ЛЬВІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ

Визначено сучасні межі Львівської міської агломерації на основі критеріїв критичної щільності населення й доступності до ядра агломерації. Встановлено, щодо до її складу, крім Львова, входять ще чотири міських поселення: підпорядковані Львівській міській раді м. Винники, смт Брюховичі, смт. Рудно, а також м. Дубляни Жовківського району.

Ключові слова: міська агломерація, Львів, поселення, доступність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Головними центрами сучасного суспільного життя є міські агломерації, які виступають як локальні системи розселення вищого рівня, що відзначаються зближенням і навіть територіальним зрощуванням поселень, які мають стійкі й інтенсивні зв'язки поміж собою. Найбільшою агломерацією на заході України є Львівська міська агломерація. Суспільно-географічне дослідження Львівської міської агломерації є важливим для визначення тенденцій суспільного розвитку Західного регіону України, особливо в період демографічної кризи в державі. Вивчення меж агломерації є початковим етапом на шляху виявлення особливостей демографічної ситуації в поселеннях, що формують Львівську міську агломерацію. Визначення меж агломерації має також важливе економічне значення, оскільки визначає їх трудовий потенціал, кількість споживачів тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення меж Львівської міської агломерації на основі сучасних наукових методів і підходів. Головними завданнями були встановлення методики визначення меж міських агломерацій, аналіз кількісних показників тісноти взаємозв'язків поселень приміської зони Львова з обласним центром, визначення поселень, що відносяться до складу Львівської міської агломерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення міських агломерацій є важливим напрямком дослідження в геоурбаністиці, а також в географії населення та розселення. Наукові дослідження міських агломерацій в Україні розвиваються впродовж багатьох десятиріч. Ця проблематика зацікавила науковців ще в 60-их роках ХХ ст. У цей період дослідженню теоретичних і прикладних проблем розвитку агломерацій чимало уваги надавалося в працях Д. Богорада [3–4, 8], В. Давидовича [9], М. Стронгіної [20], В. Ступаченко і І. Фоміна [21] й ін.

Різноманітні теоретичні та прикладні питання розвитку агломерацій в контексті завдання економічного регулювання розвитку Харківської міської агломерації досліджував А. Вишневський [5–7], який сьогодні є відомим російським демографом. А. С. Израїлевич досліджував шляхи розвитку Криворізької міської агломерації, уже названий вище Д. Богорад – Дністровсько-Дніпродзержинську агломерацію. В останні роки в Україні здебільшого в напрямку дослідження промислових агломерацій працюють С. Іщук й В. Гладкий [11]. Питання методики визначення меж міських агломерацій проаналізовано в роботах А. Вишневського [6], Е. Аніміци, Ф. Іщенко, В. Скутіної [2], Е. Кузьмінської й О. Драпиковського [13], Г. Лаппо [14] й ін.

Сприятимуть визначенню історичної динаміки Львівської агломерації публікації безпосередньо про населення Львова, його демографічну історію, зокрема, довоєнного періоду. Особливої уваги тут заслуговують наукові праці відомого українського географа О. Степанів [19], у повоєнний період Р. Лозинського [15], С. Макарчука [16], колективна робота "Історія Львова" у трьох томах [10].

Інформаційною основою в процесі визначення меж агломерації були статистичні матеріали, зокрема відомості поточної статистики про динаміку кількості населення, міграційний і природний рух населення, матеріали переписів населення, картографічні й літературні джерела.

Виклад основного матеріалу. Агломерація – це складне комплексне явище, для аналізу якого потрібно досліджувати велику кількість показників. Вона трактується науковцями як загалом позитивна тенденція розвитку міста, як об'єктивний процес, пов'язаний із забезпеченням для щоразу більшої кількості жителів умов для зручнішого та комфортнішого життя, для повнішого розвитку здібностей людей, для кращого способу життя.

Міські агломерації є складним геосистемним формуванням, поява яких зумовлена геопоросторовим процесом агломерування поселень. Агломерація відноситься до систем розселення – поєднань поселень, між якими існує більш чи менш чіткий розподіл функцій, виробничі й соціальні зв'язки. В науковій літературі є багато визначень поняття агломерації, однак усіх їх поєднує важливий чинник формування такої системи розселення, а саме – інтенсивні зв'язки між поселеннями, що входять до складу агломерації.

Головними критеріями виділення агломерацій є:

- вона виникає на основі великого міста (або декількох компактно розміщених міст) й створює значну зону урбанізації, поглинаючи суміжні населені пункти;

- відрізняється найвищим ступенем територіальної концентрації різноманітних виробництв, в першу чергу промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових і навчальних установ, а також високою щільністю населення;

- здійснює вирішальний перетворюючий вплив на навколишню територію, видозмінюючи її економічну структуру та соціальні аспекти життя населення;

- демонструє високий ступінь комплексності господарства та територіальну інтеграцію її елементів [1].

Агломерація – це складне комплексне явище, для аналізу якого потрібно використовувати різноманітні методи та підходи, досліджувати велику кількість показників. У процесі дослідження міських агломерацій однією з перших і найважливіших методологічних проблем є визначення їх меж. Лише після цього можна досліджувати територіальну структуру агломерації, виділяти функціональні зони, обчислювати її площу та кількість населення, а також спеціальні коефіцієнти та індекси, що відображають просторову складність агломерації.

Визначення меж міської агломерації зазвичай є доволі складним процесом. Складність цього завдання полягає передусім в тому, що, з одного боку, науковцями на даний час запропоновано доволі багато методик визначення меж агломерацій, а з іншого боку, ці методики здебільшого є доволі схематичними, вони не дають можливості чітко виявити головну ознаку приналежності поселення до міської агломерації, а саме, тісноту економічних і соціальних зв'язків.

Загалом виділення меж міських агломерацій має відбуватися не на підставі подібності поселень чи їх наближеності до головного міста, а на основі їх функціональної взаємодії.

Для визначення меж міських агломерацій найчастіше пропонують використовувати такі критерії: щільність населення; частка населення зайнятого поза сільським господарством; частка населення, що приїжджає на роботу в центр агломерації. Серед перелічених вище критеріїв головним вважається критерій щільності населення. Критичною вважається щільність населення в 1000 осіб на 1 км. кв. [14].

Потрібно також зауважити, що є певні відмінності у визначенні меж міських і промислових агломерацій. Міські агломерації виділяються передусім за спільністю демографічного розвитку поселень і способом життя населення. Натомість для промислових агломерацій головним показником є тіснота господарських взаємозв'язків.

Виділення меж міських агломерацій часто ускладнюється відсутністю або недостатністю первинних статистичних матеріалів, адже більшість методів передбачають наявність належно організованої статистики за багатьма показниками в розрізі невеликих територіальних одиниць.

Поширеним методом виділення агломерацій є метод ізохрон доступності до центру агломерації. Зазвичай будують ізохрони 0,5, 1, 1,5, 2 год. доступності. Відповідно виділяються різні пояси доступності від ядра агломерації. Вважається, що до складу агломерації можуть відноситися поселення в межах півторагодинної доступності до ядра агломерації, або двохгодинної з врахуванням витрат часу на кінцевих і проміжних зупинках [14]. Причому середня швидкість транспорту є такою: 35 км – на дорогах міждержавного значення, 30 – загальнодержавного, 25 – обласного, 20 – місцевого значення. Однак науковці однозначно погоджуються, що ізохрони доступності відображають швидше ймовірність зв'язків між поселеннями, а не реальні зв'язки. Тому ця методика є інструментом делімітації можливих агломеративних ареалів.

У процесі виділення агломерації зазвичай також висувуються мінімальні вимоги щодо кількості населення головного міста, а також щодо мінімальної кількості міських поселень, що мають входити до складу міської агломерації. Наприклад В. Давидович вважав, що

місто має мати щонайменше 8-10 супутників, для того, щоб його вважати разом з містами-супутниками агломерацією [9]. На думку Г. Лаппо мінімальна кількість поселень, які входять до складу агломерації, має становити п'ять, разом з головним містом. В деяких інших дослідженнях цей показник може зменшуватися навіть до трьох [14].

Однак питання кількості міст-супутників, що входять до складу агломерації, значно пов'язане з питанням адміністративних меж міста. Є чимало доволі великих міських агломерацій, головні міста в яких мають лише декілька міст-супутників лише тому, що частину колишніх міст-супутників було поглинуто внаслідок недавнього розширення адміністративних меж міста-ядра. Трапляються також ситуації, коли адміністративні межі міста є надто великими й деякі його частини слабо агломеровані з ядром міста.

В наукових дослідженнях вважається загальноприйнятим, що перевищення міським населенням людності в 100 тис. осіб уже означає перехід цього міста на стадію, яка має передумови для процесу агломерування. Проте, чіткіше здатність формувати зону міст супутників, за одночасної потреби у ній, великі міста набувають за кількості населення в 250-300 тис. осіб.

У зв'язку, з цим потрібно зазначити, що Львівська міська агломерація є однією з найбільших й найдавніших за часом формування агломерацій України. Центр агломерації, Львів, впродовж декількох століть був найбільшим містом на українських етнічних землях. Процеси агломерування в зоні впливу Львова відбувалися ще в 60-70-их роках ХІХ ст. Тоді, внаслідок доволі швидкого економічного розвитку, кількість жителів Львова та навколишніх урбанізованих поселень перевищила 100 тис. осіб [15].

Демографічний розвиток Львівської міської агломерації у 50-80-их роках ХХ ст. привів до того, що кількість її населення, якщо враховувати населення міських і сільських поселень навколишньої урбанізованої зони, наближалася до 1 млн. осіб. Кількість жителів Львова напередодні розпаду СРСР наближалася до 800 тис. осіб. Демографічна криза 90-их років ХХ ст. призвела до суттєвого скорочення кількості жителів Львова. Демографічний ріст міста відновився лише на початку ХХІ ст. Проте в останні роки кількість населення Львова знову почала скорочуватися.

Найчастіше межі агломерації визначають

такими способами: 1) за сукупністю критеріїв (найважливіших з яких є щільність населення); 2) за доступністю до ядра агломерації (з використанням методу ізохрон). У процесі визначення меж Львівської міської агломерації було застосовано обидва цих способи. Крім цього, для уточнення використовувалися наукові дослідження інших авторів, які раніше робили спроби виділяти межі агломерації.

Вище уже йшлося, що метод критичної щільності населення передбачає, що до агломерації відноситься територія, на якій щільність населення становить щонайменше 1000 осіб на 1 км². Нами було обчислено щільність населення міських та сільських поселень, що оточують Львів. Для цього використано відомості про людність поселень за підсумками перепису населення 2001 р. та їхню площу.

За цим методом до складу Львівської міської агломерації, крім обласного центра, однозначно відносяться лише три міських поселення: м. Винники (щільність – 2,1 тис. осіб на 1 кв².), смт. Рудне (5,2 тис.), які підпорядковані Львівській міській раді, а також м. Дубляни Жовківського району (4,7 тис.). Щільність населення смт. Брюховичі (0,5 тис.) є нижчою від критичної. Це селище є рекреаційним центром на північний схід від Львова, значну частину його території становлять лісові і паркові масиви. З огляду на функціональний тип селища, розташування та тісноту зв'язків з Львовом його безперечно також можна включати до складу агломерації. Щільність населення в смт. Куликів (2,6 тис.) Жовківського району та смт. Запитів (10,4) Кам'янсько-Буського району також перевищує 1000 осіб на 1 км², однак ці міські поселення відділені від Львова сільськими поселеннями зі значно меншою щільністю населення. Це, зокрема, Великий і Малі Дорошів, Гряда, Малі Підліски, Гамаліївка. Не перевищує критичної щільності населення в м. Пустомити.

В зону критичної щільності населення входять також такі сільські поселення поблизу Львова: Зимна Вода, Лапаївка, Холодновідка, Підбірці, Оброшино, Нагоряни, Солонка, Муроване. Близько до 1000 осіб на 1 км², є щільність населення в сільських населених пунктах Лисиничі, Пасіки-Зубрецькі, Сокільники, Зубра, Малехів.

Майже всі перелічені вище села розташовані вздовж головних автомобільних трас, які ведуть до Львова, й уже тривалий

період є зонами активного господарського освоєння. Більшість з них розташовано всередині Львівської кільцевої дороги, яка обмежує місто на сході, півдні та заході. Населення цих сільських поселень перебуває у тісному зв'язку з обласним центром. Зокрема, місцем роботи жителів цих поселень є здебільшого Львів. Економічно, організаційно, культурно вони також тяжіють до ядра агломерації.

З перелічених вище сільських населених пунктів окремої уваги заслуговує с. Зимна Вода. Його населення налічує майже 10 тис. осіб. Це найбільше сільське поселення у Львівській області, одне з найбільших сільських поселень в Україні. Доцільним є надання йому статусу селища міського типу. Нині вирішення цього питання стримується тільки тим, що статус сільського поселення має низку переваг, які приваблюють жителів Зимної Води.

Оцінку щільності інфраструктурних елементів і розселення в приміській зоні здійснював також авторський колектив ДПМ "Містопроект" в процесі коригування генерального плану м. Львова [12]. Науковцями інституту було виділено містобудівну систему "Великий Львів" – територію навколо Львова, в межах 3-5 кілометрової зони впливу кільцевої дороги. Система включає м. Львів (центр системи), м. Винники, м. Дубляни, смт. Брюховичі, смт. Рудно, сільські населені пункти Малехів, Муроване, Сороки Львівські, Кам'янопіль, Лисиничі, Підбірці, Волиця, Бережани, Пасіки Зубрицькі, Зубра, Солонка, Сокільники, Скнилів, Лапаївка, Холодновідка, Зимна Вода, Рясна Руська, Бірки, Збиранка, Малі Грибовичі, Великі Грибовичі, всього 26 населених пунктів, на території 33 тис. га, з існуючим населенням 816 тис. осіб. в тому числі поза межами міста – 83 тис. осіб. Тобто, в цьому дослідженні також підтверджено, що достатню тісноту агломеративних зв'язків зі Львовом мають лише чотири міських поселення: м. Винники, м. Дубляни, смт. Брюховичі, смт. Рудно.

На приналежність міського поселення до складу агломерації часто вказує також те, що воно разом з головним містом становить майже суцільну забудову, яка не переривається територією сільських поселень, населення яких здебільшого зайняте в сільському господарстві. З цього погляду однозначно віднести до складу Львівської агломерації також можна лише чотири міських поселення Винники,

Дубляни, Брюховичі, Рудно. Винники й Дубляни відділені від Львова лише лісовими масивами, які використовуються населенням агломерації з рекреаційною метою. Рудне разом з сільськими поселенням Зимна Вода, Холодновідка і Лапаївка становлять територію суцільної забудови, яка прилягла до західних околиць Львова.

Метод визначення меж агломерації, що базується на принципі аналізу доступності до ядра агломерації, передбачає виділення навколо головного міста агломерації 0,5- 1- і 1,5-годинних ізохрон доступності. Нами було визначено доступність міських поселень, віддалі яких від обласного центру не перевищує 55 км. Цю відстань обрано на підставі того, що вона є максимальною можливою: якщо місто зв'язане зі Львовом дорогою загальнодержавного значення, на якій середня швидкість пасажирського автотранспорту становить 35 км/год., 1,5-год доступність – це розміщення на віддалі до 55 км.

Було розраховано відстань від адміністративних меж міста Львова до меж того чи іншого міського населеного пункту. Доступність визначалася з врахуванням типу дороги: державного, обласного, місцевого значення. Було виділено три зони доступності:

- зона 0,5-годинної доступності: Винники, Дубляни, Брюховичі, Рудно, Куликів, Запитів;

- зона 1-годинної доступності: Городок, Великий, Любінь, Жовква, Новий Яричів, Бірка, Пустомити, Щирець, Новояворівське, Івано-Франкове;

- зона 1,5-годинної доступності: Буськ, Красне, Комарно, Глиняни, Кам'янка-Буська, Миколаїв, Судова Вишня, Перемишляни, Яворів, Шкло, Розділ, Рудки.

Науковцям неодноразово зазначалося, що метод визначення меж агломерації на основі доступності до ядра агломерації визначає швидше можливі агломераційні ареали, а не реально існуючі агломерації. Мабуть саме такою є ситуація і щодо Львівської міської агломерації, адже більшість міських поселень, що знаходяться в межах 1,5 годинної доступності насправді не мають достатньо тісних зв'язків з центром агломерації, для того, щоб їх віднести до складу агломерації.

Наслідком механічного віднесення до складу агломерації усіх поселень, що знаходяться в межах 1,5 год. доступності, є не лише неправильне визначення меж агломерації, але й не точна оцінка ступеня її розвитку. Наприк-

лад, Г. Лаппо свого часу відніс Львівську міську агломерацію за складністю до класу сильно розвинених агломерацій (разом з Київською, Дніпропетровською, Харківською агломераціями), хоча, на наш погляд, це не відповідає дійсності. До такого висновку науковець прийшов включивши до складу агломерації усі поселення в межах 1,5 год. доступності від ядра агломерації. Внаслідок цього коефіцієнт складності агломерації підвищився до 15,34. Натомість, для Дніпропетровсько-Дніпродзержинської агломерації цей показник становив лише 14,08, Куйбишево-Тольяттінської – 10,25, Мінської – 10,19, Запорізької – лише 5,62, Одеської – 1,24 [14].

На наш погляд, поселення що перебувають в зоні 1,5-год транспортної доступності, входять до складу Львівської системи міських поселень, а не до складу Львівської агломерації. В Україні системи міських поселень досліджував Ю. Пітюренко [17, 18]. Він, зокрема, до складу Львівської підсистеми міських поселень (як складової частини обласної системи) відносив 28 поселень, а до зони інтенсивних зв'язків з центром системи – 20 поселень в межах окресленого нами ареалу 1,5 год. доступності, за виключенням Перемишлян, Красного, Буська, Судової Вишні, Роздолу.

Отже, до складу Львівської міської агломерації можна чітко віднести, крім Львова, щонайбільше чотири міських населених пункти: Брюховичі, Винники, Рудне, Дубляни. Всі ці міські населені пункти розташовано в 20-км зоні навколо Львова.

Потрібно зазначити, що деякі відомі українські науковці також включають до складу Львівської міської агломерації лише декілька поселень, які безпосередньо прилягають до Львова. Наприклад, на думку О. Шаблія, до складу Львівської агломерації, крім Львова і зазначених вище міських поселень, входять ще лише м. Пустомити й смт. Запитів [22].

У зв'язку з доволі незначною кількістю поселень, які входять до складу Львівської міської агломерації, може постати питання, а чи взагалі вона існує як така, адже "агломерації, як більше чи менше розвинені групі системи розселення передбачають певну

складність" [14]. Науковцями, як відомо, крім загальної кількості населення, висувалися й інші критерії для визнання факту формування агломерації. Це, зокрема, мінімальна кількість поселень – не менше п'яти, разом з ядром, мінімальна кількість населення, в містах-супутниках – 50 тис. осіб, мінімальний коефіцієнт агломеративності (відображає співвідношення кількості населення поселень зовнішньої зони (зони супутників) і міського населення всієї агломерації) – 0,10.

Загальна кількість міських поселень, що входять до складу Львівської міської агломерації – п'ять. Крім Львова, у чотирьох інших міських поселеннях загалом живе близько 40 тис. осіб, коефіцієнт агломеративності – 0,07. Однак, досліджуючи структуру Львівської міської агломерації потрібно враховувати, що навколо Львова є деякі сільські поселення, які лише формально не мають статусу міських поселень. Більшість їх жителів веде цілковито міський спосіб життя. Наприклад, кількість населення с. Зимна Вода становить майже 10 тис. осіб, а разом з Холодновідкою і Лапаївкою – майже 14 тис. осіб. Якщо врахувати населення сільських поселень, які фактично є продовженням Львова, коефіцієнт агломеративності Львівської міської агломерації наближається до 0,10. Отже, Львівська міська агломерація загалом відповідає критеріям для виділення такого типу систем розселення.

Висновки. На сьогодні до складу Львівської міської агломерації крім Львова, входять ще чотири міських поселення – м. Винники, смт. Брюховичі, смт. Рудно (усі ці поселення підпорядковані Львівській міській раді) – а також м. Дубляни Жовківського району. Інші міські поселення, що знаходяться в зоні 1,5-годинної доступності від Львова, не відповідають головним критеріям щодо включення до складу міської агломерації, а також не мають достатньої тісноти зв'язків. Серед сільських поселень, розташованих в приміській зоні Львова найвищий ступінь агломерованості з містом мають Зимна Вода, Лапаївка, Холодновідка, Підбірці, Оброшино, Нагоряни, Солонка, Муроване, Лисиничі, Пасіки-Зубрецькі, Сокільники, Зубра, Малехів.

Література:

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Алаев Э. Б. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Анимица Е. Г. Выделение границ городской агломерации методом сумарного показателя признаков / Анимица Е. Г., Ищенко Ф. А., Скутин В. А. // Научно методические проблемы развития и размещения производительных сил крупного экономического района. Тезисы конференции. – Свердловск, 1973. – С. 32–36.
3. Богорад Д. И. Задачи изучения и регулирования роста городских агломераций / Д. И. Богорад // Научные проблемы

- географи населения. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – С. 64–78.
4. Богорад Д. И. Методика изучения и регулирования роста городских агломераций (на примере Днепропетровско-Днепродзержинской агломерации) / Д. И. Богорад. – К.: Фотопеч. лаб. НИИСП Госстроя УССР. – 1965. – 59 с.
 5. Вишневский А. Г. Задачи демографического изучения городских агломераций в СРСР / А. Г. Вишневский // Вопросы демографии. Материалы конференции, посвященной состоянию и задачам демографической науки на Украине. – К.: Статистика, 1968. – С. 37-45.
 6. Вишневский А. Г. Понятие и границы городских агломераций / А. Г. Вишневский // Градостроительство. Вопросы расселения. – К.: Будівельник, 1966. – С. 24-38.
 7. Вишневский А. Г. Экономические проблемы крупных городов и городских агломераций на Украине / А. Г. Вишневский // Экономика Советской Украины. – 1968. – № 11. – С. 31-47.
 8. Городские агломерации Украинской ССР / Под ред. Д. И. Богорада. – К.: Изд. НИИСП Госстроя УССР, 1966. – 73 с.
 9. Давидович В. Г. Количественные закономерности взаимосвязанного расселения в городских агломерациях / В.Г.Давидович // Районная планировка и расселение. – К., 1968. – С. 64-78.
 10. Історія Львова. У 3-х томах / Редкол.: Я. Ісачевич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів: Центр Європи, 2006–2007.
 11. Іщук С. І. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту / С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – К.: ВГЛ «Обрії», 2005. – 239 с.
 12. Коригування генерального плану м. Львова / Державне підприємство державний інститут проект міст «Містопроект». – Львів, 2009. – 32 с.
 13. Кузьминская Е. К. Методика определения границ городских агломераций / Е.К. Кузьминская, А.И. Драпиковский // Экономическая география. – Вып. 30. – К.: Вища школа. – 1991.– С. 47-54.
 14. Ланно Г. М. Развитие городских агломераций в СССР / Г. Ланно. – М.: Наука, 1978. – 152 с.
 15. Лозинський Р. М. Етнічний склад населення Львова (у контексті суспільного розвитку Галичини) / Роман Лозинський. – Львів, 2005. – 358 с.
 16. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С.А. Макарчук. – Львів: Вища школа, 1983. – 255 с.
 17. Пітюренко Ю. І. Методичні питання виділення територіальних систем міських поселень і визначення їх меж / Ю.І.Пітюренко., М. П. Якімова // Економічна географія. – Вип. 16. – Вища школа. – 1974. – С. 40-47.
 18. Пітюренко Ю. І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР. (Особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи) / Ю. І. Пітюренко. – К., 1972. – 287 с.
 19. Степанів О. Сучасний Львів / Олена Степанів. – Краків-Львів: Українське видавництво, 1943. – 186 с.
 20. Стронгина М. Л. О методике изучения городских агломераций в СССР / М. Л. Стронгина // Вопросы экономики. – 1965. – № 7. – С. 137–141.
 21. Ступаченко В. С. Вопросы проектирования городских агломераций / В.С.Ступаченко, И.А.Фомин – К.: Будівельник, 1965. – 364 с.
 22. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / Олег Шаблій. – Львів, 2003. – 444 с.

Резюме:

Р. Лозинский, И. Костюк. СОВРЕМЕННЫЕ ПРЕДЕЛЫ ЛЬВОВСКОЙ ГОРОДСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ.

Определены современные пределы Львовской городской агломерации на основе критериев критической плотности населения и доступности к ядру агломерации. Установлено, что в ее состав, кроме Львова, входят еще четыре городских поселения: подчиненные Львовскому городскому совету г. Винники, пгт Брюховичи, пгт Рудно, а также г. Дубляни Жолковского района.

Ключевые слова: городская агломерация, Львов, поселения, доступность.

Summary:

R. Lozynskyi, I. Kostuk. THE MODERN LIMITS OF THE LVIV URBAN AGGLOMERATION.

The modern limits of the Lviv urban agglomeration on the basis of criteria of critical closeness of population and availability to the kernel of agglomeration are defined. It is determined that in her composition, except Lviv, four urban settlements enter: three settlements is part of Lviv-city municipality (city Vynnyky, urban-type settlements Briukhovychi and Rudne) and also city Dubliany in Zhovkva Raion.

Keywords: conurbation, Lviv, settlements, accessibility.

Рецензент: проф. Шаблій О.І.

Надійшла 02.06.2011р.

УДК 911.3

Володимир ГРИЦЕВИЧ

ТОПОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Побудована топологічна схема сусідства регіонів України. Запропоновані числові характеристики топологічного положення регіонів. Побудовані математичні моделі поведінки головних числових характеристик, а також картосхеми їх просторового розподілу.

Ключові слова: граф, топологія, числова характеристика, математична модель.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Просторові властивості географічних об'єктів можна поділити на метричні та топологічні. Метричні властивості найчастіше стають предметом дослідження науковців. Набагато менше досліджені топологічні властивості. Одна з причин – малорозвинутість або відсутність математико-географічних методів для таких досліджень. Водночас, розуміння топологічних властивостей регіонального устрою країни дає змогу побачити топологічні проблеми та дефекти і накреслити шляхи до їхнього усунення. Ці топологічні проблеми можуть, на перший погляд, здаватись абстрактними, однак вони мають безпосереднє відношення до економіко-географічних та політико-географічних процесів. Топологічні особливості регіонального устрою України також стосуються актуального та можливого адміністративного поділу у зв'язку з проектами відповідної реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У суспільно-географічній літературі зустрічаються поодинокі випадки топологічного аналізу досліджуваних об'єктів. Чималий вклад у методичні основи такого аналізу зроблено в [3], де викладені основи теорії графів, методи топологічного аналізу економіко-географічних мереж, подані найпростіші топологічні міри, розглянуті деякі оптимізаційні задачі на графах (мінімізація відстаней, транспортна задача). Подана теорія комірчастих мереж, розглянуті графи як моделі відношень та класифікацій.

В [2] розроблені топологічні класифікації ієрархічних форм геопросторової організації територіальних суспільних комплексів. Запропонована аналітична формалізація структури комплексів. Розглянуті в графічному та аналітичному вигляді перші 29 топологічних ієрархічних форм геопросторової організації. Запропонована числова характеристика (індекс) геопросторової організації. Теоретичні положення проілюстровані на прикладі сфери охорони здоров'я адміністративного району регіону.

Низка публікацій стосується застосування теоретико-графових топологічних підходів. У [4] розроблені топологічні форми територіально-функціональної організації великого міста. Цікавою є топологічна схема сусідства країн Євразії [5]. В [6] розроблена топологічна схема економічних районів і застосовані теоретико-графові міри. Топологічне моделювання західного суспільно-географічного райо-

ну на рівні регіонів і підрайонів у територіальному та ієрархічному аспектах здійснено в [1].

Виклад основного матеріалу. У ролі теоретичної основи топологічного дослідження вибираємо теорію графів, яка вже не раз зарекомендувала себе в суспільно-географічних дослідженнях.

Якщо області (регіони) України позначити вузлами (кружечками), а властивість взаємного сусідства – ребрами, то отримаємо граф, зображений на рис. 1. Цей граф схематично відображає топологічні властивості взаємного розташування регіонів.

Позначимо через n_{ik} кількість сусідів k -го порядку для i -го регіону $i = 1, \dots, M$; M – кількість регіонів (для України $M = 25$).

Очевидно, що $\sum_{k=0}^K n_{ik} = M$, де K – максимальний порядок сусідства (для України $K = 7$), а $n_{i0} = 1$ (тобто є лише один сусід нульового порядку). На рисунках 2-7 показані графіки величини n_{ik} залежно від порядку сусідства для деяких регіонів. На цих графіках горизонтальна вісь представляє порядок сусідства, а вертикальна – кількість відповідних сусідів.

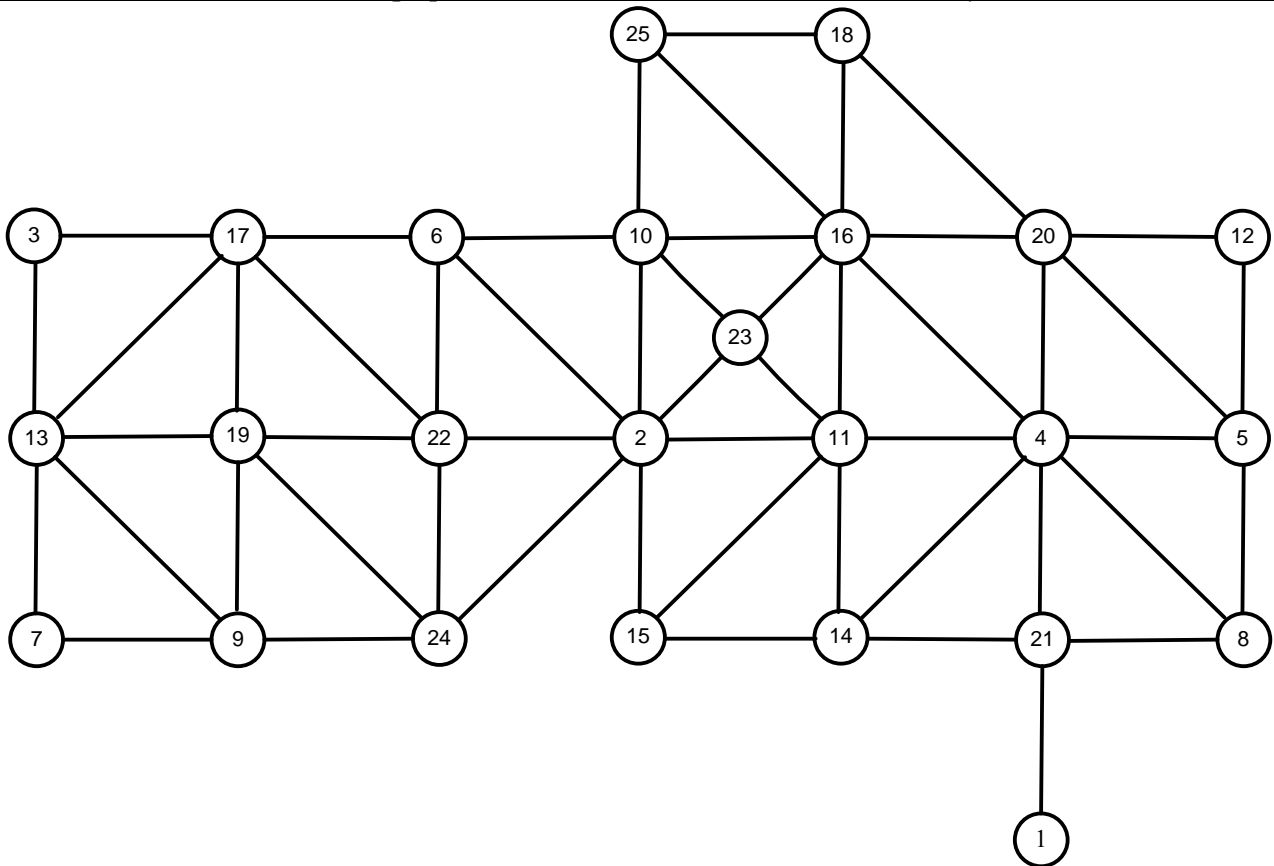
Для узагальненої математико-географічної оцінки топологічного положення регіонів України розглянемо наступні числові характеристики.

1. *Індекс сусідства*, тобто відношення кількості сусідів більших порядків до кількості сусідів менших порядків (припускаємо, що K – непарне, $n_{i0} = 1$).

$$I_{\text{сусідства}}(i) = \frac{\sum_{k=\frac{K+1}{2}}^K n_{ik}}{\sum_{k=0}^{\frac{K-1}{2}} n_{ik}}, \quad i = 1, \dots, m.$$

Якщо прорангувати (впорядкувати) регіони України за спаданням індексу сусідства (а регіону з найбільшим індексом надати ранг 0), то решта індексів добре описуються такою нелінійною регресійною моделлю:

$$I_{\text{сусідства}}(k) = I_{\text{сусідства}}(0) \cdot e^{-0,1028 \cdot k}, \quad \text{де } k = 1, \dots, m \text{ - ранг } k\text{-го регіону.}$$

1 – АР Крим, 2 – Вінницька, 3 – Волинська, 4 – Дніпропетровська, 5 – Донецька, 6 – Житомирська, 7 – Закарпатська, 8 – Запорізька, 9 – Івано-Франківська, 10 – Київська, 11 – Кіровоградська, 12 – Луганська, 13 – Львівська, 14 – Миколаївська, 15 – Одеська, 16 – Полтавська, 17 – Рівненська, 18 – Сумська, 19 – Тернопільська, 20 – Харківська, 21 – Херсонська, 22 – Хмельницька, 23 – Черкаська, 24 – Чернівецька, 25 – Чернігівська.

Рис. 1. Топологічна схема (граф) сусідства регіонів України.

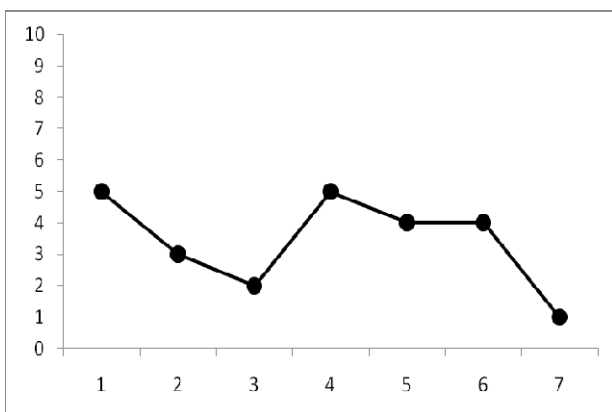

Рис. 2. Залежність кількості топологічних сусідів-областей в Україні від порядку сусідства для Львівської області.

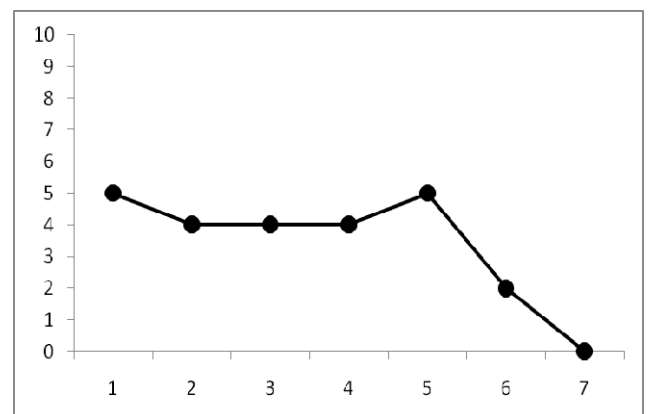

Рис. 3. Залежність кількості топологічних сусідів-областей в Україні від порядку сусідства для Тернопільської області.

2. Індекс доступності

$$I_{\text{доступності}}(i) = \sum_{k=1}^m d_{ik},$$

де d_{ik} - топологічна відстань між областями з номерами i та k .

Між названими двома індексами спостерігається нелінійний регресійний зв'язок, який можна виразити формулою:

$$I_{\text{доступності}} = 85,55 \cdot (I_{\text{сусідства}})^{0,2336}.$$

Цей зв'язок ілюструють наступні діаграми (рис. 8-9), що показують просторову зміну

топологічних індексів сусідства та доступності в ланцюжку областей: Львівська-Тернопільська-Хмельницька-Вінницька, тобто в напрямку від прикордонної області до центра України.

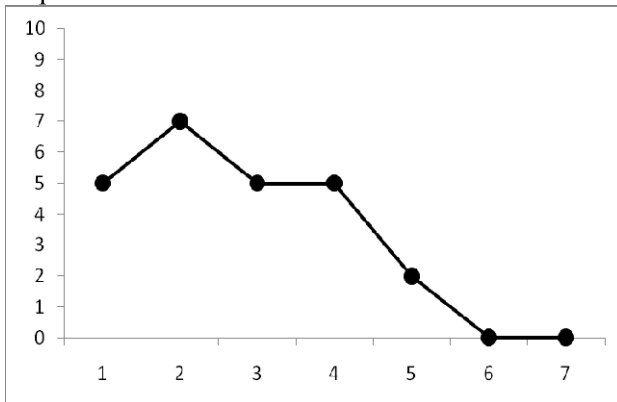

Рис. 4. Залежність кількості топологічних сусідів-областей в Україні від порядку сусідства для Хмельницької області.

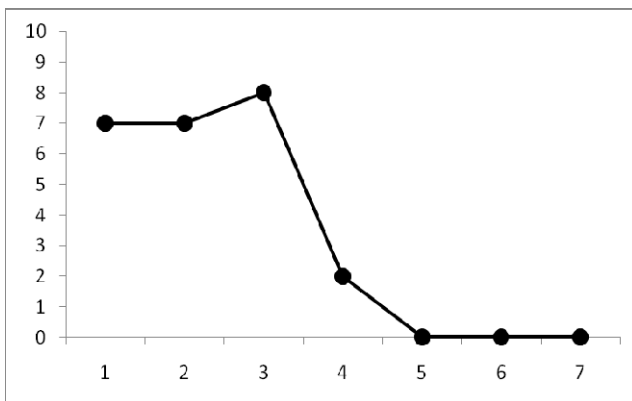

Рис. 5. Залежність кількості топологічних сусідів-областей в Україні від порядку сусідства для Вінницької області.

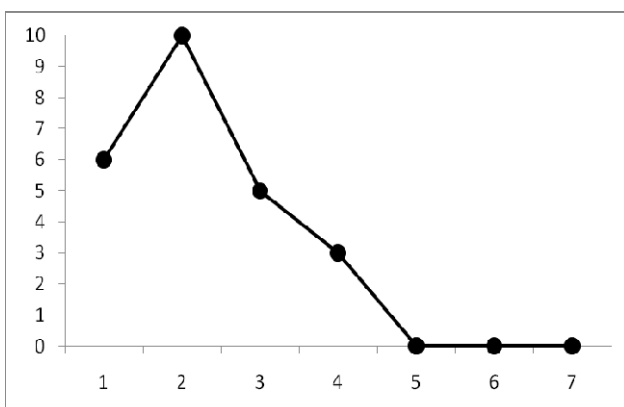

Рис. 6. Залежність кількості топологічних сусідів-областей в Україні від порядку сусідства для Кіровоградської області.

Розглянемо сумарну величину сусідів k -го порядку для всіх регіонів України:

$$N_k = \sum_{i=1}^{25} n_{ik} .$$

Графік цієї величини зображений

на рис. 10.

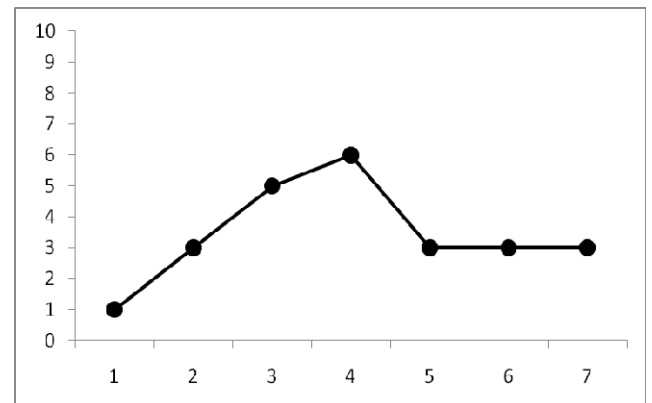

Рис. 7. Залежність кількості топологічних сусідів-областей в Україні від порядку сусідства для АР Крим.

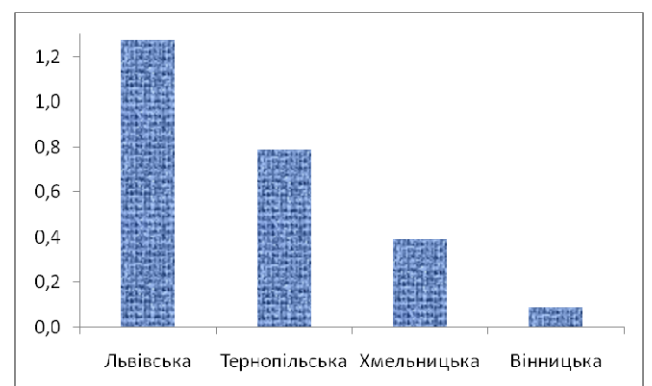

Рис. 8. Просторова зміна індекса сусідства

Якщо прорангувати (впорядкувати) регіони України за зростанням індексу доступності (а регіону з найменшим індексом надати ранг 0), то решта індексів добре описуються такою нелінійною регресійною моделлю:

$$I_{\text{доступності}}(l) = I_{\text{доступності}}(0) \cdot e^{0,02455l} , \quad \text{де}$$

$l = 1, \dots, m$ - ранг l -го регіону.

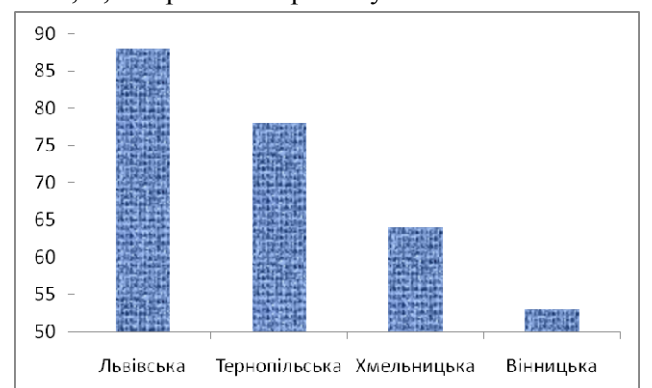

Рис. 9. Просторова зміна індекса доступності. З нього видно, що в цілому для регіонів України найбільше є сусідів другого порядку (майже четвертина загальної кількості сусідів різних порядків). Далі, від сусідів третього до

сусідів сьомого порядку їхня кількість монотонно зменшується.

3. Середня кількість сусідів за порядком:

$$\bar{k}_i = \frac{\sum_{k=1}^K k \cdot n_{ik}}{\sum_{k=1}^K k}, \quad i = 1, \dots, m.$$

$$\bar{n}_i = \frac{\sum_{k=1}^K k \cdot n_{ik}}{\sum_{k=1}^K n_{ik}}, \quad i = 1, \dots, m.$$

Останні дві числові характеристики пропорційні між собою.

4. Середній порядок сусідів:

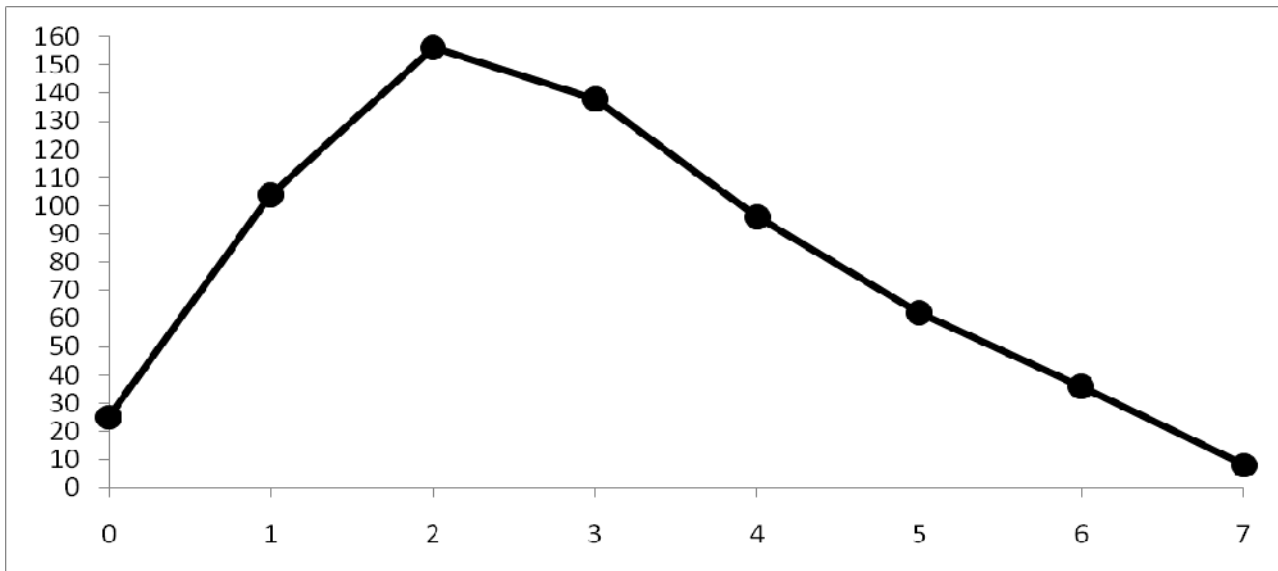

Рис. 10. Розподіл кількості сусідів залежно від порядку сусідства за всіма регіонами України

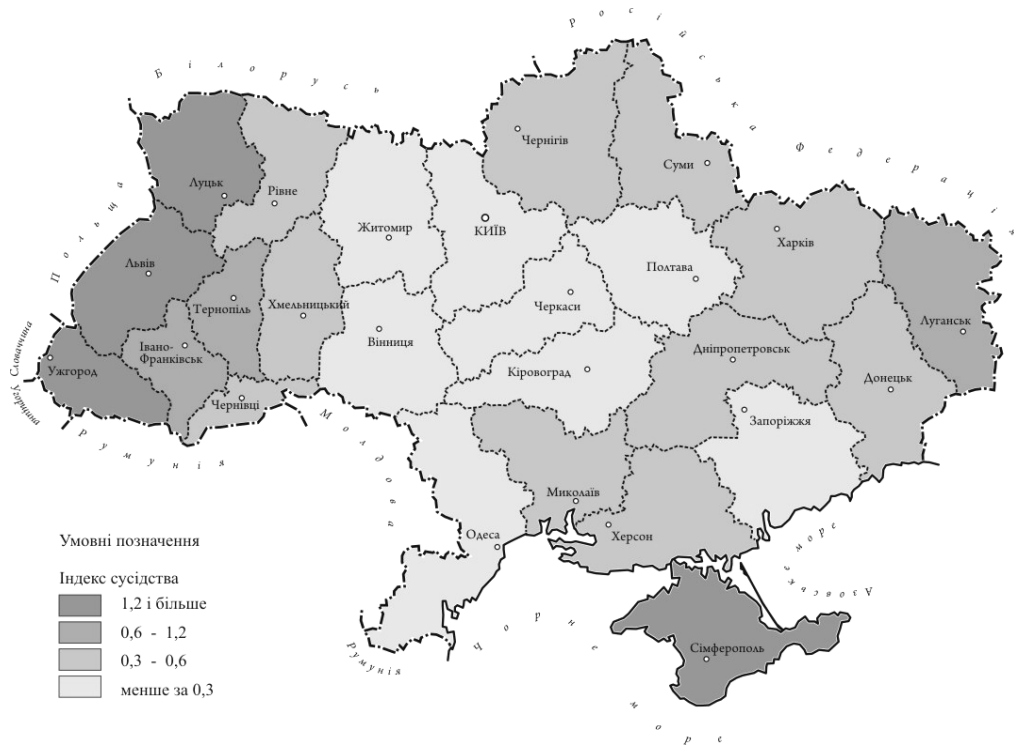

Рис. 11. Індекс сусідства

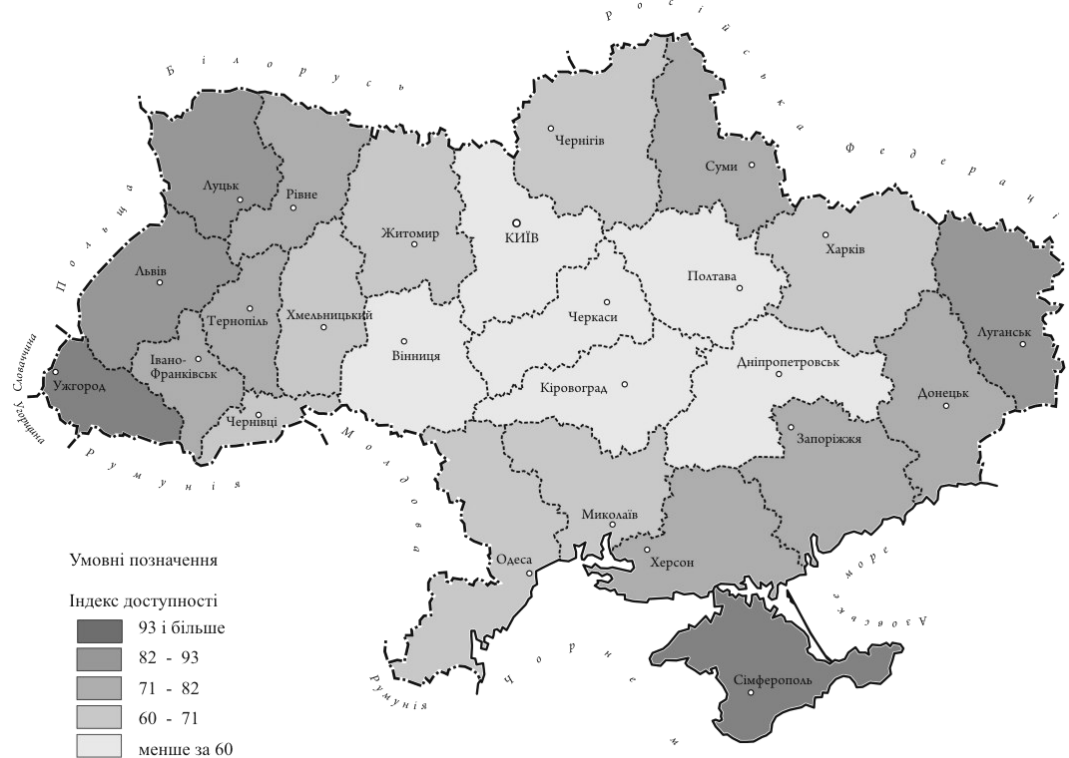

Рис. 12. Індекс доступності

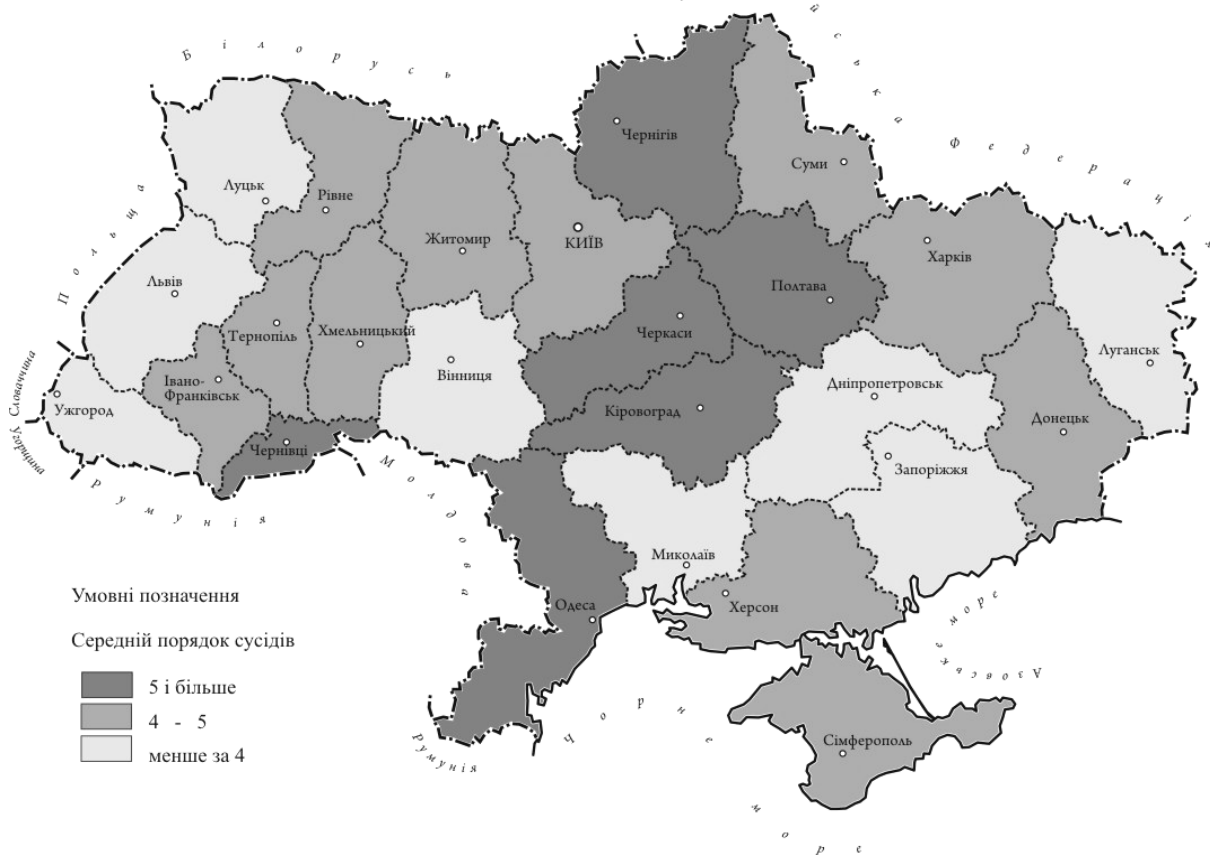

Рис. 13. Середній порядок сусідів

Спостерігаємо низку суспільно-географічних закономірностей: індекс сусідства та індекс доступності є найменшими у центральних

регіонах України і збільшуються в напрямку від центра до периферії; навпаки, середній порядок сусідів приймає найбільше значення для

центральної меридіональної смуги регіонів. В Україні спостерігається два достатньо довгих широтних топологічних ланцюжки із семи регіонів. Також є три меридіональних ланцюжки з чотирьох регіонів і чотири меридіональних ланцюжки з трьох регіонів.

Висновки. Теорія графів є ефективною методологічною основою для тополого-географічного аналізу територіальних суспільних комплексів. На основі теоретико-графових моделей можна побудувати низку кількісних показників, що характеризують тополого-географічне положення окремих елементів комплексу. Між цими показниками існують нелінійні регресійні зв'язки.

Якщо аналізувати залежність кількості топологічних сусідів областей від порядку

сусідства, то вона виявляється пов'язаною з положенням області всередині країни: чим центральніше розташована область, тим менше вона має сусідів вищих порядків, і навпаки: периферійні області характеризуються наявністю сусідів усіх порядків – від першого до максимального для країни.

Топологічна структура регіонального устрою України має певні особливості і недоліки. Максимальний порядок сусідства становить сім, а четверта частина всіх сусідів має другий порядок сусідства. Ключовою топологічною ланкою країни виявляється Вінницька область, яка практично поділяє Україну на Західну і Східну через відсутність топологічного зв'язку Чернівецької та Одеської областей.

Література:

1. Грицевич В.С. Територіальна структура соціально-економічних систем. Текст лекції / В.С.Грицевич – Львів: Ред.-видав. відділ Львів. держ. ун-ту, 1997. – 16 с.
2. Грицевич В.С. Система ієрархічних форм геопросторової організації територіальних суспільних комплексів / В.С.Грицевич // Часопис соціально-економічної географії. – Вип. 6(1). – Харків, 2009. – С.55-61.
3. Михеева В.С. Математические методы в экономической географии. Ч.2. Приложения теории графов. Курс лекцій / В.С.Михеева. – Москва: МГУ, 1983.
4. Паламарчук А.М. Общественно-территориальные системы. Логико-математическое моделирование / А.М.Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1992.
5. Соціально-економічна географія України / За ред. О.Шаблія. – Львів: Світ, 1994.
6. Топчієв О.Г. Терміни і поняття в економічній географії / О.Г.Топчієв. – К., 1982.

Резюме:

Владимир Грицевич. ТОПОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕГИОНАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА УКРАИНЫ.

Построена топологическая схема соседства регионов Украины. Предложены численные характеристики топологического положения регионов. Построены математические модели поведения главных численных характеристик, картосхемы их пространственного распределения.

Ключевые слова: граф, топология, численная характеристика, математическая модель.

Summary:

Volodymyr Hrytsevych. THE TOPOLOGY AND GEOGRAPHY ANALYSIS OF REGIONAL STRUCTURE OF UKRAINE.

The topology graph of regions neighborhood of Ukraine is built. The numerical characteristics of regions topology position are offered. The mathematical models of main numerical characteristics variability are built, and also maps of its spatial distributing.

Key words: graph, topology, numerical characteristic, mathematical model.

Рецензент: проф. Шаблії О.І.

Надійшла 02.09.2011р.

УДК 911.3

Андрій ДОМАРАНСЬКИЙ

ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІНИ НАЗВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОДИНИЦЬ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ "ЕКСПЕРТНОГО СЕРЕДОВИЩА"

У статті подаються відомості, про погляди на питання перейменування деяких адміністративних одиниць Центральної України – Кіровоградської області та міста Кіровограда групи людей (так званого "експертного середовища"), що з огляду на свій професійний чи адміністративний статус мають суттєвий вплив на формування і зміну громадської думки в регіоні, прийняття різнорідних юридичних рішень тощо. Аналізуються перспективи і доцільність зміни назв міста й області з огляду на існуючі панівні позиції у поглядах фахівців.

Ключові слова: соціологічне опитування, "експертне середовище", регіон, Центральна Україна, Кіровоградська область, Кіровоград.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У часи здобуття Україною державної незалежності, наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, країною прокотилася хвиля перейменувань адміністративних одиниць, що було зумовлено відходом від цінностей, пропагованих комуністичним режимом. Так Жданов, Ворошиловград, Нестеров стали Маріуполем (1989 р.), Луганськом (1990 р.), Жовквою (1992 р.). Змінилися назви вулиць, районів, парків. При цьому, далеко не всі потенційні об'єкти для перейменувань набули нових назв. На карті України лишилися Кіровоград, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Цюрупінськ, Первомайськ та багато іншого. На те була низка причин, що дозволила багатьом радянським топонімам продовжити час свого ужитку іще, щонайменше, на 20 років. Аналіз питання, чому так сталося у 90-х роках не входить до завдань цього дослідження, проте, хотілося б дослідити перспективи того, чи можлива зміна назв, нав'язаних тоталітарними режимами минулого в сучасних умовах. Очевидно, що поступ у напрямку перейменувань адміністративних об'єктів держави можливий при поєднанні кількох умов, основними з яких виглядають: суспільний запит (мешканців конкретних адміністративних одиниць та населення країни загалом), законодавча база (відповідні юридичні рішення від місцевого до загальнодержавного рівня), фінансові можливості для реалізації цих проектів. У будь-якому разі і суспільна чи законодавча ініціатива, і згода на фінансову підтримку планів перейменувань можливі за умов наявності в країні відповідного рівня громадської свідомості еліт, що так чи інакше виступають якщо не рушійними чинниками означеного поступу, то, принаймні, гарантами його реалізації. Відтак, *дослідження сучасного ставлення кола людей, від позиції яких, на різних етапах може залежати процес перейменування адміністративних одиниць, виглядає важливою складовою будь-якого дослідження подібної тематики, зокрема, й метою цього пошуку.*

Формулювання цілей статті. У пропонованій статті подаються відомості про погляди на питання перейменування адміністративних одиниць Центральної України – Кіровоградської області та міста Кіровограда групи людей (так званого "експертного середовища"), що з огляду на свій професійний чи адміністративний статус мають суттєвий

вплив на формування і зміну громадської думки в регіоні, прийняття різнорідних юридичних рішень тощо. Аналізуються перспективи і доцільність зміни назв міста і області з огляду на панівні позиції у поглядах фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загалом, такого роду проблематика достатньо активно обговорюється на сторінках наукової періодики, в друкованих та електронних засобах масової інформації, на різноманітних форумах. Відомими у цьому контексті з 90-х років ХХ століття є розвідки А. Авдєєва, П. Кизименка, Ю. Матівоса, В. Постолатія, О. Чуднова, С. Шевченка, К. Шляхового та ін. (вичерпний перелік джерел з цієї тематики вміщений в аналітичній статті В. Постолатія "До історії останнього перейменування ...", 2005 [1] та інших матеріалах [2, 3, 4, 5, 6, 7 та ін.]). Неодноразово питання проектів змін назв адміністративних одиниць області розглядалися державними інституціями обласного рівня (востаннє 27. 04. 2010 р.). У 1991 та 2001 роках ця проблематика виносилася на місцевий референдум. При цьому, спроб аналізу топонімічної проблематики в Кіровоградській області крізь призму соціологічно-географічних досліджень, що містили б характеристики різноманітних якісних та кількісних аспектів проблеми, допоки небагато. Такими є відомості, оприлюднені [8] кіровоградською обласною організацією "Асоціація Політичних Наук", яка протягом 12-16 квітня 2010 року проводила соціологічне опитування мешканців Кіровограда у зв'язку з проведенням обласних громадських слухань "Про повернення місту Кіровоград його історичної назви Єлисаветград", окремі аналітичні статті тощо.

Виклад основного матеріалу. Методика збору вихідної інформації. Для отримання необхідних відомостей про сучасні погляди "експертного середовища" на досліджувані особливості регіону їхнього проживання, було обрано науковий метод соціологічного опитування, зокрема, проведення тематичного анкетування за цільовою вибіркою [9, 10]. Реалізація такого плану потребувала виконання кількох етапів робіт, як от: укладання переліку необхідних для з'ясування питань; розташування запитань у послідовності, найбільш оптимальній для виявлення істинних поглядів респондентів; розробка структури та листа анкети; апробація методики анкетування на респондентах, що перебувають поза межами загальної вибірки; коректування

змісту і форми анкети; формування списку осіб, що мають скласти "експертне середовище"; анкетування експертної групи; обробка і аналіз результатів анкетування групи експертів; формулювання висновків.

До анкети, з умовною назвою "Суспільна ідентифікація центральноукраїнського регіону", було включено перелік із 17 основних та 6 додаткових питань. Основні – спрямовані на збір інформації щодо предмету досліджень, додаткові, – на виявлення окремих індивідуальних характеристик респондентів (вік, стать, національність, місце проживання тощо). Чотири питання анкети, передбачали безпосередню постановку запитання особою, що проводить анкетування, і, відповідно, пряму відповідь на неї; інші – самостійний вибір доцільного варіанту із запропонованого переліку чи формулювання нового. Таке комбінування форм постановки запитань було спрямоване на досягнення ефекту "чистоти відповіді", аби уникнути небажаної спрямованості мислення респондентів у рамках наведених переліків відповідей і задіяти у анкетуванні істинні відчуття й погляди опитуваних. Безпосередньо соціологічне анкетування було проведено у термін з 24 січня по 25 березня 2011 рр.

Характеристика респондентів "експертного середовища". Укладаючи перелік групи експертів, ми прагнули залучити до їх числа фахівців тих сфер суспільного буття, що за родом своєї діяльності є найбільш дотичними до питань окресленої дослідження проблематики, або ж мають вагомий вплив при ухваленні важливих у такому контексті рішень. Важливим критерієм підбору респондентів, була наявність у них, наукових чи публіцистичних праць, присвячених, досліджуваній тематиці чи окресленому регіону загалом. Відтак, до складу "експертного середовища" увійшли фахівці-краєзнавці, яких умовно можна розділити на діячів освіти і науки (19 чоловік), державної служби (3 особи), культури й мистецтва (3 особи), підприємницької діяльності (1 особа) та інших сфер суспільного буття (рис. 1). За фахом, серед експертів, представлені: історики (8 осіб), філологи (7 осіб), географи (5 осіб), економісти (3 особи), біологи (2 особи) та художник (1 особа) (рис. 1). Загалом, чисельність експертної групи склала 26 осіб. При цьому, 81% із них (21 респондент), мають наукові ступені, 19% (5 осіб) такими не володіють; 15 респондентів є кандидатами наук (58%), 6 – докторами наук

(23%) (рис. 1). Серед експертів є представники різних вікових груп: 18-35 років (4 особи; 15%), 36-60 років (16 осіб; 62%), старше 60 років (6 осіб; 23%). За статтю (рис. 1),

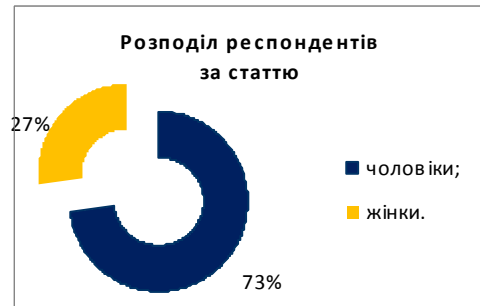
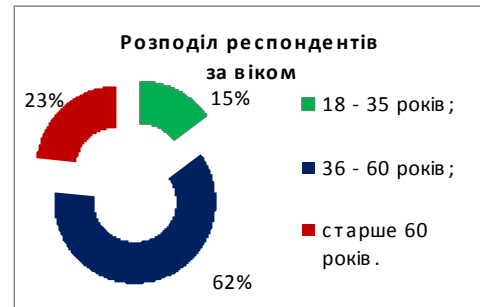
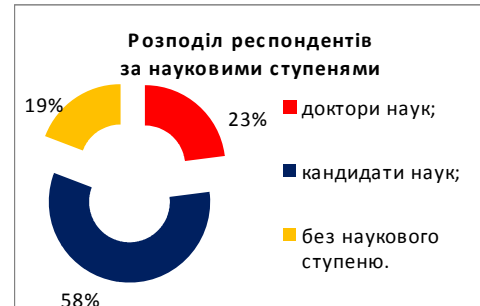
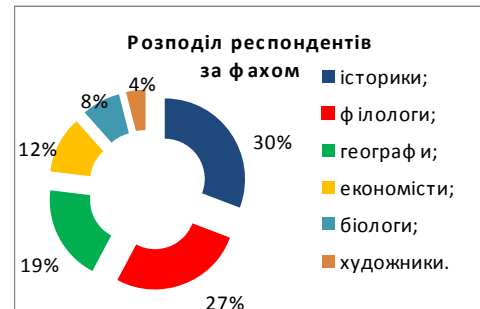
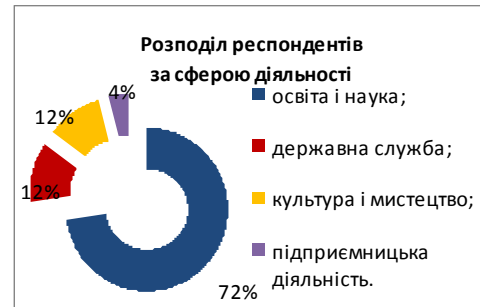

Рис. 1. Характеристики респондентів "експертного середовища".

в експертній групі переважають чоловіки (19 осіб; 73%), менше представлені жінки (7 осіб; 27%). Усі респонденти експертного середовища, за місцем свого мешкання і діяльності представляли місто Кіровоград, а за етнічною належністю визначили себе українцями.

Аналіз відповідей респондентів "експертного середовища" дозволяє вирізнити низку достатньо важливих особливостей у їх ставленні до окресленої проблематики, що разом були сформульовані у вигляді кількох тез.

- Абсолютній більшості фахівців, з числа опитаних експертів, не подобається теперішня назва краю їхнього проживання – "Кіровоградська область", "Кіровоградщина" (рис. 2). Кількісно, таку думку презентують 85% респондентів (22 особи з 26 опитаних). Подобається такий ряд назв трьом фахівцям (12%). Одному спеціалісту, такого роду проблематика байдужа (його частка – 4%).

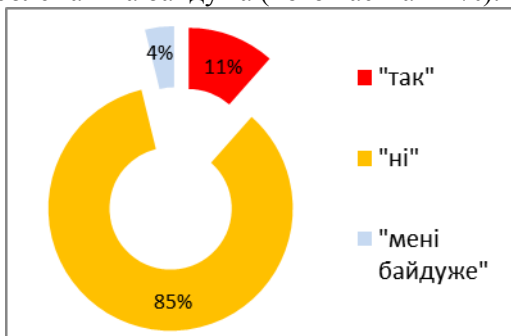

Рис. 2. Розподіл респондентів за відповіддю на варіативне питання "Чи подобається Вам теперішня назва краю Вашого проживання: "Кіровоградська область"?"

- Переважна більшість респондентів "експертного середовища" вважає, що змінювати назву Кіровоградській області необхідно, і робити це слід вже зараз (рис. 3). Частка тих, хто поділяє таку думку, становить близько 69% (18 осіб). Відтак, проти швидкого перейменування адміністративного означення краю виступає 6 осіб – 23% опитаних.

Природно, що прихильниками якомога скорішого перейменування області є більшість (17 з 22) експертів для яких теперішнє її означення є неприйнятним; групу ж респондентів, що не підтримують необхідності зміни означення області в теперішній час, склали як симпатичні означення "Кіровоградська область" (2 особи) так і його противники (3 особи).

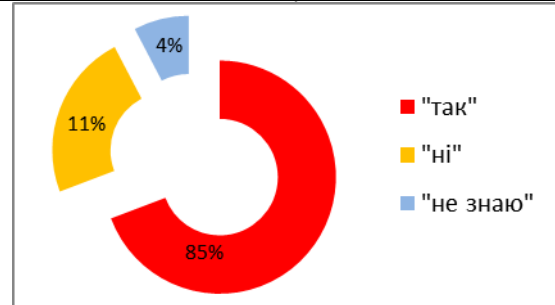

Рис. 3. Розподіл респондентів за відповіддю на варіативне питання "Чи потрібно зараз змінювати офіційну назву Кіровоградської області?"

Несхильною до змін, передбачувано, виявилась особа з позицією "мені байдуже". Двоє респондентів (8%) зазначили свою невизначеність у даному питанні (обоє вони, з числа тих, кому топонім "Кіровоградська область" не подобається). Ще в одній анкеті при симпатії до сучасної назви області, висловлюється необхідність до її зміни. Отримані позиції можна умовно узагальнити таким чином:

- "назва не подобається, треба її змінювати" – 65% (17 осіб);
- "назва не подобається, але змінювати її не потрібно" – 12% (3 особи);
- "назва не подобається, не знаю, що робити" – 8% (2 особи);
- "назва подобається і змінювати її не потрібно" – 8% (2 особи);
- "назва подобається, але змінювати її потрібно" – 4% (1 особа);
- "байдуже яка назва, але змінювати її не потрібно" – 4% (1 особа).

Означена ситуація, виявляє ще одну важливу особливість.

- Позиції як прихильників перейменування Кіровоградської області так і їхніх противників є достатньо послідовними і стійкими, а значить ресурс для пошуку компромісу між ними, при наявності різнобачень, є невеликим. Частка анкет, що вказують на це становить 23% серед членів першої групи та 33% серед їхніх опонентів.

Достатньо цікавою виглядає аргументація експертами своїх позицій щодо ставлення до зміни назв Кіровоградської області та її адміністративного центру.

- У випадку перейменування, більшість схильних до цього експертів (54%) воліє надати Кіровоградській області нову назву. При цім, значна кількість фахівців (46%) схильється до "повернення області однієї зі

старих (колись вживаних) назв". Перша позиція не виглядає сумнівною, інша – породжує закономірне запитання: "Чи мала Кіровоградська область в її сучасних межах відмінну від сучасної (стару) назву?". Відповідь – ні. У всі часи, ці терени входили до складу трьох різних історико-культурних регіонів (Поділля – Київщина – Половецьке Поле, Дике Поле, Запорожжя тощо) і спільної історичної назви не мали. Не мали вони і спільного адміністративного означення. Скажімо, у 1939 році, при своєму утворенні, Кіровоградською областю були Чигиринський та Кам'янський райони сучасної Черкаської області, тоді як Гайворонський, Голованівський і Ульяновський райони входили до складу інших адміністративних одиниць. Подібна ситуація була й при існуванні поділу території України на губернії та округи. Відтак, прагнення до повернення області однієї зі старих назв виглядає суперечливим і неперспективним.

• *На думку опитаних експертів, нова назва території сучасної Кіровоградської області повинна бути пов'язана з місцевими природними реаліями (річкою, рельєфом, ландшафтом, центром України тощо) або історичним минулим.* Прихильники таких позицій становлять 92% (24 особи) "експертного середовища", майже порівну розподіляючись на прибічників першої та другої тези: 54 проти 46% фахівців. Жоден зі спеціалістів не зазначив необхідності пов'язувати нову назву області з іменем видатного земляка. Двоє експертів (8%) вказали на необхідність пошуку інших мотивів у визначенні нової назви області. Розкладаючи відповіді на узагальнені категорії, у зв'язку зі ставленням респондентів до попередніх питань, отримаємо таку ситуацію:

- "змінювати назву потрібно у прив'язці до місцевого природного об'єкта" – 42% (11 фахівців);
- "змінювати назву потрібно у прив'язці до історичного минулого" – 23% (6 фахівців);
- "змінювати назву не потрібно, але якщо так, то у прив'язці до історичного минулого" – 15% (4 фахівці);
- "змінювати назву потрібно але треба знайти для цього інші (крім перелічених) мотиви" – 4% (1 фахівець);
- "змінювати назву не потрібно, але якщо так, то у прив'язці до місцевого природного об'єкта" – 4% (1 фахівець);
- "змінювати назву не потрібно, і ніяких

прийнятних варіантів нових назв не існує" – 4% (1 фахівець);

- "не знаю чи варто змінювати назву, але якщо так, то у прив'язці до місцевого природного об'єкта" – 4% (1 фахівець);
- "не знаю чи варто змінювати назву, але якщо так, то у прив'язці до історичного минулого" – 4% (1 фахівець).

• *Більшість респондентів "експертного середовища" не вважають за доцільне перейменування Кіровоградської області на честь якої б то не було історичної постаті загальнонаціонального чи регіонального рівня.* При відповіді на відкрите питання "У випадку перейменування, іменем якої історичної постаті могла б бути названа Кіровоградська область?", 62% експертів (16 осіб) не змогла вказати такого достойника. У 15% анкет (4 особи), в такого роду якості, зазначено родину театральних діячів межі XIX – XX століть – Тобілевичів. В одиничних випадках, зазначалися прізвища В. Винниченка, М. Кропивницького, І. Мазепи, Т. Шевченка. Одна анкета містила інформацію, що такою постаттю могла б бути біблійна Свята Єлизавета. Кілька анкет, за відсутності конкретного прізвища, містили побажання на кшталт: "хтось із козацтва" чи "тільки не Єлизавета". При постановці такого ж питання, але у варіативному формулюванні, означені тенденції у типах відповідей експертів зберігаються. Відмінністю є те, що крім родини Тобілевичів та власне І. Тобілевича (Карпенка-Карого) (3 і 1 згадка), осіб В. Винниченка й Т. Шевченка (по 2 згадки), респондентами також пропонуються прізвища Є. Маланюка, І. Сірка (по 2 згадки) та В. Стуса (1 згадка). Одного разу знову згадується Свята Єлизавета. При наявності у запропонованому в анкеті переліку прізвищ В. Сухомлинського та М. Грушевського, жоден з експертів не зазначив їх у якості основи для потенційного перейменування області. При цім, як вже зазначалося, жоден з фахівців не виявив загальної схильності до ув'язки нової назви області з іменем видатного земляка.

• *Жоден з пропонованих експертами нових варіантів назви Кіровоградської області не має підтримки абсолютної більшості респондентів "експертного середовища".* Пропоновані фахівцями означення у кращому випадку підтримувались менш ніж третьою їхніх колег. Для більшості назв (5 варіантів) рівень підтримки становив менше 5%; для трьох означень цей показник склав 19-27%; ще

в трьох анкетах (12%) не було запропоновано ніяких можливих новоназв для досліджуваних теренів. Природно, що належали вони симпатикам існуючого наймення.

• *Найбільш прийнятними варіантами нових назв Кіровоградської області, більшість респондентів "експертного середовища" вважають означення "Центральноукраїнська область" чи "Єлисаветградська область".* При відповіді на відкрите питання "У випадку перейменування, яку нову назву території Кіровоградської області Ви вважаєте найкращою?" перший варіант у своїх анкетах зазначили 27% опитаних (7 осіб), інший – 23% респондентів (6 осіб) (рис. 3). У такому підході до перейменування, вочевидь, виявляється висловлена раніше позиція фахівців, щодо необхідності прив'язки нової назви області до місцевих природних реалій чи історичного минулого. При цім, цікаво, що найсильнішим чинником з-поміж складових доквілля виявилась категорія радше математична ніж власне природна – географічний центр України. Історичне ж минуле в очах експертів, як видно, постає не крізь призму "славної минувшини" чи діянь достойників, а радше як прихильність до того "як було колись". Повторна (варіативна) постановка питання про найкращу назву для області, змінила число прибічників різних варіантів, але не порушила окреслених пропорцій (рис. 3). Наймення "Центральноукраїнська область" та "Єлисаветградська область" імпонують більшості – 65% респондентів, у пропорції 31 проти 35% за відповідні варіанти. Окрім перелічених, чималу підтримку з боку фахівців отримав варіант назви "Златопільська область", вказаний у 19% анкет (5 осіб) однаково як при відкритому так і при варіативному запитанні. Назвами, що вказувались фахівцями, але не отримували підтримки більш ніж 10% експертів є "Степова область", "Центральностепова область", "Українопільська область", "Українославська область", "Козацька область" та "Уранопільська область".

• *Оптимальним варіантом нової назви міста Кіровограда, більшість респондентів "експертного середовища" вважають означення "Єлисаветград".*

На відміну від ситуації з найменням області, при пошуку назви її адміністративного центру, експерти виявили суттєву солідарність: наведений варіант підтримали 54% фахівців (14 осіб). Іншими

альтернативними найменнями було запропоновано означення "Златопіль" (15%, 4 особи), "Інгульськ" (12%, 3 особи) та інші, згадувані в одиничних випадках: "Інгулоград", "Степоград", "Козацьк", "Тобілевиці", "Стусів", "Уранопіль" (рис. 4).

Рис. 3. Розподіл респондентів за відповіддю на питання "У випадку перейменування, яку нову назву території Кіровоградської області Ви вважаєте найкращою?" при його відкритому та варіативному формулюванні.

• *Основними підставами для збереження незмінною нинішньої назви Кіровоградської області та її адміністративного центру, прихильні до цього респонденти "експертного середовища" вважають неактуальність проблеми перейменування (80% фахівців), можливе незадоволення цим частини суспільства (60%)*

та, меншою мірою (40%), потенційні фінансові затрати.

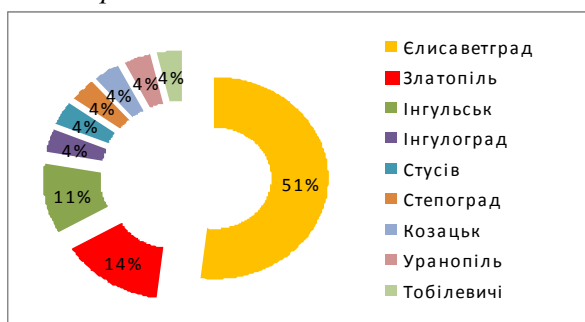

Рис. 4. Розподіл респондентів за відповіддю на відкрите питання "У випадку перейменування, як би Ви назвали місто Кіровоград?"

При цім, жоден з симпатиків теперішнього означення назви "Кіровоградська область", при відповіді на варіативне питання "Чому Кіровоградська область повинна залишити існуючу назву?", не вказав на пропоновані варіанти "С. Кіров є видатною особистістю", "Це традиційне означення нашого краю" чи "Це потребує непотрібної кропіткої роботи". З боку противників збереження існуючої назви, своє рідною відповіддю на усі наведені аргументи стали коментарі одного з фахівців "експертного середовища", записані ним безпосередньо в анкеті, як от: "Перейменування потребує великих фінансових затрат? А, що не потребує затрат?", "Перейменування потребує непотрібної кропіткої роботи? Будь-яка робота кропітка", "Є більш актуальні проблеми для вирішення? Проблем завжди багато", "Перейменування

спричинить незадоволення частини суспільства? А як же ті, що нині не задоволені?" та ін. Окремо слід вказати на те, що противниками перейменування Кіровоградської області й Кіровограда стали й деякі експерти, з числа тих, хто не сприймає за доцільні їхні теперішні означення. Щоправда, їхня аргументація інша. Характерна теза з анкет: "Потрібен час, щоб піросло нове покоління, яке б дало місту і області нові некон'юнктурні і незаангажовані назви".

Загалом, до подібного висновку підштовхують й отримані результати аналізу. При загальному розумінні опитаними фахівцями "експертного середовища" недоречності існуючих означень Кіровоградської області та її адміністративного центру, визнанні гострої необхідності їхнього перейменування та інших об'єктивних реалій; скоро реалізація цього поступу, з огляду на існуючі світоглядні позиції експертів, вочевидь наштотується на суттєві переешкоди у виборі ними нових наймень, певний супротив з боку опонентів і суспільства та, швидше за все, призведе до набуття досліджуваними об'єктами назв, отриманих у часи колонізації центрально-українських земель Російською імперією. Інше питання, чи співпадають погляди на окреслену проблематику респондентів "експертного середовища" й мешканців області? З'ясування цього, потребує наступного кроку пізнання: окремого глибокого тематичного соціологічно-географічного дослідження громадської думки.

Література:

1. *Постолатій В. В.* До історії останнього перейменування Кіровограда / *В. В. Постолатій* // Актуальні аспекти дослідження історії міста (матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції) – Кіровоград, 2005. – С. 18-28.
2. *Кизименко П. М.* Пам'ять степів : Історичні нариси з минулого Кіровоградщини / *П. М. Кизименко*. – Кіровоград: ПВЦ "Мавік", 2003. – 245 с.
3. *Матівос Ю. М.* Місто на сивому Інгулі : Історико-публіцистичний нарис / *Ю. М. Матівос*. – Кіровоград: ТОВ "Діаграма", 2004. – 252 с.
4. *Шевченко С. І.* Дискусійні питання з історії міста XVIII століття / *С. І. Шевченко* // Актуальні аспекти дослідження історії міста (матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції). – Кіровоград, 2005. – С. 11-18.
5. *Шляховий К. В.* Історичне значення імені Єлисавети для нашого міста / *К. В. Шляховий* // Актуальні аспекти дослідження історії міста (матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції). – Кіровоград, 2005. – С. 5-11.
6. До історії найменування та перейменування міста Єлисаветграда [Електронний ресурс] / *К. В. Шляховий*. – Режим доступу: http://www.regionalmuseum.kr.ua/ashl/sh114_u.html.
7. Топонімічна політика української міської влади у період німецької окупації Кіровограда 1941-1943 рр. [Електронний ресурс] / *К. В. Шляховий*. – Режим доступу: http://www.regionalmuseum.kr.ua/ashl/sh105_u.html.
8. Опитування: кіровоградцям не подобається ані Кіровоград, ані Єлисаветград [Електронний ресурс] / *Д. В. Сінченко*. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/politics/4bd0413ee0167/>.
9. *Паніото В. І.* Статистичний аналіз соціологічних даних / *Паніото В. І., Максименко В. С., Харченко Н. М.* – Київ: Вид. дім "КМ Академія", 2004. – 270 с.
10. *Добренєков В. І.* Методы социологического исследования / *В. И. Добренєков, А. И. Кравченко*. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 768 с.

Резюме:

Домаранський А. ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗМЕНЕНИЯ НАЗВАНИЙ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ЕДИНИЦ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ "ЭКСПЕРТНОЙ СРЕДЫ".

В статті приводяться свідчення, о взглядах на вопрос переименования некоторых административных единиц Центральной Украины – Кировоградской области и города Кировограда группы людей (так называемой "экспертной среды"), которые, учитывая свой профессиональный или административный статус имеют существенное влияние на формирование и изменение общественного мнения в регионе, принятие разнородных юридических решений и т. п. Анализируются перспективы и целесообразность изменения названий города и области, учитывая существующие господствующие позиции во взглядах специалистов.

Ключевые слова: социологический опрос, "экспертная среда", регион, Центральная Украина, Кировоградская область, Кировоград.

Summary:

Domaranskyy A. THE FUTURE PERSPECTIVE CHANGES OF NAMES OF THE ADMINISTRATIVE UNITS OF THE KIROVOGRAD REGION: PROBLEMS OF THE "EXPERT COMMUNITY".

The article contains details about views on issues of renaming some of the administrative units of the Central Ukraine – Kirovograd region, city of Kirovograd and a group of people (the so-called "expert community"), that, in view of their professional or administrative status have significant influence on the formation and change of public opinion in the region, acceptance of diverse legal decisions, etc. It have been analyzed the prospects and feasibility of changing the names of the city and the region in view of the existing dominant position in the opinion of experts.

Key words: sociological survey, "the expert environment", region, Central Ukraine, Kirovograd region, Kirovograd.

Рецензент: проф. Кривульченко А.І.

Надійшла 03.10.2011р.

УДК 911.3.

Роман ДАНИЛИШИН, Мирослава КНИШ

“МІРА АКТИВНОСТІ” СУБ’ЄКТІВ ГЛОБАЛЬНОЇ ВЛАДИ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ

Проаналізовано наукові підходи до трактування кольорів на державних прапорах. Зроблена спроба пов’язати нинішню і майбутню активність деяких глобальних суб’єктів влади в контексті хроматичного аналізу їхніх прапорів. Запропоновано і розраховано коефіцієнт “міри активності” деяких суб’єктів глобальної влади.

Ключові слова: кольорова гама прапорів, “міра активності”, суб’єкти глобальної влади, хроматичний аналіз.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На початку ХХІ проблеми становлення глобального суспільства стали предметом активних наукових дискусій. Глобалізація вивела на арену поряд із нетрадиційними нових суб’єктів міжнародних відносин, рішення і поведінка яких впливають на перебіг глобальних процесів. В наукових публікаціях з даної тематики розглядається здебільшого рівень політичної, економічної та соціальної активності нових суб’єктів глобальної влади та їхня участь у формуванні нового світового порядку. Поза увагою вчених залишається вплив на рівень їхньої активності геопросторової організації та психологічних аспектів, які можуть проявлятися через державну символіку, зокрема колір прапорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея дослідження за кольоровою гамою прапорів окремих характеристик та психологічного типу країни належать вченим-психологам та політологам [2]. Зокрема, В. Бебик у статті “Глобальна психологія в кольоровому інтер’єрі” зробив спробу проаналізувати кольори національних прапорів на глобаль-

ному та регіональному рівні. Вчений вважає, що їх узагальнення допоможе створити інтегральний психологічний портрет людини.

Формулювання цілей статті. Здійснити контент-аналіз державних прапорів головних суб’єктів глобальної влади та емпірично показати за допомогою кольорової гама прапорів їхню “міру активності”.

Виклад основного матеріалу. До державної символіки належить офіційне тлумачення кольору державного прапора, а також кольорів, які історично фіксувалися тим чи іншим народом або країною як національні. На думку вчених-психологів, кольори національних прапорів відображають прагнення цих народів. Разом з тим вони підкреслюють, що національні й державні прапори не завжди співпадають, так як державний колір може відображати не особливості нації, а форму правління чи політичний режим.

З точки зору семантики колір прапора не має певного змісту. Тому необхідно провести хроматичний аналіз, тобто розкрити значення цих кольорів.

В науковій літературі з проблем хроматичного аналізу державних прапорів умовно можна виокремити п'ять підходів до трактування кольорів[5].

Представники першого підходу вважають, що колір відображає протилежності, зокрема, білий – колір невинності і смерті; жовтий – щирості та зради; червоний – любові й ненависті і т.д. Однак протиріччя цієї трактовки не погоджуються з політикою держав.

Намагаючись обійти цю суперечність, представники другого підходу стверджують, що білий – це колір снігів і туманів, жовтий – пустель і степів і т.д. Декотрі з них дотримуються думки, що, наприклад, зелений колір мають прапори, щоб підкреслити в країні значення лісів і сільського господарства [5]. Однак зелений колір є на прапорах багатих країн, у яких практично відсутні ліси або ж незначна роль сільського господарства.

Згідно з третім підходом, колір прапорів є умовним і ніякого змісту (крім вказаного в Конституції) колір державних прапорів не означає. Це положення ґрунтується на тому, що у багатьох країнах існують прапори однакових кольорів.

Четверта трактовка пов'язує певні кольори на прапорах з релігією народів даної країни. Так, наприклад, на прапорі Індії три горизонтально розміщені кольори (оранжевий, білий,

зелений) символізують індуїзм, буддизм та іслам.

Досить поширеним є тлумачення кольорів прапора з позиції державного устрою. Однак, наприклад, на прапорі Таїланду символом монархії є синій колір, у той час як у Росії – білий. Донедавна червоний колір символізував комунізм і домінував не тільки на прапорі СРСР і Китаю, але і некомуністичних країн Європи.

Вчені вважають, що дослідження тих чи інших кольорів на державних прапорах опосередковано засвідчує про психологію поведінки країн [2]. Використовуючи тест кольорових переваг М. Люшера, нами зроблена спроба відібрати такі ознаки впливу кольору, які характеризують поведінку країн (табл. 1).

Важливими проблемами нинішнього і майбутнього світоустрою, його політичної конфігурації є питання суб'єктів глобальної влади, які здатні впливати на перебіг глобальних процесів. На думку вчених, Вестфальську модель світу, побудовану на принципах державного суверенітету, повинна поступово замінити нова модель світоустрою, яка відповідає сучасним реаліям розвитку глобальних процесів, так як нині все більше значення набувають дії та рішення, які приймаються далеко за межами націй-держав транснаціональними суб'єктами.

Таблиця 1

Психологія впливу кольору на активність політичних процесів в контексті державної символіки (прапору)

Ознаки впливу кольору	Колір					
	Червоний	Жовтий	Зелений	Синій	Чорний	Білий
Активність, агресія, протест	■					
Надія, розум		■				
Гармонія, спокій, стабільність			■			
Свободолюбивість, безконфліктність				■		
Протест проти долі					■	
Миролюбність, єдність						■

На початку ХХІ століття високі темпи економічної глобалізації потребують узгодженої політичної системи її регулювання на глобальному рівні. Нині сформувався декілька головних концепцій з організації глобального регулювання, які передбачають створення або нових інститутів, що найадекватніше відповідають новим

глобальним процесам, або еволюцію і трансформацію функцій уже існуючих міжнародних організацій. В науковій літературі такими суб'єктами глобальної влади називають: ООН, МВФ, Світовий банк, СОТ, G-7 або G-8, G-20, G-15, BRICS, НАТО, США, Китай, Японію, ЄС, регіональні та ядерні держави.

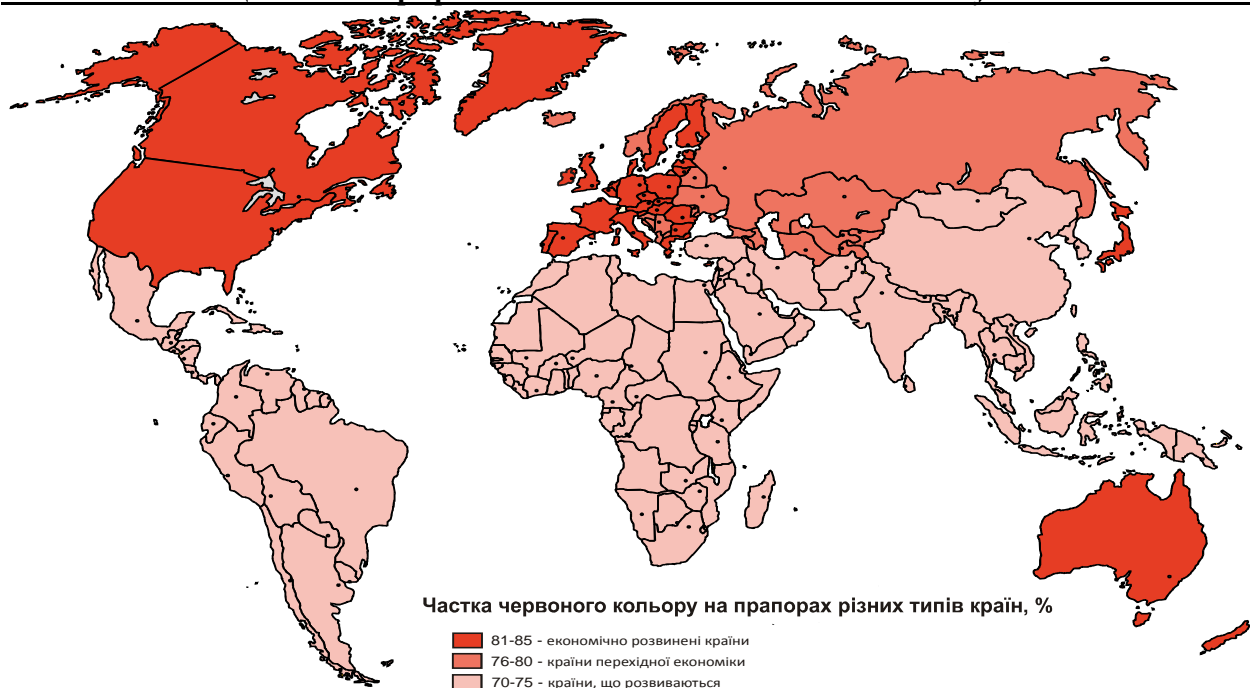

Рис.1. “Міра активності” різних типів країн

В даній статті нами зроблена спроба пов’язати нинішню і майбутню політику деяких глобальних суб’єктів влади в контексті хроматичного аналізу їх прапорів за

допомогою коефіцієнта “міри активності” (Км.а.). Даний показник розраховується як частка червоного кольору на прапорах певних суб’єктів глобальної влади.

Таблиця 2

Хроматичний аналіз прапорів головних суб’єктів глобальної влади

Назва суб’єкту	Колір, %					
	Червоний	Жовтий	Зелений	Синій	Чорний	Білий
Розвинені країни	84,4	21,9	21,9	46,9	9,8	78,1
Країни перехідної економіки	80	36	20	60	0	64
Країни, що розвиваються	73,5	48,6	42,8	53,8	23,6	72
Центри сили						
США	35			20		45
Китай	95	5				
ЄС	81,5	26	26	44,4	11,1	74,1
Японія	35					65
G-8	100	12,5	12,5	50	12,5	87,5
G-20	73,7	15,8	26,3	42,1	10,5	79
G-15	77,8	38,9	61,1	27,8	22,2	77,8
BRICS	80	60	60	60	20	60
Макрорегіони						
Західна Європа	100	11,2	9,1	45,5	18,2	72,7
Північна Європа	62,5	25	12,5	62,5	12,5	75
Південна Європа	75	37,5	18,8	50	0	62,5
Центрально-Східна Європа	87,5	25	25	62,5	0	75
Південно-Західна Азія	80	50	60	40	10	60
Південна Азія	71,4	28,6	71,4	14,3	0	57,1
Південно-Східна Азія	90	50	10	50	10	90
Східна Азія	100	33,3	0	66,7	16,7	66,7
Австралія і Океанія	71,4	50	14,3	78,6	14,3	85,7
Північна Африка і Близький Схід	78,9	10,5	63,2	5,3	36,8	89,5

Продовження таблиці 2

Африка на південь від Сахари	81,3	66,7	79,2	50	31,3	52,1
Північна Америка	100	0	0	50	0	100
Латинська Америка	63,6	45,5	33,3	66,7	24,2	69,7
Регіональні держави						
Бразилія		10	80	10		
Франція	33			33		33
Німеччина	33	33			33	
Росія	33			33		33
Нігерія			66			33
ПАР	25	5	35	25	10	5
Іран	36		33			30
Індія	33		33			33
Індонезія	50					50
НАТО	92,9	17,9	17,9	50	17,9	43,2
Ядерні держави	87,5	12,5	25	62,5	0	87,5

*Складено авторами за: [1]

Нинішній світ поділяється на три типи країн (розвинені, перехідної економіки та країна, що розвиваються), у якому найбільший вплив на глобальні процеси мають розвинені країни. Аналіз коефіцієнта “міри активності” показав, що найактивнішими є розвинені країни (Км.а.=84,4%), а найменш активними можна вважати країни, що розвиваються (Км.а.=73,5%) (табл. 2). Однак високий рівень зеленого кольору (42,8%) на прапорах країн, що розвиваються свідчить про можливе процвітання цих країн у майбутньому. А велика частка чорного кольору на прапорах даного типу країн засвідчує, що вони протестують проти такого маргінального положення. З цієї позиції концепція формування нового світового порядку Північ-Південь виглядає цілком реальною.

У науковій літературі досить поширеною є думка, що при формуванні нового світового порядку, макрорегіони можуть виступати проміжними ланками між націями-державами і глобальним суспільством. Аналіз коефіцієнта “міри активності” показав високий рівень червоного кольору на прапорах Західної Європи, Північної Америки і Східної Азії (табл. 2). Саме країни даних макрорегіонів є найрозвиненішими і головними лідерами на світовій арені. Велика частка жовтого кольору на прапорах країн Африки на південь від Сахари, означає, що населенню цих країн властивий страх перед майбутнім, але водночас є надія і сподівання на краще життя. На прапорах країн Північної Африки і Близького Сходу та Африки на південь від Сахари є досить багато чорного кольору, що засвідчує про їхній протест проти сучасної долі. Збройні виступи в країнах Північної

Африки і Близького Сходу на початку 2011 р. підтвердили цю закономірність. Досить багато білого кольору можна зустріти на прапорах країн Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії, що вказує на велике прагнення населення до миру та злагоди (табл. 2).

Згідно з концепцією політичного управління глобальним розвитком головними політичними суб'єктами можуть бути або домінуюча наддержава, або сукупність великих держав, інституційно оформлених в рамках G-8, G-20, G15, BRICS або інших структур, які будуть управляти глобальними процесами.

Хроматичний аналіз державних прапорів такого традиційного та важливого суб'єкта глобальної влади як G-8 засвідчує, що нині він є найактивнішим. До того ж на прапорах всіх країн цієї групи є червоний колір (табл. 2).

Якщо G-8 представляють сім розвинених країн і одна країна перехідної економіки, то у G-20, крім розвинених, увійшли країни, що розвиваються. До цього вони не були адекватно представлені в обговоренні та прийнятті рішень з важливих питань глобального розвитку. G-20 представляє 90% світового ВВП і 2/3 населення, однак у цій групі К м.а.=73,7%, що є на 26,3% нижчим, ніж G-8 (табл. 2).

Утворення G-15, яку представляють країни Латинської Америки і Карибські країни, Азії та Африки, засвідчує про прагнення даних країн впливати на перебіг глобальних процесів. Активність G-15 за часткою червоного кольору на державних прапорах є дещо вищою, ніж G-20 (табл. 2).

У 2001 році з'явилося поняття BRIC, яке об'єднало чотири найперспективніші в

економічному відношенні країни – Бразилію, Росію, Індію і Китай. На думку експертів з глобальної економіки, країни BRIC до середини XXI століття випереджатимуть теперішні найбагатші країни світу. Нині до цієї групи приєдналася ПАР і група позначається як BRICS. За рівнем активності на світовій арені, з точки зору частки червоного кольору на її прапорах, вона посідає друге місце після G-8.

На думку багатьох вчених, сучасний світовий порядок є однополярним, а роль глобальної держави виконують США як наймогутніша у військово-політичному, економічному й технологічному відношеннях держава. Нині боротьба за глобальне лідерство розгортається між США і Китаєм. За розрахунками китайських експертів, до 2020 року національна могутність країни, яка враховує демографічний, природно-ресурсний, економічний та військовий потенціал відставатиме від США у два рази. При цьому частка Китаю у створенні світового ВВП

становитиме 22,2% (за ПКС національних вимог), а США – 20,0%. Єдиний вид стратегічних ресурсів, за яким Китай відставатиме від США – це військові ресурси. Таким чином, Китай має всі шанси стати глобальною державою XXI століття і з точки зору хроматичного аналізу державного прапора (табл. 2).

Висновки. Хроматичний аналіз прапорів деяких суб'єктів глобальної влади показав високий рівень кореляції між часткою червоного кольору на їхніх прапорах і ступенем впливу на прийняття важливих глобальних рішень. Рейтингова оцінка даних суб'єктів за коефіцієнтом “міри активності” в основному не тільки відображає їхню сучасну роль на світовій арені, але й дозволяє зробити прогноз на майбутнє. Однак тільки інтегральна оцінка їхньої активності, яка враховує не лише психологічну, але й військово-політичну, економічну складову, зможе виявити вагу даних суб'єктів у процесах формування нового світового порядку.

Література:

1. Атлас вчителя. – К.:ДНВП “Картографія”, 2010.
2. Бебик В. Глобальна психологія в кольоровому інтер'єрі / В.Бебик // Соціальна психологія. – 2006. - № 2
3. Книш М.М. Наукові підходи до формування світового порядку / М.М.Книш // Вісник Львівського університету. Серія геогр. – 2010. – Вип. 38. – С. 158–167.
4. Руководство по использованию восьмицветового теста Люшера / Сост. О.Ф. Дубровская. – Москва, 2003.
5. Серов Н. В. Цвет культуры / Н.В.Серов. – С-Пб, 2004.

Резюме:

Данилишин Р. З., Книш М. М. “МЕРА АКТИВНОСТИ” СУБЪЕКТОВ ГЛОБАЛЬНОЙ ВЛАСТИ: КОНТЕНТ-АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СИМВОЛИКИ.

Анализируются научные подходы к пониманию содержания цветов на государственных флагах. Сделана попытка увязать современную и будущую активность некоторых субъектов глобальной власти в контексте хроматического анализа государственных флагов. Предложено рассчитывать коэффициент “меры активности” некоторых субъектов глобальной власти.

Ключевые слова: цветовая гама флагов, хроматический анализ, “мера активности”, субъекты глобальной власти.

Summary:

Danylychyn R. S., Knysh M. M. “MEASURE OFACTIVITY” THE SUBJECTS OF GLOBAL POWER: CONTENT ANALYSIS OF STATE SYMBOLS.

Analyzes the scientific approach to understanding the content of flowers on the state flag. An attempt to link current and future activity of some subjects in the context of the global power of the chromatic analysis of national flags. Proposed to calculate the "meridian activity" of some of the subjects of global power.

Keywords: colour spectrum of flags, hronomatic analysis, subjects of global power, measure of activity.

Рецензент: проф. Шаблій О.І.

Надійшла 09.09.2011р.

ПОЛІМАГІСТРАЛІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

На основі вивчення транспортних мереж Карпатського регіону України сформульовані дефініції понять політранспортної лінії, полімагістралі, політранспортного вузла та суміжних понять. Здійснена класифікація політранспортних вузлів. Вивчені міжнародні транспортні коридори регіону у зв'язку з полімагістралями. Досліджений граф полімагістралей Карпатського регіону України і виявлені проблеми їхньої територіальної організації.

Ключові слова: транспортна мережа, політранспортна лінія, полімагістраль, політранспортний вузол.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Карпатський регіон України характеризується високим рівнем розвитку транспортних комунікацій. Щільність мережі автомобільних доріг тут 328 км/тис.км², що на 15% вище порівняно з середнім її значенням по Україні. Щільність залізничної мережі також є одною з найвищих в країні, і становить 48,5 км/тис.км². Автомобільна транспортна мережа Карпатського регіону України відіграє важливу роль для здійснення внутрішніх, міжнародних і транзитних перевезень. Поєднання на території двох і більше типів транспортних шляхів підвищує ефективність їх функціонування, що, в свою чергу, сприяє соціально-економічному розвитку регіону. Це свідчить про важливість суспільно-географічного вивчення проблеми, а її актуальність посилюється наближенням чемпіонату Євро-2012.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній суспільно-географічній літературі зустрічаються публікації, присвячені різним аспектам географії транспорту, однак в авторів на сьогодні ще нема єдиної думки щодо визначення багатьох важливих понять. Чимало дослідників відзначають два головних принципи побудови транспортних систем – лінійно-мережвий і вузловий. В територіальній організації транспорту головними формами вважають транспортні лінії, транспортні пункти і вузли.

На законодавчому рівні дефініції багатьох головних понять закладені у відповідному законі [4].

Значний внесок у сучасне бачення географії транспорту вносить проф. О.Г. Топчієв [14, С.520–538], [15, С.370–394]. Він досліджує географія транспорту як науку, описує транспорт як галузь і вид економічної діяльності, вивчає функціональну організацію транспорту, викладає закономірності формування транспортних мереж, становлення та розвиток світових комунікацій і світової транспортної системи, подає методичку дослідження транспортних комплексів і мереж.

Великим є внесок С.А. Тархова [12-13] у розвиток теорії розвитку транспортних мереж.

Він дослідив топоморфологічну структуру та запропонував топоморфологічну класифікацію транспортних мереж, вивчив їх просторову еволюцію та закономірності просторової динаміки. Розглянув транспортно-географічні відношення в територіальній транспортній системі, ввів поняття моноmodalних та поліmodalних транспортних систем, вивчив аспекти просторової взаємодії паралельних транспортних мереж, тобто полімагістралей.

І.Г. Смирнов [10] вперше в Україні розробив поняття транспортно-логістичних систем і працює у відносно, новому напрямку досліджень – суспільно-географічній логістиці.

Питаннями функціонування транспортної мережі, а, зокрема, системи міжнародних транспортних коридорів в Україні займаються Ю.О. Кутах [6] та А.М. Новікова [9].

Історичні аспекти одної із складових полімагістралей – залізниць, розглянуті в [2].

Е.Б. Алаєв транспортною лінією називає шлях з одного пункту до іншого такого пункту даного виду транспорту [1, С.216], а магістраллю – транспортну лінію, що забезпечує міжрайонні зв'язки. Магістраль, представлена транспортними лініями різних видів транспорту, прокладених паралельно і близько одні від одних, він називає полімагістраллю [1, С.217].

На свій час важливу роль у розвитку географії транспорту відіграв І.В. Нікольський [8].

Виклад основного матеріалу. У цій роботі ми вивчали полімагістралі Карпатського регіону України як поєднання відповідних автомобільних та залізничних доріг. У теоретичному плані це питання виявилось малорозробленим. Досліджуючи конкретну ситуацію регіону ми виявили, що існують різні поєднання названих доріг. У прийнятій державній класифікації в Карпатському регіоні України залізниці державні або місцеві можуть поєднуватися з автомобільними дорогами

державного або місцевого значення. Отже, теоретично виникають чотири комбінації, які повинні бути взяті до розгляду.

Узагальнення проведених досліджень вивело нас на формулювання поняття *політранспортна лінія*.

Політранспортна лінія – головна комунікація місцевого чи державного значення на визначеній території, що являє собою поєднання транспортних шляхів двох і більше видів, які є взаємодоповнюючими і, одночасно, конкуруючими між собою за географічні напрямки перевезень.

Конкретизація цього поняття дає змогу сформулювати поняття *полімагістралі*, відділивши його від інших політранспортних ліній (рис. 1).

Головна політранспортна лінія (полімагістраль) – політранспортна лінія, представлена поєднанням залізниці державного значення з автомобільними дорогами різних категорій.

Другорядна політранспортна лінія (полішлях) – політранспортна лінія, представлена поєднанням місцевих залізничних шляхів з автомобільними різних категорій.

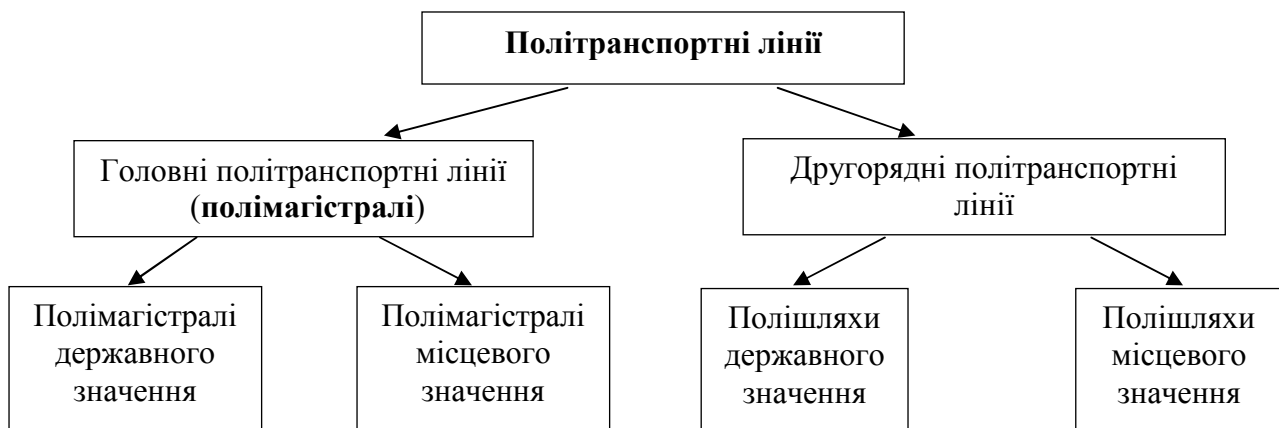

Рис. 1. Класифікація політранспортних ліній

Подальше розвинення поняття полі транспортної лінії виводить нас на інші конкретніші поняття.

Полімагістраль державного значення – це полімагістраль, яка включає шляхи державного значення – автомобільні та залізничні.

Полімагістраль місцевого значення – це полімагістраль, яку формують державні залізниці з автомобільними дорогами місцевого значення.

Полішлях державного значення – полішлях, сформований автомобільними шляхами державного значення в поєднанні з місцевими залізницями.

Полішлях місцевого значення – полішлях, який включає шляхи місцевого значення – автомобільні та залізничні.

Повний перелік ключових понять та їхніх комбінацій наведено в наступній таблиці.

Таблиця 1.

Залежність типу політранспортних ліній від класу залізниць та автомобільних доріг

Автомобільні дороги \ Залізниці	державного значення			місцевого значення	
	міжнародні	національні	Регіональні	територіальні	місцеві
Державні	полімагістралі державного значення			полімагістралі місцевого значення	
Місцеві	полішляхи державного значення			полішляхи місцевого значення	

Вузловими (точковими) елементами транспортних мереж є транспортні вузли – пункти, в яких сходяться не менше двох ліній різних, але взаємодіючих видів транспорту [1, С. 215]. Ми вивчили транспортні вузли, які виникають при розгляді поліліній, сформулювали поняття політранспортного вузла і виявили, що вони

вкладаються в наведену нижче класифікацію.

Політранспортний вузол – це пункт перетину або розгалуження трьох і більше політранспортних ліній. За значенням розрізняємо політранспортні вузли: міжнародні, національні і регіональні та місцевого значення. За типом політранспортних ліній –

моновидові та полівидові (рис.2).

Рис. 2. Типи політранспортних вузлів

Міжнародний моновидовий політранспортний вузол – це пункт перетину трьох і більше полімагістралей державного значення.

Міжнародний багатовидовий політранспортний вузол – це пункт перетину трьох і більше головних і другорядних політранспортних ліній державного значення.

Національний і регіональний моновидовий політранспортний вузол – це пункт перетину трьох і більше полішляхів державного значення.

Національний і регіональний багатовидовий політранспортний вузол – це пункт розгалуження трьох і більше головних політранспортних ліній обох рівнів (державного і місцевого) та другорядних державного значення.

Моновидовий політранспортний вузол місцевого значення – це пункт перетину трьох і більше полішляхів місцевого значення.

Багатовидовий політранспортний вузол місцевого значення – це пункт перетину трьох і більше полішляхів обох рівнів (державного і місцевого).

Політранспортні вузли Карпатського регіону: Львів, Стрий, Ужгород, Рогатин, Івано-Франківськ, Делятин, Чернівці, Рава-Руська, Червоноград, Буськ, Самбір, Ходорів, Коломия, Снятин, Хирів.

Означені вище політранспортні вузли слід відрізняти від звичайних транспортних вузлів, у яких сходяться звичайні (не політранспортні) лінії кількох видів транспорту.

Важливе значення для зовнішніх перевезень мають міжнародні транспортні коридори, які тісно пов'язані з полімагістралями. Це – комплекс наземних та водних

транспортних магістралей з відповідною інфраструктурою на визначеному напрямку, включаючи допоміжні споруди, під'їзні шляхи, прикордонні переходи, сервісні пункти, вантажні та пасажирські термінали, обладнання та устаткування рухомого складу, організаційно-технічні заходи, законодавчі та нормативні акти, які забезпечують перевезення вантажів та пасажирів на рівні, що відповідає вимогам Європейського Співтовариства [9, С. 220].

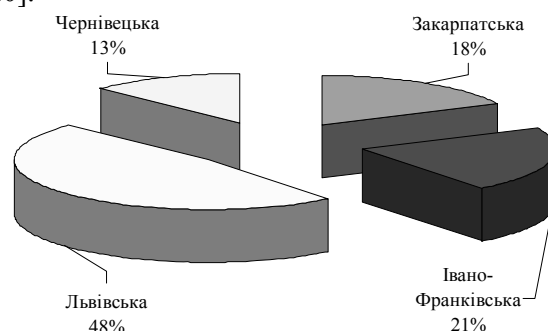

Рис 3. Розподіл довжини політранспортних ліній за областями Карпатського регіону.

Політранспортні вузли Карпатського регіону: Львів, Стрий, Ужгород, Рогатин, Івано-Франківськ, Делятин, Чернівці, Рава-Руська, Червоноград, Буськ, Самбір, Ходорів, Коломия, Снятин, Хирів.

Означені вище політранспортні вузли слід відрізняти від звичайних транспортних вузлів, у яких сходяться звичайні (не політранспортні) лінії кількох видів транспорту.

Важливе значення для зовнішніх перевезень мають міжнародні транспортні коридори, які тісно пов'язані з полімагістралями. Це – комплекс наземних та водних транспортних магістралей з відповідною інфраструктурою на

визначеному напрямку, включаючи допоміжні споруди, під'їзні шляхи, прикордонні переходи, сервісні пункти, вантажні та пасажирські термінали, обладнання та устаткування рухомого складу, організаційно-

технічні заходи, законодавчі та нормативні акти, які забезпечують перевезення вантажів та пасажирів на рівні, що відповідає вимогам Європейського Співтовариства [9, С. 220].

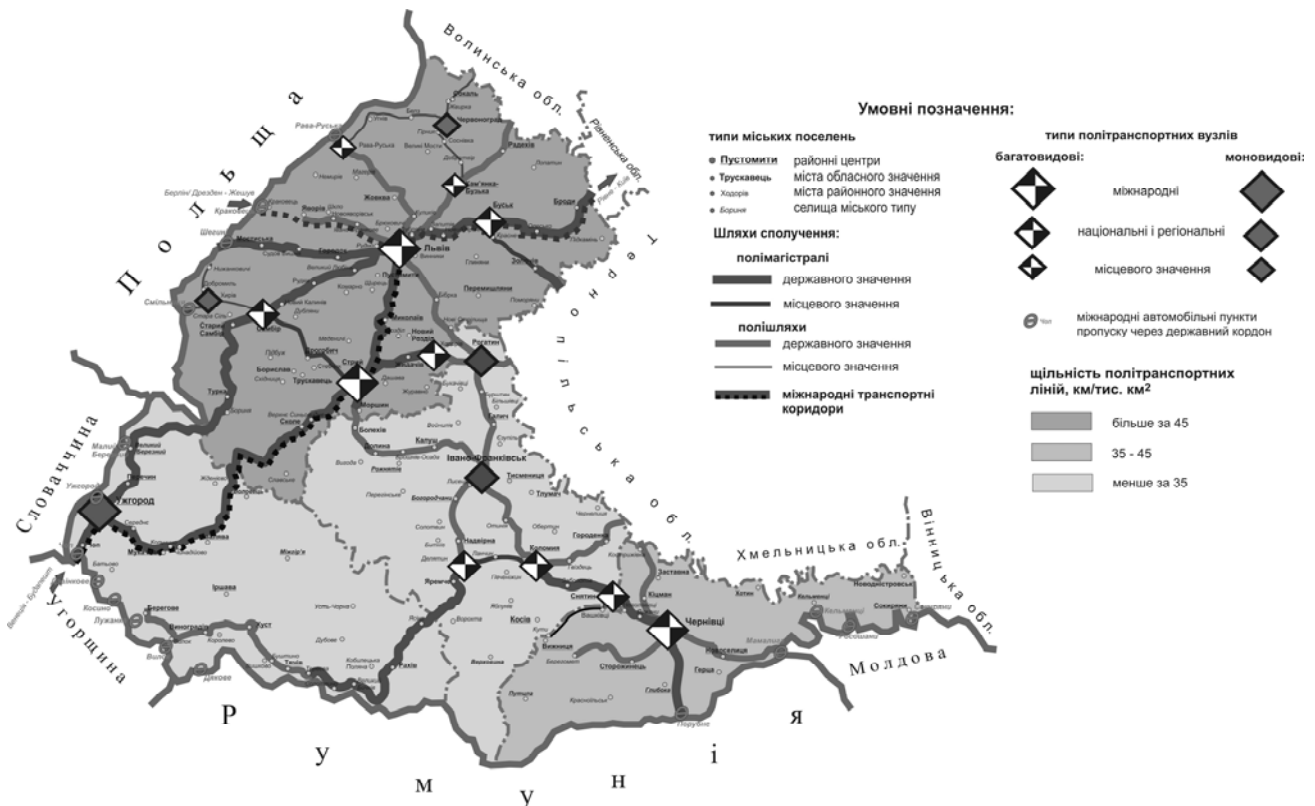

Рис. 4. Політранспортні лінії та вузли Карпатського регіону України

Територію Карпатського регіону України перетинають два міжнародних транспортних коридори – Критський № 3 та № 5, напрям першого співпадає з маршрутом Європейської центральної транспортної осі. Довжина політранспортної лінії в межах проходження МТК №3 – 161 км (ділянка Яворів-Броди). **МТК №5 – велика полімагістраль регіону. Автомобільна ділянка Косини-Чоп-Мукачеве-Стрий-Львів, довжиною 318 км.** Залізнична ділянка: Чоп-Мукачеве-Стрий-Львів (266 км). Вузкими місцями зазначеного транспортного коридору, з міркувань безпеки транспортних перевезень є перетини залізничної колії з автомобільною дорогою, в одному рівні. Загальна кількість існуючих перетинів (переїздів) в даний час складає 35. З чотирьох Карпатських областей найкраще забезпечена політранспортними лініями територія Львівщини: їх щільність тут становить 49,0 км/тис.км², а довжина 1069 км, що складає 48% від загальної в регіоні (рис.3). Найнижче значення щільності полі транспортних ліній у Закарпатській та Івано-

Франківській областях – 31,7 і 34,2 км/тис.км² відповідно, середній показник – у Чернівецькій області – 35,0 км/тис. км².

Картограма на рис. 4 відображає просторовий розподіл політранспортних ліній Карпатського регіону України за їхніми типами. Полімагістралі державного значення домінують на території Львівської та Закарпатської областей, що пояснюється проходженням тут двох міжнародних транспортних коридорів. На Львівщині представлені всі чотири типи політранспортних ліній, що свідчить про високий ступінь розвиненості мережі автомобільних і залізничних шляхів та давньої транспортної освоєності території. Івано-Франківська і Чернівецька області характеризуються переважанням полішляхів державного значення, що пов'язано з особливістю структури залізничної мережі, де більшість ліній – місцевого значення.

В ході дослідження було виявлено певні невідповідності в загальній структурі політранспортних ліній Карпатського регіону.

Так, лінії Красне-Золочів і Самбір-Стрий є полімагістралями місцевого значення, оскільки їх залізничні ділянки мають державний статус, тоді як автомобільні дороги – лише місцеві.

Подібна ситуація на відрізку Десятин-Коломия, де полімагістраль місцевого значення є поєднанням державної залізниці з територіальною автомобільною дорогою.

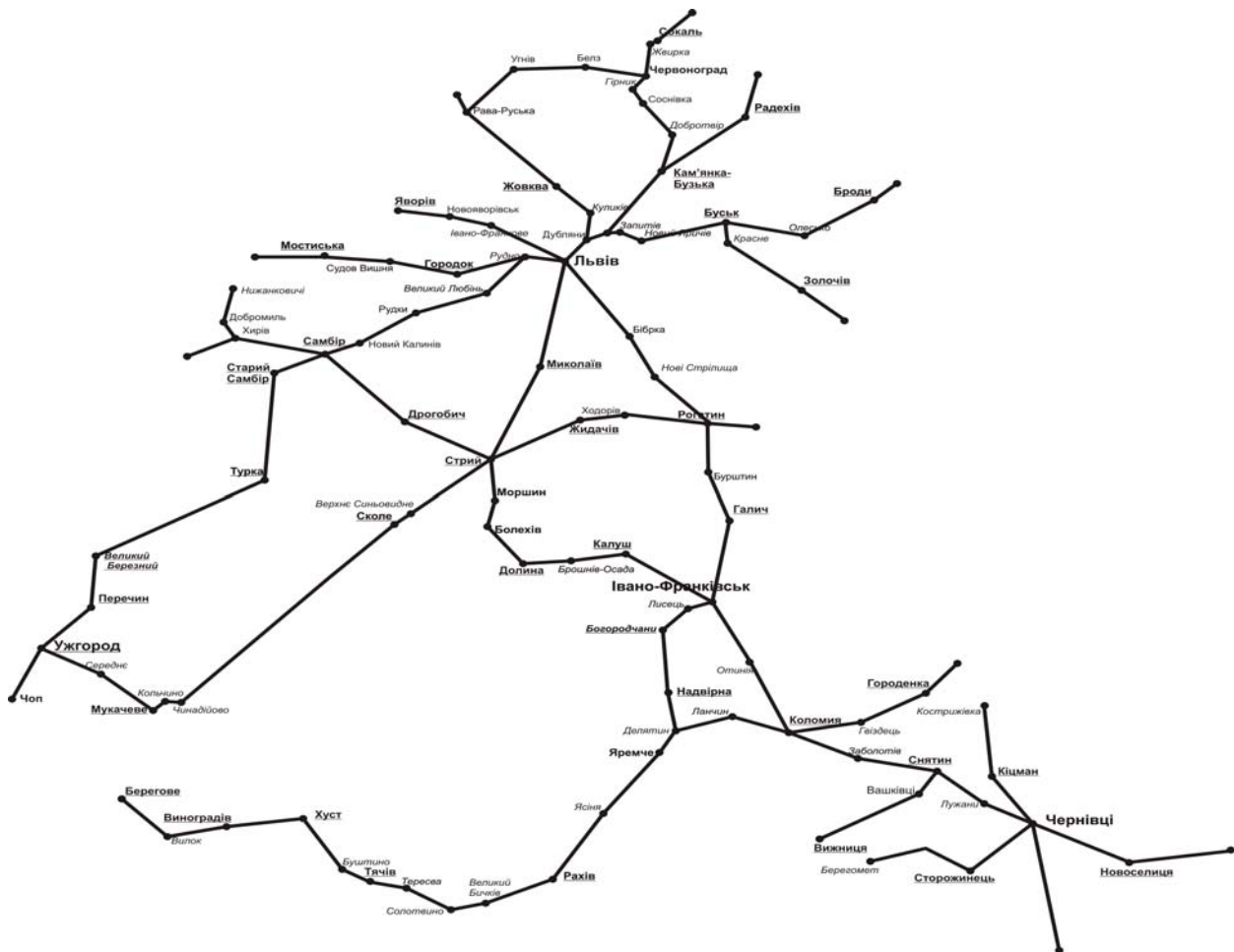

Рис. 5. Граф політранспортних ліній Карпатського регіону України

Таблиця 2.

Характеристика графа політранспортних ліній Карпатського регіону

Абсолютні показники			Відносні показники			
Кількість вузлів	Кількість ребер	Цикломатичне число	α - індекс	β - індекс	φ - індекс	π - індекс
108	113	6	0,03	1,05	0,36	1,67

На рис. 5 представлено граф політранспортних ліній різних класів Карпатського регіону України, вершинами якого є міські поселення, перетини доріг та граничні пункти регіону. В таблиці 2 наведені абсолютні та відносні характеристики досліджуваного графа. Міра зв'язаності α може приймати значення від 0 до 1, тому його низьке значення свідчить про дуже низьку зв'язаність за рахунок малої кількості циклів у графі. β -індекс може змінюватись від 0 до 3, і його фактичне значення вказує на помірну зв'язаність графа. φ -індекс приймає значення

від 0 до 1, отримане число також свідчить про помірну зв'язаність графа. Міра форми показує компактність мережі і певним чином відображає рівень розвиненості регіону, однак її фактичне значення є відносно низьким.

Висновки. Політранспортні лінії, що складаються із автомобільних та залізничних доріг, можна класифікувати за законодавчо прийнятими класами цих двох їхніх складових. В результаті отримуємо чотири підкласи, в яких можна виділити та визначити полімагістралі. Політранспортні вузли також піддаються класифікації окремо за рівнем і

окремо за поєднанням видів доріг. В зміні статусу шляхом підвищення їхнього Карпатському регіоні України є окремі класу. ділянки шляхів, які потребують фактичної

Література:

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э.Б.Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 С.
2. Грицевич В.С. Историко-географічні особливості розвитку залізничної мережі в Західному регіоні України / В.С.Грицевич, Х.В.Сеньчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія. №2, 2008. – Тернопіль. – С. 6-12.
3. Закарпатська область. Карта автошляхів. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007.
4. Закон України “Про автомобільні дороги”, 2007 // www.rada.gov.ua
5. Івано-Франківська область. Карта автошляхів. – К.: ДНВП “Картографія”, 2009.
6. Кутах Ю.О. Транзитні зв'язки України і міжнародні транспортні коридори / Ю.О.Кутах // Економіст. – 2002. – №1. – С.50-57.
7. Львівська область. Карта автошляхів. – К.: ДНВП “Картографія”, 2007.
8. Никольский И.В. География транспорта СССР / И.В.Никольский. – М.: изд-во Московского ун-та, 1978. – 285с.
9. Новикова А.М. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів / А.М.Новикова. – К.:НПІМБ, 2003. – 324 с.
10. Смирнов И. Украина в системе Балто-Черноморской транспортно-логистической интеграции / И.Смирнов // Logistics. № 1-2(24). – К. – С. 37-39.
11. Сучасний словник-мінімум іншомовних слів: близько 600 слів. Вид. 3-є, випр. і доп./ К.: Довіра, 2005. – 445 с.
12. Тархов С.А. География транспорта как отраслевая географическая наука / С.А.Тархов, И.А.Семина // <http://geoeko.mrsu.ru>. Выпуск 1(5), 2009.
13. Тархов С.А. Эволюционная морфология транспортных сетей / С.А.Тархов. – Москва: Институт географии АН СССР, 1989. – 221 с.
14. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики / О.Г.Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005., С. 520-536.
15. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії / О.Г.Топчієв. – Одеса: «Астропринт”, 2009.
16. Чернівецька область. Карта автошляхів. – К.: ДНВП “Картографія”, 2008.
17. Шеремета М.Я. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів / М.Я.Шеремета // Регіональна економіка. – 2008. – № 1, С. 219-226.

Резюме:

Владимир Грицевич, Кристина Сеньчук. ПОЛИМАГИСТРАЛИ КАРПАТСКОГО РЕГИОНА УКРАИНЫ.

На основе изучения транспортных сетей Карпатского региона Украины сформулированы определения понятий политранспортной линии, полимагистрали, политранспортного узла и смежных понятий. Произведена классификация политранспортных узлов. Изучены международные транспортные коридоры в связи с полимагистралями. Изучен граф полимагистралей Карпатского региона Украины и выявлены проблемы их территориальной организации.

Ключевые слова: транспортная сеть, политранспортная линия, полимагистраль, политранспортный узел.

Summary:

Volodymyr Hrytsevych, Hrystyna Senchuk. THE POLYHIGHWAYS IN CARPATHIAN REGION OF UKRAINE.

On the basis of study the transport networks in Carpathians region of Ukraine the determinations of concepts of polylines, polyhighways, polyline node and overlapping concepts are formulated. The classification of polyline nodes is made. International transport corridors are studied in connection with polyhighways. The graph of polylines in Carpathians region of Ukraine is studied and the problems of their territorial organization are studied.

Key words: transport network, transport polyline, polyhighway, polyline node.

Рецензент: проф. Шаблій О.І.

Надійшла 02.10.2011р.

УДК 911.3:314(447)

Леся ЗАСТАВЕЦЬКА

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ

У статті розкрито особливості існування в сучасний період систем розселення локального рівня та особливості їх трансформації в майбутньому. Показано схему розвитку територіальних систем розселення, в яких чітко виділено стадії зародження, розквіту і трансформації, охарактеризовано особливості кожної з цих стадій. Подано схему типів локальних систем розселення і проаналізовано розвиток кожного з них.

Ключові слова: система розселення, населення, населений пункт, розселення населення, територія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні процеси, у розселенні Украї-

ни, що є результатом трансформації суспільних відносин, є об'єктом дослідження

суспільно-географів, позаяк вони значною мірою відображають ті зміни, які відбуваються у життєдіяльності населення та є основою для обґрунтування просторової організації суспільства. Зміна функцій поселень, напрямів та інтенсивності розселенських зв'язків робить актуальними дослідження систем розселення різних таксономічних рангів із метою оптимізації всієї розселенської мережі країни. Актуальність таких досліджень посилюється у період підготовки і здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні, яка значною мірою враховуватиме розселенський принцип у процесі формування нових одиниць адміністративно-територіального устрою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Суспільно-географічні дослідження розселення населення, а також питання його трансформації у перехідний до ринку період та питання взаємозв'язку систем розселення із одиницями нового адміністративно-територіального устрою держави знайшли певне відображення у наукових дослідженнях українських вчених В.О. Джамана, М.С. Дністрянського, А.І. Доценка, Я.І. Жупанського, Ф.Д. Заставного, С.І. Іщука, П.С. Коваленка, В.П. Круля, С.С. Мохначука, Л.М. Немець, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, Ю.І. Пітюренка, С.Л. Рудницького, А.І. Степаненка, О. Степанів, В. Садовського, Д.В. Ткача, О.Г. Топчієва, М.І. Фащевського, О.І. Шаблія, Л.О. Шепотько та ін. Все ж, недостатньо розробленими залишаються методологічні та методичні підходи до проблеми функціонування територіальних систем розселення при проведенні адміністративно-територіальної реформи, розробки дієвих механізмів територіального управління системами розселення, обґрунтування нових напрямів регіональної екістичної політики тощо. Це й зумовлює необхідність подальшого дослідження проблеми.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження є виявлення сучасного стану функціонування первинних систем розселення і напрямків їх трансформації у процесі зміни суспільних відносин у країні.

Виклад основного матеріалу. Територіальна організація суспільства здійснюється в сучасних умовах у формі суспільно-територіальних систем, основою яких є системи розселення різних таксономічних рангів. Такі системи являють собою поєднання населених пунктів на певній території за допомогою розселенських зв'язків. Залежно від розмірів території та зв'язків системи розселення

поділяються на локальні і регіональні. Локальні системи розселення розміщуються на компактній території (показник доступності, виражений у затратах часу на подолання відстані від меж системи до її центра становить менше 1 години), і характеризується можливостями щоденних зв'язків населення. До них відносяться первинні, кушові, міжрайонні (внутрішньо обласні) системи [1]. Всі інші територіальні системи (обласні, міжобласні) належать до регіональних, позаяк як відзначає Е.Б. Алаєв (1983), вони є "матеріальною основою іншої територіальної спільності, в межах якої маятникові поїздки не є основним засобом спілкування людей".

Територіальні системи розселення сформувалися під впливом територіального поділу та територіальної інтеграції виробництва, форм його територіального зосередження. Особливо цей вплив відчутний на низовому рівні територіальної організації розселення і виробництва – у локальних системах. Динамічність цих систем виявляється як у зміні темпів розвитку складових, так і у зміні відношень між ними. Хоча ці зміни відбуваються дещо повільніше, ніж зміни у виробництві (для систем розселення властива певна інерційність), про що свідчать достатньо стійкі межі систем. Інерційність систем розселення зумовлена, передусім, тривалістю збереження окремих рівнів ієрархії всередині системи, в першу чергу, її головних ядер (центрів), вона передбачає досить тривале її функціонування на основі структури, що склалася. Однак при достатньо стійких межах систем розселення можливі еволюційні зміни у їх структурі, територіальній організації, яку розуміють як геопросторову впорядкованість населених пунктів – "геопросторову сукупність функціонально взаємозв'язаних та об'єднаних структурами управління поселень, в яких створюється сприятливе середовище для життєдіяльності людей" [2, с.7]. Позаяк основними рисами територіальної організації є взаємо розташування об'єктів, наявність просторових зв'язків між ними, існування територіальних утворень і функціонування їх у часі (за О. Шаблієм, 2003), то трансформація систем розселення відбувається у цих головних напрямках.

Територіальні системи розселення постійно зазнають змін як у часі, так і в просторі. Їхня динамічність проявляється як у зміні темпів розвитку складових цієї системи, так і в зміні відношень між ними. Динаміка систем

розселення включає в себе як внутрішні гомеостатичні процеси функціонування, так і власного розвитку, тобто перетворення стану системи у напрямі основної тенденції, закономірності розвитку. Поруч із динамічністю системам розселення властива певна стійкість: для кожного відносно тривалого відтинку часу властива інваріантність або інерційність системи, про що свідчать достатньо стійкі межі систем. Системи розселення, що склалися у певних соціально-економічних умовах, змінюються повільніше, ніж виробництво. Інерційність системи розселення зумовлена, передусім, тривалістю збереження

окремих рівнів ієрархії всередині системи, в першу чергу, її головних ядер. Вона не означає повного спокою системи розселення, а передбачає її функціонування на основі структури, що склалася.

Поєднання динамізму та інерційності відзначається внутрішнім протиріччям, конфліктністю і проблемністю. Це пояснюється тим, що стикаються старі і нові структури, традиційні і новітні методи управління, тощо.

Територіальні системи розселення можуть перебувати на різних стадіях розвитку (рис.1). Головними є стадії зародження, розквіту і трансформації.

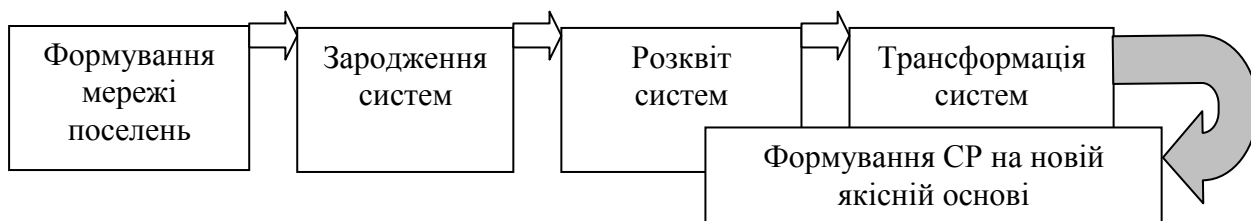

Рис.1. Стадії розвитку територіальних систем розселення

Територіальні системи розселення сформувалися на стадії індустріального суспільства. В умовах поглиблення територіального поділу та інтеграції праці населені пункти, що розміщені на певній території, вступають у якнайтісніші та складніші взаємозв'язки. Жоден із них не може розвиватися відокремлено. Внаслідок диференціації виробничих і невиробничих функцій окремі поселення стають великими і об'єднують навколо себе менші. Між ними встановлюються певні види зв'язків, які сприяють перетворенню групи поселень у територіальні системи розселення. На відміну від мережі поселень, що характеризується автономністю поселень та незначним розвитком розселенських зв'язків, система розселення виступає сукупністю різних за людністю і функціями населених пунктів, між якими існують різні види і типи зв'язків. Системи розселення мають різну структуру та зв'язки у різних регіонах України. Але у кожній із них є ядро і т. з. "периферійна територія". На стадії розквіту системи розселення відбувається постійний соціально-економічний розвиток ядра, що зумовлює розширення обсягу і видового складу функцій. При цьому посилюються зв'язки між центральним та іншими поселеннями системи, а також ієрархічні системні зв'язки. На цій стадії межі систем розселення сильно узгоджуються з межами територіально-виробничих систем. Як

відзначає О.П. Литовка, "делімітація та ієрархізація систем розселення повинні бути дуже тісно пов'язані з закономірностями, що визначають розміщення виробництва". На це у своїх дослідженнях вказували Д.Г. Ходжаєв, В.С. Вишнякова, Н.К. Глабіна (1983), Ю.І. Пітюренко (1977;1983), С.Я. Ниммик, А.Х. Марксоо (1974), В.Г. Давидович (1960), Л.М. Корецький (1982), М.М. Паламарчук (1973), А.І. Доценко (2003) та ін.

Але на стадії розквіту систем розселення внаслідок значних трансформаційних змін у розвитку територіально-виробничих систем (криза в економіці) відбувається нагромадження соціальних територіальних проблем, виникають і посилюються внутрішні протиріччя всередині систем розселення. Ця стадія поступово переходить у стадію трансформації (рис. 1). Позаяк СР є інерційнішими від територіальних виробничих систем, то зміни у них переважно запізнюються. На стадії трансформації відбувається зміна функцій поселень, напрямів та інтенсивності зв'язків у системах розселення. Але ці зміни переважно кількісні, якісні ж стосуються тільки внутрішньої структури і функцій, але не приводять до зміни меж територіальних систем розселення. Нагромадження протиріч у територіальній організації систем, а також радикальні зміни у системі адміністративно-територіального устрою є важливими чинниками формування

нових систем розселення на якісно новій основі. Для обґрунтування їхньої просторової організації необхідне комплексне дослідження функціонування сучасних систем розселення різних таксономічних рангів. Особливо необхідно вивчення систем розселення найнижчого таксономічного рангу – локальних первинних систем.

Системи розселення мають певні особливості територіальної організації у різних регіонах України. Вони подібні у регіонах з однаковим типом і рівнем освоєння території. Їхнє функціонування в аграрних провінційних регіонах (такими є сільські адміністративні райони з депопуляцією населення та занепадом соціально-економічного життя) відзначається в сучасних умовах такими рисами: зменшенням кількості сіл та людності поселень, наявністю в адміністративному районі переважно 1-2 невеликих міських поселень – центрів кущових систем розселення, наявністю одного великого міста-центра обласної системи розселення, густою мережею сільських поселень. Внаслідок кризових процесів у суспільстві такі системи відзначаються звуженням сфер життєдіяльності населення у населених пунктах, високим рівнем безробіття населення, складною демографічною ситуацією, низьким рівнем і якістю життя людей, послабленням розселенських зв'язків, зміною їхньої спрямованості тощо. В їхній територіальній організації спостерігаються значні диспропорції у людності населених пунктів, що свідчить про диспропорції у розселенні.

Найбільші зміни тепер відбуваються у територіальній організації первинних систем розселення. Це зумовлено змінами, що відбулися у організації сільськогосподарського виробництва, яке є основою життєдіяльності людей у селах. Територіальна організація таких систем сформувалась в умовах колгоспно-радгоспної системи господарювання, організованої системи державного управління, що передбачала чітку ієрархічність виробничих та відповідно їй розселенських систем. Первинні системи розселення у такому випадку формувалися навколо центрів сільськогосподарських підприємств і об'єднували села, що належали до одного колгоспу (радгоспу). У територіальній організації первинних систем були певні відмінності, що визначалися напрямом і видами зв'язків, функціями окремих поселень.

Як правило, первинні системи розселення об'єднували центр колгоспу чи радгоспу

(центр системи розселення) і бригадні села. Основними в них були організаційно-господарські, виробничі, трудові, соціально-побутові зв'язки.

Серед первинних систем були централізовані і децентралізовані, вони відрізнялися напрямками розселенських зв'язків. Ті з них, в яких центр колгоспу концентрував основні виробничі і соціальні об'єкти і тим самим був центром притягання всіх інших поселень, були централізованими (територіальна організація представлена на рис. 2).

Децентралізовані системи розселення формувалися у тому випадку, коли крім центра колгоспу формувалася й інший центр, як правило. Це було бригадне село, в якому було підприємство з переробки сільськогосподарської сировини чи видобутку будматеріалів, залізнична станція тощо. Тоді між тими центрами і іншими поселеннями системи підтримувалися тісні взаємозв'язки (рис.3).

Серед первинних систем розселення були такі, у яких у центрі колгоспу була і сільрада, їх можна віднести до т.з. субординованих систем (рис.4). У такому випадку основні види системоутворювальних зв'язків направлені від центра системи до всіх інших поселень, і навпаки.

У несубординованих системах (рис.5) функції ядра системи розподіляються частково між центром колгоспу і сільради. Такі системи розселення існували досить тривалий час, але ті зміни, що сталися у суспільній організації виробництва у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., значно вплинули на територіальну організацію систем. Вони перейшли на стадію трансформації (див. рис. 1). Основні її напрями: послаблення соціально-економічного потенціалу ядер системоутворення внаслідок реформування сільськогосподарського виробництва, кризових процесів у всіх сферах життєдіяльності людей; зміна функцій поселень, що вплинуло на зміну розселенських зв'язків, їх напрямки та інтенсивність; зміна меж первинних систем розселення; поступове перетворення первинних систем у т.з. мережеву структуру. При цьому багато поселень посилили розселенські зв'язки із центрами систем розселення вищого порядку (передусім районних) внаслідок послаблення горизонтальних зв'язків. У такому випадку багато первинних систем зникають, перетворюючись на окремі автономні поселення. Але вони залишаються складовими систем розселення районного рівня.

Типи локальних систем розселення

Елементарні системи розселення

А) централізована СР

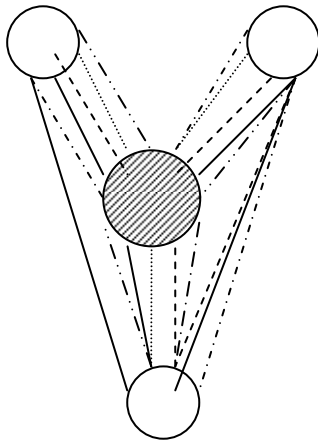

Рис.2

Б) децентралізована СР

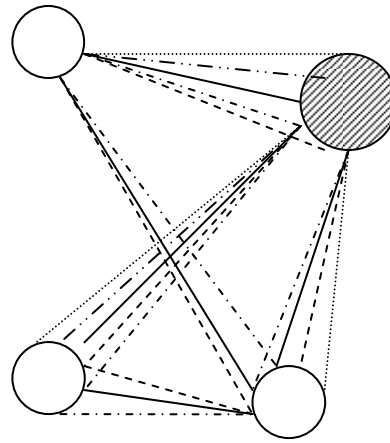

Рис.3

В) субординована СР

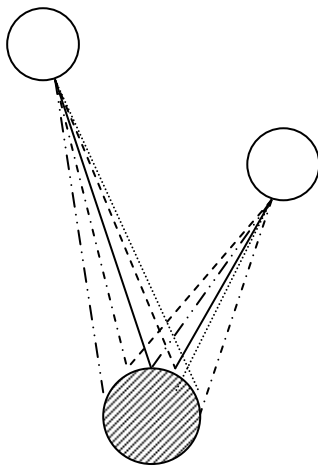

Рис.4

Г) несубординована СР

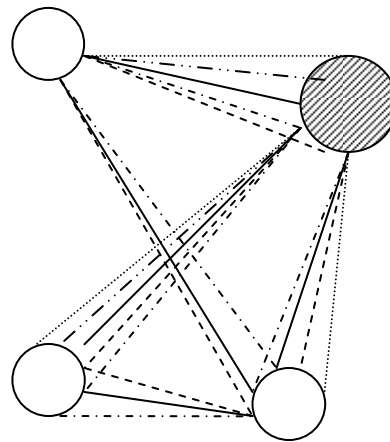

Рис.5

Умовні позначення:

 центр колгоспу і сільської ради;
  центр колгоспу;

 центр сільради;
  поселення;

Види зв'язків:

— виробничі; - - - - - трудові; - - - - - культурно-побутові;
 організаційно-господарські; - · - · - · адміністративно-управлінські

Значної трансформації в сучасний період зазнали й кушові системи розселення, що об'єднували декілька первинних систем розселення навколо великого села чи селища міського типу. Внаслідок занепаду чи ліквідації багатьох підприємств, що функціонували в них, зменшилися обсяги розселенських зв'язків між ними і навколишніми селами, деякі з цих систем перетворились на первинні. Як правило, залишилися ці системи з центрами – селищами міського типу, але межі їх значно зменшилися.

У процесі змін у суспільстві найменших змін зазнали районні системи розселення. Ці зміни зовсім не торкнулися їх меж, але зазнала певних змін структура цих систем. Внаслідок процесів децентралізації виробництва відбулася децентралізація управлінських функцій у населених пунктах, тому районна система тепер більше складається з автономних поселень, ніж з первинних систем розселення.

Еволюційні процеси у розселенні можуть бути змінені на радикальні унаслідок проведення адміністративно-територіальної реформи.

Висновки. У процесі переходу суспільства до ринкових засад господарювання відбуваються зміни у всіх сферах життєдіяльності населення, у процесах розселення. Трансформація розселення здійснюється найбільше у його первинних формах – локальних системах розселення. Вона виявляється у зміні меж первинних систем, послабленні горизонтальних зв'язків між поселеннями, зміні напрямків таких зв'язків, послабленні соціально-економічного потенціалу центрів локальних систем тощо. Ці зміни внаслідок інерційності розселення ще значно відстають від змін у виробництві, але можуть стати чинником формування нових систем розселення у процесі здійснення адміністративно-територіальної реформи у нашій країні.

Література:

1. *Алаев Э.Б.* Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. *Доценко А.І.* Регіональне розселення: проблеми і перспективи / *Анатолій Іванович Доценко.* – К.: Наукова думка, 1994. – 195 с.
3. *Заставецький Б.І.* Обласная система расселения: формирование, структура и основные направления совершенствования (на примере Тернопольской области УССР): автореф. дис. на соискание научного степени канд. географ. наук: специальность 11.00.02 "Экономическая и социальная география" / *Богдан Иванович Заставецкий.* – К., 1987. – 16 с.
4. *Топчієв О.Г.* Основи суспільної географії: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закладів] / *О.Г. Топчієв.* – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
5. *Шаблій О.І.* Основи загальної суспільної географії: [монографія] / *Олег Іванович Шаблій.* – Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444 с.

Резюме:

Лєсія Заставецька. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ЛОКАЛЬНЫХ СИСТЕМ РАССЕЛЕНИЯ.

В статье раскрыты особенности существования на современном этапе систем расселения на локальном уровне и особенности его трансформации в будущем. Показано схему развития территориальных систем расселения, в каких четко выделены стадии зарождения, развития и трансформации, дана характеристика особенностей каждой из этих стадий. Подано схему типов локальных систем расселения и проанализировано развитие каждой из них.

Ключевые слова: система расселения, население, населенный пункт, расселение населения, территория.

Summary:

Lesia Zastavetska. THE MAIN DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF LOCAL SETTLEMENT SYSTEMS.

The article deals with the peculiarities of modern existence in the period of settlement systems and local-level features of their transformation in the future. The circuit of regional settlement systems, which clearly highlighted in infancy, prosperity and transformation, described the features of each of these stages. Filed scheme types of local settlement systems and examines the development of each.

Key words: system of settlement, population, settlement, resettlement of population, territory.

Рецензент: проф. Заставецька О.В.

Надійшла 20.10.2011р.

СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкрито вплив суспільно-економічних перетворень у сільському господарстві на трансформацію сільських поселень Хмельницької області у сучасних умовах, зокрема проаналізовано проблеми основних напрямків економічного і соціального розвитку сільських територій області. Запропоновано шляхи вдосконалення управління виробничих процесів, розвитку населених пунктів, поліпшення використання віддалених сільськогосподарських угідь із метою прискорення соціальної перебудови села.

Ключові слова: трансформація сільського господарства, сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарський виробник, сільські поселення, соціальний розвиток села.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фінансова нестабільність, загальний спад виробництва, несприятлива екологічна ситуація впродовж останніх років призводять до зменшення народжуваності, підвищення смертності, відтоку робочої сили із сіл, а у кінцевому результаті – і до значного зменшення кількості населення у сільській місцевості Хмельницької області. А тому аналіз даної проблеми і визначення шляхів розв'язання є дуже актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання сільського розселення регіонів України із різною деталізацією відображено у наукових публікаціях І.І. Гудзеляк, М.С. Дністрянського, А.І. Доценка, Б.І. Затставецького, Ф.Д. Заставного, В.Т. Зінича, Ф.Д. Крисанова, Ю.І. Пітюренка, І.В. Прокопи, М.Д. Романюка, О.І. Шаблія, Л.Т. Шевчук, Л.О. Шепотько та ін.

Науковці акцентували увагу на причини неоднакового соціально-економічного розвитку різних за розмірами сільських поселень, на послаблення їхнього демографічного потенціалу, особливо малих сіл.

Значний вклад у аналіз причин недостатнього фінансування та розробку шляхів соціально-економічного розвитку сіл внесли такі вітчизняні вчені, як: М.Х. Вдовиченко, П.І. Гайдуцький, М.Я. Дем'яненко, А.І. Доценка, О.І. Здоровцов, І.Г. Кириленко, Е.М. Лібанова, Я.Б. Олійник, М.К. Орлатий, І.В. Прокопа, А.В. Степаненко, Л.О. Шепотько та інші. Вони не лише теоретично обґрунтували шляхи наповнення місцевих бюджетів, але й дали конкретні практичні пропозиції, що були використані при розробці цілого ряду нових законів та наказів, що прямо або опосередковано впливають на соціально-економічні умови життя сільського населення, економічний і соціальний розвиток сіл.

Формулювання цілей статті. Як відомо,

територіально-виробнича організація сільського господарства тісно переплітається із територіально-поселенською організацією населення. Основна частина сільських поселень розвивається із метою виконання однієї з найважливіших функцій – виробництва продуктів харчування для задоволення потреб населення і сільськогосподарської сировини для переробних галузей агропромислового комплексу. Аграрна функція здійснюється шляхом участі працездатного населення у сільськогосподарському виробництві, розміщення на території населених пунктів різних об'єктів виробничого процесу, органів господарського управління й ін. У процесі розвитку продуктивних сил удосконалюється й ускладнюється матеріально-технічна база галузі, змінюються форми організації виробництва і управління ним. У свою чергу, це сприяє зміні ролі і значення сільських населених пунктів у системі суспільного поділу праці й у кінцевому рахунку через ряд моментів, що опосередковують, відбивається на формах територіальної організації поселенської мережі.

Виклад основного матеріалу. Процес трансформації сільського господарства охопив усі ланки виробництва і всі галузі аграрної сфери АПК. Унаслідок таких перетворень відбувається помітне оновлення і реконструкція сільськогосподарських підприємств, багато із них реорганізуються із колишніх радгоспів і колгоспів у недержавні підприємства різних форм господарювання, які вже обробляють понад 70% посівних площ області (таблиця 1).

Однак, наявність у цих господарствах великої кількості сільськогосподарських угідь, зовсім не означає забезпеченість селян робочими місцями. Взаємозалежність параметрів зайнятості населення Хмельницької області у сільськогосподарських підприємствах і кількості сільськогосподарських угідь на одного сільського мешканця показує коефіцієнт

$$\text{кореляції: } r_p = 1 - \frac{6\sum\Delta^2}{n(n^2 - 1)},$$

Таблиця 1.

Виробництво сільськогосподарської продукції у Хмельницькій області на одну особу, кг

Продукція	2000	2005	2006	2007	2008
Продукція сільського господарства, грн.	2529	2530	2642	2883	2997
Продукція рослинництва, грн.	1432	1544	1621	1909	2060
зернові культури	855	873	686	920	1349
цукрові буряки (фабричні)	789	754	1039	990	641
соняшник	1,9	2,5	3,1	4,7	14,9
картопля	742	709	843	1057	938
овочі	107	163	154	144	158
плоди та ягоди	54	108	93	109	101
Продукція тваринництва, грн.	1097	986	1021	974	937
м'ясо (у забійній вазі)	51	35	35	36	34
молоко	452	523	504	471	464
яйця, шт.	110	140	160	261	225

де r_p – ранговий коефіцієнт кореляції; Δ – різниця рангів показників a і v ;

n – кількість показників у ряду.

Коефіцієнт рангової кореляції становить:

$$r_p = 1 - \frac{6\sum\Delta^2}{n(n^2 - 1)} = -0,14,$$

він є від'ємним, що вказує на обернену залежність цих показників (таблиця 2).

Таблиця 2.

Пропорційність параметрів зайнятості населення Хмельницької області у сільськогосподарських підприємствах і кількості сільськогосподарських угідь на одного сільського мешканця (у 2010 році).

Адміністративні райони	Зайнятість населення у с/г підприємствах, осіб	С/г угідь на одного сільського мешканця, га	Ранги районів		Різниця рангів	Квадрат різниці рангів
			за зайнятістю населення у с/г підприємствах	за площею с/г угідь на одного сільського мешканця, га		
Всього	70836	2,19	-	-	-	-
Білогірський	3223	2,70	12	7	5	25
Вінковецький	2012	1,92	18	14	4	16
Волочиський	4581	2,69	4	8	-4	16
Городоцький	4122	2,23	6	11	-5	25
Деражнянський	1706	2,96	20	3	17	289
Дунавецький	3684	1,59	10	19	-9	81
Ізяславський	3993	2,22	8	12	-4	16
Кам'янець-Подільський	4658	1,39	3	20	-17	289
Красилівський	6229	2,65	1	8	-7	49
Летичівський	2024	2,78	17	6	11	121
Новоушицький	2512	1,87	15	16	-1	1
Полонський	4014	3,13	7	1	6	36
Славутський	3084	2,10	13	13	0	0
Старокостянтинівський	3797	2,82	9	4	5	25
Старосинявський	1913	2,98	19	2	17	289
Теофіпольський	5787	2,79	2	5	-3	9
Хмельницький	3083	1,78	14	17	-3	9
Чемаровецький	4290	1,71	5	18	-13	169
Шепетівський	3277	1,90	11	15	-4	16
Ярмолинський	2120	2,43	16	10	6	36

Виробництво продуктів харчування у господарствах всіх категорій до 2003 року постійно зменшувалося, а із 2004 року намітилося невелике зростання цих показників (таблиці 3 і 4). Однак кризові процеси знову болісно вдарили по сільськогосподарському виробнику. Енергетичні потужності у

сільськогосподарських підприємствах знову почали зменшуватися, а без оновлення парку сільськогосподарської техніки обробіток земель буде малоефективним. Необхідні значні капіталовкладення у виробництво, його технологічне забезпечення, матеріально-технічну базу.

Темпи зміни виробництва валової продукція сільського господарства Хмельницької області за категоріями господарств, у %

Роки	Валова продукція			Утому числі					
	усі категорії господарств	з них		усі категорії господарств	з них		усі категорії господарств	з них	
		сільського сподарські підприємства	господарства населення		сільського сподарські підприємства	Господарства населення		Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення
1990 рік = 100									
1991	82,4	79,6	88,1	75,1	72,3	83,4	89,8	89,0	91,1
1992	84,6	76,9	100,1	88,2	78,8	115,4	80,8	74,4	90,1
1993	86,2	75,8	107,2	93,2	80,2	130,8	78,9	70,1	91,8
1994	75,3	65,5	95,1	73,8	65,0	99,4	76,8	66,2	92,3
1995	70,1	58,7	93,1	71,8	58,2	11,0	68,4	59,4	81,5
1996	65,9	50,3	97,7	69,8	51,1	123,8	62,0	49,1	80,7
1997	61,7	44,4	96,9	67,5	48,5	122,6	55,8	39,1	80,2
1998	53,3	34,3	92,0	53,5	34,5	108,8	53,1	34,0	81,0
1999	50,3	30,9	89,6	49,9	32,9	99,1	50,7	28,3	83,5
2000	57,4	31,4	110,1	64,0	37,3	141,4	50,6	23,7	89,7
2001	58,7	29,2	118,5	61,6	33,4	143,4	55,7	23,7	102,4
2002	58,7	26,9	123,3	61,7	31,1	150,6	55,6	21,4	105,6
2003	51,5	19,4	116,6	52,3	22,3	139,0	50,8	15,6	102,0
2004	62,4	25,5	137,2	73,2	33,2	189,3	51,3	15,6	103,3
2005	54,6	22,7	119,2	65,6	27,2	177,32	43,2	17,0	81,5
2006	56,5	23,9	122,5	68,3	28,6	183,2	44,3	17,8	83,1
2007	61,1	28,3	127,7	79,7	36,0	206,5	41,9	18,3	76,4
2008	63,0	34,5	120,8	85,4	47,9	194,0	40,0	17,3	73,2
До попереднього року									
1991	82,4	79,6	88,1	75,1	72,3	83,4	89,8	89,0	91,1
1992	102,7	96,6	113,7	117,4	109,0	138,4	89,9	83,6	99,0
1993	101,9	98,6	107,1	105,7	101,8	113,3	97,7	94,2	101,9
1994	87,4	86,4	88,7	79,2	81,0	76,0	97,3	94,5	100,5
1995	93,1	89,7	97,9	97,2	89,6	111,7	89,0	89,7	88,3
1996	94,1	85,6	104,9	97,2	87,8	111,5	90,6	82,7	99,1
1997	93,7	88,4	99,2	96,8	94,9	99,0	90,0	79,5	99,3
1998	86,4	77,2	94,9	79,3	71,0	88,8	95,3	87,2	101,1
1999	94,3	90,1	97,5	93,2	95,5	91,0	95,5	83,0	103,1
2000	114,1	101,6	122,8	128,3	113,4	142,7	99,7	83,9	107,5
2001	102,3	93,0	107,7	96,3	89,6	101,4	110,2	99,9	114,1
2002	100,0	92,0	104,0	100,2	93,0	105,0	99,9	90,3	103,1
2003	87,7	72,2	94,6	84,6	71,9	92,3	91,2	72,9	96,6
2004	121,1	131,5	117,7	140,1	148,5	136,2	101,0	100,1	101,2
2005	87,5	89,0	86,9	89,6	81,9	93,6	84,3	108,7	78,9
2006	103,4	105,2	102,8	104,0	105,3	103,4	102,5	104,8	101,8
2007	108,2	118,2	104,2	116,8	125,7	112,7	94,6	102,7	92,0
2008	103,2	122,2	94,6	107,1	133,1	94,0	95,5	94,6	95,8

Скорочення потреби індустріалізованого сільського господарства у робочій силі пов'язано зі зменшенням витрат живої праці на одиницю земельної площі, поголів'я худоби забезпечило переміщення центра ваги навантажень праці з оброблюваних земельних

ділянок ближче і безпосередньо у сільські поселення. Тому, незважаючи на високий показник в області сільськогосподарських угідь на одного сільського мешканця (таблиця 5), рівень безробіття тут також високий (таблиця 6).

Валова продукція сільського господарства у розрахунку на одну особу населення у районах Хмельницької області, грн.

Адміністративні райони	Усі категорії господарств			У т.ч. сільськогосподарські підприємства		
	2007	2008	2008 у % до 2007	2007	2008	2008 у % до 2007
Всього	2883,1	2996,4	103,9	892,7	1099,1	123,1
Білогірський	5415,6	5333,7	98,5	1799,3	2209,5	122,8
Віньковецький	3519,2	3904,4	110,9	799,1	977,6	122,3
Волочиський	5037,9	5286,8	104,9	1948,7	2356,6	120,9
Городоцький	4330,1	5260,3	121,5	1271,9	1986,1	156,2
Деражнянський	3434,7	4142,1	120,6	828,1	1037,1	125,2
Дунаєвецький	3502,3	3946,6	112,7	996,7	1251,4	125,6
Ізяславський	3315,1	3771,8	113,8	1303,1	1642,0	126,0
Кам'янець-Подільський	4421,9	4527,3	102,4	1211,0	1193,0	98,5
Красилівський	5163,4	4834,4	93,6	1513,8	1885,9	124,6
Летичівський	3652,1	3786,8	103,7	822,6	1046,1	127,2
Новоушицький	3230,9	3622,8	112,1	348,3	694,9	199,5
Полонський	3239,5	3416,1	105,5	1136,9	1337,1	117,6
Славутський	4600,9	5565,6	121,0	1197,5	2007,7	167,7
Старокостянтинівський	5869,8	6308,1	107,5	2382,8	3069,4	128,8
Старосинявський	5661,2	5725,6	101,1	1744,4	2292,6	131,4
Геофіпольський	7466,9	7961,9	106,6	4062,0	4379,0	107,8
Хмельницький	6123,7	5690,5	92,9	1368,0	1707,7	124,8
Чемеровецький	4867,2	5210,7	107,1	1545,2	1918,5	124,2
Шепетівський	4948,6	4584,2	92,6	1883,4	2233,5	118,6
Ярмолинецький	4451,6	4104,6	92,2	1203,4	1283,2	106,6

У сільських населених пунктах у даний час залишилися різні будівлі і виробничі підрозділи сільськогосподарського і промислового призначення: тракторні і рільничі бригади, машинно-тракторні двори, склади, сховища, теплично-парникове господарство, різного напрямку тваринницькі і птаховницькі ферми і комбінати, будівельні цехи, підсобні підприємства і промисли, а також об'єкти індустріальної

сфери агропромислового комплексу, інших галузей господарства. Правда, ці споруди, у своїй більшості, знаходяться у занедбаному стані. Оскільки вибір місць розміщення різних елементів продуктивних сил здійснювався виходячи із умов економічності їхнього функціонування, а у поєднанні із сільською робочою силою може реалізувати свої виробничі функції у повній мірі.

Таблиця 5.

Посівні площі сільськогосподарських культур у Хмельницькій області, тис. га

Посівні площі	2000	2005	2006	2007	2008	Кількість посівної площі на одного сільського жителя у 2008 році, га
Уся посівна площа	1139,0	957,0	881,2	871,3	988,1	1,57
Зернові культури	580,9	576,8	511,5	505,4	581,3	0,93
Технічні культури	94,3	70,7	103,6	135,0	182,0	0,29
Картопля і овоче-баштанні культури	87,6	87,7	85,5	82,2	81,3	0,13
Кормові культури	376,2	221,8	180,6	148,7	143,5	0,23
Площа чистих парів	60,3	73,9	41,9	31,7	40,7	0,07
Кількість посівних площ на одного сільського жителя, га	1,6	1,44	1,36	1,36	1,57	-

Але щоб зацікавити молодь, ці структури потрібно модернізувати, оновлювати відбудувати вже зруйновані ремонтні підприємства,

що обслуговували всю сільськогосподарську техніку, сформувати центри додаткових робочих місць, у тих місцевостях, працю яких

не охоплювали, навіть, у всіх пунктах розселення сільського населення. Особливо, коли є необхідність забезпечити економічність роботи парку сільськогосподарської техніки, тракторної бригади чи тваринницької ферми, якщо розміри цих виробничих підрозділів такі, що їхня загальна кількість є меншою, ніж кількість населених пунктів у межах окремих

господарств чи районів. Звідси висновок, що концентрація матеріально-технічних елементів продуктивних сил сільського господарства має відповідати концентрації робочої сили. Отже, необхідне приведення існуючих форм розміщення сільського населення у відповідність із територіальною організацією виробництва, тобто удосконалювання розселення.

Таблиця 6.

Рівень зареєстрованого безробіття населення за статтю та місцем проживання у Хмельницькій області на кінець року, 2010р*

Адміністративні райони	Рівень зареєстрованого безробіття, %				
	усього	у тому числі			
		за статтю		за місцем проживання	
		жінки	чоловіки	міське	сільське
Всього	4,3	4,7	3,9	2,8	6,4
Білогірський	8,5	8,5	8,5	5,0	9,9
Вінковецький	5,5	6,0	5,0	4,0	6,0
Волочиський	4,9	5,2	4,7	3,7	6,0
Городоцький	3,4	3,9	2,9	2,7	3,8
Деражнянський	4,5	4,7	4,3	3,4	5,4
Дунаєвецький	5,5	5,8	5,2	4,7	5,8
Ізяславський	6,1	7,3	5,1	3,1	8,1
Кам'янець-Подільський	5,7	6,4	5,2	3,7	5,8
Красилівський	5,8	6,1	5,6	3,8	7,4
Летичівський	4,7	5,3	4,2	3,7	5,5
Новоушицький	8,1	8,7	7,6	8,3	8,1
Полонський	6,1	8,1	4,2	6,7	5,1
Славутський	6,1	6,6	5,6	4,4	8,4
Старокостянтинівський	6,8	7,4	6,3	4,3	10,1
Старосинявський	8,8	9,4	8,3	8,2	9,0
Теофіпольський	10,5	9,6	11,3	6,7	12,4
Хмельницький	1,7	1,9	1,5	1,4	1,7
Чемаровецький	5,5	6,3	4,8	2,3	6,2
Шепетівський	4,7	5,8	3,8	3,7	6,3
Ярмолинецький	4,0	3,8	4,1	3,1	4,3

*Таблиця складена за даними Головного управління статистики у Хмельницькій області

Невиправдано високі темпи міграції сільського населення у міста, що відбувалися у другій половині ХХ ст. загострили проблему забезпечення сільського господарства робочою силою. Негативно позначається на сільськогосподарському виробництві також зменшення населених пунктів. Як наслідок, при порівняно невеликих володіннях малих і дрібних сіл, найчастіше сільськогосподарські угіддя заростають чагарником, лісом і виходять із активного обороту.

Для успішного вирішення цих проблем основних напрямків економічного і соціального розвитку сільських територій області, необхідна соціальна перебудова сіл, поліпшення житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення. Ефективне використання виділених на соціальне перетворення села матеріальних і фінансових ресурсів буде забезпечено при науково обґрунтованому їхньому розподілі

між районами, групами населених пунктів у залежності від характеру проблем, що створилися у сільському розселенні. За таких обставин удосконалення сільського розселення як важливий процес приведення сформованих особливостей розселення сільського населення у відповідність із формами територіальної організації виробництва зазнає істотних змін.

Вирішення названих проблем у розвитку сільських населених пунктів Хмельницької області повинно створити позитивні тенденції, підсилити роль сільської поселенської мережі у відродженні і розвитку сільськогосподарських підприємств, поступово долати різницю в умовах життя населення малих і великих сіл. Але це має бути настільки складний і багатосторонній процес соціального розвитку села, у рамках якого мають прижитися різноманітні тенденції від вирівнювання і до поглиблення розходжень між поселеннями різних груп. Виявлення

особливостей розвитку поселень потребують ретельного вивчення і обґрунтування. В одних випадках за ними можуть стояти об'єктивні закономірності і процеси, що діють під впливом "природного добору", в інших — особливості місцевого управління й навіть чийогось особистого "недогляду".

Особливо важливою має бути соціальна спрямованість програм і намічених заходів щодо виконання і вирішення завдань із подолання суттєвих розходжень між містом і селом, це необхідно обґрунтувати і подати як широку планову основу. Для цього недостатньо засобів і цільових призначень виділяється державою на соціальну перебудову сільських населених пунктів, на формування сучасної матеріально-технічної бази сільськогосподарського і житлового будівництва.

Із метою вдосконалення управління виробничих процесів, розвитку населених пунктів, поліпшення використання віддалених сільськогосподарських угідь, великі сільськогосподарські підприємства можна розділити і виділити окремі господарства фермерського типу у конкретних малих і дрібних сільських поселеннях. За таких умов покращиться управління соціальною перебудовою цих поселень, більше уваги буде приділятися малим селам, де проживає менше 100 осіб. У них можна буде будувати і заселяти житлові будинки садибного типу, відкрити, вже занедбані, початкові школи, дитячі садочки, клуби, магазини, фельдшерсько-акушерські пункти, прокласти під'їзні дороги із твердим покриттям, розширити виробничу базу за рахунок будівництва тваринницьких ферм, реконструкції старих будівель. Ці заходи потрібно проводити негайно, поки ще у цих сільських поселеннях залишилось населення

працездатного віку, що може дати надію на його оновлення і омолодження.

Особливо позитивним у цьому напрямку із прискорення соціальної перебудови села, зокрема, малих населених пунктів, є запобігання подальшого розукрупнення і згортання поселенської мережі, стабілізації тієї системи розселення, яка вже сформувалась у сільській місцевості області, розробити заходи щодо соціального розвитку невеликих і віддалених сіл.

Разом із тим у нових умовах доцільно було б істотно розширити права й функціональні обов'язки органів місцевого самоврядування.

Це створило б позитивні умови для:

1) проведення єдиної політики у сфері розміщення нового будівництва і здійснення діяльності із забезпечення освоєння виділених коштів тільки через місцеві бюджети та строгий контроль за цим процесом на місцях;

2) концентрації капітальних вкладень саме на соціальній перебудові села, розширивши права місцевих організацій як єдиних замовників у сільській місцевості.

Висновки. Для цього необхідно узаконити практику контролю виділених коштів на соціальний розвиток села із державного бюджету органами місцевого самоврядування, потрібно долучити до цього процесу місцеві сільськогосподарські підприємства і організації. А вони, у свою чергу, повинні забезпечити комплексну перебудову сільських населених пунктів, створювати необхідні передумови для стабілізації системи розселення сільського населення. Важливим моментом у їх діяльності має бути забезпечення безперервності забудови сільських населених пунктів на всіх етапах: проектування – планування – освоєння виділених коштів.

Література:

1. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О.Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
2. Доценко А.І. Регіональне розселення: проблеми і перспективи / А.І.Доценко. – К.: Наукова думка, 1994. – 195 с.
3. Крисанов Д.Ф. Сельское расселение: социально-экономический аспект / Д.Ф. Крисанов // АН УССР. Ин-т экономики. – К.: Наук. думка, 1988. – 142 с.
4. Крисанов Д.Ф. Шляхи збереження і підвищення життєздатності сільських населених пунктів / Д.Ф. Крисанов // Демографічні дослідження. – 1986. – Вип. 10. – С. 80-85.

Резюме:

Любовь Альтгайм. ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье раскрыто влияние общественно-экономических преобразований в сельском хозяйстве на трансформацию сельских поселений Хмельницкой области в современных условиях, в частности проанализированы проблемы основных направлений экономического и социального развития сельских территорий области. Предложены пути усовершенствования управления производственных процессов, развития населенных пунктов, улучшение использования отдаленных сельскохозяйственных угодий с целью ускорения социальной перестройки села.

Ключевые слова: трансформація сільського господарства, сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарський виробник, сільські поселення, соціальне розвиток села.

Summary:

Lubov Althaim. SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION IN AGRICULTURE AS AN IMPORTANT FACTOR TRANSFORMATION VILLAGES KHMELNYTSKY REGION.

In the article influence of social-economic transformations is exposed to agriculture on transformation of rural settlements of the Khmelnytsky region in modern terms the problems of basic directions of economic and social development of rural territories of area are analyzed in particular. The ways of perfection of management of productive processes, development of settlements are offered an improvement of the use of remote agricultural lands is with the aim of acceleration of social alteration of village.

Key words: transformation of agriculture, agricultural enterprises, agricultural producer, rural settlements, social development of village.

Рецензент: проф. Заставецька О.В.

Надійшла 18.10.2011р.

УДК 911.375.635:33(477.64-37 Мелітополь)

Цветана СОРОКІНА

ВПЛИВ ДЕЯКИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОЇ ПРИМІСЬКОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ЗОНИ

В статті розглянутий вплив соціально-економічних чинників на формування Мелітопольської приміської рекреаційної зони. Основними функціями приміської зони є селітебна, виробнича, транспортно-розподільна, освітня, розважальна та рекреаційна. Остання може як сприяти, так і перешкоджати формуванню рекреації в приміській рекреаційній зоні. Знайшли відображення і територіальні ресурси, придатні для будівництва і відпочинку міського населення.

Ключові слова: приміська рекреаційна зона, центри на порозі міста.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі в Україні спостерігаються позитивні зміни у ставленні до рекреації з боку суспільства. Але обмежені матеріальні можливості більшої частки населення стримують виїзди на відпочинок у віддалені райони і сприяють розвитку короткочасного відпочинку на територіях прилеглих до місць проживання. Формування на приміських територіях рекреаційних зон обумовлено наявністю впливу міста або міської агломерації, що викликає якісні зміни у розселенні, економіці, виробництві, екологічній ситуації та інших сферах. Сучасне місто разом зі своєю приміською зоною є єдиним соціальним і господарським організмом, але між ними існує доцільний поділ функцій, які доповнюють одна одну.

Приміська зона поки не отримала офіційного статусу, при тому що на практиці вона формується і вдосконалюється. Не знайшла вона і відповідного місця в наукових дослідженнях вчених географів.

Приміська рекреаційна зона (ПРЗ) є об'єктом дослідження рекреаційної географії, в якій майже відсутні наукові обґрунтування даного поняття, тоді як вивченню "приміської" зони присвячено достатньо наукових праць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття "приміська зона" зустрічається в роботах таких вчених як М.О. Хауке, В.Г. Давидович, М.Л. Савальнев, Є.І. Скура-

торська, М.П. Соколов, Дж. Уэруэйн, С.А. Ковальов, Б.Б. Родоман, Є.Н. Перцик, Г.М. Лаппо, А.Б. Агапова, А.Н. Поносов, А.Г. Полянський та ін.

На Україні вузкопрофільно приміську зону для організації рекреаційної діяльності розглядали такі вчені як І.А. Фомін, Н.П. Холостенко, М.Л. Сивальнев, Т.Л. Меліхова, О.Г. Топчієв, О.А. Мирошніченко, А.І. Литвинов, І.М. Харенко, О.І. Бабчинська, П.Ф. Кахнич та ін.

Формулювання цілей статті. Основною ціллю дослідження виступає визначення соціально-економічних чинників розвитку Мелітопольської ПРЗ.

Виклад основного матеріалу. Серед основних функцій приміської зони виділяють селітебну, виробничу, транспортно-розподільну, освітню, рекреаційну, розважальну. Розвиток рекреаційної функції в приміській зоні дозволить поліпшити систему суспільного обслуговування, створити нові робочі місця, буде сприяти здійсненню реконструкції, реставрації й відновленню пам'яток історії, культури, архітектури, сформувати відповідну інфраструктуру, особливо транспортну. Характерною рисою ПРЗ є те, що в ній багато функцій територіально збігаються, накладаються одна на одну і часто суперечать одна одній.

Особливе значення мають соціально-економічні чинники, які можуть сприяти або

перешкоджати формуванню рекреації в приміській зоні, тому їх можна віднести до критеріїв, що визначають вибір потенційної території для розвитку рекреаційної зони. Розглянемо, як ці чинники впливають на формування конкретної Мелітопольської ПРЗ.

Місто Мелітополь відноситься до групи південних міст Запорізької області, яке засноване у 1784 році і розташоване на правому березі колишньої судноплавної річки Молочної на південь від адміністративного обласного центру – м. Запоріжжя і є друге в області за кількістю населення та рівнем промислового розвитку. Його площа становить 49,66 тис.км². Місто є районним центром однойменного Мелітопольського району, який є одним з адміністративних районів Запорізької області і розташований в південно-західній частині, в степовій зоні помірного поясу північної півкулі, яка диференціюється на середньостепову і південностепову (сухостепову) підзони, що змінюються широтно з півночі на південь. Протяжність району з півночі на південь – близько 47 км, з заходу на схід – 68 км. Площа району становить 178,7 тис.км², що складає 6,6% території області. Район поділений на 16 територіально-адміністративних одиниць (одна селищна та 15 сільських рад). На території району розташовані 67 населених пунктів. Вважаю, що кордони району в цілому і є кордонами ПРЗ. Район межує на півночі з Михайлівським, на північному сході з Токмацьким, на південному сході з Приазовським, на південному заході з Якимівським, на північному заході з Веселівським районами. На півдні територія Мелітопольського району має вузький вихід до Молочного лиману, в центральній частині району з півночі на південь протікає річка Молочна, які використовуються в рекреаційній діяльності.

Місто Мелітополь має важливе значення в економіці України як значний транспортний вузол, що об'єднує не тільки міждержавні адміністративні райони, але й пов'язує з країнами близького зарубіжжя та Кримом. Загалом територія Мелітопольської ПРЗ характеризується незначною рекреаційною освоєністю, що визначає її положення, як своєрідного рекреаційного резерву.

Концепція перспективного розвитку Мелітопольської ПРЗ, значною мірою визначається наявністю територіальних ресурсів, придатних як для рекреаційного

будівництва, так і для відпочинку міського населення. Але можливості територіального розвитку Мелітопольської ПРЗ обмежені природними і антропогенними рубежами.

У східному напрямі зростання ПРЗ неможливо із-за заболоченої заплави р. Молочної а також у зв'язку з розташуванням тут городно-садівничих кооперативів. У західному напрямі зростання ПРЗ недопустимо у зв'язку з шумовою зоною аеродрому м. Мелітополя. Розвиток Мелітопольської ПРЗ в південному і північному напрямі обумовлено виходом із забудовою на сільськогосподарські, в основному, орні землі. Враховуючи викладені вище територіальні обмеження, зростання Мелітопольської ПРЗ можливо реалізовано тільки у північному та південному напрямках, які теж мають цілий ряд обмежень. Так, на півночі це 239 га фруктових садів с. Семенівки, на півдні – це фруктові сади сіл Садове та Нове.

На розвиток рекреаційної діяльності оказують вплив демографічні чинники, так на 1.01.2009 р. в Мелітопольській ПРЗ проживало 209,7 тис. осіб (в м. Мелітополі – 158,1 тис. осіб, в Мелітопольському районі – 51,6 тис. осіб). Територія регіону розселена більше менш рівномірно. Основною часткою людей у ПРЗ є населення віком 30-59 років, через 10-15 років чисельність пенсіонерів може становити третину від загальної кількості мешканців. Кількість жінок віком старше 60 років значно перевищує кількість чоловіків цієї вікової групи, а у віковій групі від 30 до 49 років гендерний баланс майже абсолютний.

За національним складом регіон вирізняється різноманітністю: 70% – українці, 28% – росіяни й 2% – представники інших національностей: євреї, болгары, білоруси, поляки, татари (разом понад 130 національностей), які зберегли власні традиції [1].

Основна частина працюючого населення (більше 50%) зайнята в сфері промисловості, сільського господарства та торгівлі. За останні роки спостерігається збільшення чисельності населення, зайнятого у особистих селянських господарствах.

Аналіз механічного руху населення в Мелітопольській ПРЗ показує що 77% населення здійснює міжпоселенські переміщення; приїжджі з інших районів області складають 23%. Це населення здійснює міграції з рекреаційною, освітньою, торговельною і транспортною метою. 29% населення здійснюють поїздки з сільської

місцевості у міську один раз в декілька місяців. Це, в основному, населення похилого віку і молодше за 18 років, 41% – кілька разів на місяць, а 30% – кілька разів в тиждень. Мала активність спостерігається і серед населення міста, що пояснюється відсутністю **необхідності** робити поїздки за предметами споживання і наявністю в місті постійного місця роботи і повного спектру послуг, а також іншими менш значимими причинами (наявність зв'язку з родичами, тощо). Як правило міське населення виїжджає за кордони міста переважно з рекреаційними цілями. Цілями приїзду в місто сільського населення, що проживає у передміських сільських населених пунктах є: купівля-продаж товару, навчання і медичне обслуговування. Населення, що прибуває в місто частіше, ніж раз на тиждень (найбільша інтенсивність взаємозв'язків) основними цілями міграції має торгівлю і приїзд на роботу.

Під впливом розвитку ПРЗ формується кушова система розселення де основним ядром є місто Мелітополь, а прилеглі населені пункти (с. Семенівка, Вознесенка, Костянтинівка, смт. Мирне та ін.), зберігаючи свою територіальну відособленість, тяжіють до цього ядра.

Мелітополь є потужним транспортним вузлом і головними "воротами" до Приазовських курортів і Криму, вузловою станцією Придніпровської залізниці.

Територію міста перетинають залізничні колії міжнародного значення в напрямку Москва-Сімферополь. Місто має велику залізничну станцію з розвинутою інфраструктурою. В середньому за добу через залізничну станцію Мелітополь проходить 55 поїздів. Головним конкурентом в економічному, науково-освітньому та культурному напрямках є місто Бердянськ, яке розміщено найближче до міста Мелітополя.

По території Мелітопольської ПРЗ з півночі на південь проходить автомобільна магістраль державного значення Харків-Сімферополь з інтенсивним транзитним навантаженням через центральну магістраль міста, а з заходу на схід магістраль міжнародного значення – Ростов-на-Дону-Одеса-Рені. Загальна довжина автомобільної мережі становить 1253,7 км. Крім того ПРЗ має автомобільну мережу шляхів з твердим покриттям міжобласного значення (Запоріжжя-Мелітополь-Бердянськ) та автомобільні шляхи, що з'єднують її з обома важливими

водними басейнами Запорізької області і України взагалі – Азовським морем (відстань від міста до найближчого узбережжя – 50 км) та Молочним лиманом (відстань від міста до узбережжя – 40 км).

Автомобільний транспорт відіграє найважливішу роль у можливості швидкої доставки відпочиваючих до місць реалізації рекреаційної діяльності. Так до міста підходять автошляхи обласного значення: Кам'янка-Дніпровська-Мелітополь, Бердянськ-Токмак-Мелітополь; Мелітополь-Токмак-Пологи-Гуляйполе. Мережа автошляхів місцевого значення з'єднує місто Мелітополь з районними центрами, а також районні центри з усіма селищами міського типу й селами, які є центральними садибами господарств. Цими шляхами здійснюються внутрішньообласні та внутрішньорайонні перевезення як місцевого населення, так і подорожуючих.

Треба зазначити, що більше 70% загальної довжини автомобільної мережі Мелітопольської ПРЗ відповідає нормативним вимогам експлуатації. Основною причиною незадовільного стану автомобільної мережі ПРЗ є висока завантаженість доріг, викликана розташуванням у її межах двох магістралей: Одеса-Новоазовськ та Харків-Сімферополь.

У зв'язку з освоєнням нових, функціонально вільних земель, які можливо використовувати для розвитку ПРЗ, надзвичайної гостроти набуває проблема транспортного забезпечення. Тому вже зараз виникає не обхідність будівництва траси для швидкісного транспорту (наприклад, моноколія, метро-трамвай та ін.). Найближчим часом завершиться реконструкція автомагістралей Сімферополь-Москва та Токмак-Мелітополь. Сьогодні вже організовані додаткові рейси та екскурсійні маршрути автобусів більшої місткості до місць короткочасного відпочинку та інтенсивно залучаються таксі (приватні або маршрутні), що дає змогу ефективно здійснювати перевезення рекреантів [2].

На розвиток рекреаційної діяльності в межах Мелітопольської ПРЗ значно впливає водопостачання, яке здійснюється прісними підземними водами з Західного групового водоводу Дніпровською водою Ново-Пилипівського і Мелітопольського водозаборів. Забір питної води здійснюється з Мелітопольського родовища артезіанськими свердловинами м. Мелітополя і 67 свердловинами Мелітопольського району. Протяжність всіх мереж складає 823,5 км.

Видобуток прісних підземних вод "Мирненська" і "Мелітопольська" ведеться з Бучацького водоносного горизонту. ТОВ "Соціннавація" має спеціальний дозвіл на користування надрами терміном дії на 20 років та здійснює промисловий розлив мінеральної природно-столової води "Мирненська". Мелітопольська мінеральна вода використовується в терапевтичній практиці при хронічних захворюваннях шлунку.

Особливе значення в організації рекреаційної діяльності в межах Мелітопольської ПРЗ відводиться сфері виробничого та невиробничого обслуговування, яке представлено підприємствами торгівлі й громадського харчування, медичними закладами, закладами культури, суб'єктами, що надають туристичні послуги, банківською системою, підприємствами зв'язку тощо.

Підприємства торгівлі у ПРЗ займаються оптовою та роздрібною торгівлею. Оптовий товарооборот визначається 799,4 млн. грн. у рік. Роздрібний товарооборот здійснюється через мережу підприємств роздрібною торгівлі та мережу ресторанного господарства. Мережа підприємств роздрібною торгівлі складає 258 об'єктів, серед яких виділяється мережа магазинів роздрібною торгівлі (192 об'єктів) і мережа підприємств малого і середнього бізнесу (66 об'єктів).

Таким чином можна констатувати, що Мелітопольська ПРЗ не забезпечена належним чином підприємствами роздрібною торгівлі і займає 23 місце (передостаннє) у класифікації забезпеченості населення мережею роздрібною торгівлі серед регіонів України.

Громадське харчування ПРЗ поділяється на мережу кафе, барів (79), ресторанів (8) та їдалень (11). Їдальні функціонують, насамперед, в установах підприємств та закладів освіти.

Заклади медицини у місті представлені аптеками, лікарнями, ветеринарними установами, диспансерами, пологовими будинками, швидкою допомогою та іншими установами, серед яких санаторії-профілакторії представлені 4 закладами.

До мережі закладів культури у Мелітопольській ПРЗ входять 43 бібліотеки, Палац культури ім. Т.Г. Шевченка та залізничників, краєзнавчий музей, історико-археологічний музей-заповідник "Кам'яна Могила", 5 шкіл естетичного виховання, 38 закладів клубного типу, комунальне підприємство "Парк культури та відпочинку ім. М.Горького", 4 музеї на

громадських засадах і 7 демонстраторів фільмів.

Свій внесок в культурне життя вносять також колективи інших систем і відомств – Мелітопольське училище культури, клуб ГРП "АвтоЗАЗ – Мотор", центр культури і дозвілля Таврійського державного агротехнологічного університету.

В рамках співпраці з Київським центром розвитку "Демократія через культуру" в грудні 2008 року було презентовано інтеркультурний сайт, на якому можна знайти інформацію про національно-культурні товариства регіону дослідження, їх діяльність, найцікавіші факти з історії Мелітопольщини, специфіку заселення краю, формування етнічного складу населення, про найважливіші події культурного життя громади.

До спортивної інфраструктури, яка задіяна безпосередньо у рекреаційній діяльності у Мелітопольській ПРЗ належить мережа спортивних споруд, серед яких основними є: дитячо-спортивні школи (3), спорткомплекси (2), спортивно-оздоровчі центри (4), стадіони (3), площинні спортмайданчики (52), майданчики з гімнастичним обладнанням (26), спортивні зали і приміщення для фізкультурно-оздоровчих занять (103), а також тенісні корти (3).

Націлені на організацію рекреаційної діяльності і розважальні заклади, які представлені більярдними (2) і боулінг клубами (3), інтернет-клубами (7), кінотеатром ("Перемога") та "3D-кіно", нічними клубами та дискотеками (3), службами знайомств та шлюбними агентствами (5) та підприємством, що займається мисливством та рибальством.

На державному обліку в межах Мелітопольської ПРЗ знаходяться 189 пам'яток історії і культури.

Сфера послуг характеризується специфічною особливістю, що полягає в тому, що, окрім обслуговування постійного населення ПРЗ, її установи обслуговують як організованих, так і неорганізованих рекреантів. Різко виражена сезонність в роботі існуючих рекреаційних підприємств, значна кількість відпочиваючих, які розміщуються в особистих будинках і готелях, постійно зростаючий потік короткочасно відпочиваючих сильно відбивається на роботі сфери обслуговування.

Слід зосередити увагу на створенні "центрів на порозі міста", що включають розважальні центри, підприємства і установи громадського харчування, торгового, побутового і

культурного обслуговування і, нарешті, квартирно-посередницькі бюро.

Підприємства, бізнес-абоненти та фізичні особи отримали можливість користуватися якісним цифровим зв'язком нової АТС-44. Забезпеченість населення основними домашніми телефонними апаратами на 100 сімей – 97. Центр електронного зв'язку надає можливість користуватися Інтернетом усім соціальним верствам населення та підприємствам. З метою надання доступу до Інтернету соціально-незахищеним верствам населення в 2006 році на базі Центральної міської бібліотеки ім. Лермонтова та Центральної міської дитячої бібліотеки "Мальвіна" створено два Інтернет-центри з 10 робочими місцями з загальною пропускною спроможністю 60-70 клієнтів на добу. Послуги Інтернету читачам бібліотек надаються безкоштовно. Активно розвивається торговельна марка "ОГО!" (високошвидкісний широкопугувий доступ до Інтернету за технологією ADSL, телефони та Інтернет на одній лінії). З'явилася нова послуга – радіодоступ до мережі Інтернет за технологією Wi-Fi. Кожний бажаючий може під час відпочинку у готелі "Сім зірок", кафе "Башня" та "Автопіца" із свого ноутбука чи мобільного телефону, придбавши картку, вийти в мережу Інтернет. Сприяє рекреаційній діяльності також мережі теле- та радіомовлення, кабельного телебачення, а також мобільний зв'язок [3].

Найбільш розповсюдженим за ступенем популярності видом відпочинку є перегляд телепередач чи відеофільмів або прослуховування музики на протязі доби. На другому місці є відпочинок на природі. Рекреанти вважають, що цей вид відпочинку є одним із кращих видів проведення свого вільного часу. На третьому місці знаходиться перебування в компанії родичів чи друзів, близько 10% полюбують власне самовдосконалення – фізичне чи духовне (спортивні зали, спортивні центри, бібліотеки, Інтернет-клуби та ін.).

Безпосередньо здійснюється рекреаційна діяльність лікувально-туристичними й оздоровчо-туристичними закладами, готельним господарством та суб'єктами, що надають туристичні послуги, але в межах регіону дослідження мережа лікувально-туристичних й оздоровчо-туристичних закладів відсутня.

Готельне господарство представлено 14 готелями, основними з яких є: готель "Атріум", що розташований біля залізничного вокзалу у м. Мелітополі; готель "Воронцовсь-

кий" та "Вежа", які розташовані у центральній частині м. Мелітополя, мотель "Південний", розташований на південному виїзді з м. Мелітополя.

Суб'єктів, що надають туристичні послуги у Мелітопольській ПРЗ – 16, основними з яких є: "Одігітрія" Мелітопольської міської громадської організації, "Благо", "Мелітопольське бюро подорожей", "Информ вест", "Одисейтур", "Трт-варто" ("Браво-тур"), "Турекспрес плюс", "Цитадель" тощо.

В Мелітопольській ПРЗ знаходяться садиби зеленого "сільського туризму", які можуть використовуватись для щотижневого відпочинку: садиба "Сосновий янтар" (с. Соснівка), "Цілющі джерела" (с. Семенівка), садиба сільського (зеленого) туризму (с. Новопилипівка), "У Євгенії і Рейнольда" (с. Нове), "Алея троянд" (с. Мирне).

Рекреаційна зона ПРЗ представлена відомими об'єктами короткочасного відпочинку і туризму: ландшафтним заповідником загальнодержавного значення "Старобердянський", геологічною пам'яткою природи і історії загальнодержавного значення "Кам'яна могила", парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва "Лісорозсадник", "Цілюще джерело" "Еліта" тощо. Біля джерел знаходиться пам'ятка природи – Дуб "Патріарх", якому біля 500 років.

Джерела забруднення навколишнього середовища – промислові підприємства, енергетичні установки, тваринницькі комплекси, стічні води, залишкові кількості отрутохімікатів, транспорт відіграють лімітуючу, а і зовсім виключаючу можливість рекреаційного освоєння території. Їх вплив визначається шкідливих викидів, залежно від якого встановлюється радіус санітарно-захисної зони, в межах якої забороняється розміщення селитебних зон і установ відпочинку. вплив забруднюючих об'єктів нерідко значно далі за санітарно-захисні зони. Крім того, на території Мелітопольської ПРЗ в межах санітарно-захисної зони знаходиться ряд рекреаційних підприємств, що природно знижує їх оздоровчий ефект.

Висновки з дослідження. Вплив соціально-економічних чинників на формування й розвиток Мелітопольської ПРЗ залежить від характеру економіки території дослідження та ступеня розвитку рекреаційних підприємств. Облік соціально-економічних особливостей ПРЗ має істотне й практичне значення, тому що дозволяє глибше аналізувати різні сторони

її формування, точніше розробляти перспективи розвитку. Розробка і реалізація концепції розвитку рекреації упором на малі та середні підприємства, як найбільш ефективні форми в рекреаційній сфері економіки, дозволить в

найкоротші терміни задовольнити постійно зростаючі потреби населення у відпочинку, фінансову базу, створити високоефективну сферу послуг і перетворити рекреацію на одну з найбільш прибуткових галузей господарства.

Література:

1. Народи Північного Приазов'я (етнічний склад та особливості побутової культури) / [Аносов І. П., Елькін М. В., Кочерга Б. М. та ін.]. – Мелітополь: Вид-во Просвіта, 1997. – 175 с.
2. Сажнева Н.М. Территориальная организация приморских рекреационных систем оазисного типа освоения (на примере Западного Приазовья): автореф. дисс. ... канд. геогр. наук. 11.00.02 / Сажнева Наталья Михайловна. – Симферополь, 1988. – 24 с.
3. www.mlt.gov.ua

Резюме:

Сорокина Ц.В. ВЛИЯНИЕ НЕКОТОРЫХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ МЕЛИТОПОЛЬСКОЙ ПРИГОРОДНОЙ РЕКРЕАЦИОННОЙ ЗОНЫ.

В статье рассмотрено влияние социально-экономических факторов на формирование Мелитопольской пригородной рекреационной зоны. Основными функциями пригородной зоны являются селитебная, производственная, транспортно-распределительная, образовательная, развлекательная и рекреационная. Последняя функция может как способствовать, так и препятствовать формированию рекреации в пригородной рекреационной зоне. Нашли отображение и территориальные ресурсы пригодные для строительства и отдыха городского населения.

Ключевые слова: пригородная рекреационная зона, центры на пороге города.

Summary:

Sorokina Ts.V. INFLUENCE OF SOME SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON FORMING OF THE MELITOPOL SUBURBAN RECREATIONAL ZONE.

In the article the considered influence of socio-economic factors is on forming of the Melitopol suburban recreational zone. The basic functions of suburban zone are intended for building, productive, transport-distributive, educational, entertaining and recreational. The last functions can how to promote, so to hinder to forming of recreation in a suburban recreational zone. Found a reflection and territorial resources suitable for building and rest of urban population.

Keywords: suburban recreational zone, centers on the threshold of city.

Рецензент: проф. Сажнева Н.М.

Надійшла 12.10.2011р.

УДК 911.3:

Ганна НАКОНЕЧНА

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ЧИННИК І РЕЗУЛЬТАТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто особливості формування демографічної ситуації у Львівській області за 1991-2010 рр. Проаналізовано основні показники природного і механічного руху населення в геопросторовому аспекті. Подано порівняльне групування адміністративно-територіальних одиниць Львівської області за типом динаміки населення, демографічною ситуацією загалом та окремими компонентами.

Ключові слова: економічна безпека, демографічна ситуація, відтворення населення, міграційна активність, старіння населення, депопуляція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світова економіка на початку XXI ст. почала прямувати етапом постіндустріального розвитку, що передбачає домінування людських ресурсів, зокрема, інтелектуальних, у створенні ВВП країни. Існуючі нині негативні демографічні явища та тенденції, спричинені розпадом і реструктуризацією господарства у 90-х роках XX ст., постають реальними загрозами для поступу суспільства й економічної безпеки. Особливо вагоме значення має дослідження демографічної ситуації на рівні

низових адміністративних районів, оскільки сучасні демографічні процеси впливатимуть на стан економічної безпеки регіону в коротко-строковій та довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Стан та проблеми демографічної ситуації є предметом дослідження багатьох науковців, у тому числі й географів. Методичними, методологічними і прикладними проблемами населення та демографії займаються І. Гудзеляк, Ф. Заставний, Е. Лібанова, Ю. Муровцева, І. Прибиткова. Окремі аспекти

й чинники демографічної безпеки населення України висвітлені у працях Н. Годись, І. Курило, С. Пирожкова, М. Романюк, В. Стешенко, Л. Черенько, Л. Чуйко, К. Якуби, О. Хомри.

Формулювання цілей статті. Визначити й порівняти типи динаміки населення адміністративних одиниць Львівської області за 1991-2010 рр. Дослідити зміну і сучасний стан адміністративних одиниць Львівської області за рівнем депопуляції, внутрішньої та зовнішньої міграційної активності, старіння населення і типами вікової структури. Типологізувати райони Львівської області за особливістю демографічної ситуації. Розкрити взаємозв'язок і взаємозалежність демографічної ситуації та економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Особливість динаміки населення Львівської області з початку 90-х років ХХ ст. – скорочення чисельності населення. За період 1999-2010 рр. населення області скоротилося на 7,8%, з них міського – на 6,8%, сільського – на 8,8%. Так, за цей період чисельність населення в Україні зменшилася на 11,6%, тобто демографічні втрати населення Львівської області були меншими, ніж загалом в Україні [8, с.335]. Тенденція скорочення населення простежувалася на території всієї області, крім Яворівського району. Найбільше його відбулося у Перемишлянському, Жидачівському та Городоцькому районах; практично не змінилася кількість населення у Жовківському, Пустомитівському, Дрогобицькому й Стрийському. Тенденція скорочення населення торкнулася великих, середніх і малих міст області. Якщо, скажімо, за 1991-2000 рр. приріст населення спостерігався у трьох районах (Самбірському, Стрийському, Яворівському), то за 2001-2010 рр. – лише у Яворівському [5, с. 22; 6, с.19; 3, с.9].

До важливого компонента демографічної ситуації належить природне відтворення населення. Воно характеризується показниками народжуваності, смертності, природного приросту (скорочення), їхнього співвідношення та динаміки. У Львівській області природне відтворення вирізняється природним скороченням, низьким рівнем народжуваності й підвищеним рівнем смертності. Унаслідок цього природний приріст, який тривалий час був постійним джерелом формування населення, з 1994 р. змінився на природне скорочення, що спостерігається у більшості районів області. Значні територіальні відмінності, які існували

раніше у показниках народжуваності, смертності й природного приросту між міською та сільською місцевостями, останніми роками почали вирівнюватися і набули нового змісту.

За 1991-2000 рр. кардинально змінився тип динаміки населення регіону у напрямі менш сприятливого для формування населення. За співвідношенням показників зміни чисельності населення (зростання, скорочення) і співвідношенням природного руху (народжуваності, смертності) населення ми виокремили у Львівській області шість типів динаміки населення. Найбільше поширення мають одиниці адміністративного поділу, які демонструють скорочення чисельності внаслідок переважань смертності над народжуваністю.

За 1991-2000 рр. дев'ять районів області належали до від'ємного типу динаміки населення зі значним переважанням смертності над народжуваністю [6, с. 27]. За 2001-2010 рр. усі райони, крім Турківського (він із категорії зростання перейшов до категорії скорочення населення), поліпшили свій тип динаміки населення. Позитивні зміни відбулися у Мостиському, Пустомитівському, Буському та Золочівському районах. Не змінився тип динаміки населення у Миколаївському, Сколівському, Стрийському, Жидачівському та Перемишлянському районах (див. табл.1).

Сучасна диференціація районів характерна різними рівнями депопуляції. У 1991 р. незначна депопуляція спостерігалася лише у восьми районах на сході та північному сході області. У 2010 р. усі райони досягли депопуляційного максимуму, крім Турківського, тут депопуляційні процеси продовжують поглиблюватися.

За останній період коефіцієнт депопуляції (K_d) (визначається перевищенням кількості померлих над кількістю народжених), з використанням якого подається територіальна диференціація процесу, коливався на території Львівської області від 1,01 до 1,68. Депопуляція визнана чинником, що ускладнює демографічну ситуацію. На території області можна виокремити два умовні ареали: ареал різної сили вияву депопуляції й ареал з незначним приростом населення. На основі коефіцієнта депопуляції в першому ареалі вирізнено три групи районів: перша – з високим рівнем депопуляції (K_d понад 1,41); друга – із середнім рівнем депопуляції (K_d 1,21-1,40); третя – з незначним рівнем депопуляції (K_d менше 1,20).

Зміна типів динаміки населення адміністративно територіальних одиниць Львівської області

Типи динаміки населення, 1991 – 2000 рр.		Типи динаміки населення, 2001 – 2010 рр.					
		Зростання		Скорочення			
		I	II	III	IV	V	VI
Додатний із переважанням народжуваності над смертністю	Зростання	I					
		II	Яворівський, Новий Розділ	Миколаївський	Турківський		
Додатний із незначним переважанням народжуваності над смертністю	Зростання	III			Сколівський		
Від'ємний із незначним переважанням смертності над народжуваністю		IV		Дрогобич Трускавець Червоноград	Кам'яно-Бузький Жовківський Самбір	Стрийський	
Від'ємний із середнім рівнем переважанням смертності над народжуваністю	Скорочення	V			Мостиський Пустомитівський Львів Стрий	Бродівський, Городоцький, Дрогобицький, Радехівський, Самбірський, Сокальський Старо-самбірський	
Від'ємний із значним переважанням смертності над народжуваністю		VI				Буський Золочівський	Борислав Моршин Жидачівський Перемишлянський

Примітка. Типи динаміки населення: I – природний приріст понад 2,1; II – природний приріст від 2,0 до 0,1; III – природне скорочення від 0,0 до -1,1; IV – природне скорочення від -1,0 до -2,0; V – природне скорочення від -2,1 до -4,0; VI – природне скорочення понад -4,1. Складено автором за даними Головного управління статистики у Львівській області [5;6;7]

До першої групи належать Жидачівський та Перемишлянський райони, котрі характеризуються найвищим рівнем депопуляції. Друга і третя групи районів охоплює практично всю територію області (друга – Передкарпаття, північні й північно-східні райони, третя – Бродівський, Мостиський, центральні та гірські райони) і формують обширний ареал депопуляції населення. Ареал з незначним природним приростом творять Яворівський і Миколаївський райони.

За 1991-2010 рр докорінно іншими стали показники природного руху населення, різниця в рівні природного приросту змінилася на різницю в рівні депопуляції, а панівний ареал природного приросту – ареалом природного скорочення. Міста обласного значення Дрогобич, Новий Розділ, Трускавець, Червоноград та Миколаївський і Яворівський райони поки що уникли депопуляції, хоча її ознаки простежуються і там [3, с. 26].

У формуванні чисельності населення вирішальним є показник природного руху, який становить 80-90% усіх змін, решта припадає на механічний рух, тобто міграції [5].

Міграція впливає на стан демографічної ситуації через притік чи відтік населення, котрі обов'язково супроводжуються змінами у статевовіковій структурі населення районів, і вибуття, і прибуття. У 1994-2001 рр. міграції належала значна роль у формуванні чисельності населення Львівської області, частка механічного скорочення у загальному скороченні населення становила близько 80%. Цьому періоду притаманні значна зовнішня і внутрішня міграції. Найбільшу міграційну активність мають прикордонні райони. Традиційно високе внутрішнє міграційне скорочення у Турківському та Перемишлянському районах.

На основі аналізу сальдо міграції та його динаміки за 2000-2010 рр. виокремлено такі групи районів: перша – з міграційним притоком населення; друга – з незначним міграційним відтоком населення, третя – зі середнім міграційним відтоком; четверта – значного міграційного відтоку.

Найпоширеніші друга та третя група районів із незначним та середнім відтоком населення. До першої групи належить п'ять

районів – Жовківський, Пустомитівський, Стрийський, Городоцький, Дрогобицький, та три міста обласного значення – Новий Розділ, Трускавець, Львів, котрі формують ареал міграційного приросту населення. До четвертої групи, характерній значним відтоком населення, належать Золочівський, Перемишлянський і Турківський райони [7].

До основних категорій демографічної ситуації належить вікова структура населення. Вона відображає вплив різних чинників на процес відтворення населення минулих років і слугує фундаментом розробки соціально-демографічних прогнозів. Сучасна вікова структура населення Львівської області відрізняється від аналогічного показника в Україні вищим відсотком допрацевдатного (16,9%) та нижчою часткою післяпрацевдатного (22,3%) населення. Наприклад, показник переважання навантаження осіб старших від працевдатного віку над особами допрацевдатного в Україні становить 153 особи, для Львівської області – 88 [4, с. 88]. За 1991-2010 рр. вікова структура населення змінилася у такий спосіб: допрацевдатне населення зменшилося з 24% до 16,9% (на 7%), працевдатне зросло від 56,1% до 60,8% (4,7%), а старше від працевдатного збільшилося від 15,8% до 22,3% (6,5%). Отже, у регіоні простежується тенденція старіння населення. Традиційно висока частка працевдатного населення у великих містах. У Перемишлянському і Турківському районах вона найнижча, відповідно саме там спостерігається найбільше навантаження на працевдатне населення. Так, нині демографічне навантаження становить 644 особи непрацевдатного віку на 1000 осіб працевдатного, з них 56,8% – особи похилого віку. Порівнюючи з 90-ми роками ХХ ст., навантаження знизилося та змінилося співвідношення між дітьми і старшими особами на користь останніх [9].

У науковій літературі за співвідношенням вікових груп допрацевдатного та після працевдатного населення виокремлюють прогресивний, стаціонарний і регресивний типи вікової структури. У Львівській області ми вирізнили групи районів: 1) частка вікової групи 0-14 років у 1,2-1,5 рази більша від групи 50 і старше (прогресивний тип); 2) приблизно рівне співвідношення груп (стаціонарний тип); 3) частка вікової групи 50 років і старше в 1,2-1,5 рази більша, ніж групи 0-14 років (регресивний) [1].

За 1991-2010 рр. стаціонарний тип вікової

структури населення Львівської області змінився на регресивний. У 1991 р. лише у Жидачівському та Перемишлянському спостерігалось значне переважання людей похилого віку над дітьми. Усі міста обласного підпорядкування, а також Яворівський, Турківський, Пустомитівський, Мостиський райони мали прогресивний тип вікової структури населення. У 2000 р. прогресивний тип вікової структури населення був лише у Яворівському та Миколаївському районах. У 2010 р. території з ознаками регресивного типу вікової структури утворили обширний ареал, який охоплює усю область, крім Жовківського, Сколівського, Турківського та Яворівського районів, у котрих є ознаки стаціонарного типу населення.

Вагома риса вікової структури населення – тенденція старіння, тобто збільшення частки людей похилого віку, що супроводжується зменшенням частки дітей. Для аналізу вікової структури ми використали шкалу розроблену Ж. Боже-Гарньє – Е. Россетом, яка використовує критерій 60 років і розгорнутіша, ніж шкала, запропонована ООН.

Шкала Е. Россета складається з чотирьох етапів старіння населення. У випадку, коли кількість людей у віці понад 60 років становить менше 8%, то населення вважається молодим; частка 8-10% – на першому порозі старості, 10-12% – власне поріг старості, понад 12% – демографічна старість. Остання має підетапи: початковий, середній, високий та дуже високий рівні старості населення [1, с. 117]. У Львівській області аналіз рівня старіння населення засвідчив, що всі райони мають демографічно старе населення, тобто належать до четвертого етапу – демографічного старіння. З підетапів вирізняється Жовківський із високим рівнем демографічної старості та Яворівський зі середнім рівнем демографічного старіння, інші належать до районів з дуже високим рівнем старості [4, с. 26–67].

Порівняння вікових структур населення підтвердило значні структурно-територіальні зміни, пов'язані з поглибленням тенденції старіння та поширенням ареалу демографічно старого населення. Панівний раніше тип із ознаками прогресивної вікової структури змінився на протилежний, менш сприятливий для формування і відтворення населення – регресивний тип.

На основі аналізу компонентів демографічної ситуації та їхньої динаміки ми розробили

типологію одиниць адміністративного поділу за особливостями співвідношення різних компонентів демографічної ситуації: скорочен-

ня чисельності населення, природного скорочення, міграційного відтоку, старіння населення, типу вікової структури.

Таблиця 2

Типологія одиниць адміністративно-територіального поділу Львівської області за особливостями демографічної ситуації

Типи демографічної ситуації	Райони	Ознаки демографічної ситуації
I	Жидачівський, Перемишлянський	Значне скорочення чисельності населення, природний приріст з дуже великим переважанням смертності над народжуваністю. Високий рівень депопуляції. Високе внутрішнє та зовнішнє міграційне скорочення. Дуже високий рівень старіння населення. Регресивний тип вікової структури населення.
II	Бродівський, Кам'яно-Бузький, Мостиський, Радохівський, Самбірський, Буський, Золочівський, Сокальський	Скорочення чисельності населення, від'ємний природний приріст, середнє міграційне скорочення, незначний та середній рівень депопуляції. Дуже високий рівень старіння населення. Регресивний тип вікової структури.
III	Городоцький, Дрогобицький, Старосамбірський, Стрийський	Скорочення населення. Від'ємний природний приріст зі середнім рівнем переважанням смертності над народжуваністю. Середній рівень депопуляції. Додатний внутрішній та зовнішній міграційний притік. Високий рівень старіння населення. Стаціонарний і початковий регресивний тип вікової структури.
IV	Сколівський, Турківський	Скорочення населення, від'ємний природний приріст з незначним переважанням смертності над народжуваністю. Дуже високий рівень демографічної старості, з незначним рівнем депопуляції. Стаціонарний тип відтворення.
V	Жовківський, Пустомитівський	Незначне скорочення чисельності населення. Природне скорочення з незначним переважанням смертності над народжуваністю. Додатний зовнішній і внутрішній міграційний притік. Низький рівень депопуляції. Високий рівень демографічного старіння. Стаціонарний з ознаками регресивного типу вікової структури.
VI	Миколаївський, Яворівський, Новий Розділ	Додатний приріст населення з переважанням народжуваності над смертністю. Незначні внутрішні й зовнішні міграційні відтоки. Фактично відсутня депопуляція. Дуже високий та середній рівень демографічного старіння. Регресивний і стаціонарний тип вікової структури населення.

Примітка. Розробка автора за: даними Головного управління статистики у Львівській області

Висновки. Аналіз демографічної ситуації Львівської області за 1991-2010 рр. виявив зміну параметрів демографічної ситуації, зокрема нові типи динаміки населення адміністративних районів, спричинені депопуляцією, міграційним відтоком, поглибленням тенденції старіння населення.

Демографічна ситуація не лише безпосередньо впливає на рівень формування економічної безпеки, а й одночасно є її результатом. Такі негативні показники демографічної

ситуації, як скорочення чисельності населення, активний міграційний відтік засвідчує низький рівень економічної безпеки. Поглиблення старіння населення, перехід до регресивного типу вікової структури підтверджують не лише сучасні проблеми демографічної безпеки та її вплив на економічну безпеку, а й значне підвищення рівня економічного та демографічного навантаження на працездатне населення, що негативно позначиться на економічній безпеці у майбутньому.

Література:

1. Демографический энциклопедический словарь / редкол.: Валентей Д. И. (гол. ред.) и др. – М.: “Сов. Энциклопедия”, 1985г. – 608 с.
2. *Заставний Ф.* Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної): монографія / Ф. Заставний. – Л.: Видавн. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 348с.
3. Кількість населення Львівської області: статист. зб. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 2010. – 71 с.
4. Склад населення Львівської області за статтю та віком: статист. зб. – Л.: Львів. обл. упр. статистики, 2010. – 97 с.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 1991 р. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 1992 – 119 с.
6. Статистичний щорічник Львівської області за 2000 р. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 2001 – 369 с.
7. Статистичний щорічник Львівської області за 2009 р. – Л.: Львів. обл. управління статистики, 2010 – 362 с.
8. Статистичний щорічник України за 2009 р. – К.: Державний комітет статистики, 2010. – 567 с.
9. Офіційний сайт Головне управління статистики у Львівській області <http://www.stat.lviv.ua>

Резюме:

Наконечная Г. ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ КАК ФАКТОР И РЕЗУЛЬТАТ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Рассмотрены особенности формирования демографической ситуации во Львовской области за 1991-2010 гг. Проанализированы основные показатели естественного и механического движения населения в геопространственном аспекте. Подано сравнительные группировки административно-территориальных единиц Львовской области по типу динамики населения, демографической ситуацией в целом и по отдельным компонентам.

Ключевые слова: экономическая безопасность, демографическая ситуация, воспроизводство населения, миграционная активность, старение населения, депопуляция.

Summary:

H. Nakonechna. DEMOGRAPHIC SITUATION: DRIVER AND RESULT OF AN ECONOMIC SECURITY.

Peculiarities of demographic situation evolution in Lviv region within 1991-2010 were described. The main parameters of natural change and migration of population were analyzed in geospatial context. Classification of Lviv region's districts was carried out taking to the account population dynamic type, demographic situation and other parameters.

Keywords: economic security, demography, population reproduction, migration activity, population ageing, depopulation.

Рецензент: проф. Шаблій О.І.

Надійшла 22.09.2011р.

УДК 656.02

Олена КАРАСЬ

ІНТЕГРАЦІЯ ТРАНСПОРТНИХ МЕРЕЖ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНУ ТРАНСПОРТНУ СИСТЕМУ

Розглянуто перспективні напрямки розвитку транспортної системи України в умовах поглиблення інтеграційних процесів. Проаналізовано сильні і слабкі сторони, а також зовнішні і внутрішні можливості розвитку транспортної мережі України.

Ключові слова. Інтеграція, транспортна мережа, транспортна інфраструктура, транспортно-дорожній комплекс.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Транспорт є в Україні однією з пріоритетних галузей, у розвитку якої зацікавлені не тільки українські учасники ЗЕД, а й іноземні партнери, тому що найкоротші шляхи руху товарів проходять по території України. Однак потенціал геополітичного становища України як "транспортного" так і "експедиційно-розподільчого" центру використовується на даний момент не в повній мірі. Ситуація ускладнюється внаслідок негативного впливу на світову транспортну систему економічної дестабілізації, яка як прояв кризи відбивається на всіх галузях світового господарства. Таке положення в сучасній зовнішньоекономічній діяльності країни відкриває великі можливості перед українськими транспортними організаціями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням різних аспектів розвитку транспортної галузі, займаються такі науковці, як Ю.Є. Пашенко, Д. Прейгер, А.М. Новікова, В.П. Мироненко, О.Г. Заставнюк., І.В. Шум, Г. Несвет та ін. Зокрема, В.В. Савченко досліджує залізничний транспорт, а саме інтеграцію залізниць України до

міжнародної транспортної мережі [3]. Ю.Є. Пашенко розглядає питання в особливостях розвитку та розміщення транспортно-дорожнього комплексу України [4]. У працях А.М. Новікова, В.П. Мироненко досліджується сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку транспортних зв'язків України з країнами світу [7].

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз та визначення основних перспективних напрямів розвитку транспортної мережі України в умовах поглиблення інтеграційних процесів. Основними завданнями є проведення аналізу переваг та недоліків функціонування транспортної системи країни, а також формулювання змін для розвитку та інтеграції України в міжнародну транспортну систему.

Виклад основного матеріалу. Для визначення шляхів розв'язання проблем подальшого розвитку транспортної галузі України розроблено "Концепцію розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України на середньостроковий період та до 2020 року" [1].

Одним із найважливіших напрямів Концепції є інтеграція транспортної системи

України в європейську і світову транспортні системи.

Винятково вигідне географічне положення України, її потужна інфраструктура, наявність наукового й освітнього середовища робить нашу країну потенційно привабливою для залучення транспортних мереж у міжнародну транспортну систему. Це реальний крок до її повномасштабної участі у міжнародній інтеграції.

Вже сьогодні є ряд існуючих зобов'язань України, а також політичних та економічних ініціатив, що зумовлюють необхідність приведення параметрів функціонування транспортної системи до міжнародних норм та стандартів

Для їх реалізації органами державної влади України затверджені відповідні плани підготовки актів законодавства.

Для розвитку транспортної системи країни має сенс розробити законодавчу базу про особливості функціонування програми ЄС "Єдине Європейське Небо" (SES) в Україні [2] (основні положення можуть бути включені в Повітряний кодекс України), а також ряд постанов Кабінету Міністрів України з метою урегулювання питань організації використання повітряного простору, регулювання шумових викидів повітряних суден та приведення у відповідність з положеннями нормативно-правових актів. Також слід забезпечити правове регулювання підвищення кваліфікації пілотів згідно з міжнародними вимогами та стандартами.

Зміни, які наблизили б Україну до розвинутих та сильних держав і дозволили б краще скористатися її особливим географічним положенням, потенціалом і можливостями, слід підготувати та реалізувати якомога швидше.

Реалістичні постулати для України такі:

1. Реальним напрямом підвищення ефективності транспортної системи України є забезпечення більшої відкритості для входження нових транспортних компаній, залучення приватного капіталу, розвитку конкуренції в усіх галузях транспорту (включаючи рухомий склад залізниць), залишаючи державне регулювання ринку лише для елементів, які неможливо елімінувати (монопольні структури) і, які необхідні для забезпечення належного рівня безпеки на транспорті. Для цього варто використати досвід інших країн щодо відкриття ринків транспортних систем для приватного капіталу.

2. Держава повинна здійснювати моніторинг ефективності роботи усіх видів транспорту та запобігати асиметрії у конкуренції між ними. На відміну від інших країн, які наразі занепокоєні повсюдною автомобілізацією, в Україні 80% вантажів перевозиться залізницею, що є певною перевагою, яку варто підтримувати.

3. Доцільно домагатися включення у ціну для споживачів оплати інших зовнішніх транспортних витрат, таких як витрати на утримання доріг, усунення забруднення довкілля та ліквідацію наслідків дорожньо-транспортних пригод.

4. Проаналізувати правову систему, яка регламентує транспорт і пов'язане з транспортом будівництво, екологічні та інші питання на предмет їх відповідності законодавству, щоб при внесенні наступних поправок можна було здійснити необхідні зміни для більшої відкритості української транспортної системи та залучення приватного капіталу.

5. Транспортна політика також повинна утворювати основу для дій місцевих органів влади стосовно формування інтегрованих систем громадського транспорту в конурбаціях (на міських територіях, що розвиваються дуже швидко). Підтримання ключової ролі залізниці у пасажирському транспорті є особливо важливим у конурбаціях та навколо них.

6. Доцільно спонукати місцеві органи влади розробляти програми розвитку транспорту з урахуванням розвитку інфраструктури, але з наданням пріоритету громадському транспорту та належному використанню залізниць.

7. Доречно підготувати загальний план розвитку (Генеральний план) транспорту України, ґрунтуючись на прогнозах обсягу руху, досвіді інших країн та науково-дослідній роботі, проведеній власними науковими установами країни.

Залізничний транспорт.

Для України залізничний транспорт на тривалу перспективу залишиться основним перевізником вантажів та пасажирів. У законодавстві України установлені базові принципи управління залізничною галуззю. Україна веде досить активну політику щодо участі у міжнародних організаціях з залізничного транспорту та приєднання до відповідних конвенцій і угод та є стороною основних конвенцій та угод в галузі залізничного транспорту.

Основними факторами розвитку залізнич-

ного транспорту є питання управління інфраструктурою, гарантування недискримінаційних умов доступу до залізничних мереж, лібералізації залізничних вантажних перевезень, ліцензування залізничних підприємств тощо. В Україні питанням, що пов'язані із комерційною діяльністю залізниці, приділено набагато менше уваги, оскільки залізничний транспорт знаходиться у державній власності і, питання про відкриття ринку залізничних вантажних перевезень та перевезень пасажирів на конкурентній основі в Україні поки що не віднесено до актуальних. У законодавстві України не передбачено окремого органу, який би виконував окремо функції із розподілення потужностей інфраструктури. Що стосується технічних стандартів залізничної транспортної галузі в Україні, то вони зараз знаходяться в процесі модернізації відповідно до міжнародних стандартів. Оскільки Україна приєдналась до Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ від 05.06.2003 р), то практична реалізація приведення технічних стандартів до вимог вказаної Конвенції має тривати до 2015 року [3]. Існуюча система залізничного транспорту в Україні є сукупністю залізниць та інших державних підприємств, які фактично не оформлені в єдиний виробничий комплекс, має українську привабливість для інвесторів і, як показала практика, не дозволяє без державної гарантії залучати необхідні інвестиції в оновлення основних засобів. Тому доцільним є застосування іноземного досвіду: створення регуляторного органу, завданням якого є гарантування справедливих і недискримінаційних умов доступу до залізничної мережі та послуг всіх перевізників. Регуляторний орган є незалежним та відокремленим від будь-якої уповноваженої особи управління інфраструктурою, органу розподілу інфраструктури або потужностей, або заявника. Цей орган є незалежним у своїй організації, юридичній структурі, фінансуванні та ухваленні рішень.

Протягом останніх років багато країн провели реструктуризацію залізничного транспорту з метою підвищення конкурентоздатності транспортної системи країни в цілому. Реформування залізниць світу триває і залучає все більше країн. Не дивлячись на схожість проблем залізниць і основної мети реформ, в різних країнах було вибрано різні підходи. Але в усіх країнах прагнули забезпечити недискримінаційний доступ до транспортної інфраструктури для всіх перевізників. Відкритий доступ

до інфраструктури залізниць забезпечить можливість діяльності нових підприємств, які пропонуватимуть нові і більш якісні послуги; дозволить транспортним підприємствам упроваджувати нові послуги, зокрема щодо закордонних перевезень, і знайти нові ринки. Конкуренція сприятиме поліпшенню діяльності обслуговуючих підприємств.

Тому для України пріоритетом повинно стати не тільки придбання необхідної кількості одиниць рухомого складу переважно нового покоління, що відповідає міжнародним технічним нормам щодо залізничного транспорту, а й надання можливості приватним компаніям вийти на ринок перевезень (надати необхідні ліцензії, доступ до залізничних колій та мереж тощо). Умови оплати за використання інфраструктури мають бути однаковими для всіх перевізників, включаючи й Укрзалізницю.

Дороги та автомобільний транспорт.

Спостерігається відставання України в якості автомобільних доріг і в розвитку транспортної мережі, особливо розвитку автодоріг загального користування від темпів автомобілізації країни. Незадовільним є рівень безпеки дорожнього руху.

Бюджетні кошти асигнуються лише на утримання доріг, але їхній обсяг явно недостатній. Будівництво, капітальний ремонт, реконструкція та утримання доріг загального користування державного значення здійснюється "Укравтодором". Пріоритети розвитку автомобільної галузі і дорожнього господарства мають враховувати особливості автомобільного транспорту як швидкого, зручного, мобільного, соціально значущого виду транспорту, діяльність якого має певні ризики щодо безпечності та екологічності та яка має регулюватися міжнародними нормативно-правовими актами. Галузь в Україні має значну частку підприємств приватної форми власності, яка обумовлює жорстку конкуренцію на ринку. [4]

Технічні стандарти автодоріг України не відповідають міжнародним стандартам ні за якістю, ні за ваговими навантаженнями, тому необхідно їх приводити до вимог. Необхідне внесення змін до Правил перевезення небезпечних вантажів та Правил перевезення великовагових вантажів у відповідності з конвенціями ООН.

Недостатніми є інвестиції у розбудову шляхів і розвиток галузі. Що стосується управління автомобільним транспортом і утримання доріг, то необхідно наступне:

1. Утворення гнучких і прозорих законів, які б дозволяли одержувати приватний капітал на будівництво автомагістралей, зокрема, платних.

2. Утворення правової бази для уведення плати за користування автомагістралями.

3. У рамках Генерального плану для транспорту – проведення аналізу та підготовка довгострокового плану будівництва автомагістралей та швидкісних доріг, а також плану модернізації національних доріг.

4. Децентралізація управління та фінансування доріг державного, регіонального і місцевого значення шляхом покладання необхідної відповідальності та фінансування на місцеві органи влади.

5. Комерціалізація та подальша приватизація проектних і будівельних потужностей, а також збереження в адміністрації підрозділів, відповідальних за стратегічне планування, замовлення, контроль виконання і контроль стану доріг.

6. Збільшення бюджету, що виділяється на будівництво доріг, – проведення поступової роботи з утримання частки участі у видатках на дорожню інфраструктуру на рівні 60% видатків на залізничну інфраструктуру, що має становити близько 1,5% ВВП.[5]

Повітряний транспорт.

На даний час в Україні функціонує понад 30 аеропортів різного типу, з яких 16 можна вважати основними. На ринку авіаційних перевезень, як внутрішніх так і міжнародних, працює близько 40 українських авіакомпаній для пасажирських та вантажних перевезень. Майже 50 іноземних авіакомпаній регулярно здійснюють рейси до України.

З метою урахування вимог Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) (*Код аеропорту ІКАО – унікальний індивідуальний ідентифікатор, що привласнюється аеропортам світу Міжнародною організацією цивільної авіації*), а також змін в нормах українського законодавства, які відбулися за період після уведення в дію Повітряного кодексу України в 1993 році, було розроблено проект нового Повітряного кодексу України. Цей документ надійшов до Верховної Ради України у квітні 2009 року. Проте, нова редакція Повітряного кодексу України 21 жовтня 2009 року не ухвалена Верховною Радою України. Ухвалення нової редакції Повітряного кодексу України є нагальною потребою.

Наразі Україна має зобов'язання за 39-ма

міжнародними договорами у рамках міжнародного повітряного права (включаючи 29 під егідою Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), 1 під егідою Європейської конференції цивільної авіації (ЄКЦА), 2 під егідою Об'єднаних Авіаційних Властей (JAA) та 7 під егідою Європейської організації з безпеки аеронавігації (ЄВРОКОНТРОЛЬ)).[6]

Однак найбільшим питанням залишається дисбаланс, що утворився між реальними вимогами до цивільної авіації сьогодні з огляду на участь України в ряді міжнародних організацій і агенцій, прагнення щодо міжнародної інтеграції і нові можливості для національних перевізників, та існуючою авіаційною системою в країні і нормативною базою, що регулює її діяльність.

Відповідно до вимог з цивільної авіації, насамперед, країною, що прагне інтеграції, мають бути гармонізовані законодавчо та приведені у відповідність до міжнародних стандартів:

- спільні правила цивільної авіації: гармонізація правил та процедур у цивільній авіації, ліцензування авіаперевізників, ліцензії у сфері цивільної авіації;

- управління рухом: ліцензії авіадиспетчерів, спільні заходи щодо розвитку системи нового покоління управління;

- безпека повітряних польотів;

- стандарти техніки безпеки та експлуатації: повідомлення про інциденти у цивільній авіації;

- авіаційна техніка безпеки: повітряні судна третіх країн, які використовують міжнародні аеропорти, аварії та інциденти у цивільній авіації, інформування пасажирів про особливості перевізника і чорний лист компаній високого ризику.

Основними проблемами на шляху розвитку та підвищення ефективності функціонування транспортної системи в Україні сьогодні можна виділити такі:

1. Відсутність узгодженої політики здійснення перевезень різними видами транспорту;

Відсутність погодженої роботи транспортних відомств – одна з основних причин, що сьогодні заважають розвитку ринку транспортних послуг в Україні. Вирішити цю задачу можна через міжвідомчу інтеграцію транспортних підприємств. Міжгалузєва взаємодія транспортних підприємств окремих відомств у складі інтегрованої структури дозволить:

- 1) ліквідувати правові, організаційні і техніко-технологічні бар'єри, що сьогодні

заважають ефективно здійснювати змішані перевезення;

2) оптимально використовувати конкурентні переваги окремих видів транспорту в єдиному перевізному процесі;

3) привести основні фонди, трудові і матеріальні ресурси у відповідність з реальними обсягами перевезень, визначеними на підставі потреб економіки і населення країни;

4) забезпечити визначення оптимальних варіантів використання різних видів транспорту на міжнародних транспортних коридорах з урахуванням усіх факторів, що впливають на здійснення транзитного перевізного процесу;

5) підвищити рівень безпеки пасажирських і вантажних перевезень.

2. Низький рівень забезпечення конкурентоспроможності МТК, що проходять територією України, та поступова втрата конкурентних позицій на ринку міжнародних перевезень;

Друга проблема пов'язана з досить повільним розвитком, через що Україна втрачає свої, перш за все, геополітичні конкурентні переваги та можливості поліпшення економічного становища через не до використання транзитного потенціалу. Основними причинами повільного розвитку транспортної системи в Україні є: недосконалі законодавча база в частині митної, тарифної й інвестиційної політики держави, морально застаріла і практично цілком зношена фізично транспортна інфраструктура, нестача фінансових засобів для проведення необхідних наукових досліджень з конкретним проектуванням створення і розвитку міжнародної транспортної мережі.

3. Відсутність фінансових ресурсів для розвитку транспортної інфраструктури.

Більш вигідним і доцільним для України є впровадження і розвиток транзитних перевезень і формування ринкової транспортної інфраструктури. Необхідно створити Український транспортно-інвестиційний банк, страхові компанії, лізингові, інноваційні та консалтингові фірми. [7] Україна сама повинна увійти до численних

міжнародних транспортних організацій і сприяти входженню до них вітчизняних транспортних організацій і фірм.

Висновок. Аналізуючи прогноз розвитку економіки України з точки зору транспортного забезпечення, можна зробити висновок, що загальними пріоритетними напрямками розвитку транспортно-дорожнього комплексу мають бути:

- розвиток міждержавних транспортних зв'язків;

- інтеграція транспорту України у міжнародну транспортну систему на основі створення національної нормативної бази галузі, приведеної у відповідність з міжнародними документами;

- впровадження нової техніки та сучасних технологій організації перевезень;

- розвиток ринкового конкурентного середовища в галузі на основі сприяння створенню підприємств різних форм власності із залученням як вітчизняних, так і іноземних інвесторів;

- впровадження у транспортно-дорожній галузі міжнародних стандартів і рекомендацій та розвиток взаємовигідного співробітництва з національними та міжнародними організаціями;

- забезпечення безпеки у транспортно-дорожньому комплексі;

- розвиток в Україні наукової бази транспортно-дорожнього комплексу, взаємовигідне співробітництво з іноземними науково-технічними закладами;

- запровадження ресурсозберігаючих і енергозберігаючих технологій, зменшення питомих паливно-енергетичних витрат, комплексне розв'язання проблеми охорони навколишнього природного середовища;

- створення інформаційних і автоматизованих систем управління;

- розвиток нових національних транспортних комунікацій;

- розширення та удосконалення експортних транспортних послуг;

- розвиток туристичних послуг із забезпечення сервісу на рівні розвинутих європейських країн.

Література:

1. Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період та до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mintrans.gov.ua/mintrans/control/uk/publish/articl>.
2. Євроінтеграція. Державне підприємство обслуговування повітряного руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uksatse.ua/>
3. Савченко В. В. Інтеграція залізниць України до міжнародної транспортної мережі / В.В. Савченко //Залізничний транспорт України. – 2003. – № 4.

4. Пащенко Ю. С. Розвиток та розміщення транспортно-дорожнього комплексу України: Монографія / За ред. С. І. Дорогунцова. – К.: Наук. світ, 2003.– 467 с.
5. Державна програма розвитку автомобільних доріг загального користування на 2007-2011 роки // Відомості Міністерства транспорту та зв'язку України.– 2007
6. Державна комплексна програма розвитку авіаційного транспорту України на період до 2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.asavia.org/avia/zakonodatelstvo>
7. Новікова А.М., Мироненко В.П., Заставнюк О.Г., Шум І.В. Сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку транспортних зв'язків України з країнами світу // Автошляховик України. – 2005. – №1. – С.12-14.

Резюме:

Карась Елена Сергеевна. ИНТЕГРАЦИЯ ТРАНСПОРТНЫХ СЕТЕЙ УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНУЮ ТРАНСПОРТНУЮ СИСТЕМУ.

Рассмотрены перспективные направления развития транспортной системы Украины в условиях углубления интеграционных процессов. Проанализированы сильные и слабые стороны, а также внешние и внутренние возможности развития транспортной сети Украины.

Ключевые слова. Интеграция, транспортная сеть, транспортная инфраструктура, транспортно-дорожный комплекс.

Summary:

Karas Olena Sergiyvna. NETWORKS INTEGRATION OF UKRAINE IN INTERNATIONAL TRANSPORT SYSTEM.

Perspective directions of development of the transport system of Ukraine in terms of deepening the integration process. Analyzed the strengths and weaknesses, external and internal features of the transport network of Ukraine.

Keywords. Integration, transport networks, transport infrastructure, transport-road complex.

Рецензент: проф. Брич В.Я.

Надійшла 12.09.2011р.

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

УДК 796.51

Світлана ШМАЛЄЙ, Ірина РЕДЬКА

ПРИРОДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ НА ХЕРСОНЩИНІ

В статті проаналізовані гідромінералогічні та кліматичні ресурси Голопристанської, Скадовської, Генічеської та Каланчакської курортних зон. Визначено пріоритетні засоби і методи використання лікувально-оздоровчих факторів. Ступінь дослідження хімічного та мікробіологічного складу недавно відкритих термічних мінеральних джерел, відсутність їх курортологічної експертизи, низьке інформаційне подання Херсонщини на туристичному ринку створюють дисбаланс між наявними природними умовами та ступенем їх використання.

Ключові слова: оздоровчий туризм, природний фактор, кліматичні та гідромінералогічні ресурси, курортна зона.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідною умовою формування санаторно-курортних комплексів є наявність і висока якість рекреаційних ресурсів. Важливе значення серед рекреаційних ресурсів мають природні фактори, які сприяють або обмежують можливості засвоєння та експлуатації санаторно-курортних комплексів [1; 6]. Характер просторового розподілу і взаємного поєднання природних факторів суттєво впливає на екологічні особливості організації оздоровчого туризму.

Роль окремих природних чинників у процесі туристичної діяльності неоднозначна. Це зумовлено, по-перше, різноманітністю цілей відпочинку (лікувальні, оздоровчі, пізнавальні, спортивні), а також його видів і форм організації, по-друге, багатокомпонентним складом природного середовища і множинністю рекреаційних властивостей кожного з цих компонентів [4].

З точки зору впливу на формування організаційної основи оздоровчого туризму вся сукупність природних і антропогенних факторів може бути поділена на три групи:

- ресурси, функціонально необхідні для конкретних видів лікування і відпочинку або їх груп (лікувальні мінеральні води та грязі, клімат, ландшафт, водойми та їх береги, біологічні ресурси (особливо охоронювані природні території), а також об'єкти матеріальної культури пізнавального та естетичного значення;
- природні умови відпочинку, мають вплив (позитивне чи негативне) на сам процес лікування і відпочинку та його ефективність (медико-географічні, санітарно-гігієнічні, пересіченість і крутизна рельєфу, прохідність лісів, небезпечні природні явища тощо);

- фактори, що впливають на можливість курортно-туристського будівництва та функціонування інфраструктури (наявність джерел водопостачання, інженерно-геологічні і ґрунтово-рослинні умови тощо) [2, 3].

Перспективи становлення оздоровчого туризму кожного регіону, в тому числі і Херсонщини, вимагають комплексного вирішення наступних завдань:

- оцінка стану природних лікувальних ресурсів (мінеральні води та пелоїди) окремих територій для лікувально-профілактичних цілей і використання в медичній практиці;
- розробка методів раціонального використання гідромінеральних ресурсів та їх збереження;
- дослідження хімічного складу і фізико-хімічних властивостей мінеральних вод і лікувальних пелоїдів за показниками макрокомпонентного, мікроелементного, радіонуклідного, органічного і газового складів;
- оцінка якості та сучасного стану гідромінеральних ресурсів окремих родовищ Херсонщини;
- розробка нових методів раціонального використання мінеральних вод і пелоїдів в лікувально-профілактичних цілях та їх збереження [9].

Виходячи з вищевикладеного, метою цієї роботи є аналіз особливостей природних рекреаційно-курортних характеристик території Херсонської області.

Формулювання цілей статті. Виходячи з вищевикладеного, метою цієї роботи є аналіз особливостей природних рекреаційно-курортних характеристик території Херсонської області.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що сучасний туризм характеризується активною динамікою, міждержавними та міжрегіональ-

ними переміщеннями, масовістю та індивідуальністю [8].

У такому контексті особливого значення набуває феномен географічного розташування Херсонщини оскільки в системі територій Чорноморського узбережжя Херсонська область займає специфічне і перспективне природно-кліматичне та рекреаційно-ресурсне положення.

Враховуючи значну площу Херсонській області (28,5 тис. км²), яка займає 8 місце за цим параметром в Україні, і невисоку щільність населення (40-45 чоловік на квадратний кілометр) в силу 19 місця за чисельністю населення, в поєднанні з значною протяжністю (200 км) морського узбережжя, наявності 2 біосферних заповідників, Нижньодніпровського національного природного парку, 62 пам'яток природи республіканського значення, тривалістю оздоровчо-курортного сезону понад 5 місяців, слід впевнено розвивати рекреаційно-курортний потенціал Херсонщини як пріоритетну екологічну територію Чорноморського басейну [5].

Слід зазначити, що на Херсонщині відзначається щорічний приріст організованих туристів на 15-18%, що дозволяє більш ніж 230 установам готельної індустрії взаємодіяти з 120 туристичними фірмами та операторами, формувати і реалізовувати якісний туристичний продукт, в першу чергу, для сімейного, дитячого, молодіжного та екологічного туризму [7].

Першочергову значимість мають місцеві кліматичні курорти Херсонської області із середньорічною температурою +10 С, середньою температурою 3 літніх місяців +29°С, температурою водойм +20-26°С.

Херсонщина характеризується поєднаним впливом кліматичних і бальнеологічних оздоровчих факторів.

Курортні зони Херсонської області простягаються від Залізного Порту та до Хорлів. Морська берегова зона налічує понад двісті кілометрів з піщаним покриттям. Всі частини цієї курортної території півдня України – Азовський, Лазурне, Залізний Порт, Скадовськ, Хорли – мають абсолютно індивідуальні й неповторні риси [5, 8].

Гідромінералогічні ресурси Херсонської області представлені вуглекислими (вміст вільної вуглекислоти до 75 мг/л) Каланчацькою та Новокаланчацькою мінеральною водою, а також сірководневою (вміст сірководню від 10 до 25-30 мг/л) Станіславською

мінеральною водою.

Грязе-бальнеологічні ресурси представлені грязями, колоїди яких складаються із сполук заліза з сіркою, води з окисом алюмінію або заліза і глинистих часток, просочених мінералізованою і розсільною водою.

На території Херсонської області добре зарекомендували себе грязі озера м. Гола Пристань, які широко використовуються як на курорті, так і в грязелікарнях м. Херсона та області. Крім того, лікувальні грязі є у великій кількості на Сиваші й Арабатській стріліці.

На думку фахівців, південь Херсонщини, за своїми природними властивостями, може бути віднесений до числа кращих лікувально-оздоровчих територій світу [4]. Це райони Херсонської області, розташовані на Чорноморському узбережжі та в гирлі Дніпра – Скадовський район (м. Скадовськ, смт. Лазурне, с. Червоне), Голопристанський район (м. Гола Пристань, села Залізний Порт та Більшовик).

Однією з найбільш значущих курортних зон Херсонщини є *Скадовська курортна зона*, розташована на узбережжі Джарилгацької затоки Чорного моря.

Важливою особливістю клімату Скадовської курортної зони є відсутність різких коливань температури як літом, так і взимку – середня температура липня +24,7 °С, січня -2 °С. Середньолітня температура становить +28 °С при звичайній температурі води +27 +28 °С. На узбережжі Джарилгацької затоки відносна вологість повітря не висока – 60-80%, завдяки чому легше переноситься жара. Під час курортного сезону переважають південні і південно-західні легкі вітри – бризи, вдень дмуть з моря на сушу, приносять свіже морське повітря, стримуючи спеку. Вночі бризи несуть нагріте повітря із степу, пом'якшуючи прохолоду. Таке змішання степових і морських повітряних мас і наявність сірководню у водах Джарилгацької затоки створює сприятливі умови для оздоровлення органів дихання. Завдяки високому вмісту йодистих і бромистих солей (близько 2%) у водах Джарилгацької затоки та інтенсивному випаровуванню, повітряний басейн курортної зони насичений цими іонами.

Природний радіоактивний фон на пляжах Скадовської курортної зони коливається в межах 2-12 мкф/рік, тоді як середній природний радіоактивний фон Причорномор'я складає 18 мкф/рік. Це дозволяє більш тривалий час перебувати під відкритим сонцем. Період

можливої геліотерапії складає 8 місяців (березень-жовтень), оптимальний 6 місяців (квітень-вересень). Тривалість опромінення для утримання меж еритеми в червні-липні на відкритому горизонті в полудень – 12-14 хв., а о 10 годині ранку – 16-18 хв.

Клімат Скадовської курортної зони сприяє загальному зміцненню організму, особливо корисний при лікуванні астми, гіпертонії, хвороб серця, атеросклерозу, розладах травлення та ін. Перебування на даній території також показано в післяопераційний період, при виснаженні сил, головного болю.

За висновком Одеського НДІ курортології Скадовська курортна зона більше всього підходить для оздоровлення дітей. Клімат Скадовської курортної зони сприятливий для лікування та оздоровлення дітей з ексудативним діатезом, рахітом, схудненням, недобрив'ям, залишковими явищами легеневих і бронхіальних захворювань, хронічним тонзилітом, неврозами, а також з порушенням постави, гіповітамінозом, відставанням у фізичному розвитку.

У той же час не рекомендується купатися в морі особам з гострими захворюваннями серця, при серцево-судинної недостатності, при захворюванні нирок, важких формах неврозів та особам із стійкою гіпертонією.

Піщаний берег дозволяє використовувати псаммотерапію, яка успішно застосовується при хворобах опорно-рухового апарату (артроз, остеохондроз), нервової системи (неврити, поліомієліт), спазмів судин, жіночих запальних хворобах, у тому числі при безплідді, хронічних простат, порушеннях обміну речовин (ожиріння, подагра), захворюваннях верхніх дихальних шляхів (фарингіт). Не можна застосовувати піщані ванни при туберкульозі, епілепсії, злоякісних пухлинах та хворобах крові.

Природні рекреаційно-оздоровчі ресурси Скадовської курортної зони не вичерпуються прекрасними кліматичними умовами. Тут виявлено кілька джерел мінеральної води для бальнеологічного лікування і внутрішнього застосування.

У 1975 році гідрогеологічне управління "Укргеокаптажмінвод" провело розвідку мулових грязей в Джарилгацькій і Каржинській затоках і озерах Скадовської медичної зони. Дослідження 2003 року показали, що в районі витоку південно-західній частині Каржинської затоки і на острові Джарилгач (озеро Синє) зустрічаються поклади пеллоїдов, які за своїми

характеристиками в основному відповідають вимогам, які висуваються до лікувальних грязям.

У Каржинській затоці запасів грязей 3,5 тис.т. Знаменитий цілющий чорний мул, який здавна використовується місцевими жителями для лікування хвороб суглобів, утворений протягом віків являє собою природні органічно-мінеральні колоїдальні утворення мулу харових водоростей. Мул має високу теплоємність і теплоутримуючу здатність, яка містить, як правило, терапевтично активні речовини, такі як солі, гази, біостимулятори і живі мікроорганізми. Ще Геродот писав "В Тавриді на солоному озері використовується єгипетський метод лікування: хворого занурюють в цілющу грязь, підігріту сонцем, а потім купають в солоній морській воді". Про цілющі грязі Скадовська в 1896 року писав В. Румель.

На території Скадовської курортної зони розташовані санаторно-оздоровчі (санаторій "Скадовськ", пансіонат "Хвиля", санаторно-оздоровчий комплекс "Гілея"), оздоровчі (оздоровчі комплекси "Червоні вітрила", "Таврія", "Парус") заклади, дитячі оздоровчі табори ("Романтик", "Нафтовик", "Орлятко", "Веселка", "Енергія", "Слава", "Бригантина", "Дельфін", "Аврора", "Сузір'я Таврії", "Ластівка", "Білі крила", "Чайка", "Сонячний", "Чорноморська хвиля", "Прибережний" ім. В. Усова, Ю. Гагаріна та ін.).

Голопристанська курортна зона належить до південного степу. Клімат континентальний, надзвичайно сухий, коефіцієнт зволоження території найменший в Україні <0,8. Тривалість літа тут становить 5-5,4 місяців на рік. Середня температура повітря трьох літніх місяців становить +28 °С, температура води коливається від +20 до +25 °С.

Курортно-оздоровчі ресурси району визначаються лікувальними грязями озера Соляного, Чорноморським узбережжям і морською водою, цілющим приморсько-степовим кліматом і наявністю лісонасаджень. Ліси переважно хвойні та змішані.

Цілющі властивості о. Соляне відомі з часів скіфіф. За висновком фахівців, ропа о. Соляне відрізняється більшою концентрацією карбонатів, ніж ропа озер Куяльницького і Хаджибейського лиманів (Одеська обл.), а також Слов'янська. У сульфідно-мулових лікувальних грязях о. Соляного міститься ряд розчинних і нерозчинних солей, сірководень, каротин, гормони, а також пеніциліноподібні і фолікуліноподібні речовини, що наділяє їх

високоєфективними бактерицидні і протизапальні властивості. Запаси грязі складають 87 тис. м³.

Лікувальна хлоридно-натрієва ропа озера Соляне вельми багата хлоридами, карбонатами, гідрокарбонатами, залізом, сіркою, калієм, бромом, йодом, магнієм і т.п. Її запаси становлять 21 тис. м³ на рік.

У 1889 р. біля о. Соляне було відкрито санаторій "Гопри" – бальнеологічний, грязьовий, кліматичний курорт, розташований в помірно-континентальній зоні (зоні степу).

Курорт "Гопри" – найстаріша здравниця півдня України, відома своїми унікальними природно-лікувальними факторами: сульфідно-мулові грязі і хлоридно-натрієва ропа озера Соляне, яке знаходиться на території санаторію. Лікувальна грязь озера, завдяки своїй унікальній структурі, досягає більш результативного лікувального ефекту, ніж ефект Мертвого моря. Недалеко від санаторію є хвойні та листяні лісові масиви. Максимальне для України число днів і годин сонячного сяйва разом з інтенсивною сонячною радіацією створюють на курорті виняткові умови для широкого використання сонячної енергії в лікувальних цілях. На території санаторію є артезіанська свердловина глибиною 125 м, питна вода з якої аналогічна мінерально-столової води.

У 2004 р. на території Голопристанської курортної зони відкритий цілющий гейзер. Глибина джерела 1572 м. Температура – 65°C круглий рік. Надалі на джерелі обладнані три купальні – дві з гарячою водою (45-50 °C) і одна – з лікувальною гряззю. Вода в джерелі буро-коричневого кольору від розчиненого йоду, дуже солоня. Було виявлено корисний вплив джерела на опорно-руховий апарат, щитовидну залозу, нервову систему і дихальні шляхи. Купання в джерелі – досить велике навантаження на організм, рекомендується проводити не частіше двох-трьох разів на тиждень.

Крім бальнеогрязьових курортів в даній курортній зоні розташовуються приморські курортно-рекреаційні зони Залізний порт і Більшовик.

Селище *Більшовик* знаходиться в південно-західній частині Херсонської області. На півдні територія курорту омивається Чорним морем і його затоками Гендрівської і Ягорлицькою.

За своїм географічним положенням Залізний Порт знаходиться на одній широті з

Євпаторією і Саками. Тому тут такий же цілющий клімат і озера з цілющою ропою і гряззю.

Морський клімат селища *Залізний порт* і морські купання показані для лікування і оздоровлення:

- *для дорослих*: при хворобах обміну речовин і деяких формах подагри у людей млявих і малорухливих; при загальному розладі харчування, при недокрів'ї, особливо в осіб, які нещодавно перенесли виснажливі хвороби або операції, а також при недокрів'ї в осіб стомлених або ослаблених після важких розумових праць, при деяких нервових захворюваннях, а саме: нервової слабкості (неврастенії), головного болю, мігрені, при ослабленні діяльності нервово-м'язового апарату, атонії кишечника, атрофіях, парезах і полупаралічах, і легких формах полового безсилля, при хворобі блідій немочі і хлорозі, хронічних катарах носа (нежить), зівя і верхніх дихальних шляхів, малярії, при деяких захворюваннях жіночих статевих органів, при млявості і пітливості, а також для поліпшення харчування і загального стану;
- *для дітей*: при золотусі, зовнішніх туберкульозних ураженнях, при коклюші, його ускладненнях, при рахіті, парезах, геміпарезах, після перенесених інфекційних захворювань, а також при атрофічних явищах від захворювань нервово-м'язових органів, при недокрів'ї, при схильності до всяких простуд взагалі.

У радянські часи в селищі Залізний порт була грязелікарня. Лікувальну грязь, яка має щільність пластиліну і яскраво виражений сірководневий запах, можна добути в невеликій затоці поруч із пляжем.

Блакитна глина знаходиться в селищі Залізний порт буквально під ногами – фактично, все морське дно, якщо трохи копнути, це суцільне родовище блакитної глини. У деяких місцях, недалеко від берега, глина виходить на поверхню – місця ці легко визначити по каламутній воді.

На північно-західному узбережжі Азовського моря знаходиться *Генічеська курортна зона* Херсонщини, яка славиться своїм курортом, Арабатської Стрілкою.

В цілому кліматичні умови Арабатської стрілки, як і інших степових районів Херсонщини, з другої половини весни і до початку осені сприятливі для санаторно-курортної діяльності.

На Арабатській стрілці є мінеральні води, розкриті свердловинами на півночі Арабатській стрілки і на Чонгарському півострові. Висновки про лікувальні властивості Арабатської мінеральної води були зроблені Московським НДІ курортології і фізіотерапії та Одеським НДІ курортології ще на початку 80-х років. Вона рекомендована для лікування захворювань серцево-судинної, центральної нервової, сечовивідної систем, опорно-рухового апарату, шлунково-кишкового тракту.

Крім того на Арабатській стрілці є цілющі термальні мінеральні джерела. За висновком Українського науково-дослідного інституту курортології і фізіотерапії, ці води мають бальнеологічну цінність по своїй мінералізації, хімічному складу і наявності біологічно активних речовин, таких, як йод, бром, кремнієва кислота. Ці мінеральні води можуть бути використані для лікування захворювань опорно-рухового апарату, периферійної нервової системи та інших недуг. Відсутність аміаку і нітратів і присутність кремнієвої кислоти в кількостях вище мінімальних лікувальних норм, термальне значно збільшують їх бальнеологічну цінність.

Перший термальне джерело відкрито випадковим чином: наприкінці 60-х рр. XX ст., Коли Джанкойська експедиція пробурила 10 свердловин на Арабатській стрілці в пошуках нафти і газу, була виявлена мінеральна вода з температурою 45 °С в 10 км від Генічеська, де за період з 1968 по 1980 рр. будувалася функціонуюча нині водо-грязелікарня "Арабатська Стрілка" (у побуті відома як "Гаряче джерело", с. Генічеська Гірка). Сьогодні глибина свердловини становить 1600 метрів, а температура води 40-42 °С. Це слабо лужна, йодо-бромна, хлоридно-натрієва вода. Водолікарня має висновок Одеського інституту курортології про лікувальні властивості та застосування термальної води для лікування багатьох захворювань, а також для оздоровлення пацієнтів в профілактичних цілях.

Встановлено що прийом цих ванн має протизапальну, знеболюючу, спазмолітичну дію, покращуючи мікроциркуляцію на капілярному рівні, тим самим прискорюючи процеси відновлення пошкоджених тканин, нормалізує стан периферичної і вегетативної нервової системи. Наявність у воді бромну дає хороший результат в лікуванні вегетативно-судинних дистоній, астеничних і неврозоподібних станів. Хороші результати спостерігаються у хворих на псоріаз.

Подальшими дослідженнями встановлено, що під всією Арабатською стрілкою розташовується величезне термальне підземне озеро. В кінці 80-х XX ст. за селом Щасливцеве пробурили пробну свердловину, з якої стала бити гаряча вода такого ж мінерального складу, тільки набагато гаряче – 82°С (насправді температура і натиск води сильно коливаються – це помітно, якщо поспостерігати за джерелом 10-15 хвилин).

Біля джерела планували зробити цілорічний курорт, використовуючи для оздоровлення море, цілющі грязі і термальне джерело. Почалося будівництво здравниці союзного значення. В даний час джерело відкрите для всіх, не дивлячись на те, що територія та майно не добудованої здравниці взяті в оренду з метою створення бальнеологічного відділення Міжнародної клініки відновного лікування (керівник – проф. В. Козьявкін).

Крім цілющих вод на Арабатській стрілці і поряд з нею є майже невичерпні запаси лікувальної грязі і ропа. Багато дослідників північно-східного вже давно відзначали, що озера Перекопу і затоки Сиваша дуже багаті високоякісними лікувальними грязями. У деяких озерах Генічеського району – таких, як озера Салькове, Генічеське і в протоці Кручене гирло фахівці підрахували запаси лікувальних грязей і довели можливість будівництва в цих районах грязелікарень. Ще один потужний лікувальний фактор – ропа (сольовий розчин) озер і заток.

Генічеська курортна зона має ще одне унікальне гідромінералогічне джерело, таке як мертве озеро Сиваш, відокремлене від Азовського моря Арабатською стрілкою. Вважається, що на землі є лише чотири подібні місця: Велике Солоне озеро в США, Мертве море на Близькому Сході, затока Кара-Богаз-Гол в Туркменістані і Сиваш на Арабатській стрілці.

Сиваш – досить великий басейн (площею 2453 км²), проте його глибина незначна і коливається від 0,5 до 1,5 м (найбільша глибина всього 3,2 м). Мілководдя Сиваша і велика кількість сонячного тепла призводять до того, що солоня вода лагуни сильно прогрівається і випаровується. У водах Сиваша солоність значно вище морської 17% (в Азовському морі 1,1%, в Чорному близько 2%). Така природна вода, насичена мінеральними солями, називається ропою. Правда, зараз солоність трохи нижче через постійні великі скиди прісної води з каналів у

Присивашші. Вода в Сиваші гірко-солоня, з масою гниючих водоростей і різким запахом, в якому відчутний сірководень. Щорічно в Сиваші осідає 12 мільйонів тонн сполук бромю, натрію, магнію та інших цінних мінералів. Мулова сульфідна грязь і ропа Сиваша унікальні тим, що мають яскраво виражені лікувальні властивості і можуть застосовуватися в санаторних, амбулаторних і домашніх умовах для ефективного лікування хворих різних категорій.

Каланчацька курортна зона. У Каланчацькому районі Херсонської області розташовується курортне селище *Хорли*, засноване в 1898 р. баронесою Софією Богданівною Фальц-Фейн на півострові у Каркінітській затоці Чорного моря. Даний півострів на кілька кілометрів врізається в Чорне море і з'єднаний з материком вузьким перешийком.

Поєднання нагрітих степових і вологих морських повітряних мас створює сприятливі умови для лікування і профілактики захворювань верхніх дихальних шляхів, бронхіальної астми, гіпертонії, атеросклерозу, полінозу і т.д. Основним кліматотерапевтичним фактором є море.

Протяжність використовуваної прибережної смуги доходить до 35 км. Мілководне узбережжя тут швидко прогривається сонцем, завдяки чому купальний сезон в Хорлах починається у першій половині травня і закінчується в кінці вересня. Піщані пологі мілини морського дна роблять узбережжя незамінним місцем оздоровлення дітей. Вода на пляжах Хорлів прогривається влітку до +30 °С, а у вересні до +23 °С. Каркінітська затока добре прогривається влітку і не замерзає взимку завдяки Гарячим джерелам, що б'ють з

під землі. Води затоки насичені іонами срібла і йоду.

Бальнеологічний профіль цієї курортної зони складається на основі лікувальних грязей затоки Широкої і Каркінітської затоки. Товщина залягання мулів у цих затоках доходить до 10 м. За даними Одеського НДІ курортології, вони, як і відомі грязі солоних озер Херсонщини, мають цілющі властивості і лікують артрити, тромбози, ревматизм, радикуліт.

На півострові є три джерела з кришталево чистою холодною водою. Одне з них знаходиться при в'їзді на півострів. На краю степу із землі б'є на висоту близько 2-х метрів фонтан чистої артезіанської води, температура якої взимку і влітку від +8 до +9 °С.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз природних рекреаційно-курортних ресурсів Херсонської області свідчить про наявність на досліджуваній території сприятливих біокліматичних умов, різноманітних унікальних ландшафтних, гідромінералогічних і бальнеогрязьових ресурсів, які можуть виступати в якості природної умови організації оздоровчого туризму. Однак ступінь дослідження хімічного та мікробіологічного складу недавно відкритих термічних мінеральних джерел, відсутність їх курортологічної експертизи, використання застарілих прийомів бальнеотехніки, низьке інформаційне подання Херсонщини на туристичному ринку створюють дисбаланс між наявними природними умовами та ступенем їх використання. Тому представлена характеристика рекреаційно-курортного потенціалу Херсонської області визначає створення стратегічної програми розвитку туризму на 2011-2015 рр.

Література:

1. *Бейдик О.О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / *О.О. Бейдик* – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. *Гудзь П. В.* Економічні проблеми розвитку курортно-рекреаційних територій / *П.В. Гудзь* – Донецьк: ІСПД України, ТОВ "Юго-Восток, ЛТД", 2001. – 269 с.
3. *Калитюк В.А.* Рекреаційно-туристичний комплекс в умовах ринку / *В.А. Калитюк* – Львів: ІРД НАН України, 1999. – 162 с.
4. Курортні ресурси України / За ред. *М. В. Лободи*. – К.: ТАМЕД, 1999. – 344 с.
5. *Мацола В.І.* Рекреаційно-туристичний комплекс України / *В.І. Мацола* – Львів: Інститут регіональних досліджень НАНУ, 1997. – 259 с.
6. *Никитина О.А.* Екологіческие особенности функционирования санаторно-курортного комплекса / *О.А.Никитина* // *Фундаментальные исследования*. – 2006. – № 5 – С. 71-74.
7. *Пожидаев В.В.* Кліматичні та рухові фактори в комплексі санаторно-курортного лікування / *В.В.Пожидаев, Л.І.Фісенко* // *Медицина реабілітація, курортологія і фізіотерапія*. – 2005. – № 3. – С. 7-10.
8. *Рутинський М.Й.* Географія туризму України: Навч.-метод. посіб. / *М.Й. Рутинський* – Львів: Фенікс, 2002. – 107 с.
9. *Томаневич Л.Я.* Лікувально-оздоровчий туризм в Україні як об'єкт державного регулювання / *Л.Я.Томаневич* // *Науковий вісник Львівського юридичного інституту внутрішніх справ*. – Серія економічна. – 2005. – Випуск 1. – С. 210-217.

Резюме:

Шмалей С.В., Редька И.В. ПРИРОДНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА НА ХЕРСОНЩИНЕ.

В статье проанализированы гидроминералогические и климатические ресурсы Голопристанской, Скадовской, Генической и Каланчакской курортных зон. Определены приоритетные средства и методы использования лечебно-оздоровительных факторов. Степень исследования химического и микробиологического состава недавно открытых термических минеральных источников, отсутствие их курортологической экспертизы, низкое информационное представление Херсонщины на туристическом рынке создают дисбаланс между имеющимися природными условиями и степенью их использования.

Ключевые слова: оздоровительный туризм, природный фактор, климатические и гидроминералогические ресурсы, курортная зона.

Summary:

Shmaluyey S.V., Redka I.V. NATURAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF IMPROVING TOURISM IN KHERSON REGION.

The hydromineralogy and climatic resources of resorts zones: Goloprystansky, Skadovsky, Genichesky and Kalanchaksky are analyzed in the article. Identifies priority facilities and methods of use of therapeutic factors. The degree of chemical and microbiological studies of the recently discovered thermal springs, their lack of expertise balneological, the low representation of information on Kherson travel market creates an imbalance between the existing natural conditions and the extent of their use.

Key words: health tourism, natural factors, climate and hydromineralogy resources, resort zone.

Рецензент: проф. Денисик Г.І.

Надійшла 18.09.2011р.

УДК: 911.3:338.48

Віталій ІВАНУНІК

ПРОБЛЕМАТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ЯК ОСНОВИ АТРАКТИВНОСТІ ТЕРИТОРІЇ

У статті розглядається проблематика комплексної (інтегральної) оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів, аналізується міжнародний досвід оцінки даної теми та подається огляд попередніх методичних досягнень. Результатом дослідження є запропонована модель комплексної оцінки привабливості рекреаційно-туристичної території.

Ключові слова: рекреаційно-туристичні ресурси, рекреаційно-туристична атрактивність території, інтегральна оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів, економіко-природнича атрактивність території.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оцінка рекреаційно-туристичних ресурсів (РТР) є необхідною передумовою організації рекреаційно-туристичного господарства та планування перспектив його розвитку. На сьогодні нами не виявлено єдиної універсальної методики оцінки РТР у комплексі (природні, історико-культурні, соціально-економічні ресурси). Це насамперед зумовлено складністю зведення до єдиного “знаменника” таких різних компонентів РТР. Але це не єдина проблема при оцінці РТР, існують також суперечності в поєднанні окремих компонентів одного виду РТР. Хоча спроби оцінки окремих видів РТР досить поширені в науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання комплексної (інтегральної) оцінки докладно розглядається в зарубіжній літературі. В першу чергу слід назвати досвід Великобританії. Тут на загальнонаціональному рівні визначені так звані найкрасивіші території, яким надано відповідний

статус. Такі території виділені на основі бальної оцінки природного середовища, де враховано горизонтальне та вертикальне розчленування території, лісистість, віковий і природний склад лісів, наявність водоймищ, кліматичні умови, заболоченість території, антропогенні зміни. Крім цього, врахований такий фактор, як наявність пам’яток історії та культури. Звичайно, такі території не можна повністю віднести до рекреаційних, бо не враховані бальнеологічні ресурси, внаслідок чого такі відомі курорти, як Бат, Блекпул, Істборн, Лемінгтон та ін., залишилися поза межами даних територій. Основними “найкрасивішими територіями” є райони узбережжя від Лувра до Плімута з найбільш відомим курортом Брайтоном, який називають “англійською Рив’єрою”, та південно-західне узбережжя (приморська рівнина півострова Корнуелл) – “корнуельською Рив’єрою”. Щороку ці території відвідують близько 20 млн. чоловік, тобто майже 40 % населення Великобританії. Подібні території офіційно

затверджені і в інших країнах [8].

Досвід Польщі з цього питання базується на виділенні за характером природних умов приморських, приозерних, низовинних, горбогірних і гірських природних комплексів. Оцінка РТР проводилася за комплексом природних умов, які включають характер рельєфу, лісистість, водойми, кліматичні умови, природоохоронні об'єкти, пам'ятки історії та культури, бальнеологічні ресурси, опірність до антропогенного навантаження. Позитивною рисою такого підходу є врахування багатьох природних та соціальних факторів, обґрунтування норм рекреаційної місткості в залежності від природних умов. Істотним недоліком оцінки РТР є охоплення занадто великих за площею територій без врахування внутрішньотериторіальних відмінностей, що призводить у деяких випадках до схематизму й надмірного узагальнення. Особливо великого значення польські науковці надають національним пам'яткам, як одним із найважливіших РТР. Аналогічні підходи до оцінки РТР прийняті також у Чехії та Словаччині [12, 13, 14].

В радянській науці методика оцінки рекреаційних територій, ґрунтується на визначенні ступеня придатності території для потреб рекреації та туризму. На думку В.С. Преображенського, Е.Г. Шеффера, А. Пальма, Т.Ю. Притули та інших до них належать: естетичні якості, доступність, забезпеченість питною водою та інші фактори, які дозволяють використовувати територію для різних видів відпочинку [9].

Л.А. Багрова та П.Д. Подгорецький [1] виділяють три основні напрямки оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів: лікувально-оздоровчий, емоційно-естетичний, культурно-пізнавальному.

Спільним для перелічених методик оцінки РТР є те, що вони враховують тільки природні умови й досить суб'єктивно, особливо при ранжуванні важливості факторів. Такий підхід умовно можна назвати географічним. Його цінність полягає в урахуванні природних умов рекреаційно-туристичних територій, які відіграють суттєву роль у задоволенні рекреаційних потреб.

Виклад основного матеріалу. Але на сучасному етапі група вчених з Росії, а саме М.А. Жукова, В.В. Покишевський, В.Б. Нефьодова, С.Ю. Смірнова [6], для розрахунку рекреаційно-туристичного потенціалу регіонів виділяють пріоритетні типи та напрямки розвитку туризму. За допомогою спеціальних

експертних методів і шкал вони оцінили основні параметри регіону, що характеризують його рекреаційно-туристичну привабливість, а також фактори, які впливають на рівень складності його відвідування (географічна і ландшафтна привабливість, кліматична і екологічна ситуація, доступність для масового туризму, розвиток рекреаційно-туристичної інфраструктури). В результаті інтегрування всіх параметрів було отримано рекреаційно-туристичний потенціал регіону – умовна величина, що визначає за умови вкладення інвестицій ступінь атрактивності даного регіону для туристів з урахуванням їх комплексних потреб у туристичних продуктах різного виду.

Запропоновано для оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів такі показники: ємності природно-рекреаційних ресурсів (млн. люд.-год/рік); ємність пізнавальних рекреаційно-туристичних ресурсів (млн. люд.-днів/рік); туристичне навантаження на природні комплекси (людей/км²). Проте, на нашу думку, ці показники більш придатні для рекреаційного районування території країни чи регіону, тому що вони мало відображають економічну сутність туристичних ресурсів як товару в ринкових відносинах.

Найбільш поширені в Україні оцінки рекреаційного потенціалу у відсотках до інтегрального природного-ресурсного потенціалу країни чи регіону, або відносно загальнодержавного індексу даного ресурсу, запропоновані В.П. Руденком [11].

І.М. Петренко [10] для оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів використовується показник „єдиночасної рекреаційної ємності території”. На основі цього підходу було здійснено вартісну оцінку рекреаційного потенціалу Київської міської агломерації з урахуванням зростання продуктивності праці, заробітної плати, національного доходу внаслідок отримання рекреаційних послуг. За його підрахунками, сумарна вартісна оцінка природно-рекреаційного потенціалу Київської міської агломерації складає 4539,9 млн. грн./рік.

В умовах ринкової економіки використання РТР можливе з застосуванням механізму концесійних відносин. Алгоритм розрахунку концесійного платежу розроблено В.В. Шмагіною [4]. Концесійний платіж здійснюється на основі вартісної оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу. Але в цьому алгоритмі не з'ясовані обмеження прав користувачів ресурсів залежно від їх правового статусу.

Економічна оцінка рекреаційних ресурсів

являє собою вартісний вимір їх суспільної цінності. У процесі ринкових відносин питання оцінки саме природних рекреаційних ресурсів висувається на перший план. Завдання такої оцінки – відобразити економічний ефект, який “дають” суспільству природні РТР, як домінанта атрактивності в період їх експлуатації.

Взагалі ж у сучасній науці нагромадився великий досвід економічної оцінки природних, у тому числі рекреаційно-туристичних ресурсів, економічна оцінка яких залишається складною й недостатньо розробленою. Проте, очевидно, будучи одним із видів природних багатств, РТР повинні оцінюватися, виходячи із загальнометодологічних підходів до оцінки природних ресурсів. При цьому необхідно враховувати особливості природних РТР, специфіку рекреаційного обслуговування як галузі природокористування в неvirробничій сфері.

На основі застосування рентного підходу розроблено ряд методик оцінки природних РТР. Значну цінність мають методичні напрацювання В.М. Кислого, М.С. Нудельмана, Л.С. Гринів [3, 9]. Остання запропонувала розрахунок диференціальної ренти експлуатації курорту.

Економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів, запропонована О.В. Живицьким, Т.М. Бабієм та А.І. Медяною [5], проводиться на прикладі пляжних територій. Згідно з цією методикою, економічна оцінка природних рекреаційних ресурсів здійснюється в розрізі трьох показників: вартості валової продукції, грн.; окупності затрат, грн. на 1 грн. затрат; диференціального прибутку, грн./м² площі пляжу. Ця методика викликає зацікавлення для практики господарювання, управління пляжними територіями, вдосконалення фінансових відносин при їх експлуатації, що особливо важливо в умовах ринкової економіки.

При узагальненій оцінці РТР, на думку В.Г. Гуляєва [4], слід виходити з припущення, що вони мають такі параметри, як потенційну ємність та споживчу ємність, яка визначається за формулою

$$R_p = R_o - \sum_{i=1}^m K_i, \quad (1)$$

де, R_p – споживча ємність; R_o – потенційна ємність; K_i – значення прийнятих обмежень споживання ресурсу, що змінюється від 1 до m .

За визначенням автора, споживча ємність –

це об’єм ресурсу, доступного до споживання протягом певного періоду. Аналогом споживчої ємності ресурсу може бути його економічна продуктивність.

Щоб об’єктивно оцінити рекреаційно-туристичний потенціал регіону, на думку І.В. Давиденко [6], слід створити “єдиний кадастр рекреаційно-туристичних ресурсів” та провести їх паспортизацію.

Слід наголосити, що жодна економічна оцінка природних ресурсів не може повністю відобразити ту цінність, яку має для суспільства той чи інший природний ресурс, як багатогранна субстанція. Тільки діалектичне поєднання (а не просте підсумовування) затратного і результативного аспектів оцінки природних ресурсів дозволить правильно їх оцінити.

Проте, незважаючи на наявність значних наукових розробок, сьогодні ще не вирішені до кінця та в багатьох випадках залишаються дискусійними питання методології вартісної оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів. Щоб носила комплексний характер і яку б однакової мірі можна було застосовувати як з метою оцінювання ступеня привабливості для туристів так, і для інвесторів.

Якщо питанням оцінки природних РТР приділено достатньо уваги в науковій літературі, то оцінка історико-культурних залишається практично не розробленою. У світовій практиці прийнята якісна оцінка історико-культурних пам’яток, які в залежності від художнього та історичного значення, стану збереження та унікальності розподіляються на 7 груп, причому найвищим балом оцінені історико-культурні об’єкти світового значення. Всього таких об’єктів, взятих на облік ЮНЕСКО, нараховується кілька сотень. На основі рекомендацій ЮНЕСКО в окремих країнах розроблені власні оціночні критерії історико-культурної спадщини. В колишньому СРСР існував поділ історико-культурних об’єктів на пам’ятки загальносоюзного, республіканського та місцевого значень. Формально всі вони перебували під охороною держави [8, 12, 14].

Серед науковців, які займалися оцінкою історико-культурних РТР, слід виділити праці О.О. Бейдика, В.С. Кравціва, С.П. Кузика, В.І. Мацоли, Н.Ф. Полінової [2, 7, 8].

Відзначимо методику розроблену під керівництвом В.С. Кравціва [7], яка, на наш погляд, об’єктивна й має конструктивні пропозиції. Автори здійснюють оцінку істори-

ко-культурних об'єктів на основі визначення їх рекреаційного значення, а також ступеня придатності та доступності їх для організації культурно-пізнавальних занять. Отже, вони досліджують не вартість конкретного історико-культурного об'єкта, а визначають його пізнавальну цінність, необхідну для організації. Сутність даної методики полягає в тому, що оціночні бали і шкали побудовані на розділенні компонентів, які складають окремі блоки історико-культурних ресурсів відповідно до їх важливості й тривалості часу, необхідного на їх огляд. Чим довший час огляду, тим вища пізнавальна цінність об'єкта.

Недоліком даної методики є ігнорування художніх та історичних цінностей історико-культурних об'єктів, дещо механічне поєднання різних за сутністю історико-культурних об'єктів.

Складність оцінки соціально-економічних РТР пов'язана з тим, що в умовах ринкової економіки практично не існує єдиної системи підприємств рекреаційно-туристичної індустрії. Це автономні, самостійні підприємства з

високим ступенем диверсифікації діяльності, де рекреаційно-туристична діяльність у ряді випадків не основна. Це стосується транспортних підприємств, підприємств громадського харчування, організацій сфери дозвілля, побуту, сервісу та, частково, закладів розміщення, які взаємодіють з організаторами рекреаційно-туристичної діяльності в частині надання послуг на основі різних угод. Інфраструктура в ринковій економіці набула статусу об'єктів, що обслуговують рекреацію та туризм у тому числі. Проте визначення її меж носить умовний характер, що вносить в оцінку певну диспропорційність і дублювання.

Суперечливість та неоднозначність досліджень, що стосуються оцінки РТР, пов'язана з тим, що економічний підхід базується на оцінюванні саме природних ресурсів та, меншою мірою, природних умов території. Водночас не враховується соціально-економічний фактор та історико-культурна цінність об'єктів певної території, як комплексної складової РТР.

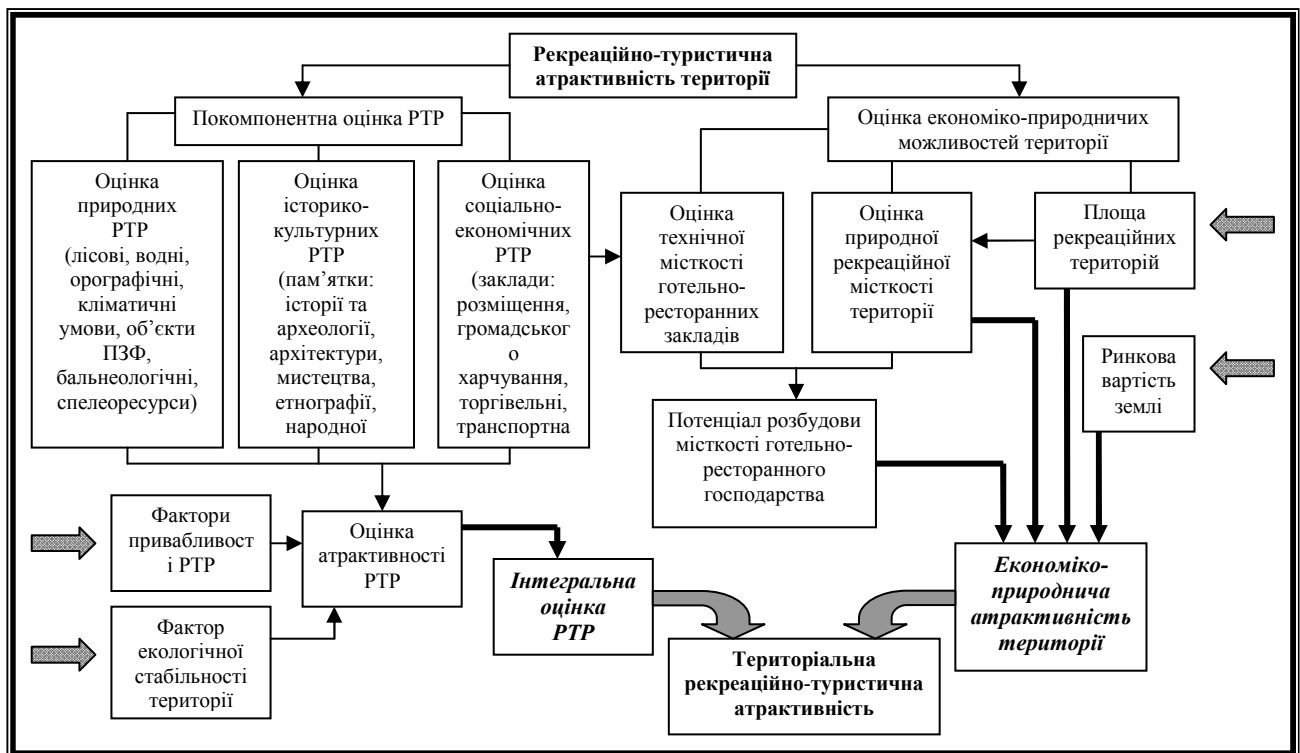

Рис. 1. Блок-схема моделі оцінки рекреаційно-туристичної атрактивності території

Проблема дослідження привабливості (атрактивності) територіальних можливостей та оцінки РТР інтенсивно актуалізується в сенсі розвитку рекреаційно-туристичного комплексу та визначення порівняльних переваг окремих територій на наявність, організацію та використання РТР у тісному взаємозв'язку з

економічними, соціальними, екологічними факторами, для перспектив розвитку рекреаційно-туристичної діяльності.

Тому нами розроблена та запропонована модель комплексної оцінки привабливості рекреаційно-туристичної території, в комплексі з інтегральною оцінкою атрактивності РТР

та обмеженими можливостями існуючих рекреаційних площ, природної місткості, а також у поєднанні з економічно доречними і обґрунтованими показниками вартості землі та потенціалом розбудови готельно-ресторанного господарства.

Результатом дослідження є визначення комплексної величини атрактивності території для розвитку туризму та рекреації на базі існуючих економіко-природничих та ресурсних можливостей, що дасть змогу встановити рівень переваги окремих територій для рекреаційно-туристичної спеціалізації.

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що на сьогодні

модель оцінки рекреаційно-туристичної атрактивності території для розвитку галузі є лише формулюючим основоположним принциповим підходом. На нашу думку, не лише сукупність природних, історико-культурних та соціально-економічних компонентів РТР дозволить дати комплексну оцінку рекреаційно-туристичної території – необхідно поєднати її з оцінкою економіко-природничої атрактивності, що особливо важливо в умовах ринкової економіки та конкурентної боротьби за споживача рекреаційно-туристичного продукту як з точки зору привабливості для туристів, так і для інвесторів.

Література:

1. Багрова Л.А. Физико-географические (природоведческие) основы рекреационной географии : учеб. пособие / Л.А.Багрова, П.Д.Поргорецкий – Симферополь : СТУ, 1982. – 156 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методики аналізу, термінологія, районування / О.О.Бейдик. – К.: КНУ. 2001. – 397 с.
3. Гринів Л.С. Методологія і методика визначення нормативної оцінки природних курортних ресурсів та платежів за їх використання / Л.С.Гринів – Львів: Світ, 1992. – 26 с.
4. Гуляев В.Г. Туризм: экономика и социальное развитие / В.Г.Гуляев – М.: Финансы и статистика, 2003. – 304 с.
5. Живицький О.В. Економіко-екологічні проблеми використання і охорони рекреаційних ресурсів побережжя / О.В.Живицький // Економіко-екологічні проблеми морської середовища. – К., 1983 – С. 195-208.
6. Жукова М.А. Индустрия туризма / М.А.Жукова – М.: Финансы и статистика, 2002. – 200 с.
7. Кравців В.С. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери : наук. видання / [В.С.Кравців, Л.С.Гринів, М.В.Копач, С.П.Кузик] – Львів: ІРД НАН України, 1999. – 78 с.
8. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичні ресурси України : монографія / В.І.Мацола – Львів, 1997. – 259 с.
9. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. / М.С.Нудельман – К.: Наукова думка, 1987. – 129 с.
10. Петренко І.М. Еколого-економічні основи формування та використання рекреаційних територій в умовах міських агломерацій : автореф. дис. на здобуття вчен. ступ. канд. екон. наук : 08.08.01 / Петренко Іван Миколайович – Суми, 2003. – 20 с.
11. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. / В.П.Руденко – Львів: Світ, 1993. – 238 с.
12. Geografia turystyczna swiata. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1994. – Czesc 2. – S. 288-305.
13. Lijewski T. Geografia turystyki Polskiej. / Lijewski T., Mikulowski A., Wyrzykowski J. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1985. – 285 s.
14. Warzynska J. Podstawy geografii turystyki. / Warzynska J., Jackowski A. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1978. – 334 s.

Резюме:

Ивануник Виталий. ПРОБЛЕМАТИКА И МЕТОДОЛОГИЯ ИНТЕГРАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ КАК ОСНОВЫ АТРАКТИВНОСТИ ТЕРРИТОРИИ.

В статье рассматривается проблематика комплексной (интегральной) оценки рекреационно-туристических ресурсов, анализируется международный опыт оценки данной темы и дается обзор предыдущих методических достижений. Результатом исследования является предложенная модель комплексной оценки привлекательности рекреационно-туристической территории.

Ключевые слова: рекреационно-туристические ресурсы, рекреационно-туристическая атрактивность территории, интегральная оценка рекреационно-туристических ресурсов, экономико-природная атрактивность территории.

Summary:

Ivanunik Vitaliy. THE PROBLEMS AND METHODOLOGY OF INTEGRATED ASSESSMENT RECREATION AND TOURISM RESOURCES AS THE BASIS OF TERRITORY ATTRACTIVENESS.

The article deals with the problems of complex (integrated) assessment of recreational and tourist resources, an analysis of international experience in valuing the subject and presents an overview of previous teaching achievements. This investigation is a model proposed comprehensive assessment of recreational and tourist attraction areas.

Key words: recreational-tourism resources, recreational-tourism attractiveness of the territory, integral estimation of recreational-tourism resources, economic-natural attractiveness of the territory.

СУЧАСНИЙ СТАН СФОРМОВАНOSTІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ

В статті розкрито умови формування та сучасний стан сформованості туристичної інфраструктури в областях Західного регіону України, проведено порівняння стану її складових (комунікаційної мережі, закладів розміщення, закладів масового харчування) та окреслено перспективи вдосконалення туристичної інфраструктури регіону. Виділено ключові переваги, що властиві для певних видів туристичної інфраструктури обласних регіонів західної України. Проведено розрахунок основних показників компонентів туристичної інфраструктури та визначено середньозважений коефіцієнт рівня розвитку складових туристичної інфраструктури.

Ключові слова: Інфраструктура, туристична інфраструктура, комунікації, заклади розміщення, заклади масового харчування, коефіцієнт рівня розвитку складових туристичної інфраструктури.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Туристична сфера Західноукраїнського регіону відзначається вигідним географічним положенням, близькістю до кордону з європейськими державами та розмаїтим туристичним потенціалом, що в достатній мірі представлений в усіх областях регіону. Але на сучасному етапі масового туриста цікавить не лише власне наявні туристичні ресурси та пам'ятки, але й звертається суттєва увага комфортність перебування на даній території – тобто, на рівень розвитку туристичної інфраструктури регіону.

Водночас, розвиток регіонального туристичного бізнесу в Західноукраїнському регіоні буде сприяти створенню спеціальних малих і середніх підприємств, а також активізації та стимулюванню роботи цілої мережі галузей національного господарства: будівництва, торгівлі, сільського господарства, виробництва товарів масового споживання, транспорту і зв'язку, формуванню сучасної кадрової політики в регіоні і поетапному виходу регіонального туристичного бізнесу як на загальнодержавний, так і на світовий рівень туристичних послуг. У зв'язку з цим постає завдання виявлення сучасного стану та умов формування туристичної інфраструктури в Західноукраїнському регіоні. Саме з цих позицій дана проблематика є своєчасною та актуальною.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки у даній царині в певній мірі вже знайшла своє відображення в наукових дослідженнях як вітчизняних (І. Єрко, Ю. Зінко, Ю. Занько, Р. Лозинський, М. Мальська, Р. Щецинський, М. Рутинський, О. Стецюк, Н. Чорненька), так і зарубіжних науковців (А. Александрова, В. Сенін, Тейлор Н., Халловей Дж.К.). Але динамізм розвитку даної проблематики і далі робить її цікавою та актуальною.

Формулювання цілей статті. Метою нашого дослідження було виявлення сучасного рівня розвитку туристичної інфраструктури Західноукраїнського регіону. У відповідності до зазначеної мети визначені завдання:

- визначити та обґрунтувати просторові межі досліджуваного регіону;
- проаналізувати сучасний стан туристичної інфраструктури Західноукраїнського регіону;
- окреслити проблемні аспекти функціонування туристичної інфраструктури;
- обґрунтувати перспективи розвитку туризму на основі вдосконалення туристичної інфраструктури в Західноукраїнському регіоні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти власне до оцінки рівня розвитку туристичної інфраструктури, принциповим є визначення просторових меж дослідження. Загалом Західноукраїнський регіон О.О. Бейдик (2001) в складі восьми областей запропонував поділити на п'ять субрегіонів: 1. Галицький район (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області); 2. Волинський район (Волинська та Рівненська області); 3. Буковинський район (Чернівецька область); 4. Закарпатський район (Закарпатська область); 5. Подільський район (Хмельницька область) [2].

Незважаючи на компактність розташування, схожість рис географічного положення та забезпеченості туристично-рекреаційним потенціалом, в межах цих територій існують суттєві відмінності щодо рівня забезпеченості та розвинутої туристичної інфраструктури.

Туристична інфраструктура об'єднує різномірні галузі та види діяльності як матеріального виробництва, так і невиробничої сфери. Головною проблемою при віднесенні окремих видів діяльності до туристичної інфраструктури є вибір класифікаційних ознак. Економічна діяльність, пов'язана з туризмом,

традиційно визначається з точки зору попиту, споживання товарів і послуг відвідувачам та витрат, які вони несуть. При такому підході туристична інфраструктура – збірна (синтетична) сфера, яка охоплює різні види господарської діяльності, оскільки туристи мають витрати у всіх секторах туристичного обслуговування.

Туристична інфраструктура регіону охоплює, з одного боку, систему транспортного сполучення даного регіону, з іншого – множину всіх місцевих закладів, які у своїй господарській діяльності принаймні частково пов'язані з обслуговуванням туристичних потоків.

Західний регіон України має надзвичайно вигідне транспортно-географічне положення (ТГП), оскільки виступає сполучною ланкою між центральними, східними й південними регіонами держави та країнами Європейського Союзу. Унікальність ТГП Західноукраїнського регіону для розвитку всіх видів туризму зумовлена наявністю вздовж його меж ділянок державного кордону України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Білоруссю й Молдовою. Державний кордон із цими європейськими країнами нині відіграє не буферну, а інтегруючу функцію, сприяючи інтенсивному обміну туристичними потоками між прикордонними регіонами цих країн.

Прикордонна інфраструктура Західноукраїнського регіону виконує ряд специфічних функцій, пов'язаних із перетином державного кордону. Вона обслуговується підрозділами трьох регіональних митниць – Західної, Карпатської та Подільської, – які підпорядковуються Державному митному комітету України. Низовим точковим елементом прикордонної інфраструктури є прикордонний пункт пропуску (ППП) через державний кордон.

Розгалуженість мережі прикордонної інфраструктури не завжди відображає реальний рівень інтенсивності зовнішньоекономічних відносин із країнами, що мають спільний кордон із Західним регіоном України. Нині найщільніша мережа існує на українсько-молдовському прикордонні: один перехід на 14 км, але така забезпеченість переходами пояснюється не стільки зовнішньоекономічними зв'язками, скільки нераціональним проведенням відкриття пунктів пропуску через кордон між Україною і Молдовою після 1991 р., а також звивистістю самого кордону, внаслідок чого сухопутні шляхи сполучення

багато разів перетинають кордон і тому повинні бути пункти пропуску. Інші ділянки кордону мають дещо меншу густоту, але більшу інтенсивність використання. Українсько-угорська ділянка кордону налічує сім ППП, українсько-словацька – чотири, українсько-румунська – шість, українсько-польська – одинадцять.

В межах Західноукраїнського регіону діє 20 залізничних переходів. При загальній довжині зовнішнього кордону Західноукраїнського регіону 1735 км, один перехід пересічно припадає на відрізок держкордону протяжністю 86,7 км. На кожну область регіону в середньому припадає по три переходи (цей факт досить умовний, якщо зважати на те, що Тернопільська та Хмельницька області взагалі не мають виходу до державного кордону, а Івано-Франківська, через важкі орографічні умови, не використовує свого прикордонного положення), проте насправді кількість переходів залежить від багатьох факторів, найважливішими з яких є протяжність кордону та суспільно-історичні передумови. Найщільніша мережа транскордонного залізничного сполучення функціонує на Львівщині.

Важливим складником туристичного обслуговування регіону є щільність шляхів сполучення. В 2009 р. загальна довжина автодоріг регіону перевищувала 46,7 тис. км. Причому, їх протяжність за роки Незалежності скоротилась майже на 700 км (або на 1,6 %). Найбільш швидко згортається довжина автомобільних доріг в Закарпатській та Тернопільській областях. Щоправда, існуюча нині мережа шосе вже давно вичерпала свій фізичний ресурс експлуатації, не відповідає сучасній інтенсивності руху і може використовуватися тільки для низькошвидкісних внутрішніх перевезень пасажирів. Понад 70 % автошляхів регіону з твердим покриттям через застороги технічної експлуатації на початку ХХІ ст. не використовуються для сучасних екскурсійно-туристичних подорожей комфортабельними туристобусами класу NEOPLAN.

Щільність транспортної інфраструктури Західноукраїнського регіону в середньому вища від середньоукраїнської: середня щільність автомобільних доріг становить 316,5 км/тис. км² при середньоукраїнській 260 км/тис. км²; щільність залізничної мережі – 42 км/тис. км² (середньоукраїнська – 38 км/тис. км²).

Також комфортність західноукраїнських

доріг можна оцінити через наявність заправочних комплексів. Хоча не всі вони відповідають вимогам автолюбителів (наявність СТО, мийка автомобілів, магазини та заклади харчування), але щільність їх розташування також може вважатись критерієм комунікаційної (в нашому випадку –

туристичної) інфраструктури. Найкращий цей показник в областях карпатського регіону – в Закарпатській області на 100 км дороги припадає 7 заправочних станцій, в інших областях (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька) – а межах 3-5 станцій на 100 км (рис. 1).

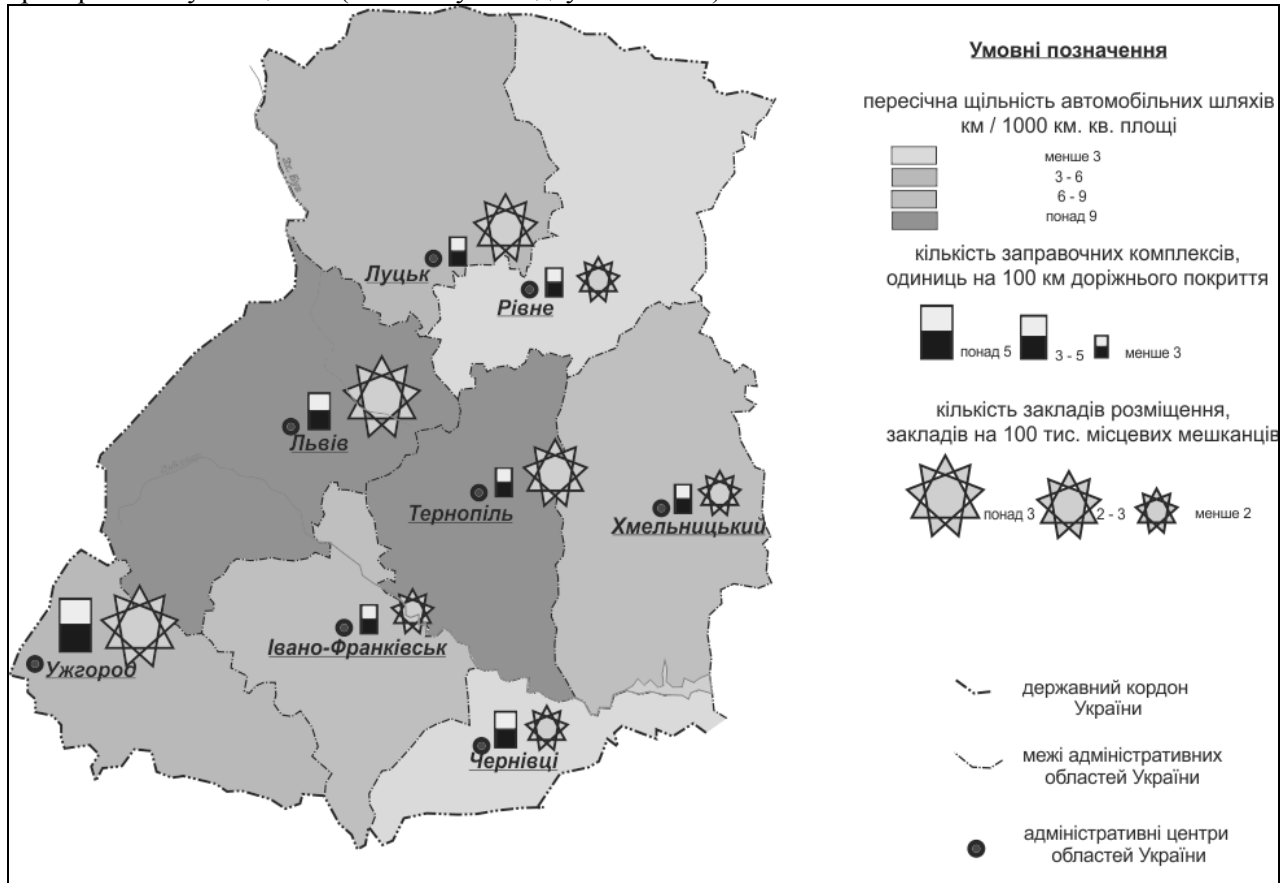

Рис. 1. Забезпеченість туристичною інфраструктурою в Західному регіоні України.

Важливим показником рівня навантаження на комунікаційну інфраструктуру регіону є аналіз інтенсивного руху автомобілів. У Західноукраїнському регіоні найвище навантаження притаманне Львівській вузловій агломерації з її під'їзними шляхами, де інтенсивність руху сягає понад 15 тис. автомобілів за добу.

Досить важливе значення в транспортуванні туристів в регіоні відіграє також залізничний транспорт. Адже відомо, що залізничний транспорт має значну психокомфортну й економічну ефективність при перевезенні туристів на відстані понад 300 км. Сам залізничний транспорт цих областей може виступати туристичним ресурсом (відомий туристичний маршрут "Карпатський трамвайчик" капітальні та архітектурно унікальні залізничні мости, збудовані в часи айстро-Угорської імперії, приміщення залізничних вокзалів в Львові, Івано-Франківську,

Чернівцях).

Через територію Західноукраїнського регіону проходять 15 залізничних ліній, що зв'язують його з сусідніми країнами. Найбільшими протяжністю й щільністю залізничної інфраструктури відзначається Львівська область – 1279,7 км, 60 км²/тис. км² відповідно, а найменшими – Чернівецька область – 413 км, 51 км²/тис. км² (табл. 1). За останні десятиріччя ці показники мають тенденцію до скорочення. Залізнична інфраструктура регіону має централізовану структуру управління.

Щодо кількісних показників роботи залізничного транспорту, то тут спостерігаються двоякі характеристики. З одної сторони найбільший відсоток у структурі перевезень пасажирів припадає на приміське сполучення. Так, у 2009 р. всього Львівською залізницею, яка власне і охоплює всі області Західноукраїнського регіону, було відправлено

111,9 млн. осіб, із них 92,3 млн. осіб (92 %) – в приміському сполученні, прямим сполученням – 3,9 млн. осіб (5 %), місцевим – 2,73 млн. осіб (3 %). Водночас цей вид транспорту залишається найбільш "демократичним" стосовно перевезення найбільш соціально незахищених верств туристів (учні, студенти тощо).

Західноукраїнський регіон має найбільш розгалужену в державі мережу закладів ресторанного господарства. Станом на 01.01.2009 р. їх налічувалося 6842 об'єкти, що склало 18,5 % гастрономічних закладів країни. Питома вага регіону в державі за цим показником змінювалася відповідно до рівня підприємницької активності в різних частинах країни. Так, на початку Незалежності значна кількість закладів масового харчування формувалась за рахунок загальних та виробничих їдалень. До 1995 р. частка регіону в загальнодержавному показнику збільшилась майже до 20 %. Вирівнювання темпів підприємницької активності в регіонах держави зумовило подальше поступове зниження частки Західноукраїнського регіону: до 16,9 % у 2000 р. та 16,3 % у 2004 р. А в кількісному відношенні в західноукраїнських областях (як і загалом у країні) з 1990 р. й до нашого часу триває процес неухильного щорічного згортання мережі закладів громадського харчування. Це об'єктивний процес, який не варто розціню-

вати як пряме свідчення занепаду галузі – просто функціонувати продовжують справді конкурентні заклади, яким не властива плановість та командно-адміністративна підпорядкованість. Кількість закладів не завжди свідчить про достатню забезпеченість ними населення. Так, в Львівській області функціонувало в 2009 р. 1772 закладів, але в розрахунку на 10 тис. мешканців тут було дещо більше 400 місць, а в Волинській області при кількості в 982 заклади, було 645 місць на 10 тис. мешканців (решта областей регіону за якісними показниками знаходяться в цьому проміжку). Якщо ж оцінювати забезпеченість закладами харчування в субрегіональному відношенні, тов. найвищою вона була в карпатських областях (табл. 1), що загалом видається вкрай не логічним, так як саме ці території викликають найбільше зацікавлення в туристів. Найвищий показник забезпеченості закладами харчування властивий для подільських областей і це в інфраструктурному відношенні є найсильнішою стороною цих областей. Щоправда, навіть тут заклади харчування розміщені досить нерівномірно, особливо їх брак відчувається в регіонах концентрації туристичних ресурсів (Подністер'я, сакральні центри Тернопільської та Хмельницької областей та місця зосередження оборонних пам'яток).

Таблиця 1

Характерні показники розвитку туристичної інфраструктури в Західноукраїнському регіоні

Області	Автошляхи			Заклади харчування			Заклади розміщення			Середньозважений коефіцієнт рівня розвитку складових туристичної інфраструктури
	довжина, км	щільність, км/тис.км ²	Коефіцієнт забезпеченості автошляхами	Кількість закладів	Кількість місць на 10 тис. мешканців	коефіцієнт забезпеченості закладами	Кількість, одиниць	Місткість, номерів	Коефіцієнт забезпеченості	
Закарпатська	3300	261	1,09	556	220	0,56	69	5554	1,66	1,10
Івано-Франківська	4173,4	300,2	1,19	714	284	0,73	37	1560	0,47	0,80
Львівська	8373,7	384,1	1,37	1772	404	1,04	155	11364	3,40	1,94
Чернівецька	2900,0	354	1,19	333	321	0,82	28	1453	0,43	0,81
Тернопільська	5006,0	361,0	0,96	933	484	1,24	39	1118	0,33	0,84
Волинська	6112,0	274,3	0,69	982	645	1,66	30	2148	0,64	1,00
Рівненська	5129,0	251,6	0,68	593	368	0,95	23	2760	0,80	0,81
Хмельницька	7169,0	345,7	0,83	959	516	1,33	29	957	0,29	0,82
Західноукраїнський регіон	46703,3	316,5	1,00	6842	389	1,00	410	26729	1,00	1,00

*Розраховано за: [6, с. 187, 253, 462; 7, с. 168,246,451; 8, с. 197.251,504; 9, с. 142,180,310; 11, с. 175,176,228,458,460; 12, с. 178,232,416; 13, с. 169, 205, 398, 399; 14, с. 202, 203, 246, 450].

Сучасна типологічна структура підприємств ресторанного господарства Західноукраїнського регіону виглядає так: 68 % припадає на кафе і буфети, 21 % – бари, 7 % на ресторани і 4 % – на інші типи закладів харчування. Вона близька до загальноукраїнської, хоча частка барів у регіоні перевищує середньодержавне значення на 5,6 %, а частка ресторанів нижча практично на 3 %.

Домінуючим лідером за кількістю підприємств ресторанного господарства в Західноукраїнському регіоні виступає Львівщина, в межах якої зосереджено 67,3% даних підприємств, у т.ч. 53,5% власне ресторанних підприємств.

Отже, гастрономічній інфраструктурі туристичного комплексу Західноукраїнського регіону притаманні риси масштабних структурних трансформацій на фоні загального скорочення мережі закладів харчування. А її просторова структура відзначається значною диспропорційністю, при якій 47,1% наявних у регіоні ресторанів, 44,4% кафе і буфетів, 64,6% барів припадає на Львівщину. Однак таке співвідношення має чітку кореляційну ув'язку з кількістю міст, чисельністю міського населення та основними показниками соціально-економічного розвитку населення даного субрегіону.

Загальне скорочення мережі закладів масового харчування в регіоні пояснюється закриттям неконкурентних у сучасних ринкових умовах типів закладів: виробничих і загальних їдалень, службових буфетів тощо. Згорання мережі цих закладів, передусім, охопило малі й середні міста регіону, його транспортну інфраструктуру. В обласних центрах, натомість, більшу частину гастрономічних закладів вдалося зберегти або компенсувати її втрати більш конкурентоспроможними альтернативними типами закладів швидкого харчування (фаст-фуду). Однією з причин сповільнення темпів сукупного падіння кількості гастрономічних закладів у Західноукраїнському регіоні є діаметрально протилежний процес стабільного росту чисельності окремих найприбутковіших і найконкурентоспроможних типів приватних гастрономічних закладів.

Особливо динамічно за роки Незалежності зросла кількість закладів розміщення – за період 1990-2009 рр. їх кількість збільшилась більш ніж на 47 %. Варто зауважити, що традиційно нові заклади розміщення не

відзначаються значною місткістю – якщо в 1990 р. на один заклад припадало 72 місця, в 2000 р. – 63, а в 2009 р. – 65. Найменш місткими є заклади розміщення в Тернопільській (29 місць на один заклад), Івано-Франківській (42 місця на один заклад), Чернівецькій (51 місце на один заклад) областях. Це ознаки недостатньої готовності згаданих областей для прийому туристів та відвідувачів загалом. Також варто підкреслити, що практично всі зіркові готелі регіону зосереджені в обласних центрах (виключенням є міста Мукачеве, Кам'янець-Подільський та Яремча, але як відомо, ці міста є визнані туристичні центри). Також для даного регіону властива значна кількість офіційно незареєстрованих закладів розміщення (приватних садиб), які не є сертифіковані, але надають традиційно сезонні послуги з розміщення. Особливо багато таких закладів в областях карпатського регіону.

Подальший розвиток готельного господарства Західноукраїнського регіону неможливий без сучасного обладнання і новітніх технологій. Це стосується насамперед інформаційних технологій, ефективних і надійних систем захисту, без чого неможливо досягти високого рівня якості послуг. В окреслених областях недостатньо застосовуються туристичні технології, які в розвинутих країнах набули ознак повсякденної уживаності: електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг, які ними надаються; у світі практично всі довідники з туризму випускаються в електронному, а більшість – у Інтернет-форматах, що дає їх користувачам можливість бронювати місця в готелях у режимі реального часу – "on-line".

Проведені дослідження дозволяють згрупувати області Західноукраїнського регіону за основними показниками функціонування туристичної інфраструктури. Такими критеріями було обрано наявність та ефективність функціонування прикордонних пропускних пунктів, довжина автомобільних доріг та їх щільність (км довжини доріг на 1000 км² площі), кількість закладів розміщення та кількість місць в них, кількість закладів масового харчування та кількість місць в них в розрахунку на 10 тис. мешканців. Провівши багатовимірний аналіз на основі опрацювання [6-14] джерел, нам видається правильним поділити області регіону та три групи. Перша група – області з показником вище середнього

щодо рівня розвитку туристичної інфраструктури, які займають ці позиції за рахунок кращого розвитку комунікаційної мережі та достатньої кількості закладів розміщення. До цієї групи відносяться Закарпатська та Львівська області. Друга група – області з пересічним показником розвитку туристичної інфраструктури (в цю групу попадає Волинська область). Третє група – області з показником нижче середнього (Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Рівненська, Хмельницька), – в цих областях показники функціонування складових туристичної інфраструктури є нижчими від середніх в регіоні (табл.1). Дані показники дозволяють звернути увагу на ті проблеми, які властиві для окремих областей регіону в світлі вдосконалення функціонування регіональної туристичної інфраструктури.

Висновки. Туристична інфраструктура областей західного регіону є важливою перед-

умовою формування тут повноцінного туристичного ринку. Від рівня її функціональності та доступності залежить сформованість туристичної індустрії регіону. На даному етапі в Західноукраїнському регіоні всі області мають умови для розвитку туризму. Але туристична інфраструктура в областях регіону характеризується суттєвими відмінами в плані рівня функціональності. Найбільш високий рівень її розвитку характерний для Закарпатської та Львівської областей, але навіть в цих областях проблематично говорити про збалансований розвиток складових туристичної інфраструктури. Водночас запропоновані нами коефіцієнти дозволяють визначити проблемність в розвитку складових туристичної інфраструктури в конкретних областях регіону, а відповідно – оптимізувати їх розвиток – цей момент є особливо принциповим в світлі європейського чемпіонату з футболу, проведення якого планується на наступний рік.

Література:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О.Бейдик. – К.: КНУ. 2001. – 397 с.
2. Єрко І.В. Стан і перспективи розвитку транспортної інфраструктури під'їзних доріг до пунктів пропуску на державному кордоні Волинської області з Білоруссю та Польщею / І.В.Єрко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2009. – №8. – С. 71-76.
3. Діагностика та багатопоказниковий аналіз туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб територіального планування [Ю.Зінко, Ю.Занько, Р.Лозинський, М.Мальська, Р.Щецинський] / Матеріали міжнародного наукового семінару "Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах" – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – 380 с.
4. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Навч. посібник / За ред. Школи І.М. – Чернівці: Книги – XXI, 2007. – 292 с.
5. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Навчальний посібник / М.Й.Рутинський, О.В.Стецюк. – Чернівці: Книги XXI, 2008. – 440 с.
6. Статистичний щорічник Волинь-2009 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк, 2010. – 560 с.
7. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік / За ред. М.М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2010. – 514 с.
8. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 рік / За ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 479 с.
9. Статистичний щорічник: Львівська область за 2009 рік / За ред. С.О. Матковського. – Львів, 2010. Частина 1. – 365 с.
10. Статистичний щорічник: Райони та міста Львівської області за 2009 рік / За ред. С.О. Матковського. – Львів, 2010. Частина 2. – 435 с.
11. Статистичний щорічник Рівненської області за 2009 рік / За ред. Ю.В. Мороза. – Рівне, 2010. – 547 с.
12. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2009 рік / За ред. В.Г. Кирича. – Тернопіль, 2010. – 471 с.
13. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2009 рік / За ред. В.В. Скальського. – Тернопіль, 2010. – 471 с.
14. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2007 рік. / Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Чернівецькій області. – Чернівці, 2008 – 500 с.
15. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: Навчальний посібник / Н.В.Чорненька. – К.: Атїка, 2006. – 264 с.

Резюме:

Кузишин А.В. СОВРЕМЕННЫЙ УРОВЕНЬ СФОРМИРОВАННОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ОБЛАСТЯХ

В статье представлено условия формирования и современный уровень функционирования туристической инфраструктуры в областях Западноукраинского региона, произведён сравнительный анализ состояния их составляющих (коммуникационной сети, мест временного проживания, мест массового питания) и определено перспективы повышения функционирования туристической инфраструктуры региона. Выделено ключевые преимущества, присущие для определённых видов туристической инфраструктуры областных регионов западной Украины. Проведён расчёт основных показателей компонентов туристической инфраструктуры и определены средние коэффициенты уровня развития составляющих туристической инфраструктуры.

Ключевые слова: Инфраструктура, туристическая инфраструктура, коммуникации, места временного

Summary:

Kuzyshyn A.V. THE MODERN LEVEL OF FORMATION OF THE TOURIST INFRASTRUCTURE IN THE WESTERN AREAS OF UKRAINE.

The paper presents conditions for the formation and functioning of the current level of tourism infrastructure in areas of western Ukrainian region, made comparative analysis of their components (communication network, places of temporary residence, places of public catering), and identified prospects for improving the operation of tourism infrastructure in the region. Highlights the key advantages inherent to certain types of tourism infrastructure of regional areas of Western Ukraine. The calculation of basic indicators of tourism infrastructure components and identifies the level of the average coefficients of the components of tourism infrastructure.

Key words: Infrastructure, Tourism infrastructure, Communications, Temporary accommodation, Places of public catering, Rate the level of development of tourism infrastructure.

Рецензент: проф. Заставецька О.В.

Надійшла 27.09.2011р.

УДК 332.122:379.84

Юлія ЗАБАЛДІНА, Любомир КОКОВСЬКИЙ

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

У статті досліджується система управління туризмом в Українських Карпатах, аналізується її ефективність і перспективи розвитку. Проведений аналіз динаміки туристичних потоків, показників діяльності засобів розміщення в Українських Карпатах. Визначено рівень зарубіжних та внутрішніх інвестицій в туристичну галузь Українських Карпат.

Ключові слова: Карпатський регіон, управління туризмом, євро регіон

Постановка проблеми у загальному вигляді. Протягом останніх років посилюється інтерес європейської спільноти до соціально-економічних та екологічних проблем розвитку Карпатського регіону. Карпати займають значні частини територій восьми європейських країн, за площею, чисельністю населення та потенціалом можуть порівнюватись із Альпами, значно поступаючи цій гірській країні у рівні соціально-економічного розвитку. Складні історичні обставини та політичні фактори формування сучасної карти Східної Європи, накладені на внутрішньополітичну та економічну ситуацію кожної з країн регіону, зумовили цілу низку різнопланових проблем, які роблять нині Карпати європейською периферією. Все сказане насамперед стосується Української частини гірської системи, яка займає 12,5% площі Карпат і, відповідно, частини територій 4-х адміністративних областей – Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської.

Необхідно зауважити, що згідно прийнятих в Україні критеріїв, Чернівецька область вже протягом багатьох років є безумовно депресивним регіоном, решта областей явно претендують на цей статус за показниками виробництва промислової та сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу.

Зважаючи на потужний природний і досить значний історико-культурний туристсько-рекреаційний потенціал, одним з шляхів

подолання депресивних явищ в Українських Карпатах сучасні науковці та практики визнають розвиток туризму.

Все це безумовно актуалізує питання оптимізації управлінської діяльності в туристсько-рекреаційній сфері Карпатського регіону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У дослідженнях українських науковців надзвичайно повно розглядаються інституційні рівні, функції, важелі та механізми регіонального управління. Крім того, численні наукові роботи присвячені розвитку туризму саме в Українських Карпатах. Однак, серйозних досліджень, спрямованих на вивчення впливу різних державних, громадських і приватних інституцій на процеси формування ринку туристичних послуг Карпат, поки що не проводилось.

Відповідно, автори ставлять за мету дослідження всіх аспектів управління розвитком сфери туризму в Карпатському туристичному регіоні України. Мета зумовлює завдання статті, а саме аналіз сучасного стану розвитку туризму в Українських Карпатах та існуючої системи управління туризмом у досліджуваному регіоні, ролі в ній органів державної й обласної влади, місцевих громад, міжурядових регіональних утворень, громадських організацій та "стейкхолдерів", розробку пропозицій щодо оптимізації системи управління.

Отже, сучасний стан попиту на турист-

ний продукт Українських Карпат насамперед характеризує динаміка туристичних потоків

(рис. 1).

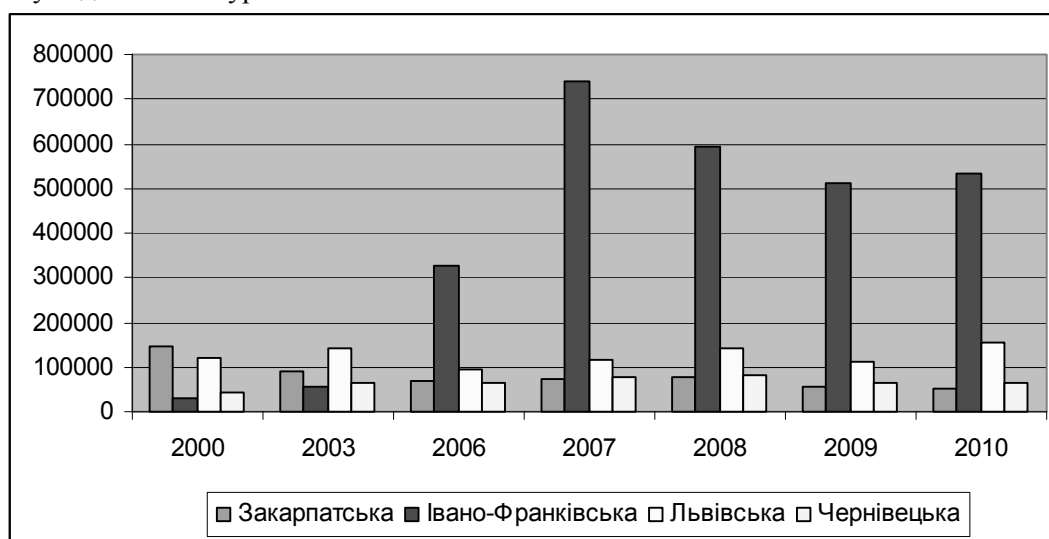

Рис. 1. Динаміка туристичних потоків Українських Карпат у регіональному розрізі (складено авторами за даними обласних управлінь статистики)

Дані рис. 1 демонструють, що упродовж досліджуваного періоду загальний туристичний потік до Карпатського регіону суттєво зріс, при цьому найкраща динаміка спостерігається в Івано-Франківській області. Решта областей протягом досліджуваного періоду не зуміли ані суттєво збільшити, ані стабілізувати попит на власний туристичний продукт. Такий ривок Івано-Франківщини відбувся за рахунок надзвичайного поживлення внутрішнього

туризму (табл. 1). З таблиці видно, що темпи зростання внутрішнього туризму там складають понад 1600%, а потоку екскурсантів – понад 1300%. Дослідження комерційної пропозиції підприємств туристичної інфраструктури Франківщини показує, що в першу чергу область розширила пропозицію по сільському туризму. Також зростання потоку до області безпосередньо пов'язане з розбудовою гірськолижного курорту Буковель.

Таблиця 1

Динаміка туристичних потоків Українських Карпат (осіб)

Регіон	2000	2003	2006	2007	2008	2009	2010	Темпи росту 2010/2000, %
Загальний туристичний потік								
Закарпатська	144775	91054	69942	72970	76965	56320	52080	-64,0
Івано-Франківська	30194	54099	325198	737953	595031	511397	533330	1766,3
Львівська	118811	142607	93553	117242	143610	109947	153939	129,6
Чернівецька	44168	62377	66627	75758	80987	63112	63976	144,8
Всього	337948	350137	555320	1003923	896593	740776	803325	237,7
Іноземні туристи								
Закарпатська	6411	11339	11726	8985	10735	7761	8425	131,4
Івано-Франківська	3491	4270	8593	989	1739	2222	4528	129,7
Львівська	23759	34591	8427	9478	14062	9306	9894	-58,4
Чернівецька	3834	3986	7801	8017	6729	5828	4082	106,5
Всього	37495	54186	36547	27469	33265	25117	26929	-28,2
Внутрішні туристи								
Закарпатська	41183	65834	48205	52529	53520	39254	32232	-21,7
Івано-Франківська	24883	46816	311535	727891	583573	501040	402960	1619,4
Львівська	66505	81871	44409	49514	52697	41601	41705	-37,3
Чернівецька	27605	40920	40484	41126	41946	37221	36732	133,1
Всього	160176	235441	444633	871060	731736	619116	513629	320,7
Екскурсанти								
Закарпатська	58916	67566	50226	44098	54640	28394	22053	-62,6
Івано-Франківська	48960	94011	31593	517854	567972	521716	646465	1320,4
Львівська	64913	82734	140680	79320	78418	79695	56045	-13,7
Чернівецька	14888	18008	19595	16856	16729	15900	6288	-57,8
Всього	187677	262319	242094	658128	717759	645705	730851	389,4

*Джерело: Складено авторами за даними обласних управлінь статистики

При цьому насторожує той факт, що не зважаючи на позиціонування Буковеля як курорту міжнародного класу, потік іноземців туди суттєво не зростає. Можливо, це пов'язане з близьким розташуванням більш розрекламованих польських курортів, які є реальною альтернативою для європейських туристів, і недостатньою рекламою Буковеля на міжнародному ринку.

Суттєві зміни відбулись і в структурі загального туристичного потоку до Українських Карпат. Так, якщо в 2000 р. частка іноземних туристів у загальній кількості туристів, обслугованих суб'єктами туристичного ринку регіону, складала 11%, а внутрішніх – 47%, то вже в 2008 році частка внутрішнього туризму в туристичному потоці зросла до 82%, а іноземного – впала до 4%.

Таблиця 2

Динаміка структури туристичних потоків Українських Карпат (%)

Регіон	2000	2003	2006	2007	2008	2009	2010
Загальний туристичний потік							
Закарпатська	42,8	26,0	12,6	7,3	8,6	7,6	6,5
Івано-Франківська	8,9	15,5	58,6	73,5	66,4	79,0	66,4
Львівська	35,2	40,7	16,8	11,7	16,0	14,8	19,2
Чернівецька	13,1	17,8	12,0	7,5	9,0	8,5	8,0
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Іноземні туристи							
Закарпатська	17,1	20,9	32,1	32,7	32,3	30,9	31,3
Івано-Франківська	9,3	7,9	23,5	3,6	5,2	8,8	16,8
Львівська	63,4	63,8	23,1	34,5	42,3	37,1	36,7
Чернівецька	10,2	7,4	21,3	29,2	20,2	23,2	15,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Внутрішні туристи							
Закарпатська	25,7	28,0	10,8	6,0	7,3	6,3	6,3
Івано-Франківська	15,5	19,9	70,1	83,6	79,8	80,9	78,5
Львівська	41,5	34,8	10,0	5,7	7,2	6,7	8,1
Чернівецька	17,2	17,4	9,1	4,7	5,7	6,0	7,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Екскурсанти							
Закарпатська	31,4	25,8	20,7	6,7	7,6	4,4	3,0
Івано-Франківська	26,1	35,8	13,0	78,7	79,1	80,8	88,5
Львівська	34,6	31,5	58,1	12,1	10,9	12,3	7,7
Чернівецька	7,9	6,9	8,1	2,6	2,3	2,5	0,9
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Складено авторами за даними обласних управлінь статистики

Тільки Закарпаття та Буковина демонструють певне зростання потоку іноземців, але ретельне вивчення його мотиваційної структури показує, що в основному таке зростання пояснюється активізацією прикордонних обмінів.

При цьому в Українських Карпатах досить активно розбудовується туристична інфраструктура – зростає кількість не стільки великих готелів (як раз цей сектор туризму не відзначився значними темпами розвитку – табл. 3), скільки малих приватних підприємств розміщення з невеликою кількістю місць, а також закладів харчування. Нажаль, у регіоні переважають некатегоризовані готелі. Так, у 2008 році лише 31 готельний заклад Львівщини з 148 отримали "зірочки".

Згідно даних української офіційної статистики, кількість санаторно-курортних закладів різних типів (санаторіїв, пансіонатів з лікуванням, санаторіїв-профілакторіїв, баз від-

починку та дитячих оздоровчих таборів) на території трьох карпатських областей не змінювалась, тобто цей сектор сфери туризму майже не розвивався. Єдиною областю, де стабільно зростає кількість подібних закладів є Івано-Франківська. Так, наприклад, протягом досліджуваного періоду, кількість санаторіїв та пансіонатів із лікуванням тут зросла на 5 одиниць, а от дитячих оздоровчих таборів – на 513. При цьому одразу кілька карпатських оздоровниць нині освоюють нові джерела мінеральних вод, на які багаті Карпати.

Розглянемо детальніше структуру потоку інвестицій у основний капітал підприємств, що відносяться до інфраструктури туризму. Бачимо, що інвестиції в готельний і ресторанний бізнес регіону є досить мізерними (табл. 4). Інвесторів більше приваблюють спортивні заклади або наближені до них за профілем. Так, основними напрямками інвестування в Івано-Франківській, Чернівець-

кій і Львівській областях є гірськолижні комплекси, ковзанки, басейни. Напередодні

Євро 2012 активізувався потік інвестицій у діяльність наземного транспорту Львівщини.

Таблиця 3

Динаміка показників роботи засобів розміщення Українських Карпат

	2000	2003	2006	2007	2008	2009	2010	Темпи росту 2010/2000, %
Кількість готелів, одиниць								
Закарпатська	36	38	39	45	61	69	67	186,1
Івано-Франківська	34	35	37	34	35	37	38	111,8
Львівська	55	85	110	128	148	155	159	189,1
Чернівецька	18	17	17	27	27	28	31	172,2
Всього	143	175	203	234	271	289	295	206,3
Одноразова місткість засобів розміщення, місць								
Закарпатська	2839	3007	3496	3801	5367	5554	5380	189,0
Івано-Франківська	2305	2315	2444	2899	2804	3774	3846	166,9
Львівська	4893	6685	9438	9780	11081	11364	11910	243,4
Чернівецька	1793	1718	2665	4678	4675	4764	4884	272,4
Всього	11830	13725	18043	21158	23927	25456	26020	219,9
Обслуговано приїжджих, тис. осіб								
Закарпатська	84,2	87,1	121	127	130,7	104,4	101,5	120,5
Івано-Франківська	58,2	65,8	68,4	68,5	66,4	65,4	80,7	138,7
Львівська	164,3	206,2	278,2	303,2	369,9	292,7	353,2	215,0
Чернівецька	52,9	56,8	60,1	64,4	73,7	54,3	50,8	-4,0
Всього	359,6	415,9	527,7	563,1	640,7	516,8	586,2	163,0

Джерело: Складено авторами за даними обласних управлінь статистики

При цьому в Карпатських областях ведеться постійний пошук інвесторів для розбудови туристичної інфраструктури. Так, державними обласними адміністраціями оголошено конкурси на кращий інвестиційний проект по розміщенню туристично-оздоровчих комплексів в районі полонини Боржава, зокрема на

території Міжгірського району (Річківської, Буковецької, Ізківської сільських рад), у межах гір Безіменна, Граб, Магура, включаючи вершини Білий горбок та Медяниця; по будівництву гірськолижних курортів "Плаї" та "Великий верх" Воловецького району Закарпатської області та багато інших.

Таблиця 4

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності в 2009 році

Вид діяльності	Івано-Франківська		Львівська		Чернівецька	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Усього	3447	100,0	6707,6	100,0	2602,1	100,0
Діяльність готелів	13,8	0,4	23,1	0,3	2	0,1
Діяльність ресторанів	10,3	0,3	101	1,5	12,4	0,5
Діяльність наземного транспорту	247	7,2	-	0,0	-	0,0
Діяльність у сфері культури, спорту, відпочинку та розваг	289,9	8,4	92,9	1,4	7,6	0,3

Джерело: Складено авторами за даними обласних управлінь статистики

Розглянемо детальніше інституційну складову управління туристсько-рекреаційною сферою Українських Карпат. Отже, на національному рівні державну політику в цьому напрямі реалізує профільне Міністерство інфраструктури, на рівні регіонів – створені спеціальні управління: в Закарпатській області – Головне управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму; в Івано-Франківській області – Головне управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій, в Львівській і Чернівецькій – управління культури і туризму. В окремих районних, міських і селищних радах функціонують відділи рекреації та туризму. При цьому необхідно

зауважити, що вибудована в Україні управлінська вертикаль є практично недієздатною, оскільки фактично суб'єкти індустрії туризму підпорядковуються різним міністерствам і відомствам. Не підпорядковуються Міністерству інфраструктури і названі підрозділи обласних і місцевих органів влади, відповідно, можна відзначити досить слабкий вплив територіального фактору управління.

Рівень залучення громадських організацій у процес регулювання туризмом і курортами в Українських Карпатах на сучасному етапі є досить низьким, що певною мірою і відрізняє його від аналогічних регіонів деяких розвинених у туристичному плані країн світу.

На регіональному рівні підтримкою роз-

витку та маркетингом Українських Карпат займається громадська організація – Рада з туризму Карпатського регіону, створена в серпні 2001 року Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською та Чернівецькою облдержадміністраціями [11]. В 2003 році в Раду з туризму прийнято Тернопільську обласну державну адміністрацію. Основні напрямки діяльності Ради включають координацію зусиль областей з розвитку туристичної галузі, аналіз розвитку туризму та діяльності туристичних підприємств, проведення навчальних семінарів, конференцій, круглих столів; здійснення маркетингу туристичних ресурсів регіону, моніторинг діяльності туристичної індустрії в регіоні, координація діяльності туристичних підприємств з урядовими, недержавними, міжнародними, донорськими та туристичними організаціями.

Рада з туризму не єдина громадська організація, що опікується розвитком туризму в Українських Карпатах. Досить сильний вплив на ринкові процеси в регіоні, особливо в Івано-Франківській та Закарпатській областях, мають місцеві осередки Спілки сільського туризму й обласні організації, що займаються промоцією активних видів туризму.

Невід'ємною складовою в механізмі управління туризмом на регіональному рівні безумовно є стейкхолдери – власники великого приватного бізнесу, чий комерційні інтереси пов'язані з регіоном. У практиці туризму розвинених країн світу реалізуються різні механізми державно-приватного партнерства в сфері туризму, в межах яких згладжуються основні протиріччя між бізнесовими та громадськими інтересами. В Україні діяльність великих приватних структур є достатньо завуальованою, а їх взаємодія з органами місцевої влади носить виражений корупційний характер, особливо в туристично привабливих місцях. Це призводить до спотворення фірмової структури ринку, ускладнює цінову політику, негативно впливає на природне середовище.

Отже, найбільшими стейкхолдерами в Українських Карпатах, що певною мірою контролюють розвиток переважно гірськолижних і бальнеологічних курортів, є фінансово-промислові групи "Приват" та "Контініум", а також бізнесова група "Динамо Київ". Численні туристичні підприємства Львівщини знаходяться під управлінням ФПГ "Росан".

У сучасних наукових дослідженнях неодноразово зазначалось, що функціонування

будь-якої галузі економіки регламентується через сукупність нормативно-правових, економічних і організаційних регуляторів. Тому розглянемо особливості їх застосування відносно розвитку туризму та курортів в Українських Карпатах.

Отже, на національному рівні функціонування сфери туризму та курортів Українських Карпат регламентують кілька груп чинних нормативних актів – спеціальні нормативні акти, загальні норми, що регулюють господарську діяльність не залежно від галузі; норми окремих галузей; нормативні акти, що регулюють регіональний розвиток. Саме до останньої групи відноситься прийнята в Україні Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, мета якої – за забезпечення збереження та відновлення унікальних природних комплексів Карпат, що мають важливе природоохоронне, естетичне, наукове, освітнє, рекреаційне і оздоровче значення, попередження негативних впливів на гірські екосистеми та забезпечення формування скоординованої політики країн Карпатського регіону на шляху до екологічно-збалансованого розвитку. На виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, розроблено новий проект Закону України "Про розвиток гірських територій в Україні". В ньому визначено гірський масив Карпат та закладено принцип сталого розвитку регіону, екологічний підхід і збереження певних традицій давнини. Вирізняється новий проект тим, що проблеми гірських територій вирішуватимуться за загальними напрямками державної політики: розвиток їх інфраструктури, збереження природи, заохочення традиційних ремесел, ошадливих до природи.

У цілому, законодавче та нормативно-правове забезпечення розвитку сфери туризму та курортів дотепер перебуває на початковій стадії та характеризується недієздатністю, неврегульованістю низки питань, пов'язаних із децентралізацією управління, роздержавленням і приватизацією нерентабельних закладів відпочинку і туризму, бюджетним фінансуванням соціальних програм, пільгами і дотаціями на дитяче оздоровлення й відпочинок, неврахуванням специфіки дитячого оздоровлення і туризму в бюджетному, податковому, інвестиційному, фінансово-кредитному законодавстві тощо [1].

Окремим економічним регулятором розвитку туристичної сфери є прямі дотації з державного та регіональних бюджетів. Так, у

2009 р. фінансова підтримка розвитку туризму за рахунок держбюджету склала 2029,7 тис. грн. або 0,15% від суми коштів, виділених Міністерству культури та туризму. Ще 480 тис. грн. (0,03% бюджету Міністерства) було виділено на підтримку створення умов безпеки

туристів та розбудову туристичної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів та магістралей.

У таблиці 4 представлені дані щодо видатків обласних бюджетів, що мають відношення до туризму.

Таблиця 4

Структура видатків обласних бюджетів на діяльність, пов'язану з туризмом (2009 р.)

Стаття видатків обласного бюджету	Івано-Франківська		Закарпатська		Львівська		Чернівецька	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Утримання санаторіїв	17151	1,4	9470	0,8	13029	0,2	7959	0,9
Фінансова підтримка театрів та інших аналогічних закладів	17226	1,4	14096	1,1	37422	0,5	13572	1,5
Музеї	7209	0,6	8036	0,6	26112	0,3	4245	0,5
Проведення масових культурних заходів	287,3	0,02	2774	0,2	500	0,0	1621	0,2
Охорона та раціональне використання природних ресурсів	7000	0,5	1835	0,2	10743	0,1	427	0,05
Реставрація, реконструкція, утримання пам'яток архітектури	250	0,02	156	0,01	29892	0,4	300	0,03
Будівництво, реконструкція, ремонт та утримання автомобільних доріг	19340	1,5	20800	1,7	210116	2,6	11000	1,3
Всього видатків	1263946	100	1233676	100	8094853	100	882772	100

Джерело: Складено авторами за даними обласних управлінь статистики

Бачимо, що всі карпатські області виділяють кошти на утримання санаторіїв (це виключно дитячі та туберкульозні санаторії державної форми власності), закладів культури, підтримку в належному стані пам'яток архітектури. Щодо останньої статті видатків, то найбільшою вона є у Львівщини, де зосереджена найбільша кількість подібних пам'яток.

Іноді з обласних бюджетів частково фінансуються і культурні заходи, які завжди притягують туристів. Наприклад, у 2008 році започатковано туристичний фестиваль "Євро Карпати". У 2009 р. 3,3 млн. грн. було витрачено з обласного бюджету Львівської області на проведення масових заходів – фестивалю сучасної музики "Контрасти", фестивалю музичного мистецтва "Віртуози", театрального фестивалю "Золотий лев", Етно-фестивалю "Галицькі фестони". І все ж таки обсяги витрат з обласних бюджетів за названими статтями є мізерними порівняно з витратами на заходи охорони довкілля, а особливо – на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг як елементу туристичної інфраструктури регіону. При цьому в абсолютному еквіваленті обсяги цих коштів є явно недостатніми – про це красномовно свідчить стан довкілля і карпатських доріг. Хотілось би зазначити, що всі області роблять певні зусилля і в напрямку популяризації регіону, включаючи фінансуван-

ня видання туристичних карт, каталогів садиб сільського туризму, презентаційних видань, підтримку тематичних інтернет-порталів, випуск відеофільмів у DVD форматі, організації участі місцевих підприємців у туристичних виставках і ярмарках. Але цех зусиль явно недостатньо для повноцінного пропагування місцевого туристичного продукту, створення регіонального позитивного іміджу.

Проривом в маркетинговій політиці Українських Карпат стало створення на їх території туристичних інформаційних центрів (ТІЦ). Зараз тут функціонує 12 ТІЦ. Проте, правові засади існування таких установ є досить розмитими. Це може бути підприємство державної, комунальної, приватної форми власності, що утримується за рахунок коштів місцевого бюджету, а також інших джерел і може діяти на госпрозрахунковій основі. Відповідно, українські ТІЦ на сьогодні надають туристам переважно платні послуги, дещо спотворюючи основну ідею існування подібних установ.

Ще одним загально визнаним інструментом державного регулювання сфери туризму є створення та реалізація відповідних галузевих і міжгалузевих програмних документів. Отже, заходи щодо розвитку туризму фінансуються за рахунок цільових програм. Так, наприклад, на заходи, передбачені в Програмі розвитку туризму в Львівській області та Програмі розвитку інвестиційної діяльності припадає

відповідно 0,03% та 0,06% видатків обласного бюджету. При цьому необхідно зауважити, що типовою і для України в цілому і для досліджуваного регіону є ситуація, за якої подібні програми хронічно недофінансуються. Виключенням є програми, пов'язані з проведенням на території Львівської області змагань у рамках футбольного чемпіонату Євро 2012, фінансування яких достатньо жорстко контролюються державою.

На виконання Указу Президента України "Про Всеукраїнський конкурс проектів та програм розвитку місцевого самоврядування" від 28 жовтня 2002 р. № 952/2002; Постанови Кабінету Міністрів "Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс проектів та програм розвитку місцевого самоврядування" від 18 січня 2003 р. № 64 інших розпоряджень Кабінету Міністрів України, в Україні щороку проводяться відповідні конкурси. Серед проектів-переможців, що в різні роки отримували державні гранти, є і проекти туристичного спрямування. Так, у 2007 р. було профінансовано проекти "Реалізація інноваційної моделі розвитку туристичної інфраструктури с. Вікно Заставнівського району Чернівецької області", "Запровадження моделі використання наявних унікальних природних ресурсів та багатой історичної спадщини як інноваційний розвиток громади села Тязів Тисменицького району Івано-Франківської області", "Прутсько-Черемошська рекреаційна зона Івано-Франківської області як пріоритетний чинник розвитку туризму на Покутті", в 2008 р. – "Розвиток та зміцнення можливостей територіальної громади села Вороновиця Чернівецької області для реалізації потенціалу розвитку туризму шляхом зміцнення інфраструктури та забезпечення належного санітарно-епідеміологічного та екологічного стану території", "Підвищення конкурентоспроможності Чернівців на туристичному ринку України через утвердження його ідентичності та впровадження європейських традицій відпочинку – Різдвяного ярмарку", "Трансформація середньовічного оборонного замку у відпочинково-туристичний комплекс багатоцільового призначення" (Івано-Франківська область), а в 2009 р. – "Експериментальне намісто Івано-Франківщини (розробка та запровадження новітніх форм управління й організації експериментальної діяльності в Івано-Франківській області)", "Відновлення історичної пам'яті задля сталого розвитку на прикладі сільської громади

с. Тучапи Снятинського району", "Народні традиції та історико-культурна спадщина с. Тишківці Городенківського району Івано-Франківської області". Необхідно зауважити, що кошти на часткове фінансування таких проектів закладаються до державного бюджету і після його затвердження як цільову субвенцію спрямовують до відповідної місцевої ради. Цікаво, що партнерами подібних проектів часто виступали не тільки представники місцевого бізнесу, але й релігійні організації, що є рідкісним для України проявом громадсько-приватного партнерства.

В межах існуючих в Україні законодавчо-нормативного та організаційного механізмів регулювання сферою туризму та курортів держава намагається також контролювати і підготовку спеціалістів туристичного профілю через видання ліцензій, причому передумовою для видачі такої ліцензії є наявний попит на фахівців з боку відповідних підприємств області. Цікавою тенденцією для Карпатського регіону стало зростання кількості навчальних закладів, що готують молодших спеціалістів, бакалаврів і магістрів для сфери туризму. Щоправда, якість їх підготовки лишає бажати кращого.

На теперішній час, завдяки дії ринкових механізмів визначились пріоритетні види туризму досліджуваного регіону. Мова йде про сільський; деякі види активного туризму, насамперед, гірськоколийний; лікувальний і, останнім часом, діловий туризм.

Отже, пріоритетним напрямом реальної державної підтримки туризму в Українських Карпатах є розвиток сільського туризму. У зв'язку з цим реалізується кілька проектів спільно із різноманітними міжнародними фундаціями та громадськими організаціями. Так, Міжнародна благодійна фундація "Хайфер Прожект Інтернешенел" запровадила проект "Допомога сільським родинам Буковини у розвитку особистих селянських господарств", в межах якого проводяться освітні заходи для власників садиб, зокрема, в 2009 р. проведено 163 семінари щодо організації діяльності сільського туризму, до яких було залучено 3010 осіб. Інший проект, що реалізується у цьому напрямі в рамках програми PHARE CBC 2004 "Румунія-Україна" – "Поцілунок гір". Цей проект із загальним бюджетом 225 тис. євро, на 89% фінансується Міністерством Європейської інтеграції Румунії, а його основною метою проекту є моніторинг агро туристичного та

соціально-економічного потенціалу Сторожинецького, Вижницького та Путильського районів Чернівецької області, а також їх облаштування для розвитку сільського туризму. І знову основним акцентом проекту є освітня робота серед сільських голів та власників селянських садиб. Чернівецька обласна адміністрація разом з екологічним об'єднанням "Буквиця" розпочали в 2008 р. реалізацію проекту "Створення передумов для впровадження кластерної моделі розвитку сільського зеленого туризму на Буковині" за співфінансуванням Німецького Товариства Технічного Співробітництва. Метою проекту є покращення соціально-економічного стану сільських громад через стабільний динамічний розвиток сільського зеленого туризму. На сільський туризм орієнтується і швейцарсько-український проект розвитку лісового господарства "FORZA", в межах якого заплановано розвиток туристичних маршрутів Українськими Карпатами. Активізацію міжнародної співпраці між дрібними підприємцями та підприємствами малого і середнього бізнесу Карпатського регіону мав на меті дворічний міжнародний проект "Карпатський Центр підприємництва, реалізація якого завершилась в квітні 2010 р. в країнах Карпатського Євро-регіону за допомогою ресурсів Фінансового Механізму Європейського Господарського Простору та Норвезького Фінансового Механізму. Інший міжнародний проект "Діалог влади – бізнесу – громади для розвитку туризму Івано-Франківської області" був втілений у життя за підтримки відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні. Його основною метою було створення сприятливого середовища для реформування управління поступом туристичної галузі на місцевому рівні шляхом налагодження конструктивного міжсекторного діалогу в цій сфері. Цікаво, що реалізаторами заходів останніх двох проектів в Україні стали Туристичні інформаційні центри Івано-Франківської області. Буковина увійшла до трійки пілотних регіонів, у яких здійснюється проект "Сприяння економічному розвитку та зайнятості", а Львівщина – завершила реалізацію трирічного проекту "МАТРА – музеї України", фінансованого Міністерством закордонних справ Королівства Нідерландів.

Участь у подібних проектах не тільки стимулює окремі види туризму, а й допомагає вирішенню соціальних і екологічних проблем. Так, Нідерланди профінансували ще один

проект в Українських Карпатах – націлений на залучення молоді місцевих громад та волонтерів до вирішення проблеми забруднення Івано-Франківської частини Дністровського каньйону та проведення збору сміття в найбільш забруднених місцях. Проектом передбачено встановлення двох місць зупинок для відпочинку туристів на берегах Дністра, а також виготовлення інформаційних матеріалів про можливості відпочинку на Дністрі. Ще один проект – "Реалізація транскордонного екологічного зв'язку в Українських Карпатах" фінансується урядом Нідерландів. Проект допоможе Україні у відновленні природних екосистеми; зв'язків (екокоридорів) між національним природним парком "Вижницький" Чернівецької області та національним парком "Ванаторі Нямц", Румунія. А це відповідно, відновлення та збільшення популяцій ведмедів, зубрів, рисі та ін.

Соціальне спрямування має проект "Відкритий туризм: доступність відпочинку на Івано-Франківщині для осіб з особливими потребами", що реалізується за підтримки головного управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій облдержадміністрації, Фонду Східна Європа та компанії Telenor Group в Україні в рамках спільної програми "Світ без обмежень: вільний доступ для людей з особливими потребами".

Окремим об'єктом управління в Українських Карпатах є гірськолижний туризм. На сьогодні тут функціонує 27 гірськолижних курортів (лише 10 з них є відносно сучасними). Серед досягнень України в цьому напрямі – бурхливий розвиток курортів "Буковель" (Івано-Франківська область) та "Мігове" (Чернівецька область). Обидва курорти були маловідомими ще 6 років тому, а зараз вони виходять на європейський рівень. Нині на Буковині планується розбудова ще одного гірськолижного комплексу на хребті Яровиця, що у Буковинських Карпатах, вартістю 150 млн. доларів. Необхідно зауважити, що розбудова подібних курортів – переважно виключно приватного бізнесу, на шляху якого стоять численні бюрократичні бар'єри, пов'язані з недосконалістю української дозвільної системи. Перешкодою розвитку цього виду туризму є також незадовільний стан транспортних магістралей.

Схожа ситуація склалась також і в сфері лікувального туризму, розвиток якого з одного боку стримується тими ж бюрократичними перепонами, а з іншого, слабо контролюється

місцевими органами влади, що призводить до появи численних приватних закладів розміщення, що позиціонуються як лікувальні установи і при цьому не в змозі надавати послуги належної якості. Проблемними питаннями для розвитку Карпатських оздоровниць є також збереження та підтримка експлуатації родовищ мінеральних вод, реконструкція свердловин і мінералопроводів, дорозвідка нових родовищ мінеральних вод та інших природних лікувальних засобів.

Окремим напрямом управління туризмом у регіоні є спільна робота місцевих органів влади, наукових установ і підприємців над розробкою туристичних маршрутів. Так, територією Львівщини розроблено 12 базових туристичних маршрутів; Закарпаття, крім традиційної десятки маршрутів, останнім часом презентує тури "Закарпатський туристичний винний шлях" та "Гастрономічний туристичний шлях Закарпаття"; Буковина відзначилась у 2009 р. презентацією турів "Чернівці мистецькі", "Біла Криниця – світовий духовний центр старообрядництва", "Дві квітки з каменю", "Мале Буковинське кільце", "Центральними вулицями Чернівців", "Музеями Чернівців", "Переплетіння релігій в Чернівцях", "Монастирі Буковини", "Архітектурні перлини Чернівців"; Закарпаття представило мережу туристичних маршрутів "ПройдиСвіт", міжнародний веломаршрут "Зелений ровер", який проходить по території України, Словаччини, Польщі в межах міжнародного біосферного заповідника (на сьогодні промаркована частина даного веломаршруту, що пролягає територією Національного природного парку "Ужанський"). Взагалі, необхідно зазначити, що розвитку активного туризму в Карпатах приділяється неабиякої уваги – тільки на території Мукачівського району Закарпатської області прокладено та промарковано 7 туристичних пішохідних маршрутів та 1 веломаршрут;

Наслідуючи європейський досвід, Україна ще на початку 90-х років звернула увагу на такий інструмент регіонального розвитку, як єврорегіони. Українські Карпати залучені до діяльності двох єврорегіонів – Карпатського та еко-єврорегіону Верхній Прут. Нині вирішується питання щодо розробки проекту єврорегіону "Сян" (Львівська область України та Підкарпатське воєводство Республіки Польща). Єврорегіони як форма прикордонного співробітництва сприяють не тільки посиленню та поглибленню добросусідських відносин

між державами, а й виступають своєрідним інструментом для інтеграції тієї або іншої країни до європейських структур [2]. Це особливо важливо для України в зв'язку з просуванням кордонів Євросоюзу. Єврорегіони можуть розглядатися і як своєрідний полігон для апробації сумісності законодавства різних країн і правових систем.

Єврорегіон "Верхній Прут" – великий регіональний проект екологічно безпечного розвитку прикордонних територій Чернівецької області України, а також прикордонних територій Румунії та Молдови, який базується на спільних напрацюваннях в галузі охорони навколишнього природного середовища. Серед пріоритетів регіону – питання економіки, інфраструктури і туризму, а також екологічної безпеки, охорони довкілля, сталого розвитку.

Карпатський єврорегіон – ще один з єврорегіонів, у діяльності якого бере участь Україна. Утворений у 1993 році у Дебрецені (Угорщина). До його складу входять прикордонні адміністративні одиниці п'яти держав – Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини, України. Він охоплює територію прощею 132,7 тис. км², з населення 14 млн. чоловік. Карпатський єврорегіон – це транскордонна асоціація прикордонних адміністративних районів країн, що входять до його складу, яка створена з метою координації транскордонного співробітництва. Пріоритетами функціонування Карпатського єврорегіону вважаються: розвиток транспортного зв'язку на його території; вирішення проблем розвитку інфраструктури, туризму; створення сучасної функціональної структури економіки регіону; розширення європейського та атлантичного співробітництва та ін. [2].

Необхідно зауважити, що розбудова єврорегіонів в Україні пов'язана з кількома типовими проблемами. Фахівці вирізняють серед них наступні: 1) суттєва різниця в рівні розвитку держав-учасниць, у темпах і обсягах адміністративних трансформацій; 2) різний рівень транспортної, в тому числі прикордонної інфраструктури; 3) істотні відмінності у митному і податковому законодавстві; 4) відсутність необхідної кількості банків, готових провадити розрахунки і видавати кредити транскордонним господарчим підприємствам.

Висновки. Застосовуючи концепцію життєвого центру можна стверджувати, що Карпатський регіон України знаходиться на стадії переходу від виходу на міжнародний ринок до зростання – про це свідчить характер

динаміки двох основних показників: чисельність обслугованих туристів і обсяги інвестицій. Відбувається поступова акумуляція коштів за рахунок обслуговування внутрішніх туристів, що безумовно потягне за собою подальший розвиток інфраструктури. При цьому існує загроза непропорційного розвитку ринку за моделлю, коли попит не встигатиме за пропозицією. За умови збереження існуючої тенденції не вкладання коштів у регіональний маркетинг регіональний тур продукт не користуватиметься попитом у іноземних туристів. Відповідно, можна стверджувати, що навіть достатньо швидкий розвиток туристичної інфраструктури та поглиблення диференціації туристичних послуг поки що не є достатніми

чинниками для посилення зацікавленості з боку іноземних туристів. На сьогодні слабкою ланкою регіону є відсутність маркетингової підтримки його продукту на світовому ринку, відсутність послідовної комунікаційної політики як на рівні всього регіону, так і на рівні держави.

Для системи управління туризмом, що склалась нині в Українських Карпатах, характерним є формальне і безсистемне використання традиційних для Європейських країн методів і важелів. Діяльність різних інституцій в різних областях є неузгодженою, і навіть спеціально створені задля координації зусиль інституції, на кшталт Карпатського євро регіону, є досить неефективними.

Література:

1. Гаман П. І. Державне регулювання розвитку рекреаційної сфери Карпатського регіону України / П.І.Гаман. – Київ, 2009.
2. Горбовий В. Системні проблеми Карпатського євро регіону та шляхи їх вирішення. Єврорегіони: досвід і перспективи / В.Горбовий, Г.Литвин. – Львів: ІРД НАН України, 2003. –С. 122-130.
3. Звіт з базового дослідження стратегічного пріоритету Закарпатської області "Розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери". – Проект з регіонального врядування та розвитку – Україна. – Ужгород, 2007.
4. Програма розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області на 2002-2010.
5. Програма розвитку туризму Івано-Франківської області на 2009-2010.
6. Програма розвитку туризму Львівської області на 2002-2010 рр..
7. Програма розвитку туризму в Чернівецькій області на 2004-2010 рр.
8. Стецюк О. В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація. Автореферат. – Львів, 2006.
9. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 р.
10. Suli-Zakar Istvan. Strategic development programme for the Carpathian euroregion interregional association. – Nyiregyhaza, 2004.
11. www.carpathia.gov.ua
12. www.if.gov.ua
13. www.loda.gov.ua
14. www.oda.cv.ua

Резюме:

Юлия Забалдина, Любомир Коковский. УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ТУРИЗМА В КАРПАТСКОМ РЕГИОНЕ УКРАИНЫ.

В статье исследуется система управления туризмом в Украинских Карпатах, анализируется ее эффективность и перспективы развития. Проведен анализ динамики туристических потоков, показателей деятельности средств размещения в Украинских Карпатах. Определена роль зарубежных и внутренних инвестиций в туристическую сферу Украинских Карпат.

Ключевые слова: Карпатский регион, управления туризмом, еврорегион.

Summary:

Y.B. Zabaldina, L.O. Kokovsky. MANAGEMENT OF THE TOURISM DEVELOPMENT IN THE CARPATHIAN REGION OF UKRAINE.

In this paper the system of tourism management in the Ukrainian Carpathians, analyze its performance and prospects. The analysis of the dynamics of tourism flows, the performance of accommodation facilities in the Ukrainian Carpathians. Defines the role of foreign and domestic investment in the tourism sector of the Ukrainian Carpathians.

Keywords: Carpathian region, tourism management, the Euroregion.

ДИЗАЙН ТУРИСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ТУРИСТИЧНОГО ОБРАЗУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розглянуті шляхи підвищення туристичного образу Дніпропетровської області засобами дизайну туристичного середовища: брендінгу регіону, оформлення зовнішньої та внутрішньої зони, розробка та виготовлення рекламно-інформаційної та сувенірної продукції. Окреслено поняття дизайну туристичного середовища як діяльності та результату цієї діяльності щодо впорядкування простору, завдяки якому турист реалізує свої туристично-рекреаційні потреби. Визначені складові туристичного бренду регіонів та країн, місце рекламної продукції, географічної філателії, символи міста Дніпропетровська.

Ключові слова: туризм, ринок туристичних послуг, дизайн, туристичне середовище, туристичний образ.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Стрімкий розвиток туристичної сфери, входження туризму до трійки найприбутковіших галузей економіки з одного боку, та підвищення конкурентної боротьби на ринку туристичних послуг з іншого, потребує залучення усіх сфер людського буття та вимагає всебічного та комплексного аналізу усіх механізмів формування та використання туристичного продукту для розвитку регіону. Важливу роль в просуванні турпродукту на ринку послуг грає сприйняття людиною оточуючого середовища, зокрема його важливої складової – туристичного середовища. При цьому дизайн є ключовим елементом підвищення привабливості як туристичних регіонів, так і конкретних визначних місць та об'єктів, незалежно від того створюються вони з нуля, або впорядковуються, відновлюються чи просто коректуються. Ефект дизайну як методу підвищення привабливості туристичних регіонів та окремих об'єктів лежить в області підсвідомості, тому грамотне оформлення туристського середовища є запорукою ефективного просування тур продукту на ринку послуг, через формування позитивного туристичного іміджу регіону та країни взагалі, стимулювання туристичного інтересу, формування певної туристичної мотивації та підвищення атрактивності окремих об'єктів.

Актуальність теми дослідження полягає у сучасних тенденціях розвитку туризму в Україні, зокрема переважному використанні наявних ресурсів та поодинокому створенні штучних атракцій. Це обумовлює нерівномірний розподіл туристичних потоків в країні через неоднакове розміщення наявних туристичних ресурсів та різну ступінь використання їх до туристичної галузі. Зокрема, найбільш популярними є брендові об'єкти ресурсної бази – тобто найбільш відомі та найбільш пропагандовані туристичними фірмами та владою. Таким чином, остронь

залишаються потенційні рекреаційно-туристичні ресурси, що не мають належної атрактивності, та як наслідок належного висвітлення в засобах масової інформації та науково-популярних джерелах. Але саме використання таких ресурсів є запорукою стабілізації ринку туристичних послуг, перерозподілу та підвищенню обсягів туристичних потоків, а отже збільшення прибутків від туристичного бізнесу та розвитку окремих регіонів та країни в цілому. Важливу роль в цьому відіграє створення позитивного образу як окремих об'єктів, так і регіонів в цілому. Дніпропетровська область – одна з найбільш промислово розвинутих та найбільш урбанізованих, тому сучасний туристичний образ регіону у свідомості як громадян України, так і іноземців залишає бажати кращого. При цьому об'єктивно область має цікаву історію, строкату історичну традицію, та як наслідок історико-культурні рекреаційні ресурси. На сьогодні є актуальною проблема підвищення туристичного образу Дніпропетровської області, зокрема засобами дизайну в широкому розумінні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз стану проблеми с приводу дослідження показав, що незважаючи на вагомість впливу дизайну на розвиток туристичної галузі, його питанню в туризмі присвячено мало уваги. Більшість посібників та монографій взагалі не приділяють уваги цій проблемі, в окремих виданнях можна знайти розділи, присвячені формуванню експозицій музеїв та менеджменту окремих туристичних об'єктів. Достатнє висвітлення загальних питань дизайну та ландшафтної архітектури міститься в спеціальній літературі, присвяченій містобудівництву та землевпорядкуванню. Вперше питання ролі дизайну в туристичній сфері підіймається в учбовому посібнику Дж. Холловея та Н. Тейлора (2007 р.) [1], де стисло окреслюється сфера застосування та приводяться окремі приклади впливу дизайну на

підвищення попиту на туристичні послуги. Приклади, що приведені в посібнику, стосуються Великобританії, а отже не є достатньо ефективними та наочними для студентів та окремих читачів з України [1, стр. 566].

Формулювання цілей статті. Тому метою даної роботи є визначення ролі дизайну способу підвищення якості туристичного обслуговування, формування позитивного туристичного образу території та збільшення прибутку від туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Складність дослідження ролі дизайну туристичного середовища полягає у комплексності та неоднозначності обох понять, що по суті лежать в різних сферах людської діяльності і є стиковими: дизайн та туристське середовище. Туристичне середовище включає в себе усю площину туристичної діяльності людини – від обслуговування до задоволення рекреаційних потреб, потреб у спілкуванні людини із природою тощо. Тобто це те середовище, де реалізується туристично-рекреаційна функція.

Дизайн по відношенню до зовнішнього світу має два стани: це діяльність та продукт цієї діяльності. З одного боку, дизайн - це особлива сфера людської діяльності, що розкривається через творчі здібності як індивідуума, так і соціуму, полягає в проектуванні наочного світу штучного середовища, в створенні зручних і красивих речей, а з іншого - творчий метод, процес і результат художньо-технічного проектування промислових виробів, їх комплексів і систем, орієнтованого на досягнення якнайповнішої відповідності створюваних об'єктів і середовища в цілому можливостям і потребі людини, як утилітою, так і естетичним.

Дизайн турсередовища являє собою діяльність та продукт цієї діяльності із впорядкування оточуючого туриста простору, завдяки якому останній має змогу задовольнити свої рекреаційні потреби відповідно своєї особистості. Дизайн туристичного середовища – це складний процес, що охоплює розробку загальної стратегії та проектування, впровадження макетів у життя на основі науково-продуманого плану.

Можна виділити наступні головні напрямки дизайнерської діяльності туристичного середовища для збільшення прибутків від туристичної галузі:

- діяльність по естетичному та функціональному оформленню зовнішнього (міст, вулиць, проспектів, історико-культурних та

природних об'єктів тощо) та внутрішнього (туристичних фірм, готелів, ресторанів тощо) середовища;

- брендінг як окремих об'єктів, так і регіонів, міст, країн та розробка фірмового стилю;

- розробка і створення рекламно-інформаційних продуктів, картографічної продукції тощо; поштових засобів реклами об'єктів та регіонів: марок, листівок, буклетів тощо;

- розробка макетів та виготовлення сувенірної продукції.

Перелік напрямків можна розширяти відповідно до мети дизайнерської діяльності в туризмі, цілей та завдань кожного конкретного проекту. Розробка ефективної маркетингової стратегії туристичного розвитку регіону неможлива без комплексного аналізу та використання усіх напрямків дизайнерської діяльності. Першим кроком до цього є визначення завдань оформлення внутрішнього та зовнішнього тур-середовища. Розглянемо більш докладно завдання покращення туристичного образу об'єкта шляхом впорядкування та оформлення туристичного середовища на прикладі Дніпропетровської області, як зразка староіндустріального регіону, що зазнав кардинальних змін в архітектурі, плануванні та структурі урбосередовища протягом історичного розвитку.

Оформлення зовнішнього середовища включає *впорядкування* існуючих об'єктів: культурних ландшафтів (реконструкція та пристосування до рекреаційної діяльності фортець, замків, поховань, пам'ятників архітектури тощо – наприклад Хотинська фортеця, Белгород-Дністровська фортеця, Новоскозький Свято-Троїцький собор "без жодного цвяху"), природних об'єктів (заповідання із збереженням рекреаційних функцій унікальних або занедбаних територій, наприклад природний заповідник Карадаг), реконструкція старих та занедбаних об'єктів інфраструктури (створення на базі старих об'єктів сучасних розважальних центрів із привабливою архітектурою та функціональністю – наприклад створений на базі колишнього універмагу "Рубин" розважального закладу "Молинарий"), впорядкування рекреаційних зон міст – парків, скверів, зелених зон планувальної архітектури – вулиць, проспектів тощо) тощо, створення нових об'єктів туризму – відновлення на місці втрачених історико-культурних пам'яток нових із збереженням форми, але не історичної

цінності – історична реконструкція Запорізької Січі на острові Хортиця, козацьких господарств-зимівників – наприклад, Магдалинський район село Галушківка), створення нових умовно природних об'єктів на місці пустищ або техногенних ландшафтів – рекультивація земель на місці колишніх кар'єрів – Єлизаветівський кар'єр (м. Дніпродзержинськ), парк ім. Леніна на місці колишнього гранітного кар'єру ж/м Красний камінь тощо, створення нових об'єктів інфраструктури із врахуванням дизайну оточуючого середовища, функціональним призначенням та сучасними тенденціями – наприклад т/ц Мост-сіті (невдалим прикладом служить будівлі торговельних комплексів "Босфор" та "Новий центр", які побудовані в історичній часті міста без урахування загального архітектурного стилю забудови, і не відображають архітектурного смаку); оформлення зовнішнього інтер'єру окремих об'єктів – готелів, тур фірм, торговельних та розважальних центрів.

- Важливим завданням є оформлення доповнень, дрібниць, що формують загальний вигляд того чи іншого місця – проектування смітних баків, лавочок, гігієнічних об'єктів тощо.

- Оформлення внутрішніх приміщень – це по-перше проектування та оформлення обслуговуючих туристичних об'єктів, оформлення робочої зони (тур фірми, офісу, екскурсійного бюро, побутових приміщень: пральних в готельних закладів, кухонь тощо), що вимагає насамперед виконання дотримання стандартів щодо оформлення робочої зони, ергономічності та економічності; оформлення внутрішнього інтер'єру туристичних об'єктів – готелів, тур фірм тощо, що в першу чергу має на меті привабити та зацікавити туристів, але при цьому відповідати загальному призначенню об'єкту – якщо це готель, що розрахований на певну категорію туристів, то він має бути оформлений відповідно (наприклад, вміщувати ігрову зону для сімей із дітьми, або не містити відвертих зображень, якщо він розрахований на пенсіонерів); по друге – оформлення музеїв, картинних галерей тощо, які є не суто туристичними, а ще й науково-дослідними (зокрема музеї) та виховними закладами, а тому вимоги до їх оформлення включають також такі поняття як доцільність, науковість, логічність та послідовність.

- Невід'ємним елементом дизайнерської діяльності є оформлення віртуального

середовища – віртуальні екскурсії по окремих містах, музеям, картинним галереям тощо.

Брендинг окремих об'єктів туристичного середовища включає виокремлення найбільш визначних рис та компонування їх у найбільш прийнятний спосіб для запам'ятовування масовим споживачем. Брендінг окремих тур фірм та закладів індустрії гостинності в сучасній туристичній практиці розроблений докладно, а брендінг регіонів та міст як туристичних об'єктів є достатньо новим напрямком. Передумови брендінга окремих міст України були закладені ще наприкінці XIX ст., коли кожне губернське місто мало свій символ у вигляді дерева: Київ – каштану, Олександрівськ (Запоріжжя) – дубу, Катеринослав (Дніпропетровськ) – акації. На сьогодні теоретичні питання брендінгу туристичних регіонів розробляються в контексті міжнародного іміджу держави на світовому ринку послуг та у міжнародних відносинах.

Важливе значення в ідентифікації міст та регіонів в суспільно-культурному просторі, в тому числі і туристичному має гербова символіка. Дніпропетровськ двічі змінював свій герб – Катеринославській на радянській, та радянській на сучасний (рис. 1). На сьогодні майже всі адміністративні райони області, а також більшість міст обласного підпорядкування мають власний герб та прапор, що відображають природні та історико-культурні особливості території.

Важливим завданням брендінга регіону на сьогодні є розробка логотипу як міста, так і області взагалі. На рис. 2. представлені пропозиції щодо створення логотипу міста Дніпропетровська.

Рис. 1. Герби міста Дніпропетровська як ідентифікаційна складова іміджу

До важливих завдань дизайну туристичного середовища належить створення рекламно-інформаційної та сувенірної продукції. Це окремий великий розділ, що на

сьогодні розробляється як науковцями, так і окремими підприємствами.

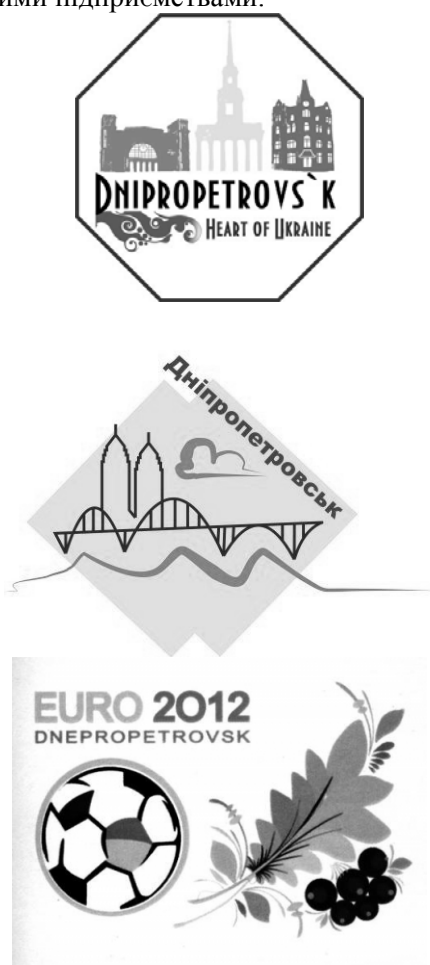

Рис. 2. Логотипи міста Дніпропетровська, представлені на конкурс до Євро-2012.

Зокрема Дніпропетровський національний університет має досвід розробки і створення картографічної продукції із нетрадиційними засобами подання інформації – панорамними продуктами [2]. Теоретичні розробки брендингу регіону ведуться провідними дніпро-петровськими вченими Л.І. Зеленською та О.С. Афанасьєвим [3, 4]. Зокрема, вже розроблені теоретичні та практичні аспекти брендинга Дніпропетровської області, визначені шляхи формування туристичного образу, іміджу та бренду, докладно вивчений історичний досвід формування образу території,

окреслені шляхи позитивізації іміджу регіону та розроблені рекомендації щодо брендингу.

В Дніпропетровській області існує проблема нерівномірного розвитку рекламно-інформаційного забезпечення окремих районів – зокрема для центра – міста Дніпропетровська існує безліч рекламних буклетів, листівок, фотоальбомів, світлин тощо, тоді як для інших міст, районних центрів та районів такої продукції не створюється. Тому це є також перспективним напрямком наукових розробок туристичного образу регіону.

Цікавим напрямком брендингу регіону є географічна філателія, адже грамотно оформлене зображення на марці, що є елементом поштового конверту або картки, що надходить із країни чи міста є першим, що бачить отримувач. Тому на основі марки також формуються попередні уявлення про країну чи регіон. Практика створення "туристичних" марок відома для багатьох країн світу. Для провідних туристичних міст та регіонів України також створені марки із зображенням визначних об'єктів (пам'ятників, соборів, діячів). Місто Дніпропетровськ має кілька марок, створених за радянських часів, що містять зображення мостів через Дніпро. Тобто,

Висновки. Отже, зрозуміло, що туристичний розвиток окремих регіонів в сучасних умовах розвитку світового туристичного ринку, неможливий без грамотної, продуманої маркетингової стратегії, що неодмінно включає сферу дизайнерської діяльності, що є ефективним засобом підвищення привабливості туристичного продукту, адже її вплив здійснюється на рівні підсвідомості. Подальше дослідження дизайну туристичного середовища передбачає визначення механізмів сприйняття як оточуючого середовища, так і окремих ландшафтів та туристичних об'єктів, визначити методи передавання інформації за допомогою оформлення туристичних об'єктів, зокрема вказівників, сформулювати ключові принципи грамотного менеджменту туристичного середовища та шляхи підвищення його привабливості методами дизайну.

Література:

1. Холлоуей Дж. К. Туристический бизнес: пер. с англ. / Дж. К. Холлоуей, Н. Тейлор. – К.: Знання, 2007. – 798 с.
2. Зеленська Л.І. Атлас туристично-рекреаційних ресурсів Дніпропетровської області: традиційна та нетрадиційна інформація /Л.І. Зеленська, Ю.О. Агєєв, О.В. Троценко // Вісник геодезії та картографії. – №4 – 2008 – 5 с.
3. Зеленская Л. И. Как повысить туристический имидж региона с помощью ГИС-технологий, Интеркарто - ИнтерГИС. По краям европы. Россия-Бельгия (Пермь-Гент) устойчивое развитие территорий /Л. И. Зеленская // Теория ГИС и практический опыт Том 2. Материалы международной конференции, Пермь, Гент 29 июня – 5 июля 2009 г. – С. 3-6.
4. <http://www.region-brand.ru/index.php/2010-09-01-15-19-25/102-2010-08-30-14-57-14>.

Резюме:

Троценко А.В. ДИЗАЙН ТУРИСТИЧЕСКОЙ СРЕДЫ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗИТИВНОГО ТУРИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗА РЕГИОНА (НА ПРИМЕРЕ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ).

Рассмотрены пути улучшения туристического образа Днепропетровской области методами дизайна туристической среды: брендинга региона, оформления внутренней и внешней зон, разработки и изготовления рекламно-информационной и сувенирной продукции. Дано определение дизайну туристической среды как деятельности и результата этой деятельности по упорядочиванию пространства, благодаря которому турист реализует свои туристско-рекреационные потребности. Определены составляющие туристического бренда регионов и стран, место рекламной продукции, географической филателии, символики города Днепропетровска.

Ключевые слова: туризм, рынок туристических услуг, дизайн, туристическая среда, туристический образ.

Summary:

Trotsenko O.V. DESIGN OF TOURIST ENVIRONMENT AS METHOD OF POSITIVE TOURIST IMAGE OF THE DNEPROPETROVSK REGION FORMING.

The ways of tourist image improvement of the Dnepropetrovsk area by the methods of design of tourist environment: branding a region, registration of internal and external areas, development and making of publicity-informative and souvenir products are considered. The constituents of tourist brand of regions and countries, place of publicity products, geographical philately, symbolism of city of Dnepropetrovsk, are certain.

Key word: tourism, tourist services market, design, tourist environment, tourist image.

Рецензент: проф. Зеленська О.І.

Надійшла 12.10.2011р.

УДК 911.3

Роман СКАБАРА

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ГОТЕЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті виявлені тенденції та закономірності розвитку готельного бізнесу у Львівській області, аналізуються особливості його геопросторової організації, вплив основних історичних, демографічних, соціально-економічних та інших факторів на стан і перспективи розвитку готельного господарства регіону.

Ключові слова: готельне господарство, чинники розвитку, структурно-динамічні процеси.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Львівська область є однією з найперспективніших територій для розвитку туризму. Атрактивність області забезпечується багатим історико-культурним та природно-ресурсним потенціалом, вдалим географічним розташуванням. Важливим чинником сталого розвитку української туристичної індустрії є наявність достатньої кількості різноманітних і високоякісних засобів колективного розміщення туристів.

Наприклад, у готельному і, суміжному з ним, ресторанному бізнесі у країнах Західної Європи зайнято приблизно 2,8 мільйона осіб. Найвищою питома вага зайнятих у готельному і ресторанному секторі у загальній зайнятості є в Австрії (5,6%) і Люксембурзі (4,3%). У віковій структурі зайнятих переважає вікова група 25-34 р. (26,4% зайнятих), далі йдуть вікові групи 35-44 р. – 24,7%, 15-24 р. – 22,7%, 45-54 р.

Наголосимо, зростання обсягів туристичних потоків обмежується нерозвиненістю туристичної інфраструктури, передусім незадовільним станом її найважливішого елемента – готельного господарства.

З огляду на це, важливими і актуальними є наукові дослідження, метою яких є аналіз різних аспектів і процесів розвитку готельного господарства великих туристичних регіонів, зокрема Львівської області, вироблення і обґрунтування рекомендацій щодо його розвитку.

Об'єктом дослідження є готельне господарство Львівської області, а предметом – суспільно-географічні аспекти його трансформаційних процесів, зважаючи на чинник проведення в Україні у 2012 році першості Європи з футболу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми просторової організації туристичної індустрії і, зокрема, її складової частини – готельного господарства є предметом дослідження, крім туризмознавства, двох нових напрямів в соціально-економічній географії – географії туризму та рекреаційній географії.

Вагомий внесок у вивчення різних аспектів рекреаційного потенціалу Карпатського регіону і Львівської області зробили представники львівської географічної школи: С. Стойко, С. Кузик, В. Кравців, М. Білецький, С. Трохимчук, Ю. Зінко, С. Кукурудза,

О. Федунь та ін.

Результати діагностики сучасного стану та розроблення схем перспективного територіального розвитку туристичного господарства Карпатського регіону наведено у публікації науковців ЛНУ імені Івана Франка і Варшавського Інституту туризму [1].

Авторами оцінено туристичну привабливість адміністративних районів та великих і середніх міст регіону, виділено адміністративні райони і міста, найбільш сприятливі для розвитку туризму за наявним природно-культурним, соціально-економічним та інфраструктурним потенціалом, розроблено пропозиції щодо створення маркових туристичних продуктів та їх інфраструктурного забезпечення.

Різні аспекти діяльності підприємств готельного господарства з урахуванням маркетингового спрямування досліджували такі вчені-економісти, як Л. Шульгіна, А. Виноградська, О. Шканова, С. Захарін та ін. [2,3,4,5,6].

Формулювання цілей статті. Мета дослідження: встановити тенденції і закономірності розвитку готельного господарства в Львівській області; виявити вплив головних історичних, демографічних, соціально-економічних і соціально-політичних чинників на сучасний стан і перспективи розвитку готельного господарства в Львівській області; проаналізувати просторову організацію готельного господарства в Львівській області; запропонувати рекомендації щодо вдосконалення регіональної політики сприяння розвитку готельного господарства з урахуванням фактора проведення „Євро-2012”.

Для досягнення дослідницької мети використані загальнонаукові методи – метод аналізу, синтезу, індукції, дедукції, порівняння та аналогії, абстрагування і узагальнення, системний; конкретно наукові – метод польових досліджень, статистичні.

Виклад основного матеріалу. Туристична індустрія Львівської області представлена підприємствами, організаціями і установами, які спеціалізуються на різних видах туризму, мають відмінні риси геопросторової організації і чинники, що її визначають, різнонаправлені вектори росту. Подальший розвиток галузі, зокрема її інфраструктурних компонентів, набув актуальності через необхідність якісної підготовки до проведення фінальної частини першості Європи з футболу у 2012 році.

Вивчення статистичних матеріалів дозволив нам виявити основні структурно-динамічні

процеси, які відбуваються в туристичній регіону. До таких процесів належать:

1. ріст обсягів туристичних потоків за рахунок виїзних туристів;
2. кількісний і якісний ріст нічліжної бази (готелі та інші заклади для тимчасового розміщення туристів);
3. урізноманітнення туристичного продукту через активізацію активного туризму (піші, велосипедні, водні, кінні тури) і агротуризму;
4. диверсифікація просторової структури санаторно-курортної галузі регіону.

За даними статистики, впродовж 2000-2009 рр. у Львівській області кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, залишилась незмінною (у 2000 р. – 118 тис., у 2009 р. – 110 тис. осіб), а максимальною була у 2008 р. – 144 тис. осіб. [7].

Характерною рисою структури туристичних потоків у регіоні є постійно висока частка виїзних туристів (від 56,0% у 2000 р. до 49,7% у 2007 р.), що дозволяє досягати приросту обсягів наданих послуг. Водночас в цілому по Україні збільшення загальної кількості туристів і приріст обсягів наданих послуг відбувається, в основному, за рахунок зростання кількості обслугованих внутрішніх і в'їзних туристів.

Суб'єкти туристичної діяльності Львівської області у 2009 році обслужили 109,9 тис. осіб, що на 23,4% менше порівняно з 2008 роком. За туристичними потоками України на Львівщину припало 4,8% [8].

На обсяги виїзного туризму припала більша половина від усіх обслугованих туристів. За кордон у 2009 році виїхало 59 тис. громадян України у 52 країни світу. Найбільша кількість жителів Львівської області відпочивала за турпутівками на курортах Туреччини (кожний п'ятий турист), Чорногорії (кожний шостий), Єгипту (сьомий), Болгарії (восьмий). У Польщу відправився кожний дев'ятий турист.

Туристичними підприємствами Львівщини протягом 2009 року обслужено 9,3 тис. іноземних туристів з 45 країн світу. Серед іноземних туристів найбільш поширеними були короткотривалі поїздки громадян Польщі (34,4% від усіх громадян інших країн, які приїжджали на Львівщину). Кожний сьомий турист приїздив з Білорусії, восьмий – з Латвії, дванадцятий – з Російської Федерації, тринадцятий – з Німеччини.

У 2009 році поїздками туристів-громадян України в межах держави було охоплено 41,6

тис. осіб, або 37,8% від загальної кількості туристів.

Найбільш популярною метою туристично-екскурсійних турів залишається дозвілля і відпочинок. З такою ціллю у 2009 році подорожувало 97,2 тис. туристів (88,4% від загальної кількості туристів). Діти і підлітки становили 11,4% від усіх туристів, молоді люди у віці від 18 до 28 років – 13,2%. Важливим видом туризму протягом останніх років була екскурсійна діяльність, за якою у 2009 році обслужено 79,7 тис. екскурсантів. Це на 1,3 тис. осіб більше, ніж у 2008 році.

Від успішної роботи організаторів туризму значною мірою залежить і "самопочуття" іншої складової частини індустрії гостинності – готельного господарства. У 2009 р. кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання у порівнянні з 2008 р. на Львівщині зросла на 7 одиниць (від 148 до 155). В області діє 82 готелі, 11 мотелів, 23 молодіжні турбази та гірські притулки, 39 інших закладів для тимчасового проживання.

Основна частина закладів розміщення області розташовані у Львові. На початок 2009 р. в обласному центрі діяло 82 готелі на 3456 номерів; тут обслужено 211,4 тис. осіб, з яких 62,4 тис. – іноземні громадяни.

У 2008 р. у готельних закладах юридичних осіб нараховувалося 4931 номер (у 2007 р. – 4463). Основну частину номерів у підприємствах готельного господарства області складають двомісні (51,2% від загальної кількості); помітною є тенденція до збільшення кількості номерів класу люкс і напівлюкс, проте питома вага таких номерів продовжує залишатися недостатньою і практично усі вони розміщені у готелях обласного центру.

Постійне збільшення кількості готельних закладів призвело до зростання порівняно з 2000 роком майже вдвічі їх місткості, станом на 1 січня 2009 року вона склала 11364 місць. Місткість готельних закладів Львова складає більше третини загальнообласної, значною є також частка м. Трускавця – 16,0% та гірсько-Сколівського району – 13,5%.

Загальна площа готельних закладів у 2007 році проти 2000 року збільшилася в 1,9 раза і становила 237,8 тис. м², з них 91,2 тис. м² – житлова площа номерів. Підприємства готельного господарства постійно проводять реконструкцію з метою покращення планування та створення більш зручних та комфортних умов для проживання. Середня площа одного номера зросла з 16,2 м² у 2000 році до 20,4 м² у

2007 році. Спостерігається стала тенденція збільшення середньої житлової площі в розрахунку на одне готельне місце.

Починаючи з 2002 року, намітилася позитивна тенденція зростання кількості громадян, які зупинялися у готельних закладах області. Упродовж 2009 року послугами підприємств готельного господарства скористались 292,6 тис. осіб, що в 1,8 раза більше проти 2000 року. Тут зазначимо, що "піковим" за цим показником був 2008 р. – 369,8 тис. осіб.

Паралельно з цим процесом відбулось і зростання кількості обслугованих іноземців: від 24,0 тис. осіб у 1998 р. до 83,6 тис. осіб у 2008 р. Зазвичай третина іноземних приїжджих – це громадяни Польщі, менша частина – громадяни Російської Федерації, Німеччини, США, Австрії, Канади, Італії та інших держав.

Середня тривалість перебування однієї особи у підприємствах готельного господарства області становить 2,5 доби. Для іноземних громадян цей показник був меншим – 1,9 діб, у той час як для українських – 2,7 доби. Це зумовлено тим, що громадяни України більше зупинялися у молодіжних базах та гірських притулках, де середня тривалість перебування склала 3,2 доби.

Середньорічний коефіцієнт завантаження закладів готельного господарства, який отримується шляхом ділення загального часу перебування приїжджих у підприємствах готельного господарства на 365 діб і одноразову місткість, у 2007 році дещо збільшився і становив 0,21 проти 0,18 у 2006 році. Завантаженість готельних закладів коливалася в залежності від типу підприємства. Найвищий коефіцієнт завантаження був у готелях – 24,3%, тоді як в мотелях – 11,4%.

Інтенсивність використання готелів залежить і від місця їх розташування. Середня завантаженість підприємств готельного господарства у сільській місцевості була нижчою і становила 12%, у той час як у міських поселеннях – 24,7% (у тому числі у містах Львів – 27,9%, Трускавець – 26,3%).

Доходи підприємств готельного господарства від надання послуг з проживання у 2007 році становили 143,7 млн. грн., що у порівнянних цінах на 48,7% більше ніж у попередньому році. Більше чверті цих доходів забезпечили іноземні громадяни, хоча частка іноземців у загальному часі перебування у підприємствах готельного господарства становила лише 16,3%. Це свідчить про те, що іноземці зупиняються у більш комфортабельних і,

відповідно, більш дорогих готелях.

У структурі доходів підприємств готельного господарства від надання послуг з проживання іноземців переважали надходження від громадян Польщі, Російської Федерації, Німеччини та США.

Загальна сума доходів підприємств готельного господарства області у 2007 році становила 278,9 млн. грн., що у 2,5 раза (у фактичних цінах) більше, ніж у 2006 році. Необхідно зауважити, що доходи від надання послуг з проживання у 2007 році становили лише половину (51,6%) від загальних доходів цих підприємств, доходи від надання послуг структурними підрозділами готельних закладів – 48,1 млн. грн., доходи від інших видів діяльності – 87,1 млн. грн.

Загальний фінансовий результат від діяльності підприємств готельного господарства у 2007 році становив 13,1 млн. грн. збитку. Проте дві третини (68%) підприємств готельного господарства області у 2007 році були прибутковими.

Зростання доходів підприємств готельного господарства у 2007 році було зумовлено не тільки збільшенням кількості приїжджих та розширенням мережі структурних підрозділів сфери сервісу, але й підвищенням вартості готельних послуг. На вартість послуг готельних закладів у 2007 році вплинуло суттєве підвищення цін на комунальні послуги та подорожчання продуктів харчування.

У 2007 році зростання цін на послуги підприємств готельного господарства було вищим, ніж у попередні роки, і склало 15,6% (у 2006 році – 13,4%). Загалом в Україні вартість послуг готелів у 2007 році зросла на 12,7%. Плата за одну добу проживання у готелях області у середньому збільшилась із 107,96 грн. до 118,67 грн.

В Львівській області за даними Львівського обласного управління статистики зайнятість у сфері діяльності готелів і ресторанів за 2003-2007 р. зменшилась з 71,5 тис. осіб до 63,3 тис. осіб. Така тенденція продовжила існування і у 2007 р. Тобто, нові заклади розміщення чи ресторани потребують меншу кількість персоналу. За кількістю зайнятого персоналу діяльність готелів і ресторанів поступається таким видам економічної діяльності, як промисловість, сільське господарство, освіта, торгівля, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, а випереджає, наприклад, будівництво.

Сучасний рівень обслуговування вимагає

від підприємств готельного господарства наявності широкого спектру додаткових послуг сфери сервісу, найбільш необхідними серед яких є телефонний зв'язок, послуги закладів харчування, автостоянок, камер зберігання, продаж преси, квитків на транспортні засоби, поштово-телеграфний зв'язок. Більше половини підприємств готельного господарства (58,6%) діяли як комплекси, до складу яких входили різні структурні підрозділи сфери сервісу.

Майже половина підприємств готельного господарства (56 одиниць) мали у своєму складі ресторани, кафе і бари, 47 підприємств – пральні та сауни, п'ята частина (27) – автостоянки. Загалом у підприємствах готельного господарства області у 2007 році діяло 198 структурних підрозділів сфери сервісу (на 15,1% більше, ніж у попередньому році та на 88,6% більше, ніж у 2000 році).

На категоровані готелі, які склали майже чверть від загальної кількості підприємств готельного господарства, припала майже половина структурних підрозділів сфери сервісу (85 одиниць), у тому числі 34 ресторани, кафе та барів (42% від їх кількості), 12 автостоянок (42,9%), 29 саун та пралень (половина).

Останніми роками суттєву конкуренцію готельним закладам юридичних осіб створюють підприємці – фізичні особи та власники приватних будинків та квартир. Кількість фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються готельним бізнесом, зростає і за даними Державної податкової адміністрації України їх кількість у 2007 році становила 217 проти 92 у 2006 році та 57 у 2005 році.

Згідно обстеження готельних закладів фізичних осіб-підприємців, проведеного Головним управлінням статистики у Львівській області, у 2007 році в області діяло 37 готелів, 35 мотелів, один кемпінг та 52 інші заклади тимчасового проживання. Одноразова місткість цих готельних закладів станом на 1 січня 2008 року становила 2249 місць (майже чверть від місткості готельних закладів підприємств – юридичних осіб). Треба зауважити, що серед закладів фізичних осіб 8 були категоровані.

Однією з найважливіших характеристик якості готельних послуг є рівень комфорту, який здебільшого визначається категорійністю готельних закладів. Критеріями для віднесення готелів до окремих категорій є якість приміщень загального користування і номерів, кількість ванних і душових кімнат, стандарти

умеблювання, види, кількість і якість технічного обладнання (наприклад, засоби зв'язку, кондиціонери), рівень оформлення приміщень, кваліфікація персоналу, асортимент та рівень послуг тощо.

Впродовж 2000-2009 рр. мережа категоризованих готельних закладів підприємств-юридичних осіб в області збільшилась від 8 до 31 одиниць; діє одно-зірковий готель на 55 місць, п'ять дво-зіркових на 320 місць, сім чотири-зіркових на 987 місць і 18 три-зіркових готелів загальною місткістю 1253 місця. Номерний фонд категоризованих готелів за аналізований часовий проміжок зріс 1704 до 2615 місць.

Сьогодні важливими чинниками розвитку готельної індустрії в області є природно-ресурсні, історико-культурні, соціально-економічні та фактор наближення "Євро-2012". З метою виконання вимог УЄФА Регіональною програмою з підготовки та проведення у Львові "Євро-2012" передбачається реалізація наступних проектів: реконструкція 13 готелів (1 318 номерів) у м. Львові та 21 готелю (2 035 номерів) у Львівській області; будівництво 16 нових готелів на 2 007 номерів у м. Львові та 12 нових готелів на 1 545 номерів у Львівській області; створення 4 464 місць в гуртожитках вищих навчальних закладів м. Львова.

Як вважають розробники програми, реконструкція існуючих готелів і гуртожитків, а також будівництво нових готелів додатково забезпечить проживання 20 тисяч осіб; з них майже чотири тисячі місць – у 4-5 зіркових готелях.

Будівництво і реконструкція готелів здійснюється виключно за кошти інвесторів. Наймасштабнішими з заявлених інвестиційних проектів у готельному господарстві Львова є реконструкція готелю "Дністер" (114 млн. грн.), будівництво двох п'ятизіркових готелів (приблизно 1 млрд. грн.), будівництво готелю "Інтерсіті" (81,1 млн. грн.), "Новотель" (135 млн. грн.), "Парк-Плаза" (180 млн. грн.), "Ібіс" (155 млн. грн.) тощо. Інші інвестиційні проекти передбачено реалізувати у містах Труска-

вець, Моршин, Сколе і Судова Вишня, Пустомитівському, Кам'янка-Бузькому, Сколівському і Жовківському районах області.

На етапі будівництва, реконструкції та проектування сьогодні перебуває приблизно 60 готельних об'єктів; більша частина з них – це невеликі готелі до 50 номерів. Практично всі мають досить розвинену внутрішню інфраструктуру, незважаючи на порівняно невеликі площі.

Важливою проблемою для готельного господарства регіону є її моноцентрична просторова організація; готелі та інші місця для короткотермінового проживання сконцентровані переважно у Львівському туристичному центрі: Львові і Пустомитівському (найближчий до обласного центру) районі. Інші одиниці туристичного районування значно поступаються обласному центру за показниками розвитку готельної мережі.

На нашу думку, до проблем, які перешкоджають розвитку готельного бізнесу в регіоні і які можна було б розв'язати за допомогою ефективної державної та регіональної підтримки, належать: – високий рівень оподаткування; – обов'язкова сертифікація готельних послуг; – недосконала система обліку поселення в готель; – існування обмежень у наданні готельних послуг; – відсутність готелів міжнародного класу та незначні обсяги інвестування у будівництво нових готелів; – низький рівень інформатизації; – відсутність кваліфікованих фахівців у галузі готельного господарства.

Отже, готельне господарство Львівської області впродовж останніх років демонструє високі темпи розвитку, причиною чого є стрімке зростання попиту на його послуги, як з боку українців, так і громадян інших держав. У перспективі зростатиме питома вага додаткових і нетрадиційних місць розміщення туристів, що дозволить урізноманітнити програми туристських маршрутів і залучити до обслуговування ширші категорії населення.

Література:

1. Діагностика та багатопоказниковий аналіз туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб територіального планування [Ю.Зінько, Ю.Занько, Р.Лозинський, М.Мальська, Р.Щецінський] // Матеріали міжнародного наукового семінару „Львівська суспільно-географічна школа у національному і європейському вимірах”. – Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. – С. 347-360.
2. Шульгіна Л. М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу: монографія / Шульгіна Л. М. – К. : Київ.нац.торг.-екон.ун-т., 2005. – 597 с.
3. Ладиченко К. Управління відносинами готельних підприємств зі споживачами: проблеми та перспективи розвитку / К. Ладиченко // Маркетинг в Україні. – 2007. – №3. – С. 45-48.
4. Шкромада В.В. Застосування франчайзингових систем у готельному бізнесі в умовах ринкової економіки / В. В. Шкромада, Т. П. Бут // Економіка, фінанси, право. – 2006. – №12. – С. 24-27.

5. Сорокина А.В. Организация обслуживания в гостиницах и туристических комплексах / А.В. Сорокина. – М.: Новое знание, 2007. – 303 с.
6. Захарін С. Туманні лабіринти райдужних звітів / С. Захарін // Дзеркало тижня. – 2008. - №42. – С.23.
7. Готелі та інші місця для короткотермінового проживання, стат. зб. / Головне управління статистики у Львівській області. – Л., 2004. – 89 с.
8. Готельне господарство та туризм у Львівській області, стат. зб. / Головне управління статистики у Львівській області. – Л., 2008. – 132 с.

Резюме:

Скабара Р. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ОТЕЛЬНОМ ХОЗЯЙСТВЕ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ.

У статті виявлені тенденції та закономірності розвитку готельного бізнесу у Львівській області, аналізуються особливості його геопросторової організації, вплив основних історичних, демографічних, соціально-економічних та інших факторів на стан і перспективи розвитку готельного господарства регіону.

Ключові слова: готельне господарство, чинники розвитку, структурно-динамічні процеси.

Summary:

Skabara R.M. SOCIALLY-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF DEVELOPMENTS IN THE HOTEL ECONOMY OF THE LVIV AREA.

In article tendencies and laws of development hotel business in the Lviv area are analysed, its geospatial organization, influence of basic historical, demographic, social and economic and other factors on a current state and prospect of development hotel economy in region is defined.

Keywords: a hotel economy, development factors, structurally-dynamic processes.

Рецензент: проф. Волошин І.М.

Надійшла 18.10.2011р.

УДК 338.48:338.49:656(477.83)

Ореста БОРДУН

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті аналізується існуючий стан транспортної інфраструктури та структури пасажиропотоків за видами транспорту, а також показано основні перспективні напрямки вдосконалення транспортного забезпечення туристичної індустрії Львівської області.

Ключові слова: транспортний коридор, транспортна інфраструктура, туристична індустрія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Завдяки своєму вигідному геополітичному розташуванню, транспортна галузь Львівської області забезпечує значні валютні надходження до бюджету нашої країни. З досвіду розвинених країн відомим є величезний вплив транспортної інфраструктури на ріст економіки країни. Наприклад, в період економічної кризи, що тривала впродовж 1930-х років, уряди ряду країн взяли курс на будівництво доріг, чим вирішили проблему безробіття та бездоріжжя. Внаслідок цього вони підняли економіку своїх країн та отримали мережу високого класу автострад. В Україні рівень шляхів значно нижчий і не відповідає міжнародним стандартам. При величезному туристичному потенціалі, туризм Львівської області розвивається повільними темпами головним чином через незабезпеченість транспортною інфраструктурою. Транспортна інфраструктура є однією з основних складових частин функціонування туристичної сфери. Взаємодія транспортної та туристичної галузей допоможе кожній з них у

короткі терміни вирішити більшість питань, пов'язаних з розбудовою туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі транспортних коридорів із залученням вітчизняних та іноземних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем транспортного забезпечення туризму проводиться відомими туризмознавцями: А.Ю. Александровою, М.Б. Біржаковим, оскільки транспортна складова є значною в розвитку індустрії туризму та економ-географами: М.В. Григоровичем, К.Ф. Коценко, В.М. Пелих досліджувались геопросторові особливості транспортної інфраструктури на регіональному та всеукраїнському рівнях.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є клопітливий аналіз стану та перспектив розвитку транспортної мережі Львівської області, що є одним з елементів туристичної індустрії, яка забезпечить ріст економічної ефективності всього господарського комплексу Львівщини та України в цілому.

Виклад основного матеріалу. Львівський регіон вже близько тисячі років відіграє важливу роль в системі транс'європейських комунікацій. Через її територію проходив прадавній Бурштиновий шлях з Чорного до Балтійського моря. Також шляхи, якими розходилась трипільська та інші культури, не обминали Західної України. Природа регіону сприяла легкому пересуванню, водна мережа дуже вдало підсилювала впливи географічного положення. Дуже важливі у давнину річкові шляхи розходились з Передкарпаття в один бік на північний захід і північ, в другий бік – на схід і південний схід, тому головним напрямком торговельної, політичної та культурної експансії був з північно-західного на південний схід. Такий напрям відповідає і геоморфологічній будові Львівської області, де крайній захід займають легкопрохідні молоді гори Карпати і ріки, які беруть там початок, мають південно-східний напрям і утворюють ряд паралельних межиріч – між Серетом та Прутом, між Прутом та Дністром, між Дністром та Західним Бугом. По цих межиріччях і вододілах простелилися природою визначені основні магістралі. Хоч теперішній техніці під силу творити комунікації без врахування природного фактору, та все ж таки завдяки інерційності розвитку комунікаційної інфраструктури вона значною мірою відповідає природним даним.

Вивчення транспорту проводиться у руслі соціально-економікогеографічних дисциплін, структурно побудованих українським географом Степаном Рудницьким. Лучбову географію він відносить до економічної географії, яка є віткою антропогеографії [4, с. 25]. В "Короткій географії України" він дав характеристику стану шляхів на 1914 рік, а в своїй праці "Українська справа з боку економічної, зокрема лучбової географії" він прослідкував зв'язок транспорту з політикою починаючи від витоків української державності до міжвоєнного періоду.

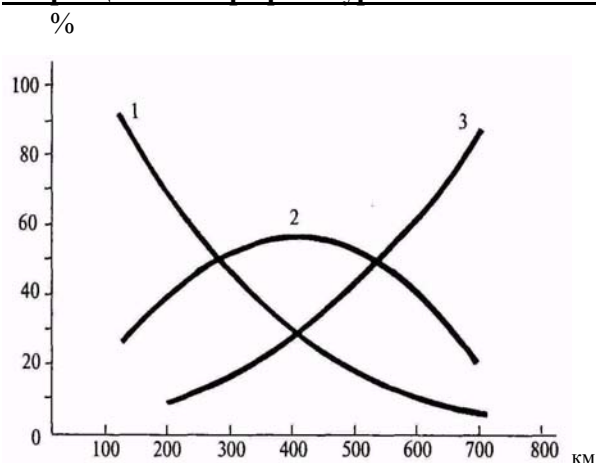
Господарський комплекс Львівської області складається з восьми взаємопов'язаних міжгалузевих територіальних комплексів: паливно-енергетичного, машинобудівного, хімічної індустрії, лісовиробничого, індустріально-будівельного, агропромислового, рекреаційного, транспортного. В силу економічних перетворень, що супроводжували розпад колишньої системи господарювання, господарський комплекс Львівської області фактично втратив виробничу спрямованість і в перек-

тиві будуть розвиватись галузі сфери послуг, серед яких чільне місце належить індустрії туризму.

Індустрія туризму – це міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні турпродукту, здатного задовольняти специфічні потреби населення в проведенні дозвілля в подорожі шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного призначення. Функціонально-господарська система індустрії туризму складається з трьох структур: гостинності (готельне господарство, громадське харчування, додаткові послуги), транспорту (авіаційний, автомобільний, залізничний, водний) та туристично-оздоровчої діяльності (санаторно-курортні установи, екскурсійні бюро, туристичні підприємства).

Готельні заклади Львівської області дістали 270, 5 млн. грн. доходу від надання послуг з проживання та 59, 1 млн. грн. доходу від надання додаткових послуг. Санаторно-курортні заклади одержали 19 млн. амер. дол. прибутку від оздоровлення іноземців, серед яких найбільший відсоток росіян. За сприяння туристичних фірм упродовж 2010 року область відвідало 41,7 тис. громадян України та 9,9 тис. іноземних громадян з 39 країн світу (у 2009 році відповідно 41,6 тис. та 9,3 тис.). Також на 12,5 % збільшилась кількість громадян інших країн, які приїжджали лікуватись у санаторно-курортних закладах Львівщини (1448 осіб у 2010 році проти 1287 у 2009 році.). Туристичні агентства та бюро подорожей реалізували послуг в 2010 році на 72197,7 тисяч гривень. Надзвичайно швидкими темпами зростає кількість туристів у самому місті Львові, які самостійно організують собі туристичну програму. За даними моніторингу управління культури і туризму при Львівській облдержадміністрації, який щороку проводиться у літній туристичний сезон, у Львові щоденно перебуває близько 3 тис. іноземних туристів, у вихідні – до 5-6 тис., з яких 60 % є громадянами Польщі [2, с. 5].

Транспортні послуги є одними з основних видів послуг в туризмі і, відповідно, невід'ємною частиною турпродукту. Для перевезення туристів під час подорожі можуть бути використані різні види транспорту: авіаційний, автомобільний, залізничний, водний. Кожен з них має певні особливості щодо умов використання в туристських перевезеннях, що відіб'ється на організаційних умовах туру і, насамкінець, на якості турпродукту.

1 – автомобільний, 2 – залізничний, 3 – повітряний [1, с.43]

Рис. 1. Залежність виду транспорту від дальності подорожі.

Залізничний транспорт здійснює перевезення вантажів і пасажирів по рейкових шляхах. Ефективними є перевезення на відстані більше 300 км. (див. рис. 1.) Львівська залізниця, серед шести залізниць України, має в своєму управлінні 20,5% всіх українських залізниць. У 2008 році послугами Львівської залізниці скористалося 16 мільйонів пасажирів. Саме у минулому році було відкрито швидкісне залізничне сполучення між Львовом та Києвом. Крім швидкісного потяга між Львовом та столицею курсує 6 регулярних поїздів. Станом на сьогодні зі Львова є 15 міжнародних сполучень. Довжина залізничних шляхів порівняно з 2000 роком скоротилась і

становить 1279 км. Останньою будувалась залізниця Львів-Луцьк в 1928 р., з того часу експлуатаційна довжина залізничних ліній лишається сталою вже впродовж кілька десятків років. Знищені у війні залізничні колії не відбудовувались. Це стосується таких локальних ліній, як Львів – Підгайці (через Винники, Перемишляни, Бережани до Підгаєць), Галич – Підвисоке, Івано-Франківськ – Бучач. Першочерговий інтерес становив розвиток головних магістралей, а не розвиток локальних ліній, але є надія, що знову розвиток локальної мережі залізниць стане на порядок денний і багато нових поселень дістануть зв'язок з головними магістралями, що значно зменшить економічне завантаження автомобільного транспорту і розвантажить приміські маршрути.

Автомобільний транспорт являє собою сукупність транспортних засобів, безрейкових шляхів, технічних засобів і споруд (склади, вантажно-розвантажувальні пункти, вантажні і пасажирські станції, засоби зв'язку й сигналізації). Інфраструктура автомобільного транспорту кількісними показниками переважає всі види транспорту – довжина всіх автомобільних доріг Львівської області становить 8.373 км, відповідно до того найвищими є і показники її діяльності. За обсягом перевезень вантажів автомобільний транспорт стабільно переважає залізничний у 6 – 7 разів, а за обсягом перевезень пасажирів – у 5–6 разів, тільки за вантажо- і пасажирооборотом автомобільний транспорт переважає залізничний у 2 рази [2].

Таблиця 1.

Порівняльні показники роботи різних видів транспорту по Львівській області

Види транспорту	Довжина доріг, км	Перевезення пасажирів, тис. осіб	Пасажирооборот %	Пасажирооборот в тис. ос.
Залізничний	1279,7	29438,2	33,1	2161
Автомобільний	8373,7	213561,0	59,2	3866
Авіаційний	-	2,7	0,1	6,5
Електротранспорт	117,3	75479,5	7,6	496
Всього		318481,4	100	6530

Огляд історії розвитку автомобільної транспортної інфраструктури показав, що довжина автомобільних доріг Львівської області залишається сталою впродовж останніх десяти років. Якщо порівнювати з базовим 1940 роком, то довжина всіх автомобільних доріг зменшилась. Особливе зменшення відбулося до 1980 року, воно здебільшого торкнулося доріг до сільських місцевостей, які втрачали своє значення через міграцію сільського населення на постійне проживання у місті. Поряд з цим довжина автомобільних доріг з твердим покриттям стрімко збільшилась до 1980 року,

але їхнє будівництво велося не за світовими стандартами і сьогодні існуюча мережа шосе може використовуватись тільки для внутрішньодержавних перевезень, для транзитного руху потрібно здійснити нове будівництво в системі транспортних коридорів. На сьогоднішній день найкраще забезпечена автомобільними дорогами Львівська область – 8 тис. км. Серед інших областей Західної України решта областей мають по 3-4 тис. км доріг загального користування.

Щільність автомобільних доріг загального користування є вища ніж в середньому по

Україні – 375 км на тис. км². Завдяки своєму вигідному ТПП на перетині шляхів з півночі на південь і з заходу на схід, автомобільна інфраструктура Львівської області складається з двох магістральних автострад категорії “М”, що відповідають цим напрямкам. Перша автострада М-14 проходить по території Білорусі, України і Молдови. Друга магістральна автострада М-17 відповідає широтному напрямку і тягнеться від Києва через міста Львівщини до ППП Ужгород і ППП Чоп. Автостради міждержавного значення категорії “А” з’єднують великі міста та найважливіші пункти пропуску через державний кордон. Так, автострада А-260 прямує на Раву-Руську, А-267 – на Краковець, А-262 – на Ужгород, А-264 – на Дякове, А-269 на Порубне. Решта доріг мають внутрішньодержавне значення і не кодуються спеціальними знаками. Проектом, прив’язаним до території Львівщини, є “Модернізація автомагістралі Київ – Чоп та структурна перебудова фінансування дорожнього сектору”. Фінансується будівництво за позичені кошти ЄБРР – 40 млн. євро та кошти Укравтодор.

Повітряний вид комунікації є найновішим досягненням сучасної техніки і хоча його роль в загальному обсязі вантажних і пасажирських перевезень є дуже незначною, проте він поза конкуренцією серед інших видів транспорту щодо швидкості доставки вантажів і пасажирів на великі відстані. За останні роки реформування економіки нашої країни обсяг відправлень з аеропортів України різко зменшилися, найбільше поштові. Це пояснюється як низьким попитом, спричиненим неплатоспроможністю населення, так і заміною поштового зв’язку іншими видами передачі інформації. Обсяг пасажирських перевезень зменшується за рахунок внутрішніх та міждержавних перевезень при зростанні міжнародних перевезень. В майбутньому частка авіаційних перевезень буде зростати за рахунок часткового заміщення традиційних видів комунікації (залізничний, автомобільний) для доставки термінових вантажів та ділових людей.

Повітряний транспорт має спрощений вид інфраструктури, яка складається тільки з *точкових елементів* – аеропортів, де базується рухомий склад – повітряні судна (ПС). Шляхи сполучення в авіації – це абстрактне поняття, що існує тільки на навігаційних картах. Повітряні шляхи можуть швидко змінюватись в залежності від технічного рівня ПС, погоди та інших умов. В історичному плані повітряні

шляхи динамічно прямують до найкоротшої лінії між двома пунктами. Україна раніше не могла змінювати і швидко корегувати карти повітряних трас. Тепер, коли Україна стала повноправним членом ІСАО, створена служба інформації, яка буде самостійно готувати карти для України.

Керівництво польотів на території Західної України здійснює Львівський структурний підрозділ ДА УПР “Украерорух”, що розміщений у районі Львівського летовища. Основним авіаційним вузлом і беззаперечним лідером за вантажо- і пасажирообігом є Львівський міжнародний аеропорт. Його інфраструктура надає сервісне обслуговування на найвищому рівні. Географічна зона тяжіння до його летовищного обслуговування сягає від 130 до 150 км. З Львівського летовища здійснюють регулярні рейси чотири авіакомпанії: авіакомпанія Львівського авіапідприємства, Авіалінії України, Міжнародні авіалінії України і польська авіакомпанія LOT. З 11 липня минулого року авіакомпанія “Візз Ейр Україна” розпочала рейси зі Львова до Дортмунда та Лондона (Лутон). Авіакомпанія Карпаєйр, використовуючи авіа-вузол у румунському місті Тімішуара, з’єднує Львів із більшістю італійських міст, німецькими містами Дюссельдорф, Мюнхен, Дрезден, Венецією та грецькими Афінами, а з минулого року із Салоніками. У березні німецький авіаперевізник Lufthansa – один з провідних у Європі – відкрив щоденні рейси зі Львова до Мюнхена. Мюнхен в свою чергу є вузловим аеропортом авіакомпанії і може забезпечити транзит пасажирів зі всього світу. Загалом на сьогодні зі Львова відбувається 45 міжнародних рейсів. Львівський аеропорт, який більше 60-ти років розміщений на окраїні Львова, вичерпав свої можливості до розширення, тому зараз існує проблема довжини смуги розбігу, яка стала закороткою для сучасних великотоннажних суден. Проте, в результаті реконструкції злітна смуга продовжена і ситуація з міжнародними авіарейсами значно покращується. В рамках підготовки Львова до УЄФА “ЄВРО 2012”TM міжнародний аеропорт “Львів” готується за кількома напрямками: реконструкція злітної смуги; будівництво нового терміналу; будівництво тимчасового терміналу; реконструкція діючого пасажирського терміналу.

Річковий транспорт не відіграє значної ролі в обсягах вантажних та пасажирських перевезень, проте він значно переважає всі інші види транспорту за відносним рівнем

доходів від своєї діяльності, якщо його використовувати для міжнародних перевезень вантажів та туристів. Наприклад, живописні береги р. Західний Буг могли б привабити туристів з Польщі та України, якщо б річка не була забруднена стічними водами зі Львова, Червонограда і Сокаля.

Проектом майбутнього вважається об'єднання всіх видів транспорту в одну велику систему – транспортний коридор, який буде управлятися єдиним управлінським штатом. *Транспортний коридор* – це велика, штучна, організаційно-економічна технічна система, створена людиною для вирішення конкретних соціально-економічних проблем, серед яких найважливіші є: залучення додаткових обсягів перевезень та валютних надходжень; скорочення транспортних витрат; наближення до міжнародних стандартів перевезень пасажирів та вантажів, енергетичних та екологічних показників роботи транспорту; збільшення частки експортного потенціалу України на міжнародному ринку транспортних послуг.

Як велика технічна система, транспортний коридор являє собою комплекс технічних засобів облаштувань і комунікацій різних видів транспорту. Основою коридору має бути дорога першої технічної категорії, по якій пропускаються транзитні потоки. Залізниця повинна бути високошвидкісною та електрифікованою; автодорога, згідно з нормами, дороги першої категорії повинна бути багатосмугова, мати захисні засоби для попередження виходу на проїзну частину. Паралельно до транзитних шляхів повинні проходити рокадні шляхи регіонального чи місцевого значення, виїзд з яких на основну дорогу через 30-50 км. Перпендикулярно проходять дороги по яких здійснюється обслуговування коридорів і зв'язок із суміжними територіями.

Мегaproектом транспортної інфраструктури Львівщини – є будівництво коридору Європа-Азія, що з'єднає транспортні мережі двох континентів. Основні опорні точки цього коридору намічені ЄС за рішенням другої Пан-Європейської конференції міністрів транспорту європейських країн: Франкфурт-на-Одері (Німеччина)-Краків (Польща)-Львів-Дніпропетровськ-Алмати (Казахстан).

Шляхами цього коридору (1394 км) через територію України перевозиться близько 250 млн. т – це більше половини перевезених вантажів всіма решту коридорами. Наявна пропускна здатність залізниць використовується на 50%. У системі коридору Європа-Азія

на території західноукраїнського прикордоння реконструкції підлягає залізничний шлях Мостиська-Львів-Здолбунів з продовженням по території України до Дніпропетровська. Залізничний вид транспорту є основним в загальному перевезенні вантажів по коридору, на нього припадає 215 млн. т (табл. 1.2). Автомобільні шляхи коридору Європа-Азія реконструюються в напрямку: Краковець-Львів-Рівне з продовженням поза межами ЗУП до Києва і далі на Ізварине, а для нового будівництва намічені опорні пункти: Косини (Закарпатська обл.) – Івано-Франківськ-Тернопіль, що за межами регіону проходить через Дніпропетровськ

Мезопроектами транспортної інфраструктури західноукраїнського прикордоння можна вважати будівництво коридорів №3 – Берлін / Дрезден (Німеччина)-Вроцлав (Польща)-Львів-Київ та №5 – Трієст (Італія)-Любляна (Словенія)-Будапешт / Братіслава (Угорщина / Словаччина)-Львів-Рівне-Сарни-Мінськ (Білорусь).

Шляхами коридору №3 по території України перевозиться 115 млн. т вантажів. На залізничний транспорт, що проходить по реконструйованих шляхах західноукраїнського прикордоння: Мостиська-Львів-Красне, з продовженням на Київ припадає основна частина перевезень (як і в попередньому коридорі). Проте ділянка Львів-Мостиська є дуже обмеженою щодо інтенсивності руху поїзді. На цій ділянці не введено автоматичне блокування, тому вона підлягає реконструкції. Автомобільні перевезення здійснюються по шляхах, що реконструюються: Краковець-Львів-Рівне на Київ. В той час як для нового будівництва намічений маршрут Краковець-Львів-Тернопіль-Вінниця-Київ. Розпочалось будівництво даної дороги за умов концесії. Перспективна пропускна спроможність сягатиме 10-12 тис. авто на добу. Проект дороги розроблено Празьким інститутом шляхобудування, а роботи виконуватиме міжнародний консорціум “Трансмагістраль”.

Залізниці коридору №5 повністю електрифіковані. Наявна пропускна здатність на ділянці Львів-Стрий та Мукачеве-Чоп в даний час використовується на 27-37%. На ділянці Стрий-Лавочне-Мукачеве пропускна здатність вже зараз використовується на 50%. На цій ділянці знаходиться одноколіїний Бескидський тунель, при збільшенні інтенсивності руху ця ділянка може стати обмеженою, тому ставиться питання про будівництво другої

черги тунелю.

Особливе увагу привертає практика створення туристичних зон вздовж транспортних коридорів, застосована європейськими країнами. На Львівщині є величезний транзитний потенціал, що привертає увагу іноземців зі всього світу.

Висновки. На даному етапі реформування економіки України, коли структура господарства повинна набирати рис характерних для розвинених країн, транспортна інфраструктура (сухопутна, повітряна та водна) виходить на чільне місце. Завдяки своєму вигідному геополітичному розташуванню, транспортна

інфраструктура Львівщини в сукупності з величезним транзитним та туристичним потенціалом забезпечить значні валютні надходження до бюджету нашої країни. Розуміючи важливість розвитку транспортної інфраструктури, український уряд прийняв Концепцію та Програму створення та функціонування міжнародних транспортних коридорів, основною ланкою яких стане автострада, значна частина яких проходить Львівщиною. Тому, перспективними є подальше дослідження геопросторових особливостей стану транспортної інфраструктури для виправлення недоліків забезпечення туристичної індустрії.

Література:

1. *Александрова А.Ю.* Международный туризм / А.Ю.Александрова. – М.: Аспект пресс, 2002.– 470 с.
2. Готельне господарство та туризм у Львівській області. //Відп.ред. Ш Стат. збірник. Головне управління статистики у Львівській області, 2011. – 109 с
3. *Кубійович В.* Річковий транспорт // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / В.Кубійович. – Молоде життя, 1973. – Т. 7. – С. 2530 – 2532
4. *Шаблій О. І.* Академік Степан Рудницький – фундатор української географії / О.І.Шаблій. – Львів; Мюнхен, 1993. – 220 с.

Резюме:

Ореста Бордун. СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ТРАНСПОРТНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНДУСТРИИ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье анализируется современное состояние транспортной инфраструктуры и структуры пассажиропотоков по видах транспорта, а также показано основные перспективные направления усовершенствования транспортного обеспечения туристической индустрии Львовской области.

Ключевые слова: транспортный коридор, транспортная инфраструктура, туристическая индустрия.

Summary:

Bordun O. STATE AND PROSPECTS OF A TRANSPORT PROVIDING OF TOURIST INDUSTRY OF THE LVIV AREA

In the article is analysed the existent state of a transport infrastructure and structure of passenger after the types of transport, and also basic perspective directions of perfection of a transport providing of tourist industry of the Lviv area are shown.

Keywords: transport corridor, transport infrastructure, tourism industry.

Рецензент: доц. Мальська М.П.

Надійшла 28.09.2011р.

УДК 911.3

Наталя АНДРУСЯК

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ОЗДОРОВЧОГО ТИПУ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкрито важливість та своєчасність аналізу функціональної структури туристсько-рекреаційних систем дитячого оздоровчого типу на території Чернівецької області. Подано загальну характеристику дитячих оздоровчих таборів сезонної дії. Запропоновано створення туристично-рекреаційного кластеру на базі дитячих оздоровчих закладів Чернівецької області.

Ключові слова: туристсько-рекреаційна система, рекреаційна географія, дитячі оздоровчі заклади, туристичний кластер.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вперше обґрунтовано поняття про рекреаційну систему як об'єктивне та соціальне, за своєю функціональною суттю, утворення було сформульовано В.С. Преображенським, що стало першим кроком на шляху

становлення рекреаційної географії. У системі народного господарства рекреаційна система являє собою одну із підсистем, яка виступає як єдине ціле та володіє визначеним набором суспільно необхідних рекреаційних функцій. У цьому плані рекреаційна система виступає як

рівнозначна з системами матеріального виробництва (промислова, сільсько-господарська, аграрно-промислова, транспортна) і системою невиробничої сфери.

На сучасному етапі розвитку суспільства територіальна організація зазнає значних змін не лише на глобальному і національному, але і на регіональному і локальному рівнях. Ці зміни прямо впливають на формування та функціонування територіальних рекреаційних систем (ТРС), що проявляється у змінах їх меж, включення нових елементів підсистем. Зі стрімким розвитком сфери рекреації та туризму дедалі більше науковців оперують поняттям "територіальна туристсько-рекреаційна система" та використовують новітні методи їх дослідження. Зважаючи на властивість територіально-рекреаційних систем до динамічного розвитку, актуальним залишається питання їх систематичного моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значна увага науковців приділяється питанням вивчення територіальних туристсько-рекреаційних систем регіонів, їх функціонуванню, розвитку та складу. М.А. Саранча підкреслює важливість аналізу туристсько-рекреаційних систем як комплексного суспільно-природного утворення. Визначення економічної ефективності функціонування рекреаційних систем та управління розвитком системи, також вважають доцільним використовувати у дослідженнях І.Ю. Швець та Н.Ю. Гаценбиллер. Особливо наукові публікації спрямовані на використання як класичних так і сучасних методів наукових досліджень територіально-рекреаційних систем.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є виявлення загальних тенденцій розвитку та структури територіальної туристсько-рекреаційної системи дитячого оздоровчого типу на території Чернівецької області.

Виклад основного матеріалу. За трактуванням В.С. Преображенського територіальна рекреаційна система – соціальна географічна система, яка складається із взаємопов'язаних підсистем: природних та культурних комплексів, інженерних споруд, обслуговуючого персоналу, органу управління та рекреантів. Характеризується територіально-рекреаційна система – функціональною цілісністю (стан підсистем визначається функцією системи в цілому).

Туристсько-рекреаційні системи типізують за трьома ознаками: 1) функціями рекреаційної діяльності (лікувальний, оздоровчий, спортив-

ний, пізнавальний); 2) ступенем співвідношення в організації відпочинку незмінної природи і технологічних систем (урбанізований із підтипами міста-курорти, містоекскурсійні центри, дачні селища; неурбанізований із підтипами прогулянкові парки, спортивні парки, мисливські (риболовні) парки, архітектурно-історичні парки); 3) територіальною орієнтацією (світового, всесоюзного, міжагломераційного, міського значення).

Будь-яка ТРС базується як на безпосередніх зв'язках між рекреаційними установами, так і на опосередкованих територією відносинах між ними. Для визначення різних типів ТРС характер цих зв'язків і відносин є вирішальним. Рекреаційні об'єкти в одній ТРС можуть пов'язувати: а) безпосередні зв'язки виробничо-технологічного характеру; б) спільне управління; в) участь у спільному наданні кінцевих послуг; г) належність до однієї галузі чи підгалузі; д) знаходження рекреаційних установ у межах будь-якої самоврядної території; е) використання спільних ресурсів певної території; є) наявність потенційних можливостей для ефективних взаємозв'язків.

На території Чернівецької області існують певні особливості (сприятливі кліматичні умови, велика кількість річок, джерел мінеральної води, поєднання мальовничих Прут-Дністровських лісостепових, передгірських і гірських ландшафтів, багаточисельність заповідних територій, пам'яток історії, природи, архітектури і культури, відносно достатня забезпеченість транспортними сполученнями поряд зі своєрідним етнокультурними особливостями), які створюють широкі реальні можливості для розвитку всіх типів ТРС. Проте, у даній статті ми зосередили увагу на дослідженні формування ТРС дитячого оздоровчого типу.

Основна функція оздоровчого типу ТРС — відновлення і розвиток фізичних та духовних сил людини, профілактика захворювань, зняття втоми. Для цього типу ТРС властиві спеціальні природні об'єкти, високий рівень обслуговування відпочиваючих. Характерні заняття рекреантів: купання, сонячні і повітряні ванни, прогулянки, спортивні ігри, збирання грибів, ягід, екскурсії. Прикладами дитячого оздоровчого типу можуть бути приміські та шкільні дитячі табори, туристичні комплекси, дачні селища.

Для вивчення ТРС дитячого-оздоровчого типу необхідно визначити її елементарний склад – одна із ключових проблем формування

ТРС. Найпоширенішим є класичний підхід, який дозволяє об'єднати різноякісні об'єкти в рамках гетерогенної системи у кілька підсистем: основна функціональна (інфраструктурна, організаційно-управлінська, природно-рекреаційна, історико-культурна, рекреаційно-діяльнісна); матеріально-побутова (проживання, харчування); кадрова (обслуговуючий персонал); споживацька (туристи, рекреанти). Всі підсистеми пов'язані прямими та зворотними зв'язками, що забезпечує цілісність системи.

Оздоровлення дітей, як складова дитячо-юнацького туризму сьогодні є одним важливих напрямів розвитку туризму Чернівецької області. У цій галузі в області працюють не лише туристичні фірми, а й туристські клуби і секції, центри дитячо-юнацького і молодіжного туризму, туристські бази і табори. Звичайно, більша частина з них впродовж останніх років була приватизована, але не припинила роботу. Недостатнім є фінансування державними, регіональними, самоврядними чи профспілковими організаціями, тому галузь вимушена комерціалізуватися, поступово втрачаючи свою основну, соціальну функцію.

Дитячі оздоровчі заклади Чернівецької області класифікуються наступним чином: за місцезнаходженням (за межами населеного пункту, у межах населеного пункту), за

режимом роботи (цілодобові, з денним перебуванням не менше 6 годин), за терміном роботи (цілорічного функціонування, сезонного, змінного), за типами (заміські, які розташовані у приміщенні за межами населеного пункту, де діти перебувають цілодобово; санаторного типу, де діти перебувають цілодобово і де поряд із оздоровчими надаються комплекси медичних профілактичних послуг, спрямованих на запобігання захворюванням).

З метою охоплення дітей організованими формами відпочинку в літній період створюються наметові табори.

Впродовж літнього періоду 2011 на території Чернівецької області діяло 402 дитячих оздоровчих закладів сезонної дії, де оздоровлювалось майже 55906 українських школярів та учнів. Крім того, 1630 тис. дітей та підлітків Чернівецьчини було оздоровлено у санаторно-курортних закладах, зокрема, у дитячих оздоровчо-санаторних позаміських закладах цілорічної дії – 150 дітей.

Серед областей Західного регіону України Чернівецька область посідає одне з провідних місць за кількістю наявних таборів відпочинку та кількістю місць у них.

Кількість літніх таборів відпочинку, їх ємність та кількість оздоровлених у них дітей можна проаналізувати за даними таблиці 1.

Таблиця 1

Дитячі оздоровчі заклади Чернівецької області

Тип оздоровчого закладу	Кількість	Ємність	Кількість оздоровлених осіб
Позаміські оздоровчі	12	3026	6829
Санаторно-курортного типу	3	685	1630
З денним перебуванням	382	×	46407
Профільних	4	-	988
<i>Із загальної кількості</i>			
Стаціонарні	15	3711	8459
Пристосовані	382	×	46407
Наметові	5	×	1040

До загальної кількості літніх оздоровчих таборів належать і пришкільні табори, які діють майже у всіх загальноосвітніх навчальних закладах. Дитячі оздоровчі табори діяли у всіх районах області (рис.1).

Із наведеного рисунка видно, що найбільша кількість таборів зосереджено на території Сторожнецького (53) та Глибоцького районів (41), по 34 табори у Вижницькому та Хотинському районах і 35 у Заставнівському. Крім того, міським управлінням освіти та молодіжними організаціями були відкриті дитячі оздоровчі табори (наметові та пристосовані) на території Вижницького та Заставнів-

ського районів.

Основна частина оздоровчих таборів (83,6% від загальної кількості) – організовані районними і міськими відділами освіти, 5,1% - Федерацією профспілок України, 3,5% - виконавчими органами державних адміністрацій міст і районів.

У таблиці 2 наведена інформація про дислокацію деяких дитячих оздоровчих закладів на території Чернівецької області. Зазначені дитячі оздоровчі заклади існують вже не одне десятиліття, їх вважають найвідомішими на території Чернівецької області, де щорічно оздоровлюються сотні Буковинських дітей та

підлітків. Зауважимо, що незважаючи у труднощах фінансування зазначені оздоровчі

заклади забезпечують дітям відпочинок згідно із нормативними та законодавчими вимогами.

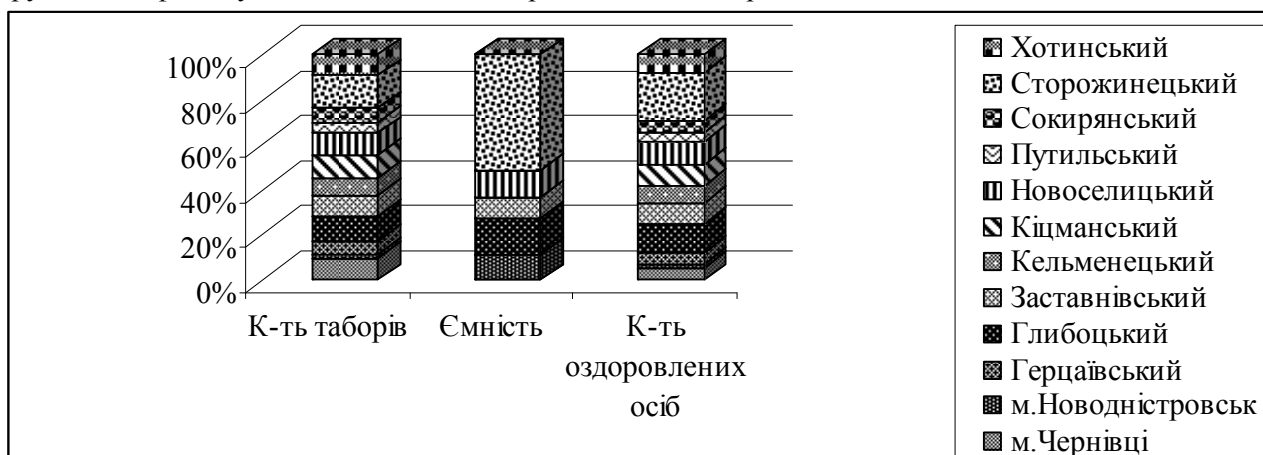

Рис. 1. Територіальна організація дитячого відпочинку в оздоровчих закладах Чернівецької області.

Таблиця 2

Дислокація деяких дитячих заміських стаціонарних оздоровчих таборів

№ n/n	Місце дислокації (район)	Назва оздоровчого закладу, підпорядкування
1.	Сторожинецький	ДОТ "Перлина гір" (управління освіти і науки облдержадміністрації, обласна школа-інтернат для дітей сиріт, с.Банилів Підгірний)
		ДОТ "Вербиченька" (Чернівецький обком профспілки працівників лісових галузей і Сторожинецький держлісгосп, с. Давидівка)
		ТЗОВ "Золотий колос" (дитячий санаторно-оздоровчий центр, с. Панка)
		ДОТ "Водограй" (управління МВС України у Чернівецькій області, с. Гільче)
		ОВЗ "Лунка" (управління освіти і науки облдержадміністрації, с.Красноільськ)
2.	Глибоцький	ДОТ "Буковинське орлятко" (ПП Дембіцька Наталя Миколаївна, с. Глибочок)
3.	Вижницький	Дитячий пансіонат відпочинку "Юність" (обком профспілки працівників житлово-комунального господарства, місцевої промисловості, побутового обслуговування населення, смт. Берегомет)
		Пансіонат з лікування матери і дитини "Зелені пагорби" (облпрофрада, с.Виженка)
		Пансіонат з лікування "Черемош" (обласне дочірнє підприємство "Чернівцітурист" м. Вижниця)
4.	Новоселицький	ДОТ "Калинка" (відділ освіти і науки Новоселицької райдержадміністрації, с. Ванчиківці)
5.	Заставнівський	База відпочинку "Берізка" (ПП "База відпочинку "Берізка" (с.Репуженці, вул.Центральна, 67)
		ДОТ "Дністер плюс"(ПП "Оздоровчий комплекс "Дністер плюс", с. Брідок, вул. Миру,1-А)
		ДСОТ "Буковинка" (Чернівецька обласна дитячо-юнацька спортивна школа, с. Репуженці)
6.	Сокирянський	КП "Лісова казка" (Новодністровська міська рада, м. Новодністровськ)

Значний вклад в оздоровлення дітей, особливо старшокласників, внесли різні молодіжні організації. За даними Головного управління у справах молоді та спорту у всіх оздоровчих таборах багато уваги приділяють організації та проведенню спортивних змагань, мандрівок, екскурсій, дискотек, клубів веселих та кмітливих. Активно впроваджувались форми роботи з дітьми, спрямовані на розвиток їх здібностей та, відродження національних традицій і обрядів.

Слід зазначити, що літні оздоровчі табори відпочинку належать до позашкільних закладів освіти, які у свою чергу належать до системи освітньо-виховного комплексу тому територіальна структура літніх оздоровчих таборів, а особливо денних, на пряму залежить від розміщення середніх загальноосвітніх закладів.

Особливим елементом ТРС дитячого оздоровчого функціонального типу є кадровий потенціал. У Чернівецькій області навчальні

заклади I-IV рівнів акредитації готують кадри різних спеціальностей, які забезпечують функціонування ТРС на території області та регіону.

Кількість працівників та кадрові посади визначаються "Типовими штатними нормативами оздоровчих таборів (комплексів) для дітей, підлітків та учнівської молоді з цілодобовим перебуванням". При визначенні загальної кількості кожного структурного підрозділу табору перш за все керуються необхідністю забезпечення повної безпеки життя і здоров'я дітей та дотримання норм чинного законодавства. Кількість вихователів встановлюється з розрахунку 2-3 одиниці на кожен загін. На кожні 2-3 загони встановлюється посада підмінного вихователя та посада помічника вихователя. При наявності у таборі туристського клубу встановлюється посада інструктора з туризму.

Кількість педагогічних працівників залежить від кількості дітей на зміну. При наявності пляжу встановлюється посада інструктора з фізкультури і спорту на кожні 150 дітей. Кількість керівників гуртків встановлюється з розрахунку одна одиниця на кожні 4 групи. Кількість акомпаніаторів визначається з урахуванням кількості гуртків, що потребують музичного супроводу, а також часу, який витрачається на супровід ранкової гімнастики, підготовку й проведення культурно-масових та спортивних заходів. При наявності книжкового фонду встановлюється посада бібліотекаря. Вимоги, що висуваються до тих, хто бажає працювати в таборі залежать від специфіки або типу того чи іншого табору.

Враховуючи те, що на території Чернівецької області наявна природно-ресурсна та матеріально-технічна база для організації та функціонування ТРС оздоровчого типу, а також те, що дитячі оздоровчі заклади переходять із державної у приватну власність можна рекомендувати створення туристичного кластеру на базі дитячих оздоровчих закладів.

На думку аналітиків, кластером слід вважати географічну групу взаємозалежних компаній, асоційованих інститутів у певній

галузі, які пов'язані спільними цілями і доповнюють один одного. У нашому випадку група рекреаційно-оздоровчих закладів дитячого типу, які виконують одну функцію на території Чернівецької області.

Необхідно зазначити, що кластер – добровільне об'єднання вже існуючих дитячих оздоровчих закладів, яке не регламентоване ні кількісно, ні якісно. Мета його створення – підвищення конкурентоздатності рекреаційних послуг для дітей на ринках різних рівнів. Кластеризація сприяє налагодженню взаємопорозуміння між державними і бізнесовими колами при вирішенні економічних проблем туристско-рекреаційної галузі Чернівецької області.

Стає зрозумілим, що за своєю природою кластер є моделлю територіальної організації продуктивних сил суспільства, здатною значною мірою сприяти поширенню ринкового світогляду і відповідати господарським реаліям українського сьогодення.

Висновок. Підсумовуючи варто зазначити, що аналіз наукових публікацій з питань туристсько-рекреаційної оздоровчої діяльності дитячих закладів, як важливої та соціально значимої складової рекреаційної діяльності дає право стверджувати, що дитячий оздоровчий туризм на території Чернівецької області можна вважати специфічною територіальною рекреаційною системою, яка складається із двох взаємопов'язаних підсистем. Перша підсистема включає ресурсно-туристський потенціал території області, кадровий потенціал системи дитячого оздоровчого туризму, матеріально-технічну базу, органи управління системою дитячого оздоровчого туризму. Друга підсистема – основної ланки системи – діти та юнацтво, що обрали туристсько-рекреаційну діяльність для задоволення своїх специфічних потреб у вихованні, оздоровленні, пізнанні навколишнього світу, фізичному розвитку. Важливим, також, залишається підвищення ефективності роботи дитячих оздоровчих закладів, що може реалізуватися у результаті створення туристичних кластерів як обласного, так і регіонального рівня.

Література:

1. *Виклюк Я.І.* Порівняльний аналіз методів fuzzy logic та аналізу ієрархій в задачах визначення привабливості території / *Я.І. Виклюк, О.І. Артеменко* // Вестник національного технічного університету „ХПИ”. – № 21.– 2010 г. – С. 18-30.
2. *Гаценбиллер Н.Ю.* Организационно-экономический механизм управления устойчивым развитием региональной туристско-рекреационной системы: автореферат диссертации... кандидата экономических наук: 08.00.05 / *Гаценбиллер Н.Ю.* – Санкт-Петербург, 2008.– 18 с.
3. *Колотуха О.В.* Дитячо-юнацький туризм в Україні як специфічна територіально-рекреаційна система / *О.В. Колотуха* // Культура народів Причорномор'я. – № 36. –2002. – С.283-288.
4. *Мажар Л. Ю.* Территориальные туристско-рекреационные системы: геосистемный подход к формированию и

- развитию: диссертация ... доктора географических наук: 25.00.24 / *Мажар Лариса Юрьевна*. – Санкт-Петербург, 2009. – 379 с.
5. *Саранча М. А.* Территориальная туристско-рекреационная система как комплексное общественно-природное образование / *М.А. Саранча* // Вестник Удмуртского университета. – Вып. 3. – 2010. – С. 58 - 67.
 6. *Фоменко Н. В.* Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник. / *Н. В. Фоменко*. – К: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
 7. *Шабалина С.А.* Пространственный анализ туристско-рекреационной сферы / *С.А. Шабалина, Е.В. Краснов* // Региональные исследования. – № 6 (26). – 2009. – С. 3-9
 8. *Швец И.Ю.* Экономическая сущность территориальной структуры туристического рынка / *И.Ю. Швец* // Экономика Крыма. – № 3(32). – 2010 – С.79-87.
 9. *Школа І. М.* Розвиток міжнародного туризму в Україні / *І. М. Школа, В. С. Григорків, В. Ф. Кифяк*. – Чернівці: Рута, 1997 – 346 с.
 10. *Шулик В. В.* Про рекреаційне районування території України / *В.В. Шулик* // Коммунальное хозяйство городов. – № 76. – С. 431-442.

Резюме:

Н.С. Андрусyak. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ТУРИСТИЧЕСКО-РЕКРЕАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТИПА НА ТЕРРИТОРИИ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ.

В статье показано значимость и своевременность анализа функциональной структуры туристско-рекреационных систем детского оздоровительного типа на территории Черновицкой области. Подано общую характеристику детских оздоровительных лагерей сезонного действия. Предложено создание туристско-рекреационного кластера на базе детских оздоровительных заведений на территории Черновицкой области.

Ключевые слова: туристско-рекреационная система, рекреационная география, детские оздоровительные заведения, туристический кластер.

Summary:

N. Andrusyak. THE FUNCTION OF HEALTH-IMPROVEMENT TYPE TOURISM RECREATIONAL SYSTEM ON THE CHERNIVTSY REGION TERRITORY.

The important and timely analyze of the function structure of health-improvement children type tourism recreational system on the Chernivtsy region territory is showed. The general characteristic of season function health-improvement children camps is suggested. The offered of create tourism recreational cluster on the base health-improvement children establishments on the Chernivtsy region territory.

Key words: tourism recreational system, recreational geography, health-improvement children establishments, tourism recreational cluster.

Рецензент: проф. Кілінська К.Й.

Надійшла 27.09.2011р.

УДК 811.3

Ганна ВОРОНІНА, Ілля ВОРОНІН

Анімаційний інтерес і ресурси анімації як фактор розвитку атрактивності території

В статті дана характеристика анімаційної діяльності як фактора розвитку атрактивності території. Дано поняття "анімаційний інтерес" і "ресурс анімації". Наведено класифікацію анімаційних ресурсів, визначені об'єкти анімаційного інтересу і їх основні характеристики. Визначені основні види туристської анімації. Охарактеризовано вплив анімаційних програм на здоров'я людини. Проведена типологія анімаційних програм і дана їх характеристика.

Ключові слова: анімація, атракція, анімаційний інтерес, анімаційний ресурс, туристська анімація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останнє десятиліття активно розвивається новий напрям в туристській діяльності – анімація. На жаль, вивченням даного напрямку в основному займаються науки, які так чи інакше пов'язані з вивченням соціокультурної діяльності людини, соціальна ж географія, яка традиційно займалася вивченням рекреаційної діяльності залишається осторонь. У зв'язку з чим, кількість публікацій фахівців-географів, присвячених анімаційної діяльності, на сьогоднішній день, дуже

незначно.

Анімація, як одне з найбільш перспективних напрямів в туристській діяльності, на наш погляд, безперечно має стати об'єктом досліджень економгеографів.

З позицій розвитку ресурсної бази туризму анімацію можливо розглядати як один з видів туристських ресурсів. Анімаційна послуга повинна залучати туриста і задовольняти його потреби. Анімаційний інтерес мотивує туриста до споживання тієї чи іншої послуги, тим самим підвищуючи атрактивність території.

Анімаційний інтерес – перспектива отримання туристом об'єктивної інформації, позитивних емоцій та/або потенційна можливість задоволення планованої потреби туриста в конкретній, частково відомої, анімаційної послуги (турпродукті), заснованої на певному комплексі туристських ресурсів, що виступають у вигляді об'єктів анімаційного інтересу [4].

На наш погляд, поняття "анімаційні ресурси" за своєю змістовною суттю аналогічно поняттю "туристичні ресурси".

Природні ресурси – компоненти природного середовища (клімат, рельєф, поверхневі і підземні води, лікувальні грязі та ін.), що використовуються для організації відпочинку та оздоровлення людей. Ці ресурси істотно впливають на туристський рух, надаючи йому певний напрям і формуючи його структуру. Більшість природних ресурсів використовується з метою анімації.

Класифікація туристських ресурсів може проводитися по ряду критеріїв.

За вичерпністю: вичерпні (в т.ч. відновлювані і невідновлювані); невичерпні; за цільовим призначенням: ресурси цільового використання, в т.ч. багатоцільового (комплексного або конкуруючого) та спеціалізованого; ресурси супутнього використання; *за технологією рекреаційного використання*: ресурси лікувального туризму; оздоровчі туристські ресурси; спортивно-туристські; туристично-пізнавальні; ресурси розважального туризму; *за інтенсивністю використання*: які інтенсивно використовуються; які екстенсивно використовуються; невикористовувані; *за характером використання компонентів навколишнього середовища*: природні ресурси (кліматичні, водні (поверхневі води), бальнеологічні, грязьові та озокеритні, геоморфологічні (ресурси рельєфу), пляжні, флористичні та фауністичні, пейзажно-ландшафтні, пізнавально-природні (інформаційні); антропогенні (культурно-історичні) ресурси: історії та культури, археологічні, архітектурні, етнографічні, меморіальні, садово-паркового мистецтва, культові, техногенні, музейні; природно-антропогенні (ставки, водосховища, лісопарки тощо) [5].

Класифікація туристських ресурсів за характером використання компонентів навколишнього середовища, на наш погляд, цілком може бути застосовна й до класифікації ресурсів анімації.

Антропогенні (культурно-історичні)

ресурси – пам'ятки історії та культури, садово-паркового мистецтва, меморіальні місця, народні промисли та ін. Культурно-історична спадщина охоплює все соціокультурне середовище. Традиції і звичаї, особливості побутового і господарського життя представляють величезний інтерес для більшості туристів. Як найбільш поширений приклад включення культурно-історичних ресурсів до системи анімаційного обслуговування можна привести відвідування шоу-музеїв, організацію туристсько-екскурсійних маршрутів, що знайомлять туристів з національними традиціями, культурою та ін.

Природно-антропогенні ресурси також активно залучаються до сфери туристського обслуговування і можуть бути використані в туристично-анімаційних програмах.

Використання деяких видів туристських ресурсів регулюється законодавством (природоохоронним, музейним, про охорону історичних пам'яток, санітарно-епідеміологічним та ін.), тому при складанні анімаційних програм необхідно це враховувати.

Відповідно, *ресурси анімації* – це сукупність природних і штучно створених людиною об'єктів, придатних для використання в процесі і з метою туризму.

Об'єкти анімаційного інтересу, або буквально об'єкти туристського показу і розваги, – важливий елемент туристських ресурсів, що включається до анімаційної програми. До них відносяться:

- *туристські ресурси*: природні (гори, річки, озера, клімат, пляжі та ін.) і культурно-історичні (міста, музеї, театри, клуби, концертні зали, меморіали, історичні комплекси, історичні події); рекреаційні простори (національні парки, заповідники, гірськолижні курорти, морські узбережжя тощо);
- *спортивно-оздоровчі та курортні ресурси*;
- *національні особливості*, звичаї, фольклор, народні промисли тощо;
- найважливіші *культурні події*, свята, карнавали, спортивні заходи, фестивалі та ін.;
- об'єкти індустрії розваг;
- тематичні розважальні парки;
- гральні заклади [4].

При подальшому розвитку туризму можуть залучатися і створюватися нові об'єкти.

Включення туристських ресурсів до анімаційних програм призводить до зростання

їх споживчої корисності, так як відбувається взаємодія з фізичними, розумовими, духовними, моральними і психологічними сторонами життя і діяльності людини. Туристські ресурси, що використовуються в анімаційних програмах, стають об'єктами показу, розваги, тобто стають об'єктами анімаційного інтересу туристів. При цьому значимість матеріальної бази (послуги готелів, сфери харчування та ін.) може іноді відходити на другий план.

Щоб бути використаними в анімаційних програмах, об'єкти анімаційного інтересу повинні мати певні властивості, характеристики.

Основними характеристиками об'єктів анімаційного інтересу є:

- привабливість для туристів;
- пізнавальна цінність (зв'язок об'єкту з історичними подіями, фольклором, творчістю відомих музикантів, співаків, танцюристів, естетичні достоїнства тощо);
- рекреаційна цінність (можливість використання об'єкту для організації відпочинку та оздоровлення туристів);
- популярність (популярність серед туристів);
- незвичайність (екзотичність);
- виразність (взаємодія об'єкту з навколишнім середовищем, будівлями, спорудами, природою);
- збереження об'єкту;
- місце розташування (відстань до об'єкту, зручність під'їзду до нього, наявність стоянки для автотранспорту, природне оточення навколо об'єкту) [2].

Однак для ефективного використання об'єктів анімаційного інтересу необхідно розвиток матеріально-технічної бази туристського підприємства і відповідної інфраструктури; доведення до потенційного туриста необхідної і достатньої інформації про анімаційної програмі, комфорт і відповідний сервіс.

Оскільки туризм в основній своїй спрямованості призначений для задоволення різних потреб людини у відпочинку та розваг, то людина, що планує одержання анімаційної послуги, має на увазі і отримання позитивних емоцій, тобто позитивного анімаційного враження [4].

Анімаційне враження – комплекс емоцій, в загальному випадку позитивних, і душевного і фізичного стану туриста, що виник або досягнутий ним у результаті споживання анімаційних послуг (використання тур-

продукту).

Анімаційне враження складається з багатьох компонентів, але слід пам'ятати, що саме виникнення позитивних емоцій в кінцевому підсумку формує почуття задоволення відпочинком.

Т.ч., з позицій системного підходу *туристська анімація* – це задоволення специфічних туристських потреб, при цьому виділяють наступні види туристської анімації:

- *анімація в русі* (задовольняє потребу сучасної людини в русі, що поєднується із задоволенням і приємними переживаннями);

- *анімація через переживання* (задовольняє потребу у відчутті нового, невідомого, несподіваного при спілкуванні, а також при подоланні труднощів);

- *анімація через спілкування* (задовольняє потреби в спілкуванні з новими, цікавими людьми, у відкритті внутрішнього світу людей і пізнанні себе через спілкування);

- *анімація через заспокоєння* (задовольняє потребу людей в психологічному розвантаженні від повсякденної втоми через заспокоєння, усамітнення, контакт з природою, а також потреба у спокої і "дозвільної лінощі");

- *культурна анімація* (задовольняє потребу людей у духовному розвитку особистості через залучення до культурно-історичних пам'яток і сучасних зразків культури країни, регіону, народу, нації);

- *творча анімація* (задовольняє потребу людини в творчості, демонстрації своїх творчих здібностей та встановленні контактів з близькими за духом людьми через спільну творчість) [1].

Все це необхідно враховувати при створенні анімаційних програм. На практиці анімаційні програми найчастіше носять комплексний характер, а перераховані види анімації є складовими елементами цих програм.

Програмний анімаційний вплив на людину під час його відпочинку в тій чи іншій мірі сприяє збереженню та відновленню його здоров'я: соматичного, фізичного, психічного, морального.

Соматичне здоров'я – поточний стан органів і систем організму людини, основу якого складає біологічна програма індивідуального розвитку з використанням активної туристської анімації.

Фізичне здоров'я – рівень росту і розвитку органів і систем організму за рахунок

морфологічних і функціональних резервів, що забезпечують адаптаційні реакції з можливим використанням помірної туристської анімації.

Психічне здоров'я – стан психічної сфери, основу психічного здоров'я складає рівень загального душевного комфорту, що забезпечує адекватну поведінкову реакцію. Такий стан зумовлено як біологічними, так і соціальними потребами, а також можливостями їх задоволення за допомогою дозвільної діяльності.

Моральне здоров'я – комплекс характеристики мотиваційної і потребо-інформативної сфери життєдіяльності, основу якого визначає система цінностей, установок і мотивів поведінки людини в суспільстві. Моральним здоров'ям опосередкована духовність людини, тому що вона пов'язана з загальнолюдськими істинами – добро, любов та краса, удосконалюючи його компоненти: моральний, психічний, соматичний, соціальний та економічний. Саме ці компоненти (види) здоров'я визначають умовну типологію напрямів і програм туристської анімації.

Саме ці компоненти (види) здоров'я визначають умовну типологію напрямів і програм туристської анімації. Можна виділити наступні п'ять типів анімаційних програм:

- *перший тип* – спортивні, спортивно-оздоровчі, спортивно-розважальні програми;
- *другий тип* – видовишно-розважальні, пригодницько-ігрові програми;
- *третій тип* – пізнавальні, спортивно-пізнавальні, культурно-пізнавальні, екскурсійні;
- *четвертий тип* – навчальні, аматорські та творчо-трудова програми;
- *п'ятий тип* – комплексні програми, комбіновані з однорідних програм. Для кожного з цих типів можна виділити свої характерні форми анімаційної діяльності [1].

Спортивні анімаційні програми призначені для туристів, що захоплюються тим чи іншим видом спорту. Для них пропонується певна система тренувань у поєднанні з відпочинком. У програмах можуть використовуватися такі форми, як спортивні змагання, естафети, спартакіади та ін.

Спортивно-оздоровчі програми відрізняються від спортивних програм тим, що розраховані на туристів, для яких відпочинок передбачає можливість відновлення сил і здоров'я за допомогою фізичних навантажень (але не таких активних, як в професійному спорті).

Спортивно-розважальні програми орієнто-

вані на туристів будь-якого віку. Вони будуються на залученні туристів до активного руху, при цьому елементи розважальності повинні бути неодмінною умовою при проведенні конкурсів, змагань та ін.

Спортивно-пізнавальні програми припускають залучення туристів до духовно-моральних цінностей у процесі активного відпочинку (походи, пішохідні екскурсії).

Культурно-пізнавальні анімаційні програми долучають туриста до культурно-історичних і духовних цінностей і включають відвідування музеїв, театрів, кінотеатрів, художніх галерей, парків, виставок, національних фольклорних заходів, концертів, вечорів поезії, зустрічі з відомими діячами культури. Однак пропонуючи подібні програми, необхідно враховувати рівень інтелектуального розвитку туристів, а також їх платоспроможність.

Екскурсійні програми представлені різними видами екскурсій.

Навчальні програми допомагають туристам придбати різні вміння і навички (наприклад, у плаванні та будь-яких інших видах спортивних занять, освоєнні нових ігор, ремесел тощо).

Аматорські і творчо-трудова анімаційні програми будуються на залученні туристів до творчості, співтворчості, змаганні, наприклад, у виготовленні виробів з національним колоритом. Форми проведення цих програм можуть бути найрізноманітнішими: аукціон виробів з природних матеріалів, конкурс аматорської фотографії, фестиваль авторських віршів та пісень, концерт вокальних та інструментальних виконавців, виставка дитячого малюнка, пісочної скульптури та ін. У процесі спілкування турист знайомиться з мовою населення відвідуваної країни, місцевими звичаями, національними музичними інструментами, танцями, кухнею.

Пригодницько-ігрові анімаційні програми дозволяють туристу стикнутися з чимось цікавим, хвилюючим, незвичайним (наприклад, взяти участь у рольових іграх та конкурсах, нічному поході, "піратській" вилазці, тематичному пікніку, вечорі народних переказів і легенд, відвідуванні печер та ін.). Ці програми мають попит незалежно від віку, статі, національності, рівня освіти відпочиваючих.

Видовишно-розважальні анімаційні програми включають святкові заходи, конкурси, фестивалі, карнавали, тематичні дні, ярмарки, дискотеки, танцювальні вечори, концерти художньої самодіяльності та ін.

Існують і анімаційні програми т.зв.

"спілкування за інтересами". По суті, вони є комбінаціями з раніше згаданих програм. Однак тут більше уваги приділяється створенню тієї невимушеної, ненав'язливої, комфортної обстановки, яка б сприяла спілкуванню [3].

Ефективність анімаційних програм, їх зміст значною мірою залежать від можливостей готелю або туркомплексу, його розмірів, місця розташування, функціональної орієнтації, спектру надаваних послуг, а також від професіоналізму і ступеня універсальності тураніматорів, їх таланту.

Роботу з підготовки та проведення тієї чи іншої анімаційної програми можна розділити на кілька етапів.

Перший етап – підготовчий. Він включає: аналіз пропонованих анімаційних програм; визначення цілей і завдань; вибір місця і часу проведення програми; проектування анімаційної програми з урахуванням вікових, етнічних та інших особливостей споживачів даної послуги; створення або підбір сценаріїв анімаційних заходів, включених до програми; складання кошторису витрат на проведення програми; підбір творчих колективів та розподіл обов'язків всередині анімаційних команд; технічну підготовку (підбір матеріальних посібників, закупівлю інвентарю, виготовлення декорацій, костюмів, реквізиту тощо); установку звукової та світлової апаратури, інших технічних засобів, оформлення сцени, виготовлення фонограм та ін.; проведення репетицій, навчання правилам ігор тощо; проведення реклами планованих анімаційних заходів.

Другий етап – початковий, протягом

якого: туристи інформуються про наявність та зміст анімаційної програми (тобто для якої групи і категорії туристів пропонується); з туристами встановлюється контакт, проводиться запис на різні анімаційні програми, триває збір заявок.

Третій етап – змістовний, етап проведення анімаційної програми. Це відповідальна робота для всіх учасників: необхідно поєднати зусилля всіх задіяних аніматорів і вирішити поставлені завдання.

Четвертий етап – заключний, під час якого відбувається підведення підсумків: нагородження учасників і прощання з гостями; аналіз проведеної програми; анкетування споживачів з подальшим аналізом зібраної інформації; робота над удосконаленням програми [2].

І, нарешті. Для того щоб задовольнити потреби туристів різних національностей, різного віку, достатку і можливостей (фізичних, інтелектуальних та ін.), програми повинні протягом сезону змінюватися за змістом, інтенсивності, часом проведення тощо. Якість і обсяг виконуваних анімаційних програм багато в чому залежать від ефективності анімаційного менеджменту, кількісного складу персоналу анімаційних служб.

Висновки. Враховуючи все вищесказане, можна сказати, що на сьогоднішній день, в сучасній туристській діяльності розвиток анімації можна розглядати як один з перспективних напрямів її розвитку, як один з нових факторів підвищення атракції регіонів, де відсутня ресурсна база як така або її активне використання вже призвело до виснаження.

Література:

1. Воронина, А. Б. Анимация в туризме [Текст] / А. Б. Воронина. – Симферополь : ЧП "Предприятие Феникс", 2008. – 196 с.
2. Воронина, А. Б. Организация экскурсионных услуг [Текст] / А. Б. Воронина. – Симферополь : СОНАТ, 2007. – 200 с.
3. Гаранин, Н. И. Менеджмент туристской и гостиничной анимации [учебное пособие] / Н. И. Гаранин, И. И. Бульгина. – М. : Советский спорт, 2006. – 128 с.
4. Курило, Л. В. Теория и практика анимации [учебное пособие]: / Л. В. Курило. – Российская международная академия туризма. – М. : Советский спорт, 2006. – 195 с.
5. Яковенко, И. М. Туристские ресурсы Украины [Текст] / И. М. Яковенко. – Симферополь : СОНАТ, 2007. – 92 с.

Резюме:

Воронина А.Б., Воронин И.И. АНИМАЦИОННЫЙ ИНТЕРЕС И РЕСУРСЫ АНИМАЦИИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ АТТРАКТИВНОСТИ ТЕРРИТОРИИ.

В статье дана характеристика анимационной деятельности как фактора развития аттрактивности территории. Дано понятие «анимационный интерес» и «ресурс анимации». Приведена классификация анимационных ресурсов, определены объекты анимационного интереса и их основные характеристики. Определены основные виды туристской анимации. Охарактеризовано влияние анимационных программ на здоровье человека. Проведена типология анимационных программ и дана их характеристика.

Ключевые слова: анимация, аттракция, анимационный интерес, анимационный ресурс, туристская анимация.

Summary:

Voronina A. Voronin I. ANIMATION INTEREST AND ANIMATED RESOURCES AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT ATTRACTIVE OF THE TERRITORY.

The article presents an animated activity as a factor development of the territory. Presents concept «animated

interest» and «resource of animation». Represent a classification of animation resources, defined animated objects and their main characteristics. Identified the main types of tourist animation. Characterized the effect of animation programs on human health. Carried a typology of animation programs and given their characteristics.

Keywords: animation, attraction, animation interest, animated resource, tourist animation.

Рецензент: проф. Заставецька О.В.

Надійшла 21.10.2011р.

УДК 911.2:615.83(477.85)

Оксана СМІК

ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуті питання розвитку спортивно-оздоровчого туризму, проаналізовано спортивні товариства та організації, охарактеризовані спортивно-оздоровчі споруди Чернівецької області. Проаналізовані дитячі оздоровчі заклади, розкриті основні напрями оздоровлення населення області.

Ключові слова: спортивно-оздоровчий туризм, спортивні товариства та організації, спортивні споруди, медична галузь.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оздоровчо-спортивна діяльність є однією з найдоступніших і наймасовіших форм рекреації. Її роль постійно зростає, через зменшення рухливості та активності людини. Тому цей вид туризму вирішує актуальну проблему, яка дедалі загострюється. Вивчення основних аспектів спортивного туризму є завжди актуальним. Аналіз регіонального розвитку даної сфери дає підґрунтя для вирішення багатьох соціальних та економічних питань.

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є розкриття основних питань функціонування спортивно-оздоровчого туризму в Чернівецькій області, визначення пріоритетів його подальшого розвитку. Для досягнення окресленої мети вирішувалися наступні завдання: охарактеризувати спортивно-оздоровчий туризм та виявити його функціональне призначення на основі аналізу найбільших спортивно – оздоровчих товариств та організацій Чернівецької області.

Аналіз останніх досліджень, публікацій. Оздоровчий комплекс описаний в працях В.А. Барановського (1993), В.М. Пашенка (1994), В.О. Шевченка (1997), П.Г. Шищенко (1999), спортивно – оздоровчому туризму в Чернівецькій області присвячені праці: Є.Г. Гриневич, І.М. Школа, В.С. Григорків, В.Ф. Кифяк та ін.

Виклад основного матеріалу. Спортивно-оздоровчий туризм (СОТ) має свої характерні особливості. Він є найбільш доступною і масовою формою активного відпочинку, пізнання і вивчення навколишнього світу. Мандруючи далекими і близькими дорогами, ми пізнаємо красу рідної природи, знайо-

мимося з її багатствами, історичними і культурними пам'ятками.

Активна форма пересування на чистій або умовно чистій в екологічному плані території з гарними краєвидами дає великий оздоровчий ефект. Рухаючись у доступному ритмі, через деякий час людина починає відчувати ейфорію, яку можна назвати "м'язовим щастям". Крім того, якщо такий рух супроводжується еднанням з природою, відбувається на фоні чудових ландшафтів, оздоровчий ефект значно посилюється. Людина відпочиває не лише тілом, а й душею [1;123].

СОТ ще й загартовує, розвиває витривалість, силу, спритність, виховує мужність, наполегливість, колективізм. Мандрівки сприяють гармонійному розвитку людини, підвищують рівень її загальної і спеціальної фізичної підготовки, збагачують емоційно, розвивають морально-вольові якості, допомагають підтримувати високу працездатність, творчу активність.

СОТ передбачає подолання маршруту активним способом, тобто без використання механічних транспортних засобів, покладаючись лише на свої власні сили, реалізуючи вміння і навички пересування пішки, на лижах, плавання на плотах і човнах, їзди на велосипеді.

Головними завданнями СОТ є приучення громадян до корисного і раціонального використання вільного часу, забезпечення оптимального використання і збереження туристських ресурсів, турбота про особисту безпеку туристів, захист їх прав, інтересів, майна.

Мета СОТ туризму полягає в:

- оздоровленні, відновленні сил, поліпшенні медико-фізіологічних даних за допомогою

зміни форм діяльності, дозованого руху, раціонального харчування, нервового розвантаження, підвищення адаптації до незвичних умов;

- вдосконалення загальної і спеціальної фізичної підготовки, виробленні витривалості, спритності, сили, рівноваги;
- наданні практичних навичок у долати перешкод, оволодінні технікою пересування пішки, на лижах, їзди на велосипеді, греблі;
- психічному вдосконаленні та емоційному збагаченні внутрішнього світу людини, вихованні рішучості, сміливості, впевненості в собі, відповідальності;
- розширенні краєзнавчого кругозору;
- засвоєнні теоретичних основ організації і проведення походів, розробки маршрутів, планування роботи туристських гуртків

Спортивний туризм є невід'ємною складовою літнього відпочинку в області. Перспективи розвитку цього виду туризму – надзвичайні.

В регіоні добре розвиваються більшість видів спортивного туризму. Найбільш популярними є: пішохідний, гірськолижний, водний, велосипедний. Є значні можливості для розвитку спелеотуризму.

Пішохідний туризм. Сама назва цього виду туризму вказує на те, що при подоланні маршруту виключається використання транспортних засобів. Чернівецька область – ідеальне місце для розвитку пішохідного туризму. Розмаїття деревного складу на різних висотах, численні полонини з незабутніми краєвидами, бурхливі повноводні річки, поєднуються тут з етнографічними розмаїттям і заглибленою в тисячоліття історією.

Водний туризм. Найбільш освоєнні туристами праві притоки Дністра: Черемош, Білий Черемош, Чорний Черемош. Ріки можна долати на байдарках, плотах. Сплави по ріках – це один з видів спорту, що плавно переходить в екстремальний відпочинок, який має перспективне майбутнє – широко використовуватись у плані надання туристичних послуг [5; 150].

Велосипедний туризм. Велосипедні мандрівки надзвичайно популярні, що пояснюється їхніми незаперечними перевагами перед іншими видами активного відпочинку. По-перше, такою є значно більша швидкість пересування, що дає можливість під час подорожі за один і той самий проміжок часу ознайомитись з більшою кількістю об'єктів, охопити більший регіон, швидше змінювати

враження, а по-друге, не треба нести на собі іноді доволі важкі речі.

Однак є і труднощі. Велотуристу необхідно достатньою мірою оволодіти технікою мандрівок велосипедом з певним вантажем. Брак спеціальних асфальтованих велосипедних доріжок, ускладнює рух для недосвідчених туристів.

Велосипедні мандрівки в області є одним з найцікавіших видів активного відпочинку.

Сезон велотурів починається в травні і триває до кінця вересня. Зазвичай у вартість велотуру входить оренда хорошого гірського велосипеда. В горах є веломаршрути як для справжніх екстремалів, з крутими спусками, так і для тих, хто тільки пробує для себе гірські мандрівки на велосипеді і обирає тури, що проходять пологими гірськими підйомами та полонинами.

Необхідно створювати відповідні туристичні агентства і розробляти цікаві маршрути. Це дасть змогу збільшити прибутки від туризму.

Гірськолижний туризм. Поступово гірськолижний туризм починає перетворюватися на один з найпопулярніших видів активного відпочинку. Чернівецька область не є винятком. Гірські лижі стають ознакою престижу і навіть життєвого успіху.

Гірськолижний туризм великою мірою відповідає сучасним соціально-економічним реаліям. Він є не лише престижним, а й дає змогу цікаво, винахідливо і корисно для здоров'я проводити вільний час. Крім того віковий і соціальний діапазон цього виду відпочинку дуже широкий.

Сьогодні найпопулярніші місцевості для розвитку гірськолижного туризму в Чернівецькій області є: "Перевал Німич", "Горбово", "Мигово", "Цецино", "Сонячна долина".

Спелеологічний туризм. Буковина характеризується переважанням печер горизонтального типу, які належать до різних категорій складності щодо подолання туристичних маршрутів [1;125-136].

В регіоні здійснюються кінні прогулянки.

Одним із найпопулярніших видів відпочинку влітку є також катання на роликах.

Чернівецька область представлена різноманітними спортивними спорудами (табл.1), за допомогою, яких населення може оздоровитися [4;31].

Область характеризується різноманітністю спортивних товариств та організацій, зокрема: асоціація працівників туристичної сфери

Чернівецької області "Туристична Буковина", федерація альпінізму і скелелазіння Чернівецької області, міські громадські організації: "Федерація спортивного орієнтування", клуб спортивного орієнтування "Оріон", "Федерація гімнастики", "Федерація кікбоксінгу", "Буковинський клуб любителів спортивної рибалки", спортивний клуб "Колізей", "Федерація національних лицарських єдиноборств", "Федерація спортивного орієнтування", обласна молодіжна організація "Карате-До", "Пейнтбольний клуб "Спрут", "Федерація спортивного туризму", організація Всеукраїнської гро-

мадської організації "Всестильова федерація бойових мистецтв та спорту", обласна організація спортивного товариства "Спартак" профспілок України, організація Туристичної асоціації України, обласна федерація з футболу, Чернівецька Спілка сприяння спорту, федерація Боді-білдінгу і армрестлінгу, обласне відділення Національного олімпійського комітету України, міський благодійний фонд "Спорт дітям", міський клуб спортивного танцю "Промінь", "Сучасник", обласна федерація панкратіону, риболовного спорту та ін. [3].

Таблиця 1

Спортивні споруди Чернівецької області

<i>Спортивні споруди</i>	<i>Кількість</i>
Стадіони з трибунами на 1500 місць і більше	31
Спортивні майданчики	884
у тому числі тенісні корти	17
Футбольні поля	250
Лижні бази на 100 пар лиж і більше	1
Стрілецькі тири криті і напівкриті на дистанцію не менше 25 м	23
Плавальні басейни	8
у тому числі п'ятидесятиметрові	1
Криті	6
Спортивні зали площею не менше 162 м ²	331
Легкоатлетичні доріжки у критих приміщеннях	...
у тому числі двохсотметрові, кругові	...
Легкоатлетичні ядра, що не входять до складу стадіонів	–
Майданчики (гімнастичні містечка) з тренажерним обладнанням	365
Приміщення для фізкультурно-оздоровчих занять	226
у тому числі з тренажерним обладнанням	62
Споруди зі штучним льодом	2
у тому числі площею поля 30х61м	2
Веслувально-спортивні бази	1
Водноспортивні бази	–
Стрілецькі стенди (круглий, траншейний)	1

На території Чернівецької області розташовані також дитячі – оздоровчі заклади, а саме: "Американський табір" (м. Чернівці вул. О.Герцена), "Буковинське орлятко" (с. Глибочок Сторожинецького р-ну), "Вербиченька" (с. Давидівка Сторожинецького р-ну), "Вогник Буковини" (с. Валя Кузьміна), "Дністер" (с. Репужинці Заставнівського р-ну), "Калинка" (с. Ванчиківці Новоселицького р-ну), "Лісова казка" (м. Новодністровськ), "Лунка" (с.мт. Красноільськ), "Перлина гір" (с. Банилів Підгірний Сторожинецького р-ну), "Юність" (с.мт. Берегомет), "Берізка" (с. Репужинці Заставнівського р-ну), "Дністрові кручі" (с. Рухотин Хотинського р-ну), "Водограй" (с. Гільча Сторожинецького р-ну).

Для зміцнення здоров'я дітей важливе значення має організований відпочинок під час літніх канікул. Одним з найбільш масових та доступних видів організованого відпочинку

школярів є проведення літніх канікул в оздоровчих таборах.

Влітку 2009 року на території області діяло 402 дитячі оздоровчі табори на 3,7 тис. місць, з яких 382 – пристосовані, 15 – стаціонарні, 5 – наметові. У них було оздоровлено 55,9 тис. дітей (рисунок 1), з яких 17,2 тис. – з малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей, 1,6 тис. – постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, майже 1 тис. – сироти та позбавлені батьківського піклування, 0,8 тис. – інваліди [4;32].

Для покращання медичного обслуговування населення міста передбачається реформування галузі. Пріоритетними напрямками розвитку медичної галузі в місті є:

- забезпечення населення доступними та якісними медичними послугами;
- здійснення профілактики захворюваності на туберкульоз;

- запобігання поширенню ВІЛ – інфекції серед мешканців міста, активізація інформаційно – просвітницької роботи щодо профілактики ВІЛ/СНІД;

Рис. 1. Кількість дітей (тис. осіб), оздоровлених влітку 2009 року за видами таборів

- удосконалення системи швидкої та невідкладної допомоги;
- зміцнення репродуктивного здоров'я населення, розвиток системи охорони здоров'я материнства та дитинства, зокрема, оснащення сучасним обладнанням стаціонарів, забезпечення вагітних жінок передовими методами допологової діагностики;
- поліпшення санітарно – епідемічної ситуації в місті та недопущення поширеності інфекційних хвороб;

- медичне забезпечення пільгових категорій населення;
- впровадження новітніх медичних технологій та інформаційного забезпечення;
- пошук додаткових джерел фінансування.

Висновок. СОТ виконує важливі відновлювальні функції для організму людини. Сьогодні в умовах складної екологічної ситуації цей вид туризму є досить ефективним засобом організації відпочинку на території області. Найбільш популярними видами туризму є: пішохідний, гірськолижний, водний, велосипедний. Є значні можливості для розвитку спелеотуризму. Основними факторами та передумовами розвитку є: історичні, природні, демографічні, соціально-економічні.

Збереження здоров'я людини, яка є найбільшою цінністю будь-якої цивілізованої держави, неможлива без збереження здорових умов її існування, економічно чистого навколишнього природного середовища. Одним з ефективних шляхів відносної нейтралізації шкідливого антропогенного впливу зараз стає періодичне оздоровлення організму людини під впливом природних факторів життя.

Література:

1. *Масляк П.О.* Рекреаційна географія: навч. посіб. / *П.О. Масляк.* – К.: Знання, 2008. – С.123-136.
2. *Розвиток туристичного бізнесу регіону* : навч. посіб. / За ред. доктора економічних наук, професора *Школи І.М.* – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – С.179-190.
3. "Твій світ" – цент фізичного та творчого вдосконалення / [http:// cv.goldenpages.ua/ details/17105/6563/](http://cv.goldenpages.ua/details/17105/6563/).
4. *Туризм, відпочинок та санаторно-курортне лікування в області.* Статистичний збірник. Головне управління статистики у Чернівецькій області.-2010.- С.26-34.
5. *Явкін В.Г.* Проблеми географії та менеджменту туризму / *В.Г. Явкін, В.П. Руденко, О.Д. Король та ін.* – Чернівці: Рута, 2006. – С.150.

Резюме:

Смык О. ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЕ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА (НАПРИМЕРЕ ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ).

В статье рассмотрены вопросы развития спортивно-оздоровительного туризма, проанализировано спортивное заведение, рассмотрено спортивно-оздоровительные здания Черновицкой области. Проанализировано детские оздоровительные заведения, раскрыты основные направления оздоровления населения области.

Ключевые слова: спортивно-оздоровительный туризм, спортивное заведение, спортивные здания, здоровье.

Summary:

Smuk O. KEY PRIORITIES DEVELOPMENT OF SPORTS – HEALTH TOURISM (ON THE EXAMPLE OF CHERNIVTSI REGION).

In the article considered questions of the development of sport-health tourism, analyzed sports company and organizations, characterized recreational facilities in Chernivtsi region. Analyzed children's health centers, to discovered of the main direction population recovery.

Key words: sports-health tourism, sports societies and organizations, sports facilities, the medical branch.

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЕКОЛОГІЯ

УДК 504.4 (477.83-22)

Іван ВОЛОШИН, Юлія ЧИКАЙЛО

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ АВТОМАГІСТРАЛІ
КРАКОВЕЦЬ - ЛЬВІВ

В статті коротко охарактеризовано природні особливості басейнів рік траси, висвітлено ступінь техногенного забруднення рік хімічними елементами, передбачаються аналогічні процеси в період експлуатації нової автомагістралі.

Ключові слова: водні об'єкти, автомагістраль, техногенне забруднення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Освоєння нової олімпійської автомагістралі збільшить сумарні викиди техногенних поллютантів автомобільним транспортом та посилить ступінь забруднення в приавтомагістральних смугах ґрунтового покриву, рослинності, водних об'єктів. З цього погляду важливим є дослідження сучасного стану природоохоронних природних систем, які на даний момент відносяться до умовно чистих, оскільки знаходяться на певній віддалі від сучасної дороги і не зазнають істотного впливу від розсіяних забруднюючих речовин.

Тому дослідження природних компонентів, в першу чергу водних об'єктів, дає можливість виявити сучасний екологічний стан, а в перспективі – тенденції в акумуляції та розсіюванні дорожніх поллютантів. Негативні трансформаційні процеси спонукають до розробки оптимізаційних заходів, підтримки природних систем в оптимальному екологічному стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Про формування річкової мережі в льодовиковий період в Надсянській моренно-зандровій алювіальній рівнині, Горбистому Розточчі, Пасмовому Побужжі висвітлено в праці П.М. Циця (1962). Більш детальні дослідження гідрографічної мережі подані в працях таких вчених як Геренчук К.І. (1972), Пелешин М. А. (1996), Ковальчук І., Петровська М. (2003), Косик Н., Косик Л. (2009) та інших. Детальна геохімічна характеристика водних об'єктів, які перетинає олімпійська автомагістраль, проведені Державним науковим центром радіогеохімії навколишнього середовища (2001).

Формування цілей статті. Основна мета досліджень полягала у оцінці екологічного стану водних об'єктів, які буде пересікати олімпійська автомагістраль. За фондовими матеріалами проведено еколого-геохімічну оцінку, на основі якої в перспективі буде проводитись моніторинг акумулятивних

тенденцій у водних та інших компонентах зони впливу траси.

Виклад основного матеріалу. Запроектована автомагістраль Львів–Краковець проходитиме в межах трьох головних басейнів: басейн річки Сян (0-40-ий км траси), подільська частина басейну річки Дністер (40-ий – 63-тій км траси), басейн річки Західний Буг (63-тій – 84-ий км траси) (рис.1).

Територія, через яку прокладається траса, розташована в межах Головного європейського вододілу, тому переважають дрібні річки – витоки рік Дністра і Західного Бугу [1].

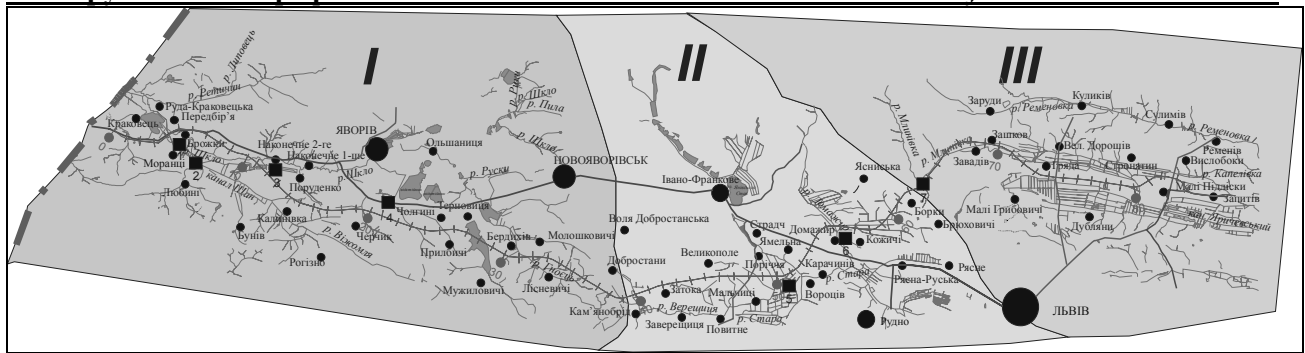
Найбільш поширеними ґрунтами приавтомагістральних смуг західної частини автомагістралі є: дерново-, слабо- і середньо-підзолісті оглеєні ґрунти на водно-льодовикових відкладах піщаного і глинисто-піщаного гранулометричного складу. Поширені також дерново-прихованопідзолісті глеюваті, дерново оглеєні піщані ґрунти, що також сформувались на водно-льодовикових та делювіальних піщано-суглинкових відкладах.

Басейн річки Сян в тектонічному відношенні розміщений в межах зовнішньої зони Передкарпатського прогину, що утворився у середньому і верхньому міоцені (періоди тортона і сармату).

Траса перетинає басейн річки Сян, що представлений водоносними комплексами алювіальних відкладів середньоплейстоценового віку: піски, супіски, суглинки, галечники (0-30-й км) та середньо баденськи-ми відкладами середнього міоцену: піски, тріщинуваті пісковики, літотамнієві вапняки (30-40-й км траси) [3].

Заплава Сяну та його приток (річка Шкло) заболочені і представлені болотами низинного типу, в травостой переважають осокові, осоково-гіпнові, рідше очеретяні та вільхові угруповання [6].

Рельєф західної частини траси представлений *Надсянською моренно-зандрово-алю-*

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- Озера
- Ріки
- Населені пункти
- Існуюча траса Львів-Краківець
- Запроектована автомагістраль Львів-Краківець
- Точки відбору проб води
- Межі головних басейнів
- I – басейн річки Сян
- II – басейн річки Дністер
- III – басейн річки Західний Буг

Рис. 1. Гідромережа та головні басейни річок, через які прокладена автомагістраль Львів-Краківець.

віальною рівниною, що є частиною Передкарпатського прогину. Вона розчленована широкими заболоченими долинами річок Завадівки, Шкла, Віжомлі, Вишні. Четвертинні породи в межах рівнини представлені воднольодовико-вими та льодовиковими відкладами ранньо-плейстоценового зледеніння [8, 10]. Надсяння – частина території, яка лежить у басейні притоків ріки Сян – складається з Яворівської улоговини, з абсолютними висотами 250 м над рівнем моря, Сянсько – Дністровської увалистої височини з висотами понад 320 м над рівнем моря [6]. В долинах річок поширені сучасні алювіальні та алювіально-старичні нашарування. Флювіо-гляціальні та льодовикові (моренні) відклади за гранулометричним складом піщано-супіщані.

До основних річок, які перетинає траса, відносяться Шкло та Гноєць. Річка Шкло є правою притокою Сяну (басейн Вісли). Вона протікає у Львівській області і північно-східних воєводствах Польщі. Її довжина 76 км. Основні притоки: Віжомля (ліва притока довжиною 43 км), Ретичин (права притока довжиною 40 км) (рис. 1). Витік річки Шкло знаходиться вище одноіменного селища на висоті 265 м над рівнем моря.

Ширина долини коливається в межах 0,5-5 км. Схили долини помірно круті, висота уступу 30-40 м. Заплава заболочена, шириною до 0,8 км. Річка зарегульована русловими

ставками, в районі кар'єру з видобутку сірки. Дно річки рівне, піщане, місцями замулене.

У будові першої і другої терас річки Шкло беруть участь алювіальні та флювіогляціальні глинисто-піщані і піщані відклади, перекриті елювіально-делювіальними і еоловими глинисто-піщаними відкладами післяльодовикового часу. При цьому внаслідок еолової обробки водно-льодовикових відкладів місцями виникли горбисті еолові форми [1].

Траса вже побудованої ділянки автошляху перетинає річку Шкло на перших кілометрах, другий раз до верхів'я – біля гідрокомпресорної станції, 5-6 км від Краківця, між селами Моранці та Передбір'я та на 10-11-му км, неподалік сіл Роснівка та Наконечне 2.

На території, де траса перетинатиме річку Шкло, поширені дерново-підзолисті ґрунти на давньоалувіальних, воднольодовикових відкладах та торфовища низинні.

Автомагістраль також пересікає річку Гноєць в районі сіл Молошківчів і Бердихова на 31-32-му км траси. Це її ліва притока довжиною 19 км, ширина русла 1-3 м (табл.1).

В її долині розташована закрыта торфорозробка. Ґрунтовий покрив представлений ясно-сірими, сірими і темно-сірими опідзоленими ґрунтами і фрагментарно зустрічаються дерново-слабо – і середньо підзолисті лучні ґрунти.

Верхів'я басейну річки Дністер в

тектонічному відношенні знаходиться в межах молоді Західно-Європейської (епіпалеозойської) платформи, яка відзначається байкальським (Розтоцька зона) і каледонським (Рава-Руська зона) віком складчастості [6].

На 38-39-му км Надсянська рівнина поступово підвищується і без чітко виражених орографічних границь в північно-східному напрямку переходить в Розточчя. Границя, що розділяє ці чітко виражені відмінні орографічні одиниці, проходить біля сіл Завадів, Шкло, Добростани [9].

Рельєф Розточчя успадкував підняття верхньокрейдової поверхні і є типовою ерозійною височиною. Хвилясте пасмо Ясницьк повільно зливається з пасмом Дубровиці, схили якого характеризуються відслоненнями вапняків, пісковиків, мергелів. Між

пасмами Дубровиці і Брюхович виокремлюється улоговина Бірок, яку з південної сторони завершує горб Кожич. Ця територія досить освоєна, внаслідок чого зростає небезпека ерозійних та карстових процесів [4].

У південній частині Розточчя, де буде проходити траса, трапляються ділянки карбонатного карсту, який приурочений до товщі вапняків неогену. Інтенсивність карстоутворення є незначною, однак підвищує напругу екоситуації цього субрегіону [3].

Долини річок, що розчленовують Розточчя, на окремі блоки, звичайно широкі, заболочені, місцями мають улоговинні розширення, які зайняті ставками (Івано-Франківський став у долині Верещиці та інші). Характерні також прохідні долини, що служили шляхами стоку льодовикових вод.

Таблиця 1

Характеристика річок в місцях перетину з запроєктованою трасою Краковець – Львів

Назва річки	Місце перетину автотрасою річок	Характеристика	Водний режим
Шкло	Поблизу смт. Краковець	Річка має двосторонню пойму шириною 200-300 м, що покрита луговою рослинністю, місцями заболочена і часто покриті очеретом. Береги слабо задерновані висотою 1,5-3,0 м. Ширина русла 10-15 м. Дно піщане, місцями замулене.	Воду ріки використовують для технічного водопостачання та зрошення. Режим ріки вивчено недостатньо.
	Гідрокомпресорна станція с.Наконечне II, 11 км траси	Річка сильно меандрує. Заплава двостороння: лівобережна шириною 50-100 м, правобережна - 200-300 м. Береги порослі поодинокими деревами та кущами, обривчасті, слабозадерновані, місцями порослі очеретом. Ширина русла 8-10 м. Дно піщане, місцями замулене. Глибина 0,6-0,8 м, до 1,5 м; швидкість течії 0,3-0,5 м/с.	
Гноєнець	В районі сіл Молошківчів Бердихова, 31-32 км траси	Заплава двостороння, шириною 100-150 м, лугова. Береги висотою 0,5-2,0 м, слабозадерновані, місцями обривчасті. Ширина русла тут 1-2 м, ріка пересихає.	Радикально порушено впливом депресної воронки, що утворилася після відкачування кар'єрних вод. Стік спостерігається лише під час весняної повені, дощових паводків.
Верещиця	Між селами Поріччя та Мальчиці, 50 км траси	Заплава лівобережна, шириною 0,5-0,7 км, лугова, використовується під пасовище, проводяться торфорозробки. Висота правого берега 15-17 м. Берег крутий, заріс кущами та поодинокими деревами, місцями очеретом. Русло каналізоване. Дно ріки піщане, подекуди замулене.	На водний режим ріки впливає зарегульованість стоку риборозводними ставками в селах Поріччя та Івано-Франкове.
Домажир	Біля села Домажир, 55-56 км	Заплава двостороння, правобережна шириною до 120 м, лівобережна - до 30 м - по ній проходить залізниця. Русло каналізоване, шириною від 1-2 до 5-6 м. Береги пологі, слабозадерновані, місцями порослі очеретом, висотою до 0,5-0,8 м. Дно піщане, місцями замулене, чи покрито водною рослинністю. Глибина ріки від 0,2-0,3 до 0,5-0,6 м., швидкість течії 0,1-0,3 м/с.	Режим ріки не вивчений
Струмок Млинівка	Нижче села Борки, 63 км	Заплава двостороння, шириною 50-150 м, поросла кущами та деревами, очеретом, місцями розорана. Русло звивисте, місцями каналізоване. Береги круті, обривчасті, висотою 0,5-1,0 м, слабозадерновані. Ширина русла 1,5-3,0 м. Дно піщане, замулене, поросле водною рослинністю. Глибина струмка 0,4-0,8 м, швидкість течії 0,2-0,3 м/с	Наповнюється водою у вологі пори року

* Джерело: Дані державного наукового центру радіогеохімії навколишнього середовища

Основними річками, що належать до басейну Дністра і перетинатимуть трасу на 50-

51-му км та 55-56-му км є річки Верещиця та Домажир. Водоносні горизонти представлені

переважно нижньообаденськими відкладами середнього міоцену: піски, тріщинуваті пісковики, літотамнієві вапняки. Відклади верхньокрейдового віку представлені трі-щинуватими мергелями, крейдою (з 52-го км траси). У заплавах річок поширені алювіальні відклади голоценового віку.

Характерною особливістю лівих приток Дністра, в тому числі річки Верещиця, є паралельність долин, які мають меридіальне простягання. Це пов'язано з впливом кристалічного фундаменту, його тріщин. Вони утворилися давно і покриті кілька кілометровими товщами пізніших відкладів, що проявляється в сучасному рельєфі [3].

На ділянках більш крутих схилів розвинена мережа ярів, особливо на південно-східному краї Розточчя, де ерозія розвивається в лесовидних суглинках і захоплює тортонські породи. Глибоко врізані яри, що досягли крейдових відкладів, спостерігаються в околицях села Малі Грибовичі [10].

В долинах річок Розточчя, місцями розвинені еолові форми рельєфу (верхів'я Верещиці). На заплавах трапляються болота та невеликі поклади торфу (зокрема, поблизу села Мальчиці) [7].

В центральній і східній частинах Розточчя великі площі займають структурно-денудаційні та пасмово-хвилясті денудаційно-еолові ("лесові") рівнини, слабо розчленовані долинами. Четвертинні відклади представлені нижньоплейстоценовими гляціальними (льодовиковими) та флювіогляціальними (воднольодовиковими) відкладами, поверхня гряд еолово-делювіальними відкладами (леси з похованими ґрунтами) [5].

Верхів'я частини басейну ріки Верещиця охоплює Подільські (Розточанські), горбисто-пластовоюрусні височини – Опільські – хвилясто-рівнинні території.

Давні породи басейну представлені крейдовими та третинними відкладами з вапняків, пісків, глин та піщаників, перекритих лесами, лесовидними суглинками. Ґрунти – сірі і темно-сірі опідзолені, за гранулометричним складом відносяться до крупно-пилуватих легкосуглинистих різновидів.

Траса перетинатиме річку Верещицю між селами Поріччя та Мальчиці, на 50-му км (таблиця 1).

Магістральна траса перетинає Білогорсько-Мальчицьку прохідну долину від 49 до 63-го км, що відокремлює Львівське плато від горбистого пасма Розточчя.

Наявність вузької долини і різкий поворот річки Верещиці на північний-захід біля села Мальчиці свідчить про сліди річкового перехвату. Слід вважати, що верхня течія сучасної Верещиці в минулому була верхів'ям річки Ставчанки (притока Щирця). На це вказує долиноподібне зниження біля с. Мцана, яке сполучає Білогорсько-Мальчицьку долину з верхів'ям Ставчанки. Перехват верхньої пра-Ставчанки і перетворення її у верхів'я Верещиці відбувся внаслідок відступаючої ерозії невеликої лівої притоки Верещиці, що впадала у неї в районі Кам'яноброда. Відсуваючи на схід своє верхів'я, ця притока врізалася в днище верхньої "пра-Ставчанки" і повернула її у Верещицю [10].

Знахідки в четвертинних наносах Білогорсько-Мальчицької долини гравію з кристалічних порід свідчить про те, що вона була вироблена талими льодовиковими водами, які стікали через неї в Полтву, Ставчанку і Верещицю. Можливо, тут існувало прильодовикове стічне озеро [10].

Річка Домажир є правою притокою річки Стара (ліва притока ріки Верещиця) та перетинається з трасою на 56-му км, поблизу села Домажир. В смузі перетину переважають ясно-сірі опідзолені та гідроморфні ґрунти переважно на лесових і алювіально-озерних породах (таблиця 1).

Басейн річки Західний Буг – охоплює західну частину Східно-Європейської рівнини. Рельєф в смузі автомагістралі представлений Пасмовим Побужжям (69-84-ий км траси). На ділянці від 69 до 72-го км траси проектна дорога проходить Куликівсько-Грядівською міжпасмовою долиною. Далі, на ділянці від 73 до 75-го км перетинає Грядівське пасмо до села Малі Підліски (кінець запроєктованої траси).

В основі гряд залягають верхньокрейдові породи. На крейдових мергелях залягають піщано-мулисті відклади і суглинки (місцями потужність їх перевищує 10 м). Гряди поділені широкими (1-3 км), плоскими, частково заболоченими долинами з невеликими ріками, що не відповідають ширині долин. Помітна невідповідність сучасних руслових потоків і широких міжгрядових долин вказує на інтенсивні ерозійні процеси в минулому. Надкрейдові четвертинні відклади представлені: алювіально-делювіально лесовидними суглинками, пісками, щебенем [10].

До басейну річки Західний Буг відноситься струмок Млинівка, що перетинає

автомагістраль неподалік села Бірки (63-й км).

На гідрологічних водомірних постах Держкомгідромету, інститутом геологічних наук НАН України, проведлись гідрохімічні дослідження річок Шкло, Верещиця, Домажир та струмка Млинівка, матеріали яких нами використано для характеристики хімічних особливостей водних об'єктів, що перетинає автомагістраль (таблиця 2).

В живленні річок беруть участь численні джерела, що витікають з водоносних мергелисто-крейдяних відкладів. Хімічний склад поверхневих вод формується в умовах підвищеної вологості, карбонатності і гіпсоносності порід, сильного техногенного впливу.

В цілому склад води річок Верещиця та Домажир формується під впливом атмосферних опадів та багатих карбонатами і гіпсами третинних та новітніх відкладів. Це визначає високі величини жорсткості води навіть під час повеней (2-4 мг-екв/дм³) та, відповідно, високий вміст іонів Ca²⁺, HCO₃⁻, SO₄²⁻.

Малі річки території найбільше піддаються антропогенному забрудненню, що визначається високим вмістом у воді р. Домажир сполук азоту.

Досліджено водні об'єкти на вміст хімічних елементів в пробах води річок Шкло, Верещиці, Домажир та окремих струмків, які пересікає олімпійська траса Краковець-Львів.

Таблиця 2

Результати хімічних аналізів проб води річок, які перетинає автошлях Краковець-Львів.

№	Місце відбору проби	pH	Сухий залишок, мг/дм ³	Жорсткість, *ммоль/дм ³	Хлориди, мг/дм ³	Нафтопродукти, мг/дм ³	Сульфати, мг/дм ³	Свинець, мг/дм ³	Токсичність **
	ГДК, СанПиН	6,6- 8,5	не більше 1000		не більше 350	не більше 0,3	не більше 500	не більше 0,03	
1	р.Шкло, міст на трасі	7,82	271	6,3	29,3	0,011	165	0,013	відсутня
2	р.Шкло, притока р. Щан (права)	7,94	888	25,5	34,8	0,015	1200	0,003	присутня хронічна
3	р.Шкло, між селами Роснівка та Наконечне II	7,68	938	26,8	35,4	0,039	1180	0,015	присутня хронічна
4	струмок біля дороги в 5 км від існуючої траси село Рульове	8,50	298	7,1	23,2	0,026	90	0,018	відсутня
5	р.Верещиця, між селами Поріччя та Мальчиці	8,04	228	7,1	23,2	0,026	90	0,018	відсутня
6	р. Домажир	8,31	271	6,7	15,0	<0,005	36	0,023	відсутня
7	Струмок Млинівка, село Рокитне	8,17	263	7,0	8,9	<0,005	26	0,024	відсутня

Примітки:

* - не більше 7 ммоль/дм³, норми ГДК ГОСТ "Питна вода";

** - відсутня, норми ГДК СанПиН "Питна вода".

Результати досліджень подані в таблиці та відображені на діаграмах (рис. 2-6, таблиця 2). Як видно з таблиці, більшість показників водного середовища не перевищують ГДК. Вода в річках середньолужна і сильнолужна (рН 7,68-8,50), жорсткість води в окремих випадках (проби 2, 3, р. Шкло) перевищує константу більше, ніж в 4 рази, в інших пробах жорсткість води оптимальна і не перевищує ГДК (проби 1, 4, 5, 6, 7). Не перевищують ГДК показники вмісту нафтопродуктів, за винятком величини проби 3 (р. Шкло, 0,039 при нормі 0,3). Не встановлено перевищення вмісту Рв. Всі величини змінювались від 0,003 до 0,024 мг/дм³.

Виявлено надзвичайно високі коливання вмісту сульфатів у річковій воді (2,6-1200 мг/дм³, ГДК 500 мг/дм³). Найвищі показники

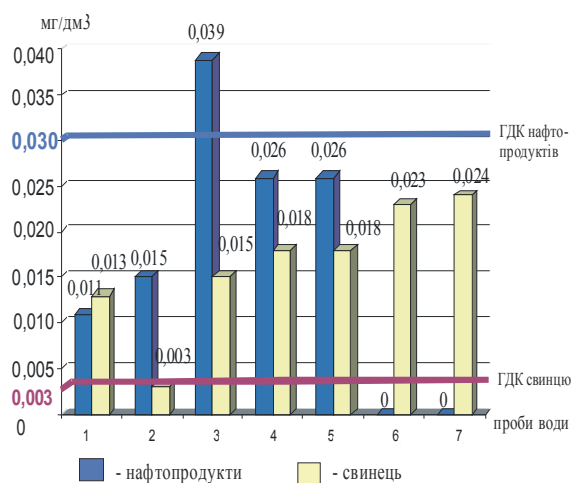

Рис. 2. Вміст нафтопродуктів та свинцю в пробах води

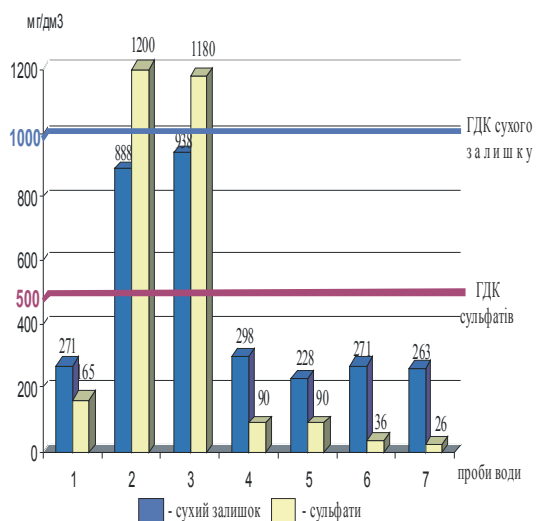

Рис. 3. Вміст сухого залишку та сульфатів в пробах води

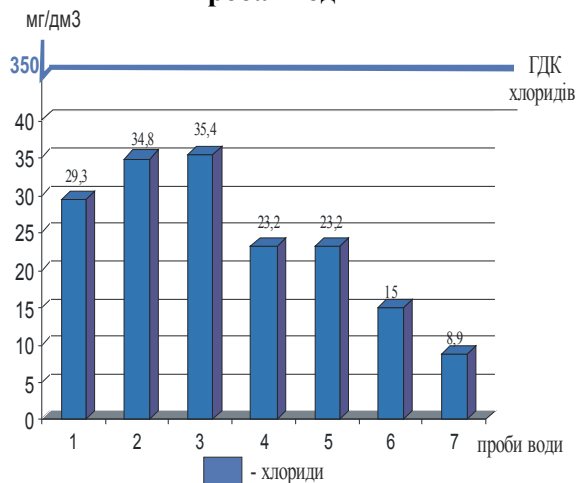

Рис. 4. Вміст хлоридів у пробах води

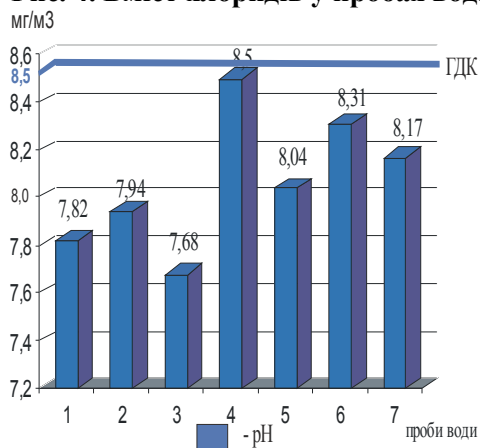

Рис. 5. Показник рН в пробах води

зафіксовані в р. Шкло, яка має зв'язок з територією добування сірки, наявністю сірчанних відстійників, повітряним розсіюванням сірки в басейні р. Шкло, викидами автомобільного транспорту. Різниця між вмістом сульфатів в струмку Млинівки, що протікає через с. Рокитне, складає 26 мг/дм³, а вміст цього

показника в р. Шкло (віддалі до м. Краківця - 11 км) -1200 мг/дм³. Якщо прийняти 26 мг/дм³ за місцеве ГДК, то перевищення складає 46 раз.

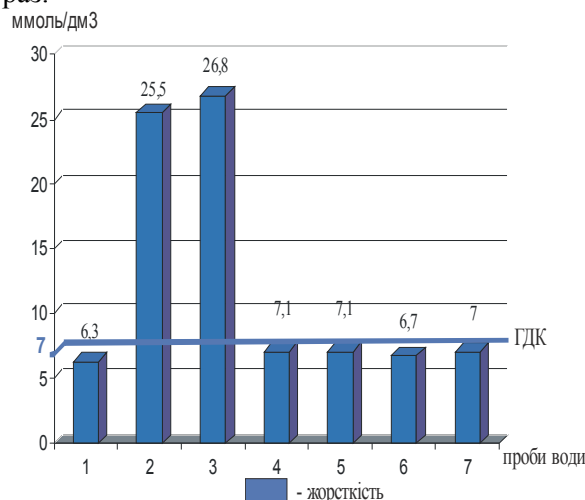

Рис. 6. Показники жорсткості в пробах води

У відповідності з величинами сульфатів у річковій воді та інших хімічних сполук змінюється і сухий залишок від 228 до 938 мг/дм³. Максимальні величини притаманні воді р. Шкло (зона впливу сіркодобування), мінімальні виявленні в річках і струмках, що розміщені на віддалі 50-63 км від джерела забруднення – Яворівського ДГХП "Сірка".

Детально проаналізовано екологічний стан водних об'єктів зони будівництва автомагістралі за 2005-2006 рр. Проби відбирались в зоні впливу сучасної автомагістралі Львів –Краковець. Дані поквартальних вимірів Держуправління ОНПС в Львівській області подані в таблиці 3 [2]. Як видно з таблиці, всі показники перевищували ГДК від 0,014 до 9 раз, що свідчить про інтенсивне забруднення всіх річкових систем, які пересікає сучасна траса Львів-Краковець (таблиця 3).

Проаналізовано лабораторні дослідження 2000-2005рр., особливу увагу приділено вмісту сульфатів у р. Шкло. Протягом цього часу вміст сульфатів мав тенденцію до зниження, коли води навколишніх рік були скеровані на наповнення кар'єру колишнього сірководобутку (так званого "Яворівського озера"). В цей час сульфати накопичувалися в озері. Середньорічні значення вмісту сульфатів у прикордонному створі ріки Шкло складалі: 2000р. – 961,3 мг/л, 2001р. – 719,0, 2002р. -539, 2003р. – 275, 2004р. – 178,3, 2005р. – 177,5 мг/л. Рекомендовані значення забруднення для прикордонних рік складало 30 мг/л.

У 2008 р. кратність перевищення встановлених нормативів хімічних елементів в пробах,

стічних вод підприємств було наступним: амоній сольовий перевищував ГДК в – 11 раз, нафтопродукти – 9, СПАР – 8,5, нітрати – 7. Мінералізація стічних вод, завислі речовини, БСК5, ХСК, амоній сольовий. Сульфати, хлориди, азот амонійний, нітрити, фосфати,

залізо загальне, перевищували встановлені нормативи від 1 до 6,5 рази. Лише у 20 виконаних пробах із 139 (14,4 %) не зафіксовано перевищення вмісту того чи іншого хімічного елемента.

Таблиця 3

Перевищення ГДК у водоймах рибогосподарського призначення (2005-2006 рр).

Назва річки	Сульфати	Завислі речовини	Іони амонію	ХСК	БСК	Загальне залізо	Нітрати	Азот, амоній інші
р.Шкло (сmt.Краковець)								
І квартал	1,51	5,8	2,1	1,48		3,6	-	-
ІІ квартал	2,7		2,8			1,6	-	
ІІІ квартал	2,1	1,5	4,4	4,3	3,0	2,9	2,5	
ІV квартал	2,7	3,0	2,4	1,3		5,3		
сmt.Краковець								
І квартал	1,5	5,8		1,5				
ІІ квартал	2,0	1,8		1,1		2,3	2,1	1,5
ІІІ квартал	2,2	3,3	3,3	1,3	2,6	9,3	1,1	
р. Верещиця		2,17		1,98	3,2	1,16		3,2
р.Шкло (впадає в Яворівке озеро(2005))	1,16	1,28		1,6				
Канал Гноєць	1,4	1,5		1,2	1,1			
р.Шкло біля сmt.Краківця	2	3		2,5		0,014	3,64	

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження водних об'єктів, які пересікає сучасна автомагістраль показали, що у більшості проб води (84%) вміст техногенних полютантів перевищував нормативні показники від 1 до 15 раз. Максимальне перевищення припадає на сульфати, нафтопродукти, СПАР, нітрати та інші хімічні еле-

менти.

Майбутнє функціонування автомагістралі призведе до ще інтенсивнішого забруднення водних об'єктів, ґрунтового покриву, рослинності та сільськогосподарських культур, якщо не будуть розроблені заходи оптимізації природного середовища у верхів'ї рік Дністра, Сяну, Західного Бугу.

Література:

1. Геренчук К. І. Природа Львівської області. / За ред. К. І. Геренчука // Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 1972. – 152 с.
2. Екологія Львівщини. – Львів: СПОЛОМ, 2006. – С.12-26; 2007. – С.124-127; 2009. – С.27-33.
3. Ковальчук І. Геоecологія Розточчя. / І. Ковальчук, М. Петровська // Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 2003. – 192 с.
4. Косик Н., Косик Л. Скарби Яворівщини. / Н. Косик, Л. Косик // Львів : Вид. "Логос". – Львів, 2009. – 244 с.
5. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование // А. М. Маринич, В. М. Пащенко, П. Г. Шищенко // Киев: Наук. Думка. – Київ, 1985. – 224 с.
6. Природні ресурси Львівщини / Б. М. Матоліч, І. П. Ковальчук, Є. А. Іванов, І. Л. Шемелинець, І. З. Федик, О. Я. Шпак, О. З. Ковальчук, Т. І. Кобак // Львів: ПП Лукашук В.С. – Львів, 2009. – 120 с.:іл.
7. Пелешин М. А. Стародавня Яворівщина : Нариси з історії та археології. / М. А. Пелешин. // Львів: Вид. "Світ". – Львів, 1996. – 120 с.
8. Рудько Г. І. Геологія з основами геоморфології. / Г. І. Рудько, О. М. Адаменко, О. В. Чепіжко, М. Д. Кочан // Чернівці : Вид. Дім "Букрск", 2010. – 398 с.
9. Физико – географическое районирование Украинской ССР // под ред. В. П. Попова, А. М. Маринича, А. И. Ланько. – К.: Издательство Киевского университета, 1968. – 684 с.
10. Цись П. М. Геоморфологія УРСР / П. М. Цись // Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1962. – С. 162-222.

Резюме:

Волошин І. М., Чикайло Ю. І. ЭКОЛОГО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВОДНЫХ ОБЪЕКТОВ АВТОМАГИСТРАЛИ КРАКОВЕЦ-ЛЬВОВ

В статье кратко охарактеризованы природные особенности бассейнов рек трассы, освещены степень техногенного загрязнения рек химическими элементами, предполагаются аналогичные процессы в период эксплуатации новой автомагистрали.

Ключевые слова: водные объекты, автомагистраль, техногенное загрязнение.

Summary:

Voloshyn I. M., Chykailo Yu. I. ECOLOGICAL AND GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE WATER OBJECTS OF THE KRAKOVETS' – LVIV HIGHWAY.

The article briefly describes the natural features of the rivers basins of the highway, enlightens a degree of technological pollution of the rivers with chemical elements, and foresees analogical processes in the period of exploitation of new highway.

Key words: water objects, highway, technological pollution.

Рецензент: проф. Кукурудза С.І.

Надійшла 18.09.2011р.

УДК 911.3:333.003.622.232

Андрій КАЛЬКО

ЕКОНОМІЧНІ І ГЕОГРАФІЧНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ

У статті, яка є продовженням циклу публікацій з проблем формування національної мінерально-сировинної безпеки як невід'ємної складової національної безпеки України, викладена і обґрунтована доцільність використання методів дослідження економічної безпеки. Наведені результати досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі економічних і географічних знань про національну безпеку держави. Проаналізовані основні макроекономічні показники, які формують національну економічну безпеку нашої держави.

Ключові слова: національна безпека, мінерально-сировинна безпека, коефіцієнт спокою, економічна безпека, методи, системне дослідження.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формалізація будь-якого явища чи процесу має на меті забезпечити можливість поглибленого дослідження даного об'єкта і на цій основі – об'єктивність судження, а також зведення до мінімуму помилок у висновках і рішеннях [1-3].

Процес формування концепції і стратегії національної економічної безпеки України - це складний процес з використанням великої кількості показників, які визначають їхню різнохарактерність і невизначеність значень.

Проте формалізація процесу формування стратегії економічної безпеки необхідна, оскільки тільки вона здатна забезпечити аналітичний підхід і якимось чином скоротити суб'єктивність при прийнятті рішень в цій і інших сферах людської діяльності, а також виключити помилки, які могли б вплинути на життя і діяльність людей на величезних просторах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одним з узагальнюючих показників стану економічної безпеки країни є запропонований українськими вченими коефіцієнт спокою в державі K_{cd} , пов'язаний, з одного боку, зі співвідношенням зусиль держави і значимості зовнішніх і внутрішніх факторів небезпеки, а з іншого боку – з величинами коефіцієнтів окремих напрямків забезпечення її економічної безпеки.

Отримані співвідношення порівнюють зі значеннями критичних обмежень окремих

напрямків (КОН), наведеними в Системі критичних обмежень (СКО). Вважається, що економічна безпека держави забезпечена, якщо $K_{cd} = 1$ [4].

Вітчизняними дослідниками в даний час пропонується як критерій економічної безпеки використати стабільний приріст продуктивності суспільної праці не менше 5% на рік.

Аналіз останніх публікацій з проблеми раціонального використання природних ресурсів надр виявив широке коло вчених, які проводять дослідження в цій галузі. Зокрема, це І.О. Горленко, В.С. Міщенко, М.Я. Сивий, М.М. Коржнев, І.Д. Андрієвський, П.І. Пономаренко, П.М. Моссур, М.А. Хвесик, А.В. Яцик, Г.І. Рудько, С.В. Гошовський, Д.С. Гурський, А.Г. Шапар, С.І. Ішук, Л.М. Корецький, К.В. Мезенцев, Я.Б. Олійник, М.М. Паламарчук, Е.І. Черней, Ю.М. Палеха, Л.Г. Руденко, А.В. Степаненко, Д.М. Стеченко, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій. За кордоном цьому питанню приділяють увагу Е.А. Козловський, Л.І. Салпагаров, В.І. Комащенко, А.Е. Воробйов, М.П. Бежанова, К.Н. Трубецької, А.А. Пешков, Н.А. Мацко, В.Л. Заверткін, Л.П. Гончаренко, Ч. Тейлор, М. Картер, П. Самуельсон, Ф. Кроусон, Дж. Бокс, Г. Хартман, Л. Абрамсон, Дж. Райт та ін.

Різновидом цього критерію є національний дохід на душу населення. Однак спроби застосування цих критеріїв у якості єдиних для оцінки стану економіки різних країн давно вже виявилися малоуспішними.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні економічних і географічних принципів управління національною безпекою держави.

Відповідно до мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- з'ясувати існуючі економіко-географічні підходи до дослідження мінерально-сировинної безпеки;

- проаналізувати особливості методологічних підходів;

- обґрунтувати вплив основних макроекономічних показників на формування системи національної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки (вимірювання) економічної безпеки держави в даний час запропоновані наступні методи (загально визначені і методів, що одержали практичне застосування її оцінки, не знайдено):

- моніторинг основних макроекономічних показників і порівняння їх із граничними значеннями, в якості яких приймаються значення не нижче середньосвітових;

- оцінка темпів економічного росту країни за основними макроекономічними показниками і динаміки їхньої зміни;

- методи експертної оцінки, що служать для опису кількісних і якісних характеристик досліджуваних процесів. Вони використовують логічні правила вибору рішень, що формують експерти на основі власних уявлень і знань про яку-небудь галузь проблем. До них, зокрема, відноситься бальна оцінка рівня кризи і ранжування територій за ступенем загроз економічної безпеки на основі аналізу результатів розпізнання фактичних індикаторів економічної безпеки за допомогою послідовних правил, отриманих після навчання на запропонованих навчальних наборах індикаторів економічної безпеки: метод аналізу і обробки сценаріїв;

- методи оптимізації;

- теоретико-ігрові методи;

- корисні методи;

- методи розпізнавання образів;

- методи теорії нечітких систем;

- методи багатомірного статистичного аналізу.

Разом з тим необхідно усвідомлювати, що, наскільки б корисним не був багатомірний підхід, він теж не є універсальним. Необхідність застосування суворого математичного апарату помітно обмежує число показників, що можуть бути використані. Далеко не всі

показники економічної безпеки можуть бути виражені в кількісній формі, хоча їх і варто було б взяти до уваги. Але застосування багатомірного підходу дозволяє побачити ті сторони явища, які важко розкрити, спираючись на один-два навіть найважливіших показники; у той же час він є доповненням і продовженням інших прийомів наукового аналізу.

Розглянемо деякі, найбільш часто застосовані методи.

Метод спостереження основних макроекономічних показників і порівняємо їх з граничними значеннями. На основі досліджень вітчизняних і закордонних вчених визначена щодо України система граничних значень найбільш важливих показників економічної безпеки для країни, регіону і галузі.

Величини і динаміка основних показників наводяться регулярно у виданнях статистичних органів України, аналітичних вісниках і оглядах.

Методи дослідження економічної безпеки. Методи дослідження, забезпечення, удосконалення і стратегічного управління об'єктами і предметом економічної безпеки повинні враховувати їхню специфіку – складність, актуальність завчасного прогнозування імовірного економічного та іншого потенційного збитку економіці України, неможливості (з етичних і економічних мотивів) натурального експериментування з небезпеками, загрозами і викликами економіці та економічним інтересам України. При цьому основним методом дослідження економічної безпеки може бути системна інженерія [4], а його апаратом – моделювання.

Загальна послідовність, основні етапи і моделі, найбільш прийнятні для системного дослідження економічної безпеки, наведені на рис. 1.

Важливими етапами дослідження економічної безпеки є емпіричний системний аналіз, проблемно орієнтований опис і теоретичний системний аналіз. Ціллю кожного з цих етапів є:

- виявлення проблемних ситуацій;

- уточнення мети і об'єкта дослідження;

- пошук закономірності попередження та усунення проблем у сфері економічної безпеки;

- загроз ризику заподіяння можливого збитку економіці та економічним інтересам України;

- оцінка і оптимізація заходів щодо

зниження і перерозподілу ризику.

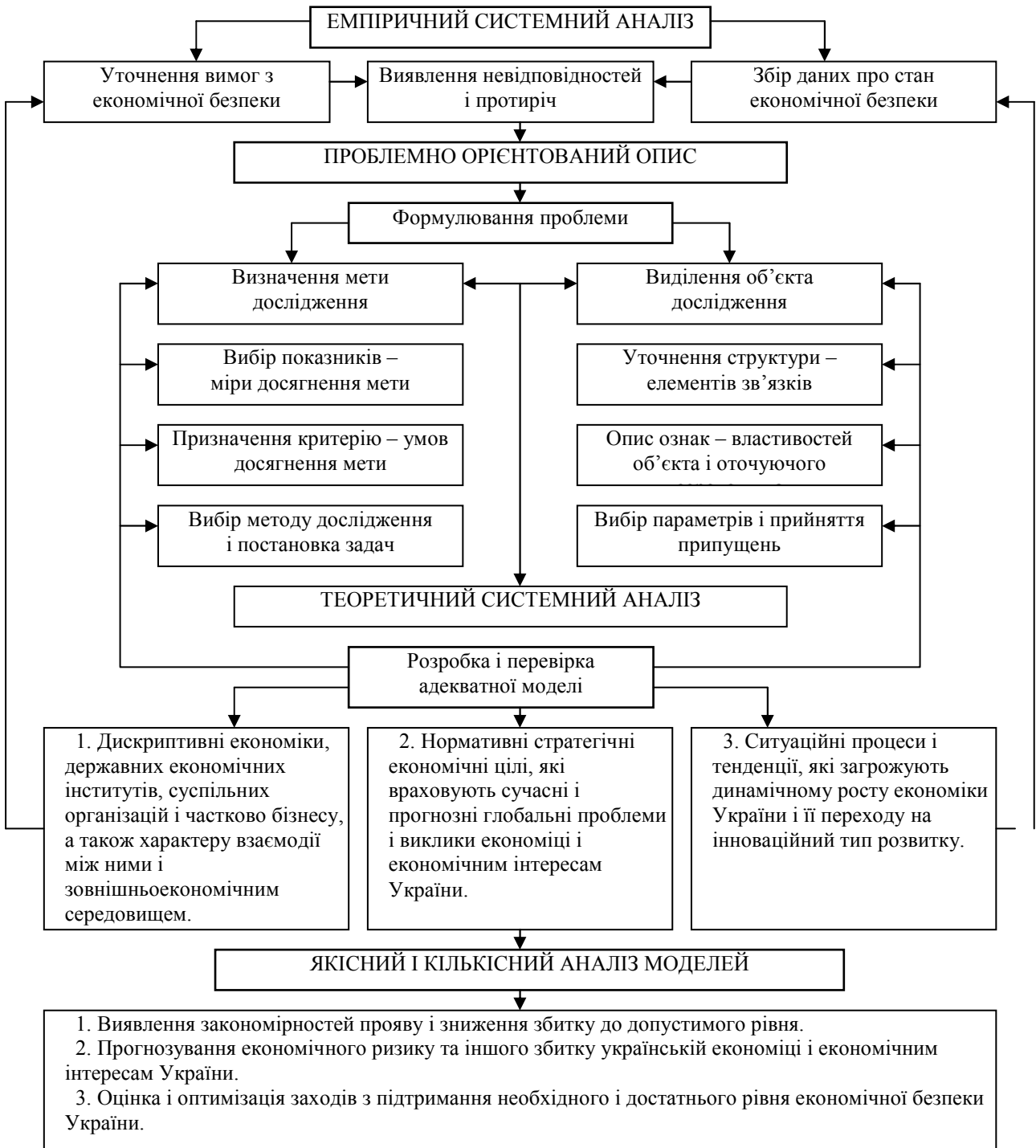

Рис. 1. Структура системного дослідження економічної безпеки

Під ризиком необхідно розуміти ступінь небезпеки, яка вказує як на можливість заподіяння збитку яким-небудь об'єктам або суб'єктам економічної безпеки, так і на його величину. Відзначимо різницю між небезпекою, яка вказує лише на потенційну можливість заподіяння збитку, і ризиком, який конкретизує його зміст, імовірність і вагу прояву. Так само як і між системною безпекою, яка втрачає свої істотні властивості при

будь-якому розподілі, і численними небезпеками, які припускають такий поділ.

Для виміру ризику заподіяння морального, політичного, економічного, соціального та іншого збитку в загальному випадку повинні використовуватися грошові одиниці, які між собою легко конвертуються. При завчасно обговорених розмірах збитку ризик його настання може вимірюватися апріорною імовірністю або частотою настання відповід-

них небажаних подій.

Природно, що основні зусилля в дослідженні економічної безпеки повинні бути зосереджені на моделюванні, тоді як статистичний аналіз і натурне експериментування повинні використовуватися відповідно лише для одержання вихідних даних і перевірки отриманих з його допомогою результатів.

Доцільним є комплексне застосування наступних моделей:

- дескриптивних – для інтерпретації економіки на різних її рівнях, державних економічних інститутів, приватного бізнесу, зовнішньоекономічного щодо них середовища, а також характеру взаємодії між ними і зовнішньоекономічним середовищем та необхідними ресурсами, виявлення тенденцій розвитку різних галузей (підгалузей) і сфер економіки, держави, громадських організацій і приватного бізнесу – як механізмів, необхідних для створення достатніх умов для динамічного росту економіки, її переходу на інноваційний шлях розвитку і захисту економічних інтересів України шляхом регулювання відносин між економічними інститутами;

- нормативних – для уточнення стратегічних економічних цілей і необхідних ресурсів для суб'єктів економіки, встановлення прийнятної для всіх ієрархії стратегічних цілей за допомогою уявлення її, наприклад, у формі відповідних “дерев цілей”, а також прогнозування необхідності і можливості корекції стратегічних економічних цілей і необхідних ресурсів з врахуванням зазначених вище тенденцій;

- ситуаційних – для дослідження явищ і процесів, які спричиняють найбільш істотний вплив на забезпечення і дестабілізацію безпеки української економіки, заподіяння збитку економіці та економічним інтересам України, для виявлення умов виникнення і реалізації конкретних загроз і викликів економічної безпеки.

Найкраще ситуаційні моделі уявляти діаграмами причинно-наслідкових зв'язків між подіями відповідних процесів – сітками, графами, “деревами цілей”. Наступний їх якісний і кількісний аналіз необхідний при виявленні вузьких місць, а також кількісного прогнозу пов'язаного з ними ризику, апріорної оцінки і оптимізації заходів щодо його зниження або перерозподілу.

Методи стратегічного планування і управління процесом забезпечення економічної безпеки держави. Значна кількість і непе-

рервність дії об'єктивно існуючих небезпек, загроз і викликів, а також різноманіття суб'єктів економіки і необхідних для надійного функціонування ресурсів, багаторівневості економіки, безліч створених державних інститутів в галузі державного регулювання і управління економікою і громадськими організаціями в сфері економіки вказують на те, що основним механізмом забезпечення економічної безпеки України повинно бути управління.

Це припускає розробку сукупності цільових інвестиційних програм, спрямованих на забезпечення динамічного росту економіки, її структурної перебудови і переходу на інноваційний напрямок розвитку шляхом парирования небезпек, загроз і викликів економічного характеру економіці і економічним інтересам України.

Як основний метод удосконалення економічної безпеки і її стратегічного управління доцільно використовувати програмно-цільове планування і управління, а його апарату – математичну теорію організацій. Практична реалізація даного методу і апарату припускає наступні етапи:

1. Стратегічне планування (уточнення довгострокових цілей і розробка вже згаданих програм), в рамках якого необхідні обґрунтування оптимальних (але обраних критеріїв) кількісних показників економічної безпеки і розробка комплексу цільових програм на всіх рівнях економіки, спрямованих на їхнє забезпечення.

2. Стратегічне і оперативне управління процесом їхньої реалізації, в рамках яких здійснюється забезпечення економічної безпеки на відповідному рівні економіки, організація безперервного контролю значень цих показників і здійснення керівних впливів та їхньої підтримки в заданих межах.

Інтегральними показниками, що вказують на ефективність забезпечення економічної безпеки, можуть бути її результативність (досягнутий соціально-економічний ефект) $E(\psi)$ і витрати T , пов'язані зі здійсненням даного процесу, базовими – якість життя населення України, витрати на забезпечення економічної безпеки, а також ризик заподіяння українській економіці і економічним інтересам України у світі економічного та іншого збитку. Останній показник може служити мірою небезпеки як окремих загроз і викликів, так і всього їхнього комплексу.

Інші, більш приватні показники повинні

характеризувати міру можливості появи небезпек, загроз і викликів економічного характеру українській економіці і економічним інтересам України у світі, розміри середніх витрат на їхнє попередження або зниження ваги економічних наслідків і величину економічного збитку від них у випадку прояву.

Ці приватні показники можуть використовуватися в задачах оптимізації стратегічного планування і стратегічного та оперативного

$$\begin{aligned}
 X = \left\langle \begin{matrix} x_1 \\ x_k \\ x_m \end{matrix} \right\rangle \begin{matrix} P(x_1) \Rightarrow \\ P(x_k) \Rightarrow \\ P(x_m) \Rightarrow \end{matrix} & \Rightarrow \Psi = \begin{matrix} \psi_{11} / t_{11} \bullet \psi_{1l} / t_{1l} \bullet \psi_{1n} / t_{1n} \\ \bullet \bullet \bullet \bullet \bullet \\ \psi_{1k} / t_{1k} \bullet \bullet \bullet \psi_{kl} / t_{kl} \\ \bullet \bullet \bullet \bullet \bullet \\ \psi_{1m} / t_{1m} \bullet \psi_{ml} / t_{ml} \bullet \psi_{mn} / t_{mn} \end{matrix} \Rightarrow P(y_1 / x_1) \\
 & \Rightarrow P(y_1 / x_k) Y = \left\langle \begin{matrix} y_1 \\ y_l \\ y_n \end{matrix} \right\rangle, \quad (1) \\
 & \Rightarrow P(y_n / x_m) \\
 M = \{I, II, III, IV, V, \dots LX\},
 \end{aligned}$$

де N і M – залучені людські і технічні засоби відповідно;

X - відповідні задачі;

Y - результати вирішення відповідних задач.

управління забезпеченням економічної безпеки в якості оптимізованих параметрів, обмежень і цільових функцій.

Для прогнозу всіх перерахованих показників можуть використовуватися методи теорії можливостей і математичної теорії організації, що дозволяють представити процес забезпечення економічної безпеки у вигляді динамічної системи (1):

Апріорно інтегральні показники економічної безпеки як математичне очікування відповідних випадкових величин можуть бути визначені з наступного виразу:

$$E\{\psi\} = \sum_{kl} \psi_{kl} P(x_k) P(y_l / x_k), \quad (2)$$

де $P(x_k)$ і $P(y_l/x_k)$ - імовірності надходження і вирішення задачі із забезпечення економічної безпеки, відповідно;

ψ_{kl} - результативність;

t_{kl} - витрати.

Остаточна ж оцінка запропонованих показників повинна використовуватися із залученням методів математичної статистики.

Критерієм оцінки ефективності забезпечення економічної безпеки буде підтримка такого її рівня, який характеризується високою якістю життя численних народів України або відповідає мінімуму сумарних витрат, пов'язаних з об'єктивно існуючими для української економіки і економічних інтересів України у світі небезпеками, загрозами і викликами. Під сумарними витратами тут розуміються як витрати, необхідні для парирування об'єктивно існуючих для нації загроз і викликів, так і збиток від їх можливого руйнівного впливу.

Оптимальними ж варто вважати ті цільові програми і заходи щодо забезпечення економічної безпеки, реалізація яких приносить максимальний приріст рівня економічної безпеки і національної безпеки в цілому при виділених витратах або вимагає мінімальних витрат для досягнення заданого рівня еконо-

мічної безпеки. Відповідні оптимізаційні задачі можуть вирішуватися методами математичного програмування за умови уявлення використаних у них показників математичними очікуваннями випадкових величин або модальних значень – факторів нечітких систем, у припущенні про популярність поділів перших і функцій належності – других.

Класифікація показників економічної безпеки. Класифікація – 1) система супідрядних понять у якій-небудь галузі знань; 2) розподіл тих чи інших об'єктів по класах (відділах, розрядах) залежно від загальних ознак [5].

Класифікація показників економічної безпеки за рівнем об'єкта економічної безпеки виглядає в такий спосіб:

- макроекономічний рівень – економіка країни в цілому;
- мезорівень (регіональний чи галузевий) – економіка суб'єктів держави і галузей [6];
- мікроекономічний рівень – економіка агентів ринку: фірм, підприємств, установ, акціонерних товариств, банків і т.д.;
- рівень родини і особистості – економічна безпека кожного громадянина країни.

Уся сукупність показників поділяється на

кількісні і якісні.

Основні макроекономічні показники. Група основних макроекономічних показників включає найбільш значимі взаємозалежні і специфічні параметри ринкової економіки, що дають найбільш повну характеристику стану економіки в цілому. Частина з них у тому чи іншому поєднанні активно використовується індустріально розвинутими країнами. Наприклад, такі з них, як темп інфляції, рівень безробіття, економічний ріст, є класичними і регулярно фіксуються в звітній частині послань глав держав і урядів [7].

Склад цієї групи показників наступний:

1. Рівень і якість життя (на душу населення):

- номінальний ВВП;
 - реальний ВВП;
 - особистий дохід;
 - нарахована заробітна плата;
 - частка заробітної плати у ВВП;
 - відношення годинних заробітків у промисловості України до подібного в США;
 - частка заробітної плати в створеній вартості;
 - споживчі витрати;
 - особисті заощадження;
 - норма заощаджень (частка особистих заощаджень в особистому доході);
 - індекс диференціації доходів (децильний коефіцієнт);
 - індекс концентрації доходів (коефіцієнт Джині);
 - соціальний прожитковий мінімум (верхній поріг бідності);
 - фізіологічний прожитковий мінімум (нижній поріг бідності);
 - рівень бідності (убогості) населення;
 - показник чистого економічного добробуту (показник Нордхауса-Тобіна);
2. Рівень (темп) інфляції:
- індекс (темп росту) споживчих цін, %;
 - індекс цін виробників на промислову продукцію, %;
 - індекс цін виробників сільськогосподарської продукції, %;
 - зведений індекс цін (темп росту) в Україні, %;

- індекс-дефлятор ВВП; індекс Фішера;
3. Сукупний рівень цін України в % до сукупного рівня цін у США;
4. Рівень (норма) безробіття;
5. Економічний ріст, % у рік:
- темпи росту ВВП (чи ВВП на душу населення);
 - темпи приросту ВВП (на душу населення);
6. Темп зростання промислового виробництва, у тому числі по галузях (індекс промислового виробництва), і його питома вага у ВВП, %;
7. Темп зростання виробництва АПК, у тому числі по галузях, і його питома вага у ВВП, %;
8. Співвідношення між ціною масою товарів і їхнім грошовим забезпеченням;
9. Дефіцит бюджету;
10. Державний (зовнішній і внутрішній) борг, у % від ВВП;
11. Вбудованість у світову економіку:
- експорт, імпорт, сальдо;
 - структура, частка в експорті готових виробів і високотехнологічних товарів;
 - імпортна залежність: частка імпорту у внутрішньому споживанні;
 - обмінний курс валют і паритет купівельної спроможності;
12. Діяльність “тіньової” економіки: показники виробництва товарів, доходів від незареєстрованої і забороненої діяльності; їх частка у ВВП.

Висновки. Отож, з викладеного можна зробити висновок, що в якості основного методу удосконалення економічної безпеки і стратегічного управління мінерально-сировинними ресурсами доцільно використовувати програмно-цільове планування і управління.

Разом з тим, використання поправок і доповнень до законодавчих актів в галузі надкористування дозволить забезпечити державу від гірничо-геологічної інтервенції з боку суміжних держав, що особливо є актуальним в період розгортання глобалізаційних процесів у світі та жорсткої боротьби між державами за панування над мінеральними ресурсами.

Література:

1. *Ліпкан В.А.* Національна безпека України: кримінально-правова охорона: Навч. посібник / *В.А. Ліпкан, І.В. Діордица.* – К.: КНТ, 2007. – 292 с.
2. *Калько А.Д.* Про мінерально-сировинну безпеку як складову національної безпеки / *А.Д. Калько* // Тернопіль: Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка “Географія”. – 2011. – №1(29). – С. 152-157.
3. *Олейников Е.А.* Прогнозирование научно-технического прогресса / *Е.А. Олейников* // Основы экономического и социального прогнозирования. – М.: Высшая школа, 1985. – 346 с.
4. *Мунтіян В.І.* Економічна безпека України: монографія / *В.І. Мунтіян.* – К.: КВІЦ, 1999. – 463 с.

5. Силов В.Б. Принятие стратегических решений в нечеткой обстановке: в политике, макроэкономике, социологии, менеджменте, медицине, экологии / В.Б. Силов. – М.: Инпро-Рес, 1995. – 228 с.
6. Нежинский И.А. Методические основы оценки стоимости российских недр / И.А. Нежинский, И.Г. Павлова // Минеральные ресурсы России. Экономика и управление. – 1995. – №4. – С. 13-18.
7. Управление безопасностью: учеб. пособие / Л.П. Гончаренко, Е.С. Куценко. – М.: КНОРУС, 2005. – 272 с.

Резюме:

Калько А.Д. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ УПРАВЛЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ГОСУДАРСТВА.

В статье, являющейся продолжением цикла публикаций, посвященных проблемам формирования национальной минерально-сырьевой безопасности как неотъемлемой составной части национальной безопасности Украины, изложена и обоснована целесообразность использования методов исследования экономической безопасности. Приведены результаты исследований отечественных и зарубежных ученых в сфере экономических и географических знаний о национальной безопасности государства. Проанализированы основные макроэкономические показатели, формирующие национальную экономическую безопасность нашего государства.

Ключевые слова: национальная безопасность, минерально-сырьевая безопасность, коэффициент спокойствия, экономическая безопасность, методы, системное исследование.

Summary:

Kal'ko A.D. ECONOMIC AND GEOGRAPHICAL PRINCIPLES OF MANAGEMENT BY SAFETY OF THE STATE.

In the article which is continuation of cycle of publications from the problems of forming of national raw mineral-material safety as inalienable constituent of national safety of Ukraine, expounded and expedience of the use of methods of research of economic security is grounded. The results of researches of domestic and foreign scientists are resulted in the field of economic and geographical knowledge's about national safety of the state. Basic macroeconomic indexes which form national economic security of our state are analysed.

Key words: national safety, raw mineral-material safety, coefficient of rest, economic safety, methods, system research.

Рецензент: проф. Мольчак Я.О.

Надійшла 17.09.2011р.

УДК 502.172

Микола ПРИХОДЬКО

ДО ТЕОРІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИРОДНИХ І АНТРОПОГЕННИХ ГЕОСИСТЕМ

У статті на прикладі регіону Українських Карпат і прилеглих територій викладені теоретичні основи екологічної безпеки природних і антропогенних геосистем, які базуються на принципах збереження і ренатуралізації природних геосистем, біотичної регуляції геосистемно організованого навколишнього природного середовища, конструювання та оптимізації агрогеосистем, формування близьких до природних "культурних ландшафтів".

Ключові слова: геосистема, ренатуралізація, біотична регуляція, конструювання, оптимізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Збільшення різних форм деструктивного антропогенно-техногенного впливу на природне середовище (природні геосистеми) створює загрози для нормального функціонування біосфери, упорядкованість якої сформувався упродовж понад 3 млрд. років. Забезпечення екологічної безпеки і збереження навколишнього природного середовища, невиснажливе використання і відновлення природних ресурсів є пріоритетною складовою національної безпеки України. Будь-яке втручання людини у природні геосистеми має певні наслідки, які виражаються змінами у їх структурі (просторовій організованості) і функціонуванні. Екологічно необґрунтоване

освоєння природних геосистем, наднормативне використання природних ресурсів, значне антропогенно-техногенне навантаження в регіоні Українських Карпат і прилеглих територій призвели до денатуралізації природних геосистем, виникнення екологічних ризиків і зниження рівня екологічної безпеки природних і антропогенних геосистем [12, с. 221].

Виникнення екологічних ризиків пов'язане з активізацією протягом останньої тисячі років взаємодії людини з географічною оболонкою (природними геосистемами), визначеної як *трансформаційний тип взаємодії* [7, с. 37, 38]. Трансформаційна взаємодія означає активне перетворення природних геосистем. яке

розпочалося з розвитком осілого землеробства [6, с. 63]. Головний екологічний ризик – руйнування людиною природного механізму біотичної регуляції навколишнього середовища [5, с. 25]. Якби негативний антропогенний вплив на природні геосистеми та їх компоненти не був таким масштабним, економічні досягнення суспільства були б значно більшими.

Аналіз останніх публікацій і досліджень.

У науковій літературі питання теорії екологічної безпеки викладені в роботах О.М. Адаменка, В.А. Бокова, М.Д. Гродзинського, О.Л. Дронової, А.Б. Качинського, В.М. Петліна, Г.І. Рудька, Я.М. Семчука, Є.О. Яковлева та ін. Проте вони стосуються техногенних (техноприродних) геосистем. Тому розвиток наукового напрямку та розробка теоретичних основ екологічної безпеки природних і антропогенних геосистем є актуальною проблемою.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок знищення природних лісових геосистем, які в регіоні Українських Карпат і прилеглих територій займали 90-97% [2, с. 211], та інтенсивного сільськогосподарського освоєння території відбулися значні зміни у структурі корінного біогеоценотичного (у першу чергу рослинного) покриву. У сучасному рослинному покриві лісові геосистеми займають всього 37,2% (2107 тис. га), в тому числі у Закарпатській області – 51,2%, Івано-Франківській – 43,6%, Львівській – 28,8%, Чернівецькій – 29,5% від загальної площі області (табл. 1).

Рослинний покрив як автотрофний блок геосистем має пріоритетне значення для їх нормального функціонування та підтримання упорядкованості [16, с. 21]. Така значна трансформація рослинного покриву негативно

вплинула на стійкість і стабільність геосистем та їх екологічну безпеку. Чим інтенсивнішими будуть процеси денатуралізації природних геосистем і деградації природного середовища й зумовлені ними ризики збіднення біотичного та ландшафтного різноманіття, тим актуальнішою буде проблема збереження незайманої природи і відновлення до оптимальних параметрів природного рослинного покриву у багатоплановій проблемі екологічної безпеки середовища життєдіяльності людей.

Лісові геосистеми є найбільш складними природними геосистемами із досконалими механізмами коадаптацій та екосистемних взаємозв'язків між ценопопуляціями, виконують водорегулювальну, захисну і середовищотвірну функції. Водночас вони зазнали значної антропогенної трансформації. Природні лісові геосистеми з натуральною ценотичною структурою (праліси) збереглися окремими масивами лише у біосферних і природних заповідниках, національних природних парках та у важкодоступних місцях. У досліджуваному регіоні вони займають всього 60 тис. га [16, с. 173], із них у Закарпатській області – 38,67 тис. га [9, с. 21].

Сучасні антропогенно змінені лісові геосистеми мають синдром *ценотичної неповноцінності* [18, с. 172], симптомами якого є заміщення довговікових едифікаторів верхніх ярусів (дуба, бука, ялини, ялиці, сосни) на коротковікові (граб, береза, осика та ін.) і заміна полідомінантних складних мішаних деревостанів монодомінантними деревостанами із спрощеною ярусною будовою. Втрати природних лісових геосистем із складною будовою компенсувати надзвичайно складно і саме це є основною причиною деградації і денатуралізації природного рослинного покриву регіону.

Таблиця 1

Структура геосистем в регіоні Українських Карпат і прилеглих територій

Адміністративні утворення (область)	Загальна площа, тис. га	Лісові геосистеми		Агрогеосистеми				Водні геосистеми		Урбогеосистеми	
		тис. га	%	тис. га	%	у тому числі польові		тис. га	%	тис. га	%
						тис. га	%				
Закарпатська	1280	653	51,2	460	36,4	200	15,6	18	1,4	44	3,4
Львівська	2183	629	28,8	1265	57,9	796	36,0	43	1,9	112	5,1
Івано-Франківська	1393	587	43,6	631	45,3	384	27,5	24	1,7	62	4,4
Чернівецька	809	238	29,5	471	58,1	333	41,1	19	2,3	39	4,9
Всього	5665	2107	37,2	2827	49,9	1713	30,2	104	1,8	257	4,5

Сучасні антропогенно змінені лісові геосистеми порівняно з природними (корінними) мають значно менші біогеогеографічні матеріально-енергетичної трансформації. Цим

пояснюється зниження їх стійкості, водорегулювальної та ґрунтозахисної функцій [2, с. 212]. Переважання у лісових геосистемах молодняків і середньовікових деревостанів

також зменшує ґрунтозахисну і водорегульовальну функції, а зменшення площ стиглих і перестійних деревостанів порушує рівномірність лісокористування і призводить до виснаження лісових ресурсів через вилучення деревини із середньовікових і пристигаючих деревостанів для задоволення потреб у деревині [2, с. 215; 11, с. 82]. У зв'язку з цим, надзвичайно важливим є збереження і відновлення природних лісових геосистем.

На місці природних лісових геосистем, які функціонували як саморегульовані, самовідновні, стійкі і стабільні геосистеми сформувався аграрні та урбаністичні геосистеми (табл. 1), в яких відсутні механізми саморегуляції та самовідновлення. Польові агрогеосистеми, які формуються на орних землях, та післялісові лучні агрогеосистеми (сіножаті, пасовища) нестійкі у часі. Без постійного антропогенного впливу процеси демуатації призводять до відновлення на них природного рослинного покриву (лісових геосистем). Тому для забезпечення безпечного функціонування агрогеосистем необхідно витратити значну кількість енергії у вигляді обробітку ґрунту, добрив, засобів захисту рослин, протиерозійних заходів [2, с. 213; 10, с. 259].

Агрогеосистеми у досліджуваному регіоні займають 2827 тис. га (49,9 % загальної площі). Внаслідок формування агрогеосистем відбулося знеліснення (питома вага лісових геосистем зменшилась з 90-97 % до 37,2 %) і гомогенізація території. Переважання одного виду природокористування, створення моно-природно-господарських ландшафтів, у ландшафтах зі складною морфологічною структурою збільшує ризик виникнення несприятливих природних процесів, порушує ландшафтно-екологічну рівновагу [4, с. 8]. Основою екологічної безпеки агрогеосистем є природно-господарська різноманітність [4, с. 7; 11, с. 169], яка створюється поєднанням різних геосистем (лісових, аграрних, лучних, водних, болотних, урбаністичних). Незважаючи на значні зміни структурно-функціональних властивостей внаслідок перебудови природних лісових геосистем в антропогенні агрогеосистеми, останні зберігають у собі геокомпоненти тих природних геосистем (ландшафтів), на місці яких вони сформовані (геологічна і геоморфологічна основа, кліматичні особливості, залишки рослинного покриву) [2, с. 74; 4, с. 7].

До геосистем відноситься будь-який природно-територіальний комплекс (рангу

фацій, урочищ, місцевостей, ландшафтів), який функціонує як цілісна саморегульована і самоорганізована енергетична система з емерджентними властивостями, носієм організованості якої є жива (біотична) речовина [2, с. 71; 17, с. 5]. Біота не лише визначає динамічний стан геосистеми, але й безпосередньо і механізм її розвитку. Лише в живій речовині та в органічних продуктах зафіксована вільна енергія, наявність якої дає змогу геосистемам зберігати стійкість і стабільність, відновлюватися після руйнівних зовнішніх збурень, удосконалювати структуру й функціональні параметри [1, с. 24]. При цьому стійкість (властивість геосистем відновлювати свої структурно-функціональні параметри після зовнішнього впливу природних або антропогенних факторів) і стабільність (здатність геосистем зберігати стійкість протягом тривалого часу) є факторами екологічної безпеки геосистем [13, с. 36].

Природні геосистеми є самоорганізованими і саморегульованими системами, здатними до гомеостазу. Наявність у геосистемах живої речовини, яка розглядається як "організація, що підтримується здобуванням упорядкованості" призводить до того, що система, яка володіє самоорганізацією в ході розвитку підвищує свою організованість, збільшує стійкість за відношенням до зовнішніх впливів [1, с. 25].

Відповідно до закону еволюційно-екологічної незворотності [14, с. 166] в антропогенно-змінених (модифікованих) геосистемах (лісових, лучних, аграрних) екологічно безпечно функціонування відновлюється дуже повільно і вони не можуть повернутися до первинного стану. Тому до них потрібно підходити як до нового індивідуального утворення, на яке неправомірно переносити з'ясовані раніше закономірності. Для забезпечення їх екологічної безпеки і, як наслідок, екологічної безпеки геосистемо організованого навколишнього середовища необхідна їх **ренатуралізація, відновлення механізмів біотичної регуляції, реконструкція і планування організації території.**

Ренатуралізацію ми визначаємо як систему заходів, спрямованих на відновлення природного стану ("природності") антропогенно-змінених геосистем з метою збереження або підвищення їх екологічного потенціалу, стійкості, здатності до саморегуляції та самовідновлення і, як наслідок, екологічної безпечності. Теоретичною основою процесу

ренатуралізації є розроблена В.Г. Горшковим [3] *теорія біотичної регуляції*, в якій сформульовані механізми регуляції навколишнього середовища біотою. Механізм біотичної регуляції – це природний механізм підтримання в геосистемах екологічної рівноваги (квазістаціонарного стану) – балансу середовищевітвірних компонентів і процесів, який забезпечує стійкість і довготривале функціонування певної геосистеми.

Біотична регуляція забезпечує динамічні якості геосистем: *гомеостаз* (стан внутрішньої динамічної рівноваги), *життєвість* (здатність витримувати різкі зміни параметрів абіотичного середовища); *замкнутість* (повна реутилізація речовин в середині геосистеми), *стійкість* (здатність геосистеми залишатися відносно незмінною всупереч зовнішнім і внутрішнім збуренням), *надійність* (здатність функціонувати в межах певних флуктуацій без значних змін структури і функцій).

Збереження і розвиток геосистем пов'язані з необхідністю збереження і відновлення біотичного (видового і генетичного) та ландшафтного різноманіття. В умовах середовища, що швидко змінюється внаслідок антропогенної діяльності, не у всіх організмів встигають спрацювати фактори природного відбору і виробитися стійкість до нових умов існування. В результаті зникає багато видів рослин і тварин, руйнуються взаємозв'язки в екосистемах, порушується рівновага і стійкість геосистем.

Геосистеми можуть розвиватися тільки за рахунок матеріально-енергетичних і інформаційних можливостей навколишнього середовища (*закон розвитку природних систем за рахунок навколишнього середовища*) [14, с. 154]. Геокомпоненти (енергія, газовий склад, вода, ґрунтосубстрат, автотрофи-продуценти, гетеротрофи-консументи, редуценти, інформація) є основними матеріально-енергетичними складовими геосистем, забезпечують кругообіг речовин і закономірне проходження енергії в них. Жодна геосистема не може існувати при штучно створеному надлишку або недостатці одного із них (*правило оптимального компонентного доповнення*) [14, с. 391]. Будь який надлишок енергії чи речовини є таким, що забруднює середовище (*закон толерантності Шелфорда*) [14, с. 161]. Баланс геокомпонентів забезпечує екологічну рівновагу в геосистемі і тривале її існування. У свою чергу, знаходячись у стані динамічної рівноваги з навколишнім середовищем, еволюційно

розвиваючись, геосистема збільшує свій вплив на середовище (*закон максимуму біогенної енергії*) [14, с. 147]. Штучне підвищення ефективності геосистеми повернеться збільшенням затрат на її підтримання. Завжди настає така межа, після якої вигода від росту ефективності зводиться нанівець ростом витрат, не говорячи вже про те, що геосистема може увійти в небезпечний коливальний стан, що загрожує її руйнуванням.

Живі організми в геосистемі утворюють єдину "сітку" життя і розриви цієї сітки роблять у ній щось на зразок дірок, які знижують стійкість всієї геосистеми. До певного часу це компенсується видами – функціональними аналогами. Проте, із зменшенням кількості видів "сітка" життя стає "грубшою", з товстішими нитками, енергетичні потоки стають інтенсивнішими. Це період масових розмножень організмів, у тому числі і вкрай шкідливих або небезпечних. Тому **дуже важливим є збереження біотичного різноманіття**. Воно забезпечує стійкість геосистем (*закон фізико-хімічної єдності живої речовини В.І. Вернадського*) [14, с. 164]. Діяльність видів, що входять до складу геосистем, направлена на їх підтримання як середовища свого існування. Види в природі не можуть руйнувати своє середовище, оскільки це призвело б їх до самознищення. Навпаки, діяльність рослин і тварин направлена на створення (підтримання) середовища, придатного для життя їхнього потомства (*правило внутрішнього непротириччя*) [14, с. 385].

При проектуванні лісогосподарських заходів слід передбачати доцільність підтримання певної лісової геосистеми, беручи до уваги те, що якщо почався процес спонтанної сукцесії (як це відбувається в монокультурах), то зупинити його або повернути назад надзвичайно важко і економічно надто витратно. В геосистемі всі види живого, які входять до неї, і абіотичні геокомпоненти функціонально відповідають один одному (*закон екологічної кореляції*) [14, с. 166]. Стабільність геосистем значною мірою визначається оптимальною кількістю функціональних компонентів. Види в геосистемі пристосовані один до одного настільки, що їх угруповання формують єдине взаємопов'язане системне ціле (*правило взаємоприспосованості К. М'юбіуса-Г.Ф. Морозова*) [14, с. 385]. Види, об'єднані в угруповання, використовують усі можливості для існування, що надає їм

середовище з мінімальною конкуренцією між собою і максимальною біологічною продуктивністю в конкретних умовах місцезростання (біотопу); при цьому простір заповнюється з найбільшою повнотою (*принцип "цільної упаковки"*) З цього випливає, що при формуванні антропогенних геосистем необхідно намагатися створювати системи, близькі до природних.

Усі природні умови середовища, необхідні для життя, відіграють рівнозначну роль (*закон рівнозначності всіх умов життя*) [14, 1990, с. 154]. Цей закон ігнорується при господарському використанні природних і антропогенних геосистем. Наприклад, при застосуванні важкої техніки в лісових і агрогеосистемах не враховується її вплив на структуру ґрунту, гідрологічний режим.

Величина "врожаю" геосистеми залежить не від окремого, навіть лімітуючого фактора, а від усієї сукупності екологічних факторів одночасно. "Вага" (коефіцієнт дії) кожного окремого фактора в їх сукупному впливі різна (*закон сукупної дії факторів*) [14, с. 159]. При стабільних значеннях всіх інших впливів, вплив одного фактора після досягнення піку, знижується. Природна геосистема (лісова, лучна), що функціонує в середовищі з нижчим рівнем організації, ніж його власний рівень, приречена. Поступово втрачаючи свою структуру, вона через деякий час розчиниться в навколишньому середовищі (*закон збіднення різномірної живої речовини в острівних її згущеннях* (Г.Ф. Хільмі) [14, с. 150]. Тому для збереження біотичного різноманіття у створених людиною геосистемах необхідна достатньо велика їх територія.

Складні біотичні угруповання, що збережені на невеликих площах, приречені на поступову деградацію. Для забезпечення надійності їх функціонування необхідно створювати буферні зони. У ході розвитку природних лісових геосистем здійснюється самоуправління, тобто самоорганізація взаємозв'язків всередині системи, якій властива суворі послідовність ("порядок") фізико-хімічних і біологічних явищ. Заповнення простору внаслідок взаємодії між її підсистемами упорядковане таким чином, що дозволяє реалізовуватися гомеостатичним властивостям геосистеми з мінімальними протиріччями між її частинами (*закон упорядкованості заповнення простору і просторово-часової визначеності*) [14, с. 164]. У природі неможливе існування "непотрібних" випадковостей, у то-

му числі і створених людиною. Порушення природної упорядкованості заповнення простору в природних лісових геосистемах при їх використанні потребує додаткових заходів для підтримання їх у продуктивному стані. Природні геосистеми мають високий рівень організації. Розвиток систем призводить до ускладнення їх організації шляхом зростаючої диференціації (розподілу) функцій і підсистем, що виконують ці функції (*закон ускладнення системної організації*) [14, с. 165]. У лісокористуванні цей закон диктує необхідність збереження можливостей для ускладнення організації і врахування небезпеки її штучного спрощення. Фази розвитку в природних лісових геосистемах можуть іти тільки в еволюційно закріпленому (історично, екологічно обумовленому) порядку, зазвичай від відносно простого до складного, як правило, без випадання проміжних етапів (*закон послідовності проходження фаз розвитку*) [14, с. 153]. Нерідко у практиці ведення господарства у лісових геосистемах цей закон ігнорують, намагаючись виростити шпилькові ліси там, де згідно алгоритму зміни порід, їм повинні передувати в успішному процесі інші види деревних рослин.

Геосистеми з найбільшою ефективністю функціонують в деяких просторово-часових межах, тобто вони не можуть звужуватися і розширюватися до безконечності (*закон оптимальності*) [14, с. 151]. Фундаментальне положення теорії систем пов'язане з тим, що розмір будь-якої геосистеми повинен відповідати її функціям. Всяка надвелика однорідність розпадається на функціональні частини. Створення великих площ монокультур у лісових геосистемах або великих полів в агрогеосистемах призводить до неприродної однорідності і викликає функціональні зриви. Все це диктує необхідність пошуку оптимальних розмірів геосистем, що експлуатуються.

При використанні природних геосистем не можна переходити деякі межі, що дозволить цим системам зберігати властивості самоорганізації і саморегуляції (*правило міри перетворення природних систем*) [14, с. 388]. У зв'язку з цим важливим є встановлення несучої екологічної ємності, яка визначає, яку частину природних геосистем на певній території можна замінити на антропогенні геосистеми. Згідно з теорією біотичної регуляції цей показник не повинен перевищувати 30%. Сьогодні освоєні і сильно порушені території

займають 60 % суші [5, с. 24], що є основною причиною глобальних змін у навколишньому середовищі. Надмірна трансформація природних геосистем небезпечна екологічно і пагубна економічно, оскільки в кінцевому рахунку може призвести до значного зниження рівня екологічної безпеки території та формування умов, непридатних для життя людини.

Природні ("м'які") форми управління геосистемами у процесі їх використання в кінцевому рахунку завжди ефективніші за технічні ("жорсткі") (*принцип природності*) [14, с. 397]. "М'яке" управління ґрунтується на відновленні природної продуктивності геосистем, або її підвищенні шляхом цілеспрямованої і такої, що базується на використанні об'єктивних законів природи, системи заходів, дозволяє спрямувати природні ланцюгові реакції у сприятливому для господарства і життя людей напрямку. Вважається, що суцільна рубка ("жорсткий вплив") економічно є більш рентабельною. Проте, при суцільних рубках втрачається лісове середовище, що призводить до зниження водорегулюючих, протиерозійних та середовищевірних функцій, в інших місцях – до заболочування, заростання лісосік нелісовими видами рослин та інших негативних наслідків. Більш низькі початкові затрати "жорсткого" заходу дають ланцюг збитків, які потребують потім великих затрат на їх ліквідацію. І, навпаки, при вибіркових рубках ("м'який вплив"), управління відновленням лісових геосистем є легшим завдяки збереженню лісового середовища. Більші затрати при вибіркових рубках поступово окупаються в результаті запобігання збиткам.

Впливи людини на геосистеми у процесі ресурсокористування повинні компенсуватися заходами, спрямованими на нейтралізацію цих впливів. Поки зміни незначні і проведені на відносно невеликій площі, вони або обмежуються конкретним місцем, або "гаснуть" в ланцюгу ієрархії геосистем. Але, як тільки зміни досягають суттєвих значень, обмежених *правилами одного і десяти процентів* [14, с. 386, 390], вони призводять до значних зрушень. Будучи відносно незворотними, зміни у природі в кінцевому рахунку виявляються такими, що важко нейтралізуються, а їх виправлення потребує великих матеріальних затрат.

Прикладом механізму біотичної регуляції служать пралісові екосистеми Карпат, у яких протягом багатовікового філоценогенетичного процесу виробилися динамічні взаємозв'язки

між блоками продуцентів, консументів, редуцентів та ґрунтом, що забезпечує природний механізм їх саморозвитку у часі і просторі. Завдяки його дії праліси функціонують як стабільні геосистеми, здатні до саморегуляції, захисту від шкідників і хвороб, самовідновлення [16, с. 173].

Виникає питання, чи можливо штучно забезпечити баланс екологічних компонентів у лісових геосистемах, усвідомлюючи при цьому, що взаємодія компонентів – це не проста їх сумація? Безперечно, що ні. Вихід один – "м'яко" впливаючи на лісові геосистеми, надати цю можливість природі. Природа, через механізм біотичної регуляції, забезпечить матеріально-енергетичний баланс. Тепер все більше зарубіжних і вітчизняних науковців заявляють про *необхідність ведення лісового господарства, наближеного до природи*, ефективність якого значною мірою залежить від знань про природу і розумних дій, спрямованих на покращання стану лісових геосистем завдяки гармонійному, а не руйнівному втручанням [8, 16]. Нагальною потребою є збереження лісових геосистем, які знаходяться у відносно незміненому стані, і, хоча б частково, відновити розбалансовані.

У природних геосистемах (праліси, квазі-праліси, природні луки) конструктивними заходами з ведення господарства повинні бути: – заходи, спрямовані на підтримання (не порушення) ходу природних процесів в них; – збереження і забезпечення їх ефективної охорони шляхом заповідання.

В антропогенно порушених лісових геосистемах вибірковим рубкам слід надавати перевагу як таким, що зберігають лісове середовище та біотичне різноманіття, створюють умови для ускладнення системної організації, забезпечують динамічні якості лісових геосистем. При проектуванні лісогосподарських заходів необхідно забезпечувати оптимальну вікову структуру лісових геосистем, формувати такий склад порід, який би відповідав алгоритму зміни порід у сукцесійному процесі.

Враховуючи імовірність зростання антропогенного навантаження на агрогеосистеми, що обумовлено необхідністю задоволення зростаючих потреб у продуктах харчування і сировині, очевидно є необхідність забезпечення їх екологічної безпеки, що досягається шляхом ефективного управління ними, реконструкції (конструювання) та оптимізації з урахуванням басейнового і ландшафтного

рівнів [11, с. 162].

Басейново-ландшафтний принцип передбачає формування в межах річкового басейну збалансованого співвідношення лісових, водних і агрогеосистем до величини заданого рівня лісистості і лукопасовищного використання і розораності, які б відповідали особливостям структурно-функціональної організації природних геосистем (ландшафтів).

В агрогеосистемах структурна організація істотно порушена. Відповідно до закону внутрішньої динамічної рівноваги [14, с. 142] зміна складових геосистем викликає значні зміни інших показників (стійкість, надійність). У зв'язку з цим необхідна реконструкція (конструювання) агрогеосистем у багатокомпонентні геосистеми з відновленими властивостями стійкості, саморегуляції і самоочищення. Реконструкція агрогеосистем передбачає їх перебудову в геосистеми (створення "конструкцій"), які близькі до природних еталонів або оптимальних ландшафтів зонального типу, що забезпечується відновленням природних компонентів і формуванням складної (мозаїчної) структури. При відновленні природних компонентів (лісів, лук, водно-болотних угідь) в польових агрогеосистемах підвищується їх стійкість, поліпшуються умови життєдіяльності (закони необхідного різноманіття та екологічної кореляції [14, с. 149, 166].

Оптимізація агрогеосистем базується на системних і структурно-функціональних принципах та адаптивній стратегії, суть яких полягає у гнучкій і корегованій діяльності людини, спрямованій на формування такої структурно-функціональної організації агрогеосистем, яка забезпечує мінімізацію або усунення екологічних ризиків (ерозія і деградація ґрунтів, погіршення водного режиму території, збіднення біотичного і ландшафтного різноманіття).

Оптимізація агрогеосистем розглядається нами як процес науково обґрунтованої (з урахуванням законів, правил і принципів природокористування) структурно-функціональної організації їх території на принципі еколого-господарського балансу, згідно з яким зайняті природною рослинністю землі (ліси, луки) є землями «екологічного фонду», з яких формується природний каркас екологічної безпеки території. В оптимізованих агрогеосистемах екологічна безпека забезпечується їх стійкістю і стабільністю завдяки формуванню складної (мозаїчної) структури і насичення

компонентами з високою біологічною продуктивністю і біотичним різноманіттям, довговічністю та значними середовищевірними функціями. Орні землі, лісові насадження, залужені ділянки при їх оптимальному поєднанні та розміщенні утворюють парагенетичну систему з емерджентними властивостями – лісоагрогеосистему, яка за своєю сутністю і ознаками відповідає "культурному ландшафту" – цілеспрямовано зміненому людиною ландшафту задля покращення його екологічних, господарських та естетичних властивостей. Реконструкція і оптимізація агрогеосистем здійснюється шляхом формування ґрунто-водоохоронних біоінженерних комплексів [11, с. 162; 12, с. 224]. Вони базуються на принципах "відновленого ландшафту" і розглядаються нами як сукупність впроваджуваних у межах елементарних водозборів і річкового басейну в цілому узгоджених з особливостями структури агрогеосистем організаційних і регулюючо-захисних (біологічних, інженерно-технічних) заходів, які створюють нову цілісність – лісоагрогеосистему і забезпечують її екологічну безпеку.

Основою для впровадження ґрунтоводоохоронних біоінженерних комплексів є *робочі проекти землеустрою* території сільської (селищної) ради з оптимізованою структурою і розміщенням угідь (орні землі, ліси, сіножаті, пасовища та ін.), системою сівозмін та удобрення ґрунтів, нанесеними необхідними меліоративними елементами (захисні лісові насадження, стокорегулюючі лісосмуги, залужені буферні смуги), мережею доріг та іншими складовими інфраструктури. Проект землеустрою є земельно-кадастровим документом, на основі якого повинен проводитися продаж (ринок) земель сільськогосподарського призначення і державний контроль за виконанням землевласниками і землекористувачами проектних рішень.

Висновки. Основною причиною виникнення екологічних ризиків і зниження рівня екологічної безпеки природних і антропогенних геосистем є порушення природного механізму біотичної регуляції, недотримання у процесі господарської діяльності законів, правил і принципів природокористування. Теоретичні основи екологічної безпеки базуються на концепціях збереження і ренатуралізації природних геосистем, біотичної регуляції навколишнього навколишнього середовища, реконструкції (конструювання) та оптимізації антропогенних агрогеосистем, формування

близьких до природних "культурних ландшафтів".

Література:

1. Голубець М.А. Плівка життя / М.А. Голубець. – Львів: "ПОЛЛІ", 1997. – 186 с.
2. Голубець М.А. Екосистемологія / М.А. Голубець. – Львів: "ПОЛЛІ", 2000. – 316 с.
3. Горшков В.Г. Физические и биологические основы устойчивости жизни / В.Г. Горшков. – М.: ВИНТИ, 1995. – XXVIII. – 472 с.
4. Кілінська К. Природно-господарська різноманітність – складова регіонального природокористування / К. Кілінська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: географія. Спеціальний випуск: Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива. – Тернопіль: СМП "Тайп", 2010. – № 1 (вип. 27). – С. 3-10.
5. Лосев Л.С. Биотическая регуляция и ее значение для наук о земле, жизни и экологии / Л.С. Лосев // Український географічний журнал. – К.: "Академперіодика", 2006. – № 4. – С. 22-25.
6. Ляшенко Д.О. Глобальні проблеми сучасності та їх можливий прояв в Україні / Д.О. Ляшенко // Український географічний журнал. – К.: "Академперіодика", 2002. – № 3. – С. 63-68.
7. Меняющийся мир: географический подход к изучению. Советско-американский проект / Под ред. Джон Р. Матер, Г.В. Сдасюк. – М.: [б.в.], 1991. – 392 с.
8. Наближене до природи лісівництво в Українських Карпатах / [М.В. Чернявський та ін.]; за ред. М.В. Чернявського. – Львів: ЛА "Піраміда", 2006. – 88 с.
9. Праліси Закарпаття. Інвентаризація та менеджмент / Ф.Д. Гамор [та ін.]. – Рахів: [б.в.], 2008. – 86 с.
10. Приходько М.М. Управління природними ресурсами та природоохоронною діяльністю / М.М. Приходько, М.М. Приходько (молодший). – Івано-Франківськ: Фоліант, 2004. – 847 с.
11. Приходько М.М. Регіональні геоecологічні дослідження і раціональне природокористування (на прикладі Івано-Франківської області): [монографія] / М.М. Приходько. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2006. – 245 с.
12. Приходько М.М. Екобезпека природних і антропогенних геосистем: проблеми, цілі, пріоритети / М.М. Приходько // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: географія. Спеціальний випуск: Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива. – Тернопіль: СМП "Тайп", 2010. – № 1 (вип. 27). – С. 219-225.
13. Приходько М.М. Стійкість як фактор збалансованого природокористування та екологічної безпеки геосистем // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Спеціальний випуск до V науково-практичної конференції "Сучасні проблеми збалансованого природокористування" (листопад, 2010). – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 36-39.
14. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
15. Сочава В.Б. Ведение в учение о геосистемах / В.Б. Сочава. – Новосибирск: Наука, 1978. – 320 с.
16. Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення / [Стойко С.М. та ін.]; за ред. Стойка С.М. – Львів: Меркатор, 2007. – 306 с.
17. Фоновий моніторинг навколишнього природного середовища: [монографія] / [Приходько М.М. та ін.]; під ред. М.М. Приходька. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2010. – 324 с.
18. Шевчик В.Л. Збереження генфонду автохтонних лісів України – нагальна проблема сьогодення / В.Л. Шевчик, М.Г. Чорний // Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку. Збірник статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27-29 листопада 2007 р., м. Житомир). – Житомир: ПП "Рута", 2007. – Том II. – С. 172-174.

Резюме:

Приходько Н. К ТЕОРИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИРОДНЫХ И АНТРОПОГЕННЫХ ГЕОСИСТЕМ

В статье на примере региона Украинских Карпат и прилегающих территорий изложены теоретические основы экологической безопасности природных и антропогенных геосистем, которые базируются на принципах сохранения и ренатурализации природных геосистем, биотической регуляции геосистемно организованной окружающей природной среды, конструирования и оптимизации агрогеосистем, формирования близких к природным «культурных ландшафтов»

Ключевые слова: геосистема, ренатурализация, биотическая регуляция, конструирование, оптимизация.

Summary:

Pryhodko M. CONCERNING THEORY OF ENVIRONMENTAL SAFETY OF NATURAL AND ANTHROPOGENIC GEOSYSTEMS

The article outlines theoretical framework of environmental safety of natural and anthropogenic geosystems, based on principles of natural geosystem renaturalization, biotic control of geosystem-organized natural environment, engineering/optimization of agrogeosystems and formation of "cultural landscapes" which are close to natural ones, taking the Ukrainian Carpathians region and adjacent territories as an example.

Key words: geosystem, renaturalization, biotic control, engineering, optimization.

Рецензент: проф. Адаменко Я.О.

Надійшла 22.09.2011р.

БАЛЬНА ОЦІНКА БІОТИЧНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розроблено критерії і показники, здійснено бальну оцінку біотичних рекреаційних ресурсів фізико-географічних районів в межах Тернопільської області. Виділено три типи районів з найсприятливішими (Миколаївсько-Бережанський, Ходорівсько-Бучацький, Кременецький і Чортківсько-Камянець-Подільський), середньо сприятливими (Радехівсько-Бродівський, Смигівсько-Славутський, Зборівсько-Теребовлянський, Вороняцький, Збаразько-Смотрицький (Товтровий) і Лановецько-Теофіпільський) і малосприятливими (Підволочисько-Авратинський, Вілійсько-Ізяславський, Гримаїлівсько-Гусятинський фізико-географічні райони) біотичними рекреаційними ресурсами.

Ключові слова: бальна оцінка, біотичні рекреаційні ресурси, рекреаційні ліси, флористичні рекреаційні ресурси, фауністичні рекреаційні ресурси.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Біотичні рекреаційні ресурси – це всі компоненти живої природи, що включають флористичні і фауністичні ресурси, і які на даному рівні розвитку суспільства використовуються, або можуть бути використані в процесі відновлення і розвитку фізичних і духовних сил людини, її працездатності і здоров'я, задоволення її естетичних і пізнавальних потреб. Біотичні рекреаційні ресурси виступають одночасно технологічно обов'язковими і сприятливими для рекреаційного процесу природними ресурсами, які безпосередньо беруть участь у відновленні духовних і фізичних сил людини, а також впливають на формування кліматичних, гідрологічних, ґрунтових рекреаційних ресурсів. Об'єднуючись у рекреаційному комплексі з іншими ресурсами, вони створюють високий рівень атрактивності будь-якого ландшафту. Власне тому дослідження біотичних рекреаційних ресурсів є актуальним, своєчасним і доцільним.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання дослідження біотичних рекреаційних ресурсів висвітлено в працях: В.Преображенського, Л. Мухіної (1967, 1971, 1975), Б. Ліханова, Н. Ступіної (1970), С. Генсірука, М. Нижника, Р. Возняка (1987), В. Козлова, Л. Філіповича, І. Чалої (1990), О. Бейдика (2001, 2004, 2009), Л. Царика, Г. Чернюк (2001), М. Поколодної (2003), Н. Фоменко (2007) та інших.

Мета дослідження – провести бальну оцінку біотичних рекреаційних ресурсів Тернопільської області в межах фізико-географічних районів з метою оцінки їх сприятливості для використання в рекреаційних цілях.

Виклад основного матеріалу. Рослинні рекреаційні ресурси об'єднують всю різноманітність флори, яка володіє лікувальними властивостями, науковою, науково-пізнавальною, природно-естетичною і медико-біологіч-

ною цінністю і бере участь у процесі відновлення духовних і фізичних сил людини. Це природні ресурси, які володіють здатністю до самовідновлення [5].

Практично всі ліси, придатні для організації в них відпочинку і оздоровлення населення, є рекреаційними, використання яких обумовлене наявністю унікальних природних комплексів з мальовничими ландшафтами, багатим рослинним і тваринним світом. Позитивний вплив лісу пояснюється перш за все його мікрокліматичними особливостями, тобто специфічними температурним режимом, умовами зволоження, освітлення, фітонцидністю повітря, іонізацією тощо. У Тернопільській області підлісами зайнято до 14,5% території, під луками – 12,5%, лучно-стєпова і стєпова рослинність збереглась фрагментарно на крутих схилах Кременецького та Опільського горбогір'я, на горбах Товтрового пасма, в долинах р. Дністер та її приток, у місцях, незручних для сільськогосподарського використання. Оскільки, згідно нової схеми фізико-географічного районування України Тернопільську область віднесено до зони широколистяних лісів, то це накладе свій відбиток і на організацію лісового господарства в нашій області, лісистість території якої повинна зрости до 20-40%, що безумовно сприятиме зростанню рекреаційного потенціалу регіону. Найбільші площі лісів на Тернопільщині зосереджені у Бережанському, Монастирському, Шумському, Кременецькому, Борщівському, Гусятинському, Бучацькому адміністративних районах. За останні десятиріччя показник лісистості території Тернопільської області зростає (1979 рік – 12%; 2010 рік – 14,5%), але він ще не досягнув оптимального рівня, розрахованого для цього регіону (близько 30%). Ліси на території області розповсюджені нерівномірно.

Основні лісові масиви зосереджені на периферії області: в північній частині, на

заході, півдні і південному-сході, де лісистість коливається від 16% до 25%.

Найменше лісів припадає на центральну частину області, включаючи такі адміністративні райони: Лановецький, Підволочиський, Козівський, Тернопільський, де лісистість коливається від 4% до 7%.

Панівними є широколистяні ліси. На крайній півночі області незначну площу займають соснові та дубово-соснові ліси [4].

Рекреаційна цінність залежить від лісистості, породного складу та бонітету деревостану; естетичності та частоти зміни пейзажів, ландшафтів; заболоченості території; наявності грибних та ягідних місць, водойм, тощо. Вікова структура лісових насаджень Тернопільської області сприятлива для розвитку в них різних видів рекреації, позитивно впливає на організм людини, знижуючи рівень захворюваності серцево-судинної системи, органів дихання, нервової та кістково-м'язової систем. Середній вік лісових насаджень становить 49 років. В області переважають молодняки (44%) та середньовікові насадження – 41,7%, і лише 9,1% та 5,2% площі вкритої лісом припадає на досягаючі та стиглі насадження. За віковою структурою лісопаркові масиви, які є основою рекреаційних лісів області, представлені молодняками (40,9%) та середньовіковими насадженнями (53,6%) [3].

Реалізація лікувально-оздоровчої функції в значній мірі залежить не лише від вікової структури, але і від видового складу лісу. Найбільш сприятливі для відпочинку соснові, сосново-дубові, дубові, липові, березові та кленові ліси. На здоров'я людини сприятливо впливають підвищена іонізація лісового повітря, здатність зелених насаджень виділяти фітонциди і кисень у навколишнє середовище і поглинати вуглекислий газ. Оптимальною іонізацією повітря характеризуються мішані і соснові ліси. Найвища іонізуюча здатність характерна для лісів північної частини області, де значний відсоток соснових насаджень (35%).

До власне рекреаційних лісів належать зелені зони міст та приміських територій (головним чином сквери, сади, парки, лісопарки, дендропарки), ліси лікувально-оздоровчих закладів (курортні ліси). Рекреаційні функції також здійснюють спеціальні зони природоохоронних об'єктів, ліси вздовж туристських маршрутів, автомобільних шляхів, водоохоронні, ґрунтозахисні, експлуатаційні ліси

державного лісового фонду тощо.

Фауністичні рекреаційні ресурси – це природні ресурси, які об'єднують всю різноманітність тваринного світу, володіють науковою, науково-пізнавальною, природно-естетичною і медико-біологічною цінністю і використовуються в рекреаційній сфері [5]. Рекреаційні ресурси тваринного світу належать до відновлюваних, оскільки вони наділені здатністю до самовідтворення. Вони виступають одночасно і технологічно обов'язковими ресурсами, безпосередньо беручи участь у процесі відтворення духовних і фізичних сил людини, і сприяючими рекреаційному процесу природними ресурсами, формуючи ґрунтові і комплексні природні ресурси. Фауністичні рекреаційні ресурси є невід'ємною складовою всіх видів туризму, особливо спортивного полювання.

Мисливські угіддя та ресурси фауни є складовою частиною природних ресурсів, зокрема – лісових. Найбільшим користувачем мисливських угідь є Українське товариство мисливців та рибалок. В останні роки спостерігається зниження чисельності та обсягів добування таких мисливських тварин, як козуля, дика свиня, качки, сірі гуси. Разом з тим, існує тенденція до зростання смертності диких мисливських тварин. Рибальство в області базується на ставковому господарстві та вирощуванні таких риб: коропових (короп, карась); хижаків (судак, щука, окунь, ротан); риб-аборигенів (лящ, лин, плотва, червонопірка); у Дністрі і його допливах водяться сом, білорибця, лящ, судак, щука [2].

Особливе місце серед біотичних рекреаційних ресурсів посідають природно-заповідні території. Це – природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, ботанічні і зоологічні заказники, ботанічні і зоологічні пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного та місцевого значення, що сприяють розвитку організованого туризму і є потенційними екскурсійними об'єктами. Однак, рекреаційне використання заповідних територій не повинно порушувати їх заповідний статус. Велике рекреаційне значення мають заказники загальнодержавного значення: Касперівський, “Дача Галілея”, “Суразька дача”, “Жижавський”, “Обіжєвський”, урочище “Криве”, “Веселівський”, “Голицький”, “Яблунівський”, “Чистилівський”, “Семиківський”, “Серетський”. Це – унікальні лісові, ботанічні, орніто-

логічні ділянки, які доступні для організовано-го туризму, екскурсій та відпочинку.

Типологічне ранжування рослинних ПРР для фізико-географічних районів Тернопільської області проводилось з метою оцінки їх сприятливості для використання в рекреаційних цілях. З-поміж різних типів рослинності (степової, лучної, болотної) найбільш важливою для організації рекреаційної діяльності є лісова рослинність. Тому, при оцінці враховувалися наступні критерії: загальна площа лісів фізико-географічного району; лісистість території; площа рекреаційних лісів; частка рекреаційних лісів від загальної площі лісів. Кожен з показників оцінювався за умовною трибальною шкалою.

Бал загальної площі лісів визначався наступним чином: 1 бал – до 10 тис. га; 2 бали – 10,1 тис. га – 25 тис. га; 3 бали – 25,1 тис. га – 34 тис. га. Як видно з таблиці 1, найбільший бал отримали Миколаївсько-Бережанський, Ходорівсько-Бучацький, Зборівсько-Теребовлянський і Чортківсько-Камянець-Подільський фізико-географічні райони, найменший бал – Радехівсько-Бродівський, Смигівсько-Славутський, Вороняцький, Вілійсько-Ізяславський, Гримайлівсько-Гусятинський, Збарзько-Смотрицький (Товтровий) фізико-географічні райони.

При визначенні лісистості території виходили з того, що: 1 бал – до 10%; 2 бали – 10-20%; 3 бали – 21-43%. Найвищий бал отримали Радехівсько-Бродівський, Смигівсько-Славутський, Миколаївсько-Бережанський, Кременецький фізико-географічні райони. Порівнюючи бальні оцінки площі лісів і залісненості території, можна побачити повний збіг в випадку з Миколаївсько-Бережанським районом і кардинально-протилежні бали в випадку з Радехівсько-Бродівським, Смигівсько-Славутським фізико-географічними районами. Це можна пояснити тим, що площа лісів відносно невелика в зв'язку з тим, що незначна площа самого фізико-географічного району, але відсоток лісів по відношенню до площі території значний.

При визначенні площі рекреаційних лісів виходили з того, що у 1 бал оцінювалась площа до 1 тис. га; 2 бали – 1,1 тис. га – 5,9 тис. га; 3 бали – 6 тис. га – 8 тис. га. Найвищий бал отримали Чортківсько-Камянець-Подільський і Кременецький фізико-географічні райони, середню кількість балів – Зборівсько-Теребовлянський, Миколаївсько-Бережанський, Ходорівсько-Бучацький, Збарзько-

Смотрицький (Товтровий) фізико-географічні райони. Всі решта райони отримали найнижчу оцінку в 1 бал.

При оцінці частки рекреаційних лісів від загальної площі лісів фізико-географічного району використовувалась наступна градація: 1 бал – 1-9,9%; 2 бали – 10-24,9%; 3 бали – 25-30%. Цей показник показує можливість використання лісових ресурсів в рекреаційній сфері, тому він включений нами в загальну оцінку рослинних рекреаційних ресурсів. Хоча, на нашу думку будь – який лісовий масив, навіть той, що не відноситься до категорії рекреаційних, використовується населенням для задоволення рекреаційних потреб (пікніки, збір ягід, грибів, березового соку тощо).

Інтегральна оцінка рослинних рекреаційних ресурсів визначалася як сума балів оцінки загальної площі лісів фізико-географічного району; лісистості території; площі рекреаційних лісів; частки рекреаційних лісів від загальної площі лісів. При визначенні балу застосовувалась наступна градація: 1 бал – 1 – 4; 2 бали – 5 – 7; 3 бали – 8 – 11.

Проведена оцінка біотичних ПРР за даними критеріями дала можливість провести їх типізацію (табл. 1). Зокрема, до першої групи відноситься Миколаївсько-Бережанський, Ходорівсько-Бучацький, Кременецький і Чортківсько-Камянець-Подільський фізико-географічні райони, які при оцінці отримали 3 бали. До другої – Радехівсько-Бродівський, Смигівсько-Славутський, Зборівсько-Теребовлянський, Вороняцький, Збарзько-Смотрицький (Товтровий) і Лановецько-Геофіліпський фізико-географічні райони, які при оцінці отримали 2 бали.

До третьої – Підволочисько-Авратинський, Вілійсько-Ізяславський, Гримайлівсько-Гусятинський фізико-географічні райони, які при оцінці отримали 1 бал.

Висновки. Еколого-географічний аналіз і оцінка біотичних рекреаційних ресурсів Тернопільської області дають можливість встановити територіально-функціональні відмінності, які проявляються в межах виявлених типів районів. В результаті типізації нами виявлено певну територіальну диспропорцію в розміщенні біотичних рекреаційних ресурсів (вони приурочені переважно до периферійного положення) і територіями з найбільшим рекреаційним попитом (це центральна частина області, зокрема місто Тернопіль, яке відчуває певний

Бальна оцінка біотичних рекреаційних ресурсів.

№ з/п	Фізико-географічний район	Площа фізико-географічного району, га	Площа лісів, га	Бал	Лісистість, %	Бал	Площа рекреаційних лісів, га	Бал	Відсоток рекреаційних лісів по відношенню до всієї площі лісів, %	Бал	Сума балів	Оцінка рослинних рекреаційних ресурсів
1	Радехівсько-Бродівський	6080	3800	1	43	3	100	1	2,6	1	6	2
2	Смигівсько-Славутський	17280	5600	1	31	3	100	1	1,8	1	6	2
3	Миколаївсько-Бережанський	82119	26000	3	32	3	2759	2	10,6	2	10	3
4	Ходорівсько-Буцацький	134913	28691	3	22	3	2041	2	7,1	1	9	3
5	Вороняцький	22890	5600	1	15	2	400	1	7	1	5	2
6	Зборівсько-Теребовлянський	308130	18000	2	6,3	1	4000	2	22	2	7	2
7	Гримайлівсько-Гусятинський	131319	6400	1	5	1	532	1	8,3	1	4	1
8	Збаразько-Смотрицький (Товтровий)	71308	10521	1	11	2	3500	2	33	3	8	3
9	Чортківсько-Камянець-Подільський	188400	28400	3	12	2	7067	3	25	3	11	3
10	Кременецький	56510	17600	2	21	3	6069	3	34,5	3	11	3
11	Вілійсько-Ізяславський	8480	400	1	5	1	-	1	3	1	4	1
12	Лановецько-Геофіпольський	145319	6400	2	4	1	300	1	3	1	5	2
13	Підволочисько-Авратинський	72090	2800	1	4	1	100	1	3,5	1	4	1

дефіцит рекреаційних ресурсів в радіусі 30 кілометрів). Тому, доцільним було б створення в межах центральної частини області низки регіональних ландшафтних парків для збере-

ження рекреаційного попиту населення та проведення ренатуралізаційних заходів з відновлення лісової рослинності.

Література:

1. Научно-прикладные аспекты типологии и оценки рекреационных территорий / К.В. Зворыкин, Г.Д. Мухин, В.З. Насретдинова [и др.] // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География. – М.: Изд-во Моск. Ун-та. – 1987. – № 4. – С. 10–15.
2. Новицька С.Р. Біотичні рекреаційні ресурси Тернопільської області / С.Р. Новицька // Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль: Видавн. відділ ТНПУ, 2008. – № 1. – С. 225–232.
3. Питуляк М.Р. Природні рекреаційні ресурси Тернопільщини, проблеми їх раціонального використання і охорони (навчальний посібник) / М.Р. Питуляк – Тернопіль: в-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 1999. – 60 с.
4. Природа Тернопільської області / [за ред. К.І. Геренчука] – Львів: В-во ЛДУ, 1979. – 169с.
5. Природные рекреационные ресурсы, состояние окружающей среды и экономико-правовой статус прибрежных курортов / [М.М. Амирханов, Н.С. Лукашина, А.П. Трунев и др.]. — М.: ОАО "Издательство "Экономика", 1997. — 207 с.

Резюме:

Новицька С.Р. БАЛЬНАЯ ОЦЕНКА БИОЛОГИЧЕСКИХ РЕКРЕАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ.

Разработано критерии и показатели, осуществлена бальная оценка биологических рекреационных ресурсов физико-географических районов в пределах Тернопольской области. Были выделены три типа районов с самыми благоприятными (Николаевско-Бережанский, Ходоровско-Буцацкий, Кременецкий и Чортковско-Камянец-Подольский), среднеблагоприятными (Радеховско-Бродовский, Смиговско-Славутский, Зборовско-Теребовлянский, Вороняцкий, Збаразько-Смотрицкий (Товтровый) и Лановецко-Геофипольский) и малоблагоприятными (Подволочиско-Авратинский, Вилийско-Изяславский, Гримайловско-Гусятинский физико-географические районы) биологическими рекреационными ресурсами.

Ключевые слова: бальная оценка, биологические рекреационные ресурсы, рекреационные леса, флористические рекреационные ресурсы, фаунистические рекреационные ресурсы.

Summary:

Novitska S.R. BALL ESTIMATION OF BIOLOGICAL RECREATIONAL RESOURCES OF THE TERNOPIL AREA.

Criteria and indexes are worked out, the ball estimation of biological recreational resources lands cape geographical districts with in the limits of the Ternopil area it is carried out. Three types of districts are selected with most favorable, middle favorable and by scarcely favorable biological recreational resources.

Keywords: ball estimation, biological recreational resources ,recreational forests, vegetable recreational resources, animal recreational resources.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 21.09.2011р.

СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ЛАНДШАФТІВ БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ РІЧКИ СИНЮХА

Проведення ландшафтно-екологічного аналізу території необхідне для розробки науково-обґрунтованої регіональної екологічної політики та для оптимізації системи природокористування. Необхідність ландшафтно-екологічного аналізу обумовлена тим, що один і той же вид антропогенного впливу в різних ландшафтних комплексах має суттєво відмінні екологічні наслідки.

Ключові слова: басейнова система, антропогенне навантаження, екологічний стан, антропогенна трансформація, ландшафтно-екологічний аналіз.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Оптимізація середовища та концепція сталого розвитку в сучасних умовах із вирішенням економічних проблем передбачає поліпшення екологічного стану довкілля шляхом нормування антропогенного навантаження на ландшафти та раціонального використання території, до структури яких і входить басейн річки Синюха. Для цього необхідно, щоб параметри антропогенного впливу на довкілля встановлювались на безпечних для життя людини рівнях, за яких гарантується функціонування ландшафтів у зрівноважених станах. Для розробки норм антропогенних навантажень на ландшафти обов'язковим є дослідження антропогенної трансформації шляхом виявлення їх сучасного екологічного стану, встановлення залежності змін від інтенсивності антропогенних навантажень індивідуально для кожного природного регіону. Оцінка масштабів та глибини антропогенної трансформації ландшафтів дає змогу визначити пріоритетні заходи (залежно від ступеня трансформації) з охорони, підтримки та відтворення їх екологічної стійкості. Така оцінка можлива лише на підставі належно організованого контролю за станом довкілля і створення системи збалансованого еколого-економічного розвитку території.

Такі умови вимагають налагодження надійних систем моніторингу і оцінки поточного стану ландшафтів басейну р. Синюха для виявлення можливих кризових ситуацій, розробки прогнозів розвитку негативних явищ, оптимізації існуючих програм моніторингових спостережень, господарської і рекреаційної діяльності. Існуючі наукові підходи при проведенні досліджень ландшафтів басейнів річок – вибірковий моніторинг і відсутність комплексності при аналізі не забезпечують отримання науково обґрунтованих рекомендацій щодо сталого розвитку даних ландшафтів. Тому є необхідним проведення наукового дослідження з метою оцінки сучасного екологічного стану ландшафтів басейну

р. Синюха.

Виклад основного матеріалу. Басейнові системи (якою є і басейнова система р. Синюха), за визначенням І.П.Ковальчука, це інтегральні природно-господарські утворення, що виникають на базі природних геосистем у результаті прояву різноякісних природних, природно-антропогенних і техногенних явищ та процесів, а також конструктивної роботи людини [5, с.12].

Річка Синюха – ліва притока Південного Бугу, яка впадає в нього біля м. Первомайськ, Миколаївської області. Довжина її 111 км, площа басейну – 16,725 тис. км². Річка протікає територіями таких адміністративних районів як Новоархангельський, Голованівський, Вільшанський, Новоукраїнський, Добровеличківський, Маловисківський, та Новомиргородський Кіровоградської області та Жашківський, Монастирищенський, Христинівський, Уманський, Тальнівський, Звенигородський, Шполянський, Катеринопільський, Манківський та Лисянський Черкаської області. Утворюється злиттям річок Гірський Тікич, Гнилий Тікич, Велика Вись, Ятрань, Сухий Ташлик та Чорний Ташлик.

Екологічний стан басейнової системи р. Синюха пов'язаний з роботою в першу чергу підприємств видобувної (комплекс по видобутку уранових руд, торфу, каолінів, лабрадоритів), машинобудівної промисловості, сільськогосподарських підприємств, автотранспорту, ТЕЦ, заводів будматеріалів, де найчастіше фіксуються викиди зі збільшеною ГДК оксидів С, N, S.

Джерела забруднення басейнової системи р. Синюха.

У басейні р. Велика Вись (яка є лівою притокою р. Синюха) промисловість представлена гірничо-добувною галуззю. Діюча Смоленська шахта по видобутку уранових руд знаходиться в 12 км від м. Мала Виска Кіровоградської області. Їх запаси становлять

30 тис. т в перерахунку на збагачену сировину. Найбільш продуктивна частина родовища спрацьована, гірничі роботи в даний час ведуться на глибині 640 м. Найперспективнішим є Новокостянтинівське родовище в Маловисківському районі, його запаси оцінюються як найбільші в Європі і їх вважають п'ятими в світі за потужністю.

В межах Новомиргородського і Маловисківського районів розміщуються родовища лабрадоритів, які можуть слугувати декоративно-облицювальним матеріалом.

На території басейну Велика Вись знаходяться невеликі родовища торфу, які містять низинний тип торфу, зольність його становить 33%, теплопровідність 5158 ккал / кг. Використовується для виробництва паливних брикетів, нафтопродуктів, виготовлення будівельних матеріалів, як добриво у сільському господарстві, в медицині для грязелікування.

В басейні р. Ятрань промислові кар'єри представлені Уманським і Старобабанським гранітними кар'єрами та Сушківським глиняним кар'єром. Їх генезис зумовлений видобуванням різноманітної мінеральної сировини. Належність кар'єрів до техногенного рельєфу зумовлена застосуванням технологій і техніки для розкриття земної поверхні та виймання із земної кори певного об'єму гірської маси. З останнім пов'язане виникнення на поверхні землі западин. При розробці гранітних кар'єрів відбуваються викиди шкідливих речовин в атмосферу. У межах кар'єру спостерігаються природні явища рельєфоутворення екзогенного походження, пов'язані з дією рухливої води, вітру, вивітрювання та гравітаційної енергії. Ці процеси є побічними, вони не запрограмовані, можуть вважатися посттехногенними. Найбільш характерними формами посттехногенного рельєфу в кар'єрах є зсуви, обвальні та обсипні схили на бортах, конуси осипання та обвалення скельних порід на днищі біля підніжжя бортів кар'єра, а також на поверхні кар'єрних терас.

В результаті роботи підприємств гірничо-видобувної промисловості відбуваються зсування масивів гірських порід призводить до того, що вище розміщені водоносні горизонти, тріщинами з'єднуються між собою і з поверхневими осадовими водами. В результаті відбувається змішування і хімічна взаємодія між розчиненими речовинами вод різних горизонтів. Змішування і збагачення вод різних водоносних горизонтів і на основному робочому горизонті утворює шахтну воду, яка

є несприятливою для водойми, в які вона скидається.

У басейні р. Гнилий Тікич підприємства займають 495 га. Вони представлені 9 землекористувачами. Значні площі займають такі землекористувачі: Ватутінський комбінат вогнетривких матеріалів – 214,8 га, шахтоуправління "Ватутінське" – 78,6 га. Землі цих підприємств використовуються, в основному, за цільовим призначенням.

Великі промислові підприємства басейну річки Гірський Тікич: ВАТ "Тікич", ВАТ "Жашківський цукровий завод", ВАТ "Жашківський хлібокомбінат", ВАТ "Жашківський маслозавод", колективне підприємство "Відродження", дочірнє підприємство "Жашківський машинобудівний завод", ВАТ "Більшовик".

Забруднення атмосферного повітря.

Однією з головних причин забруднення повітряного басейну річки Синюхи шкідливими речовинами є моральне старіння та фізична зношеність наявного на підприємствах технологічного обладнання, устаткування та очисних споруд, які призначені для зменшення концентрації забруднюючих речовин у викидах, з метою досягнення нормативів гранично допустимих викидів.

Забруднення атмосферного повітря території дослідження відбувається за рахунок підприємств видобувної та машинобудівної промисловості, сільськогосподарських підприємств, ТЕЦ, експлуатації автомобільного та залізничного транспорту, шкідливі викиди від яких становлять 53,1% загального обсягу викидів в атмосферу. Причинами такого становища є несправні автомобілі, низька якість палива, незадовільний технічний стан автомобільних доріг [3,4]. За останні роки спостерігається зменшення загального обсягу викидів шкідливих речовин в атмосферу, але це відбувається в основному за рахунок скорочення промислового виробництва у більшості галузей, а також із зменшенням перевезень вантажів та пасажирів територією басейнової системи. Найбільша кількість забруднюючих речовин викидається підприємствами м. Умань, Тальнівського, Христинівського, Жашківського районів [3,4].

В басейні р. Синюхи забруднення навколишнього середовища відбувається в першу чергу на автомагістралі Київ-Одеса. Основні впливи автодоріг на довкілля пов'язані з шумом, викидами, пилом, стоками вод з проїжджої частини, порушенням умов існування та

шляхів міграції фауни та знищенням флори у смузї землевідведення. Загалом вплив магістральної автодороги на довкілля поширюється на відстань 2-3 км, в залежності від рельєфу, наявності штучних перешкод та природних бар'єрів. У цій смузї проявляються прямі і непрямі зміни природних систем, показники забруднення компонентів довкілля внаслідок експлуатації транспорту перевищують коливання середньорічного фонового рівня. З метою зниження негативного впливу на довкілля передбачене обов'язкове виконання захисних, відновлювальних, охоронних та компенсаційних заходів. За даними інституту ДП Укрдїпродор кошторис на вартість лише прямих витрат пов'язаних із зниженням негативного впливу на довкілля, при будівництві та реконструкції магістральних автодоріг складає від 5 до 15% від загальної вартості доріг. Загалом, за оцінками комплексні заходи зі зниження впливу автодоріг на довкілля мають таку максимальну ефективність: протишумові – 40-60% зниження шуму, проти-вібраційні – до 100% зниження вібрації, захист повітряного басейну, до 70% зниження розсіювання викидів та до 90% запилення, захист ґрунтів – 80-90% зниження концентрації твердофазних випадін, до 70% – аерозольних, 80% – зниження потрапляння забруднених стоків, захист поверхневих і підземних вод, 80% зниження забруднення вод, відновлення порушених екосистем – можливе повне відновлення біотопів та екосистемних ланцюгів, часткове – зовнішніх міграційних зв'язків. Проте навіть виконання всіх природоохоронних та санітарних заходів часто не забезпечує дотримання нормативних граничних обмежень у зоні житлової забудови. Резерви у вирішенні проблеми навантаження на довкілля є у поліпшенні техніко-експлуатаційних якостей шляхів сполучення. Практична реалізація зазначених підходів також може бути кількісно оцінена. Так, капітальний ремонт дорожнього полотна знижує масштаби інтегрованого впливу на довкілля у 1,3-1,4 рази внаслідок усунення додаткового впливу незадовільних умов проїзду. Виведення трас автодоріг за межі населених пунктів дозволяє знизити рівні шуму та емісії відпрацьованих газів у житловій зоні у 1,5 і більше разів у залежності від конкретних умов. Альтернативним рішенням є спорудження транспортних естакад. Вони не лише дозволяють найменше порушувати існуючий природний ландшафт, біотопи та біоекосистеми, але і зберігають шляхи міграції

тварин [3,4].

Забруднення ґрунтів. Понад 90% орних земель району перебувають під захистом лісосулуг. Деякі з них закладені ще в минулому сторіччі В. Докучаєвим. Та найбільше славиться ця територія своїми чорноземами, в Добровеличківському районі знаходиться місце найглибшого залягання чорнозему в світі.

Згідно усереднених даних агрохімічної характеристики обстежених земель у 68 господарствах Вільшанського, Новоархангельського та Первомайського районів за вмістом гумусу і елементів живлення, а також реакції ґрунтового розчину і вмісту мікроелементів погіршення властивостей ґрунтів відбулося неістотне і середньорайонні показники знаходяться в межах статистичної похибки, а за вмістом гумусу ніби спостерігається по деяких районах навіть збільшення, проте такий висновок оманливий і він не відображає реального стану справ. Адже, наприклад, в Новоархангельському районі у 2005 році обстежено лише 30,7 тис. га проти 51,8 тис. га у 2000 році. Скорочення склало 40,8%.

Екологічний стан ґрунтів Первомайського району характеризується зменшенням вмісту рухомого фосфору та гумусу, тобто втратою рівня родючості та екологічної стійкості. Зменшення в часі вказаних показників нерівномірне: за період 1991-1995 рр. швидкість втрат фосфору та гумусу вища, ніж за період 1995-2000 рр. це свідчить, що для ґрунтів агроекосистем навіть незначне порушення балансу втрат та надходження елементів живлення призводить до дестабілізації, своєрідного "стресу родючості".

Цілком логічно припустити, що при стихійній консервації земель, яка відбулася в період зміни власності в аграрному секторі, вилучилися із інтенсивного землеробства у першу чергу бідні ґрунти. Тому на площах, які обстежувалися Кіровоградським обласним державним проектно-технологічним центром охорони родючості ґрунтів і спостерігається інколи навіть істотне зростання запасів поживних речовин. Зокрема у Новоархангельському районі збільшення вмісту гумусу склало 0,25%. У Голованіському районі, де скорочення обстежуваних площ було порівняно незначним, лише на 8,2% за всіма елементами живлення істотних змін у їх кількостях не спостерігається [2, с.41].

Для дослідження були відібрані зразки ґрунтів сільськогосподарських угідь та ґрунтів

з прилеглих до автотраси ділянок. Для визначення валового вмісту металів ґрунт обробляли нітратною кислотою при нагріванні. Рухомі форми вилучали з ґрунту ацетатно-амонійним буферним розчином з рН 4,8. У витяжках метали визначали методом атомно-абсорбційної спектроскопії. У проаналізованих зразках ґрунту, відібраних поблизу автотраси, концентрація цинку, нікелю і кобальту не перевищує гранично допустиму (23, 4, 5 мг/кг відповідно). Спостерігається незначне перевищення ГДК марганцю (1500 мг/кг) і міді (3 мг/кг), вміст свинцю перевищує ГДК (32 мг/кг) у 3 рази. Ґрунт сільськогосподарських угідь за вмістом рухомих форм металів (Cu, Zn, Co) відноситься до бідних. Нестача мікроелементів в ґрунтах призводить до зниження врожайності рослин та їх якості. При такому вмісті мікроелементів бажано застосовувати мікродобрива. Ділянки, прилеглі до автотраси, використовувати з метою сільськогосподарського виробництва не рекомендується.

У зв'язку з екстенсивним веденням сільськогосподарства поширюються негативні процеси деградації ґрунтів (зменшення вмісту гумусу, закислення), а також ерозія земель. В області в період 50-60-х років було необґрунтовано розорано понад 20 тис. га малопродуктивних і схилових земель. Розораність сільськогосподарських угідь досягла 70%, що порушило екологічно допустиме співвідношення площ ріллі та розпушування ґрунту. Неправильний напрям обробітку, знищення лісової та трав'яної рослинності на крутосхилах, неправильне розміщення доріг та інших лінійних об'єктів на місцевості сприяють інтенсивному розвитку ерозійних процесів. Тільки за останні 30 років кількість еродованих орних земель в області збільшилась майже на 80 тис. га і складає понад 360 тис. га. Основним чинником забруднення ґрунтів є хімізація сільськогосподарства. В області майже припинено створення захисних лісонасаджень (протиерозійних, вздовж шляхів і залізниць). На низькому рівні ведуться роботи по господарюванню в лісах, на даних у користування колективним сільгоспідприємствам, де зосереджено 30% лісового фонду.

Забруднення води. Міжнародні і національні концепції із збереження ландшафтного і біологічного різноманіття, розбудови і розвитку екомереж важливу увагу зосереджують на гідроекологічних об'єктах, роль яких у функ-

ціонуванні природних геосистем є визначальною. Їх роль і значимість визначається функціональною приналежністю, яку вони виконують у природному комплексі. Показники якісного складу вод є визначальними при оцінці екологічної ситуації – природні води активно реагують на прямі і побічні техногенні впливи та виступають провідниками на інші компоненти ландшафту. Головними інгредієнтами забруднення поверхневих вод є біогенні речовини, отрутохімікати, солі важких металів. Особлива занепокоєність викликає забрудненість малих річок, оскільки вони мають низький потенціал самоочищення.

Особливо гострою є проблема припинення скиду неочищених та недостатню очищених стічних вод. Останніми роками в питаннях екологічного стану водних екосистем значні зміни у бік покращення не відбуваються – скид забруднених стічних вод по регіону дослідження у 1994 р. становив 23,3 млн. м³, а у 2002 р. – 30, 2 млн. м³ [3,4]. Вирішити цю проблему можна лише будівництвом очисних споруд та систем зворотного водопостачання. Зношеність водопровідних і каналізаційних мереж у містах, Умань, Ватутіне та Звенигородка призводить до поривів та аварій на мережах, до забруднення докільля та перевитрат води. Поверхневі води забруднюються внаслідок неефективної роботи очисних споруд житлово-комунального господарства. Головними джерелами забруднення водних об'єктів є також цукрові заводи області.

Забруднення підземних вод в основному відбувається промисловими та сільськогосподарськими підприємствами, комунальним господарством. Підземні води забруднюються через проникнення виробничих стічних вод при подачі їх в каналізаційну мережу, а також шляхом просочування з накопичувачів при фільтрації стічних вод та із необлаштованих складів солей та мінеральних добрив.

Висновки. Отже, в результаті комплексного аналізу екологічної ситуації регіону дослідження виявлено:

1) погіршення властивостей ґрунтів, зменшення вмісту рухомого фосфору, гумусу (втрата рівня родючості та екологічної стійкості);

2) забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, в першу чергу на автомагістралі Київ - Одеса (пересувні джерела) та завдяки моральному старінню і фізичній зношеності наявного на підприємствах технологічного обладнання, устаткування та очисних споруд (стаціонарні

джерела);

3) літосферні порушення в результаті зсування гірських порід в кар'єрах;

4) зникнення природних лісів;

5) зникнення рідкісних рослин в результаті засухи, витоптування худобою, збирання населенням на лікарські потреби.

Головними причинами складного екологічного стану є:

- незбалансований розвиток водогосподарських комплексів, що зумовлює диспропорцію між потужностями систем водопостачання і очисних споруд каналізації, що з року в рік продовжує наростати.

- діючі споруди каналізації наздатні забезпечувати очистку стоків до норм гранично допустимих концентрацій, головним чином, через скиди у каналізацію виробничих стоків промислових підприємств;

- неконтрольоване і незаконне скидання підприємствами різного типу власності стоків в каналізаційні мережі, які виводять з ладу очисні споруди;

- посилене забруднення атмосферного повітря, ґрунтів та водних ресурсів автомобільним (автобан Київ-Одеса) та залізничним транспортом (ст. Помічна);

- змивання поверхневими стоками з полів у річку, ставки, струмки мінеральних добрив, отрутохімікатів і пестицидів;

- низька екологічна культура населення: засмічення при береговій смуги побутовими відходами, сміттєзвалищами, брудом від миття автотранспорту, неорганізований відпочинок на території річки із несприятливими для цього ґрунтовими умовами.

Антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище протягом багатьох десятиріч обумовило значну техногенну ураженість ландшафтів басейнової системи р. Синюха та потребує створення системи моніторингу і управління природокористуванням за участю місцевих громад.

Заходи, які необхідно запровадити для оптимізації природокористування: витокі під охорону як гідрологічні пам'ятки природи, відвести водоохоронні зони, змінити структуру с/г угідь за рахунок часткового залуження та заліснення малопродуктивних прируслових орних земель, ввести часткові обмеження на використання поблизу русла мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин, завершити будівництво очисних споруд.

Література:

1. Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень / М.Д.Гродзинський. – К.: Лікей. 1995. – 235 с.
2. Гелевера О.Ф. До питання моніторингу ґрунтів Кіровоградської області / О.Ф.Гелевера, С.Л.Синицький/ Географія та екологія: наука і освіта: мат. I Всеукр. наук.–практ. конф. – м.Умань, 20-21 квітня 2006 р. / МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини та ін.– К.: «Інтерлінк», 2006.–С.40–42.
3. Довкілля Кіровоградської області: статистичний збірник / Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Кіровоградській області. – Кіровоград, 2006. – 84 с.
4. Довкілля Черкащини за 2005 рік: Статистичний збірник / За ред. В.П. Приймак. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2006. – 144 с.
5. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / І.П.Ковальчук – Львів: Інститут українознавства. 1997. – 440 с.

Резюме:

Татьяна Копиевская. СОВРЕМЕННОЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ЛАНДШАФТОВ БАСЕЙНОВОЙ СИСТЕМЫ Р.СИНЮХИ.

Проведения ландшафтно-экологического анализа территории необходимо для разработки научно-обоснованной региональной экологической политики и для оптимизации системы природопользования. Необходимость ландшафтно-экологического анализа обусловлена тем, что один и тот же вид антропогенного воздействия в различных ландшафтных комплексах имеет существенно отличные экологические последствия.

Ключевые слова: бассейновая система, антропогенная нагрузка, экологическое состояние, антропогенная трансформация, ландшафтно-экологический анализ.

Summary:

Tatiana Kopyevskaya. THE ENVIRONMENTAL CONDITIONS OF LANDSCAPES BASIN SYSTEM R. SINYUKHI.

Conduct landscape-ecological analysis of the territory necessary for the development of science-based regional environmental policies and to optimize the system of nature. The need for landscape-ecological analysis due to the fact that the same kind of human impact in different landscapes have significantly different environmental impacts.

Keywords: Basin system, human pressure, ecological condition, anthropogenic transformation, landscape-ecological analysis.

ОЦІНКА ДЖЕРЕЛ ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯНОГО БАСЕЙНУ ВИКИДАМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ТЗОВ “БУРДЯКІВСЬКИЙ СПЕЦКАР’ЄР”

У даній статті проаналізовано спектр наукових праць, що стосуються досліджень гірничого комплексу та його впливу на стан повітряного басейну, проведено детальне дослідження виробничого процесу конкретного промислового об’єкту, охарактеризовано і оцінено джерела забруднення атмосфери підприємства. За обраною методикою опрацьовано розрахунок ареалів забруднення промислового підприємства ТзОВ “Бурдяківський спецкар’єр”, отримані результати оформлено в картосхему.

Ключові слова: природокористування, промислове підприємство, спецкар’єр, забруднення повітряного басейну, викиди джерела забруднення, ареал забруднення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Гірничопромисловий комплекс, як один із видів економічної діяльності, виступає серйозним забруднювачем навколишнього природного середовища, що проявляється в трьох основних напрямках: порушеннях земної поверхні, викидах в атмосферне повітря газових та пилових шкідливих речовин, забрудненні водних ресурсів рідкими відходами гірничих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний сегмент публікацій по даній тематиці має яскраво природоохоронний характер, серед них варто відмітити наступні роботи: Г.І.Денисика (1986, 1977), Л.Г.Руденка (1990), О.Г.Топчієва (1996), І.П.Ковальчука (1997), О.М.Адаменка (1998). Публікації присвячені охороні повітряного середовища при проведенні відкритих гірничих робіт належать наступним авторам: М.І.Чулаков (1973), С.С.Філатов (1981), В.Д.Афанасьєв (1982), окремі аспекти висвітлено у Л.В.Янковської (2002), І.М.Барни (2009), І.М.Вітенка (2010).

Формування цілей статті. Мета даного дослідження полягає у деталізації вивчення впливу на повітряний басейн стаціонарних і пересувних джерел забруднення кар’єру і дробарно-сортувального цеху промислового підприємства ТзОВ “Бурдяківський спецкар’єр”, з різностороннім аналізом виробничого процесу, вивченням основних стадій пов’язаних з екологічною небезпекою для довкілля.

Виклад основного матеріалу. Родовище силурійських вапняків Бурдяківського спецкар’єру знаходиться в Борщівському районі Тернопільської області на північно-східній околиці селища Скала – Подільська на правому березі р. Збруч.

Кар’єр ТзОВ “Бурдяківський спецкар’єр” розробляється з 1973 року, площа родовища становить 119,0 га. Розробка родовища ведеться відкритим способом, двома уступами

12 м і 15 м, які знаходяться на горизонтах +200 м; +212 м. Залягають вапняки горизонтально на деяких ділянках з невеликими схилами шарів горизонту. При розробці родовища прийнята система з паралельним переміщенням фронту робіт, торцевими вибоями при маятниковому русі автотранспорту з тупиковим розворотом. Корисні копалини представлені рифовими і органогенно-уламочними вапняками, із мікрозернистою відкрито-кристалічною текстурою та структурою [1].

ТзОВ “Бурдяківський спецкар’єр” спеціалізується на виготовленні щебеню для потреб населення території області і регіону, а саме видобутку сировини в кар’єрі та її переробці в готовий продукт. Підприємство розташоване на двох промислових майданчиках, відстань між якими становить 500 м:

- **промисловий майданчик №1:** кар’єр з відкритого видобутку гірничої породи вапняку для виробництва щебеню в дробарно-сортувальному цеху, на території розмішені: кар’єр (на якому прийнята схема розробки вапняків уступами), внутрішньо-кар’єрні дороги; гірничо-транспортне обладнання.
- **промисловий майданчик №2:** дробарно-сортувальний цех, на території якого розміщено ряд об’єктів для отримання продукції з первинної сировини.

Перелік видів продукції, що випускається на двох промислових майданчиках підприємства подано у наступній таблиці (див. табл. 1).

Загальна кількість гірської маси становить 182,2 тис. т, пуста порода з цього об’єму складає 23,2% (майже 42,2 тис. т).

Перелік видів продукції, що випускається на промисловому майданчику №1 (кар’єр) налічує одне найменування – вапняк. На промисловому майданчику №2 роздрібнюють гірську породу на вапняк різних фракцій і відпускають споживачам.

Рис. 1. Територія промислового підприємства ТЗОВ “Бурдяківський спецкар’єр”(вид з космосу)

Таблиця 1.

Продукція (готова продукція та напівфабрикати, які відпускає підприємство споживачам)

№ з/п	Вид продукції	Річний випуск (тон)
Кар’єр:		
1	Гірська порода (вапняк)	140 000
Дробарно-сортувальний цех:		
1	Вапняк фр. 0-5 мм	11 000
2	Вапняк фр. 5-10 мм	14 000
3	Вапняк фр. 10-20 мм	34 300
4	Вапняк фр. 20-40 мм	30 800
5	Вапняк фр. 40-70 мм	42 000

Рис. 2. Сумарні обсяги викидів забруднюючих речовин та груп речовин в атмосферне повітря кар’єру

Перш за все, при проведенні гірничих робіт на території кар'єру в повітряне середовище потрапляє значна кількість мінерального пилу. Цей процес відбувається і при геологорозвідувальних роботах, коли пробурюється перша свердловина, та продовжується по всій технологічній лінії виробництва.

Транспортування гірничої маси в кар'єрі та на зовнішні відвали супроводжується значним пиловиділенням. Найбільша інтенсивність спостерігається при використанні автосамоскидів. Автомобільні дороги із щебенево-гравійним покриттям у кар'єрі та особливо на відвалі – основні, постійно діючі джерела

пилоутворення, вони утворюють пласт “над-кар'єрного повітря” з стабільно високим вмістом у пилі різних фракцій. У кар'єрі на частку доріг припадає 70-90% всього пилу, що викидається в повітря. Інтенсивність пиловиділення доріг при використанні автотранспорту у басейні кар'єру складає 7000 мг/с, а на один самоскид припадає більше 10 кг зметеного пилу за добу. Значне пиловиділення присутнє при розвантаженні самоскидів та думпкарів, транспортуванні гірничої маси конвеєрами, подрібненні її у дробарних установках. При роботі бульдозерів на відвалах виділяється 1500-2500 мг/с, а при роботі каменерізальних машин кар'єру - 140-1200 мг/с пилу [4].

Рис. 3. Сумарні обсяги викидів забруднюючих речовин та груп речовин в атмосферне повітря дробарно-сортувального цеху

Наступний етап забруднення повітря протікає в рамках процесу відкритої розробки родовища, це пил та газоподібні продукти що виникають в результаті експлуатації транспортних і технологічних машин з двигунами внутрішнього згорання, при проведенні вибухових робіт та при виділенні газів із гірських порід. Об'єми шкідливих

компонентів виділених двигунами машин, бульдозерів і пересувних компресорів залежить від режиму роботи, регулювання паливної апаратури та якості палива. Склад викиду досить суттєво змінюється залежно від навантаження, із збільшенням якого значно збільшується концентрація сажі, оксидів азоту та вуглецю(табл.2).

Таблиця 2

Інтенсивність виділення основних шкідливих компонентів вихлопних газів двигунів автосамозвалів кар'єру

Марка автомобіля	Інтенсивність виділення, мг/с		
	Оксид вуглецю	Оксид азоту	Акролеїн
КрАЗ-256	202,2	175,9	138,6
БелАЗ-540	263,9	39,1	17,9
БелАЗ-548	1156,0	1305,0	6,0

На проммайданчику №1 зафіксовано 7 джерел викидів шкідливих речовин в атмосферне

повітря (це на два джерела забруднення менше ніж у попередньому році, завдяки

ліквідації бурового верстату і дробарно-сортувальної лінії №2), які викидають в атмосферу 8 видів шкідливих речовин. Загальна класифікація джерел забруднення при проведенні гірничо-видобувних робіт виглядає наступним чином:

1. масові буровидобуваючі роботи;
2. різка каменю;
3. вантажно-розвантажувальні роботи;

4. виділення пилу з виробок;
5. процес подрібнення порід;
6. поверхні, що пиляться.

Усі джерела забруднення (їх 34) атмосферного повітря кар'єру можна поділити на первинні та постійні, з них 33 неорганізовані і лише 1 джерело організоване, точки викиду відповідно можна класифікувати на точкові, лінійні і рівномірно розподілені (табл.3).

Таблиця 3

Характеристика джерел утворення забруднюючих речовин кар'єру

Нумерація джерела забруднення	Характеристика джерел забруднення	Потужність викиду (т/рік)
дж. 101 (неорганізоване)	виймально-погрузочні роботи на вскритті (пил неорганічний з вмістом SiO ₂ - 20-70%)	0,253
дж. 102 (неорганізоване)	перевозка вскриші (пил неорганічний з вмістом SiO ₂ - 20-70%, оксид вуглецю, діоксид азоту, вуглеводні, сажа, сірчистий ангідрид, бенз(а)пірен)	0,783
дж. 103 (неорганізоване)	формування відвалу вскриші (пил неорганічний з вмістом SiO ₂ - 20-70%, оксид вуглецю, діоксид азоту, вуглеводні, сажа, сірчистий ангідрид, бенз(а)пірен)	0,014
дж. 104 (неорганізоване)	бурові роботи (пил неорганічний з вмістом SiO ₂ - 20-70%)	0,216
дж. 105 (неорганізоване)	вибухові роботи (оксид вуглецю, діоксид азоту, пил неорганічний SiO ₂ - 20-70%,)	0,249
дж. 106(неорганізоване)	виймально-погрузочні роботи при видобуванні породи (пил неорганічний з вмістом SiO ₂ - 20%);	0,056
дж. 107 (неорганізоване)	перевозка породи (пил неорганічний з вмістом SiO ₂ 20%, оксид вуглецю, діоксид азоту, вуглеводні, сажа, сірчистий ангідрид, бенз(а)пірен)	1,469

На території промислового майданчику №2 зафіксовано 26 джерел забруднення атмосферного повітря (у 2009 ліквідовано 5 джерел через виведення з виробництва дробарок ДКТ-2200, СМД-75), зафіксовано 13 видів шкідливих речовин, що викидаються стаціонарними джерелами.

Технологічна схема виробництва щебеню на дробарко-сортувальній лінії розпочинається з кузова автомобіля, проходить численні дробарки і грохоти, і потрапляє у бункер для завантаження транспорту. Серед джерел забруднення дробарно-сортувального цеху верхні позиції рейтингу займають стрічкові конвеєри № 5,7-10,12,13 з середньою потужністю викиду 2,319 т/рік, площадки зберігання фр. 5-10 мм, 10-20 мм, 20-40 мм, 40-70 мм – середня потужність 0,907 т/рік, відповідно такі об'єкти як пост електрозварювання і газорізки, пункт вулканізації займають останні позиції.

Ще один аспект типології забруднення повітряного басейну промислового підприємства – джерела залпових викидів. На даний момент вибух – єдине відоме джерело енергії, спро-можне відділити міцну скельну породу від масиву під час розроблення корисних копалин та руйнувати її на шматки потрібних

розмірів. Частка вибухових робіт у кар'єрі становить 25-30% загального обсягу викидів. Підраховано, що при середніх за розмірами вибухах на кар'єрі у повітря одноразово викидається, причому на значну висоту, до 100-200 т пилу, шкідливі гази викидаються на значну – до 200-300 м – висоту і поширюються далеко за межі контуру кар'єра. Так, в залежності від місця взяття проб, концентрація забруднюючих речовин після масового вибуху становить: на уступі – 0,06% чадного газу (CO) і 0,65% діоксиду вуглецю (CO₂), в траншеї відповідно 0,15 і 0,85, за лінією кар'єра – 0,065 і 0,40%. В усіх місцях виявлено сліди діоксиду азоту (NO₂). При цьому тривалість зниження концентрації чадного газу до гранично допустимих норм становить від 2 до 14 днів. Слід також відмітити, що при вибухових роботах, особливо при масових вибухах, у повітря надходить значна кількість газоподібних продуктів, загальний об'єм яких нерідко сягає тисячі тонн.

Пилогазова хмара рухається за вітром, а з неї випадають пилові частинки, забруднюючи навколишню територію, причому щільність випадіння пилу зменшується з віддаленням хмари від місця вибуху. Встановлено, що

пилінки розміром 100 мкм випадають із хмари на відстані 15-20 км, а час перебування їх в атмосфері дорівнює приблизно 1 годині. Частинки пилу 10 мкм досягають макси-

мальної відстані приблизно 1000 км за 2-3 доби. Розглянемо дані отримані з джерела 105 (див. табл.4).

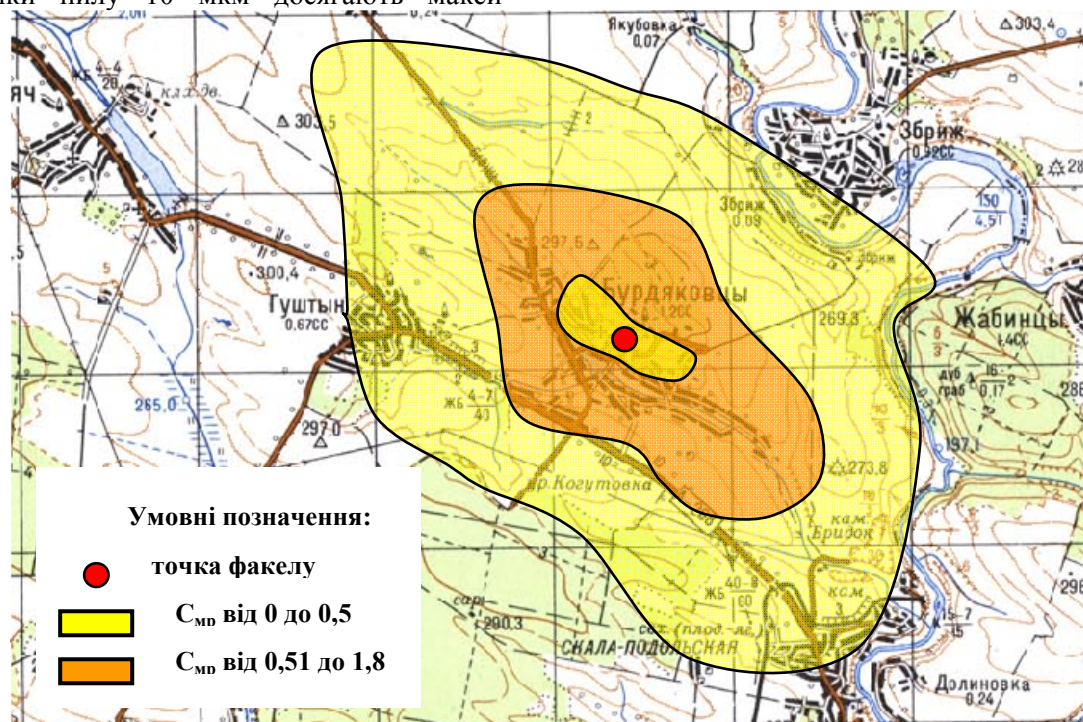

Рис. 4. Ареали забруднення атмосфери в межах розташування ТзОВ “Бурдяківський спецкар’єр”

Таблиця 4

Характеристика залпових викидів території кар’єру

№	Найменування забруднюючої речовини	Код забруднюючої речовини	Потужність викиду		Періодичність, раз/доба, місяць, рік	Тривалість викиду, хв, год.	Річна величина залпових викидів, т/рік
			г/сек	кг/год			
105	Пил неорганічний, який містить діоксид кремнію 70-20%	03000 2908	23.1	83.16	18 разів в рік	10 хв	0.249
	Діоксид азоту	04001 301	2.24	8.064	18 разів в рік	10 хв	0.024
	Оксид вуглецю	06000 337	12.76	45.936	18 разів в рік	10 хв	0.138

В залежності від місця взяття проб, концентрація забруднюючих речовин після масового вибуху становить: на уступі – 0,06% чадного газу (CO) і 0,65% діоксиду вуглецю (CO₂), в траншеї відповідно 0,15 і 0,85, за лінією кар’єру – 0,065 і 0,40%. В усіх місцях виявлено сліди діоксиду азоту (NO₂). При цьому тривалість зниження концентрації чадного газу до гранично допустимих норм становить від 2 до 14 днів.

Висновки. Детальне вивчення джерел забруднення кар’єру і дробарно-сортувального цеху промислового підприємства ТзОВ “Бурдяківський спецкар’єр”, з різностороннім

аналізом виробничого процесу, дозволяє констатувати що підприємство є одним з найбільших забруднювачів області, проте не належить до типу підприємств зобов’язаних встановлювати очисне обладнання, проте на ряді ланок виробничого процесу було б достатньо принаймні додаткового зволоження, для прикладу: перфораторне буріння шурфів відбувається без промивки, це проводять в основному для вторинного дроблення негабаритів, інтенсивність пиловиділення становить до 190 мг/с, з промивкою показник скорочується втричі.

Література:

1. Сивий М.Я. Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез. Монографія. / М.Я. Сивий. - Тернопіль. Підручники і посібники, 2004. – 656 с.
2. Сивий М.Я. Сировинна база будівельних матеріалів Тернопільської області / М.Я. Сивий // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. №1. 1998. – Тернопіль: Науково-видавничий відділ ТНПУ, 1998. - С. 49-52.
3. Сластунов С.В. Горное дело и окружающая среда / С.В. Сластунов, В.Н. Королева // Учебник. – М.: Логос, 2001. – 272 с.
4. Томаков П.И. Технология, механизация и организация открытых горных работ: / П.И. Томаков, И.К. Наумов // Учебник для вузов – М.: Изд-во Московского горного института, 1992. – 464 с.

Резюме:

М. Гинзула. ОЦЕНКА ИСТОЧНИКОВ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОЗДУШНОГО БАСЕЙНА ВЫБРОСАМИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ООВ “БУРДЯКИВСЬКИЙ СПЕЦКАРЬЕР”.

В статье проанализировано спектр научных работ, касающихся исследований горного комплекса и его влияния на состояние воздушного бассейна, проведено детальное исследование производственного процесса промышленного объекта, охарактеризованы и оценены источники загрязнения атмосферы предприятия. По выбранной методике сделано расчет ареалов загрязнения промышленного предприятия, полученные результаты оформлены в картосхему.

Ключевые слова: природопользование, промышленное предприятие, спецкарьер, загрязнение воздушного бассейна, выбросы источники загрязнения, ареал загрязнения.

Summary:

M. Hinzula. EVALUATION OF SOURCES OF POLLUTION OF AIR BASIN OF THE ENTERPRISE “BURDYAKYVSKYY SPECIALQUARRY”.

This article analyzes the spectrum of scientific papers related to research mining complex and its impact on the air basin, conducted a detailed study of the manufacturing process specified industrial facility, described and evaluated sources of pollution of the enterprise. The chosen method of calculation worked out areas of industrial pollution enterprises “Burdyakivskyy special quarry”, results in map executed.

Keywords: nature, industry, special quarry, pollution, air pollution, emissions sources of pollution, habitat pollution.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 12.10.2011р.

УДК 504.4.054

Катерина СОКІЛ

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ, ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ГІДРОЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТЕРНОПІЛЛЯ

У даній статті розглянуто та проаналізовано соціальні чинники, що формують гідро-екологічну ситуацію Тернопільської області. Зокрема проблеми утилізації твердих побутових відходів, бережних захисних смуг, розораність та ерозію річкових водозаборів, низький рівень екологічної інфраструктури, які негативно впливають на геоecологічний стан регіону.

Ключові слова: гідроecологічна ситуація, соціальні чинники, Тернопільщина, тверді побутові відходи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На Землі, як відомо, води багато, проте найбільше значення в житті та господарській діяльності людини мають прісні води, запаси яких далеко не безмежні. Проблема води належить до найголовніших соціальних і науково-технічних проблем сучасності. Вирішення її значною мірою залежить від вивчення водних ресурсів, рівня знань про явища та процеси, що відбуваються в гідросфері, а також від ефективних заходів з раціонального використання і охорони природних вод. С.Л. Вендров (1970) вважає, що водні ресурси не можна розглядати як синонім суми природних вод і що це поняття не тільки природне, а й соціально-історичне, його зміст тісно пов'язаний з рівнем розвитку людського суспільства [4].

Тернопільщина попри незначний рівень промислового розвитку відзначається надмірною сільськогосподарською освоєністю, високою концентрацією сільського населення і поселень, відсутністю належної екологічної інфраструктури, що обумовлює складність еколого-географічної ситуації і необхідність її дослідження [3].

Формування цілей статті. Метою даної публікації є аналіз соціальних чинників, зокрема тих, що формують гідроecологічну ситуацію Тернопільщини. Позаяк гідро-екологічна ситуація потребує значного покращення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам екологічного стану малих річок присвячені праці В.В. Поліщук (1989), М.Н. Паламарчук, О.З. Ревера (1991), Г.А. Бачинський (1991, 1995), Я.О. Мариняк (1996, 1997), О.І. Мережко, Р.В. Хімко (1998), С.І. Кукурудза (1999), М.М. Назарук (2000), В.П. Кучерявий (2001), С.І. Дорогунцова, М.А. Хвесик, І.Л. Головинський, І.Ю. Чеболда (2002), Т.А. Сафронов (2003), З.В. Герасимчук, І.О. Мисковець, Я.О. Мольчак, С.М. Стойко (2004), Б.О. Сидорук (2004, 2005, 2007), Л.П. Царик (2006, 2009, 2010), П.Л. Царик, І.М. Вітенко (2007, 2008, 2010, 2011).

Виклад основного матеріалу. Малі річки – один із важливих компонентів природного середовища, вони мають велике значення у житті та господарській діяльності людей. Одна із важливих особливостей малих річок – тісна залежність водності, гідрологічного режиму та якості їх води від стану поверхні басейнів, значення яких часто буває більшим, ніж значення кліматичних і метеорологічних факторів. Важливою особливістю малих річок є також і те, що вони є первинною ланкою річкової мережі, і всі зміни у їхньому режимі неминуче відбиватимуться в усій гідрографічній мережі [4].

На водні ресурси Тернопільська область не багата і за водозабезпеченістю займає 15 місце в Україні. В залежності від водності року на одного мешканця в області припадає лише від 1 до 1,5 тис. м³ води на рік. До того ж розподіл водних ресурсів по території області нерівномірний. Найменше водозабезпеченими є Борщівський, Гусятинський, Заліщицький та Чортківський райони. Водні ресурси області використовуються для промислового, сільськогосподарського водопостачання, комунально-побутових потреб, енергетики, риборозведення, рекреаційних цілей.

На якісний стан водних ресурсів впливають: несанкціоноване розташування сміттєзвалищ, високий рівень розорювання земель в межах річкових басейнів, відсутність належної екологічної інфраструктури промислових і сільськогосподарських об'єктів, міст і містечок.

Однією з головних чинників впливу на екостан водних об'єктів залишається проблема утилізації твердих побутових відходів (далі – ТВП). Щорічно у Тернопільській області утворюється понад 135 тис. тонн ТВП. Більша частина звалищ, полігонів ТВП на 2009р. вичерпала свій потенціал.

На території Тернопільської області лише 9 підприємств ЖКГ, які експлуатують сміттєзвалища, мали дозволи та ліміти на розміщення відходів на 2009 рік.

Незважаючи на вжиті заходи, території міст знаходяться у незадовільному стані, існуюча система санітарної очистки не забезпечує регулярного вивозу і знешкодження побутових відходів, що призводить до накопичення сміття і формування стихійних звалищ [1].

Жодне з 31 сміттєзвалищ, міст та селищ, які функціонують, не паспортизоване через порушення санітарно-екологічних норм і правил їх експлуатації (табл.1). Незважаючи на те, що всі сільські ради області прийняли рішення про виділення земельних ділянок під сміттєзвалища, виконання цих рішень є вкрай незадовільним. Як наслідок побутові відходи багатьох населених пунктів самовільно вивозяться їх мешканцями у лісосмуги, яри, ліси, а нерідко, і на береги річок.

Вкрай складною є ситуація з видаленням твердих побутових відходів м. Тернополя. Існуюче міське сміттєзвалище біля села Малашівці Зборівського району знаходиться в другому поясі зони санітарної охорони Тернопільського водозабору продовжує функціонувати з порушенням раніше винесених екологічною та санітарною службою постанов про заборону експлуатації. У 1999 році біля багаторічного альтернативного обстеження земельних ділянок під розташування нового полігону твердих побутових відходів в м. Тернополі, комісією міської ради нарешті було визначено таку ділянку, однак юридичного відводу даної земельної ділянки не завершено. Одночасно з тривалим вибором місця розміщення нового міського сміттєзвалища, міською радою ведеться пошук прийнятного проекту будівництва сміттєпереробного заводу [2].

Місто Чортків є одним з основних забруднювачів водних об'єктів області. Діючі очисні споруди міста забезпечують лише механічну очистку стічних вод. У річку Серет скидається 0,6 млн. м³ недостатньо очищених стічних вод, що суттєво погіршує екологічний стан р. Серет, створює небезпеку для розташованих нижче по течії населених пунктів, рекреаційної зони Касперівського водосховища, водозабору м. Чернівці та р. Дністер.

Ускладнює гідро екологічну ситуацію незадовільний рівень розвитку екологічної інфраструктури. Не функціонують очисні споруди в Борщові, Хоросткові, Зборові.

Неналежний технічний рівень експлуатації очисних споруди у Кременці, Почаєві,

Чорткові, Ланівцях, Шумську та ряді інших населених пунктів.

Таблиця 1

Кількість сміттєзвалищ (полігонів) станом на 01.01. 2010року

№ з/п	Назва одиниці адміністративно-територіального устрою регіону	Кількість	Площі під твердими побутовими відходами, га
Сміттєзвалища			
1.	Бережанський	1	5,2
2.	Борщівський	3	4,0
3.	Бучацький	1	6,0
4.	Гусятинський	4	11,5
5.	Заліщицький	2	6,6
6.	Збаразький	2	5,6
7.	Зборівський	2	2,0
8.	Козівський	2	2,7
9.	Кременецький	2	13,2
10.	Лановецький	1	3,7
11.	Монастирський	2	6,0
12.	Підволочиський	2	8,8
13.	Підгасцький	1	1,5
14.	Теребовлянський	1	7,0
15.	Тернопільський	2	3,6
16.	Чортківський	1	5,5
17.	Шумський	1	1,3
18.	м.Тернопіль	1	3,5
	Усього	31	97,7
Полігони			
	–	–	–
	Усього	–	–
Заводи по переробці твердих побутових відходів			
	–	–	–
	Усього	–	–

Рис. 1. Сміттєзвалище м. Тернополя у с. Малашівці Зборівського району

Через неефективну роботу каналізаційних очисних споруд та відсутність очисних споруд

у населених пунктах багатьох районів області у відкриті водойми щороку скидається близько

2,432 млн. м³ недостає очищених та неочищених стічних вод.

В області на складах сільськогосподарських підприємств, а також закинутих складських приміщеннях накопичено близько 78 т. непридатних, невідомих та заборонених пестицидів. Зберігання такої кількості пестицидів у несприятливих умовах негативно впливає на стан навколишнього природного середовища та створює загрозу надзвичайних ситуацій, пов'язаних з аварійним забрудненням довкілля. Знешкодження даних небезпечних відходів передбачено заходами Загальнодержавної програми поводження з токсичними відходами.

Не менш важливою для довкілля є проблема прибережних захисних смуг уздовж річок та водойм. Проводиться робота по встановленню водоохоронних зон і прибережних захисних смуг річок і ставків. Розроблена документація зі встановлення водоохоронних зон і прибережних захисних смуг річки Серет в містах Тернопіль та Чортків, річки Коропець в м. Підгайці, малих річок в інших населених пунктах. За кошти орендарів водних об'єктів встановлені межі прибережних захисних смуг на орендованих ставках.

Технічна документація з їх встановлення виготовлена ще 20 років тому тільки до границь населених пунктів й розрахована на основі попередніх нормативних документів. Відповідно до діючого водного кодексу України ширина захисних прибережних смуг суттєво збільшилася, тому наявні матеріали потребують серйозного коректування. Для приведення їх до обумовлених розмірів треба вивести з активного обробітку, залужити і заліснити біля 20 тис. га ріллі уздовж річок та водойм. Поки що залужено тільки 1,7 тис. га і заліснено 0,6 тис. га.

Аналогічна ситуація із землями водного фонду, котрі у більшості випадків не виділені і для експлуатації не надані. Не повністю віднесено до категорії земель природоохоронного призначення об'єкти природно-заповідного фонду [1].

Великої шкоди малим річкам завдає і дуже високий рівень розораності річкових водозаборів, при середньоевропейській розорюваності 30-60% в області ми маємо 75-80%.

Висока розорюваність та еродованість земель у басейнах річок призводить до виносу значних обсягів продуктів ерозії. Рослинний покрив відіграє дуже велику роль у захисті ґрунтів від ерозії. Тому не випадково ще

П.А. Костичев (1886) відзначав, що "ґрунт, який заріс травою, як правило, не розмивається навіть водою, коли утворився яр, і навіть з самого краю обриву" [6].

Ерозійні процеси в басейнах, забудова прибережних територій, господарська діяльність призвели до інтенсивної руйнації річкових систем, зменшення водопрпусної спроможності малих річок.

Негативні наслідки повеней і паводків проявляються в межах річкових долин р. Дністер та р. Збруч. Проходження паводків і повеней річками області супроводжується значними збитками для населення та економіки області. Найбільшої шкоди від паводків зазнають південні райони області, прибережні села (сс. Худиківці, Вовківці, Кривче, Кудринці Борщівського району, с. Вістря і с. Горигляди Монастирського району, с. Устечко і с. Печірна Заліщицького району). Це стосується навіть тих населених пунктів, де є протипаводкові гідротехнічні споруди, тому що через брак коштів на здійснення експлуатаційних заходів та догляду за цими спорудами, вони з роками втрачають надійність (с. Устя Зелене Монастирського району, с. Мислова Підволочиського району, с. Біла Чортківського району).

Проблема захисту населених пунктів, сільськогосподарських угідь і виробничих об'єктів від шкідливої дії вод може бути розв'язано шляхом:

- створення цілісної системи протипаводкового захисту в басейні р. Дністер з урахуванням необхідності охорони екосистеми, природних ландшафтів та об'єктів культурної спадщини;
- використання передового європейського досвіду з басейнового управління паводковим стоком і його регулювання на водозбірній площі;
- проведення реконструкції гідротехнічних та інших споруд для підвищення їх надійності;
- забезпечення ефективної експлуатації протипаводкових об'єктів;
- посилення контролю з боку місцевих органів виконавчої влади за організацією догляду за річками, їх водозбірною територією;
- проведення моніторингу якісних та кількісних показників стану водних ресурсів [2].

Проблемами забруднення природних вод загалом виходять далеко за межі території, на

яких містяться джерела забруднення, тобто мають транскордонний характер. Адже забруднюючі речовини надходять у річки і транспортуються ними через різні країни і регіони і нарешті потрапляють у міжнародні водойми (озера, моря, океани).

Слід наголосити, що водні об'єкти або водні екосистеми, як і інші екосистеми, мають високу природну здатність протистояти антропогенному забрудненню. Самоочищення водного об'єкта (водної екосистеми) – це спрямованість усіх сукупних процесів (гідрологічних, гідрохімічних, гідрофізичних, гідробіологічних) на відновлення початкового хімічного та фізичного стану води відповідно до сформованої раніше екологічної рівноваги. Проте самоочисна здатність природних вод не є безмежною, створюються умови, за яких водний об'єкт швидко деградує.

Використання природних ресурсів і пов'язане з ним відповідне навантаження на навколишнє природне середовище – це та сфера людської діяльності, яка визначає широке коло соціальних, економічних та екологічних проблем. Особливо актуальними вони є сьогодні, оскільки раціональне природокористування і збереження довкілля – ті важливі чинники, що в умовах вичерпання ресурсів і погіршення екологічного стану запобіганню подальшій деградації середовища

проживання людини, динамічному розвитку економіки і задоволенню соціальних потреб.

Раціональне природокористування, основою якого є екологічні дослідження та досягнення природничих, економічних і технічних наук, допоможе усунути недоліки, які сприяють порушенню еколого-географічної рівноваги басейнів річок Тернопільській області [5].

Висновки: За результатами проведеного аналізу можна зробити наступні висновки, що причинами складного водно-екологічного стану області є:

- незадовільна експлуатація та санітарний стан організованих полігонів твердих побутових відходів міст і селищ області, відсутність їх паспортизації та ведення належного обліку відходів, що видаляються;
- проблема прибережних захисних смуг уздовж річок та водойм; високий рівень розораності річкових водозаборів та ерозії;
- прояв у басейнах річок повеневих та паводкових явищ, що супроводжуються значними збитками для населення та економіки області;
- незадовільний стан каналізаційних мереж та очисних споруд більшості населених пунктів області.

Література:

1. hhh://www.ekocentr.narod.ru.
2. Вітенко Ігор. Тенденції та напрямки розвитку інтегральної еколого-географічної ситуації на Тернопільщині.// Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія./ І.М.Вітенко – Тернопіль.- №1.- 2011.-с.167-172.
3. Екологічний папорт. Тернопільська область. – Тернопіль, 2010. Режим доступу: http://menr.gov.ua/documents/eko_pasp_tern_2009.doc.
4. Левківський С.С. Раціональне використання і охорона водних ресурсів/ С.С Левківський, М.М Падун: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 280с.
5. Мариняк Я.О. Водогосподарський комплекс Тернопільської області./Я.О.Мариняк – Тернопіль, 1997.
6. Панас Р.М. Раціональне використання та охорона земель: Навчальний посібник./ Р.М.Панас – Львів: Новий світ-2000, 2008. – 352с.

Резюме:

Екатерина Сокол. СОЦИАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ, КАК ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГИДРОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ ТЕРНОПОЛЬЩИНЫ.

В данной статье рассмотрены и проанализированы социальные факторы, формирующие гидроэкологической ситуации Тернопольской области. В частности проблемы утилизации твердых бытовых отходов, прибрежных защитных полос, распашка и эрозию речных водозаборов, низкий уровень экологической инфраструктуры, которые негативно влияют на Геоэкологический состояние региона.

Ключевые слова: гидроэкологическая ситуация, социальные факторы, Тернопольщина, твердые бытовые отходы.

Summary:

Katerina Sokil. SOCIAL FACTORS AS A FACTOR OF SITUATION HYDROECOLOGICAL TERNOPIL.

This article describes and analyzes the social factors that form the hydro-ecological situation in Ternopil region. In particular the problem of solid waste, coastal protection areas, arable lands and erosion of river water intakes, low environmental infrastructure that adversely affect the geoecological state region.

Key words: hydroecological situation, social factors, Ternopil, solid waste.

МЕТОДИ МЕДИКО-КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗАХВОРЮВАНОСТІ НАСЕЛЕННЯ КАЛУСЬКОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ

Методи медико-конструктивно-географічних досліджень для визначення рівня захворюваності населення Калуського промислового району. Складена карта-схема геоекологічних полігонів для досліджень з виділенням лікарських ділянок району. Розроблено алгоритм медико-конструктивно-географічної оцінки впливу екологічних чинників на захворюваність населення.

Ключові слова: захворюваність населення, екологічні чинники, алгоритм, моніторинг, конструктивно-географічні карти.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Захворюваність населення є показником, який характеризує вплив середовища на людину. При цьому первинна захворюваність визначається на основі лише вперше зареєстрованих випадків хвороби протягом року, а загальна враховує усіх хворих, виявлених на момент обліку.

Серед негативних показників нездоров'я населення виділяються такі, поширення яких певним чином залежить від стану навколишнього середовища. Ці захворювання називаються еколого-залежними і за характером прояву можуть бути випадковими та не випадковими. Останні поділяються на:

- індикаторну патологію, яка характеризує високий ступінь залежності здоров'я від якості навколишнього середовища (профзахворювання, онкозахворювання, перинатальна смертність, вроджена патологія, генетичні дефекти, алергози, токсикози, ендемічні захворювання);

- екологічно залежну патологію, що характеризує середню залежність від якості навколишнього середовища (загальна та дитяча смертність, хронічний бронхіт і пневмонія у дітей, загострення основних захворювань, серцево-судинної і дихальної системи);

- помірний ступінь залежності (патологія вагітності, захворювання з тимчасовою втратою працездатності, хронічний бронхіт і пневмонія у дорослих, захворювання серцево-судинної системи тощо).

У структурі захворюваності населення Калуського промислового району переважають хвороби органів дихання, системи кровообігу, нервової системи, органів чуття і травлення. Значимість проблеми здоров'я населення зростає останнім часом у зв'язку з інтенсивного антропогенного денатурацією навколишнього середовища.

Окрім цього, слід відмітити, що Верховна Рада України оголосила території міста Калуш та сіл Кропивного і Сівка-Калуська Калусько-

го району Івано-Франківської області зоною надзвичайної екологічної ситуації. Такий статус населені пункти отримали внаслідок прийнятих свого часу неправильних рішень щодо розташування й експлуатації споруд для захоронення радіоактивних, токсичних та інших відходів і внаслідок розробки калійних родовищ.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі розвитку конструктивно-географічних досліджень активно розвиваються методи еколого-ландшафтного та медико-географічного картування різних регіонів України. Власне, детальні роботи такого плану найближче до регіону Прикарпаття виконані В.М. Гуцуляком [1] для Чернівецької, Н.В. Мельником [2] та Є.М. Нейком [3,4] для Івано-Франківської, І.М. Волошином [5] для Закарпатської областей. Методичне значення для наших досліджень має робота Л.В. Міщенко [6] для оцінки екологічного стану забруднених радіонуклідами територій ландшафтно-геохімічними методами.

Незважаючи на велику кількість проведених у різних регіонах України досліджень з оцінки впливу екологічних конструктивно-географічних досліджень з впливу екологічних факторів на здоров'я населення, єдиного методу цієї процедури немає. Тому цілком правомірним для Калуського промислового району, де відбулося значне порушення екологічної рівноваги, що призводить до деструктивних змін у здоров'ї населення і вибір методів для визначення його рівня є актуальним.

Виклад основного матеріалу. Медико-географічне дослідження для визначення рівня захворюваності приводилося у Калуському регіоні в його адміністративних границях. З цієї метою виділено 13 лікарських ділянок, які характеризуються різним рівнем захворюваності, виходячи з особливостей геологічної будови, геоморфології, розповсюдження ґрунтів різних типів, ландшафтно-структури тери-

торії та існуючих вимог до масштабу досліджень. На площі 700 км² була розбита мережа, що включає 4 маршрути і 60 геоecологічних полігонів (точок спостереження за забрудненням ґрунтів, поверхневих та підземних вод, атмосферного повітря (рис.1)). Орієнтація напрямків маршрутів обиралась таким чином, щоб пересікала усі типи ландшафтів, геоморфологічних елементів та геологічних структур, і прокладена з південного заходу на північний схід.

Крім вищенаведених точок спостережень під час проведення маршрутів додатково відбирались проби ґрунтів, вод, атмосферного повітря поза населеними пунктами. Особлива увага зверталась на місця активної дії джерел забруднення, автомобільні і залізничні магістралі, зони скидання стічних вод тощо. Для вивчення динаміки атмосферної циркуляції враховувалась тривалість односпрямованого атмосферного переносу, при можливості – товщина забрудненого шару повітря над містом або промисловим комплексом. Серед річного режиму вітрів вибирались 2-3 основні напрямки рози вітрів. Важливе значення мала тривалість штильового періоду, з яким пов'язано застоювання повітря та акумуляція поллютантів в улоговинних формах рельєфу. При цьому враховувався також вплив глобальних та регіональних повітряних переносів. Оцінювались також форми рельєфу та їх розташування по відношенню до переважаючих напрямків вітрів та джерел забруднення. Визначались та-

кож, так звані "динамічні труби", де постійні вітри переносять газові викиди.

Опробування ґрунтів на площі району здійснювалось на геоecологічних полігонах через 0,5-1,2 км. Для визначення внутрірічного циклу поступлення забруднювачів у ґрунти проводився відбір проб на 2-3 репрезентативних ділянках. На цих ділянках відбирались проби ґрунтів три рази (кінець лютого, початок травня, жовтень). Швидкість міграції забруднювачів по вертикалі та на глибину їх максимальної концентрації визначались на цих же ділянках при опробуванні ґрунтового профілю на всю його потужність (товщину) від 0 до літогенної основи, через 5 см. Опробування проводилось по мережі зі густиною, яка відповідає масштабу досліджень 1:50000, згідно відстані від джерел забруднення, умов поверхневої і підземної міграції та характеру забруднення.

Атомно-адсорбційне визначення вмістів Cd, Cr, Cu, Ni, Pb, Zn, Hg здійснювалось полум'яним і електротермічним методами атомізації з використанням атомно-адсорбційних спектрофотометрів Сумського машинобудівного об'єднання, фірм Zeis, Pue-Unikam у полум'яному варіанті повітря-ацетилен і N₂O – ацетилен, а також приладу 3030B фірми Perkin-Elmer зі ртутно-гідридною приставкою MH8-20 і спектрофотометра 30302, тої ж фірми з електротермічною атомізацією і зейманівською корекцією фону. Межі та похибки визначення елементів наведені у таблицях 1 і 2.

Таблиця 1.

Межі визначення хімічних елементів атомно-адсорбційним методом при аналізі ґрунтів, донних відкладів і вод

Елементи	Ґрунти, донні відклади, мг/кг	Води, мг/дм ³
Hg	0,001	0,001
Cd	0,015	0,001
Pb	0,6	0,1
Ni	0,7	0,01
Cu	0,25	0,1
Zn	0,05	0,2
Cr	0,75	0,05

Для визначення елементів, окрім ртуті, в ґрунтах 1г зразка насипали у фарфоровий тигель, поміщали у муфельну пічку і озолували 2,5-3 години при t=450°C. Потім озолений матеріал переносили в скловуглецеві чашки і обробляли кислотами: HFF, HNO₃, HClO₄, HCl. Кінцевий розчин доводили 2,5% HCl до об'єму 25 мм. Для визначення Cd з використанням електротермічної атомізації пробу розбавляли

0,25% HNO₃ в 5 і більше разів.

Вмісти хімічних елементів у ґрунтових і поверхневих водах, як правило, дуже близькі до межі визначення. Тому з метою зниження похибки аналізу здійснювалось концентрування елементів у менший об'єм, для чого пробу води (200мл) випаровували у кварцевих чашках при повільному нагріванні до 1 мл. Потім обробляли 2 мл 2% розчину перегнаної азотної

кислоти і довели до об'єму 10 мл

бідисцильованою водою.

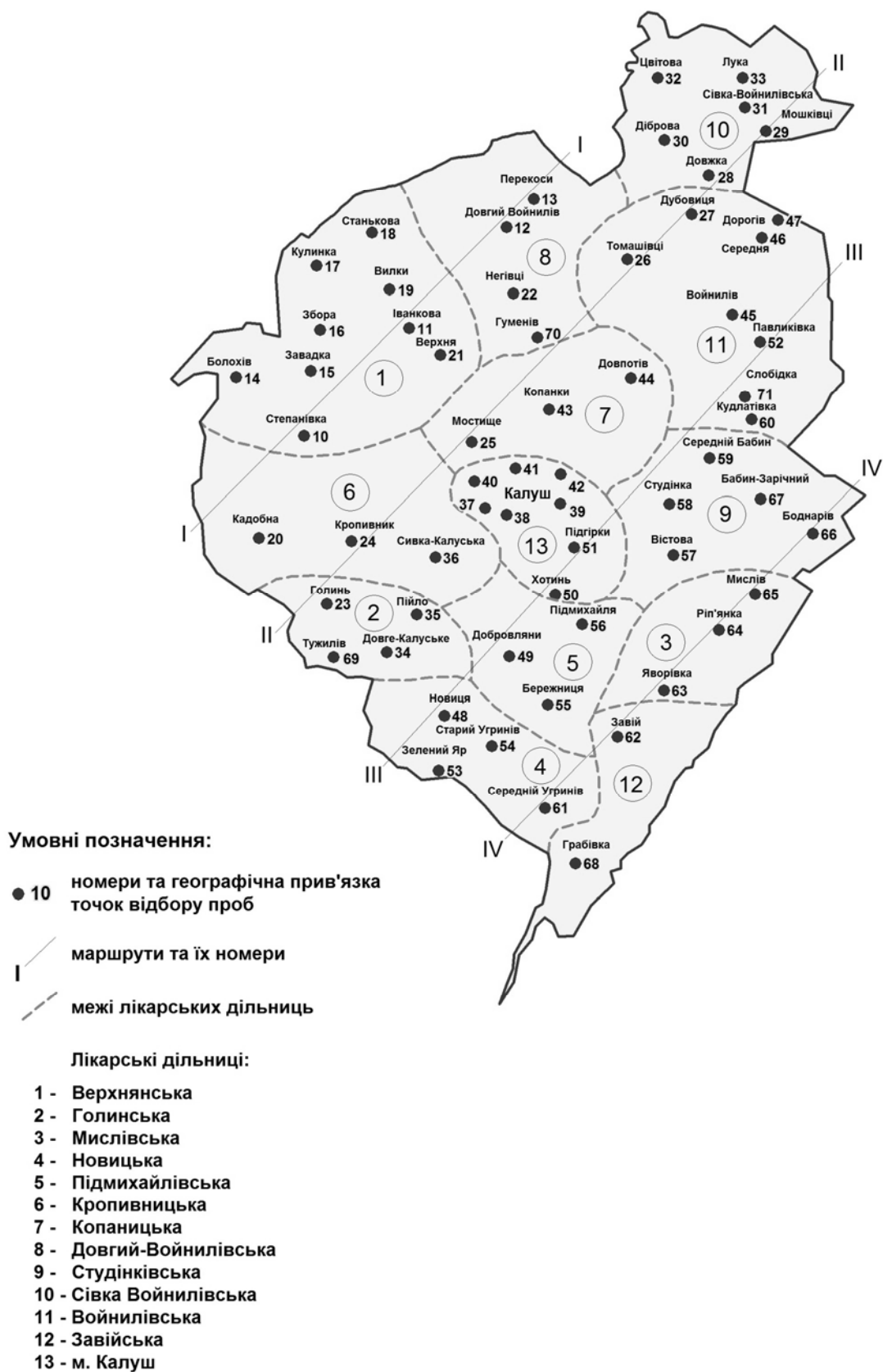

Рис. 1. Карта-схема геоекологічних полігонів та лікарських дільниць Калуського регіону

Відносна похибка атомно-адсорбційного аналізу

Величина похибки, \pm %	Відносна похибка		
	систематична	випадкова	випадкова середньоквадратична
0-5	Pb		
5-10			Ni, Sr, Cd, Cr
10-15	Zn, Cu, Sr	Sr	Zn, V
15-20	Ni	Zn, Pb	Cu, As
20-30		Cu, Ni	Pb

Атомно-адсорбційне визначення ртуті здійснювалось на ртутно-гідридній приставці MHS-20 до приладу 3030В фірми Perkin-Elmer методом "холодної пари" з використанням техніки амальгамації.

Достовірність атомно-адсорбційного аналізу оцінювалась за державними стандартними зразками, а також внутрішніми і зовнішніми контролюями. Аналіз тестових проб показав, що різниця між середніми вмістами по основному і контрольному визначенню значимі тільки для Ni (t- критерій Ст'юдента 3,46). У решти елементів вона незначима (t=0,02-1,56). Систематичні та випадкові похибки не перевищують гранично-допустимих норм.

Рентгенофлюоресцентне визначення на AS виконувалось на рентгенівському з апараті ІРИС-3 з напівпровідниковим детектором. Аналізувались 36 мг навеска у вигляді пігулки діаметром біля 6 мм. Межа визначення істотно залежить від вмісту Pb у зразку і складає близько 0,005 мг/кг при 40-хвилинному замірі.

На жаль, ні атомно-адсорбційний, ні рентгенофлюоресцентний аналізи не завжди можуть давати можливість виявити не тільки валові, а й розчинні (рухомі) форми важких металів, що важливо для відслідковування їх у рослинах. Але навіть валові вмісти хімічних елементів дають можливість виявити їх природні фони та аномалії, що дозволяє оцінювати ступінь забруднення ландшафтів та їх розподіл по площі досліджуваного району. А це і є основною задачею при екологічному аудиті територій.

Таким чином, основною методикою, яка використовувалась у дослідженнях, була концепція загальної оцінки впливу техногенних об'єктів на довкілля та конкретна методика польових експедиційних досліджень, аналітичних робіт та комп'ютерної обробки отриманих даних. Що стосується загальних методів екологічної оцінки ситуації і станів, то наш внесок полягає у деталізації існуючої структури баз екологічної інформації та геоінформаційних систем і їх використання для еколого-

аудиторської діяльності. Конкретні методи польових експедиційних досліджень ми описали в зв'язку з тим, що така інформація відсутня як у директивних документах так і у відповідних інструкціях. Отже цей напрямок екологічних досліджень систематизований нами вперше і буде необхідним при оцінці площинних об'єктів або територій.

При вивченні впливу фізичних, хімічних, біологічних, психофізіологічних чинників зовнішнього та навколишнього середовища, соціально-економічних умов на організм людини, а також впливу фізіологічної, побутової та виробничої діяльності людей на навколишнє середовище використовується сукупність науково обґрунтованих методів та методик, тобто способів пізнання дійсності, явищ природи, її закономірностей і законів.

До загальнонаукових методів медико-еколого-географічних досліджень належать емпіричні (спостереження, вимірювання, порівняння), а також емпірико-теоретичні (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, моделювання), теоретичні (сходження від абстрактного до конкретного, прогнозування). Найвикористовуванішим методом медико-географічних досліджень є антропоєкологічний моніторинг (лат. monitor – спостереження) – система спостережень за змінами процесів життєдіяльності людей у зв'язку з дією на них чинників довкілля, а також спостереження і оцінювання умов середовища, які негативно впливають на здоров'я населення, зумовлюють поширення захворювань.

Нами розроблено алгоритм (рис. 2) медико-конструктивно-географічної оцінки впливу екологічних чинників на захворюваність населення, з врахуванням принципової схеми гігієнічного дослідження, вивчення впливу чинників навколишнього середовища на показники здоров'я [7].

На першому етапі проводяться конструктивно-медико-географічне вивчення території шляхом експедиційних, стаціонарних, аерокосмічних, дистанційних, лабораторних дослід-

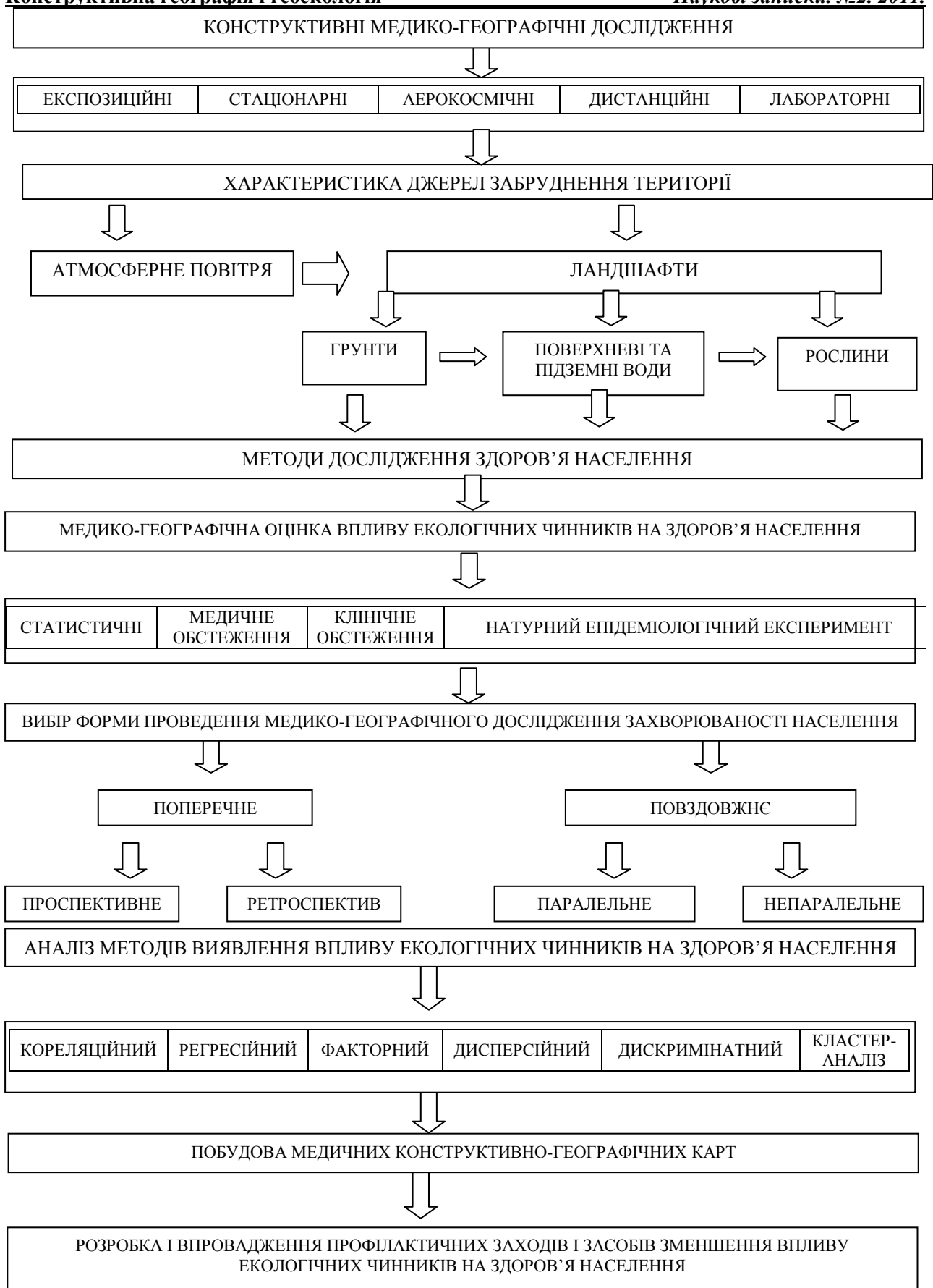

Рисунок 2 – Алгоритм медико-конструктивно-географічної оцінки впливу екологічних чинників на захворюваність населення

жень.

У подальшому, розглядаються джерела забруднення. Калуський промисловий регіон відноситься до проблемних районів, територія якого відзначається найбільшим рівнем природно-техногенної небезпеки. Розташування у межах міста потужних підприємств гірничо-видобувної та хімічної промисловості та їх сировинної бази (родовища калійних солей), розташування контурів залягання газових родовищ не тільки впливає на природне середовище, але і пригнічує життєдіяльність населення.

Далі, на наступному етапі, проводиться гігієнічна оцінка впливу екологічних чинників на здоров'я населення та вибираються методи вивчення здоров'я населення, які можуть здійснюватися у формі так званих поперечних та поздовжніх досліджень.

Суть поперечного (одномоментного) дослідження полягає у спостереженні за впливом чинників навколишнього середовища на здоров'я населення у даний момент, без динамічного спостереження.

Поперечний метод може мати два види: проспективний та ретроспективний.

При проведенні проспективного дослідження – порівнюють дві групи людей. Перша – люди, що зазнають впливу екологічного чинника, і друга група – люди, що не зазнають такого впливу. При ретроспективному дослідженні порівнюють дві інші групи людей, а саме: хворих і здорових.

Суть поздовжнього методу дослідження полягає у проведенні тривалого динамічного

спостереження за певним контингентом людей і також може мати два види: паралельні і непаралельні.

При проведенні паралельного дослідження тривалість проведення самого дослідження та період, протягом якого збирається необхідна інформація, співпадають, а при непаралельному дослідженні використовують архівні матеріали.

Кінцевою метою алгоритму медико-конструктивно-екологічної оцінки впливу екологічних чинників на захворюваність населення є встановлення між ними зв'язку.

Сучасні методи виявлення впливу екологічних чинників, які мають найбільший вплив на здоров'я населення, мають загальну методичну базу – територію ймовірності та математичну статистику.

Кореляційний аналіз – дозволяє встановити напрямок, силу, ступінь та достовірність впливу екологічних чинників на рівень здоров'я населення. Силу зв'язків оцінюють за коефіцієнтом лінійної кореляції (r):

- при значеннях $r=0,01-0,29$ зв'язок вважається слабким;
- при значеннях $r=0,30-0,69$ зв'язок середній (помірний);
- при значеннях $r=0,70-0,99$ зв'язок сильний.

Ступінь впливу на рівень здоров'я кожного конкретного екологічного чинника визначають за спеціальною шкалою з урахуванням коефіцієнта детермінації (табл. 3), який показує питомий внесок впливу на здоров'я певного фактора, сумарне значення яких складає 100%.

Таблиця 3.

Оціночна шкала ступеня впливу екологічного чинника навколишнього середовища

Коефіцієнт детермінації, %	Ступінь впливу чинника
менше 1	Дуже слабкий
1-4	Слабкий
5-9	Помірний
10-14	Сильний
більше 15	Дуже сильний

Регресійний аналіз – дозволяє створити рівняння регресії, яке можна використовувати як модель, що описує “поведінку” рівня здоров'я при змінах інтенсивності дії включених до неї факторів. Як правило, регресійний аналіз проводять одночасно з кореляційним і носить назву кореляційно-регресійним.

Факторний аналіз дозволяє проводити автоматичне групування чинників в однорідні групи.

Дисперсний аналіз визначає достовірність

на ступінь впливу екологічних чинників на рівень здоров'я.

Дискримінантний аналіз дозволяє встановити достовірність відмінностей серед декількох груп населення одночасно за комплексом показників здоров'я.

І, нарешті, кластер-аналіз є різновидом бугутофакторного аналізу, який дозволяє науково обґрунтувати розподіл по групах досліджуваних контингентів населення за рівнем їх здоров'я.

З метою визначення здоров'я слід урахувати такі наступні положення. Абсолютного здоров'я не існує – це загальнопатологічне (філософське) здоров'я населення. Загальнопатологічне здоров'я – інтервал, у межах якого кількісні коливання психофізичних процесів здатні утримувати живу систему на рівні функціонального оптимуму (оптимальна зона, у межах якої організм не виходить на патологічний рівень саморегуляції). Другим положенням є те, що індивідуальне та популяційне здоров'я неподільні. Популяційне здоров'я, тобто здоров'я групи людей, популяцій населення. Це умовне статистичне поняття, яке досить повно характеризується комплексом демографічних показників, рівнем фізичного розвитку, захворюваністю та частотою преморбідних станів, інвалідністю певної групи населення. І, нарешті, визначення здоров'я населення неможливе без оцінки взаємодії індивіда та навколишнього середовища.

Взаємовплив навколишнього середовища і людини можна прогнозувати шляхом перевищення гранично-допустимої концентра-

ції (ГДК) забруднювача. Так, наприклад, якщо ми знаємо кратність перевищення ГДК забруднювачів у 1 раз, то зміни здоров'я відсутні; у 2-3 спостерігаються зміни у стані здоров'я за деякими функціональними показниками; у 4-7 разів визначаються виражені фізіологічні зміни; у 8-10 разів – характерним є збільшення специфічної та неспецифічної захворюваності; у 100 разів реєструються гострі отруєння, а у 500 разів і більше – летальні отруєння. Цей метод простий, доступний, але недоліком є те, що він не дає уяви про пріоритетні забруднювачі.

Висновки. Методи медико-конструктивно-географічних досліджень для визначення рівня захворюваності населення належить до загальнонаукових. До них відносяться методи емпіричного дослідження (спостереження, вимірювання, порівняння), а також емпірико-теоретичні (абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія, моделювання). На основі наведеного розроблено алгоритм оцінки впливу екологічних чинників на захворюваність населення.

Література:

1. *Гуцуляк В.М.* Історія розвитку та сучасний стан медико-географічних досліджень / *В.М. Гуцуляк, К.П. Муха* // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 361. Географія. – Чернівці: Рута, 2007. – 181 с.
2. *Мельник А.В.* Ландшафтний моніторинг / *А.В. Мельник, Г.П. Міллер*. – К: 1993. – 150 с.
3. *Нейко С.М.* Медико-геоекологічний аналіз стану довкілля як інструмент оцінки та контролю здоров'я населення / *С.М.Нейко, Г.І.Рудько, Н.І.Смоляр*. – Івано-Франківськ, Львів: ЕКОР, 2001. – 163 с.
4. *Нейко С.М.* Результати моніторингу здоров'я населення м.Івано-Франківська у зв'язку з екологічними чинниками / *С.М.Нейко, З.Н. Митнець, Н.І. Ковальцов* // Розвідка і розробка нафтових і газових родовищ. - №37(т.10). – 2000. – 128 с.
5. *Волошин І.М.* Ландшафтно-екологічні основи моніторингу / *І.М. Волошин*. – Львів, Простір. – 1998. – 356 с.
6. *Мищенко Л.В.* Геоекологічний аудит техногенного впливу на довкілля та здоров'я населення (на прикладі Покуття) / *Л.В. Мищенко* // Автореферат дисертації на здоб. наук. ступ. кандидата географічних наук. – Чернівці. – 2003. – 21 с.
7. *Гончарук Е.Н.* Изучение влияния фактором окружающей среды на здоровье населения / *Е.Н. Гончарук* // Учебное пособие.- К: КМИ, 1989.- с.37-43,48-109.

Резюме:

Савчук Л.Я. МЕТОДЫ МЕДИКО-КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УРОВНЯ ЗАБОЛЕВАЕМОСТИ НАСЕЛЕНИЯ КАЛУШСКОГО ПРОМЫШЛЕННОГО РАЙОНА

Методы медико-конструктивно-географических исследований для определения уровня заболевания населения Калушского промышленного района. Составлена карта-схема геоэкологических полигонов для исследований с выделением врачебных участков района. Разработан алгоритм медико-конструктивно-географической оценки влияния экологических факторов на заболевание населения.

Ключевые слова: заболевание населения, экологические факторы, алгоритм, мониторинг, конструктивно-географические карты.

Summary:

Savchuk L.Y. METHODS OF MEDICAL AND DESIGN-GEOGRAPHICAL RESEARCH TO MEASURE LEVELS OF MORBIDITY KALUSH INDUSTRIAL DISTRICT

Methods of medical, structural and geographical researches for determining the level of public diseases in Kalush industrial district. It is compounded the map-scheme of geo-ecological polygons for researching with giving health locality. It is developed the algorithm for medical, structural and geographical rate of ecological factors impact on public disease.

Key words: public disease, ecological factors, algorithm, monitoring, structural and geographical maps.

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 911.3.: 338.48 (477.85)

Клавдія КЛІНСЬКА, Зоряна КІЩУК

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ КОМПОНЕНТНОЇ СТРУКТУРИ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ УМОВ ТЕРИТОРІЇ

У статті проводиться аналіз існуючих схем і підходів до оцінки компонентів природи та їх властивостей, що можуть бути використаними для планування природно-рекреаційного природокористування. Запропоновані види оцінки: математична (кількісна), географічна (якісна, бальна), економічна, психолого-естетична та ін.

Ключові слова: природно-рекреаційні ресурси, властивості компонентів природи, компоненти природи, оцінка природно-рекреаційних ресурсів.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне рекреаційне природокористування базується на вивченні трьох методологічно-інформативних блоків: природного, соціально-економічного і історико-культурного, які тісно взаємопов'язані та взаємообумовлюють. У цій тріаді каркасом слугують природні рекреаційні ресурси (ПРР), що на високому рівні вивчені і проаналізовані як у методичному так і методологічному аспектах. Однак наразі існує велика розбіжність у виборі критеріїв їх оцінки. Одна з головних причин цього – різноманітність властивостей компонентної структури та її функціональне призначення. Тому наразі основним завданням слугує презентація системи показників оцінки окремих властивостей компонентної структури ПРР території за допомогою а) проведення аналізу існуючих доробок, б) аналізу структури ПРР, в) формування банку даних про властивості компонентів природи, що є формульованими у блоці ПРР. Зазначимо, що дана публікація доповнює той великий фактаж інформації, що сформувався у сучасному географічному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження ПРР займалися провідні вчені М.В. Багров, Л.А. Багрова, В.С. Преображенський (1977), О.О. Бейдик (2001, 2004), Р.Р. Білик (2004), А.І. Бобкова (2000), Ю.О. Веденин (1982, 2001), М.М. Габріель (2000), П.В. Гудзь (2000), В.Ф. Данильчук, Г.М. Алейникова, А.Я. Бовсуновська, С.М. Голубніча (2003), С.В. Дутчак (2003, 2006), В.О. Іванунік (2009), М.П. Крачило (1987), П.О. Масляк (2008), Н.В. Фоменко (2007) та ін. В їх роботах виявлена значущість природної складової рекреаційного природокористування, запропонована різноманітна за сутністю, параметрами та формою оцінка ПРР. Однак наразі виникає необхідність формуван-

ня кластерного аналізу окремих (залежно від мети дослідження!) властивостей компонентної структури ПРР та їх оцінювання з позиції як сприятливого використання так і з врахуванням екологічного стану території. Тому важливим завданням виступає вибір виду оцінки і її структурних рівнів, відбір показників оцінки, створення структурної схеми показників та інші методичні підходи, що започаткують підґрунтя для використання у подальших географічних дослідженнях методу аналогії, який багатьом дослідникам допоможе у методичному відношенні.

Виклад основного матеріалу. *Природні рекреаційні ресурси* – це чинники і властивості компонентів навколишнього природного середовища (НПС), які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності якісними та кількісними параметрами і слугують (чи можуть слугувати) для організації відпочинку, туризму, лікування і оздоровлення людини. До них належать лікувальні та оздоровчі властивості-компоненти багатоцільового призначення (ліси, лікувальні кліматичні місцевості, водні ресурси), лікувальні речовини (мінеральні води, грязі, озокерит), а також рекреаційні переваги гірських і передгірських ландшафтів, заповідних територій.

ПРР сьогодні класифікуються за різними ознаками [1, 2, 14, 15]. Найбільш прийнятою і легкою у користуванні є класифікація їх за кількістю (загальна кількість сприятливих властивостей компонентної структури території, що може використовуватися у рекреаційному природокористуванні), різноманітністю (типізація та видовий склад рекреаційних ресурсів природного характеру), видами (кліматичні, ландшафтні, водні, флористичні), функціональним призначенням (забезпечують лікування, відпочинок, пізнання явищ і процесів у конкретному регіоні). За існуючими класифі-

каціями ПРР можна згрупувати за походженням, рекреаційним використанням, швидкістю вичерпування (швидко вичерпуються, повільно вичерпуються, не вичерпуються), релаксацією (відновні, відносно відновні, невідновні), можливостями заміни одного виду іншим тощо. В останні роки зростає суспільна увага до ПРР з точки зору використання їх для активного відпочинку населення, лікувально-оздоровчого, профілактичного і медичного заходів.

ПРР є своєрідним акумулятором корисних природних властивостей, які може використати рекреант. Компонентна "рекреаційна структура" (набір певних властивостей окремого компонента природи, що може бути використаним у рекреаційному природокористуванні) характеризується своєю індивідуальністю. Тому наразі, за перший крок у дослідженні ПРР та спробі створення їх оцінки, пропонується аналіз рельєфу, клімату, водних ресурсів, рослинного покриву, природоохоронних територій, ландшафтної структури.

Рельєф виступає самостійним рекреаційним ресурсом (гірські вершини, каньйони, пе-

чери, скелі). Найчастіше при проведенні оцінки рельєфу розглядається лікувально-оздоровчий чинник. Для нього як у функціональному так і естетичному відношеннях важливо врахувати ступінь роздробленості рельєфу, перевищення висоти місцевості. Ступінь розчленування рельєфу характеризують три параметри: глибина розчленування (відносно перевищення, у м); густина розчленування (через яку відстань (у км) відбувається зміна форм рельєфу), крутизна схилів (у градусах). Для оздоровлення *найсприятливішим* є слабо хвилястий, грядовий рельєф, *відносно сприятливим* є слабо хвилястий і хвилястий, *несприятливим* (з точки зору естетики) є рівна поверхня [19]. Рельєф обумовлює рекреаційну різноманітність, формує потоки речовини й енергії у просторі і часі [10]. Його перша і головна властивість – участь в розподілі гравітаційної енергії. Другою властивістю є розподільчі і акумулюючі функції, що обумовлені висотою поверхні. Важливими ознаками рекреаційної різноманітності рельєфу є висота, нахил поверхні, довжина схилів, глибина розчленування поверхні (табл. 1, 2, 3).

Таблиця 1

Висота окремих населених пунктів території (на прикладі Карпато-Подільського регіону України)

Обласні центри	Середня висота над рівнем моря (м)	Обласні центри	Середня висота над рівнем моря (м)
Вінниця	241	Івано-Франківськ	209
Львів	300	Тернопіль	334
Ужгород	75	Хмельницький	297
Чернівці	350		

Рельєф впливає на компонентну структуру і змінює її. По відношенню до клімату рельєф є основною поверхнею розподілу кліматотвірних і метеорологічних явищ. Він обумовлює формування і видозміну гідрографічної мережі, площинне поширення ґрунтового покриву і

рослинних угруповань, обумовлює просторову організацію природокористування (табл. 4). Рельєф "формує" переважно один вид рекреаційної різноманітності на рівнинних територіях і збільшує її видовий склад у розчленованих гірських районах.

Таблиця 2

Середня висота поверхні території Карпато-Подільського регіону в розрізі областей (% до загальної площі)

Області	Середня висота (м)						
	0–30	30–60	60–100	100–150	150–300	300–500	Понад 500
Вінницька	6	43	33	18	–	–	–
Закарпатська	8	24	12	16	34	5	1
Львівська	–	20	46	17	14	3	–
Івано-Франківська	–	6	17	40	15	16	6
Тернопільська	–	56	32	12	–	–	–
Хмельницька	–	55	34	11	–	–	–
Чернівецька	–	33	47	8	6	4	2

Для використання рельєфу у ПРР доречно використовувати медико-біологічну, психолого-естетичну і технологічну оцінки. Стосовно процедури проведення оцінки рельєфу – це широке поле діяльності дослідника, до прикла-

ду, визначення функціонального і естетичного його аспектів.

У структурі ПРР особливе місце належить кліматичним ресурсам, так як вони визначають просторову організацію рекреації. Клімат, як

головний лікувально-профілактичний чинник, сприяє створенню кліматичних курортів, оздоровчий вплив яких зумовлений застосуванням аеро-, геліотерапії. На кліматичних курортах з

лікувальною метою використовують ландшафтну терапію та властивості місцевого мікроклімату.

Таблиця 3

Крутизна схилів території Карпато-Подільського регіону в розрізі адміністративних областей (% до загальної площі)

Області	Середні кути схилів (γ°)					
	0–1	1–3	3–6	6–12	12–20	Понад 20
Вінницька	83	17	–	–	–	–
Закарпатська	16	–	14	35	32	3
Івано-Франківська	27	35	–	13	21	4
Львівська	74	9	4	13	–	–
Тернопільська	87	13	–	–	–	–
Хмельницька	83	17	–	–	–	–
Чернівецька	10	70	6	9	5	–

Таблиця 4

Вплив морфологічних ознак рельєфу на процеси рекреаційного природокористування

Характеристика елементів і форм рельєфу	Характеристика рельєфу для оптимізації рекреаційного природокористування
Абсолютна висота	Зміна мікрокліматичних характеристик території. На рівнинах зменшується, а в горах зростає потужність снігового покриву, глибина промерзання ґрунту, зростають витрати на опалювання поселень.
Відносні перевищення	Збільшується дренажування поверхні, просторова диференціація мікрокліматичних умов.
Кути нахилів поверхні	Зростає ймовірність прояву небезпечних процесів (ерозія ґрунту, ярутворення, провч зсувних процесів, сходження лавин, селів), погіршуються умови експлуатації транспортних засобів, зростають витрати на будівництво інженерних споруд.
Експозиція схилів	Змінюється освітлення території.
Глибина розчленування території	Збільшується дренажування території і диференціація мікрокліматичних умов, зростають транспортно-енергетичні витрати, понижується швидкість руху транспортних засобів.
Густота розчленування території.	Ускладнюються умови будівництва, експлуатації транспортних систем і інженерних споруд.
Горизонтальна кривизна схилів.	Зменшується швидкість переміщення наземних транспортних засобів і безпека руху.

При дослідженні клімату як складового компоненту ПРР використовують *медико-біологічний тип* оцінки, що відображає вплив кліматичних чинників на організм людини. В центрі уваги знаходиться стан організму людини який розцінюється як відповідна реакція на комплексний вплив погоди. Кліматичні характеристики враховують сонячний, температурний, вітровий режими, вологість повітря, опади, що оцінюються з урахуванням теплового стану людини та її потреб. Кліматичний ресурс охоплює статистичні дані про стан повітря (чистоту, насиченість фітонцидами, ступінь іонізації), які є основою розрахунку середньомісячної кількості сприятливих для кліматотерапії днів.

Із температурними показниками пов'язана уява про "зону комфорту", яка може змінюватися у широких межах залежно від стану здоров'я людини, віддаленості від постійного місця проживання, пори року та ін. Поза межами "зони комфорту" людина відчуває переохолодження або перегрівання. "Зона комфорту" у активних рекреантів знаходиться в межах 12-

16°C.

Встановлено, що нормальне самопочуття зберігається при певних поєднаннях температури і вологості повітря (при 20°C – це 85% відносної вологості; при 25°C – 60%; при 30°C – 44%, при 35°C – 33%). Підвищену температуру легше переносити при сухому повітрі. Схожа ситуація і при низьких температурах. При від'ємних температурах вітер може суттєво погіршувати теплові відчуття людини (відомі випадки обморожування при сильному вітрі навіть при температурах повітря до +5°C). Сприятливими для здоров'я людини можуть бути різні типи погоди: якщо вдень багато сонця і незначна хмарність – то це збільшує доступ ультрафіолетових променів, формує нормальну освітленість ландшафтів, збільшує таким чином їх привабливість.

В останні роки використовується оцінка контрастної мінливості погоди. *Контрастна мінливість погоди* – це процес, що може викликати суттєві зміни у фізіологічних функціях організму. Вона спостерігається при проходженні активних атмосферних фронтів, які різ-

ко змінюють елементи погодного комплексу, в умовах специфічних форм місцевої циркуляції. Чим вища мінливість погоди, тим важче відповісти на запитання: на яку погоду під час відпустки може розраховувати рекреант. При використанні показника контрастної мінливості погоди можна вирішувати різні прикладні завдання, зокрема здійснювати географічне районування території за ступенем сприятливості кліматичних умов для відпочинку, туризму або лікування.

Слід продемонструвати й специфіку методики оцінки клімату гірських територій, які включаються в рекреаційну діяльність. По-перше, гірському клімату властива значна мінливість залежно від висоти над рівнем моря, крутизни й орієнтації схилів, форм рельєфу та ступеня закритості горизонту. По-друге, гірський клімат має риси, властиві зоні поширення оточуючих ландшафтів. Кліматична диференціація гірських районів знайшла відображення у класифікації гірських курортів, яка враховує профіль курорту, природну зону його розташування, висотну поясиність (низькогірні курорти – до 1000 м, середньогірні – 1000-2000 м, високогірні – вище 2000 м), характер рослинності та ін.

У рекреаційному природокористуванні вивчення кліматичних і метеорологічних явищ і процесів у ретроспективному аспекті є цінною інформацією не тільки для ведення рекреаційної діяльності, охорони здоров'я, транспорту, будівництва, енергетики, але й для реальної оцінки ПРП (табл. 5). Роботи з медико-біологічної оцінки клімату особливо важливі для великих за площею регіонів з широким

діапазоном класів погоди та їх контрастною мінливістю. Ще більш важливими ці вихідні дані є для оцінки розвитку міжнародного туризму. Їх результати завжди включають до путівників та рекламних буклетів.

Абсолютна кількість санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних баз та інших рекреаційно-оздоровчих закладів знаходяться безпосередньо близько до водних об'єктів, наявність яких значно підвищує рекреаційно-туристичне природокористування. Річки, озера, ставки, водосховища створюють можливість для водних видів спорту, прогулянок на воді, купання, рибальства. Крім того водні об'єкти є основним районом спортивного мисливства. Наявність підземних мінеральних вод, пелюїдів свідчить про доцільність розвитку лікувально-оздоровчої рекреації.

Водні ресурси за походженням поділяються на дві групи: водні ресурси природного походження і водні ресурси штучного походження. До категорії *природних водойм* належать природні водні потоки – річки (табл. 6), водно-акумулятивні озера-стариці. Водойми *антропогенного походження* – це ставки, греблі, що побудовані в долинах малих річок і тимчасових водотоків чи утворилися в результаті заповнення водою кар'єрів. Дві групи водних об'єктів обумовлюють контингент рекреантів та їх вимог до просторової інфраструктури.

Водні об'єкти є основним районом проведення спортивних змагань (спортивна рибалка, спуск на катамаранах тощо). Значимим для рекреанта сьогодні є судноплавство на великих річках.

Таблиця 5

Середня місячна температура повітря і середня кількість опадів по місяцях за період 1962-1990 рр.
[Climatological Normals (CLINO) for the Period 1961-1990. - Geneva, WMO. № 847, 1996.-768р.]

Місяці	Метеостанції						
	Львів	Ужгород	Хмельницький	Тернопіль	Вінниця	Івано-Франківськ	Чернівці
Середня місячна температура повітря (°С)							
I	-4,6	-2,8	-5,5	-5,8	-5,8	-5,1	-4,9
II	-3,1	-0,2	-4,0	-4,2	-4,3	-3,2	-2,9
III	1,2	4,7	0,3	0,0	0,2	1,4	1,7
IV	7,7	10,7	7,8	7,4	8,0	8,1	8,7
V	13,2	15,6	13,9	13,3	14,1	13,5	14,3
VI	16,1	18,5	16,8	16,2	17,1	16,6	17,4
VII	17,3	19,9	18,0	17,4	18,3	17,9	18,7
VIII	16,8	19,4	17,4	16,8	17,7	17,3	18,0
IX	13,0	15,5	13,2	12,9	13,4	13,5	14,3
X	8,0	10,3	7,6	7,4	7,6	8,0	8,6
XI	2,5	4,6	2,0	1,8	1,9	2,6	2,9
XII	-2,1	-0,4	-2,6	-2,9	-2,5	-2,1	-1,9
Середня температура повітря за рік							
	7,2	9,7	7,1	6,7	7,1	7,4	7,9

Середня кількість опадів (мм)							
I	42	57	38	34	40	31	32
II	43	47	40	34	38	32	32
III	43	49	32	32	35	35	36
IV	51	46	48	47	49	54	58
V	77	71	64	69	63	87	77
VI	98	88	105	81	87	98	105
VII	102	86	107	92	92	104	103
VIII	76	71	69	63	68	81	61
IX	58	54	51	52	46	53	51
X	47	50	30	33	34	36	32
XI	46	59	42	36	42	37	36
XII	57	70	43	39	44	41	37
Сума опадів за рік							
	740	748	669	612	638	689	660

Для проведення оцінки водних ресурсів доцільно використовувати психолого-естетичну і технологічну оцінку.

Біотичні ресурси сприяють лікуванню й оздоровленню та задоволенню духовних потреб людини. Важливим видом біотичного природокористування є використання лісових масивів з метою рекреації. Це приміські ліси, лісопарки, національні природні парки, лісові насадження біля санаторно-курортних та туристичних закладів. Характеристики лісових ресурсів необхідні для територіальної організації оздоровчих видів рекреації.

Як один із видів ПРР ліси поділяються на:

1) ліси рекреаційного призначення (власне рекреаційні ліси); 2) рекреаційні ліси в національних природних парках і ландшафтних заказниках; 3) ліси, які частково виконують рекреаційні функції (водоохоронні, ґрунтозахисні, захисні, експлуатаційні). Важливою якісною ознакою паркових рекреаційних лісів є їх відповідність масовому відпочинку, що досягається відповідним пристосуванням території, густою та тривалою стежковою і дорожньою мережею, використанням малих форм архітектури. Якісною ознакою лісопаркових територій є переважання індивідуального відпочинку.

Таблиця 6

Основні характеристики найбільших річок Карпато-Подільського регіону

№ пп.	Річка	Довжина (км)		Площа (тис.км ²)		Річний стік		Мутність (г/м ³)	Мінералізація мг/дм ³
		Загальна	В межах України	Загальна	В межах України	Об'єм (км ³)	Витрата (м ³ /с)		
1.	Західний Буг	772	401	73,5	10,1	1,8	57,0	50	550
2.	Дунай	2850	174	817	64,0	123	3900	320	331
3.	Тиса	966	201	153	11,3	6,3	200	200	200
4.	Прут	910	299	27,5	17,4	2,4	76,1	250	270
5.	Дністер	1362	925	72,1	52,7	8,7	276	250	450
6.	Збруч	244	244	47,6	3,40	0,3	9,5	250	420
7.	Серет	321	242	3,90	3,90	0,5	15,8	250	380
8.	Стрий	230	230	3,06	3,06	1,6	50,7	250	250
9.	Південний Буг	792	792	63,7	63,7	3,4	108	150	420

З врахуванням періодичного використання ліси поділяються на 1) ліси, що використовуються щоденно, 2) щотижнево і 3) щорічно. Відповідно формуються і лісові рекреаційні системи: міські (маленькі ліси, парки, сади, сквери) і близькі до міста (парки і лісопарки, дендрологічні і ботанічні сади), які забезпечують щоденне використання вільного часу після роботи; заміські – для реалізації потреб в замському відпочинку у вихідні дні (ліси зелених зон). У лісовому устрої приміських лісів використовується функціональне зонування їх

територій: паркова, лісопаркова, лісова. Основна відмінність зон – різна інтенсивність відвідування.

За функціональними особливостями рекреаційну діяльність в лісах можна поділити на наступні види: лікувальну, оздоровчу, спортивну, туристичну, утилітарну, пізнавальну. Залежно від виду вона може проходити організовано з використанням стаціонарних закладів – санаторіїв, профілакторіїв, будинків відпочинку, дачних та садових ділянок, спортивних і туристичних баз і неорганізовано.

З точки зору рекреаційного лісокористування найважливішими характеристиками є лісистість, породний склад, бонітет, різноманітність ландшафтів, рослинного покриву, його ярусність, фітонцидність, естетичність пейзажів, частота їх змінюваності, заболоченість територій, рельєф, наявність грибних і ягідних місць, водойм, транспортна та пішохідна доступність, присутність елементів рекреаційного благоустрою, медико-географічні особливості району. Для визначення цих характеристик доцільно використовувати коефіцієнт якості лісових насаджень ($K_{ялл}$), який характеризує рівень їх придатності для рекреації і визначається як відношення існуючих показників ландшафту (L), до нормативних параметрів (Np), що відображають потребу в необхідних елементах рекреації. Коефіцієнт ефективності (G) рекреаційного лісокористування вираховується на основі співвідношення фактичного відвідування лісу рекреантами (w) (осіб/га) до гранично допустимих навантажень (n) (осіб/га), які визначають рекреаційну місткість лісових насаджень як просторово-територіального об'єкта [19].

Оскільки ліс належить до інтенсивно використовуваних складових ПРР то для формування оцінки лісокористування у рекреаційній діяльності важливо використовувати медико-біологічну, психолого-естетичну і технологічну оцінку.

Природно-заповідний фонд складають ділянки суші та водного простору, природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу НПС. Особливе місце займають природно-заповідні території та об'єкти різних форм та напрямів заповідання. Рекреаційна діяльність допускається тільки в тих місцях і в тому обсязі, який гарантує збереження цінних природних комплексів.

На території Карпато-Подільського регіону більшість природоохоронних територій (ПОТ) зосереджені на північному і південному заході. Заповідні урочища переважають на півночі регіону. Завдяки їм тут сформувалася оптимальна природоохоронна функціонально-структурна організація території [10]. В інших районах, через її відсутність, спостерігається інтенсивне антропогенно-екологічне наванта-

ження на НПС різнофункціональними видами природокористування. З метою покращення сформованої ситуації пропонуємо використовувати коефіцієнт оптимальної природоохоронної функціонально-структурної господарсько-організаційної структури території, що є відношенням загальної площі ПОТ до площі країни, зони, краю, області, району. Наступним кроком слугує визначення антропогенного навантаження (A_n), що дозволяється

$$A_n = \frac{B_{1+2+3}}{W \cdot N}$$

в межах ПОТ: B_{1+2+3} – загальна кількість угруповань рослинного покриву та тваринного світу, що занесена до Червоної і Зеленої книги України; W – загальна кількість рекреантів (за рік); N – загальна кількість працівників в межах ПОТ. Таким чином, дослідження ПОТ, як основних виразників рекреаційного використання, є актуальним. Визначення кількісних характеристик рекреаційного використання у межах ПОТ формує погляд на подальшу їх структурну реорганізацію, що сприятиме покращенню екологічного стану [10].

Одним із важливих елементів ПРР є наявність гармонійного поєднання природно-антропогенних ландшафтів і їх окремих компонентів (рослинний покрив, рельєф, водойми) з поселеннями, архітектурними спорудами і комплексами (технологічний вид оцінки). Традиційними об'єктами ландшафтної архітектури є парки, сади, бульвари, зелені насадження міських мікрорайонів, лісопарки, які використовують для відпочинку. В останні роки психологами, соціологами та географами запропонована низка показників для вимірювання естетичних властивостей ландшафтів. Так, у США вивчення розподілу туристів на окремих ділянках національних парків продемонструвало, що найпривабливіший ефект мають *крайові і фокусні пункти*. Під крайовими зонами розуміють прикордонні смуги між двома різнорідними середовищами: вода-суходіл (*сильний ефект*), ліс-поляна (*середній ефект*), пагорб-рівнина (*слабкий ефект*). *Відштовхуючий ефект* спричиняють одноманітні деревні насадження, заболочені території тощо. Ці спостереження уможливають вивести окремі кількісні показники, зокрема *показник насиченості території "крайовими ефектами"*, який розраховується як відношення між протяжністю прикордонних смуг до площі досліджуваної території. *Насиченість території фокусними пунктами* залежить від характеру рельєфу.

Для оцінки цієї властивості ландшафту використовують відношення максимальних відносних висот до одиниці площі (га, км² та ін.).

Естетична цінність ландшафту залежить від морфологічної структури ландшафту, різноманітності елементів пейзажу. Останнім часом широко вживається поняття "ландшафтне різноманіття", яке складається з внутрішньої структури природного комплексу та його зовнішніх зв'язків з іншими природними комплексами. Внутрішнє пейзажне різноманіття визначається внутрішньою морфологічною структурою ландшафту (характеристика рельєфу, рослинності, гідрологічних особливостей, характер взаємозв'язку між різними компонентами та ін.). Показниками внутрішнього пейзажного різноманіття є *коефіцієнт мозаїчності ландшафту* (відношення кількості контурів урочищ до площі досліджуваних ландшафтів), *коефіцієнт різноманітності ландшафтів* (відношення видів урочищ до площі ландшафтів) тощо.

Внутрішні естетичні властивості природних комплексів характеризуються такими показниками як ступінь лісистості (залежно від цього виділяють відкриті, напіввідкриті та закриті простори), повнота деревостою, ярусність лісу та ін. Вважається, що при лісистості більше 50% естетичні властивості ландшафтів різко знижуються. При оцінці найвищий бал отримують природні комплекси з напіввідкритими просторами. Відкриті простори внаслідок своєї зорової статичності не забезпечують різноманітності. Важливим є також характер поєднання рослинності із рельєфом. Поєднання хвилястого рельєфу з лісом на узвишсях візуально збільшує розчленованість ландшафту, навпаки, заповнення лісом понижених ділянок створює ефект вирівняного ландшафту. У першому випадку естетична оцінка підвищується, у другому – понижується.

Зовнішнє пейзажне різноманіття природного комплексу характеризується різноманітністю пейзажів, що розкриваються на множині сусідніх природних комплексів. Напіввідкриті і відкриті простори мають більш високе зовнішнє пейзажне різноманіття, ніж закриті території. До показників *зовнішнього пейзажного різноманіття* відносяться: загальна кількість сусідніх природних комплексів, які можна побачити одночасно; розміри горизонтального і вертикального кутів сприйняття зовнішніх пейзажів; пересіченість лінії горизонту та ін. Наприклад, у гірських районах найвищу оцінку отримують вершини гір, з яких сприй-

мається найбільша кількість природних комплексів, а найнижчу – гірські ущелини. Чим більший горизонтальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів (максимальний дорівнює 360° на піках гірських вершин, мінімальний дорівнює 0° у повністю залісеному просторі), тим більша ймовірність потрапляння у поле зору сусідніх природних комплексів.

Серед інших методів психолого-естетичної оцінки ландшафтних комплексів останнім часом значна увага приділяється таким, як *міра екзотичності* та *унікальності*. Екзотичність визначається як ступінь контрастності місця відпочинку по відношенню до місця постійного проживання, а унікальність – ступінь неповторності об'єктів та явищ. Взаємодію людини і НПС відбиває через "технологію" рекреаційної діяльності *технологічна оцінка*, яка враховує можливості інженерно-будівельного освоєння території. У даному випадку ландшафт має володіти високими якістьми (комфортністю, лікувальними властивостями та ін.), достатніми для організації відпочинку і санаторного лікування певного масового контингенту населення, значними запасами і площею, тривалим періодом експлуатації.

Найкращою основою для оцінки рекреаційних ресурсів є ландшафтна карта, тому що в цьому випадку об'єктами оцінки слугують синтетичні одиниці – природні територіальні комплекси. Ранг одиниці визначається масштабом дослідження і відповідних йому карт: в дрібному масштабі можуть бути фізико-географічні провінції, в середньому – райони, місцевості, в крупному масштабі – урочища та фації.

Оскільки *оцінка* відбиває відношення між об'єктом і суб'єктом, процедура оцінювання складається з наступних обов'язкових етапів: 1) виділення об'єкту оцінки – ПРР, їх компонентів і властивостей; 2) виділення суб'єкту (вік, професійний рівень, обізнаність у географії території та інші чинники) з позиції якого ведеться оцінка; 3) формулювання критеріїв оцінки, які визначаються масштабом і метою дослідження, властивостями суб'єкту; 4) розробка параметрів оцінкових градацій (найбільш прийнятною вважається п'ятиступенева шкала оцінки передумов: 1 – найсприятливіші; 2 – сприятливі; 3 – помірно сприятливі; 4 – малосприятливі; 5 – несприятливі). *Інтегральна оцінка* здійснюється найчастіше шляхом поєднання часткових оцінок. Для цього просто додаються часткові оцінки просторово сумісних видів рекреації. Точніше було б не меха-

нічно складати, а синтезувати часткові оцінки. При цьому виникає проблема ваги (значущості) кожної окремої оцінки. Ця методична проблема вирішується експертним шляхом.

Як один із варіантів покращення НПС та уникнення екологічних ситуацій у разі тривалого рекреаційного природокористування необхідно дослідити допустимі та оптимальні навантаження рекреаційного природокористування на НПС, які забезпечують стійкість ландшафтів – важливу умову збереження рекреаційного потенціалу території. *Стійкість* – це здатність протистояти дії сил, що намагаються вивести територіальну систему зі стану рівноваги. Стійкість до рекреаційних навантажень залежить від багатьох природних чинників: крутизни схилів, типу ґрунтового покриву, складу і віку трав'яного, чагарникового та деревного покриву, кліматичних характеристик, а також видів рекреаційних занять та кількості рекреантів. Критичне рекреаційне навантаження на ландшафт не повинно перевищувати очікуваного потоку туристів, тобто оптимальної ємкості території. Зазначимо, що не можна визначити загальне навантаження, якщо невідомий прогностичний термін перебування суб'єкта відпочинку на рекреаційній території та тривалості самовідновлення пошкоджених рекреаційною діяльністю елементів природних комплексів. У цьому випадку доцільно використовувати наступний математичний оператор: коефіцієнт загального рекреаційного навантаження (K_{rn}) – це відношення часу перебування суб'єкта відпочинку на рекреаційній території (t) до загальної кількості рекреантів (r) і тривалості самовідновлення пошкоджених рекреаційною діяльністю елементів природних комплексів (s_{pk}): $K_{rn} = t : r * s_{pk}$

Аналізуючи існуючі доробки з проблеми оцінки ПРР та підсумовуючи вивчені погляди зазначимо, що сьогодні стосовно цього питання найчастіше використовують кількісну, бальну, якісну та економічну оцінку. *Кількісна оцінка* включає в себе показники розвитку об'єму запасів, необхідних для оптимізації навантажень та визначення потенційної ємності

територіальних рекреаційних систем. Структура кількісної оцінки складається з показників площі розповсюдження ресурсів, сприятливих для рекреаційного використання, встановлення меж санітарних зон, тривалості комфортного періоду споживання ПРР, які визначають сезонність використання та розвитку туризму. *Бальна оцінка* займає посереднє місце між кількісною і якісною. На основі суб'єктивної дії розробки оцінкових шкал той чи інший вид або підвид ПРР отримує певний бал. Третій вид – *якісна оцінка*. Вона включає ступінь сприятливих якостей для визначення виду (чи циклу) рекреаційних занять: виразність, контрастність, величність, здатність ПРР пробудити позитивні емоції. Для якісної оцінки використовують слова "найкращий", "кращий", "гірший", "найбільший", "великий", "найпривабливіший", "пересічно сприятливий", "найвигідніший" тощо. Однак тут є певні проблемні моменти: недоліками кількісного та якісного методів є відсутність орієнтації на економічне обґрунтування. Тому часто використовується найскладніший вид оцінки – *економічна оцінка*, що дозволяє визначити вартість туристичних ресурсів території. Економічна оцінка туристичних ресурсів – це система показників, що відображає економічні результати туристичної діяльності з урахуванням їх якісних властивостей.

Висновки. Дослідження властивостей компонентної структури ПРР є складним і тривалим процесом. Найголовнішим його завданням слугує вибір системи показників, які є предметом дослідження. Відповідно до предмету дослідник обирає певний вид оцінки ПРР.

У публікації представлений інтегрований підхід до вивчення окремих компонентів ПРР. Адекватно зроблена презентація окремих видів оцінки, які сьогодні часто використовуються у практиці. Автори вбачають важливість такої роботи у тому, що вона синтезує (хоча і частково) існуючі методичні підходи до проведення оцінкових робіт. При цьому варто зазначити апіорну істину: всі види оцінок необхідно використовувати при дослідженні ПРР території.

Література:

1. Багрова Л.А. Рекреационные ресурсы (подходы к анализу понятия) / Л.А. Багрова, Н.В. Багров, В.С. Преображенский // Известия АН СССР. – Серия: География. – 1977. – № 2. – С. 5-12.
2. Бейдик О.О. Рекреационно-туристські ресурси України/ О.О.Бейдик// Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: Київський ун-тет, 2001. – 395 с.
3. Білик Р.Р. Місце та роль природно-ресурсного потенціалу в системі факторів забезпечення сталого розвитку регіонів: Зб. наук. праць / Р.Р. Білик // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2004. – Вип. 195-196. – С. 67-71
4. Бобкова А. Про поняття природних рекреаційних ресурсів/ А.Бобкова // Право України. – 2000. – № 5. – С. 51-54.
5. Веденин Ю.А. Динамика территориально-рекреационных систем /Ю.А.Веденин. – М.: Наука, 1982. – 260 с.

6. Генцирук С.А. Рекреационное использование лесов/ С.А.Генцирук, М.С.Нижник, Р.Р.Возняк. – К.: Урожай, 1987. – 246 с.
7. Гудзь П.В. Економічна ефективність використання природних рекреаційних ресурсів/ П.В.Гудзь // Регіональна економіка. – 2000. – № 4. – С.148-155.
8. Данильчук В. Ф. Методология оценки рекреационных территорий / В.Ф. Данильчук, Г.М. Алейникова, А.Я. Бовсуновская, С.Н. Голубничая. – Донецк: ДИТЕ, 2003. – 197 с.
9. Дутчак С.В. Проблеми використання природних національних парків у туристсько-рекреаційній діяльності та варіанти їх розв'язання / С.В.Дутчак // Науковий вісник Чернівецького університету. Географія. – 2006. – Вип. 304 – С. 55-61.
10. Крачило Н.Г. Географія туризму / Н.Г.Крачило. – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.
11. Лукьянова Л.Г., Цыбух В.И. Рекреационные комплексы / Л.Г.Лукьянова, В.И. Цыбух. – К.: "Вища школа", 2004. – 346 с.
12. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України/ В.І.Мацола.– Львів, 1997. – С. 12-19.
13. Мироненко Н.С. Рекреационная география/ Н.С. Мироненко, И.Т. Твердохлебов. – М.: МГУ, 1981. – 208 с.
14. Николаенко Д.В. Рекреационная география/ Д.В. Николаенко.– М. Владос. 2001. – 279 с.
15. Приображенский В.С. Территориальная рекреационная система как объект изучения географических наук / В.С. Приображенский // Изв. АН СССР. Сер. Географ. – 1977. – № 2.
16. Рекреационные ресурсы и методы их изучения. – М.: 1981. – 137 с.
17. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму/ І.В. Смаль. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. – 264 с.
18. Теоретические основы рекреационной географии. – М.: Наука, 1975. – 245 с.
19. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник/ Н.В.Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

Резюме:

К. Килинская, З. Кишук. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОВЕДЕНИЮ ОЦЕНКИ КОМПОНЕНТНОЙ СТРУКТУРЫ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦИОННЫХ УСЛОВИЙ ТЕРРИТОРИИ.

В статье представлен анализ существующих схем и подходов к оценке компонентов природы и их свойств, которые могут быть использованными при планировании природно-рекреационного природопользования. Предложены виды оценок: математическая (количественная), географическая (качественная, бальная), экономическая, психолого-эстетическая и др.

Ключевые слова: природно-рекреационные ресурсы, свойства компонентов природы, компоненты природы, оценка природно-рекреационных ресурсов.

Summary:

K. Kilins'ka, Z. Kishhuk. METHODOICAL APPROACHES TO CONDUCT OF EVALUATION COMPONENT STRUCTURE OF NATURAL AND RECREATIONAL CONDITIONS OF THE TERRITORY.

In the article conducted analysis the existing schemes and approaches to natural components and their properties that can be used for planning natural recreational. There are proposed kind of rating: mathematical (quantitative), geographic (qualitative, ball), economic, psychological, and others.

Key words: natural and recreational resources, properties of natural components, the components of nature, rating of natural and recreational resources

Рецензент: проф. Сивий М.Я.

Надійшла 22.09.2011р.

УДК 39

Ольга ПИЛИПОВИЧ, Мирослава ПЕТРОВСЬКА

КУЛЬТУРА, ПОБУТ ТА ЗВИЧАЄВІ ТРАДИЦІЇ НАСЕЛЕННЯ, ЩО ПРОЖИВАЄ В МЕЖАХ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ “СТІЛЬСЬКА”

Здійснено етнографічні дослідження в межах пам'ятки природи місцевого значення “Стільська” (Миколаївський район Львівської області). Описано історію виникнення, звичаєві обряди, традиції, фольклор, побут, вірування, культурно-просвітницьке життя та суспільно-політичну діяльність жителів села Стільського.

Ключові слова: звичаї, обряди, побут, пам'ятка природи, свято.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ще з епохи палеоліту, живучи у тісному контакті з природою, людина відчувала цілковиту залежність від її сил, і тим самим надавала явищам природи бо-жественних властивостей. З часів язичництва культ явищ природи набув антропоморфного характеру [8]. Зокрема, культ води уособлює поклоніння людиноподібним істотам – русалкам, культ грому і

блискавки – богу Перуну, культ сонця – Дажбогу, культ вітру – Стрибогу і т. д. Цим міфічним особам наші предки приносили жертви, їхньою волею пояснювали різноманітні явища природи, їхньою силою намагались приборкати грізні стихійні лиха. З приходом християнства багато звичаїв і обрядів, пов'язаних з пошануванням води, сонця та землі, залишилися і змішалися з християнськими святами.

Сьогодні, досліджуючи звичаєві традиції та побут місцевих жителів, можна відшукати ключі до багатьох археологічних, історичних, антропологічних і географічних загадок.

Календарно-побутові звичаї регламентували усі сфери життя українця, а календарний рік утворювався з послідовних дат праці у полі та вдома і супроводжувався релігійними святами й обрядами, повір'ями та звичаями. Усі ці елементи усної творчості і фольклору мають цінність не лише завдяки своїй автентичності та художньому змісту, але й завдяки збереженню інформації про історію, побут, ландшафти та природно-територіальну організацію минулого. Передусім це важливо для поселень, що володіють великою кількістю історичних артефактів, проте їх рідко згадують у літописах та інших літературних джерелах минулих століть. Саме до таких територій належить пам'ятка природи місцевого значення "Стільська" (Миколаївський район, Львівська область), що володіє унікальним комплексом середньовічного городища з чисельними пам'ятками давніх поселень та культових споруд, хоча писемної інформації з минулих віків про це поселення недостатньо.

Формулювання цілей статті. Отож ми зробили спробу вивчити звичаї, культуру та побут жителів села Стільського, виявити та зафіксувати традиційні народні знання, що пов'язані з природними явищами, та зібрати фольклорний матеріал.

Для досягнення мети нам необхідно вирішити такі **завдання**:

- провести анкетування жителів села Стільського (віком 50-95 років) та отримати інформацію про звичаї та обряди, які провадили впродовж календарного року, про зовнішній вигляд і топоніміку ландшафтів села в минулому, про побут і традиції облаштування помешкання та господарського двору тощо;
- записати давні пісні, колядки, щедрівки, віншування, веснянки, повір'я та приказки;
- проаналізувати та систематизувати отриману інформацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням вивчення звичаєвих обрядів, традицій, фольклору, побуту та вірувань жителів регіону Опілля, до якого належить село Стільське, займалися такі дослідники, як А. Пономарьов, Р. Радович, М. Глушко, Г. Бондаренко. Зокрема, ними висвітлено історико-етнографічні та краєзнавчі дослідження регіону. Культурно-просвітницьке життя та суспільно-політична діяльність населення села

Стільського описані в працях А. Микитин та О. Давид. Детальні історико-археологічні дослідження пам'ятки природи місцевого значення "Стільська" здійснено О. Корчинським.

Виклад основного матеріалу. Село Стільське розташоване на відстані 20 км на південний захід від м. Жидачева, 8 км на північний схід від м. Миколаєва. На схід від села – м. Львів, на південь – м. Розділ, на захід – м. Миколаїв і с. Тростянець, на північ – села Глухівець і Поляна. Село розкинулося на березі р. Колодниці, лівої притоки Дністра.

Місто Стільське виникло наприкінці IX – на початку X ст. унаслідок будівництва столиці князівства теробовлян або і всієї Великої Хорватії [3]. Місту передували три селища, які існували тут протягом VII–IX ст. Величезне городище площею 250 га з довжиною валів 10 км було більше за тогочасний Київ майже у 10 разів. Його здобуло 982 р. військо Київського князя Володимира Святославича. Ще 1330 р. Стільське згадано як містечко, а пізніше втрапило цей статус [3].

За переказами, село знищили татари. Поселення було захищене зі сходу трьома валами, розташованими на відстані один від одного. З півночі та заходу простягались доволі стрімкі схили узвишся, на яких воно розкинулось. З боку півдня містились ворота в'їздів. За переказами, двері сторожової вежі відчинила жінка на ім'я Хима: вона йшла по воду. Це місце називають сьогодні "Вежа" і "Химина Долина".

Село Стільське належить до територій, які з давніх часів були ареною господарських, торговельних і культурних зв'язків з регіонами України й сусідніми країнами. У межах цих територій зароджувалися перші землеробські общини на теренах Східної Європи та перші форми суспільно-політичної організації на зразок ранньосередньовічних городищ із елементами громадської влади [4]. Ці землі зберігають у собі сліди первісних поселень палеоліту, язичницької культури, традицій перших християн, доби козаччини часів Богдана Хмельницького та ін. Усі ці культурні прошарки поступово накладалися і сьогодні збереглися завдяки розкопкам-артефактам, скельним пам'яткам, назвам природних урочищ, а також звичаєвим обрядам та усному фольклору місцевих жителів.

Першим у році та одним з найвеличніших є свято Різдва Христового. Напередодні цього свята у кожній господі відбувалися приготування. Чоловіки заготовляли корми для домашньої живності, кололи дрова і навіть запа-

салися водою на всі святкові дні. Жінки готували 12 страв на олії для пісної вечері (12 страв – це подяка Богу за кожен прожитий місяць року, за щедрий врожай; число 12 – це кількість апостолів) і м'ясні – власне на день Різдва.

Перед вечерею господар вносив до хати дідуха, якого ставив на покуті неподалік стола, на якому були страви Святвечора, застеляв підлогу соломною, бажав усім членам родини ті свята "впровадити та інших дочекатися". Сім'я перед вечерею обов'язково молилася вголос. Господар запаливав свічку зі словами: "Дай, Боже, добрий вечір", всі відповідали: "Дай, Боже, здоров'я".

Господиня накривала на стіл до сходу першої зорі й обов'язково ставила вечерю на обрус, під яким лежало сіно. На столі мали бути: часник з олією, борщ з грибами та вушками, капуста з горохом (пшоном), голубці з гречки і картоплі, вареники з капусти, грибна поливка, риба, узвар, пампушки і кутя. Кутя була традиційною з пшениці, маку, родзинок та меду, її споживали наприкінці вечері. Спершу всі повинні були скуштувати часник з олією, а вже потім – решту страв. "Часник символізував важкі муки Ісуса Христа, він мав за мету оздоровити всю родину", – розповідає Анастасія Тітко, 97-річна жителька села Стільського.

Після завершення святої вечері всі виделки, не миючи, перев'язували солом'яним перевеслом, щоб родина трималася купи, а тарілки залишали на столі до ранку, для померлих, душі яких вночі повинні прийти до хати. У день Різдва діти та молодь ходили з "Вертепом". Носили зроблену власноруч невеличку стаєнку-шопку, імітуючи ту, в якій народився малий Ісус. Заходили до кожної господи, де розігрували виставу, в якій брали участь янголи, пастухи, римські воїни, Ірод, жид, смерть та чорт. Особливо весело у Вертепі осміювали жида, згадуючи як в минулому у селі Стільському стояла корчма. Володів нею жид, що любив будь-яким способом затягти до корчми більше люду [2]. Діти ходили колядувати на "помагай Біг". "Окремо ходили селом колядувати парубки, – згадує 69-річний Михайло Лозинський. Вони були з усією різдвяною атрибутикою і колядували дуже серйозні на той час політичні коляди". Традиційною колядою, яка й сьогодні користується великою пошаною у жителів села Стільського, є коляда "Були сумні свята в 47 році". Анастасія Тітко поділилася з нами самотніми, автентичними колядками, які ще пам'ятає з дитячих літ. Серед них є колядки жартівливого характеру, які зрідка почуєш на теренах Львівщини:

*Пішов я до вуйка до хати
Та й почав там колядувати,
А вуйко там запивав та й про мене не згадав – бідний я / двічі
А вуйна за п'єцом сиділи
Пирого у п'єцу кипіли.
Начав я си приступати, по одному витягати – витяг всі / двічі
Ще того було ми замало,
Поліз я тай на пліт по сало.
Защортався та й упав, ще й від вуйка я дістав – бідний я / двічі.*

З особливою урочистістю святкували у селі свято Водохреща (Йордан). Жителі села, які споконвіку проживають біля води (річка

Колодниця), з особливим трепетом ставляться до цього свята. Напередодні свята сідали до святої вечері, після якої ходили щедрувати:

*Бо щедрий вечір нині / двічі
Щедруєм то, що колись ся стало
на річці Йордані / двічі
Діва Пречиста зродила Христа
в стайні на пустирі / двічі
Йоан хрестив Ісуса Христа
на річці Йордані / двічі
Похрести мене, – Ісус промовив
Йоан не вір мені, Йоан повір мені / двічі
То вічна пам'ять, що ти мя хрестив
на річці Йордані / двічі.*

Згадуючи "Йорданські морози" як найхолоднішу пору року, люди ще й сьогодні після Богослужіння в церкві з хоругвами, одягнуті в

український стрій, йдуть до річки освячувати воду. Для цього в замерзлому потоці вирубують велику ополонку у вигляді хреста. Пос-

вячену воду несуть додому, кроплять нею хату і всю господу. Цікавим є те, що в селі обряд посвячення господарського двору триває дев'ять днів. При цьому господиня з вишиваним рушником і хлібом обходить все господарство, а господар освячує його йорданською водою. Йорданська вода має лікувальні і чудодійні властивості, вона не псується і зберігати її можна до наступного року.

Свято Стрітіння асоціювалося з приходом весни, за погодою у цей день жителі робили прогноз, якою буде весна – раною чи пізньою. В селі існує така прикмета: якщо на Стрітіння ведмідь побачить свою тінь – весна буде пізня.

Після сорокаденного Великого посту, впродовж якого не вживали м'яса та тваринних жирів (особливо в понеділок, середу і п'ятницю), святкували Великодні свята. В останній тиждень посту, у Страсний четвер, на вечірньому Богослужінні замість дзвонів, якими до Великодня не дзвонили, калатають спеціально зробленими дерев'яними калаталками, які нагадують клекіт лелеки-бузька, і тим самим сповіщають про прихід весни [7].

Традиційно на Воскресіння Господнє люди несуть до церкви святити в кошиках, прикрашених букшпаном, паску, ковбасу, шинку, яйця, хрін, масло, сіль, часник, запечений сир. Усе це прикрашає вишитий рушник з написом: Христос Воскрес! Воістину Воскрес! Після Богослужіння приходять додому й усе це споживають під час святкового сніданку.

Цікавими традиціями у селі славиться святкування Святої Трійці (Зелені свята). У цей день святкують храмовий празник (хоча церкву названо на честь Параскевії П'ятниці, храмове свято святкують двічі на рік – на свято Трійці та восени, у день Параскевії П'ятниці). Напередодні свята мешканці прибирають житло, двір, город і навіть худобу букетами з польових квітів, зеленого шувару (народна назва айр) та листям берези й липи. Особливо гарно виглядали корови, які поважно йшли з паші додому, прикрашені "пишними маями". Пастухи ж за зроблені прикраси обов'язково одержували винагороду від господарів.

Сьогодні не збережено традиції святкувати "Обжинки". Настя Тітко згадує, як колись, наприкінці жнив, священник і парафіяни ходили навколо села з хоругвами і на кожному полі читали Євангеліє.

Крім звичаїв та обрядів, що пов'язані з християнськими святами, у пам'яті місцевих

жителів залишилось багато приповідок, народних прикмет і назв природних урочищ, які свідчать про тісний зв'язок побуту жителів та їхнього світогляду з довкіллям. Старше покоління гостро засуджувало руйнування пташиних гнізд, передусім лелечих, ламання дерев; забороняли кидати сміття в річку та колодязі. Зазначимо, що заборона щодо забруднення води мала юридичне підкріплення за Польщі [1], і за її порушення накладали штраф. Із пересторогою ставилися до сов, жаб та павуків. Щодо останніх, то серед місцевих жителів побутує легенда, що павуки врятували Матір Божу, коли вона з Ісусом намагалась втекти в Єгипет. Павуки сплели густу павутину у гроті, куди сховалися Йосип, Марія і малий Ісус, отож римські воїни не знайшли святу родину. Вважають, що павуків не можна вбивати.

Цікаві народні уявлення жителів про Місяць, його вплив на життя людини. Вважали, що коли місяць молодий – не можна садити розсади, особливо розсади огірків. За кольором Місяця і його положенням прогнозували погоду на наступні дні. Походження плям на Місяці місцеві жителі пояснювали так: "Це Каїн вбиває вилами свого брата Авеля".

З особливим трепетом розповідають жителі про те, як змінилися ландшафти навколо села за останніх 50 років. "Річка була значно повноводнішою, потрібно було сидіти на коні, щоб зачерпнути у пригорщу води. Вона посеред села заверталася дугою (меандром), який пізніше перекопали (спрямили русло)", – розповідає Анастасія Тітко. Її батько працював лісником, тож пані Настя з гіркотою розповідає про значні вирубки букових лісів у другій половині минулого століття, і про збідніння деяких представників дикої фауни, зокрема зайців та сарни.

Щодо назв урочищ в околицях села, то ще з часів ранньосередньовічного міста збереглися сьогодні у селі давні назви-мікротопоніми Коморище, Підкоморище, Золоті Ворота, Залізна Брама, Княжа Криниця, Біла Дорога, Вежа, Хими́на Долина, про що неодноразово зазначає у своїх працях О. Корчинський [4]. Анастасія Тітко пам'ятає приповідку, яка побутувала у селі: "Гоніть корови за три перекопи, в Золоту Брану, на Білу Дорогу". Ще існує легенда, що в городищі був підземний перехід, яким ходили по воду на Ілів. Жінка Хима провела татар цим шляхом, а вони спалили місто. Власне тому сьогодні дорогу до криниці на Ілів називають Химиною Долиною. Крім того, у Стільському є урочища, що мають

назву Мочарі, Ставицько, Від Баланди до Гути тощо. Мочарі – це назва болотистої сіножати на узвишші, багатой на поклади глини, що не пропускають воду. Ставицько – також заболочена місцевість зі значними запасами підземних вод, але розташована вона в долині. Дивною назвою "Від Баланди до Гути" жителі називають лісову дорогу, йдучи якою часто можуть заблукати навіть досвідчені грибники. Жителі кажуть, що на цьому місці до людини чіпляється "блуд", і це явище вважають негативним. Навколо села багато заболочених ділянок з покладами болотяної руди, з якої в давнину виплавляли залізо. Добування болотяної руди, випалювання вугілля, заготівлю дров тощо було внесено у XVIII ст. в обов'язкові повинності жителів села Стільського. Кожен з підданих Стільського і сусідніх сіл Верина, Надітич, Ілова, Волі Великої повинен був десять днів відробити на користь шарварків на копанні та перевезенні руди і два дні – на ремонт кузні [6].

У селі завжди активно вирувало культурно-просвітницьке життя, рушійною силою якого було товариство "Просвіта" сільська читальня та церковна громада. Зокрема, члени товариства "Просвіта" організовували вечори Тараса Шевченка, молодіжні вечорниці, святкування Дня Святого Миколая, театральні дійства тощо. Анастасія Тітко пригадує, як декламувала вірші Тараса Шевченка, зокрема, "Світе тихий, краю милий", брала участь у виставах "Сватання на Гончарівці" та "Бабський бунт" [2]. У товаристві "Просвіта" діяв свій хор. Про нього навіть писали на шпальтах газети "Жіноча доля" від 1 серпня 1927 р., що видавали в Коломиї.

Крім культурно-просвітницького напрямку діяльності, "Просвіта" активно провадила боротьбу за тверезий спосіб життя серед мешканців Стільського. Розпочав цю справу ще отець Любінецький 1874 р. (за даними історика Василя Лаби) [2], коли 3 травня 1874 р. ним було засноване "Братство тверезости" і читальню. Василь Лаба зазначає, що на початку 1876 р. завдяки протиалкогольним проповідям отця Любінецького вісім осіб вступило у Стільське "Братство тверезости". Тоді жид з корчми, боячись втратити клієнтів, прийшов перед церкву і сказав: "Ви гадаєте вже горівки не пити, чи знаєте ви, що священники забороняють пити горілку тому, щоб накласти на вас більші податки?" [2]. Ще й сьогодні біля сільської церкви стоїть хрест на кам'яному постаменті загальною висотою близько чотирьох метрів, на яко-

му зберігся напис: "Хрест побідив поганство, хрест побідить п'янство". "Просвіта" активно продовжувала традиції боротьби з алкоголем. Зокрема, 1936 р. юні активісти "Просвіти" Анастасія Березюк і Михайло Тітко гуляли безалкогольне весілля. "Наварили у сорокалітрових банях компоту. На забаву скликали майже усе село. Після шлюбу забавлялися від малого до старого. Ні пива, ні вина ніхто не пив", – згадує Анастасія Тітко. – Більше такого весілля у селі не було".

Відомо чимало і сумних сторінок у житті жителів Стільського: фашистська навала, колективізація, пекельна праця на колгоспних полях, а найстрашніше – Сталінські репресії усіх тих, хто любив рідну Землю.

На території Західної України ще в часи німецької окупації було засновано кілька підпільних друкарень УПА. Відомий дослідник історії ОУН-УПА Лев Шанковський вважав, що найбільшою була друкарня УПА на Миколаївщині, яка могла виконувати друк у трьох кольорах. Її будівництво розпочали 1943 р. і здійснювали під керівництвом М. Палідовича.

Підпільну друкарню збудовано на господарстві Олекси Старовецького, який із сім'єю проживав на хуторі Гедзівка поблизу Стільського. Вона була розташована під стайнею, а вхід до неї був під жолобом. У двох кімнатах розміщено різноманітне обладнання, запаси паперу і нари для відпочинку друкарів. У цій друкарні працювали такі підпільники: "Всеволод" – керівник, а після нього "Чорний"; складачі "Магістр" та "Кум"; художник "Кропива"; коректор "Професор", а також "Лесько", "Тигр", "Старик", "Татар". З працівниками друкарні підтримував зв'язки М. Палідович, який керував випуском шостого номера журналу "Ідея і Чин" і підготував сьомий номер. Саме на шляху до цієї друкарні 26 травня 1944 р. він загинув.

Друкуючи свої статті у журналі "Ідея і Чин", М. Палідович підписувався псевдонімами "Ю.М. Моряк", "Ю.М. Херсонєць", "Л.М. Карпатський" та ін. У четвертому випуску журналу "Ідея і Чин" (1943 р.) М. Палідович під псевдонімом "Ю.М. Херсонєць" надрукував статтю "На зворотному пункті", в якій розглядав проблему більшовицької влади та української молоді. У наступному випуску поміщено його статтю "Одним фронтом назустріч майбутньому". У ній автор виклав передумови утворення Української держави і необхідність єднання усіх українських політичних сил [5].

Вранці 26 травня 1944 р. М. Палідович разом з Є. Пришляком без особистих охоронців вирушили з Миколаєва через Радів і Прийму до повстанської друкарні в Ілові. На околиці Прийми вони натрапили на заставу УПА. Повстанці вважали, що перед ними бойовики польської Армії Крайової, які інколи проходили цими місцями, і відкрили кулеметний вогонь, внаслідок чого М. Палідовича було смертельно поранено в живіт і він незабаром помер. Його тіло таємно поховали на цвинтарі у с. Ілові, а 1991 р. перепоховали в м. Миколаєві. Друкарня у Стільському функціонує до червня 1945 р.

У червні 1944 р. німецько-радянський фронт поволі просувався на захід і наближався до Львова. Тому німецьке командування вирішило провести велику наступальну операцію проти відділів УПА на Миколаївщині. Було оточено великі лісові масиви від Львова до Миколаєва, Ходорова, Бібрки. Проти повстанців було кинуте артилерію, танки і літаки. Обидві сторони несли втрати. Тоді повстанці вночі атакували ворога і прорвали облогу. Карателі стали палити села Стільське, Дуброву, Ілів і розстрілювати мирних жителів, які переховувалися [5].

У ті дні, 21-22 червня 1944 р., німцями було вбито понад тридцять мешканців Стільського, Дуброви, Ілова. Серед них: Микола Гринчишин, Василь Гудз, Михайло Заблоцький, Ярослав Клим, Федір Кулачковський, Петро Левицький, Василь Стегній, Ярослав Тітко, Микола Хомуляк, Федір Шалапський, Михайло Заблоцький, Федір Заблоцький, Степан Звозда, Розалія Корда, Петро Підкович, Іван Стегній, Михайло Тітко, Михайло Ферендович та інші.

У німецькому донесенні від 6 червня 1944 р. про ці бої повідомляли: "У ході сутички з бандою УПА на північ від Миколаєва 29 бандитів убито, захоплено 250 полонених, гармати, боеприпаси, радіопередавач, п'ять вантажних автомобілів, вози і коней. Решта банди відступила на північний схід".

Священик з Ілова Роман Яценків у своєму листі від 7 липня 1944 р. до митрополита

*Ще Сонце не сходить, а Івана (ім'я іменинника) надходить,
вставайте / двічі*

*Свої іменини для своєї родини
справляйте / двічі*

*Бажаєм Вам щастя, бажаєм здоров'я,
довгих літ / двічі*

*Щоби Ви справляли свої іменини
ще багато літ / двічі.*

Андрея Шептицького писав про те, що українські повстанці на чолі з "Явором" спіймали Клічке і штабного лікаря майора Шене. Оскільки повстанці вбили Шене, то німці розстріляли 500 українських заручників і провели каральну операцію у селах Стільському, Ілові, Дуброві. Село Ілів знищене цілковито, залишилась тільки церква, яку німці грабували тричі, а потім намагались спалити, але це їм не вдалося.

Яскравою постаттю УПА був Михайло Горчин-Грузин (22.04.1920–10.09.1948), який народився в с. Велика Воля Миколаївського району, що межує з с. Стільським. Перекази про героїчні бої та блискучі політико-пропагандистські рейди цього сотенного УПА поширювались ще за його життя на Дрогобиччині, у Закарпатті, Станіславщині (від 1962 р. Івано-Франківщині). Проте знали тільки його псевдо – Грузин. Вміла конспірація "Грузина" унеможливила емгебістам, їхній агентурі встановити його прізвища, походження, місця перебування [5].

Заслугою М. Горчина є те, що сотня в місцях залишила про себе найтепліші згадки очевидців. Ворогові ніколи її не вдалося розбити (про що свідчать рядки пісні "Прийшла сотня Грузинова"). За розпорядженням командування УПА та проводу ОУН 24 липня 1948 р. загартовані й досвідчені старшини і стрільці були переведені до теренової мережі збройного підпілля, зміцнили її ряди подальшої боротьби аж до 1960 р. Сотня Грузина успішно вела бої і перемагала.

На цвинтарі у с. Стільське стоїть пам'ятний знак воїнам УПА, які віддали своє життя за волю України. Тих, хто залишився живим, було вивезено в Сибір. У селі живуть люди, які з болем згадують ті часи. Багато з них ще малими залишилися без батьків, частина – народилася на засланні.

Проте, попри все, ці жителі не втратили віри у себе, у своє майбутнє. Вони зберігають давні традиції, виховують дітей, онуків і правнуків, працюють, колядують, святкують іменини, на яких обов'язково звучить пісня Анастасії Тітко:

Література:

1. Бондаренко Г. Екологічний аспект традиційного світогляду українців / Г. Бондаренко // Дослідження Дністра : 10 років громадської екологічної експедиції "ДНІСТЕР"; ред. М. І. Жарких. – Львів–Київ, 1998. – 216 с.
2. Давид О. Хрест тверезости / О. Давид, А. Микитин. – Режим доступу: <http://www.mykolaiv.lviv.ua>.
3. История городов и сел УССР. Львовская область / [под ред. В. М. Кулаковского]. – К.: Ин-т истории АН УССР, 1978. – 796 с.
4. Корчинський О. Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі / О. Корчинський. – Режим доступу: <http://www.svit.in.ua>.
5. Миколаївщина: збірник наук. статей. Т. 2. – Львів : Інститут країнознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. – 320 с. Режим доступу: <http://mykolaiv.info>.
6. Хома Н. Новосілки / Н. Хома // Короткий нарис історії села, хроніка подій, спогади та роздуми. – Львів, 2002. – 168 с.
7. Щур Р. Підгородці: сторінки історії / Р. Щур. – Львів: Літопис. – 244 с.

Резюме:

Ольга Пыльпович, Мирослава Петровская. КУЛЬТУРА, БЫТ И ОБЫЧАИ НАСЕЛЕНИЯ, ПРОЖИВАЮЩЕГО В ПРЕДЕЛАХ ПАМЯТКИ ПРИРОДЫ МЕСТНОГО ЗНАЧЕНИЯ "СТИЛЬСКАЯ".

Осуществлено етнографическое исследование памятники природы местного значения "Стильская" (Николаевский район Львовской области). Описаны история возникновения, обряды, традиции, быт, верования, культурно-просветительную жизнь и социально-политическую деятельность жителей села Стильское.

Ключевые слова: обычаи, обряды, быт, памятка природы, праздник.

Summary:

Olga Pylypovych, Myroslava Petrovska. CULTURE, MODE OF LIFE AND CUSTOMS OF PEOPLE IIVING IN THE LOCAL NATURE RESERVE "STILSKA".

The ethnographic research of the local nature reserve "Stilska" (Lviv region, Mykolaiv region) had carried out. The history, lifestyle, customs, cultural and educational life, cocio-politycal activities of the native people had been described.

Key words: customs, ceremonies, mode of life, local nature reserve.

Рецензент: проф. Петлін В.М.

Надійшла 18.09.2011р.

УДК 911.3

Петро ЦАРИК

**ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗМІНИ СТАТУСУ ЛАНДШАФТНОГО ЗАКАЗНИКА
"КАСПЕРІВСЬКИЙ "**

У статті розглянуто особливості природокористування, формування рекреаційної інфраструктури на території ландшафтного заказника "Касперівський", що в певній мірі суперечить його статусу. Запропоновано змінити статус ландшафтного заказника загальнодержавного значення включивши цю територію до складу Дністровського НПП або реорганізувати у регіональний ландшафтний парк. Проведено функціональне зонування території.

Ключові слова: ландшафтний заказник, регіональний ландшафтний парк, функціональне зонування території, оптимізація категорій заповідання.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Географічна приуроченість ландшафтного заказника до каньйоноподібної долини р. Серет з мальовничим водосховищем, залісненими і залуженими схилами річкової долини, своєрідним мікрокліматом формує багаті природні рекреаційні ресурси цієї території. Впродовж останніх років їх використання є настільки значним, що суперечить статусу заповідної території. Будівництво та реконструкція пансіонатів, будинків відпочинку, закладів харчування, розширення стоянок для автотранспорту, відведення земель на околиці с. Лисичники під будівництво приватних дач, входження до складу заказника земель сільсько-забудови с. Лисичники, с. Голігради, с. Міжгір'я, ведення інтенсивного вилову ри-

би, розвиток водномоторних транспортних засобів – все це несприятливо впливає на заповідний режим заказника, збереження ландшафтних систем та компонентів природних комплексів. Оскільки створення ландшафтного заказника відбулося ще у 1977 році, а поява такої заповідної категорії як РЛП – у 1990 році, то зрозумілою на сьогодні є проблема зміни заповідного статусу цієї території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дана стаття є продовженням циклу наукових публікацій автора стосовно оптимізації заповідних територій Тернопільської області. Зокрема публікація П.Л. Царика (2008) присвячена питанням доцільності реорганізації проблемних для регіону загальнозоологічних заказників, і зменшенням в них частки забудованих

та орних земель. Декілька публікацій останніх років присвячені перспективам створення регіональних ландшафтних парків: "Княжий ліс" (2009), "Середньосеретський" (2009), "Збаразькі товтри" (2011). Оптимізації заповідних територій в межах перспективної регіональної екомережі присвячене монографічне дослідження автора "Географічні засади формування і розвитку регіональної екомережі (на прикладі Тернопільської області)" (2005р.), а також розділ "Заповідна мережа" колективного монографічного дослідження "Природні умови і ресурси Тернопільщини" (2011р.)

Виклад основного матеріалу. Ландшафтний заказник "Касперівський" має витягнуту уздовж річкової долини Серета форму. Його площа 818 гектарів. Заповідна територія знаходиться у віданні декількох організацій: Чортківського державного лісового господарства, спілки пайовиків "Винятинська", селянської спілки "Заповіт" Заліщицького району, Касперівської сільської ради, товариства з обмеженою відповідальністю "Росинка", ВАТ "Тернопільенерго". Галузева розрізненість землекористувачів не сприяє дотриманню єдиної стратегії природокористування на території заказника.

Основу заказника складає Касперівське водоймище з прилеглими каньйоноподібними схилами. Береги річки і водосховища високі, скелясті з оригінальними формами вивітрювання вапняків. Уздовж долини, у верхній частині схилу корінних берегів – виходи (відслонення) сарматських пісковиків і вапняків, часто у вигляді торця суцільної плити. У заказнику гармонійно поєднуються геологічні, гідрологічні та ботанічні компоненти природи, створюючи унікальний західно-подільський ландшафт Середнього Подністров'я [3].

Рослинність заказника представлена окремими лісовими масивами і ділянками степу. У лісових насадженнях переважають грабові діброви з домішками липи, клена гостролистого, дуба скельного; підлісок утворюють ліщина, клен татарський, терен, шипшина. Значну цінність має рідкісна скельна та степова рослинність. Зокрема: ковила волосиста і пірчаста, сон великий, сон чорніючий, шиверекія подільська – види, занесені до Червоної книги України, горицвіт весняний, кизильник чорноплідний, півники угорські – занесені до Переліку рідкісних, і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу на території Тернопільської області [2]. Багатий і тваринний світ заказника. Тут зустрічаються:

видра річкова, борсук звичайний – види тварин, занесені до Червоної книги України, а також багато мисливських видів фауни: заєць сірий, лисиця звичайна, козуля звичайна, куниця лісова, тхір звичайний, куниця кам'яна, ондатра мускусна тощо.

Надалі планувалося входження території ландшафтного заказника до складу Дністровського національного природного парку (НПП), оскільки територія заказника є багатою на природні рекреаційні ресурси [1].

Своєчасне створення Дністровського НПП у відповідності до концепції розвитку національних парків України у 80-х роках ХХ століття не відбулося. Заказник з наявним рекреаційним потенціалом використовувався товариством мисливців і рибалок як одна із його баз, що була збудована у 70-і роки після спорудження у 1963 році Касперівської ГЕС. Та поступово, не порушуючи офіційного статусу заказнику, базу реконструювали і розширювали у наступні роки. Її використовували для організації відпочинку, проведення наукових досліджень, студентських і учнівських навчальних практик тощо.

Бурхливий розвиток рекреаційно-туристичної діяльності на початку ХХІ століття не обійшов стороною Касперівський ландшафтний заказник. В заказнику і на прилеглих територіях збудовано десятки будівель рекреаційного призначення з підведеними комунікаціями. Появились відомчі будинки відпочинку, що конкурують між собою за надання рекреаційних послуг. Розширюється приватна забудова, дачні ділянки, причали для водномоторного транспорту тощо. Територія заказника стає місцем сезонного масового відпочинку громадян. Зростає рекреаційне навантаження на природні комплекси (декілька сотень відпочиваючих щоденно), посилюється забруднення акваторії водойми, прибережних схилів, вилов риби. У ряді місць, сприятливих для масової рекреації (околиці бази відпочинку "Росинка", сс. Лисичники, Міжгір'я), заповідний режим території грубо порушується, що не сумісно зі статусом ландшафтного заказника загальнодержавного значення (рис. 1).

Свідченням цьому є будівництво в межах території заказника пансіонатів, будинків відпочинку, сільських зелених садіб, приватних будівель тощо.

Одночасно рекреаційні заклади можуть прийняти декілька сотень рекреантів. До послуг приїжджих автостоянки, водні атракціони (водні гірки, водні лижи, лодочна станція з

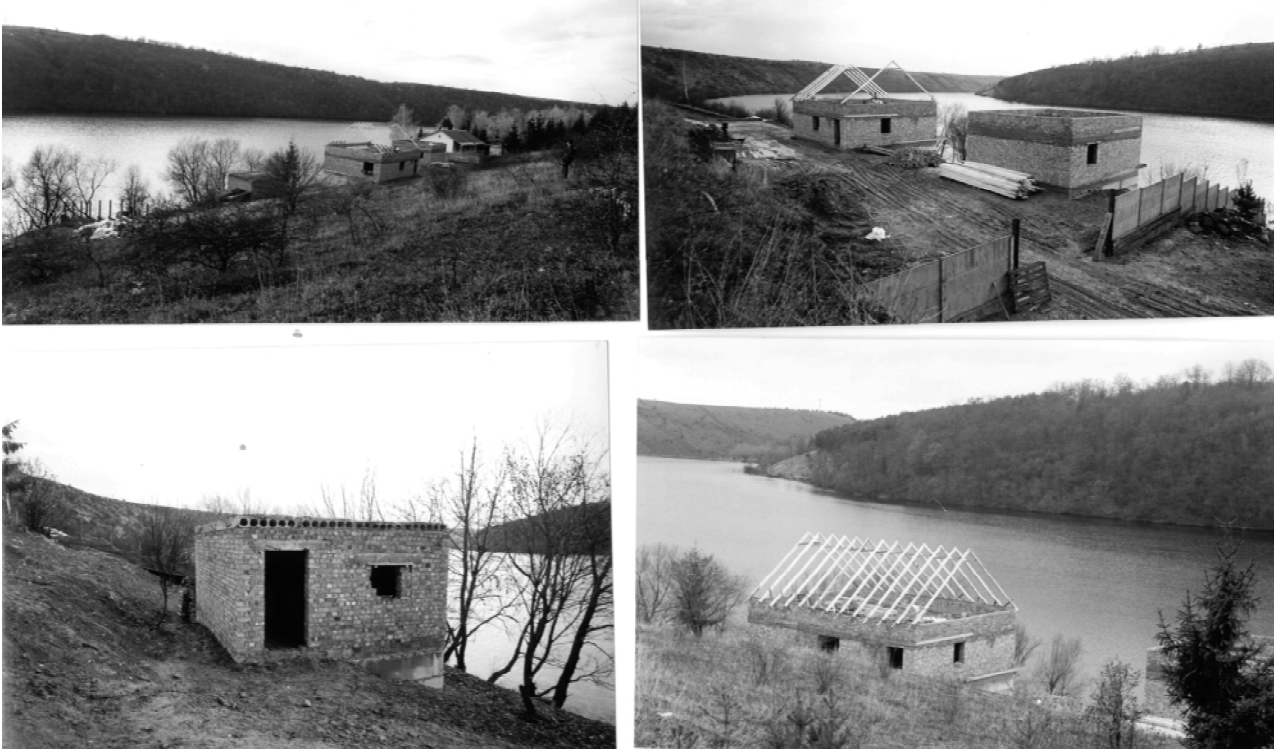

Рис.1. Несанкціонована забудова на території ландшафтного заказника в околиці турбази "Росинка"

катерами і водними мотоциклами), спорядження для рибної ловлі, території обладнані під пляжі. Все більш популярними у вихідні дні і літній сезон стають чисельні садиби зеленого туризму у сс. Касперівці, Лисичники, Міжгір'я, Голігради, Більче-Золоте. Акваторія заказника є місцем рибної ловлі відпочиваючих, місцевих жителів, жителів прилеглих населених пунктів. У літній період окремі території заказника, більше нагадують рекреаційний центр, а ніж заказник загальнодержавного значення (рис.2).

Необхідно відмітити, що територія ландшафтного заказника включена в мережу наявних туристичних маршрутів Тернопільщини, зокрема автомобільного маршруту "Унікальні заповідні об'єкти Середнього Подністров'я", водного туристичного маршруту "Каньйоном річки Серет", водного маршруту "Каньйоном Дністра" з зупинкою і ночівлею в с.Касперівці, і ознайомленням з місцевими природними та історико-культурними об'єктами.

Вихід із ситуації необхідно вести шляхом зміни категорії заповідання. Найоптимальніший варіант – це долучення території заказника до складу новоствореного НПП "Дністровський каньйон" як передбачалося у 80-ті роки концепцією розвитку національних природних парків України. Варіант № 2 –

зміна статусу заповідної території з ландшафтного заказника загальнодержавного значення на регіональний ландшафтний парк. Якщо в першому варіанті загальнодержавний заказник змінивши статус на національний природний парк номінально посилить природоохоронні заходи, то другий варіант зміни статусу на РЛП сприятиме послабленню природоохоронного режиму території.

На сьогоднішній день відбувається процес формування новоствореного національного природного парку "Дністровський каньйон", який доцільно використати для включення до його складу території ландшафтного заказника без вилучення її більшої частини у землекористувачів.

Водночас, включення заказника до складу НПП передбачає проведення функціонального зонування території з виокремленням зон регульованої і стаціонарної рекреації, господарської зони і зони заповідного ландшафту. На рис. 3 відображено конфігурації функціональних зон, проведених автором на основі аналізу сучасних аерофотоматеріалів та матеріалів натурних спостережень і досліджень.

Найбільшу площу займатиме заповідна зона, на яку припадатиме близько 75% суходолу заказника та частина водойми. Вона включає круті схили річкової долини з рідкісною наскельно-степовою і лісовою рослин-

Рис.2. Інтенсивна реконструкція рекреаційних закладів на території бази відпочинку "Росинка"

ністю, а також частину акваторії водосховища, сприятливу для відновлення запасів рибних ресурсів, заповідний режим якої є найпосиленишим.

Зона регульованої рекреації включає більшу частину водного плеса і прилеглі до водного дзеркала прибережні смуги в місцях придатних для надання рекреаційних послуг. Вона є другою за велечиною в межах заказника і займає близько 20% території.

Зона стаціонарної рекреації включає існуючу рекреаційну інфраструктуру (будівлі, під'їзні шляхи, стоянки для автотранспорту, пристані, пляжі тощо). Вона тяжіє до околиць населених пунктів, і займає площу близько 5% території заказника. На відміну від зони регульованої рекреації, яка має суцільне простягання вздовж території нинішнього заказника, зона стаціонарної рекреації носить фрагментарний характер.

За умови зміни статусу і входження території ландшафтного заказника до природного національного парку "Дністровський каньйон" до господарської зони можуть увійти землі населених пунктів, сільгоспугідь і окремі лісові масиви, в межах яких дозволені певні види і режими природокористування.

Станом на сьогоднішній день зароджуються садиби сільського зеленого туризму, приватні заклади харчування, вирощуються екологічно чисті продукти харчування – овочі, фрукти, м'ясо-молочні вироби, риба тощо.

Зміна статусу заказника може позитивно вплинути на подальший еколого-соціально-економічний розвиток прилеглих сільських населених пунктів.

Висновки. Проведений аналіз сучасних видів природокористування, зокрема заповідного і рекреаційного в межах Касперівського ландшафтного заказника загальнодержавного значення дає підстави стверджувати про необхідність доручення території заказника до новоствореного національного природного парку "Дністровський каньйон".

Така реорганізація заповідного об'єкту надасть можливість:

узаконити створення і функціонування рекреаційної інфраструктури в межах території заказника;

збільшити територію природного національного парку з 11000 до 12000 га включивши в його межі одну з найбільш популярних в області рекреаційних територій;

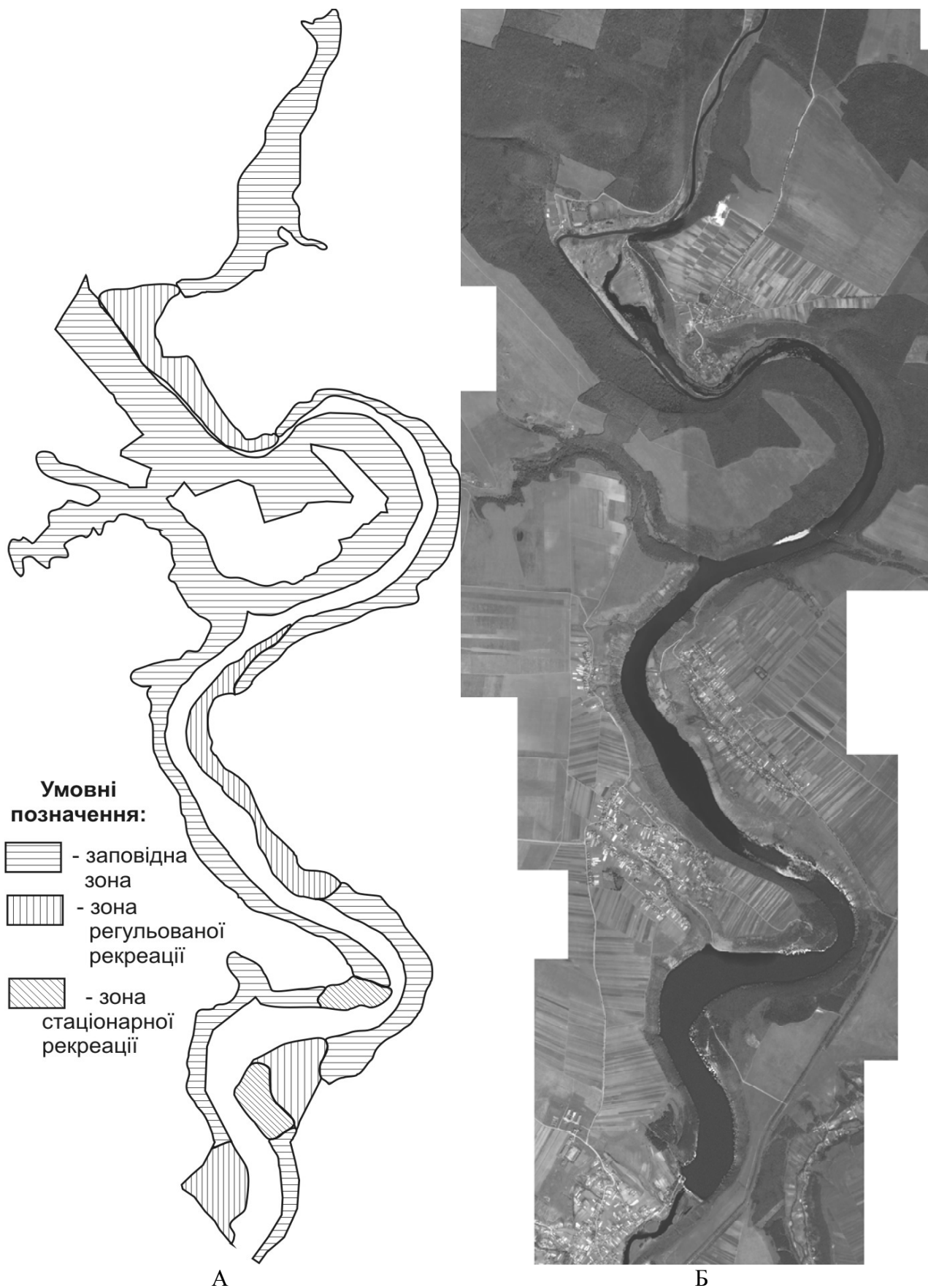

Рис. 3. Функціональне зонування території заказника (А), вид території заказника з космосу

оскільки НПП матиме штатний персонал, який відповідатиме за оптимізацію рекреаційної діяльності в межах парку, це дасть можливість

цілеспрямовано і ефективно розвинути туристичну галузь в межах Середнього Подністр'я.

Література:

1. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу / Л.П. Царик, Г.В. Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – С. 121-132.
2. Черняк В.М. Рідкісні та зникаючі рослини Тернопільщини з Червоної книги України / В.М. Черняк, Г.Б. Синиця – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 224 с.
3. Фондові матеріали Держуправління з Охорони навколишнього природного середовища у Тернопільській області – Тернопіль, 2008.

Резюме:

Петр Царик. О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ СМЕНИ СТАТУСА ЛАНДШАФТНОГО ЗАКАЗНИКА "КАСПЕРОВСКИЙ".

В статье рассмотрены особенности природопользования, формирования рекреационной инфраструктуры на территории ландшафтного заказника "Касперовский", что в определенной мере противоречит его статусу. Предложено изменить статус ландшафтного заказника общегосударственного значения включив эту территорию в состав Днестровского НПП или реорганизовать в РЛП. Проведено функциональное зонирование территории.

Ключевые слова: ландшафтный заказник, региональный ландшафтный парк, функциональное зонирование территории, оптимизация заповедных категорий.

Summary:

Piter Tsaryk. THE FEASIBILITY OF CHANGE OF STATUS LANDSCAPE RESERVE "KASPEROVSKIY"

In the article the features of nature, the formation of the recreational infrastructure in the landscape reserve "Kasperovskiy", which to some extent, contrary to his status. Proposed change the status of landscape protection of national importance including the territory of the Dniester SPE or reorganize in SFM. Conducted functional zoning.

Keywords: landscape reserve, regional landscape park, zoning territory, the optimization of the protected categories.

Рецензент: проф. Свинко Й.М.

Надійшла 13.10.2011р.

УДК 911.3

Ігор КАСІЯНИК

ЛАНДШАФТНО-КОНТУРНА ОПТИМІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ КОРМИЛЬЧАНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ

Проаналізовано підходи до здійснення ландшафтно-контурної оптимізації на прикладі адміністративного таксону з типовою ландшафтною структурою та репрезентативною структурою землекористування. Здійснено економічну та екологічну оцінки результатів оптимізації.

Ключові слова: Ландшафтно-контурна оптимізація, землекористування, орні землі.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Традиції розвитку сільського господарства у Хмельницькій області, що зберігалися до кінця 70-х років, були спрямовані на максимальне розширення площі ріллі. В останні чотири десятиліття площа ріллі не розширюється через відсутність придатних земель. Орні землі виступають домінуючою формою землекористування. Так в межах Хмельницької області у 17-ти фізико-географічних районах, вони займають понад 50% загальної земельної площі. У межах 11-ти районів частка перевищує 60%, а в чотирьох – понад 70%. З початку 90-х років кризові явища в сільському господарстві зумовили різке зменшення державних дотацій на розвиток галузі. Скорочено проведення меліоративних заходів, а інженер-

но-технічні (підземний керамічно-трубковий дренаж, відкритий дренаж) та протиерозійні споруди (схилі тераси) – руйнуються. Землекористувачі не в змозі самостійно відновити меліоративні системи. Прогресування ерозійних процесів, вторинного заболочування та окислення ґрунтів – зумовлюють втрати поживних речовин в ґрунті порівняно з їх внесенням. Наслідками цього є: деградація ґрунтів та втрата земельних площ придатних для вирощування с/г культур. Така ситуація вимагає нових підходів до організації землекористування, зокрема спрямованих на ландшафтно-контурну оптимізацію площ ріллі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми землекористування та підходи до його оптимізації у своїх працях висвітлювали:

В.А. Ніколаєв (1979), М.Д. Гродзинський (1995), А.М. Маринич, М.М. Паламарчук (1990), П.Г. Шищенко (1988, 1999), Я.П. Скрипник (2002, 2004), З. Герасимів (2009) тощо. Дослідженнями проблем оптимізації структури землекористування в межах Хмельницької області займалися: І.Є. Журба, М.Р. Питуляк та М.В. Питуляк, Ф.Я. Кіпчач.

Метою публікації є висвітлення економічної та екологічної ефективності ландшафтно-контурної оптимізації землекористування на прикладі первинного адміністративного таксону (території сільської ради) з репрезентативною ландшафтною структурою та типовою структурою господарських земель.

Виклад основного матеріалу. Сільсько-господарське землекористування в межах досліджуваної території є пріоритетним напрямком господарства. Значні площі орних земель в основі структури землекористування і неефективність їх використання, виводять рілню в ранг першочергового об'єкта структурної та функціональної оптимізації. Основним напрямком, який забезпечить одночасно екологічний та економічний ефекти, має стати вилучення ерозійно-небезпечних, еродованих та вторинно-заболочених угідь з переведенням їх в ранг екологічно-стабілізуючих (луки, пасовища, ліс). При цьому, витрати на землекористування зменшаться, а ефективність використання, з позицій тривалої експлуатації, буде виправданим. Зменшиться інтенсивність ерозійних процесів та вимивання гумусу, лісові масиви сприятимуть утриманню вологи. На базі створених лучно-пасовищних угідь можна розширювати тваринницький напрямок сільського господарства.

В структурі орних земель найменш продуктивними та найбільш затратними з позицій залучення коштів на здійснення протиерозійних заходів і покращення родючості ґрунтів є такі землі [5, 7]:

- ерозійно-небезпечні орні угіддя на схилах з крутизною понад 5° із середньо та сильно змитими ґрунтами;
- осушені болотні угіддя, які потребують зрошення;
- землі на яких відбувається вторинне заболочування;
- землі з підвищеною кислотністю ґрунтів.

Оптимізація структури ріллі базується на агроландшафтних принципах. Вони включають: відповідність форм землекористування до структури ПТК, ландшафтно-контурну організацію території, здійснення комплексу

сівозмін, відповідно до особливостей ґрунтового покриву та прояву геоморфологічних процесів, а також рекультивацію ґрунтів на основі фітомеліорації [2, 3, 7].

Відповідність форм землекористування до структури ПТК передбачає використання природних комплексів у мінімально зміненій формі: ПТК з деревними фітоценозами (на опідзолених сірих лісових ґрунтах) – як лісові угіддя чи багаторічні деревні насадження; ПТК схилів з чагарниково-степовою та лучно-степовою рослинністю (на чорноземах опідзолених та оглеєних) – як пасовища; ПТК заплавл з лучною та лучно-болотною рослинністю (на лучних та чорноземно-лучних ґрунтах) – як сінокоси та водоохоронні зони. Орні землі при такому підході мають розміщуватись на ПТК з вирівняною поверхнею (плакорів вододілів, терас), із домінуванням степової рослинності та поширеними чорноземами або темно-сірими ґрунтами з низьким ступенем опідзолення. При цьому до складу орних земель не повинні входити схили з крутизною понад 5° , які схильні до ерозії [2, 3, 7].

Ландшафтно-контурна організація території полягає в рівномірному чергуванні секторів земель з інтенсивним господарським впливом та екологічно-стабільних угідь. Формування системи протиерозійних, вологоутримуючих та вітрозахисних смуг (лісових і лучно-степових). Виділення, відповідно до стандартів, водоохоронних зон. Збалансування сортів сільськогосподарських культур з природними особливостями геосистем (наприклад: посіви просапних культур розміщують лише на схилах з крутизною менше 3°) [2, 3, 7].

Здійснення комплексу сівозмін відповідно до особливостей ґрунтового покриву і прояву геоморфологічних процесів зорієнтоване на циклічне відновлення компонентів і структури ґрунту. Базується на почерговому розміщенні посівів різних типів культур та перелогів в межах однієї орної ділянки. Забезпечує зміну інтенсивності виснаження елементів ґрунту та створює умови для їх відтворення [5, 6, 7].

Рекультивація ґрунтів на основі фітомеліорації має на меті відновлення властивостей ґрунту і його структури, методом відтворення на тривалий час, в межах земельної ділянки, природного фітоценозу. Сприятливим фактором також виступає вирощування тут специфічних культур, що акумулюють окремі мінеральні елементи. Такого типу фітомеліорації потребують порушені землі з середньо та сильно-змитими ґрунтами. Землі зі знищеним

грунтовим покривом потребують корінної зміни форми природокористування [4,7].

Реалізацію агроландшафтних принципів оптимізації структури орних сільськогосподарських угідь доцільно проаналізувати на прикладах окремих сільських рад, що репрезентують основні особливості фізико-географічних районів із незбалансованим землекористуванням. При виборі сільських рад критерієм виступає також середній по фізико-географічному району показник збалансованості землекористування, що дозволить

екстраполювати одержані результати на весь район.

Кормильчанська сільська рада. Розміщена на межі Чортківсько-Камянець-Подільського та Гримайлівсько-Гусятинського фізико-географічних районів. Територія входить до смуги високої розораності. Частка ріллі в межах сільської ради складає 81,2%. Сільрада репрезентує основні природні ландшафти та має типову структуру землекористування для двох фізико-географічних районів (Рис. 1).

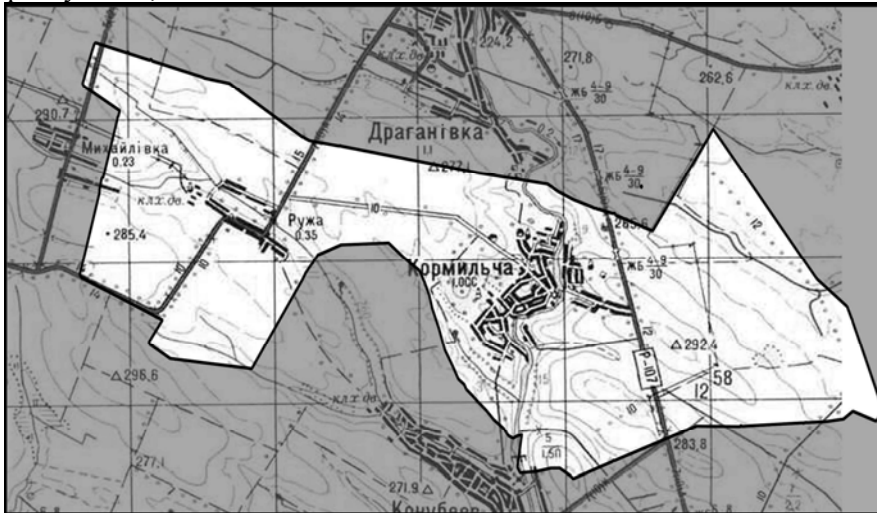

Рис.1. Кормильчанська сільська рада. Топографічна основа.

Природні особливості території визначаються розміщенням її в межах долини р. Жванчик та вододільних плакорів на обох берегах. Русло річки за регульовано системою ставків. Заплави виражені неширокими смугами на обох берегах та в межах приток. Тераси

збереглися на правому березі. Лівий берег представлений спадистими схилами з елементами урвищ, де відслонюються комплекси силуру, верхньої крейди та неогену. Лівий берег також густо порізаний мережею балок.

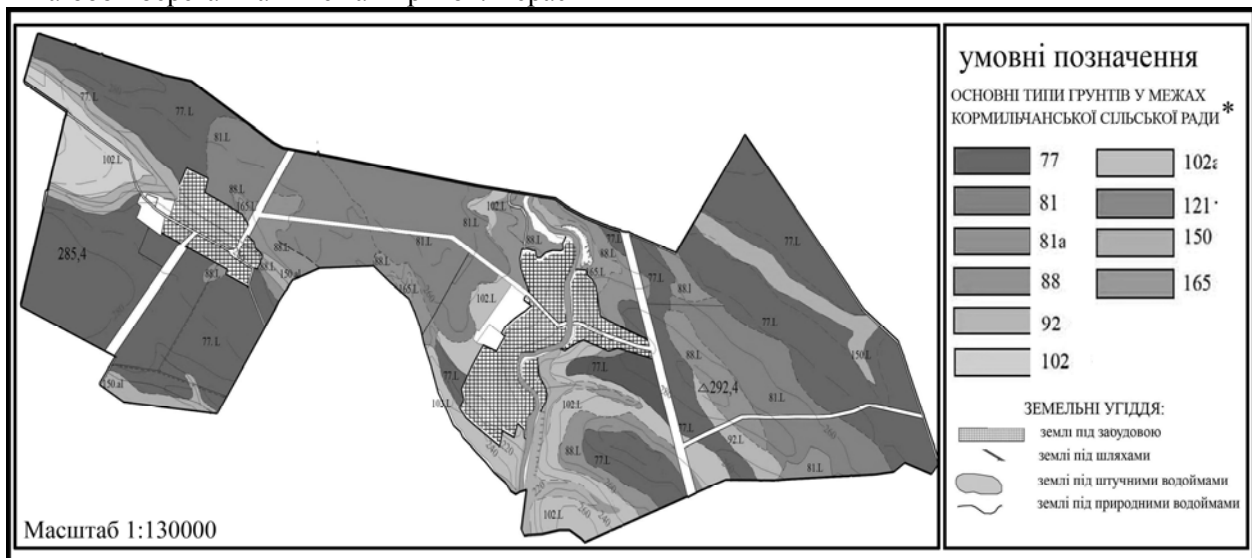

Рис. 2. Кормильчанська сільська рада. Ґрунти.

*основні типи ґрунтів за легендою: 77 – чорноземи глибокі важко сушлинкові та їх вилугувані глеюваті і карбонатні відміни на лесах рівних вододільних плато і слабо пологих схилів; 81 – чорноземи опідзолені на лесових породах вододільних плато та слабо пологих схилів; 81a – темно-сірі опідзолені середньосушлинкові на лесових породах вододільних плато та

слабо пологих схилів; 88 – чорноземи глибокі слабо змиті важко суглинкові на лесових породах вузьких ерозійно-небезпечних вододільних плато та пологих схилів; 92 – чорноземи опідзолені важко суглинкові на лесових породах вузьких ерозійно-небезпечних вододільних плато та пологих схилів; 102 – чорноземи середньо змиті важко суглинкові, а також їх комплекси з слабо змитими ґрунтами на лесових породах спадистих та сильно спадистих схилів; 102a – темно-сірі слабо опідзолені середньо змиті, середньо суглинкові ґрунти на лесових породах спадистих і сильно спадистих схилів; 121 – виходи материнських порід у межах яружних схилів; 150 – лучно-болотні важко суглинкові ґрунти на сучасних алювіальних відкладах заплав; 165 – чорноземи намиті важко суглинкові.

Основними материнськими породами виступають лесоподібні суглинки та сучасні алювіальні відклади. У підніжжях схилів локальними ареалами зустрічаються делювіальні відклади під сірими опідзоленими та дерново-карбонатними ґрунтами. Найпоширенішими ґрунтами виступають чорноземи глибокі мало гумусні і чорноземи опідзолені на вододільних

плакорах, та темно-сірі лісові в межах спадистих схилів. У заплаві р. Жванчик та його приток переважають лучні і лучно-чорноземні ґрунти (Рис. 2). Ландшафтні особливості території визначаються трьома основними групами ПТК, які на сьогодні повністю замінені антропогенними ландшафтними комплексами (Рис. 3).

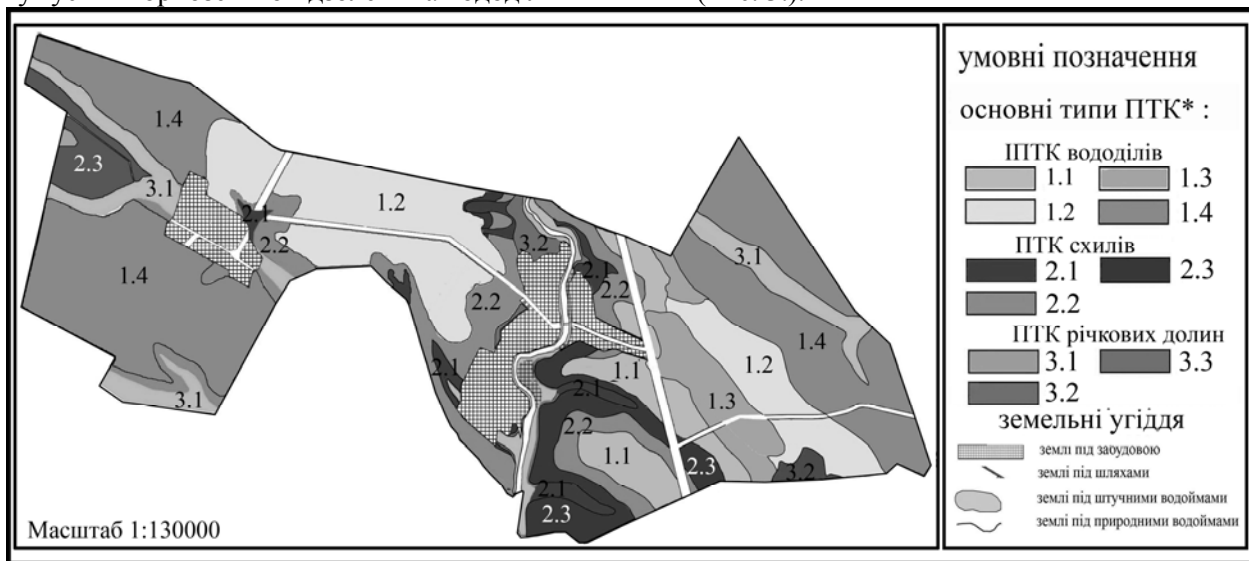

Рис 3. Кормильчанська сільська рада. ПТК.

*основні ПТК за легендою: 1.1 Виположених останців зі слабо нахиленою поверхнею, чорноземи глибокими мало гумусними, їх вилугуваними відмінами та з опідзоленими чорноземи на лесах. Сформувалися під лучно-степовою рослинністю. Зайняті орними землями; 1.2 Вирівняних плакорів зі слабо нахиленою поверхнею, чорноземи опідзоленими на лесах. Сформувалися під широколистяною лісовою та вторинною лучно-степовою рослинністю. Зайняті орними землями; 1.3 Горбисто-грядових вододільних височин із слабо спадистими та виположеними схилами, чорноземи опідзоленими та темно-сірими лісовими опідзоленими важко суглинковими ґрунтами на лесах, які сформувалися під широколистяною та вторинною степовою рослинністю. Зайняті орними землями; 1.4 Вододільних понижень (реліктових русел) з вирівняною та слабо нахиленою поверхнею, розвинутими чорноземи глибокими, мало гумусними оглеєними, які сформувалися під лучно-степовою рослинністю; 2.1 Балок із сухими днищами з чорноземи намитими важко суглинковими, що сформувалися під степовою рослинністю. Зайняті пасовищами. 2.2 Слабо пологих схилів з чорноземи опідзоленими слабо змитими на лесах. У минулому під степовою рослинністю. Зайняті орними землями; 2.3 Спадистих схилів з чорноземи опідзоленими та темносірими ґрунтами на лесах, що сформувалися під широколистяними лісами. Зайняті орними землями; 3.1 Річкових заплав із лучно-болотними ґрунтами на сучасних алювіальних відкладах, які сформувалися під лучно-болотною рослинністю; 3.2 Низьких річкових терас із темносірими опідзоленими ґрунтами на алювії та лесах. У минулому під широколистяними лісами. Зайняті забудовою та орними землями. 3.3 Спадистих та урвищних схилів річкових долин зі слабозривнутим ґрунтовим покривом та відслоненням корінних порід. Використовуються, як стихійні кар'єри.

Відповідно до агроландшафтного підходу в організації структури землекористування найбільш стійкими до рільництва виступають ПТК 1.2 та 1.4. Тут для вирощування сільсько-господарських культур та обробітку ґрунту склалися найбільш сприятливі умови: висока природна родючість, низька динаміка ерозійних процесів а також подібність культурного рослинного покриву до природного. Єдиною

проблемою використання є вторинне заболочування земель з ПТК 1.4. Вказані типи ПТК можуть залишатися у структурі орних земель тривалий час.

ПТК 1.1, 2.2 та 3.1 мають нижчу природну стійкість до антропогенного навантаження. Розорювання їх активізує флювіальні процеси та сприяє вимиванню поживних речовин. При розорюванні тут не варто розміщувати посіви

просапних культур та обов'язково здійснювати протиерозійні меліоративні заходи.

ПТК 1.3, 2.3 та 3.2 є найбільш уразливими до флювіальних і зсувних процесів. Високий рівень змитості гумусу робить їх малородючими. Ці фактори виводять землі вказаних

груп ПТК у ранг найменш рентабельних. В їх межах варто обмежити рільництво та перевести дані землі до складу екологічно-безпечних угідь (3.2 – природні пасовища, 1.3 лісові масиви або сади з непорушеною дерниною, 2.3 – лісові масиви) (Рис. 4).

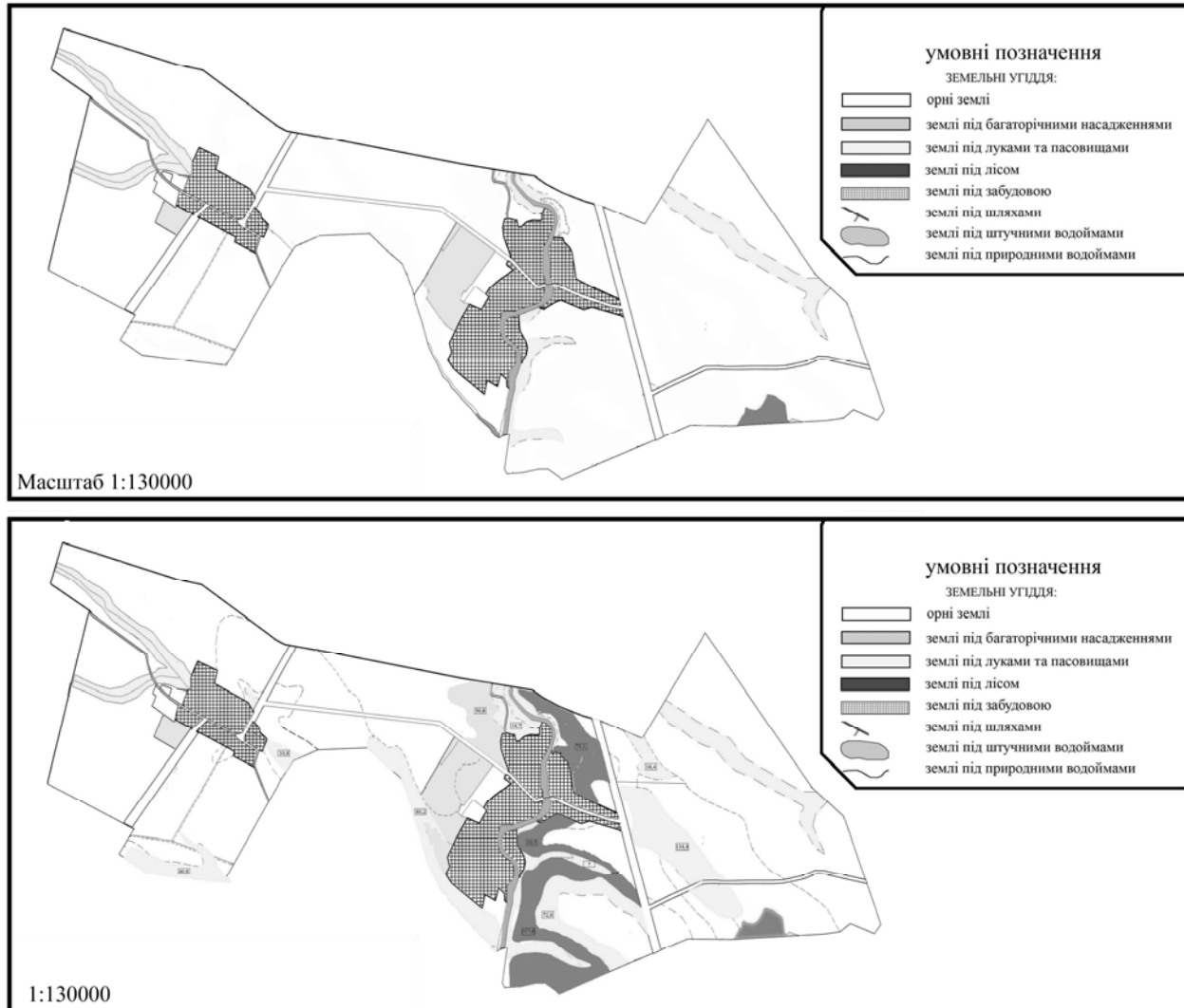

Рис. 4. Кормильчанська сільська рада. Сучасна та оптимізаційна структури земель.

Висновки. За умови здійснення вказаних заходів зі структури ріллі в межах сільської ради можна вилучити близько 644га. (28,4%). З них в категорію лучно-пасовищних угідь рекомендується перевести 372га (16,4%), під заліснення – 221га (9,8%) та 50га (2,2%) перетворити в багаторічні деревні насадження (фруктовий сад) з непорушеною дерниною між рядами.

ПТК з мало зміненими природними фітоценозами 1.1 та 2.1 виступають екологічно-стабільними угіддями. В структурі ПТК заплавл лише необхідно чітко визначити водоохоронну зону та забезпечити відповідний догляд.

ПТК 3.3 виступають об'єктом промислового землекористування. Відсутність контро-

лю використання виводить в ранг екологічно-небезпечних угідь (хоча офіційно до структури угідь ці землі не входять). Видобування сировини пожвавлює лінійну ерозію та сприяє яроутворенню. Обмеження такого "природокористування" або розробка його безпечної інженерно-технічної стратегії має бути найважливішим завданням місцевої адміністрації та інспекторів НПП "Подільські Товтри".

Загалом впровадження заходів з ландшафтно-контурної оптимізації є найбільш дієвим засобом збереження та підвищення ефективності використання потенціалу земельних ресурсів з позицій регіонального збалансованого природокористування.

Література:

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. / В.А.Барановський – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 250 с.
2. Кінтач Ф.Я. Метризація екологічного стану земельних ресурсів лісостепових ландшафтів / Ф.Я. Кінтач, С.І. Кукурудза. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 119 с.
3. Петлін В.М. Конструктивне ландшафтознавство / В.М.Петлін – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 357с..
4. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс – М.: Мисль, 1990. – 637 с.
5. Топчиев А.Г. Геоэкология: географические основы природопользования / Топчиев А.Г. – Одесса: Астропринт, 1996. – 392с.
6. Топчиев О.Г. Основы суспільної географії: Навчальний посібник / О.Г.Топчиев – Одеса: Астропринт, 2001. – 560с.
7. Швебс Г.И. Концепция природно-хозяйственных систем // Г.И.Швебс – Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья: географические основы хозяйственного освоения. – Л.: Наука, 1988. – С.28–29.

Резюме:

Касияник И. ЛАНДШАФТНО-КОНТУРНАЯ ОПТИМИЗАЦИЯ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ КОРМИЛЬЧАНСКОГО СЕЛЬСКОГО СОВЕТА.

Проанализированы подходы ландшафтно-контурной оптимизации на примере административного таксона с типичной ландшафтной структурой и репрезентативной структурой землепользования. Проведено экономическую и экологическую оценки результатов оптимизации.

Ключевые слова: Ландшафтно-контурная оптимизация, землепользования, орные земли.

Summary:

Kasiyanuk I. LANDSCAPE-CONTOUR OPTIMIZATION OF LAND-TENURE IN KORMYLTHCE.

Approaches are analysed to realization of landscape-contour optimization on the example of administrative region with a typical landscape structure and typical structure of land-tenure. The economic and ecological evaluations of results of optimization are carried out.

Keywords: Landscape-contour optimization, land-tenure, arable earths.

Рецензент: проф. Царик Л.П.

Надійшла 21.10.2011р.

УДК 581.522+504.73

Наталія ЛІСОВА

ЕКОЛОГО-ЦЕНОТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЛОРИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ОПІЛЬСЬКО-КРЕМЕНЕЦЬКОГО ОКРУГУ

Проведений еколого-ценотичний аналіз флори природно-заповідних територій Опільсько-Кременецького округу. Виділено такі флороценоטיפи: бореальний, неморальний, лучний, лучно-степовий, степовий, кальцепетрофільний, псамофільний, ксерофітно-чагарниковий, гігро-гідроболотний, агрорудеральний. Кількість та співвідношення флороценотипів мають чітко виражені лісостепові риси. У складі лучно-степових, степових і кальцепетрофільних угруповань значна кількість реліктових та ендемічних аборигенних флороценоелементів. Спостерігається значна частка агрорудерального флороценотипу, що свідчить про значну синантропізацію флори.

Ключові слова: флороценотип, національний парк, вид, ендеми, релікти.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Аборигенні види та їх популяції, які складають природну флору, концентруються у групи, які об'єднані спільністю умов зростання і еколого-ценотичними взаємовідносинами, формуючи певні флороценоטיפи. Такий аналіз дає можливість пізнати особливості та приуроченість певних груп природних видів до тих чи інших ценоекологічних ніш, показати перевагу певних флороценоекологічних комплексів, їх взаємопроникнення, генезисні особливості формування певної флори.

Вирішенню цих питань присвячені праці В.І. Чопика (1976), Р.В. Камеліна (1973), Ю.Р. Шеляг-Сосонка та Я.П. Дідуха (1980), А.І. Толмачова (1974), Б.В. Заверухи (1985).

Матеріали та методи досліджень. Стационарні дослідження проводили на найбільш цікавих та типових, щодо фіторізноманіття, ділянках національного природного парку "Кременецькі гори", а саме гори: Дівочі скелі, Страхова, Маслятин, Черча, Замкова, Божа, та на території Голицького ботанічного заказника. Основними методами дослідження були: морфолого-географічний та еколого-фітоценотичний опис видів та рослинних угруповань. Визначення видового складу та номенклатура латинських назв подана згідно "Определителя высших растений Украины" (1987) [2]. Проведена еколого-ценотична характеристика флори та рослинності за Б.В. Заверухою (1985) [1].

Виклад основного матеріалу. На терито-

рії національного парку "Кременецькі гори" нами виділено такі флороценотипи: бореальний, неморальний, лучний, лучно-степовий, степовий, кальцепетрофільний, псамофільний, ксерофітно-чагарниковий, гігро-гідроболотний, агрорудеральний (табл. 1, рис. 1).

Бореально-лісовий флороценотип об'єднує 41 вид (5%), для нього характерні голарктичні види, які мають ареали пов'язані із світлими хвойними і частково змішаними хвойно-широколистяними лісами: *Pinus silvestris* L., *Juniperus communis* L., *Rumex acetosella* L., *Calluna vulgaris* (L.) Hull., *Orthylia secunda* (L.) House., *Pyrola media* Sw., *P. rotundifolia* L., *Jasione montana* L. та ін.

Найбільш чисельний неморально-лісовий ценотип, нараховує 239 (29%) флороцено-елементів: *Quercus robur* L., *Fagus sylvatica* L.,

Carpinus betulus L., *Betula pendula* Roth., *B. klovkovi* Zaverucha, *Corylus avellana* L., *Asarum europaeum* L., *Stellaria holostea* L., *Anthyrium filix-femina* (L.) Roth., *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott., *Anemone nemorosa* L., *Hepatica nobilis* Mill., *Actaea spicata* L., *Clematis recta* L., *Rumex sylvestris* (Lam.) Wallr., *Viola reichenbachiana* Jord. ex Boreau, *Lunaria rediviva* L., *Dentaria glandulosa* Waldst et Kit., *Euphorbia amygdaloides* L., *Astragalus glycyphyllos* L., *Astrantia major* L., *Laserpitium latifolium* L., *Atropa bella-donna* L., *Scopolia carniolica* Jacq., *Betonica officinalis* L., *Lilium martagon* L., *Convallaria majalis* L., *Carex pilosa* Scop., *Poa nemoralis* L. та ін. Даний флороценотип відрізняється певною гетерогенністю типовою для дубово-грабових, дубових і букових лісів.

Таблиця 1

Еколого-ценотична характеристика флори національного парку "Кременецькі гори"

№ п/п	Флороценотипи	Кількість видів
1	Бореально-лісовий	41
2	Неморально-лісовий	239
3	Лучний	123
4	Лучно-степовий	115
5	Степовий	18
6	Кальцепетрофільний	34
7	Псамофільний	19
8	Ксерофітно-чагарниковий	18
9	Гігро-гідроболотний	53
10	Агрорудеральний	165
Всього		825

Лучний флороценотип представлений 123 (14,9%) флороценоелементами. Тут майже відсутні реліктові та ендемічні види, проте багато широкоареальних видів помірноширотного типу, переважно голарктичного та палеарктичного характеру: *Equisetum pratense* Ehrh., *Herniaria glabra* L., *Coronaria coriacea* (Moench.) Schischk., *Polygonum bistorta* L., *Lysimachia nummularia* L., *Lathyrus pratensis* L., *Geranium pratense* L., *Centaurea jacea* L., *Hieracium umbellatum* L., *Bromus mollis* L., *Agrostis stolonifera* L., *Phleum pratense* L., *Festuca pratensis* Huds., *Poa trivialis* L., *P. pratensis* L. та ін. Даний флороценотип обумовлений малою площею лук, значні території колишніх лук розорані, частина їх перетворена на пасовища.

Лучно-степовий флороценотип включає 115 (13,9%) флороценоелементів, тут нагромаджені види переважно лісового та степового зональних типів: *Ranunculus auricomus* L., *Thalictrum flavum* L., *Dianthus andrzejowskianus* Zapal., *Helianthemum nummularium* (L.) Mill.,

Potentilla patula Waldst., *P. argentea* L., *Filipendula vulgaris* Moench., *Medicago procumbens* Bess., *Trifolium dubium* Sibth., *Polygala comosa* Schkuhr., *Galium verum* L., *Onosma subtinctoria* Klok., *Verbascum thapsus* L., *Veronica incana* L., *Salvia dumetorum* Andr., *Campanula sibirica* L., *Poa angustifolia* L. та ін.

Степовий флороценотип малочисельний 18 (2,2%) видів, він складається переважно з медитеральних і понтичних ценоелементів: *Euphorbia seguieriana* Neck., *Asperula cynanchica* L., *Polygala podolica* DC., *Trinia multicaulis* Schischk., *Aster amellus* L., *Helictotrichon desertorum* (Less.) Nevski, *Stipa cappilata* L., *S. pennata* L. та ін.

Кальцепетрофільний флороценотип об'єднує 34 (4,1%) види, він представлений флороценоелементами крейдових, вапнякових, гіпсових відслонень і степових угруповань: *Asplenium ruta-muraria* L., *Minuartia aucta* Klok., *Helianthemum canum* (L.) Baumg., *Aurinia saxatilis* (L.) Desv., *Alysum gmelinii* Jord., *A. calycinum* Stapf., *Euphorbia volhynica* Bess. ex

Szaf., Kulcz., *Sempervivum ruthenicum* Schnittsp. et C.B. Lehm., *Sedum acre* L., *Anthyllis schiwereckii* (DC) Blocki, *Galium exoletum*

Klok., *G. besseri* Klok., *Salvia cremenecensis* Bess., *Allium strictum* Schrad. та ін.

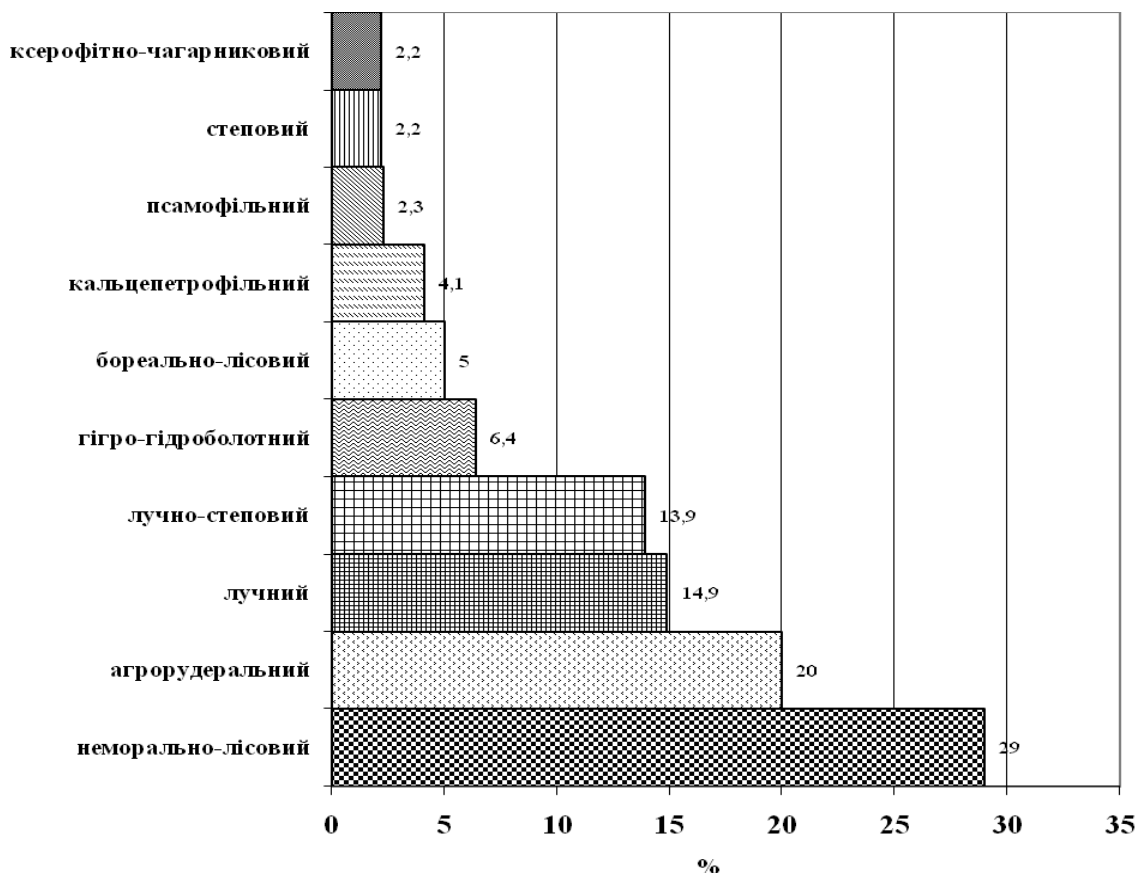

Рис. 1. Співвідношення флороценотипів на території національного парку «Кременецькі гори» (%).

Псамофільний флороценотип нараховує 19 (2,3%) видів – це види піщаних відслонень: *Gypsophila paniculata* L., *Cardaminopsis arenosa* (L.) Hayek, *Potentilla arenaria* Borkh., *Astragalus onobrychis* L., *Thymus serpyllum* L., *Onobrychis arenaria* (Kit.) DC., *Verbascum densiflorum* Bertol. та ін.

Ксерофітно-чагарниковий флороценотип представлений 18 (2,2%) видами: *Spiraea media* Franz. Schmidt, *Crataegus praearmata* Klok., *C. lipskyi* Klok., *Rosa livescens* Bess., *R. czackiana* Bess., *R. jundzillii* Bess., *Cerasus fruticosa* L., *Padellus mahaleb* (L.) Mill., *Prunus stepposa* Kotov. та ін.

Гігро-гідроболотний флороценотип нараховує 53 (6,4%) флороценоелементи: *Ranunculus sceleratus* L., *Caltha palustris* L., *Potentilla erecta* (L.) Raeusch., *Filipendula denudata* (J. et C. Presl) Fritsch., *Lythrum salicaria* L., *L. virgatum* L., *Veratrum lobelianum* Bernh., *Juncus geniculatus* Schrank., *J. inflexus* L., *Molinia careulea* Maench. ex Steud., *Phragmites australis* Trin. ex Steud., *Acorus calamus* L. та ін. Даний

флороценотип включає переважно типові види осокових і трав'янисто-осокових боліт.

Агрорудеральний флороценотип сформований із сеgetальних і рудеральних рослин, нараховує 165 (20%) флороценоелементів: *Fumaria officinalis* L., *F. parviflora* Lam., *Atriplex prostrata* Boucher., *Sinapis arvensis* L., *Thlaspi arvense* L., *Erysimum cheiranthoides* L., *Euphorbia helioscopia* L., *Erodium cicutarium* (L.) Her., *Lycopsis arvensis* L., *Nonea pulla* (L.) DC., *Strophostoma sparsiflora* Turez., *Solanum nigrum* L., *Mentha arvensis* L., *Carduus crispus* L., *Cirsium oleraceum* (L.) Scop., *Urtica dioica* L., *Bromus secalinus* L., *Setaria pumila* (Poir.) Schult., *S. viridis* (L.) Beauv. та ін.

Флоронаселення Голицького ботанічного заказника об'єднане десятьма флороценотипамі (табл. 2, рис.2):

Бореально-лісовий флороценотип включає 4 (1,4%) види: *Rumex acetosella* L., *Daphne cneorum* L., *Peucedanum oreoselinum* (L.) Moench., *Solidago virgaurea* L.

Неморально-лісовий флороценотип об'єд-

нує 107 (37,5%) флороценоелементів, представлений різними життєвими формами: *Fagus sylvatica*, *Quercus robur*, *Carpinus betulus*, *Betula pubescens* Ehrh., *Corylus avellana*; *Anemone nemorosa*, *A. ranunculoides*, *Actaea spicata*; *Dentaria glandulosa*, *Euphorbia amygdaloides*, *Daphne mezereum* L., *Melittis sarmatica* Klok., *Aposeris foetida*, *Lilium martagon* L. та ін.

Лучний флороценотип представлений 40 (14%) флороценоелементами: *Poa pratensis* L.,

Festuca pratensis, *Trifolium pratense* L., *T. medium* L., *T. repens* L., *Coronaria coriacea* (Moench.) Schischk., *Lysimachia nummularia* L. *Melilotus albus* Medik. та ін.

Лучно-степовий флороценотип нараховує 58 (20,4%) флороценоелементів: *Adonis vernalis* L., *Linum flavum* L., *Pulsatilla latifolia* Rupr., *P. grandis* Wend., *Amoria montana* L., *Centaurea scabiosa* L., *Scorzonera purpurea* L. *Helianthemum ovatum* (Viv.) Dun, *Filipendula vulgaris*, *Medicago procumbens* та ін.

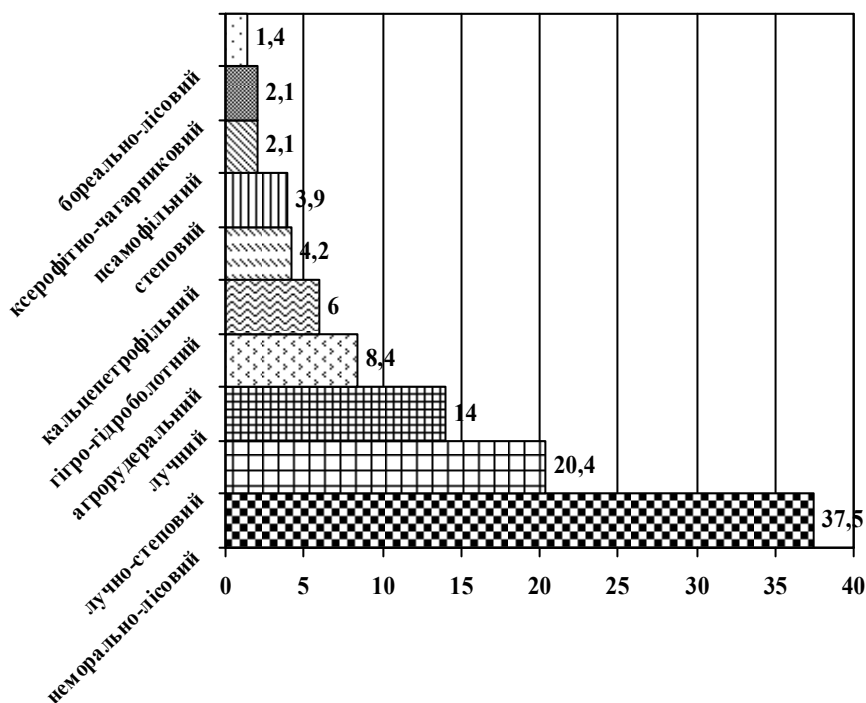
Таблиця 2

Еколого-ценотична характеристика флори Голицького ботанічного заказника

№ п/п	Флороценоантипи	Кількість видів
1	Бореально-лісовий	4
2	Неморально-лісовий	107
3	Лучний	40
4	Лучно-степовий	58
5	Степовий	11
6	Кальцепетрофільний	12
7	Псамофільний	6
8	Ксерофітно-чагарниковий	6
9	Гігро-гідроболотний	17
10	Агрорудеральний	24
	Всього	285

Степовий флороценотип об'єднує 11 (3,9%) флороценоелементів: *Euphorbia seguierana* Neck., *Trinia multicaulis* Schischk., *Stipa pulcherrima* C.Koch., *Festuca valesiaca* Gand., *F.*

rupicola Heuff., *Asperula cynanchica* L., *Phleum phleoides* (L.) Karst., *Polygala podolica* DC. та ін.

%

Рис.2. Співвідношення флороценоантипів на території Голицького ботанічного заказника (%).

Кальцепетрофільний флороценотип включає 12 (4,2%) флороценоелементів: *Carlina onopordifolia* Bess. ex Szaf., Kulcz. et Pawl., *Alysum gmelinii* Jord., *Euphorbia volhynica* Bess. ex Szaf., Kulcz., *Jurinea calcarea* Klok., *Allium strictum* Schrad., *Teucrium montanum* L. та ін.

Псамофільний флороценотип нараховує 6 (2,1%) флороценоелементів: *Cardaminopsis arenosa* (L.) Hayk., *Potentilla areneria* Borkh., *Onobrychis arenaria* (Kit) DC., *Rhinanthus serotinus* (Schoenh.) Oborny., *Hieracium pilosella* L.

Ксерофітно-чагарниковий флороценотип об'єднує 6 (2,1%) флороценоелементів: *Cerasus fruticosa* L., *Prunus stepposa* Kotov, *Rosa tomentosa* Smith., *R. czackiana* Bess., *R. jundzillii* Bess., *Crataegus curvisepala* Lindm.

Гігро-гідроболотний флороценотип нараховує 17 (6%) флороценоелементів: *Potentilla erecta* (L.) Raeusch., *Equisetum hyemale* L., *Phragmites australis* Trin. ex Steud., *Stachys palustris* L., *Juncus inflexus* L., *Eriophorum polystachion* L., *Molinia careulea* L., *Epipactis palustris* (L.) Cran., *E. atrorubens* (Hoffm. ex Bernh.) Schult. та ін.

Агрорудеральний флороценотип (сегетальні та рудеральні бур'яни) об'єднує 24 (8,4%)

види: *Equisetum arvense* L., *Papaver rhoeas* L., *Sisymbrium altissimum* L., *Euphorbia cyparissias* L., *E. helioscopia* L., *Vicia cracca* L., *Convolvulus arvensis* L., *Linaria vulgaris* Mill., *Melampyrum arvense* L., *Plantago major* L., *Salvia verticillata* L., *Carduus akanthoides* L., *C. crispus* L., *Sonchus arvensis* L., *Arctium tomentosum* Mill., *Artemisia absinthium* L., *A. vulgaris* L., *Stenactis annus* Nees., *Tripleurospermum perforata* Merat. та ін.

Висновки. Отже, як кількість, так і співвідношення флороценотипів, на територіях нашого дослідження, мають чітко і яскраво виражені лісостепові риси. У складі лучно-степових, степових і кальцепетрофільних угруповань значна кількість реліктових та ендемічних аборигенних флороценоелементів. На досліджуваних територіях спостерігається значна частка агрорудерального флороцено-типу, це свідчить про синантропізацію флори. Нині така ситуація є все більш поширеною в Україні. За даними С.М. Панченка (2006) серед об'єктів Українського Полісся частка синантропних видів на території Черемського природного заповідника складає близько 32%, Поліського – 33,6%, а Шацького національного природного парку – 40,2%.

Література:

1. Заверуха Б. В. Флора Вольно-Подолли и ее генезис / Б. В. Заверуха. – К.: Наук. думка, 1985. – 191 с.
2. *Определитель* высших растений Украины / [ответственный ред. Ю. Н. Прокудин]. – К.: Наук. думка, 1987. – 546с.

Резюме:

Наталья Лисова. ЭКОЛОГО-ЦЕНОТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФЛОРЫ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫХ ТЕРРИТОРИЙ ОПОЛЬСКО-КРЕМЕНЕЦКОГО ОКРУГА

Проведен эколого-ценологических анализ флоры природно-заповедных территорий Опольско-Кременецкого округа. Выделены следующие флороценоотипы: бореальный, неморальный, луговой, лугово-степной, степной, кальцепетрофильный, псамофильный, ксерофитно-кустарниковый, гигро-гидроболотный, агрорудеральный. Количество и соотношение флороценоотипов имеют четко выраженные лесостепные черты. В составе лугово-степных, степных и кальцепетрофильных группировок значительное количество реликтовых и эндемичных аборигенных флороценоэлементов. Наблюдается значительная доля агрорудерального флороценоотипу, что свидетельствует о значительной синантропизации флоры.

Ключевые слова: флороценотип, национальный парк, вид, эндемы, реликты.

Summary:

Natalia Lisova. ECOLOGICAL COENOTIC ANALYSIS OF THE FLORA OF THE TERRITORIES OF NATURAL RESERVES OF OPILLY-KREMENETS REGION.

Conducted ecological coenotic analysis of the flora of the territories of natural reserves of Opilly-Kremenets region. Identified the following florotsenotipy: boreal, nemoral, meadow, meadow-steppe, steppe, kaltsepetrofilny, psamofilny, xerophytic-shrubby, hygro-gidrobolotny, agroruderalny. The number and proportion florotsenotipov have distinct features of the forest-steppe. As part of the meadow-steppe, steppe and kaltsepetrofilnih groups a significant amount of relic and endemic native florotsenoelementiv. There is a significant proportion agroruderalnogo florotsenotipu, indicating a significant synanthropization flora.

Keywords: florotsenotyp, national park, view, endemic, relict

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕРЕЖІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ

Розглянуто ретроспективу становлення та розвитку мережі регіональних ландшафтних парків України. Складено картосхему розміщення регіональних ландшафтних парків. Зроблено аналіз мережі регіональних ландшафтних парків, обґрунтовано доцільність розвитку цієї мережі та виявлено основні проблеми функціонування цих парків.

Ключові слова. Регіональний ландшафтний парк, географічна мережа, біорізноманіття, природно-заповідний фонд, адміністративна область.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Об'єкти природно-заповідного фонду мають різне призначення. Якщо головна функція природних та біосферних заповідників – зберегти ландшафтне й біотичне різноманіття, то на національні природні (НПП) та регіональні ландшафтні парки (РЛП) покладено декілька функцій: природоохоронна, рекреаційна, еколого-освітня та інші.

Багаторічний досвід створення та функціонування національних природних парків у різних державах світу доводить, що їх можливості як місць відпочинку є обмеженими. Науковці, які вивчають функціонування національних парків та рекреаційних місцевостей в умовах їх масового відвідування, дійшли висновку, що зростаюча антропогенна дигресія екосистем парків загрожує виконанню тих завдань, які випливають із офіційно прийнятого положення Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) [3]. Через це в багатьох індустріальних країнах виникла потреба організації нової категорії охоронних територій, здебільшого рекреаційного призначення – природних парків [9]. Такі парки мають відвернути увагу відвідувачів від особливо цінних в науково-природничому значенні НПП та задовольнити зростаючі рекреаційні потреби суспільства.

Природний парк як окрема категорія охоронних об'єктів був виділений на I Всесвітньому конгресі з національних парків, що відбувся в Сієтлі (США) 1962 р. Існує великий міжнародний досвід функціонування таких парків, які в різних країнах мають назву природних, ландшафтних, регіональних тощо.

Питання про потребу організації в СРСР територій рекреаційного призначення вперше обговорювалося на IV Всесоюзній нараді з охорони природи, що відбулася в 1961 р. в Новосибірську, а потім неодноразово піднімалась на різних наукових ботанічних і географічних конференціях. Відомий діяч в галузі охорони природи Л.К. Шапошников запропонував називати їх природними парками. При

розробці географічної мережі природних парків в Україні слід мати на увазі, що за винятком Карпат, Криму та Полісся, немає великих суцільних площ лісів, придатних для організації територіально значних природних парків, порівняно з тайговими областями Росії. У свій час професори К.І. Геренчук і С.М. Стойко наголошували на потребі створення невеликих за площею, так званих регіональних природних парків [5].

Від 16 червня 1992 р. в Україні регіональний ландшафтний парк почав діяти, як категорія природно-заповідного фонду. Особливістю регіональних ландшафтних парків є те, що їх створення має на меті як охорону і раціональне використання цінних природних територій, так і збереження історико-культурних комплексів та об'єктів, здійснення рекреаційної діяльності. Саме в цій категорії зближуються дві лінії охорони, які існують в Україні – охорони об'єктів природи та історико-культурних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вперше ідею регіональних природних парків як нову форму територіальної охорони висвітлюють К.І. Геренчук та С.М. Стойко (1976). Питаннями організації регіональних ландшафтних парків займалася група авторів на чолі з проф. Т.Л. Андрієнко (1996), а в 2004 р. нормативно-правовим забезпеченням та розвитком діяльності цих парків. Професор Л.П. Царик при оптимізації природоохоронної системи Поділля великої уваги приділяє регіональним ландшафтним паркам і наголошує на збільшенні їхньої кількості, так як РЛП є одні з основних екомережеформуючих вузлів регіонального рівня (2009).

Формулювання цілей статті. Процес створення стабільної мережі регіональних ландшафтних парків (РЛП) є досить складним і тривалим, оскільки вимагає поєднання і оптимізації багатьох елементів природної та соціальної сфер. Загальною тенденцією у підході до створення РЛП в Україні є намагання створити таку природно-антропогенну струк-

туру, яка б, з одного боку, розв'язувала проблеми збереження і відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття певної території, а з іншого – сприяла б її сталому розвитку через поліпшення умов існування населення, надання йому різноманітних соціально-економічних пільг. Для того щоб з'ясувати доцільність створення регіональних ландшафтних парків, спершу потрібно проаналізувати ретроспективу їхнього становлення та дослідити мережу цих парків, яка розвивалася впродовж десяти років.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної служби заповідної справи станом на 01.01.2010 року на території України нараховувалось 55 РЛП загальною площею 639,5 тис. га, що становить 1,1% від площі України.

Частка площі регіональних ландшафтних парків в структурі природно-заповідного фонду України становила 18,3%. Середня площа парку по Україні приблизно становить 12 тис. га. Найбільшим за площею є РЛП “Сеймський” площею 98857,9 га, який знаходиться в Сумській області, найменший регіональний ландшафтний парк “Богуславль” площею 7,5 га знаходиться в місті Києві.

В Україні створення регіональних ландшафтних парків розпочалося на початку 90-х років. Перший РЛП (“Дністровський каньйон”) було створено в 1990 р. у Тернопільській області на території 42 тис. га, який в 2010 р. указом президента реорганізований в НПП. Стрімкий розвиток РЛП спостерігається з 1992 по 2004 рр (рис. 1).

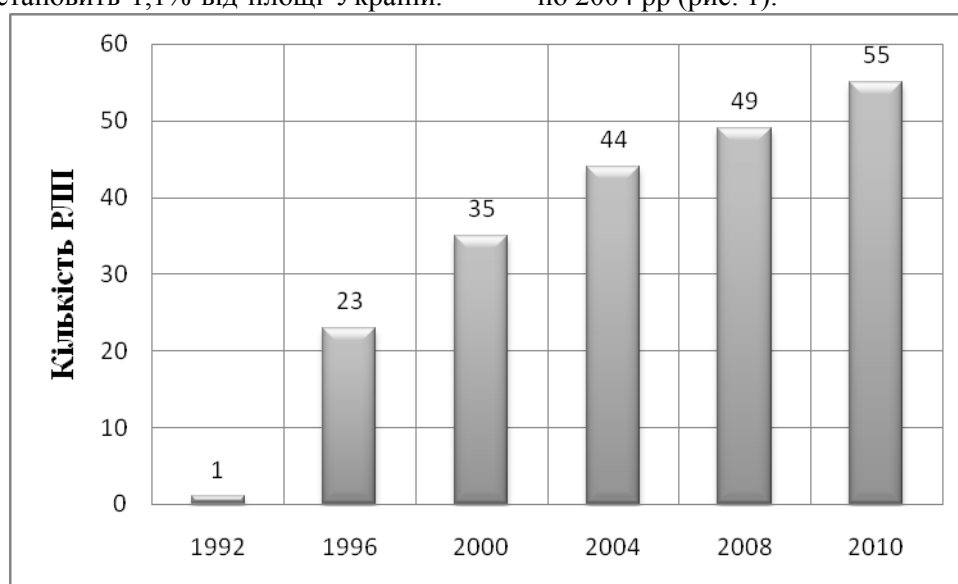

Рис. 1. Динаміка створення РЛП в Україні

По перше, це пояснюється тим, що в 1992 році Україна ратифікувала Конвенцію про біологічне різноманіття (Ріо-92) і зобов'язалася збільшити площу ПЗФ; по друге, виникла потреба створення категорії ПЗФ для задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення; по третє, РЛП мають простішу процедуру створення ніж національні природні парки та природні заповідники.

Площа регіональних ландшафтних парків з 1992 по 2010 роки зросла в 15 разів. Найбільший ріст площі РЛП відбувся з 1992 по 1996 рр. – за чотири роки їх площа зросла у 7 разів (рис. 2).

Перші РЛП були створені в західній частині, пізніше було створено значну частину на сході та півдні України. Регіони України нерівномірно забезпечені регіональними ландшафтними парками. Так у Волинській, Житомирській та Херсонській області відсутня така

категорія ПЗФ, як регіональний ландшафтний парк (рис. 3). Часка ПЗФ у Волинській (9,9%), Херсонській області (7,6%), – тобто досить значна. Це свідчить про суттєвий розвиток інших категорій ПЗФ. Наприклад, у Волинській області є три національні парки та природний заповідник "Черемський". Для Житомирської області доцільно створити регіональні ландшафтні парки, оскільки тут відсутні НПП та РЛП. З часом РЛП можна реорганізувати в НПП. Частка площ РЛП від площ адміністративно територіальних одиниць станом на 01.01.2010 р. найменша – менше 1% – у Закарпатській, Хмельницькій, Вінницькій, Київській, Черкаській, Кіровоградській, Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській та Автономні Республіці Крим, найбільша – 3-4,5% – Чернівецькій, Сумській та Тернопільській. У Рівненській, Львівській, Івано-Франківській, Чернігівській, Полтавській, Хар-

ківській, Донецькій та Миколаївській регіональні ландшафтні парки становлять близько 1-3%. Якщо, порівняти кількість РЛП і частку їх території від площі адміністративної одиниці то результати будуть різні. Наприклад, у Донецькій області є шість, в Київській п'ять

РЛП, а їх частка становить відповідно тільки 1,2%, 0,3%. В Чернівецькій та Сумській області є по одному РЛП, а їх частка від площі області відповідно становить 4,5% і 4,1%. Цей показник залежить як від площі області, так і від площі РЛП.

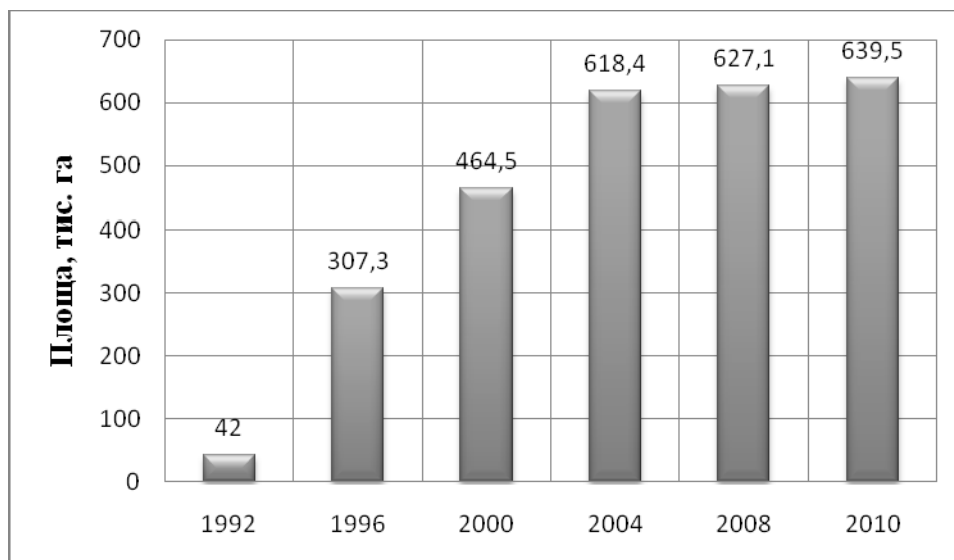

Рис. 2 Зростання площі РЛП України за роками

З рисунку 3 бачимо, що найбільша кількість регіональних ландшафтних парків і їх частка від площі адміністративної одиниці знаходиться в західній та північно-східній частині України. Центральна частина України недостатньо представлена об'єктами ПЗФ в середньому частка ПЗФ становить 3%, а частка РЛП від площі адміністративних одиниць в середньому 0,6%. Тому тут особливо актуально розвивати мережу регіональних ландшафтних парків. Саме в цьому регіоні є багато історико-культурних об'єктів та місць, пов'язаних з історією нашого народу. В цих парках можливий широкий розвиток екологічного і пізнавального, зеленого туризму, організація спортивного мисливства та рибальства. Проведення окремих занять на природі із відповідних дисциплін відіграватиме важливу роль у навчальному процесі. Такі заняття можуть проводитись на спеціально розроблених маршрутах – екологічних стежках, які залежно від складу та інтересів відвідувачів мають різне призначення, протяжність, територіальне розміщення тощо. Вони можуть бути створені скрізь, де є наявні природні об'єкти, що мають пізнавальний, освітній та виховний інтерес.

Активний розвиток зеленого туризму на території парків дасть змогу залучити зовнішні інвестиції у фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи та особисті

селянські господарства для створення умов сталого екологічно чистого сільськогосподарського виробництва і туризму.

Туристи, які відвідають регіональні ландшафтні парки, мають змогу відвідати пам'ятки історико-культурної спадщини. Що стосується мережі об'єктів (територій) культурно-природної спадщини як елементів регіональних ландшафтних парків, то вони потребують створення в майбутньому певної цілісної системи управління природно-культурними комплексами.

Цінність території, придатність її для створення РЛП залежить від наявності природних, культурних та історичних цінностей, можливостей проведення на їхній базі екологічного виховання й туризму.

Професор Андрієнко Т. Л. пропонує такі критерії для вибору території з метою створення РЛП [1]:

- ✓ переважання на території відносно незміненого природного ландшафту – характерного або унікального для певних регіонів;

- ✓ відсутність на території, яка пропонується для створення парку, великих промислових центрів, значного забруднення природних комплексів тощо – тобто територія не повинна мати значного ступеня екологічної загрози;

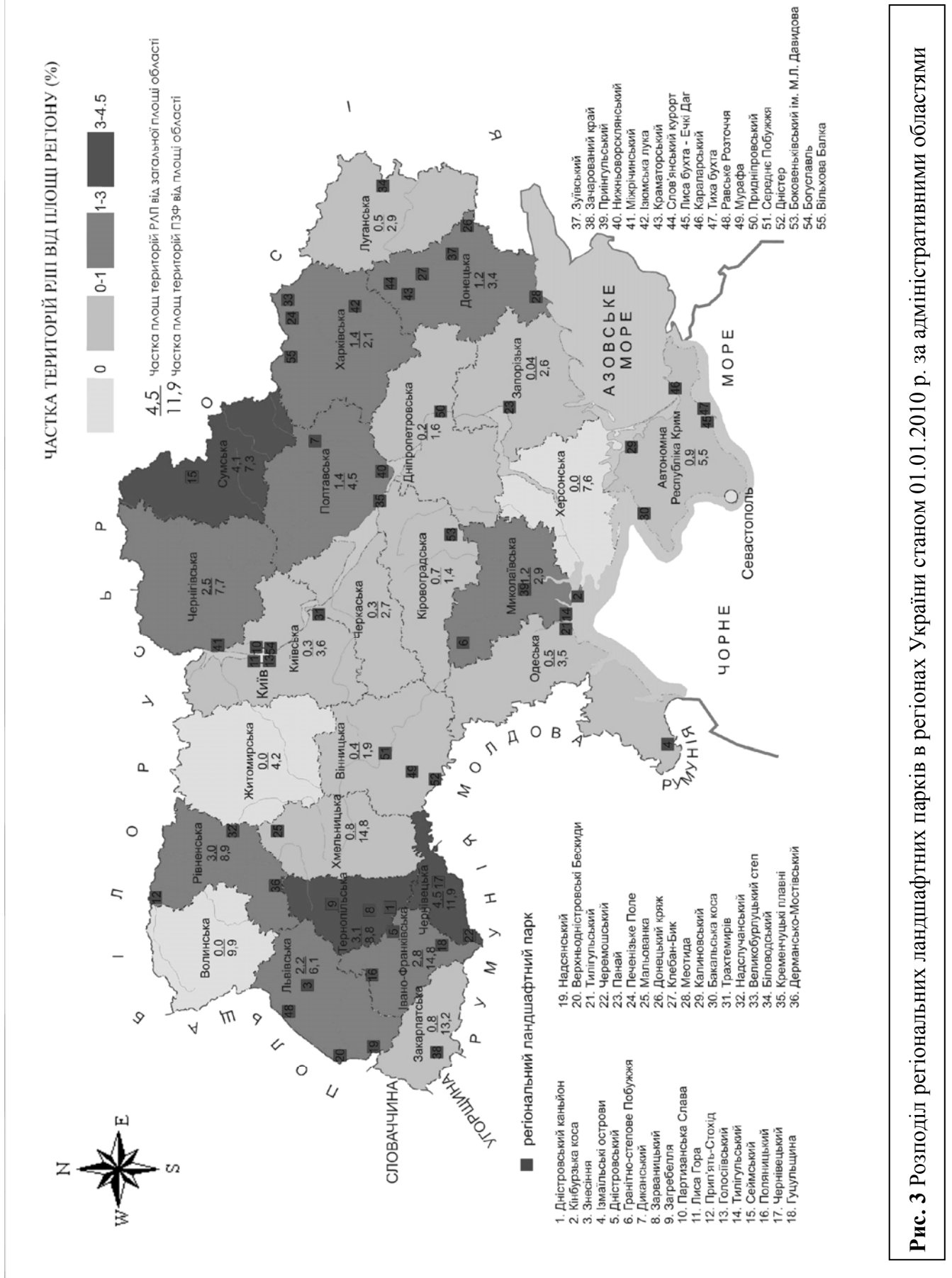

Рис. 3 Розподіл регіональних ландшафтних парків в регіонах України станом 01.01.2010 р. за адміністративними областями

✓ наявність на території осередків природних екотопів з цінним рослинним та тваринним світом, на яких встановлений охоронний режим (заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи), або ділянок, на яких можливе створення таких об'єктів;

✓ привабливість території для населення (її ландшафтний та історико-культурний імідж) з метою проведення регламентованої рекреації і екотуризму;

✓ наявність історичних та культурних цінностей, місць, пов'язаних з минулим нашого народу, центрів народних ремесел та ін.;

✓ важлива роль території, як частини більш широких територіальних природоохоронних мереж (екологічної мережі, прикордонних природоохоронних смуг, мережі цінних водно-болотних угідь тощо);

✓ можливість організації на цій території наукового, екологічного, мисливського, рибальського туризму, а також природоохоронних екскурсій (в перспективі – по прокладеній мережі стежок);

✓ велике екологічне значення території майбутнього парку у відповідному природному регіоні – насамперед, для регіонів зі значним антропогенним навантаженням.

На думку науковців Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне) пропонувані критерії повинні бути доповнені соціально-економічними, оскільки створення РЛП повинно давати населенню додаткові пільги як від безпосереднього використання ресурсів, так і від розвитку туризму в природних об'єктах (лісових масивах, річках, озерах, водоймах, унікальних ландшафтах), історико-культурних пам'яток і об'єктах упорядкованої рекреації (санаторіях, пансіонатах, кемпінгах тощо) [7].

Функціонування РЛП має сприяти поліпшенню екологічного стану довкілля шляхом зменшення забруднення, раціонального використання природних ресурсів і об'єктів, особливо лісових масивів, річок, озер і ставків, відновлення гідрологічного режиму, зменшення дії водної ерозії, розвитку таких економічно ефективних галузей, як бджільництво, риборозведення, звіророзведення, садівництво, скотарство, вирощування екологічно чистої продукції, вартість якої в декілька разів вища від звичайної, що дасть можливість населенню регіону отримувати вищі прибутки.

Незважаючи на нижчий рівень урожайності та вищу трудомісткість альтернативного землеробства, його продукція користується дедалі більшим попитом у населення. Люди згодні платити більше за продукцію з гарантією високої якості й безпечності, а території регіональних ландшафтних парків, на яких діятиме контроль за внесенням мінеральних добрив та пестицидів сприятиме цьому. Така практика поширюється в багатьох європейських країнах, зокрема ФРН.

Діяльність парків слід розглядати в контексті розв'язання соціально-економічних проблем населених пунктів шляхом використання історико-культурної спадщини, розширення інфраструктури, росту зайнятості населення, росту його доходів, створення умов для сповідування здорового способу життя, підвищення рівня освіченості та національного самоусвідомлення населення.

Висновки. РЛП є об'єктами місцевого підпорядкування і створюються за рішенням обласної ради, можливо двох або більше областей, якщо парк розташований на території декількох адміністративних областей. Після прийняття рішення про створення парку створюється дирекція та формується штат співробітників. РЛП України створювались на територіях, які відповідають вимогам, що висувуються до цих парків – у них переважають за площею типові та унікальні ландшафтні комплекси, які знаходяться в природному або близькому до нього стані, забезпечуються умови для організованого відпочинку населення та проведення екологічного виховання, але в більшості з цих парків відсутні адміністрації, що пов'язано з фінансуванням їхньої діяльності. Як уже згадувалося, регіональні ландшафтні парки є об'єктами регіонального і місцевого підпорядкування, а це часто означає, що для їхнього фінансування немає коштів у місцевих бюджетах. В результаті, створений для ведення природоохоронної і туристично-рекреаційної діяльності об'єкт, не має чіткої стратегії свого розвитку і є малоефективним [12].

Розвиток діяльності РЛП України гальмується недосконалою нормативно-правовою базою. В законодавчому порядку чітко не визначені ті форми і види діяльності, які можна здійснювати в межах РЛП. Серед положень і законів про природно-заповідний фонд відсутнє поняття „природоохоронна установа“, тому й немає положення про

природоохоронні установи місцевого значення. Не видається реєстраційне свідоцтво, відсутній перелік штатних посад, посадових окладів та посадових інструкцій. Органи Міністерства охорони навколишнього природного середовища на місцях здійснюють лише контролюючу функцію, а органи місцевої влади не мають відділів, які можуть забезпечити належне управління природоохоронними установами місцевого значення [10].

Згадані проблеми, гальмують діяльність і розвиток регіональних ландшафтних парків, тому можна зробити висновок, що багато регіональних ландшафтних парків України є формальними природоохоронними територіями, які створюються з метою збільшення відсотка площі ПЗФ, але є й такі РЛП які слугують “фундаментом” для створення національних природних парків. Це пояснюється тим, що при створенні НПП виникають кон-

флікти з місцевим населенням, внаслідок чого процедура створення НПП може затягнутися на багато років. А коли НПП створюється на основі регіонального ландшафтного парку, процедура створення спрощується, місцеві громади ставляться до цього лояльніше. Як приклад можна назвати такі національні природні парки, які були створені на основі РЛП: Припять-Стохід (Волинська область), Дністровський каньйон (Тернопільська область), Меотида (Донецька область).

Хоча РЛП мають чимало проблем свого функціонування, але, на нашу думку, надалі доцільно розширювати мережу регіональних ландшафтних парків особливо в тих регіонах, які недостатньо представлені об’єктами ПЗФ. Це насамперед центральна частина України. Тут території РЛП беруть на себе функції центрів збереження біорізноманіття і закладають “фундамент” для створення національних природних парків.

Література:

1. Андрієнко Т. Л. Мережа регіональних ландшафтних парків України: наукові та організаційні основи створення / Т.Л. Андрієнко, М. Л. Клестов, О.І. Прядко. Міжвідомч. комплекс. лабор. наук. основ заповідної справи НАН України. – К. : 1996. – 56 с.
2. Андрієнко Т. Л. Науково-методичне та нормативно-правове забезпечення створення та діяльності регіональних ландшафтних парків України / Т. Л. Андрієнко, Р. Я. Арап [та ін.]. – К. : ПоліграфЦентр, 2004. – 53 с.
3. Андрієнко Т. Л. Регіональні ландшафтні парки: проблеми та перспективи / Андрієнко Т. Л., Грищенко Ю.М., Прядко О.І. // Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку та перспективи їх вирішення. Матеріали наук.-практ. семінару. – Рівне : РДТУ, 1999. – 99 с.
4. Андрієнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клестов, О.І. Прядко, Р. Я. Арап. – Київ: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
5. Геренчук К.І. Природні парки – нова форма територіальної охорони природи на Україні та їх географічна межа / К.І. Геренчук, С. М. Стойко // міжвідом. наук. збірник: Фізична географія та геоморфологія. К. : “Вища школа”, 1976. Вип.15 – С. 3 – 8.
6. Генсірук С. А. Рекреационное использование лесов. – М.: Стройиздат, 1989. – 189 с.
7. Гуйдаш М.М. Біологічне та ландшафтне розмаїття Рівненщини в дзеркалі регіональних ландшафтних парків: Метод.-довід. посіб. / М.М. Гуйдаш, Ю. М. Грищенко, І. О. Жайворон та ін. – Рівне, 2004, – 60 с.
8. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 р. // Екологічне законодавство України. – К.: Юрінком. 2001. – С. 206-235
9. Заповідна справа в Україні : навч. посібник / ред. М. Д. Гродзинського і М. П. Стеценка – К. : Географіка, 2003. – 306 с.
10. Койнова І., Завадович О. Особливості функціонування та можливості збалансованого розвитку регіонального ландшафтного парку “Знесіння” // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. 2005.– Вип. 32– С. 121-129.
11. Кукурудза С.І. Регіональні ландшафтні парки як ефективний засіб збереження біотичного різноманіття та культурно-історичної спадщини // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету імені В.Гнатюка. Сер.геогр.-2004. – ном. 2, Ч.2. – С. 241-246.
12. Худоба В. В. Шляхи активізації природоохоронної та рекреаційної діяльності регіональних ландшафтних парків Волино-Поділля / В.В. Худоба // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Природно заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє». – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – С. 912-917.
13. Царик Л. П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 320 с.

Резюме:

Владимир Худоба. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ОПТИМИЗАЦИИ СЕТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЛАНДШАФТНЫХ ПАРКОВ УКРАИНЫ.

Рассмотрено ретроспективу становления и развития сети региональных ландшафтных парков в Украине. Составлено картосхему и сделан анализ сети региональных ландшафтных парков, выявлены основные проблемы функционирования.

Ключевые слова. Региональный ландшафтный парк, географическая сеть, ландшафтное биоразнообразие, природно-заповедный фонд, административная область.

Summary:

Volodymyr Khudoba. THEORETICAL FEASIBILITY OPTIMIZATION NETWORK OF REGIONAL LANDSCAPE PARK UKRAINE.

Consider retrospective formation and development of a network of regional landscape parks in Ukraine. Done kartoshemu placing regional landscape parks. The analysis of a network of regional landscape parks, and found major problems with its functioning.

Keywords. Regional landscape parks, geographic network, biodiversity, nature conservation, administrative region.

Рецензент: проф. Кукурудза С.І.

Надійшла 13.09.2011р.

УДК 502.6:551.8

Ірина ЧЕРНЕЦЬ

КЛАСИФІКАЦІЇ ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА МІСЦЕ У НИХ ОПОРНИХ РОЗРІЗІВ ЛЕСОВО-ГРУНТОВОЇ СЕРІЇ

Стаття присвячена темі збереження цінних об'єктів неживої природи. Основну увагу зосереджено на проблемі класифікації таких об'єктів з метою їх охорони як геологічних пам'яток природи. Проаналізовані наявні класифікації геологічних пам'яток природи та запропонована одна, найбільш оптимальна. Окремо вказано на місце опорних розрізів лесово-грунтової серії у класифікаціях геологічних пам'яток природи.

Ключові слова: об'єкти геологічної спадщини, геологічна пам'ятка природи, опорний розріз лесово-грунтової серії, класифікація геологічних пам'яток природи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Охорона і збереження цінних об'єктів неживої природи набуває все більшого розмаху в цілому світі. У 1988 р. створена Європейська Асоціація зі збереження геологічної спадщини (ПроГЕО). Метою створення Асоціації є збереження об'єктів геологічної спадщини, що мають наукове та історико-культурне значення і використання їх в наукових і навчальних цілях [3, с. 12]. З цього часу в країнах Європи розпочинаються масштабні роботи по виявленню, класифікації, ранжируванню і документації об'єктів геологічної спадщини, популяризація знань в галузі їх вивчення і збереження серед населення, організуються наукові дослідження на цінних геологічних об'єктах, проводяться майже щорічні симпозіуми та семінари з питань геоконсервації. А такі країни, як США та Австралія мають ще давнішу історію збереження об'єктів неживої природи.

Україна теж бере активну участь у міжнародній роботі зі збереження геологічної спадщини, проте, проблема охорони геологічних об'єктів залишається дуже гострою. Наявні класифікації геологічних пам'яток природи України суперечливі. Тому є потреба глибокого аналізу наявних класифікацій та розробки найбільш оптимальної. Вирішення цих питань стало метою даної публікації.

Окремо акцентуємо увагу на проблемі зарахування цінних об'єктів неживої природи до того чи іншого типу в ході їх виявлення та занесення до геологічних пам'яток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню класифікації та збереження об'єктів геологічної спадщини України присвячена низка наукових праць. Проблема виявлення, паспортизації та охорони цінних геологічних об'єктів, а також впровадженням світового досвіду в галузі їх збереження займаються А.А. Іщенко, В.П. Гриценко, Н.П. Герасименко, В.В. Манюк та інші. М.В. Космачова, на прикладі об'єктів Харківщини, подає матеріали по ранжируванню геолого-географічних пам'яток природи за їх науковим і практичним значенням (2005), кілька її праць присвячені використанню геологічних пам'яток природи в навчальних цілях. Питання класифікації, раціонального використання та охорони геосайтів Луганської області розглянуто в працях Г.О. Сорокіної (2006).

Класифікації геолого-геоморфологічних пам'яток в Україні розробляли Н.Е. Коротенко, А.С. Щирица, А.Я. Каневський та інші, (1985); В.П. Гриценко, А.А. Іщенко, Ю.О. Русько, В.І. Шевченко (1995); Е.Т. Палієнко (1995) та інші, в Російській Федерації класифікації розроблені А.В. Лапо, В.И. Давидовим, Н.Г. Пашкевичем (1993), А.М. Карпуніним (1998), Д.Н. Кісельовим (2003), А.В. Гусевим та іншими (2009), в Польщі – С. Александрович (1993).

Виклад основного матеріалу. В різних країнах існують найрізноманітніші визначення "геологічних об'єктів", що знаходяться на поверхні Землі і мають наукову та естетичну цінність. Наприклад, М. Шварцбах, описуючи

найцікавіші та найцінніші геологічні об'єкти в світі, називає їх "відомі місця геологічних досліджень" [11]. Англійські вчені вживають визначення "місця особливого наукового інтересу", польські фахівці використовуються для окремих ізольованих геологічних об'єктів термін "місця геологічної документації". Території, що характеризують цінну в науковому розумінні ділянку геологічного середовища, польські вчені розглядають як "геологічний резерват". В інших країнах Європи такі місця називають "геотопами" чи "геосайтами" та розуміють їх як яскраві географічні об'єкти природного і техногенного походження, унікальні об'єкти природи чи об'єкти, що виникли при техногенній зміні природного середовища з вираженими індивідуальними рисами, значними масштабами, науковою цінністю, доступні для вивчення і популяризації знань [13, с. 37].

В Україні місця, які мають історичну, естетичну, пізнавальну (цікаві відслонення з різними породами та рештками викопних організмів) цінність, а також об'єкти наукової цінності (стратотипи, палеонтологічні, мінералогічні місцезнаходження та опорні розрізи, місцезнаходження визначних викопних організмів тощо) теж відносять до геологічних пам'яток природи. Геологічна пам'ятка – це унікальний об'єкт (комплекс взаємопов'язаних об'єктів) природного походження чи ділянка, що найбільш повно і наглядно характеризує для даної місцевості протікання геологічних процесів і їх результати; характеризується науковою цінністю, доступні для безпосереднього огляду та вивчення.

Для зручності роботи і систематизації геологічних пам'яток низкою дослідників пропонуються різноманітні їх класифікації за типами і рангами. Тип геологічної пам'ятки природи визначається за специфікою об'єкта, що охороняється тим розділом геології, в межах якого він викликає найбільший інтерес та має найбільшу наукову цінність (наприклад, стратиграфічний, геоморфологічний типи). Рівень значення (ранг) геологічної пам'ятки визначається за територіальною ознакою і може бути: міжнародний (глобальний), регіональний, місцевий (локальний).

Проте, створені на даний час класифікації геологічних пам'яток багато в чому дискусійні, в них не дотримані необхідні класифікаційні принципи. Тому варто розглянути це питання.

У першому в Україні путівнику-довіднику

"Геологические памятники Украины" геологічні пам'ятки розділено за предметним принципом на такі типи [4, с. 8-9]: стратиграфічні та геохронологічні, мінералого-петрографічні, палеонтологічні, тектонічні, геоморфологічні, мальовничі. До мальовничого типу можна віднести будь-яке геологічне утворення, яке з точки зору того, хто описує об'єкт, має принагідні форми. Звичайно, що ця класифікація не є досконалою. Виділення мальовничого типу, на нашу думку є не доцільним, оскільки об'єкти, що відносяться до попередніх типів можуть також мати принагідні форми, вражати своєю красою того, хто їх описує. Мальовничий тип в даній класифікації тільки створює труднощі у зарахуванні певного цінного геологічного об'єкта до того чи іншого типу. Однак, дана класифікація є дуже важливою в історії вивчення геологічних пам'яток природи України.

За класифікацією В.П. Гриценко, А.А. Іщенко, Ю.О. Русько, В.І. Шевченко (1995) виділяються наступні типи геологічних пам'яток [6, с. 10-11]: стратиграфічний, палеонтологічний, мінералогічний, петрографічний, тектонічний, вулканічний, геоморфологічний, спелеологічний, геохронологічний, космогенний, гідролого-гідрологічний, історико-гірничопромисловий, гляціологічний, узбережно-аквальної, музейно-колекційний. Дана класифікація є розширеною, проте вона включає типи геологічних пам'яток, які часто не мають відношення до суто геологічних. Наприклад, узбережно-аквальної, історико-гірничопромисловий. В цій класифікації поєднуються типи пам'яток, виділені як за предметним принципом (стратиграфічний, тектонічний, геоморфологічний), так і за генетичним (гляціологічний, космогенний), що вносить в класифікацію неточності. А музейно-колекційний тип виділений взагалі без врахування будь-яких принципів класифікацій. На нашу думку, виокремлювати його, так само, як і мальовничий тип у попередній класифікації, немає потреби.

Е. Палієнко розглядає геологічні і геоморфологічні пам'ятки як одне ціле, так як геологічні пам'ятки приурочені до визначених форм рельєфу і їх елементів, вживає термін "геолого-геоморфологічна система природоохоронних об'єктів". Він створює класифікації геолого-геоморфологічних об'єктів за розмірами, за призначенням та за генезисом, що має дуже важливе значення.

Геолого-геоморфологічні пам'ятки природи за розміром Е.Т. Палієнко поділяє на три

комплекси [10, с. 177-180]: великі об'єкти площею більше 10 га (групи генетично однорідних форм рельєфу); середні – від 1 до 10 га (форми рельєфу, їх елементи, літолого-стратиграфічні і тектонічні пам'ятки); малі – менше 1 га (мезо- і мікроформи рельєфу, геологічні відслонення, місця виникнення корисних копалин і їх елементи).

Пам'ятки рельєфу, що мають природоохоронне значення автор розділяє за призначенням на кілька груп: ландшафтно-пейзажні; науково-пізнавальні; історико-археологічні.

Також автор наводить генетичну класифікацію природоохоронних геолого-геоморфологічних об'єктів, де виділяє такі групи: тектонічні, вулканічні, псевдовулканічні, гравітаційні, флювіальні, карстові і суфозійні, льодовикові, еолові, кріогенні, морські, антропогенні.

Наведені класифікації є досить повними. Однак, нам видається доцільнішим геологічні та геоморфологічні об'єкти розглядати окремо.

Пам'ятки неживої природи за змістовним принципом (головним об'єктом їхньої цінності для охорони) В. Брусак та Р. Кобзяк розділяють на три типи: геологічні, геоморфологічні та гідрологічні (гідролого-гідргеологічні). Геологічний тип пам'яток природи вони пропонують поділяти на такі групи [2, с. 23-24]: стратиграфічні і геохронологічні, тектонічні, палеонтологічні, мінералого-петрографічні. В цілому ми поділяємо їхню думку, проте, список груп геологічних пам'яток вважаємо за потрібне дещо розширити.

Найважливішою збіркою даних про геологічні пам'ятки природи Росії є праця "Геологические памятники природы России" [5, с. 2-3]. В роботі описано 492 пам'ятки, виділено 8 типів ГПП. Ця збірка є цінною як перший досвід розробки класифікації ГПП Росії і критеріїв їх ранжирування. Геологічні пам'ятки природи, на думку А.М. Карпуніна, С.В. Мамонова, О.А. Мироненка та А.Р. Соколова, представлені унікальними виходами гірських порід, рідкісними мінералами і їх асоціаціями, різномасштабними структурами сучасного рельєфу і верхньої частини земної кори, печерами і різноманітними об'єктами, в яких зафіксовані свідчення геологічних подій і характерних процесів історії формування будь-яких територій. Автори виділяють вісім головних типів геологічних пам'яток природи: стратиграфічний, палеонтологічний, мінералогічний, петрографічний, тектонічний, геоморфологічний, гідролого-гідргеологічний, істо-

рико-гірничого геологічний.

Для території Російської Федерації класифікацію геологічних пам'яток розробляли також О.В. Лапо, В.І. Давидов, М.Г. Пашкевич та інші. Вчені запропонували розрізняти серед геологічних пам'яток природи монотипні й політипні та класифікували їх на такі типи [9, с. 76-80]: стратиграфічний, палеонтологічний, мінералогічний, руднопетрографічний, геохімічний, сейсмічний, тектонічний, космогенний, геоморфологічний, кріогенний, гідролого-гідргеологічний, геотермічний, історико-гірничого-геологічний.

В деяких типах вони виділяють підтипи, що деталізують типи на основі ретельного вивчення складу порід, решток викопних організмів, будови рельєфу поверхні Землі тощо. Пам'ятки вони ранжують за рівнями значення (глобальні, надрегіональні, регіональні та локальні) та за офіційним статусом (всесвітні, національні й місцеві). Вони також пропонують поняття "категорії охорони". Пам'яткам I категорії відповідає режим особливо суворої охорони; II – режим обмеженої охорони без рекомендацій для масового відвідування; III – режим обмеженої охорони з рекомендаціями для масового туризму.

В 1997 році А.В. Лапо, В.І. Давидов, М.Г. Пашкевич, В.В. Петров та М.С. Вдовец наводять нову класифікацію, де об'єкти геологічної спадщини Росії класифікують на наступні типи [8, с. 95-99]: стратиграфічний, палеонтологічний, мінералогічний, руднопетрографічний, палеогеографічний (індикатори палеоландшафтів та палеокліматів), космогенний, геотермічний, геокріологічний, геоморфологічний, гідролого-гідргеологічний, історико-гірничого геологічний.

Найбільш повною і вживаною на сьогоднішній день для Російської Федерації є класифікація, запропонована Д.Н. Кисельовим, згідно з якою всі геологічні пам'ятки поділяються на наступні типи [1, с. 6]: стратиграфічний, історико-геологічний, палеонтологічний, мінералогічний і петрографічний, вулканічний, гідргеологічний, комплексні.

Крім типів, пропонується виділяти також групи ГПП. Так, в стратиграфічному типі ГПП можна виділяти групи за геохронологічним принципом (наприклад, мезозойська, кайнозойська та інші групи) або за характером об'єкта (стратотип, референтний розріз та ін.). Для палеонтологічних пам'яток природи групова класифікація була запропонована в статті В.І. Давидова, А.В. Лапо (1994): мікробіот та

водоростей, вищих рослин та грибів, морських безхребетних, наземних і прісноводних безхребетних, морських хребетних, наземних і прісноводних хребетних, проблематичних фосилій.

А.В. Гусев та інші (2009) додатково пропонують два типи [7, с. 54-60]: геоморфологічні – ділянки характерного незмінного рельєфу, геодинамічні – природні об'єкти, які наглядно демонструють результати діяльності тих чи інших геологічних процесів (як ендегенних, так і екзогенних). Наприклад, долини рік, унікальні крупні розломи. На нашу думку, геодинамічний тип перегукується з історико-геологічним та геоморфологічним, тому його виділення є недоречним.

В країнах Європи розроблені свої системи інвентаризації та ранжирування об'єктів геологічної спадщини. Класифікаційні схеми тут дещо відрізняються від українських та російських, оскільки під термінами "геотопи" та "геосайти" розуміють ширший спектр об'єктів ніж під терміном "геологічна пам'ятка природи".

Питанням вивчення геосайтів у Польщі та розробкою їх класифікації займається С. Александровіч [12, с. 8]. Вона виділяє наступні типи геосайтів: палеобіологічні, геоморфологічні, палеогеографічні, петрографічні, стратиграфічні, мінералогічні, тектонічні, мінеральних родовищ, історико-геологічні, космогеологічні, геотектонічні, морські геологічні.

Геосайти Ірландії класифікують на наступні типи [13, с. 34-35]: карстові, палеонтологічні, геологічні, четвертинні стратиграфічні, включаючи плейстоценові палеонтологічні, четвертинні акумулятивні форми рельєфу, четвертинні ерозійні форми рельєфу, вулканічні, мінерали і мінералізація, ландшафти і форми рельєфу, підземні води, береги, річки, озера, торфовища. В цій класифікації велике значення відведено четвертинним геологічним сайтам. Незрозумілим є також виділення такого типу як ландшафти і форми рельєфу, береги, річки, озера.

В Італії для інвентаризації геосайтів використовують семи-ступеневу геологічну типологію [13, с. 35]. Виділяють наступні типи геосайтів (Massoli-Novelli et al. 1999): геоморфологічні, стратиграфічні, тектонічні, мінералогічні і петрографічні, палеонтологічні, педологічні.

У Новій Зеландії користуються системою інвентаризації геосайтів, де виділяють 15 їх категорій (Hayward 1989): платформи, печери і карст, четвертинні вулкани (2 класи), викопні

геосайти (палеонтологічні), мінералогічні, сліди деформації земної кори, геотермальні, вулканічні, метаморфічні, структурні, осадові, ґрунтові (2 класи), історико-геологічні.

Для встановлення репрезентативності ділянок у Великобританії застосовують серію "Тематичних блоків" [13, с. 35-36]. Блоки підрозділяються на "мережі" або "групи природних геологічних особливостей і процесів". У цілому 100 предметних блоків визначені за семи темами, а саме: стратиграфія (35), палеонтологія (16), четвертинна геологія (16), магматична петрологія (6), структурно-метаморфічна петрологія (10), мінералогія (7), геоморфологія (10). Окремі названі розділи, в свою чергу, теж діляться на теми. Для прикладу, розділ палеонтології включає 7 тем, а саме: рептилії; безхребетні; ссавці; палеоботаніка (2 класи); риби (2 класи). Розділ, присвячений геоморфології, складається з шести тем, а саме: печери; прибережні форми рельєфу (2 класи); флювіальний рельєф; карст; форми, створені масовим рухом. В цілому ця система інвентаризації геологічних об'єктів справляє хороше враження.

У Швейцарії геосайти класифікують на наступні типи (Berger J.P. & Grandgirard V., 1996): структурна геологія – тектонічні об'єкти; палеонтологічні об'єкти, викопні геосайти; мінералогічно-петрографічні об'єкти; геоісторичні об'єкти; седиментологічні об'єкти; стратиграфічні об'єкти; геоморфологічні об'єкти; гідрогеологічні об'єкти [14, с. 4].

Кожна з цих класифікацій викликає інтерес. Розроблені вони, судячи з усього, на основі з геологічних особливостей території кожної окремої країни, та згідно з критеріями інвентаризації, визначеними в тій чи іншій країні.

Ми ж пропонуємо власну класифікацію геологічних пам'яток природи України. Серед геологічних пам'яток природи за змістовним принципом рекомендуємо виділяти:

1. мінералогічні – місця, які характеризують еталонні типи мінералоутворення;

2. петрографічні – ділянки розповсюдження гірських порід, що характеризують ту чи іншу петрографічну формацію, відслонення чи масиви рідкісних порід, а також відслонення, де вперше була описана нова гірська порода;

3. стратиграфічні – природні чи штучні відслонення стратифікованих утворень, які містять інформацію про вік, об'єм і співвідношення цих утворень з їх типовими аналогами; дозволяють визначити відносний геологічний час осадових гірських порід, розчлену-

вати товщі порід і провести кореляцію геологічних утворень;

4. гідрогеологічні – унікальні природні виходи підземних вод, які відрізняються дебітом, характером мінералізації, лікувальними властивостями води;

5. палеонтологічні – геологічні об'єкти, в яких виявлені еталонні зразки видів давніх рослин і тварин (голотипи) чи рідкісні добре збережені скам'янілості: а) палеозоологічні (місця, в яких зосереджена велика кількість цікавих в науковому плані тваринних решток); б) палеоботанічні (геологічні об'єкти, в яких простежуються залишки викопної флори); в) палеоіхнологічні (місця, з добре збереженими слідами життєдіяльності древніх організмів);

6. геохронологічні – об'єкти, які демонструють часову послідовність утворення гірських порід і мінералів та дозволяють за допомогою комплексу методів визначити їх вік;

7. геотектонічні (структурно-геологічні) – місця, які відображають давні рухи земної кори; геологічні структури, унікальні та типові форми залягання порід;

8. комплексні – об'єкти, в яких присутні ознаки кількох типів геологічних пам'яток; цікаві для дослідників багатьох дисциплін одночасно. Тобто, це місця, які, для прикладу, є і геохронологічними і палеонтологічними і стратиграфічними пам'ятками.

Геоморфологічні пам'ятки ми виділяємо окремо від геологічних. На нашу думку, до геоморфологічних пам'яток природи відносяться окремі унікальні форми рельєфу, чи їх комплекси, які створені різноманітними екзогенними та ендегенними процесами. Це різноманітні скелі, дельти, тераси, карстові лійки і таке інше. В рамках геоморфологічних пам'яток природи слід виділяти такі типи як карстовий, вулканічний, кріогенний, флювіальний та інші.

За рівнем значення (рангом) ми дотримуємось поділу геологічних пам'яток на глобальні, державні, регіональні та локальні. За віком розділяємо на реліктові й сучасні. За походженням на природні і штучні. За простяганням: точкові, лінійні, площинні.

Важливим аспектом у процесі інвентари-

зації є визначення стану геологічних об'єктів їх можливого пошкодження під впливом природних і антропогенних факторів. Отже, за збереженістю ми пропонуємо поділяти геологічні пам'ятки природи на добре збережені в природному стані, пошкоджені та зруйновані. За вразливістю до дії природних і антропогенних факторів: дуже вразливі, частково вразливі.

В ході виявлення та занесення цінних об'єктів до геологічних пам'яток виникають також проблеми з зарахуванням їх до того чи іншого типу. В більшості випадків опорні розрізи лесово-грунтової серії відносять до стратиграфічних пам'яток природи, враховуючи те, що вони відображають послідовність залягання відкладів, дозволяють прослідкувати межі з підстеляючими відкладами, дають в першу чергу всю необхідну стратиграфічну інформацію [2, с. 23 ; 4, с. 8]. Це, без сумніву, вірно, але без уваги залишається той факт, що часто опорні лесово-грунтові розрізи дають не лише стратиграфічну, але й геохронологічну, палеонтологічну та іншу інформацію, часто тут є палеолітичні стоянки, а, отже, розрізи містять важливу археологічну інформацію. Узагальнивши весь цей матеріал, можна отримати вагомі палеогеографічні дані як про процеси накопичення відкладів, зміни рельєфу, клімату, рослинного і тваринного світу в антропогені, так і про появу та еволюцію людини, а також передбачити можливі кліматичні зміни в майбутньому. Тому, опорні розрізи лесово-грунтової серії слід відносити до комплексних геологічних пам'яток природи.

Висновки. В результаті здійсненого нами огляду існуючих класифікацій геологічних пам'яток природи в Україні, Росії, Польщі та деяких інших країнах Європи запропоновано найбільш оптимальну. В ній ми виділили 8 типів геологічних пам'яток природи, а саме: мінералогічні, петрографічні, стратиграфічні, гідрогеологічні, палеонтологічні, геохронологічні, геотектонічні та комплексні.

В роботі також наголошено на великому значенні опорних розрізів лесово-грунтової серії та на необхідності їх збереження як комплексних пам'яток природи.

Література:

1. Атлас геологических памятников природы Ярославской области / [Киселев Д. Н., Баранов В. Н., Муравин Е. С. и др.] – Ярославль: Ярославский государственный педагогический ун-т, 2003. - 119 с.
2. Брусак В. Стан охорони та перспективи використання пам'яток неживої природи національного природного парку «Гуцульщина» / В. Брусак, Р. Кобзак // Вісник Львів. ун-ту. Сер. геогр. – 2008. - Вип. 35. – С. 16–27.
3. Вдовец М. С. Европейская ассоциация по сохранению геологического наследия (PROGEO): возникновение, структура, основные направления деятельности / М. С. Вдовец // Изучение, сохранение и использование объектов геологического

- наследия северных регионов (Республика Коми): Материалы научно-практической конференции. Сыктывкар, - 2007. – С 12-13.
4. Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / [Коротенко Н. Е., Щирица А. С., Каневский А. Я. и др.]. – К.: Наук. думка, 1985. – 156 с.
 5. Геологические памятники природы России: к 300-летию горно-геол. службы России (1700-2000) / [Карпунин А. М., Мамонов С. В., Мироненко О. А., Соколов А. Р.] - М.: ЛОРИЕН, 1998. -200 с.
 6. Грищенко В. П. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / В. П. Грищенко, А. А. Іщенко, Ю. А. Русько, В. І. Шевченко. – К., 1995. – 61с.
 7. Гусев А. В. Геологические памятники природы и их классификация / А. В. Гусев, А. В. Спиридонов, И. А. Зибров // Бюлл. МОИП, отд. геол., 2009. – С 53-67.
 8. Лано А. В. Геологические объекты всемирного значения Европейской части России / А. В. Лано, В. И. Давыдов, Н. Г. Пашкевич, В. В. Петров, М. С. Вдовец // Стратиграфия. Геологическая корреляция - Т. 5 – 1997. – С 92-101.
 9. Методические основы изучения геологических памятников природы России / Лано А. В., Давыдов В. И., Пашкевич Н. Г. [и др.] // Стратиграфия, геология, корреляция. – 1993. – Т. 1. – № 6. – С. 75–83.
 10. Палієнко Е. Т. Пошукова і інженерна геоморфологія / Е. Т. Палієнко – К: «Вища школа», 1978, - 183 с.
 11. Шварцбах М. Великие памятники природы. (Известные места геологических исследований) / М. Шварцбах. – М.: Мир, 1973. – 331 с.
 12. Alexandrowicz Z. Earth science conservation in Poland // Earth Sci. Conserv. – 1993/ - №33. – P.7-9.
 13. Dingwall P, Weighell T, Badman T Geological world heritage: a global framework, Protected Area Programme, IUCN, - 2005, pp. 51.
 14. Sturm B. Geoconservation in Switzerland – General situation 2005. – GEOforumCH of the Swiss Academy of Sciences, Working Group Geotope, Goldach (Switzerland) – 2005, pp. 7.

Резюме:

Чернец І. КЛАСИФИКАЦІЇ ГЕОЛОГІЧЕСЬКИХ ПАМ'ЯТНИКІВ ПРИРОДИ І МЕСТО В НИХ ОПОРНИХ РАЗРЕЗІВ ЛЕССОВО-ГРУНТОВОЇ СЕРИЇ.

Робота посвящена темі збереження об'єктів неживої природи. Головне уваження звернено на проблему класифікації таких об'єктів з метою їх охорони як геологічних пам'яток природи. Проаналізовані існуючі класифікації геологічних пам'яток природи і запропонована одна найбільш оптимальна. Відокремлено вказано на місце опорних розрізів лессово-грунтової серії в класифікаціях геологічних пам'яток природи.

Ключевые слова: об'єкти геологічного спадку, геологічні пам'ятники природи, опорні розрізи лессово-грунтової серії, класифікація геологічних пам'яток природи.

Summary:

Chernets I. CLASSIFICATIONS OF GEOLOGICAL MONUMENTS AND POSITION OF LOESS-SOIL PROFILES IN THIS CLASSIFICATIONS.

Article is dedicated to the theme of conservation of the objects of inanimate nature. The main attention is paid to the problem of classification of such objects with the aim of their protection as geological monuments. All classifications of geological monuments are analysed. And one, the most optimal is offered. Separately the position of loess-soil profiles in the classifications of geological monuments is showed.

Key words: objects of geological heritage, geological monument, marker loess-soil profiles, classification of geological monuments.

Рецензент: проф. Кравчук Я.С.

Надійшла 22.09.2011р.

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

РОБИТИ ДОБРО ЛЮДЯМ: ДО ЮВІЛЕЮ І.П.КОВАЛЬЧУКА

19 серпня 2011 року відомому українському географу, геоморфологу, І.П.Ковальчуку виповнилося 60 років. Ім'я цього талановитого дослідника та науковця відоме не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Свідченням того є, насамперед, численні публікації у престижних вітчизняних та зарубіжних виданнях. Загалом, І.П. Ковальчук опублікував 895 наукових і навчально-методичних праць, серед яких 36 монографій, 12 навчальних посібників і підручників, в т.ч. 6 – з грифом МОН України. 5 книг опубліковано англійською та польською мовами, зокрема монографії (у співавторстві) "Geomorfologia ekologiczna systemów fluwialnych. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne" (Варшава, 2000), "Z biegiem Dniestru. Studium krajoznawcze doliny Dniestru od źródeł rzeki do Chocimia" (Варшава 2007), "Transformation processes in the Western Ukraine. Concepts for sustainable land use" (Берлін, 2008) та ін. І.П. Ковальчук є членом Президії Міжвузівської Ради з проблем ерозій-

них, руслових та гирлових процесів при Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова, яка об'єднує понад 120 ВНЗ Європи та Азії, а також академіком Української Екологічної академії наук (1995), дійсним членом НТШ (2002), академіком АН Вищої освіти (2008), членом ДАК України, членом Президії УГТ, членом Вченої ради НУБіП України. Нагороджений знаком "Відмінник освіти України" (1998), Почесною грамотою Міністерства освіти України (1999), Подякою прем'єр-міністра України (2010), "Знаком пошани" Київського міського голови (2011). Багаторазово призначався головою ДЕК у ВНЗ України та понад 12 років був головою і членом спеціалізованих вчених рад при Львівському національному університеті імені Івана Франка, є членом спеціалізованих вчених рад при НУБіП України і КНУ імені Тараса Шевченка, членом редакційних колегій Всеукраїнських журналів "Історія української географії" та "Фізична географія і геоморфологія", Вісників Львівського та Волинського національних університетів, Наукових записок Тернопільського національного і Вінницького державного педагогічних університетів, наукового збірника "Природа Західного Полісся", "Екологічної енциклопедії". Багато років був головою Львівського відділу УГТ. Все це говорить про величезну працездатність вченого, його відданість науковим дослідженням, надзвичайно широку наукову ерудицію.

Формування І.П. Ковальчука як науковця, зокрема географа-геоморфолога, розпочалося ще в 1969 р., коли талановитий хлопець з мальовничого поліського села із мелодійною назвою Золотолин Костопільського району Рівненської області за покликом серця приїхав складати вступні іспити на географічний факультет Львівського державного університету. Чи міг подумати тоді Іван Ковальчук, відкриваючи двері одного із найстаріших університетів Європи, що згодом стане доктором географічних наук (1993), професором (1995), завідувачем кафедри геоморфології (1987-1990), фундатором і завідувачем кафедри конструктивної географії та картографії (2000-2007) Львівського національного університету імені Івана Франка, у 2005 р. отримає звання заслуженого професора цього ВНЗ, а потім, за запрошенням ректора, переїде до Києва (вересень 2007) і буде (з червня 2008 по травень

2011) працювати директором новоствореного НДІ землекористування та правового регулювання майнових і земельних відносин Національного університету біоресурсів і природокористування України, професором, завідувачем кафедри (з 2008 р. і до сьогодні) геодезії та картографії цього ВНЗ, а також професором кафедри землезнавства та геоморфології Київського національного університету імені Тараса Шевченка? Мабуть ні, але наполегливість, праця і талант зробили своє...

Любов до обраного фаху, рідного краю, людей довкола себе, своєї сім'ї професор І.П.Ковальчук несе глибоко у серці, відкривши її стороннім тільки у кількох стрічках – присвяти своєї монографії "Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз" (1997). Ця книга, як і низка інших монографій та публікацій, є важливими для всіх, хто займається чи цікавиться проблемами екологічної та динамічної геоморфології, ерозієзнавства, руслознавства, а також іншими напрямками геоморфології, гідроекології, конструктивної географії, – картографії та геоєкології.

Ковальчук І.П. є фундатором (1993 р.) нового наукового напрямку – екологічної геоморфології. Його докторська дисертація "Еколого-геоморфологічний аналіз флювіальних систем регіона" (1993), була першою роботою у Центральній та Східній Європі, де обґрунтовано суть екологічної геоморфології та регіонального еколого-геоморфологічного аналізу, показані шляхи вирішення еколого-геоморфологічних проблеми, які виникли у басейнових системах Західної України під впливом природних і техногенних чинників. В роботах І.П. Ковальчука закладений системний підхід до вивчення природних геосистем, в тому числі і флювіальних. Такий підхід дозволив розробити методику на алгоритми досліджень змін структури річкових систем протягом тривалого часу та оцінити роль впливу людини на них. Сьогодні ця методика використовується багатьма дослідниками для різних регіонів України та за її межами.

І.П. Ковальчук впродовж тривалого часу займався вивченням динаміки ерозійних процесів, деградації ґрунтів стаціонарними, експериментальними та геоінформаційно-картографічними методами, що також дозволило розробити методику оцінювання масштабів змін геоєкологічного стану компонентів природного середовища річково-басейнових систем, яка широко застосовується в еколого-геоморфологічних та гідроекологічних дослід-

женнях. Вчений також обґрунтував технології протиерозійної організації землекористувань, схеми захисту малих річок України від забруднення і виснаження, а поселень – від паводків. Ним розроблені модель регіонального геоєкологічного моніторингу, концепція басейнового природокористування, протипаводкового захисту комунікацій та угідь у Карпатському регіоні України та оцінено масштаби антропогенної трансформації природного середовища, структури і функціонування річкових систем у басейнах Західного Бугу, Горині, Дністра, Прута і Тиси.

Не можна оминати і доробок І.П. Ковальчука в аналізі наукової спадщини українських вчених, їхнього внеску у світову географічну науку, дослідження проблем формування наукових шкіл в галузі геоморфології і геоєкології. Особливо відзначимо його монографію "Професор Петро Цись", яка вийшла у серії "Постаті землезнавства України" і присвячена П.М. Цисю – засновникові та багаторічному завідувачеві кафедри геоморфології Львівського державного університету ім. І.Я. Франка. Цікаві в цьому сенсі наукові розвідки, які стосуються творчості Володимира Кубійовича, Юрія Полянського, Степана Рудницького, інших вчених.

Високий професіоналізм, вміння зрозуміти, підтримати і допомогти іншим згуртували довкола Ковальчука І.П. талановиту молодь. Він підготував 16 кандидатів наук і три доктори (в тому числі два – для Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка), продовжує готувати аспірантів і докторантів для НУБіП України, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Львівського національного університету імені Івана Франка, Луцького державного технічного університету та ін.

Високому педагогічному професіоналізмові І.П. Ковальчук завдячує роботі впродовж тривалого часу на посаді провідного наукового співробітника Львівського науково-практичного центру Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України (1995 - 2008), де досліджував проблеми безперервної екологічної освіти і виховання та краєзнавства. У 1980–2011 роках викладав широкий спектр дисциплін у провідних вищих навчальних закладах України та зарубіжжя. Він розробив і читав такі курси: у Львівському університеті (1980–2007) – "Географія", "Геоморфологія з основами четвертинної геології", "Геоморфологія", "Картографія і картографічне креслен-

ня", "Конструктивна географія", "Геоморфологія з основами геології", а також спецкурси "Динамічна геоморфологія", "Неотектоніка", "Методика геоморфологічних досліджень", "Основні проблеми геоморфології", "Вступ до спеціальності", "Гідроекологічний моніторинг", "Проблеми гідроекології"; у Волинському національному університеті імені Лесі Українки (2003–2005) – "Проблеми геоморфології", "Екологічна геоморфологія", "Методологія наукової творчості"; у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (з 2007) – курс "Картографія" і спецкурси для магістрів "Екологічна експертиза земельпорядних рішень", "Інженерно-технологічна регламентація охорони земель", "Технологічні аспекти використання земель", "Оцінка якості земель"; у Варшавському університеті (2000–2002) – "Екологічна геоморфологія"; у Київському національному універси-

теті імені Тараса Шевченка – "Динамічна геоморфологія", "Ерозійні та руслові процеси", "Проблеми геоморфології та палеогеографії", "Проблеми екологічної геоморфології України", "Методологія наукової творчості" та "Порівняльна планетологія".

І.П.К овальчук підтримує контакти, веде спільні наукові дослідження разом з вченими Німеччини, Нідерландів, Польщі та Росії, керує міжнародними проектами та держбюджетними і договірними дослідницькими темами.

Наукова громадськість, географи і, насамперед, учні та друзі щиро вітають Івана Платоновича з ювілеєм, бажають йому міцного здоров'я, щастя, натхнення, нових талановитих учнів і подальших творчих здобутків. І нехай ті добрі справи, якими наповнене Ваше життя, приносять Вам щиру повагу друзів і колег, любов ближніх!

ПОСТАТІ

**ЖИТТЯ В ГЕОГРАФІЇ І ЗАДЛЯ ГЕОГРАФІЇ:
ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЗАСНОВНИКА КАФЕДРИ ГЕОГРАФІЇ
УКРАЇНИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ
НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
БОГДАНА ІВАНОВИЧА ЗАСТАВЕЦЬКОГО (1941–2000)**

ЗАСТАВЕЦЬКИЙ Богдан Іванович (05.11.1941, с. Литвинів Підгаєцького району – 30.09.2000, м. Тернопіль) — вчений-географ, педагог. Кандидат географічних наук (1986). Член Всеукраїнської спілки краєзнавців (1991). Депутат Тернопільської обласної ради (1990–94). Закінчив Львівський університет (нині національний університет, 1965). Працював учителем географії в Копичинецькій СШ (1965–84). Від 1984 — у Тернопільському педагогічному інституті (нині ТНПУ): викладач, доцент, від 1992 — засновник і завідувач кафедри географії України (перша така кафедра у педагогічних ВНЗ України). Перший редактор всеукраїнського часопису “Історія української географії” (1990, м. Тернопіль). Голова товариства “Просвіта” у ТДПУ, Тернопільського відділу Українського географічного товариства (1990). Досліджував

географію Західного регіону України, працював над методикою викладання географії; зробив вагомий вклад у краєзнавство. Автор понад 150 наукових праць, підручників, посібників, атласів, у т. ч. “Соціально-економічна географія України” (Львів, 1994, 1995, 2000, співавт.), “Географія населення України” (Тернопіль, 2001; співавт.), статей у “Географічній енциклопедії України” (Київ, 1989–93), “Географії Тернопільської області” (Тернопіль, 1994, 1996, 1998, 2000, 2003; співавт.), нарисів-буклетів “Пам’ятники Кобзареві на Тернопільщині” (1989) та “Пам’ятники Іванові Франку на Тернопільщині” (1991; обидві — Тернопіль). Ініціатор і організатор всеукраїнських конференцій з історії української географії та картографії, краєзнавства.

*Тернопільський енциклопедичний словник.
– Тернопіль., 2004. – Т. I. – С. 625.*

Коротка довідка про життя й діяльність нашого колеги – тернопільського географа Богдана Заставецького вмістилася в кількох абзацах енциклопедичного видання. Географію життєвого і творчого шляху Заставецького можна виразити двома символічними тріадами. На рівні "малої Батьківщини": Підгаєччина – Козівщина – Тернопіль, на рівні держави: рідна Тернопільщина – регіональний Львів – столичний Київ.

З Підгаєччини пішов у світ напівсиротою

(батько не повернувся з війни), сюди вчашав до матері, а після її смерті часто приїжджав до старшої сестри, про яку піклувався до кінця свого життя. Від рідного Литвинова обирався депутатом обласної ради першого демократичного скликання (1990-1994 рр.), сприяв відновленню Підгаєцького району.

На Козівщині провів найтриваліший відрізок свого свідомого життя, незмінно працюючи вчителем географії у с. Купчинці. Там одружився, побудував хату, виростив сад,

виховував сина і дочку.

У Львові здобув університетську освіту, формувався як національно свідомий громадянин своєї землі. Львів як науково-освітній і культурний центр постійно вабив до себе протягом всього наступного життя. Як тільки з'являлася вільна від роботи днина, спішив туди, щоб десь у затишку наукових бібліотек та архівів чи у творчому середовищі рідної альма-матер віднайти і почути щось нове, що могло знадобитися в науковому зрості та професійній діяльності. Якщо ж сідав у львівський потяг заради відпочинку, то не сам, а з черговим гуртом школярів чи студентів. З часом поїздки у Львів набули й офіційно-ділового характеру, коли став членом спеціалізованої ради із захисту дисертацій при Львівському державному університеті.

Серед найважливіших справ, ініційованих Б. Заставецьким й організованих за його безпосереднім керівництвом та участю відзначаємо такі:

1. Щорічне видання впродовж 1990-1994 рр. збірників тез і матеріалів звітних наукових конференцій викладачів і студентів географічного факультету Тернопільського педагогічного інституту, що були своєрідним першим періодичним виданням на щойно створеному географічному факультеті, до певної міри попередником "Наукових записок ТДПУ" географічної серії, що з'явилися в 1998 р.

2. Створення у 1992 р., становлення і розвиток кафедри географії України в Тернопільському педінституті. Будучи дітищем Б. Заставецького, вона стала третім структурним підрозділом географічного факультету (за фігуральним висловлюванням самого Богдана Івановича, "третьою ніжкою стільця, необхідною для його стійкого положення"). На той час це була перша кафедра географії України серед усіх педагогічних інститутів і третя (після Львівського і Чернівецького університетів) – серед усіх вищих навчальних закладів країни. Від моменту створення кафедри Б. Заставецький був незмінним її завідувачем до кінця свого життя.

3. Проведення в Тернополі за останні 11 років свого життя шести (!) наукових і науково-практичних конференцій та семінарів регіонального, всеукраїнського та міжнародного рівнів.

Київ міцно увійшов у життя Б. Заставецького з початку 1970-х років, коли одночасно з педагогічною роботою він почав займатися науковими студіями, навчався в аспі-

рантурі при Київському державному університеті імені Тараса Шевченка. Згодом столичний науково-освітній центр почав конкурувати за частотою поїздок зі Львовом. Тут 1988 року захистив кандидатську дисертацію, сюди неодноразово приїжджав у ділових справах як учасник конференцій, семінарів, голова Тернопільського відділу Українського географічного товариства (на цій посаді перебував з 1990 р. до кінця свого життя). Ще частіше відвідував столицю за покликом серця й заради особистих контактів з численними знайомими, друзями, колегами-географами.

Тернопіль став містом найбільших наукових і професійних досягнень Б. Заставецького і його життєвою гаванню, в якій, однак, стояти на якорі він не бажав. Будучи від природи непосидю, він часто сам збурював навколо себе гладінь і шукав доволі оригінальні шляхи подолання шторму. В Тернополі він і заспокоївся навіки. Тернопільська земля прийняла свого громадянина в своє лоно.

Отож, пам'ятаємо Б. Заставецького як науковця-географа, освітянина, краєзнавця, громадського діяча. В географії Богдан Іванович прожив чотири десятиліття, 35 років сягав його освітянський шлях, майже 30 – науковий (від часу першої опублікованої розвідки). Напрямок його наукових інтересів викристалізувався під впливом відомого українського географа – професора Олексія Діброви, з яким йому пощастило спілкуватися. Це – географія населення в широкому розумінні, розселення населення та демогеографія – у вузчому. Саме дослідження регіональної системи розселення на прикладі Тернопільщини стало проміжним підсумком його творчого доробку – кандидатською дисертацією. Вже будучи дипломованим науковцем, Богдан Іванович захопився також питаннями етногеографії та історії географії України.

Усі, хто знав Б. Заставецького – від Тернополя й до масштабів України – часто дивувалися й щиро заздрили його організаторській наполегливості, ентузіазму в науковій, навчальній і видавничій справі. Розквіт його організаторських здібностей припав на останнє десятиріччя життя. Зазвичай він любив братися за складні завдання, щиро радів здобутому, відзначав перемогу постановкою нових завдань, інколи здавалося б нездійснених. Обстоювання інтересів географічної науки й освіти було лейтмотивом його професійної та громадської діяльності на посадах голови Тернопільського відділу Українського географічного

товариства, завідувача кафедри географії України, редактора всеукраїнського часопису "Історія української географії".

4. Організація в Тернопільському педагогічному інституті першої на теренах України всеукраїнської наукової конференції з історії української географії та картографії (грудень 1995 р.), присвяченої 95-річчю від дня народження професора Володимира Кубійовича. Волею Б. Заставецького це поважне загальнонаціональне наукове зібрання в Тернополі стало традиційним: у грудні 2000 р. відбулася друга аналогічна конференція, правда, вже без її натхненника і організатора. Загалом до сьогоднішнього дня Тернопіль приймав учасників чотирьох подібних конференцій, дві з яких (у 2007 і 2010 роках) мали широкий резонанс не тільки в Україні, а й за її межами.

5. Проведення на географічному факультеті ТНПУ численних наукових академій, семінарів, конференцій, присвячених видатним постатям у географічній науці України. Ці заходи були спрямовані на широке ознайомлення студентської молоді й аспірантів з персоналіями вітчизняної географії, залучення їх у наукову роботу.

6. Участь у написанні навчальних підручників і посібників з географії для шкіл і ВНЗ країни. Б. Заставецький – співавтор "Соціально-економічної географії України", що чотири рази видавалася у Львові, посібників з географії Тернопільської, Хмельницької та Закарпатської областей, посібника з "Географії рідного краю. Тернопільщина" та ін.

7. Започаткування видання в Тернополі у 2000 р. всеукраїнського науково-теоретичного часопису "Історія української географії", який без перебільшення став приємною й несподіваною новинкою української наукової періодики

в Україні та діаспорі. Сам Богдан Іванович як редактор часопису встиг наповнити й опрацювати портфель матеріалів на два випуски. Видання часопису було мрією, яку він плекав останні декілька років життя і в якій вбачав сенс подальшого існування. На щастя, ця мрія здійснилася ще за його життя: перший випуск часопису побачив світ у червні 2000 року. Даний періодичний науковий журнал був зареєстрований (у 2000 р.) і перереєстрований (у 2010 р.) Президією ВАК України як фахове видання з географічних наук.

8. Створення оригінальної краснавчо-географічної освітньо-наукової школи з числа своїх учнів і вихованців. Учні сільської школи, яких він прилучав до розуміння географії та історії свого краю і країни не тільки на уроках, а й під час численних екскурсій малою Батьківщиною, у Київ, Львів, Карпати, ставали призерами й переможцями обласних і всеукраїнських географічних олімпіад, більш як півтора десятка їх згодом пов'язали своє життя з географією. Серед них – 2 доктори і 2 кандидати географічних наук. У педагогічному університеті Богдан Іванович читав здебільшого українознавчі та краснавчі дисципліни – "Фізичну географію України", "Етнічну географію України", "Географічне краснавство", "Географію Карпатсько-Подільського регіону", а також "Загальне землезнавство", "Географію населення". Він постійно керував проблемними групами студентів, сприяв становленню молодих науковців. Під його керівництвом було виконано десятки студентських дипломних робіт, написано й захищено 2 кандидатські дисертації. Життя Богдана Заставецького в географії продовжується науковою і педагогічною діяльністю його дружини, сина і дочки.

*Голова Тернопільського відділення українського географічного товариства
Дітчук Ігор Львович*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Альтгайм Любов Богданівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
2. **Андрусяк Наталія Степанівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
3. **Бордун Ореста Юрійвна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка.
4. **Волишин Іван Миколайович** – доктор географічних наук, професор кафедри раціонального використання природних ресурсів та охорони природи географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
5. **Воронін Ілля Ігорович** – викладач кафедри туризму Севастопольського економіко-гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.
6. **Вороніна Ганна Борисівна** – старший викладач кафедри туризму Севастопольського економіко-гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.
7. **Гавришок Богдан Борисович** – аспірант кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
8. **Гелевера Ольга Федорівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоecології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
9. **Гінзула Мар'яна Ярославівна** – асистент кафедри геоecології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
10. **Грицевич Володимир Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
11. **Гульванський Ігор Миколайович** – директор Кіровоградського обласного державного проектно-технологічного центру родючості ґрунтів і якості продукції.
12. **Домаранський Андрій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та геоecології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
13. **Забалдіна Юлія Борисівна** – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та менеджменту інституту туризму Федерації профспілок України.
14. **Заставецька Леся Богданівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
15. **Івануник Віталій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
16. **Калько Андрій Дмитрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри розробки родовищ корисних копалин Національного університету водного господарства та природокористування в м. Рівне.
17. **Карась Олена Сергіївна** – аспірант кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету.
18. **Касіяник Ігор Петрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
19. **Кілінська Клавдія Йосифівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
20. **Кітура Василь Миколайович** – провідний геолог відділу “Геоінформ Україна” по Тернопільській області.
21. **Книш Мирослава Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
22. **Коковський Любомир Олексійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економіки та менеджменту інституту туризму Федерації профспілок України.
23. **Копієвська Тетяна Миколаївна** – викладач кафедри географії та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

24. **Костюк Ігор Михайлович** – здобувач кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
25. **Кузишин Андрій Васильович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
26. **Лісова Наталія Олегівна** – кандидат біологічних наук, асистент кафедри геоecології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
27. **Лозинський Роман Мар'янович** – доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка.
28. **Наконечна Ганна Володимирівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
29. **Новицька Світлана Романівна** – асистент кафедри геоecології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
30. **Петровська Мирослава Андріївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
31. **Пилипович Ольга Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри конструктивної географії і картографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
32. **Питуляк Микола Васильович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
33. **Питуляк Мирослава Романівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
34. **Приходько Микола Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
35. **Редька Ірина Василівна** – кандидат біологічних наук, доцент кафедри фізіології людини і тварини інституту природознавства Херсонського державного університету.
36. **Савчук Лілія Ярославівна** – асистент кафедри безпеки життєдіяльності Івано-Франківського національного університету нафти і газу.
37. **Свинко Йосип Михайлович** – кандидат геолого-мінералогічних наук, професор кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
38. **Сеньчук Христина Володимирівна** – магістр географії, пошукувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка.
39. **Сивий Мирослав Якович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
40. **Симочко Ганна Василівна** – старший викладач кафедри туризму і готельно-ресторанного бізнесу Мукачівського державного університету.
41. **Скабара Роман Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризму Львівського державного університету фізичної культури.
42. **Смик Оксана Степанівна** – асистент кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування географічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
43. **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
44. **Сокіл Катерина Романівна** – аспірант кафедри геоecології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
45. **Сорокіна Цвстана Володимирівна** – асистент кафедри економічної і соціальної географії та методики навчання географії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
46. **Степчук Володимир Михайлович** – директор інституту інженерно-технічних розвідувань "ГАЛ-ІНТР" у м.Тернополі.
47. **Троценко Олександра Владиславівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

48. **Худоба Володимир Володимирович** – аспірант, старший лаборант кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи Львівського національного університету імені Івана Франка.
49. **Царик Любомир Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
50. **Царик Петро Любомирович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.
51. **Чернець Ірина Сергіївна** – аспірантка кафедри геоморфології та палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка.
52. **Чикайло Юлія Ігорівна** – здобувач та старший лаборант кафедри раціонального використання природних ресурсів та охорони природи географічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
53. **Шмалей Світлана Вікторівна** – доктор педагогічних наук, професор, керівник інституту природознавства Херсонського державного університету.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЇ

Любомир ЦАРИК. 30-й випуск фахового часопису „НАУКОВІ ЗАПИСКИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА. СЕРІЯ: ГЕОГРАФІЯ”: СТАНОВЛЕННЯ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ	3
Ігор СМІРНОВ. ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК "КАМ'ЯНЕЦЬ" ЯК ТУРИСТИЧНЕ ДИВО УКРАЇНИ: ЛОГІСТИЧНИЙ ВИМІР	8
Йосип СВИНКО. ВОНИ БУЛИ ПЕРШИМИ (до 30-річчя набору абітурієнтів та 25-річчя першого випуску вчителів географії у Тернопільському державному педагогічному інституті)	16
Мирослава ПИТУЛЯК, Микола ПИТУЛЯК, Йосип СВИНКО. ВИТОКИ ЛАНДШАФТОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ (До 55 річниці II Всесоюзної наради з питань ландшафтознавства у Львові (1956 р.))	22
Богдан ГАВРИШОК. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ПОДІЛЬСЬКИХ ТОВТРАХ (У МЕЖАХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	25

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

Мирослав СИВИЙ, Василь КІТУРА, Володимир СТЕПЧУК. ОСОБЛИВОСТІ ГЕОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ТА АКТИВІЗАЦІЯ ЗСУВНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОДОВИЩІ ВОЛИЦЬКЕ-2 БЕРЕЖАНСЬКОГО РАЙОНУ	35
Ольга ГЕЛЕВЕРА, Ігор ГУЛЬВАНСЬКИЙ. ДИНАМІКА КИСЛОТНОСТІ ГРУНТІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ	40
Ганна СИМОЧКО. ПЕЧЕРИ ЗАКАРПАТТЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ	45

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

Роман ЛОЗИНСЬКИЙ, Ігор КОСТЮК. СУЧАСНІ МЕЖІ ЛЬВІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ	55
Володимир ГРИЦЕВИЧ. ТОПОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ	60
Андрій ДОМАРАНСЬКИЙ. ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІНИ НАЗВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОДИНИЦЬ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ПРОБЛЕМИ "ЕКСПЕРТНОГО СЕРЕДОВИЩА"	66
Роман ДАНИЛИШИН, Мирослава КНИШ. "МІРА АКТИВНОСТІ" СУБ'ЄКТІВ ГЛОБАЛЬНОЇ ВЛАДИ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ СИМВОЛІКИ	73
Христина СЕНЬЧУК, Володимир ГРИЦЕВИЧ. ПОЛІМАГІСТРАЛІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ	78
Леся ЗАСТАВЕЦЬКА. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛОКАЛЬНИХ СИСТЕМ РОЗСЕЛЕННЯ	83
Любов АЛЬТГАЙМ. СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	89
Цветана СОРОКІНА. ВПЛИВ ДЕЯКИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ФОРМУВАННЯ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОЇ ПРИМІСЬКОЇ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ЗОНИ	95
Ганна НАКОНЕЧНА. ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ ЯК ЧИННИК І РЕЗУЛЬТАТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	100
Олена КАРАСЬ. ІНТЕГРАЦІЯ ТРАНСПОРТНИХ МЕРЕЖ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНУ ТРАНСПОРТНУ СИСТЕМУ	105

РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

Світлана ШМАЛЄЙ, Ірина РЕДЬКА. ПРИРОДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ НА ХЕРСОНЩИНІ	111
Віталій ІВАНУНІК. ПРОБЛЕМАТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ЯК ОСНОВИ АТРАКТИВНОСТІ ТЕРИТОРІЇ	117
Андрій КУЗИШИН. СУЧАСНИЙ СТАН СФОРМОВАНOSTІ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ	122
Юлія ЗАБАЛДІНА, Любомир КОКОВСЬКИЙ. УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ	128
Олександра ТРОЦЕНКО. ДИЗАЙН ТУРИСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ТУРИСТИЧНОГО ОБРАЗУ РЕГІОНУ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	138

Роман СКАБАРА. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ГОТЕЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	142
Ореста БОРДУН. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСПОРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	147
Наталя АНДРУСЯК. ФУНКЦІОНУВАННЯ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ОЗДОРОВЧОГО ТИПУ НА ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	152
Ганна ВОРОНІНА, Ілля ВОРОНІН. АНІМАЦІЙНИЙ ІНТЕРЕС І РЕСУРСИ АНІМАЦІЇ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ АТРАКТИВНОСТІ ТЕРИТОРІЇ	157
Оксана СМІК. ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)	162

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ

Іван ВОЛОШИН, Юлія ЧИКАЙЛО. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ АВТОМАГІСТРАЛІ КРАКОВЕЦЬ - ЛЬВІВ	166
Андрій КАЛЬКО. ЕКОНОМІЧНІ І ГЕОГРАФІЧНІ ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ	173
Микола ПРИХОДЬКО. ДО ТЕОРІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИРОДНИХ І АНТРОПОГЕННИХ ГЕОСИСТЕМ	179
Світлана НОВИЦЬКА. БАЛЬНА ОЦІНКА БІОТИЧНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	187
Тетяна КОПІЄВСЬКА. СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ЛАНДШАФТІВ БАСЕЙНОВОЇ СИСТЕМИ РІЧКИ СИНЮХА	191
Мар'яна ГІНЗУЛА. ОЦІНКА ДЖЕРЕЛ ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯНОГО БАСЕЙНУ ВИКИДАМИ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ТЗОВ "БУРДЯКІВСЬКИЙ СПЕЦКАР'ЄР"	196
Катерина СОКІЛ. СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ, ЯК ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ГІДРОЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТЕРНОПІЛЛЯ	201
Лілія САВЧУК. МЕТОДИ МЕДИКО-КОНСТРУКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ КАЛУСЬКОГО ПРОМИСЛОВОГО РАЙОНУ	206

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

Клавдія КІЛІНСЬКА, Зоряна КІЩУК. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОЦІНКИ КОМПОНЕНТНОЇ СТРУКТУРИ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ УМОВ ТЕРИТОРІЇ	213
Ольга ПИЛИПОВИЧ, Мирослава ПЕТРОВСЬКА. КУЛЬТУРА, ПОБУТ ТА ЗВИЧАЄВІ ТРАДИЦІЇ НАСЕЛЕННЯ, ЩО ПРОЖИВАЄ В МЕЖАХ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ "СТІЛЬСЬКА"	221
Петро ЦАРИК. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗМІНИ СТАТУСУ ЛАНДШАФТНОГО ЗАКАЗНИКА "КАСПЕРІВСЬКИЙ "	227
Ігор КАСЯНИК. ЛАНДШАФТНО-КОНТУРНА ОПТИМІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ КОРМИЛЬЧАНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ РАДИ	232
Наталя ЛІСОВА. ЕКОЛОГО-ЦЕНОТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЛОРИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ОПІЛЬСЬКО-КРЕМЕНЕЦЬКОГО ОКРУГУ	237
Володимир ХУДОБА. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕРЕЖІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ	242
Ірина ЧЕРНЕЦЬ. КЛАСИФІКАЦІЇ ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА МІСЦЕ У НИХ ОПОРНИХ РОЗРІЗІВ ЛЕСОВО-ГРУНТОВОЇ СЕРІЇ	248

ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

РОБИТИ ДОБРО ЛЮДЯМ: ДО ЮВІЛЕЮ І.П.КОВАЛЬЧУКА	254
ЖИТТЯ В ГЕОГРАФІЇ І ЗАДЛЯ ГЕОГРАФІЇ: ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЗАСНОВНИКА КАФЕДРИ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ БОГДАНА ІВАНОВИЧА ЗАСТАВЕЦЬКОГО (1941–2000)	257
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	260

Вимоги до матеріалів, які подаються до часопису!

Надіслані статті обов'язково повинні відповідати Постанові президії вищої атестаційної комісії України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" від 15.01.2003р. №7-05/1 і мати відповідні рубрики.

Для публікації матеріалів в нашому журналі необхідно представити до редакції:

- Статтю в редакторі WORD (версія не нижче 6.0., шрифт Times New Roman, кегль 12, одинарний інтервал) на CD, надруковану на папері формату А4, всі поля 20 мм; рисунки (обов'язково чорно-білі) вставити у текст і представити їх копії на диску (*.jpg *.cdr);
- Рецензію провідного фахівця з даної галузі науки, як правило, доктора наук, завірену відповідним чином;
- Виписку із протоколу засідання кафедри (для аспірантів і асистентів);
- Експертний висновок про можливість відкритого опублікування матеріалів;
- Резюме українською, англійською та російською мовами, ключові слова до них;
- УДК теми статті;
- Список використаної літератури обов'язково оформляти згідно нових вимог ВАКУ;
- Відомості про авторів (прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, адреса, телефон, електронна пошта).

При відсутності однієї з вище перелічених вимог подані матеріали не прийматимуться до розгляду.

Контактні телефони 8 (0352) 43-61-54

8 (099) 214-26-11

8 (096) 699-48-55

E-mail: pitertsaryk@rambler.ru, pitertsaryk@ukr.net, pitertsaryk@gmail.com

Здано до складання 25.10.2011. Підписано до друку 08.11.2011. Формат 60x84/18. Папір друкарський. Умовних друкованих аркушів 16,2. Обліково-видавничих аркушів 15,7. Замовлення № 25.
Свідоцтво про держреєстрацію: КВ № 15878-4350Р від 12.10.2010р.
Віддруковано з готових діапозитивів у СМП "ТАЙП".